

Nielegalne rynki.
Geneza, skala zjawiska
oraz możliwości przeciwdziałania

POD REDAKCJĄ NAUKOWĄ

Wiesława Pływaczewskiego

Piotra Chlebowicza

OLSZTYN 2012

Redakcja naukowa:

Dr hab. Wiesław Pływaczewski, prof. UWM

Dr Piotr Chlebowicz

Recenzent:

Prof. zw. dr hab. Emil Walenty Pływaczewski

Redakcja techniczna:

Maciej Duda

Tłumaczenie:

Joanna Narodowska

Projekt okładki:

Piotr Chorbot

Wydawca:

Katedra Kryminologii i Polityki Kryminalnej

Wydział Prawa i Administracji

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

www.uwm.edu.pl/kryminologia

Copyright © by Katedra Kryminologii i Polityki Kryminalnej

Druk i oprawa:

Zakład Poligraficzny

Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie

Uczestnicy międzynarodowej konferencji naukowej „Nielegalne rynki – skala zjawiska i możliwości przeciwdziałania”, Olsztyn, 31 maja 2012 r. w otoczeniu Zespołu Pieśni i Tańca UWM „Kortowo”.

Prezentowana obok książka pt. „Prawnkarne i kryminologiczne aspekty ochrony środowiska” jest kolejną publikacją sygnowaną przez Katedrę Kryminologii i Polityki Kryminalnej Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie. Wpisuje się ona również w serię wydawniczą – „Kryminologia wobec nowych form i technik przestępczych”. W pracy zaprezentowano bogaty dorobek teoretyczny i praktyczny z zakresu prawa karnego i kryminologii, nawiązujący do tak zwanej przestępczości ekologicznej. Autorami poszczególnych części opracowania są wybitni znawcy sygnalizowanej problematyki reprezentujący krajowe ośrodki naukowe oraz praktykę, jak również młodzi badacze, którzy podjęli niezwykle ważne problemy dotyczące ochrony środowiska. Książka adresowana jest do szerokiego grona odbiorców – od

przedstawicieli nauki, administracji rządowej i samorządowej, organów ścigania, po studentów różnych kierunków i specjalności. Można ją również z powodzeniem polecić każdemu czytelnikowi, któremu nie jest obojętna problematyka współczesnych zagrożeń cywilizacyjnych. Rekomendowane opracowanie koresponduje również z programem powołanego w 2009 roku Forum Naukowego „Podlasie-Warmia i Mazury”, w ramach którego rozwijany jest m.in. szeroki nurt zainteresowań badawczych związanych z dorobkiem tzw. zielonej kryminologii.

SPIS TREŚCI

<i>Od redaktorów</i>	8
<i>From the editors</i>	11
Wprowadzenie do problematyki nielegalnych rynków – perspektywa kryminologiczna (Wiesław Pływaczewski) <i>Introduction to issues of illegal markets – criminological perspective</i>	14
Wprowadzenie do problematyki nielegalnych rynków – perspektywa ekonomiczna (Jerzy Kawa) <i>Introduction to issues of illegal markets – economic perspective</i>	28
ROZDZIAŁ I. Problematyka nielegalnych rynków z perspektywy tzw. przestępczości transgranicznej (Magdalena Perkowska) <i>Issue of illegal markets from the perspective of the so-called cross-border crime</i>	45
ROZDZIAŁ II. Nielegalny rynek środków odurzających z perspektywy krajowej i międzynarodowej (Monika Kotowska) <i>Illegal drugs market from the national and international point of view</i>	59
ROZDZIAŁ III. Nielegalny rynek produkcji i dystrybucji narkotyków w Rosji oraz formy przeciwdziałania zjawisku (Denis Sołodow) <i>Illegal drug market in Russia – scale and counteraction</i>	74
ROZDZIAŁ IV. Nielegalny rynek usług w Rosji na przykładzie prostytucji (Katarzyna Laskowska) <i>Illegal services market in Russia on the example of prostitution</i>	84
ROZDZIAŁ V. Handel ludźmi – handel dziećmi (Janusz Bryk) <i>Human trafficking - children trafficking</i>	98
ROZDZIAŁ VI. Nielegalny obrót komórkami, tkankami i narządami ludzkimi (Justyna Jurewicz) <i>Illegal trade in cells, tissues and human organs</i>	118
ROZDZIAŁ VII. Nielegalne rynki usług aborcyjnych (Bogna Orłowska-Zielińska) <i>Illegal abortion market</i>	136
ROZDZIAŁ VIII. Nielegalna produkcja filmów pornograficznych. Wybrane zagadnienia kryminologiczne i prawnokarne (Marta Romańczuk-Grącka) <i>Illegal production of pornographic films. Chosen criminological and penal law aspects</i>	150

ROZDZIAŁ IX. Nielegalny rynek broni z perspektywy kryminologicznej (Piotr Chlebowicz) <i>Illegal arms market in the light of criminology</i>	169
ROZDZIAŁ X. Przystępczość samochodowa (Olga Łachacz, Robert Łachacz) <i>Vehicle crimes</i>	181
ROZDZIAŁ XI. Hazard w Internecie. Odpowiedzialność administracyjna i karna (Izabela Nowicka) <i>Gambling on the Internet. Administrative and criminal liability</i>	195
ROZDZIAŁ XII. Rynki internetowe. Definicja zjawiska i ocena skali zagrożeń (Anna Banaszkiewicz, Szymon Michał Buczyński) <i>Online markets. Definition and the estimate of threats</i>	207
ROZDZIAŁ XIII. Sektor turystyki jako obszar zainteresowania zorganizowanych struktur przestępczych (Wiesław Pływaczewski) <i>Tourism as an area of interest to organized crime structures</i>	223
ROZDZIAŁ XIV. Nielegalny rynek pracy (Waldemar Jaroch) <i>Illegal labour markets</i>	244
ROZDZIAŁ XV. Rynek ubezpieczeń w Polsce – zagrożenia i możliwości jego ochrony (Wiesław Mądrzejowski) <i>Insurance market in Poland - the risks and possibilities of its protection</i>	260
ROZDZIAŁ XVI. Nowe wyzwania w zakresie zwalczania prania pieniędzy i korupcji w dobie kryzysu finansowego (Wiesław Jasiński) <i>New challenges in combating money laundering and corruption in period of financial crisis</i>	269
ROZDZIAŁ XVII. Rynek nielegalnych transferów kapitałowych – wybrane zagadnienia (Szymon Michał Buczyński, Anna Banaszkiewicz) <i>Illegal market of capital transfers – selected issues</i>	283
ROZDZIAŁ XVIII. Nielegalny handel towarami akcyzowymi (Grażyna Kędzińska) <i>Illegal trade in excise goods</i>	304
ROZDZIAŁ XIX. Nielegalny rynek paliw w Polsce (Maciej Duda, Joanna Narodowska) <i>Illegal fuel market in Poland</i>	322
ROZDZIAŁ XX. Nielegalny rynek dzieł sztuki (Bartłomiej Gadecki) <i>Illegal art market</i>	339
ROZDZIAŁ XXI. Piractwo fonograficzne (Diana Gładyś, Jerzy Akińcza) <i>Phonographic piracy</i>	352

ROZDZIAŁ XXII. Food crime – skala zjawiska (Rafał Płocki)	
<i>Food crime – the scale of the phenomenon</i>	366
ROZDZIAŁ XXIII. Nielegalny rynek farmaceutyczny – przyczyny, przejawy, przeciwdziałanie (Joanna Narodowska)	
<i>Illegal pharmaceutical market – causes, symptoms and counteraction</i>	379
<i>Uchwała uczestników międzynarodowej konferencji naukowej „Nielegalne rynki – skala zjawiska i możliwości przeciwdziałania”, Olsztyn, 31 maja 2012 r.</i>	397
<i>Wybrana literatura opracowanych zagadnień</i>	399

Od redaktorów

Problematyka nielegalnych rynków analizowana jako odrębny problem badawczy niezwykle rzadko pojawia się w opracowaniach naukowych. Najczęściej jest ona prezentowana na tle poszczególnych przejawów przestępczości gospodarczej, w szczególności obejmującej jej zorganizowane formy. Niniejsze opracowanie stanowi zatem na gruncie polskiego prawa karnego i kryminologii, jak również innych nauk, pierwszą próbę komplementarnego przedstawienia tego zjawiska. Merytoryczną inspirację i uzasadnienie dla podjęcia tego rodzaju przedsięwzięcia można znaleźć w dotychczasowym, niezwykle bogatym i wieloaspektowym dorobku rodzimej nauki, jak również w opracowaniach zagranicznych. Dorobek ten obejmuje poszczególne obszary tzw. przestępczości ekonomicznej¹. Dodatkowym uzasadnieniem podjęcia badań nad czarnymi rynkami, a tym samym wydania prezentowanej książki, było pojawienie się nowych zagrożeń w obrębie współczesnych legalnych gospodarek. Niektóre z nich, na przykład techniki błyskawicznych transferów finansowych, są ściśle związane z dynamicznym rozwojem nowoczesnych technologii, które świat przestępczy potrafi umiejętnie wykorzystywać do przeprowadzania nielegalnych operacji na wielką skalę. Oznacza to również, że dotychczasowe tradycyjne sposoby walki z nielegalnymi rynkami stają się coraz mniej efektywne. Jako przykład mogą służyć lukratywne rynki internetowe, w tym czarne rynki gier komputerowych oraz hazardu. Są one systematycznie przejmowane przez międzynarodowe organizacje przestępcze. Walka z tymi formami zorganizowanej przestępczości wymaga nie tylko poznania technicznych reguł przeprowadzania operacji za pośrednictwem Internetu lub łączy satelitarnych. Potrzebna jest tu również dogłębna znajomość krajowych i międzynarodowych regulacji, a także specyfiki zjawisk rynkowych. Stąd tylko wieloaspektowa analiza, z wykorzystaniem wiedzy nauk informatycznych, ekonomii, prawa, w tym regulacji międzynarodowych, kryminologii, czy psychologii i socjologii pozwala poznać i zrozumieć istotę procesów, które towarzyszą powstawaniu i zanikaniu nielegalnych rynków. Lekceważenie tych uwarunkowań prowadzi na przysłowiowe manowce, co można zaobserwować na przykładzie nielegalnych rynków narkotykowych. Dotychczasowe przedsięwzięcia związane z próbą ograniczenia ich zasięgu zostały ocenione przez przedstawicieli najwyższych gremiów międzynarodowych jako zwykle marnotrawstwo pieniędzy². Podobne fiasko poniósł program likwidowania rynku dopalaczy w Polsce, który to rynek w najlepsze rozwija się w formule internetowej. Jednakże najbardziej bulwersującym rodzimym przykładem swoistego zagubienia organów ścigania oraz zaniedbań innych podmiotów odpowiedzialnych za bezpieczeństwo finansowe państwa – odnotowanym w 2012 r. za sprawą afery *Amber Gold* – była działalność firm quasi - bankowych. Niektóre z nich przybrały formułę klasycznych piramid finansowych, przypominających najbardziej spektakularne pierwowzory z USA, Albanii czy też Rosji.

Zasygnalizowane przykłady dowodzą, że najwyższy czas podjąć pilne badania nad fenomenem nielegalnych rynków. W prezentowanym opracowaniu, które nie pretenduje do miana wyczerpującej monografii, zaprezentowane zostały poszczególne

¹ Por. m.in. O. Górniok, *Przestępstwa gospodarcze. Rozdział XXX Kodeksu karnego*, Warszawa 1981; A. Siemaszko (red.), *Przestępczość gospodarcza. Doświadczenia europejskie i amerykańskie*, Warszawa 1995.

² Jeden z członków międzynarodowej komisji ds. narkotyków niezwykle dosadnie podsumował wysiłki społeczności światowej w walce z narkotykami – „Dotychczasowa wojna kosztowała podatników miliony dolarów, nakarmiła bandytów i uśmierciła tysiące ludzi (...)” – zob. United Nations Office on Drug and Crime, *World Drug Report 2012*, www.unodc.org (dostęp 3.07.2012 r.).

mechanizmy tego zjawiska. Poszczególni autorzy przedstawiają definicje czarnych rynków, ich genezę oraz poszczególne klasyfikacje, a przede wszystkim szczegółowo charakteryzują formy i techniki przestępczych operacji. Do zaprezentowania własnej wizji badawczej zaproszeni zostali uznani eksperci reprezentujący praktykę (Prokuratura, Policja, Straż Graniczna, korporacje prawnicze) oraz krajowe ośrodki naukowe (Uniwersytet w Białymstoku, Uniwersytet Łódzki, Wyższa Szkoła Policji w Szczytnie, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Niepaństwowa Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Białymstoku). Przedstawili oni poszczególne problemy kojarzone z legalnymi lub nielegalnymi rynkami. Autorami niektórych fragmentów książki są również młodzi pracownicy nauki, niejednokrotnie doktoranci. Nie ulega wątpliwości, że ich naukowa pasja oraz pragnienie poznawania i definiowania nowych zjawisk patologicznych w obrębie gospodarki, twórczo ożywiły dyskusję, która dotyczy czarnych rynków.

Autorzy poszczególnych rozdziałów prezentowanej książki skupili uwagę przede wszystkim na najważniejszych współczesnych zjawiskach kryminologicznych, które określane są w literaturze przedmiotu jako tzw. stare nielegalne rynki. Należy do nich zaliczyć zorganizowane formy przestępczości narkotykowej (Monika Kotowska, Denis Sołodow), handel ludźmi i organami ludzkimi (Justyna Jurewicz, Janusz Bryk), handel bronią (Piotr Chlebowicz), nielegalny rynek dzieł sztuki (Bartłomiej Gadecki), rynek pornografii (Marta Romańczuk-Grącka), prostytucję (Katarzyna Laskowska), handel samochodami (Olga i Robert Łachacz), towarami akcyzowymi (Grażyna Kędzierska, Maciej Duda i Joanna Narodowska) nielegalny sektor ubezpieczeń i rynek pracy (Wiesław Mądrzejowski, Waldemar Jaroch), pranie pieniędzy i korupcję (Wiesław Jasiński), przestępczością transgraniczną (Magdalena Perkowska), czarny rynek fonograficzny (Diana Gładys i Jerzy Akińcza) sektor hazardu (Izabela Nowicka), rynek nielegalnych transferów finansowych (Szymon Michał Buczyński i Anna Banaszekiewicz). Równolegle zaprezentowane zostały tzw. wschodzące nielegalne rynki, w tym rynki-efemerydy. Prezentacja ta obejmuje m.in.: rynki internetowe (Anna Banaszekiewicz i Szymon Michał Buczyński), nielegalny sektor turystyki (Wiesław Pływaczewski), nielegalne usługi aborcyjne (Bogna Orłowska-Zielińska), zjawisko *food crime* (Rafał Płocki), nielegalny rynek farmaceutyczny (Joanna Narodowska). Całość pracy została poprzedzona syntetycznymi wprowadzeniami do problematyki nielegalnych rynków. Zaprezentowano w nich dwie opcje postrzegania tego zjawiska – kryminologiczną (Wiesław Pływaczewski) i ekonomiczną (Jerzy Kawa).

Należy podkreślić, że bezpośrednią inspiracją dla autorów niniejszej pracy była zorganizowana na Uniwersytecie Warmińsko-Mazurskim w Olsztynie w maju 2012 r. - przez Katedrę Kryminologii i Polityki Kryminalnej Wydziału Prawa i Administracji oraz Europejskie Stowarzyszenie Studentów Prawa ELSA - międzynarodowa konferencja na temat „Nielegalne rynki – skala zjawiska i możliwości przeciwdziałania”. Jej uczestnicy sformułowali szereg postulatów dotyczących eliminowania zagrożeń w obrębie gospodarki, które - w formie uchwały - zostały skierowane do przedstawicieli krajowych gremiów decydenckich.

Prezentowana książka adresowana jest nie tylko do szerokiego grona specjalistów z zakresu nauk penalnych i ekonomicznych zajmujących się problematyką nielegalnych rynków. Wydaje się, że oprócz przedstawicieli nauki zainteresować się nią powinny przede wszystkim te podmioty, na których ciąży ustawowy obowiązek dbania o prawidłową kondycję gospodarki, w tym w szczególności o bezpieczeństwo finansowe państwa. Stąd, jak się wydaje, w gronie potencjalnych odbiorców tej pracy nie powinno

zabraknąć przedstawicieli judykatury, organów ścigania, a także innych organów i instytucji posiadających uprawnienia kontrolne i nadzorcze nad poszczególnymi sektorami gospodarki. Tym bardziej, że w niniejszej pracy przedstawione zostały m.in. konkretne propozycje dotyczące ograniczania lub eliminowania zjawisk podważających wiarygodność legalnych rynków. Należy także podkreślić, iż autorzy książki uznają, że jej wydanie stanowi zaledwie przyczynek do podjęcia kompleksowych badań nad przedmiotowym zjawiskiem. Konkretnym potwierdzeniem tych intencji było powołanie w ramach Katedry Kryminologii i Polityki Kryminalnej Zespołu ds. Nielegalnych Rynków. Na uwagę zasługuje również to, że autorzy książki dostrzegają potrzebę powołania tego rodzaju jednostki analitycznej, co najmniej w strukturze jednego z tzw. resortów gospodarczych.

Redaktorzy naukowci i autorzy prezentowanej pracy pragną serdecznie podziękować wszystkim osobom, które przyczyniły się do jej opublikowania. W pierwszej kolejności podziękowania te kierują pod adresem recenzenta naukowego książki - Pana Profesora Emila W. Pływaczewskiego z Wydziału Prawa Uniwersytetu w Białymstoku - światowej klasy eksperta z zakresu międzynarodowej przestępczości zorganizowanej - który poddał ocenie zawarte w książce opracowania, a także przedłożył ich autorom szereg inspirujących uwag i propozycji.

Wyrazy wdzięczności należą się także władzom rektorskim i dziekańskim Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, które doceniły szczególną rangę podjętych badań, wspierając je finansowo. Na równie gorące słowa podziękowania i szczególne wyróżnienie za wkład pracy przy opracowywaniu książki zasługują członkowie zespołu redakcyjnego, doktoranci Katedry Kryminologii i Polityki Kryminalnej - mgr Maciej Duda oraz mgr Piotr Chorbot.

Wiesław Pływaczewski i Piotr Chlebowicz

From the editors

The issue of the illegal markets analyzed as a separate research problem rarely occurs in scientific studies. Most commonly, it is presented on the background of the various forms of economic crimes, particularly involving its organized forms. The present study is thus the first attempt of the complementary presentation of the phenomenon basing on the Polish criminal law, criminology as well as other sciences.

The substantive inspiration and justification for this project can be found in the current, extremely rich and multifaceted scientific achievements of the Polish and foreign publications. The aforementioned achievements include the individual areas of the so-called economic crimes¹.

Another justification for undertaking the research on the black markets, and thus the release of the presented book was the emergence of the new threats within the contemporary legitimate economies. Some of them, such as the techniques of instant financial transfers are closely related to the rapid development of the modern technologies, which can be skillfully exploited by the criminals in order to perform large-scale illegal operations. It also means that the traditional means of fighting with illegal markets are becoming less effective. One of the examples of the appearing threats may be the lucrative online markets, including the black market of computer games or online gambling which are systematically taken over by the international crime groups. The fight against these forms of organized crime requires not only the technical knowledge of rules of the transactions conducted via the Internet or satellite links. There is also a need for an in-depth knowledge of the national and international regulations as well as the knowledge about the specific market phenomena. Therefore, only the multifaceted analysis based on the knowledge of computer science, economics, law (including international regulations,) criminology, sociology and psychology may allow one to explore and understand the processes that accompany the formation and disappearance of the illegal markets. The disregard of such conditions may lead to nothing as in the example of the illegal drugs market, where all of the previous projects related to the limitation of their scope have been assessed by the highest international bodies as a mere waste of money².

Similar failure was related to the program of total elimination of the designer drugs market in Poland which, at the moment, greatly expands on the Internet. However, the most appealing example of the confusion of the law enforcement agencies and other entities responsible for the financial security of the country was the activity of the quasi-bank companies such as Amber Gold and the scandal associated with it, recorded in 2012. Some of them took the form of the classic pyramid schemes, resembling their most spectacular prototypes from the U.S., Russia or Albania.

These examples clearly show that it is high time to undertake the research on the phenomenon of the illegal markets. In the presented study, which does not pretend to be an exhaustive monograph, various mechanisms of the phenomenon have been presented. The individual authors present here the definitions of black markets, their origins,

¹ Cf. among others O. Górniok, *Economic Crimes, Chapter XXX of the Penal Code*, Warsaw 1981, A. Siemaszko (ed.), *Economic Crime. European and American Experience*, Warsaw, 1995.

² One of the members of the international committee on drugs very bluntly summed up the efforts of the world community in the fight against drugs - "So far the war has cost taxpayers millions of dollars, nourished thugs and killed thousands of people (...)" - see. United Nations Office on Drug and Crime, *World Drug Report 2012*, www.unodc.org (access 3.07.2012).

respective classifications and above all they characterize the forms and techniques used in the criminal operations.

The renowned experts representing both the national institutions such as the police, prosecutions, border guard or law corporations, as well as the national academic centers such as the University of Białystok, University of Łódź, Police Academy in Szczytno, University of Warmia and Mazury in Olsztyn and the University of Pedagogy in Białystok, were invited to present their own vision of the phenomenon. They presented the selected examples associated with both legal and illegal markets. Additionally, parts of the research presented in this book were conducted by young academic workers and doctoral students. There is no doubt that their passion and desire to explore and define the new pathological phenomena within economy has greatly revived the discussion concerning the black markets.

The authors of the individual chapters have focused their attention primarily on the most important contemporary phenomena, specified in the literature as the old illegal markets. These include the organized drug market (Monika Kotowska and Denis Solodow), human trafficking and human organs market (Justyna Jurewicz and Janusz Bryk), gun market (Piotr Chlebowicz), illegal art market (Bartłomiej Gadecki), the market of pornography (Marta Romańczuk-Grącka), prostitution (Katarzyna Laskowska), stolen car market (Olga and Robert Łachacz), illegal market of excise goods (Grażyna Kędzierska, Maciej Duda and Joanna Narodowska), illegal insurance sector and labor market (Wiesław Mądrzejewski and Waldemar Jaroch), money laundering and corruption (Wiesław Jasiński), cross-border crime (Magdalena Perkowska), the phonographic black market (Diana Gładyś and Jerzy Akińczka) and the market of illegal financial transfers (Szymon Michał Buczyński and Anna Banaszkiewicz). Simultaneously, the so-called emerging illegal markets and market ephemeris have been presented. The presented issues include the internet markets (Anna Banaszkiewicz and Szymon Michał Buczyński), illegal tourism sector (Wiesław Pływaczewski), illegal abortion (Bogna Orłowska-Zielińska), the food crime phenomenon (Rafał Płocki) or illegal pharmaceutical market (Joanna Narodowska). The research materials were preceded with the synthetic introductions to the issue of illegal markets. They present the two points of view linked with the phenomenon, the criminological part created by Wiesław Pływaczewski and the economic part created by Jerzy Kawa.

It should be emphasized that the direct inspiration for the authors of the present book was the international conference “Illegal markets - the scale of the phenomenon and possibilities of counteraction”, organized by the Department of Criminology and Criminal Policy and the European Law Students' Association (ELSA) at the University of Warmia and Mazury in Olsztyn in May 2012. The participant of the conference formulated a number of proposals concerning the elimination of the risks within the economy, which - in a form of resolution- were sent to the representatives of the decision-making bodies.

The presented book is addressed not only to a wide range of specialists in the field of penal and economic sciences dealing with the illegal markets. It seems that in addition to the representatives of science, also other specialists being responsible for the economic condition, including in particular the financial security of the country should be interested with this book. Additionally, among the potential recipients of this book, there should not be missing the representatives of judiciary, law enforcement and also other authorities and institutions that the power to control and supervise the various sectors of the economy. The present publication shows, among other, the concrete proposals associated with the reduction or even elimination of the phenomena that undermine the

credibility of the legitimate markets. It should also be noted that the authors agree that the issue of their research should only mark the beginning of the comprehensive research on the phenomenon. A concrete proof of their intentions was the establishment of the panel on illegal markets working within the Department of Criminology and Criminal Policy. It is worth mentioning that the authors recognize a need for the creation of an analytical unit of such kind at least on the level of one of the economic resorts.

The editors and researchers of the presented book would like to express their gratitude towards all those that contributed to its publication. Firstly, we would like to thank Professor Emil W. Pływaczewski from the Faculty of Law at the University of Białystok for his scientific review of the project. Professor Pływaczewski, a world-class expert in the field of international organized crime, evaluated the research included in this book and also inspired the authors with a number of comments and suggestions. Words of gratitude are also due to the highest authorities of the University of Warmia and Mazury in Olsztyn for their financial support over this important research.

An equally warm thanks and special recognition for their contribution to the process of development of this book deserve the editorial team - Maciej Duda and Piotr Chorbót - the graduate students of the Department of Criminology and Criminal Policy.

Wiesław Pływaczewski and Piotr Chlebówicz

Wprowadzenie do problematyki nielegalnych rynków – perspektywa kryminologiczna

Badania naukowe dotyczące współczesnych systemów gospodarczych koncentrują się przede wszystkim na ekonomicznych aspektach funkcjonowania procesów kojarzonych z międzynarodowymi rynkami¹. Z oczywistych względów zorientowane są one na poznawanie poszczególnych mechanizmów legalnych gospodarek. Jednakże coraz częściej podejmowane są w tym obszarze próby określenia skali i rodzajów zagrożeń pojawiających się na skutek bezprawnej działalności². Przede wszystkim zainteresowania te wynikają z faktu, że ujawniane przez organy ścigania patologie zaczynają przybierać coraz bardziej niepokojące rozmiary. Oceny te odnoszą się nie tylko do rynków lokalnych, czy też regionalnych, ale również wskazują na międzynarodowy i globalny wymiar tych zagrożeń³. Aczkolwiek trudno dokonać precyzyjnego szacunku strat wynikających z funkcjonowania nielegalnych rynków w skali globalnej, jednakże analitycy rynku uważają, że wynoszą one około jednego trylionu dolarów rocznie⁴. Znaczący procent nielegalnych zysków przejmują różnego rodzaju zorganizowane struktury przestępcze. Należy również zwrócić uwagę na aspekt moralny i polityczny funkcjonowania nielegalnych rynków. Ich istotą jest bowiem negowanie etycznych wartości stanowiących podstawę światowego bezpieczeństwa ekonomicznego. Pamiętać należy także o tym, że w wielu krajach czarne rynki wypierają legalne formy działalności gospodarczej. Najczęściej następstwem takiego procesu jest podważanie wiarygodności

¹ Por. H. White, *Where Do Markets Come From?*, „American Journal of Sociology” 1981, no 87, s. 517-547; M. Goodwin, *Black Markets: The Supply and Demand of Body Parts*, Cambridge University Press, New York 2006; L. Aaron, *Art Theft: An Exploratory Study of the Illegitimate Art Market in Australia*, „Australian and New Zealand Journal of Criminology” 2001, no 34, s. 17-37; R.T. Naylor, *Wages of Crime: Black Markets, Illegal Finance, and the Underworld Economy*, Cornell University Press, New York 2004, s. 13-381; H. Prabhakar, *Black Market Billions: How Organized Retail Crime Funds Global Terrorism*, Publishing as FT Press Upper Saddle River, New Jersey 2011, s. 9-316.

² Zob. J. Beckert, F. Wehinger, *In the Shadow. Illegal Markets and Economic Sociology*, Max-Planck-Institute for the Study of Societies, Discussion Paper 11/9, Cologne 2011, s. 2-20.

³ Przykładem tego rodzaju działalności podważających funkcjonowanie legalnych rynków finansowych są m.in. piramidy finansowe. Twórcą jednej z nich - i jak na razie najbardziej dotkliwej w skutkach dla inwestorów - był bostoński oszust Charles Ponzi. Współcześnie porównać można go jedynie z Bernardem Madoffem, który zdefraudował około 35 mld dolarów zleonych mu przez inwestorów amerykańskich. Między innymi swoje oszczędności powierzyli mu słynni aktorzy John Malkovich oraz Kevin Bacon. Kolejnym rekordzistą jest Siergiej Mawrodi. W 1993 r. w Rosji oszukał on kilkanaście milionów klientów. Rodzimą przykładem piramidy finansowej może być działalność tzw. Bezpiecznej Kasy Oszczędności założonej przez Lecha Grobelnego w 1989 r. Także i w tym przypadku straty osób, które zainwestowały swoje pieniądze w to ryzykowne przedsięwzięcie były znaczne. Szacuje się, że stracili oni równowartość dzisiejszych 3 mln złotych. Poważne straty odnotowali także inwestorzy, którzy w 2012 r. wsparli swoimi pieniędzmi działalność tzw. firm parabankowych, w tym *Finroyal* oraz *Amber Gold*. Należy zauważyć, że żadna z nich nie miała pozytywnej opinii Komisji Nadzoru Finansowego - zob. M. Pachucki, *Piramidy i inne oszustwa na rynku finansowym*, Warszawa 2012, s. 5-32 oraz M. Samcik, *Największe przekręty świata*, „Gazeta Wyborcza” 14-15.08.2012 r., s. 20-21.

⁴ *Ibidem*, s. 2-4.

instytucji państwowych oraz zjawisko wszechogarniającej korupcji, która w wielu przypadkach stanowi źródło kryzysów gospodarczych, a także zbrojnych konfliktów⁵.

Do najważniejszych zadań w przedmiotowym zakresie - ujmowanych z perspektywy kryminologicznej - należy zdefiniowanie pojęcia nielegalnych rynków oraz dokonanie ich typologii i klasyfikacji. Kolejnym istotnym zadaniem, z którym od dawna próbują zmierzyć się kryminolodzy, jest próba teoretycznego wyjaśnienia fenomenu podziemnych gospodarek. Chodzi tu przede wszystkim o udzielenie odpowiedzi na pytania dotyczące genezy ich powstawania oraz warunków (determinantów) sprzyjającym powstawaniu nielegalnych rynków. Podobnie ważnym problemem jest zjawisko nakładania się i przenikania legalnych i nielegalnych mechanizmów rynkowych. Nie mniej znaczące pytanie dotyczy rozmiarów nielegalnych gospodarek, a także partycypacji w nich wyższych form przestępczości gospodarczej, w szczególności przestępczości zorganizowanej⁶. Jednakże najważniejszym wyzwaniem o znaczeniu międzynarodowym jest wypracowanie skutecznych metod i form ograniczania bądź eliminowania poszczególnych przejawów nielegalnych rynków. Reasumując należy podkreślić, że jedynie interdyscyplinarna i wieloaspektowa analiza zasygnalizowanej problematyki może pozwolić na ukazanie jej specyfiki, a tym samym na wypracowanie takich środków profilaktycznych, które mogłyby zapewnić stabilność legalnych gospodarek.

Zagadnienia definicyjne

Termin „nielegalne rynki” nie jest pojęciem jednorodnym. Próba jego wyjaśnienia jedynie na gruncie nauk penalnych skazana jest na niepowodzenie. Złożoność oraz wieloaspektowość podjętej problematyki nakazuje przede wszystkim odwołanie się w zakresie analizowanej problematyki - do bogatego dorobku nauk ekonomicznych, które definiują wiele pojęć wykorzystywanych także w kryminologii. Wydaje się, że wobec postępującej „merkantylizacji” współczesnych zjawisk przestępczych proces przenikania terminologii ekonomicznej do nauk penalnych będzie coraz bardziej widoczny. Potwierdzeniem tej tezy może być obecny stan zapożyczeń odnotowywany w obszarze nauk penalnych. Zdecydowanie ekonomiczny rodowód wyróżnia takie pojęcia jak: syndykat, kartel, konsorcjum, koncern, piramida finansowa. Inna grupa terminów, to tzw. pojęcia przepoławione. Zawierają one zarówno komponent ekonomiczny, jak również kryminologiczny. Niewątpliwie taką strukturę etymologiczną mają kolejne słowa - klucze :nielegalny rynek, czarny rynek, przestępczość gospodarcza, przemysł przestępczy, gospodarka podziemna, sieć przestępcza, szara strefa, pranie pieniędzy, „bańka spekulacyjna”, przestępczość „białych kołnierzyków”, przestępczość korporacyjna, przestępczość wielkich międzynarodowych konsorcjów itd.⁷. Przy czym należy zaznaczyć, że również pierwsza grupa pojęć w obszarze kryminologii przybierać może dualistyczną formę. Na przykład terminy kartel czy syndykat w literaturze kryminologicznej odnoszą się głównie do problematyki związanej z przestępczością zorganizowaną. Wzbogacone o element przymiotnikowy ostatecznie otrzymują różne znaczenia, pojawiając się najczęściej w piśmiennictwie specjalistycznym w nowym

⁵ Zob. W. Pływaczewski, *Przestępczość przeciwko środowisku przyrodniczemu w Afryce jako forma finansowania konfliktów oraz terroryzmu*, [w:] L. Grochowski, A. Letkiewicz, A. Misiuk (red.), *Nauka o bezpieczeństwie. Istota, przedmiot badań i kierunki rozwoju. Studia i materiały. t.1*, Szczytno 2011.

⁶ Por. A. Baładynowicz, *System kontroli przestępczości gospodarczej*, „Prokuratura i Prawo” 2004, nr 9, s. 7-35.

⁷ Zob. E.W. Pływaczewski (red.), *Przestępczość zorganizowana*, Warszawa 2011, s. 63 i n.

brzmieniu jako kartele i syndykaty narkotykowe⁸. Tego rodzaju przykładów językowej symbiozy w naukach kryminologicznych i ekonomicznych jest znacznie więcej, co potwierdza potrzebę podejmowania badań nad wzajemnymi relacjami tych niezwykle pojemnych obszarów naukowych. Nie ulega też wątpliwości, że problematyka nielegalnych rynków odślania zarówno dla kryminologów jak też ekonomistów nowe horyzonty badawcze i daje im szanse twórczej i niezwykle użytecznej konfrontacji naukowej.

Typologie i klasyfikacje nielegalnych rynków

Charakterystykę nielegalnych rynków wypada poprzedzić definicją rynku. Rynek można rozumieć wieloaspektowo. Jest to przede wszystkim miejsce, gdzie spotykają się sprzedawcy i nabywcy dóbr i usług w celu dokonania transakcji kupna-sprzedaży. Jednakże to pierwotne rozumienie rynku jest znacznie zawężone. Współcześnie przyjmuje się bowiem, że pojęcie to jest bardziej pojemne i w zależności od przyjętego kryterium rynkiem można określić:

- zespół warunków umożliwiających przeprowadzenie transakcji kupna-sprzedaży dóbr i usług,
- procedurę, w ramach której kupujący i sprzedający określają co chcą kupić i na jakich zasadach,
- proces wzajemnych uzgodnień, opartych na odpowiednio dostosowanych cenach, dotyczących podejmowania decyzji przez gospodarstwa domowe w sprawie konsumpcji dóbr alternatywnych oraz decyzji przedsiębiorstw o skali i kierunku produkcji⁹.

Wobec mnogości różnego rodzaju podziałów dotyczących rynków zaprezentowane zostaną jedynie niektóre klasyfikacje. Zostały one podporządkowane wybranym kryteriom, dzięki którym podjęta problematyka wydaje się być dla odbiorcy bardziej czytelna. Do nich należy zaliczyć:

- przedmiot wymiany,
- zasięg terytorialny,
- liczba podmiotów,
- wpływ państwa na przebieg transakcji kupna-sprzedaży,
- legalność¹⁰.

Natomiast ze względu na przedmiot wymiany wyróżnia się rynek dóbr i usług konsumpcyjnych oraz rynek czynników wytwórczych (pracy, kapitału i ziemi). Dodatkowo można wyodrębnić rynki poszczególnych dóbr, takich jak rynek spożywczy, rynek artykułów rolnych, rynek odzieży itd. Ze względu na zasięg rynki dzielą się na lokalne, regionalne, krajowe, międzynarodowe oraz światowe (globalne). Kolejny podział przyjmowany w literaturze ekonomicznej uwzględnia liczbę podmiotów uczestniczących w wymianie dóbr i usług.

⁸ Zob. United Nations Office on Drug and Crime, *The Globalization of Crime. A Transnational Organized Crime Threat Assessment*, United Nations publication, Sales No. E.10.IV.6, 2006, s. 45 i n.

⁹ www.mfiles.pl/pl/index.php/Rynek (dostęp 12.08.2012 r.).

¹⁰ T. Włudyka, M. Smaga (red.), *Instytucje gospodarki rynkowej*, Warszawa 2012, s. 117 i n.; także B. Pepliński, *Agrobiznes. Podstawy ekonomii*, Warszawa 2009, s. 381.

Wyróżnia się tu m.in.:

- rynek wolnokonkurencyjny (nieograniczona liczba sprzedawców, pośredników i nabywców, przy założeniu że żaden z nich indywidualnie nie ma wpływu na poziom cen – konkurencja doskonała),
- rynek zmonopolizowany,
- konkurencja monopolistyczna (cechą charakterystyczną tej formy rynku jest zróżnicowanie dóbr będących przedmiotem wymiany),
- konkurencja monopsoniczna (na rynku występuje stosunkowo duża liczba nabywców określonego dobra),
- oligopol (istnieje kilka lub kilkanaście przedsiębiorstw dostarczających dobra i usługi określonego dobra),
- oligopson (nabywcami dóbr i usług jest kilka lub kilkanaście przedsiębiorstw w kraju),
- monopol pełny (występuje jeden wiodący sprzedawca dobra lub usługi),
- monopson pełny (na rynku określonych dóbr i usług występuje tylko jeden nabywca)¹¹.

Jeszcze inny podział ma na uwadze na wpływ państwa na przebieg transakcji kupna-sprzedaży. Według tego kryterium rynek dzieli się na wolny i sterowany. Szczególne znaczenie z perspektywy kryminologicznej ma kolejna klasyfikacja, która opiera się na kryterium legalności. Ten czynnik jest niezwykle istotny z punktu widzenia podjętej w niniejszym opracowaniu problematyki, wyznacza bowiem ramy dalszych rozważań. Zarówno w literaturze kryminologicznej, jak również w obrębie nauk ekonomicznych oraz socjologicznych wyróżnia się zatem następujące kategorie rynków:

- legalny (biały),
- półlegalny (szary),
- nielegalny (czarny)¹².

Rynek legalny, to w pełni zgodny z prawem. Natomiast szary rynek, zwany także szarą strefą (*grey market*) oznacza finansowy obszar zdrowej gospodarki państwa, którego dochody osiągnięte z legalnej produkcji są ukrywane w całości lub w części przed organami administracji państwowej (podatkowej, celnej). Krótko mówiąc jest to nielegalny obrót legalnymi towarami lub usługami¹³.

Teoretyczny dorobek kryminologii a problematyka nielegalnych rynków

Teoretyczne uzasadnienie dla badań nad zjawiskiem nielegalnych rynków odnaleźć można w dorobku przedstawicieli różnych dziedzin naukowych, w szczególności tych którzy podjęli badania nad problematyką ekonomii przestępczości. Niewątpliwie do prekursorów tych badań w kryminologii można zaliczyć przedstawicieli nurtu klasycznego. Wskazywali oni, wprawdzie pośrednio, na relacje pomiędzy ubóstwem i związanej z tym zjawiskiem pozycji społecznej jednostki a przestępczością. Wypracowany przez klasyków kierunek myślenia został twórczo adoptowany i rozwinięty w późniejszym okresie przez przedstawicieli innych nurtów kryminologicznych,

¹¹ *Ibidem*, s. 119.

¹² T.C. Schelling, *Choice and Consequence. Perspectives of an errant economist*, Harvard University Press 1984, s. 159 i n.

¹³ Zob. M.A. Marciniak, *Crime in Business - grey market products and EU-legislation*, Seminar Paper, Grin Verlag 2003, s. 4-5.

socjologicznych oraz ekonomicznych. W obszarze tych zainteresowań mieści się niewątpliwie dorobek belgijskiego matematyka A. Quetelet oraz francuskiego prawnika A. Guerry. Badacze ci - jako autorzy pionierskich analiz statystycznych przestępczości - analizowali zależności istniejące pomiędzy nasileniem przestępczości a społeczno-ekonomiczną charakterystyką społeczeństwa. Zwieńczeniem tych prac była próba udzielenia odpowiedzi na pytanie: „Dlaczego nasilenie przestępczości w obrębie różnych segmentów społeczeństwa jest zróżnicowane?”. Dopełnieniem podjętego przez wymienionych naukowców problemu badawczego było sformułowanie kolejnego niezwykle istotnego pytania, tym razem odnoszącego się do problemu przestrzennej dystrybucji przestępczości. Brzmiało ono następująco: „Dlaczego nasilenie przestępczości w obrębie różnych miejsc nie jest identyczne?”. W szczególności A. Quetelet jako jeden z pierwszych badaczy dokonał empirycznej weryfikacji tezy, że „nędza rodzi przestępczość”¹⁴. Hasło to zostało później wpisane - na prawach swobodnego manifestu - do programów nowej (radikalnej) kryminologii, z których założenia przedstawiciele orientacji marksistowskiej przybrały najbardziej kontrowersyjną formę¹⁵.

Współcześnie badania dotyczące istniejących zależności pomiędzy ekonomią a przestępczością zostały zainicjowane w obszarze teorii prawa i nauk ekonomicznych przez N. Lacey¹⁶. Natomiast do reprezentantów ekonomicznej teorii przestępczości na gruncie kryminologii amerykańskiej należy przede wszystkim zaliczyć G.S. Beckera oraz I. Ehrlicha. Obaj kryminolodzy oparli swoje teorie na koncepcji sprawcy racjonalnego. Przyjmują oni, że popełnienie przestępstwa poprzedzone bywa swoistą kalkulacją sprawcy, który zakłada, iż zysk z popełnienia przestępstwa będzie wyższy niż grożąca za ten czyn kara. Oznacza to, że jednostka popełni przestępstwo, gdy oczekiwana użyteczność możliwa do osiągnięcia za pomocą przestępstwa jest większa od użyteczności płynącej z zaangażowania się w działalność legalną¹⁷.

Dorobek przedstawicieli ekonomicznych teorii zachowania pozwala na konstruowanie teoretycznych modeli wyboru między działalnością legalną i nielegalną, co – jak wcześniej podkreślono – może być przydatne m.in. w analizach umożliwiających określenie skali, struktury i form czarnych rynków. Jednakże należy zauważyć, że teorie te miały także swoich oponentów, którzy uważali, że nie uwzględniają one takich czynników społecznych jak kultura i etyka oraz opierają się na pomiarach czegoś „niemierzalnego”, a przy tym ich twórcy *a priori* przyjmują, że jednostka zawsze racjonalizuje swoje wybory¹⁸.

W obszarze zainteresowań dotyczących ekonomicznych uwarunkowań przestępczości lokuje się również dorobek Stevena D. Levitta. Badacz ten - wspólnie z S.J. Dubnerem - w swojej sztandarowej pracy eksponującej nieszablone formy racjonalizacji życiowych wyborów człowieka udowadnia, że wiele zjawisk społecznych, w tym także przestępczych, ma swoje ekonomiczne podłoże („drugie dno wszystkiego”)¹⁹. W 1965 r. zainteresowania ekonomią przestępczości przybrały bardziej praktyczną formułę. Stało się to za sprawą powołanej przez prezydenta USA L. Johnsona

¹⁴ F. Schmallegger, *Criminology Today. An Integrative Introduction, Fourth Edition*, Pearson-Prentice Hall, New Jersey 1996, s. 35-36.

¹⁵ L. Falandysz, *W kręgu kryminologii radykalnej*, Warszawa 1986, s. 5-194 oraz K. Krajewski, *Teorie kryminologiczne a prawo karne*, Warszawa 1994, s. 9 i n.

¹⁶ N. Lacey, *State Punishment. Political Principles and Community Values*, Routledge, London 1988, s. 65 i n.

¹⁷ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia*, Gdańsk 1999, s. 178-179.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ S.D. Levitt, S.J. Dubner, *Freakonomics. A Rogue Economist Explores the Hidden Side of Everything*, London 2005, s. 40 i n.

Commission on Law Enforcement and the Administration of Justice. W jej skład weszli m.in. wybitni ekonomiści, podejmujący w swoich badaniach problematykę przeciwdziałania przestępczości. Należy tu przede wszystkim wymienić Jamesa Buchanana²⁰ oraz Thomasa C. Schellinga²¹. Głównym zadaniem tego gremium było znalezienie odpowiedzi na szereg istotnych pytań dotyczących możliwości przeciwdziałania najbardziej niebezpiecznym formom przestępczości, także z wykorzystaniem dostępnych narzędzi ekonomicznych. Na szczególną uwagę w kontekście działalności komisji zasługuje dorobek J. Buchanana, który odnosząc się do zjawiska funkcjonowania nielegalnych rynków stwierdził, że mogą one istnieć tylko wówczas, gdy potrafią stworzyć substytut gwarancji bezpieczeństwa obrotu rynkowego. Jak wiadomo na rynkach legalnych taką funkcję gwarancyjną pełnią odpowiednie instytucje państwowe, natomiast gwarantem istnienia rynku nielegalnego jest przestępczość zorganizowana. Przestępczość ta, zdaniem J. Buchanana, określa mechanizmy regulacyjne, które funkcjonują na wzór legalnych narzędzi gospodarczych, zastępując przymus polityczny państwa²². Jedną z konsekwencji takiej sytuacji jest zawyżanie kosztów transakcyjnych na skutek braku zaufania między uczestnikami wymiany. Niewątpliwie koszty te rosną także wówczas, o czym będzie jeszcze mowa, gdy instytucje państwa, w tym organy ścigania, podejmują efektywne działania zapobiegawcze, ograniczając tym samym obszar aktywności nielegalnych struktur w obrębie czarnych rynków²³. Powstałe na skutek takich działań straty – zwane w naukach penalnych taksą kryminalizacyjną (*crime tariff*) - przerzucane są na uczestników nielegalnej wymiany²⁴.

Przestępczość zorganizowana jako specyficzna forma nielegalnych rynków

Przystępując do oceny wpływu zorganizowanej przestępczości na funkcjonowanie światowej gospodarki, należy na wstępie odwołać się do niezwykle bogatego dorobku kryminologii w tym zakresie²⁵. Zaznaczyć jednak wypada, że jeśli chodzi o opracowania szczegółowe, dotyczące analiz na temat bezpośrednich relacji przestępczość zorganizowana – nielegalne rynki, brak jest – poza nielicznymi wyjątkami – kompleksowych opracowań na ten temat. Zatem istnieje pilna potrzeba podjęcia prac badawczych w tym obszarze, tym bardziej, że nielegalne rynki, podobnie jak zjawisko przestępczości zorganizowanej, podlegają istotnym przeobrażeniom. Potwierdzeniem tej tezy może stanowić przykład rynku transferów finansowych. Obszar ten, w szczególności kojarzony ze zjawiskiem *white collar crimes*, coraz bardziej wymyka się spod kontroli

²⁰ J. Buchanan, *A Defense of Organized Crime*, [in:] S. Rotemberg (ed.), *The Economics of Crime and Punishment*, American Enterprise Institute for Public Policy Research, Washington 1973.

²¹ T.C. Schelling, *Economics and Criminal Enterprise*, „Public Interest” 1967, no 7, s. 61-78.

²² Myśl Buchanana została później rozwinięta m.in. przez P. Reuter’a, który zajął się wpływem przestępczości zorganizowanej na legalną gospodarkę – zob. P. Reuter (ed.), *Draining Development? Controlling Flows of Illicit Funds from Developing Countries*, The World Bank, Washington 2012, s. 1-19.

²³ K.W. Frieske, *O społecznej polityce karania* – www.ipsir.uw.edu.pl/UserFiles/.../KFrieskeparadoksy%20karania.rtf, s. 4-5 (dostęp 20.07.2012 r.).

²⁴ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *op. cit.*, s. 401.

²⁵ Por. B.L. Benson, P.R. Zimmerman, *Handbook on the Economics of Crime*, Edward Elgar Publishing, Northampton 2010, s. 8 i n.

odpowiednich instytucji państwowych, czego potwierdzeniem mogą być liczne afery na rynku kapitałowym²⁶.

Należy zauważyć, że rozważania na temat nielegalnych rynków poprzedzone muszą być systematyką dotyczącą ich podziału. Jak wcześniej podkreślono, ze względu na swoisty chaos terminologiczny, nie jest to zadanie łatwe. Po pierwsze nie ma jednolitego nielegalnego rynku. Jeśli już podejmujemy tę problematykę, to należy postrzegać ją raczej z perspektywy licznych rynków kierowanych i nadzorowanych przez określone struktury przestępcze. Dlatego też literaturze kryminologicznej pojawiają się różne typologie tych obszarów gospodarki²⁷. Jednakże można spróbować wyodrębnić te rynki, które z perspektywy podjętej problematyki odgrywają na tle globalnej gospodarki rolę dominującą.

Nie ulega wątpliwości, że w pierwszej kolejności należy wymienić tu przestępczość narkotykową. Najczęściej kojarzona jest ona z działalnością syndykatów i karteli narkotykowych. Wręcz modelowym przykładem aktywności wymienionych struktur może być działalność kolumbijskich i meksykańskich organizacji przestępczych. Ich struktura w pełni przypomina modele kojarzone z ekonomicznymi mechanizmami identyfikowanymi w obszarze nielegalnych gospodarek.

Obok rynków narkotykowych, które mogą przybierać formułę lokalną, regionalną i globalną, także zjawisko nielegalnego handlu bronią należy uznać za szczególnie przejaw zorganizowanej przestępczości, a tym samym zakwalifikować do podstawowej grupy określanej mianem nielegalnych rynków²⁸.

Warto przy okazji zauważyć, że procederowi handlu bronią dodatkowo towarzyszą inne patologiczne zjawiska, w tym działalność międzynarodowych organizacji zajmujących się ochroną strategicznych obiektów wojskowych i przemysłowych. Jak potwierdzają eksperci wojskowości sektor tzw. prywatnych firm wojskowych (*private military companies*) coraz ekspansywniej wkracza w obszar zastrzeżony do niedawna dla podmiotów publicznych²⁹. Wskazuje się przy tym, że metody zawłaszczania nowych obszarów aktywności przybierają coraz bardziej konfrontacyjne formy. W praktyce oznacza to, że wspomniane firmy przekraczają swoje uprawnienia, angażując się bezpośrednio w wewnętrzne konflikty poszczególnych państw, a w niektórych przypadkach wręcz je inicjując³⁰.

Wymienione wcześniej kryteria kryminologiczne i ekonomiczne pozwalają także na wypracowanie podobnej- jak w przypadku czarnego rynku bronią i sprzętem wojskowym - oceny w odniesieniu do działalności związanej z handlem ludźmi oraz ich organami³¹. Nie ulega wątpliwości, że specyficznym obszarem tej działalności jest

²⁶ Zob. G. Geis, *White-Collar and Corporate Crime. Master Series in Criminology*, Pearson-Prentice Hall, New Jersey 2007, s. 1-77.

²⁷ B.L. Benson, P.R. Zimmerman, *op. cit.*, s. 3-24.

²⁸ R. Stohl, S. Grillot, *The International Arms Trade*, Polity Press, Cambridge 2009, s. 100; W. Cukier, V.W. Sidel, *The Global Gun Epidemic: from Saturday Night Specials to AK-47s*, Greenwood Publishing Group, Westport 2006, s. 4 i n.

²⁹ Por. A. Leander, *Eroding State Authority? Private Military Companies and the Legitimate Use of Force*, Rubbettino, Soveria Mannelli 2006, s. 19.

³⁰ W. Pływaczewski, *Przestępczość przeciwko środowisku przyrodniczemu...*, s. 431-445.

³¹ Zob. B. Hołyst, J. Bryk, I. Malinowska (red.), *Metody działania sprawców przestępstw handlu ludźmi*, Szczytno 2008, s. 8-116; Z. Lasocik (red.), *Handel ludźmi. Zapobieganie i ściganie*, Warszawa 2006, s. 275-331; W. Pływaczewski (red.), *Handel ludźmi – współczesne niewolnictwo*, Olsztyn 2006, s. 12-18 i 32-37.

zjawisko eksploatacji prostytucji, w tym również rynek pornografii³².

Pośród głównych obszarów działalności czarnorynkowej lokuje się także nielegalny rynek handlu chronionymi gatunkami fauny i flory, który przybierać może różne formy – od nielegalnego pozyskiwania i przeróbki drewna z lasów pierwotnych, po handel zakazanymi zwierzętami lub produktami pochodzenia zwierzęcego³³.

Globalny wymiar przybierają także nielegalne transakcje finansowe. Ich skala, a przede wszystkim potencjalne konsekwencje dla bezpieczeństwa światowych gospodarek, powodują że nielegalny rynek kapitałowy przybierać zaczyna klasyczną postać zorganizowanej przestępczości. Nowe formy pozyskiwania ogromnych zysków - oparte na najnowszych technikach błyskawicznego transferu środków finansowych (*high - frequency trading*) - powodują, że rynek ten staje się dziś dla międzynarodowej przestępczości priorytetowym kierunkiem poszerzania nielegalnych obszarów działalności³⁴.

Kryteriom nielegalnego rynku odpowiada również działalność związana z bezprawnym pozyskiwaniem surowców paliwowych oraz ich dystrybucją. Z uwagi na strategiczne znaczenie tych surowców dla gospodarki światowej ich ceny systematycznie rosną, co zachęca struktury przestępcze do przejmowania kontroli nad ich wydobyciem, dystrybucją i handlem. Działalność ta przyczynia się także do powstawania na obszarach zasobnych w surowce energetyczne różnego rodzaju konfliktów, które nie tylko destabilizują lokalne gospodarki, ale też podważają stabilność gospodarki światowej³⁵. Należy zauważyć, że procederowi nielegalnego handlu ropą i jej przetworami towarzyszą także praktyki fałszowania paliw płynnych w celu zminimalizowania zobowiązań podatkowych³⁶.

Na listę wiodących nielegalnych rynków można też wpisać czarny rynek nieruchomości. Wobec światowego zjawiska kurczenia się zasobów gruntów przeznaczonych do inwestowania, a także gwałtownego wzrostu cen atrakcyjnych nieruchomości - powszechnie uznawanych za ważny środek tezauryzacji dochodów ludności - znaczenie tych dóbr systematycznie rośnie. Zjawisko to zachęca legalnych inwestorów do przejmowania istniejących rezerw ziemi. Koniunkturę tę wykorzystują także międzynarodowe organizacje przestępcze, które – tak jak w przypadku karteli narkotykowych – traktują tego rodzaju transakcje jako bezpieczny sposób lokowania oraz prania pieniędzy³⁷.

W modelowe ramy nielegalnego rynku o zasięgu międzynarodowym wpisuje także pozaprawna działalność związana z handlem dziełami sztuki. Rynek ten kojarzony jest nie tylko z oszukańczymi transakcjami zwierzanymi na rynku aukcyjnym

³² Por. M. Kotowska, *Zjawisko prostytucji z perspektywy kryminologicznej*, [w:] P. Chlebowicz (red.), *Wybrane zagadnienia z nauk penalnych*, Olsztyn 2012, s. 27-44; także tej autorki: „Sponsoring” – forma prostytucji czy patologii społecznej? *Próba oceny zjawiska*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2009, z. 6, s. 239-249.

³³ W. Pływaczewski, *Międzynarodowa współpraca policyjna w zakresie przeciwdziałania przestępczości związanej z nielegalnym handlem chronionymi gatunkami fauny i flory*, „Przegląd Policyjny” 2010, nr 4(100), s. 73-80.

³⁴ Na temat transferów finansowych określanych w literaturze ekonomicznej jako *high - frequency trading* zob. m. in. – J. Aldridge, *High - Frequency Trading: A Practical Guide to Algorithmic Strategies and Trading Systems*, Published by John Wiley & Sons, Inc., Hoboken 2010, s. 7-303; G. Ye, *High - Frequency Trading Models*, Published John Wiley & Sons, New York 2011, s. 1 i n.

³⁵ Por. W. Pływaczewski (ed.), *Organized Crime and Terrorism. Reasons-Manifestations-Counteractions*, Olsztyn 2011, s. 51.

³⁶ Raport Ministerstwa Finansów na temat szarej strefy, www.mf.gov.pl/_files (dostęp 11.08.2012 r.).

³⁷ Problematyka ta sygnalizowana jest m.in. w pracy M. Kotowska, W. Pływaczewski (red.), *Kryminologia wobec współczesnych zagrożeń ekologicznych*, Olsztyn 2011, s. 63 i n.

i antykwarycznym, ale również z tradycyjnymi przestępstwami, takimi jak kradzieże, kradzieże z włamaniem, przywłaszczenia, przemyt, zabójstwa i fałszerstwa. W ostatnich latach coraz częściej odnotowywane są także w jego obrębie przypadki prania pieniędzy oraz niedozwolone praktyki kojarzone z *art bankingiem* i działalnością tzw. białych kołnierzyków³⁸. Rodzimy przykładem takiej działalności była tzw. afera ArtB. Związani z nią główni sprawcy, wykorzystując słabości polskiego systemu bankowego, przejmowali za pomocą szybkich transferów elektronicznych nienależne środki, przeznaczając je m.in. na zakup nieruchomości oraz dzieła sztuki³⁹.

Należy podkreślić, że jednym z najgroźniejszych narzędzi destabilizującym legalne rynki jest korupcja. Zjawisko to występuje we wszystkich wyodrębnionych obszarach legalnej gospodarki, przekształcając jej najbardziej atrakcyjne segmenty w typowo czarnorynkowe enklawy⁴⁰.

Wydaje się, że na tle problematyki nielegalnych rynków odrębnie należy potraktować działalność wielkich ponad narodowych korporacji. Wprawdzie wcześniej zaprezentowane przejawy funkcjonowania czarnych rynków w dużej części odnoszą się do działalności tych podmiotów, jednakże – jak wskazuje m.in. dorobek zielonej kryminologii – aktywność wielkich międzynarodowych korporacji należy postrzegać odrębnie⁴¹. Przede wszystkim trudno ją poddać tradycyjnym ocenom prawa karnego. Wynika to przede wszystkim z niezwykle skomplikowanej sieci powiązań kooperacyjnych jaka towarzyszy działalności tych podmiotów oraz braku jednolitej globalnej definicji szkody. Problem ten jest dostrzegany zwłaszcza w obszarze ochrony środowiska. Brak w prawie międzynarodowym jednoznacznego pojęcia szkody ekologicznej utrudnia lub wręcz uniemożliwia organom ścigania określenie strat spowodowanych przez wskazane podmioty oraz sformułowanie właściwego zarzutu⁴².

Na tle najważniejszych nielegalnych rynków pojawiają się oczywiście pomniejsze obszary nielegalnej lub półlegalnej (szarej) działalności przestępczej. W zależności od ich struktury, zasięgu, partycypacji różnych podmiotów, generowanych przez nie strat w obszarze legalnych gospodarek oraz wielkości przejmowanych przez struktury przestępcze zysków można je również określać jako czarne rynki, bądź uznać, że są to jedynie ich sektory lub gałęzie. Wydaje się, że problem nazewnictwa ma tu wtórne znaczenie, bowiem istotne są konsekwencje jakie wiąże się z pojawieniem się symptomów nielegalnego rynku. Ostatecznie możemy mówić o nielegalnych rynkach handlu reglamentowanymi przez państwo towarami lub usługami (czarny rynek handlu złotem i diamentami, nielegalny handel alkoholem, wyrobami tytoniowymi oraz innymi towarami objętymi podatkiem akcyzowym, rynek kradzionych samochodów i ich części, nielegalny sektor produkcji i handlu markową lub podrobioną odzieżą, nielegalny rynek

³⁸ Zob. W. Pływaczewski, *Kryminologiczno-kryminalistyczne aspekty fałszerstw dzieł sztuki*, [w:] K. Krajewski (red.), *Nauki penalne wobec problemów współczesnej przestępczości. Księga jubileuszowa z okazji 70. rocznicy urodzin Profesora Andrzeja Gaberle*, Warszawa 2007, s. 56 oraz tego autora: *Pranie pieniędzy na rynku dzieł sztuki-skala zjawiska oraz możliwości przeciwdziałania* (w druku).

³⁹ Por. E.W. Pływaczewski, *Pranie brudnych pieniędzy. Możliwości przeciwdziałania z uwzględnieniem roli systemu bankowego*, Toruń 1993, s. 20 i n.; W. Jasiński, *Pranie brudnych pieniędzy*, Warszawa 1998, s. 10 i n.

⁴⁰ Por. R.H. Bates, *Markets and States in Tropical Africa. The Political Basis of Agricultural Policies*, University of California Press, 1981, s. 5-178.

⁴¹ Zob. K.F. Brickey, *Environmental Crime. Law, Policy, Prosecution*, Wolters Kluwer Law & Business 2008, s. 25 i n.; P. Bierne, N. South (ed.), *Issues in Green Criminology*, William Publishing, Devon 2007, s. 3-55 oraz R. White, *Crimes Against Nature. Environmental Criminology and Ecological Justice*, William Publishing, Devon 2008, s. 8 i n.

⁴² B. Hołyst, *Kryminologia*, Warszawa 2009, s. 473-485.

fonograficzny i filmowy (także programów oraz gier komputerowych), rynek niebezpiecznych produktów spożywczych, fałszerski rynek kosmetyków, nielegalny sektor usług edukacyjnych lub turystycznych, nielegalny rynek pracy, niedozwolony hazard – w tym hazard internetowy, rynek nielegalnych transferów finansowych itd.). W kontekście przedstawionej klasyfikacji wynika, że z pozoru mało groźna działalność gospodarcza - kolidująca z normami prawnymi lub etycznymi - może w określonych warunkach, przekształcić się w proceder wpisujący się w ramy nielegalnego rynku. Możliwa jest również sytuacja odwrotna, kiedy to na skutek określonych przewartościowań w gospodarce czarny rynek traci swoją pozycję na rzecz legalnych form wymiany dóbr i usług. Uwaga ta dotyczy m.in. spekulacji, które to zjawisko w warunkach stabilizacji rynkowej zanika.

Wnioski

Zaprezentowane uwagi i spostrzeżenia nie mogą pretendować do miana wyczerpującej analizy na temat nielegalnych rynków. Dlatego w tytule opracowania podkreślono, że jest to zaledwie wprowadzenie do zasygnalizowanej problematyki. Raz jeszcze należy podkreślić jej interdyscyplinarny charakter, co wskazuje że niezależnie – obok przedstawicieli nauk penalnych – poszczególne zagadnienia dotyczące czarnych rynków winny interesować przedstawicieli różnych dyscyplin, w tym w szczególności ekonomistów, socjologów, etyków, demografów, historyków gospodarki oraz politologów.

Jak podkreślono wcześniej skala nielegalnych rynków zależna jest od wielu determinantów. Niewątpliwie czynniki ekonomiczne odgrywają tu rolę wiodącą. Dotychczasowe analizy na temat funkcjonowania nielegalnych rynków prowadzą do wniosku, że na skutek procesów globalizacji, czarne rynki będą ewoluować w kierunku nielegalnego przemysłu. Ta postać przestępczej działalności - integralnie związana z przestępczością zorganizowaną - stanowi wyższą formę międzynarodowej przestępczości. W wielu przypadkach jest ona silnie sprzężona z legalną gospodarką, co znacznie utrudnia jej identyfikację, a tym samym możliwości przeciwdziałania⁴³. Oznacza to, że proces przejmowania lukratywnych rynków lub ich gałęzi i poszczególnych branż przez świat przestępczy będzie się nasilał. Zjawisku temu sprzyjać będzie nie tylko rosnący popyt na atrakcyjne dobra i usługi, ale również wzrastająca skłonność przywódców politycznych w wielu zubożałych krajach do korumpowania się. Paradoksalnie do wzmocnienia nielegalnych rynków przyczyni się również rozwój nowoczesnych technologii. Już dziś umożliwiają one liderom międzynarodowej przestępczości dokonywanie transferów pieniędzy na wielką skalę z ominięciem dotychczasowych tradycyjnych form przepływu pieniędzy pochodzących z przestępstwa. Niejako następstwem tych zjawisk jest wzrastająca liczba oaz i rajów podatkowych, które służą m.in. do ukrywania nielegalnych zysków oraz nabywania różnego rodzaju korzyści (*treaty shopping*)⁴⁴.

W świetle przedstawionych wniosków pilnym zadaniem jest zbilansowanie dotychczasowej wiedzy na temat poszczególnych nielegalnych rynków. Okazuje się bowiem, że słabą stroną dotychczasowych badań w tym zakresie jest wycinkowe

⁴³ Por. G. Fiorentina, S. Peltzman (ed.), *The Economics of Organized Crime*, Centre of Economic Policy Research, Cambridge University Press, Cambridge 1995, s. 8.

⁴⁴ Zob. J. Grzywacz, *Pranie pieniędzy. Metody. Raje podatkowe. Zwalczenie*, Warszawa 2011, s. 55-109.

rozpatrywanie poszczególnych obszarów przedmiotowego zjawiska - bez uwzględniania wzajemnych korelacji istniejących pomiędzy poszczególnymi segmentami nielegalnych rynków. Nie mniej istotnym zarzutem kierowanym zwłaszcza pod adresem agend publicznych w wielu krajach jest nie docenianie wpływu procesów globalizacyjnych. Wystarczy przypomnieć, że rozwój Internetu spowodował wręcz rewolucyjne zmiany w obszarze legalnych i nielegalnych rynków. Ocena skutków tych przeobrażeń wymaga większego niż dotychczas zaangażowania specjalistów zajmujących się analizą współczesnych gospodarek. Uwaga ta odnosi się także do roli organów ścigania w zakresie ujawniania działalności czarnorynkowej kojarzonej z przestępczością międzynarodową. W szczególności chodzi tu szersze niż dotychczas wykorzystanie nowoczesnych metod i form śledczych, w tym odwołanie się do znaczącego już dziś dorobku analityki kryminalnej⁴⁵.

Nie ulega też wątpliwości, że wiodącym środkiem umożliwiającym ograniczanie rozmiarów nielegalnych rynków jest współpraca wyspecjalizowanych podmiotów, które zobowiązane są do kontroli prawidłowości prowadzonych transakcji w obszarze szeroko rozumianej gospodarki. A zatem, odnosząc tę uwagę do polskich realiów, wydaje się konieczne powołanie stałej struktury koordynującej tę współpracę na poziomie krajowym. Na marginesie należy zauważyć, że w żadnym resorcie ustawowo zobowiązanym do eliminowania negatywnych zjawisk w gospodarce nie powołano ogniwa analitycznego, które w sposób kompleksowy zajmowałoby się zjawiskiem nielegalnych rynków⁴⁶. Nie trzeba tłumaczyć, że brak takiej struktury utrudnia tworzenie strategicznych programów, które definiowałyby zamierzenia państwa w zakresie ograniczania negatywnych zjawisk w gospodarce. Można zaryzykować stwierdzenie, że sytuacja taka pośrednio zachęca potencjalnych sprawców do wykorzystywania legalnych, aczkolwiek niespójnych mechanizmów rynkowych do prowadzenia, co najmniej wątpliwej etycznie działalności. Ujawniona w sierpniu 2012 r. przez dziennikarzy „Gazety Wyborczej” tzw. afera *Amber Gold* ukazała słabości polskiego systemu kontroli rynku finansowego, potwierdzając że może on być przedmiotem sprzecznych z prawem oraz etyką zawodową manipulacji, wobec których państwowe podmioty reprezentujące ten system, w tym także organy ścigania, są bezradne⁴⁷. Należy zauważyć, że przytoczony przykład ukazujący swoistą inercję służb publicznych wobec poważnych zagrożeń w obszarze gospodarki nie jest odosobniony. Kolejnym znaczącym segmentem czarnego rynku, który wydaje się interesować organy państwa na zasadzie eliminowania skutków zagrożeń a nie ich źródeł jest zjawisko wręcz masowego wprowadzania na legalny rynek spożywczy różnego rodzaju podróbek lub towarów o zaniżonej wartości⁴⁸. Szeroko komentowana w mediach tzw. afera solna, polegająca na wprowadzaniu na rynek spożywczy soli wypadowej zamiast konsumpcyjnej potwierdziła jedynie, że na tle problematyki przestępczości

⁴⁵ Por. P.K. Manning, *The Technology of Policing: Crime Mapping, Information Technology, and the Rationality of Crime Control*, New York University Press, New York-London 2008, s. 3 i n.; C. McCue, *Predictive Analysis: Intelligence Gathering and Crime Analysis*, Butterworth-Heinemann, Oxford 2006, s. 3-321; R. Boba, *Crime Analysis and Crime Mapping*, Sage Publications, Inc., Thousand Oaks 2005, s. 5-71; zob. również w polskiej literaturze kryminologiczno-kryminalistycznej - P. Chlebowicz, W. Filipkowski, *Analiza kryminalna. Aspekty kryminalistyczne i prawnodowodowe*, Warszawa 2011, s. 23 i n.

⁴⁶ Dotychczasowe podmioty kontrolne, takie chociażby jak Komisja Nadzoru Finansowego (KNF), zajmują się jedynie niektórymi obszarami wskazanej problematyki – zob. www.KNF.gov.pl

⁴⁷ Pośrednio tę konkluzję potwierdził w sierpniu 2012 r. – przynajmniej w odniesieniu do działalności tzw. parabanków – Komitet Stabilności Finansowej, www.biznes.onet.pl/komitet-stabilnosci-finansowej-na-temat-sprawy-amb.18543,52192/news-detal (dostęp 18.08.2012 r.).

⁴⁸ Por. W. Pływaczewski (ed.), *Organized Crime and Terrorism...*, s. 135.

przeciwko żywności i jakości życia pojawia się pilna potrzeba zrewidowania zakresu dotychczasowych ustawowych kompetencji mało efektywnych struktur administracyjnych, które winne odpowiadać za ochronę szeroko zdrowia publicznego. Jak wcześniej zauważono struktury te nie do końca radzą sobie z nowymi zagrożeniami cywilizacyjnymi. Okazuje się bowiem, że tradycyjne narzędzia przeciwdziałania pojawiającym się patologiom, w które wyposażone są te podmioty wydają się być dziś mało przydatne, by nie powiedzieć anachroniczne, tym bardziej, że niektóre z wspomnianych zagrożeń coraz częściej przybierają postać zorganizowanej przestępczości⁴⁹. W przywołanej sprawie - podobnie jak w przypadku tzw. afery *Amber Gold* - wiele organów, instytucji i służb państwowych wykazało się nie tylko biernością i deficytem możliwości przewidywania wielorakich następstw nielegalnej działalności, ale również brakiem logistycznego i kadrowego zaplecza, umożliwiającego efektywną reakcję na tego rodzaju zjawiska⁵⁰. Stąd w świetle przytoczonych przykładów należy skierować apel do najwyższych gremiów decyzyjnych w Polsce o pilne podjęcie działań, które zmierzałyby do ograniczenia negatywnych zjawisk zagrażających stabilności i wiarygodności rodzimej gospodarki⁵¹. Zdaniem autora te same propozycje powołanie wspomnianej struktury ds. nielegalnych rynków, stanowiłaby liczący się krok w działaniach na rzecz ograniczania tych zagrożeń. Należy zauważyć, że tego rodzaju agendy działają z powodzeniem w wielu krajach. Trudno zaprzeczyć, że dotychczasowa polityka „hermetyzacji” poszczególnych organów i służb państwowych odpowiedzialnych za eliminowanie patologii pojawiających się w obszarze legalnych rynków wręcz zachęca świat przestępczy do wykorzystywania słabości istniejących mechanizmów ochrony interesów uczestników obrotu gospodarczego. Wydaje się zatem, że proponowana struktura obejmować powinna nie tylko reprezentantów cywilnych resortów nadzorujących poszczególne segmenty gospodarki (finanse, gospodarka, transport, rolnictwo itd.) ale również przedstawicieli organów ścigania (prokuratura, Policja – Centralne Biuro Śledcze, Centralne Biuro Antykorupcyjne, Straż Graniczna, Inspekcja Transportu Drogowego, Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego itd.), Służby Celnej, Generalnego Inspektora Informacji Finansowej, Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów oraz innych państwowych organów kontrolnych (handlowych, żywnościowych, sanitarnych, weterynaryjnych, inspekcji pracy, nadzoru finansowego – bankowego i giełdowego)⁵². Tego rodzaju grupa robocza - powstała w oparciu o wiedzę i potencjał organizacyjny swoich macierzystych instytucji - mogłaby na bieżąco i z wyprzedzeniem przygotowywać programy i strategie eliminowania ewentualnych zagrożeń, chroniąc tym samym gospodarkę przed coraz częściej pojawiającymi się przypadkami podważania jej stabilności. Należy zauważyć, że potrzebę zmiany

⁴⁹ B. Hołyst, *Kryminologia...*, s. 220 i n.

⁵⁰ Por. C. Kowanda, *Prawdziwy rozmiar afery solnej. Przesolili*, www.polityka.pl (dostęp 30.03.2012 r.).

⁵¹ Autor od dłuższego już czasu zgłasza propozycje dotyczące poprawy sytuacji w obrębie niektórych segmentów polskiej gospodarki zagrożonej działalnością zorganizowanej przestępczości – por. m.in. W. Pływaczewski, *Międzynarodowa współpraca...*, s. 73-80 oraz *Kryminologia jak narzędzie definiowania zagrożeń w obszarze administracji publicznej* (w druku).

⁵² Odnotać wypada, że opracowanie niniejszego artykułu zbiegło się *nomen omen* z powołaniem w sierpniu 2012 r. Grupy roboczej przy Komitecie Stabilności Finansowej. Decyzję tę - aczkolwiek spóźnioną i niestety wymuszoną zamieszczeniem wokół tzw. afery *Amber Gold* – należy uznać za słuszną. Powołanie tej struktury nie zmienia jednak faktu, że jej spektrum zainteresowania jest zbyt wąskie - ograniczono je bowiem do problematyki zagrożeń związanych z bezpieczeństwem finansowym państwa. Oznacza to, że z perspektywy problematyki nielegalnych rynków i ich konsekwencji dla legalnej gospodarki takie zawężenie kompetencji wspomnianej grupy nie może być w pełni satysfakcjonujące, tym samym przedłożone przez autora postulaty zachowują swoją aktualność.

dotychczasowych anachronicznych systemów ochrony legalnych rynków przed zamachami ze strony zorganizowanej przestępczości dostrzegają nie tylko praktycy związani z różnymi sferami aktywności gospodarczej, w szczególności analitycy poszczególnych rynków, ale również eksperci reprezentujący inne obszary zainteresowań badawczych, w tym socjologowie. Między innymi z inicjatywy tych ostatnich zorganizowane zostały w 2012 r. przez koloński Instytut Maxa Plancka interdyscyplinarne warsztaty na temat zagrożeń pojawiających się w obszarze legalnych rynków. Ich uczestnicy zgłosili szereg interesujących postulatów. Wydaje się, że realizacja wielu z nich mogłaby znacząco przyspieszyć proces uszczelniania także polskiej gospodarki przed infiltracją ze strony zorganizowanych struktur przestępczych⁵³. Na uwagę zasługuje również dorobek międzynarodowej konferencji nt. „Nielegalne rynki – skala zjawiska i możliwości przeciwdziałania”, która w tym samym roku odbyła się w Polsce. Jej organizatorem była Katedra Kryminologii i Polityki Kryminalnej Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie oraz Europejskie Stowarzyszenie Studentów Prawa - ELSA. Uczestnicy tego spotkania, reprezentujący naukę oraz poszczególne instytucje publiczne, postawili szereg pytań, które wyznaczyły główne cele programowe konferencji. Pośród nich na uwagę zasługują następujące zadania: 1. określenie zakresu pojęciowego zjawiska nielegalnych rynków na gruncie nauk ekonomicznych oraz penalnych, 2. analiza źródeł zjawiska oraz rozmiarów zagrożeń, 3. charakterystyka tzw. czarnych rynków na tle gospodarki światowej, regionalnej oraz rynków krajowych, 4. ocena działalności podmiotów krajowych i międzynarodowych odpowiedzialnych za przeciwdziałanie przestępczości kojarzonej ze zjawiskiem nielegalnych rynków, 5. wypracowanie propozycji dotyczących stworzenia efektywnego modelu przeciwdziałania zjawisku nielegalnych rynków⁵⁴. Należy przy tym podkreślić, że pokłosiem konferencji było powołanie w ramach wspomnianej wcześniej katedry interdyscyplinarnego Zespołu Badawczego do spraw Nielegalnych Rynków. Wypada jedynie wyrazić nadzieję, że dotychczasowy, a także przyszły dorobek tej, jakby nie było, pionierskiej inicjatywy stanowić będzie – w szczególności dla wskazanych wcześniej gremiów decyzyjnych w Polsce - interesujący materiał, który może pomóc w wypracowaniu efektywnej strategii przeciwdziałania zjawisku nielegalnych rynków.

Streszczenie:

Autor przedstawia genezę, rozmiary oraz klasyfikacje nielegalnych rynków. Podkreśla przy tym, że zjawisko to nie jest jednorodne. Przede wszystkim jego źródeł należy doszukiwać się w ekonomii. Nie mniej ważne są tu również aspekty socjologiczne oraz etyczne. W artykule przedstawiono poszczególne rodzaje (sektory, branże, gałęzie) nielegalnych rynków, odnosząc zawarte rozważania do problematyki przestępczości, w szczególności przestępczości zorganizowanej. Poszczególne obszary tej przestępczości, jak zauważa autor, charakteryzowane są przy wydatnym udziale dorobku nauk

⁵³ Zob. *Toward an Economic Sociology of Illegal Markets*, Workshop, February 23-24, Max Planck Institute, Cologne 2012, www.mpifg.de/projects/illegalmarkets/index_en.asp (dostęp 30.08.2012 r.).

⁵⁴ Zespół funkcjonuje w ramach Katedry Kryminologii i Polityki Kryminalnej od maja 2012 r. Do głównych problemów, stanowiących przedmiot analiz badawczych jego członków, należy m.in. zaliczyć: przestępczość narkotykową, handel ludźmi oraz organami ludzkimi, handel bronią, przestępczość związaną z eksploatacją prostytucji i nielegalnym hazardem oraz pornografią dziecięcą, nielegalny handel chronionymi gatunkami fauny i flory oraz odpadami, nielegalny rynek nielegalnych transferów finansowych (w tym rynek internetowy). Dotychczasowy dorobek Zespołu został zaprezentowany na łamach niniejszej książki – zob. www.uwm.edu.pl/kryminologia/

ekonomicznych. Całość opracowania zamykają uwagi dotyczące tendencji rozwojowych nielegalnych rynków oraz możliwości przeciwdziałania temu zjawisku.

Słowa kluczowe:

nielegalne rynki, etiologia i rozmiary zjawiska, przestępczość gospodarcza, przestępczość zorganizowana, klasyfikacja rynków, syndykaty i kartele narkotykowe, przemysł przestępczy

Title:

Introduction to issues of illegal markets – criminological perspective

Summary:

The author presents the genesis, scale and classification of illegal markets. He also stresses that the phenomenon is not homogeneous. Its sources are to be found predominantly in economics. No less important are the sociological and ethical aspects. The article demonstrates particular types (sectors, industries, branches) of illegal markets by relating its deliberations to the problem of crime, organized crime in particular. The author notes that a significant portion of economic writing is devoted to the various areas of such crime. The study concludes with a few remarks about emerging trends in illegal markets and possible measures to counteract them.

Keywords:

illegal markets, etiology and scale of the phenomenon, economic crime, organized crime, market classification, drug syndicates and cartels, crime industry

Wprowadzenie do problematyki nielegalnych rynków – perspektywa ekonomiczna

Zagadnienia wstępne. Zarys dyskusji o ekonomicznej naturze przestępstwa

Jak dotąd, nauki ekonomiczne najbardziej zbliżyły się do badań przestępczości poprzez ekonomiczną analizę prawa (EAP). Uważa się, że stanowi ona jedną z najciekawszych metod analizy prawa: metodę ekonomiczną¹. Do szkół „głównego nurtu” EAP należą szkoła chicagowska i szkoła New Haven oraz stosunkowo nowa szkoła Virginii i tzw. instytucjonalne *Law & Economics*.

Jednym z podstawowych założeń EAP jest model współpracy, w którym ludzie postępują racjonalnie (szkoła chicagowska). Oznacza to, że ludzie maksymalizują w sposób racjonalny satysfakcję (użyteczność) czerpaną z podejmowanych działań rynkowych i pozarynkowych, reagują na bodźce rynkowe, np. ceny, a reguły postępowania i skutki prawa można oceniać na podstawie ich efektywności ekonomicznej².

Ekonomiczny model działalności przestępczej Cohena i wpływ niepewności kary na decyzje przestępcze

W powyższym kontekście za zgodny ze szkołą chicagowską można uznać pogląd, że do przestępstwa dochodzi wówczas, kiedy przestępstwo się opłaca, czyli wówczas, kiedy przestępca pozostaje bezkarny lub kara jest nieadekwatna, zazwyczaj niższa od potencjalnych korzyści z przestępstwa, może zatem odnieść konkretne korzyści z popełnionego przestępstwa. Wyjaśniając w ten sposób istotę zjawiska przestępczości i postępowania przestępcy Mark A. Cohen ujmuje w ekonomicznym modelu działalności przestępczej. Opiera go na paradygmacie racjonalnej jednostki, która tylko wówczas podejmuje działania, jeśli postrzega jako zgodne z własnym interesem. Prawidłowość tę Cohen odnosi do uczestników rynku przestępczości: ofiar (społeczeństwa), do przestępców oraz do funkcjonariuszy wymiaru sprawiedliwości, np. policji i sędziów³.

Obserwując otoczenie ukształtowane przez funkcjonariuszy wymiaru sprawiedliwości i społeczeństwo (ofiary) można przewidzieć gotowość racjonalnej, amoralnej jednostki⁴ (przestępca) do podjęcia decyzji o dokonaniu lub niedokonaniu czynu przestępczego. Jeśli przestępstwa uszeregujemy według ich wagi, a kary według

¹ J. Stelmach, B. Brożek, W. Załuski, *Dziesięć wykładów o ekonomii prawa*, Warszawa 2007, s. 7.

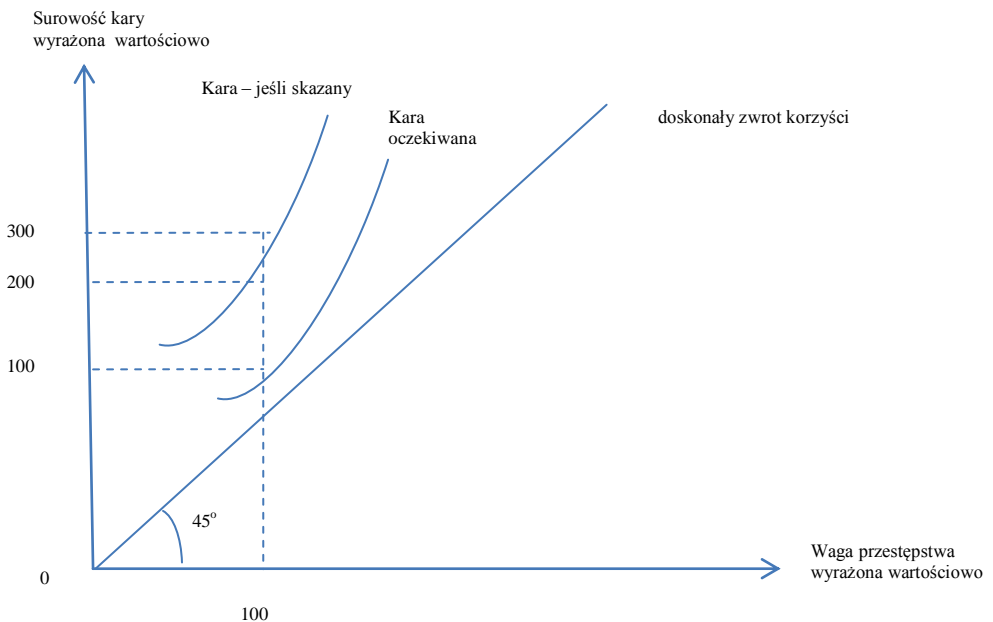
² R. Cooter, T. Ulen, *Ekonomiczna analiza prawa*, Warszawa 2009, s. XXI.

³ M.A. Cohen, *Ekonomiczne podejście do przestępczości: równoważenie kosztów i korzyści*, „Ius et Lex” 2007, nr 1(V), s. 75-112.

⁴ Według Cootera i Ulena przez „racjonalną, amoralną osobę” rozumiemy kogoś, kto starannie wybiera środki prowadzące do osiągnięcia nielegalnych celów bez ograniczeń w postaci wyrzutów sumienia lub zinternacjonalizowanej moralności; za: R. Cooter, T. Ulen, *Ekonomiczna analiza prawa*, Warszawa 2009, s. 599-603.

ich surowości, to zazwyczaj kary stają się surowsze w miarę wzrostu przestępstwa – co przedstawiono na wykresie 1. Prawdliwość proporcjonalnego wzrostu kary w zależności od wagi przestępstwa pokazuje na wykresie nachylenie krzywej kary rzeczywistej w prawo. Istnieje jednakże możliwość, że przestępca nie zostanie wykryty, lub zostanie wykryty lecz uniknie kary. Jeśli zatem kara ma odstraszać przestępcę, musi być wyższa, niż oczekiwany „zwrot” (korzyść) z przestępstwa oraz wyższa, niż kara oczekiwana. Wynika z tego, że osoba racjonalnie podejmująca decyzję o dokonaniu przestępstwa kalkuluje oczekiwaną jego wartość, równą korzyściom pomniejszonym o wysokość kary pomnożonej przez prawdopodobieństwo zastania schwytanym i skazanym (ryc. 1), przy czym $P < 1$.

Ryc. 1. Wpływ niepewności kary.

Źródło: R. Cooter, T. Ulen, *Ekonomiczna analiza prawa*, Warszawa 2009, s. 601.

„Rynkowy” model przestępczości Erlich’a

Prób wyjaśnienia zjawiska przestępczości dostarcza także I. Ehrlich. Zgodnie z podstawowym założeniem „rynkowego” modelu przestępczości przestępcy, potencjalne ofiary, nabywcy nielegalnych dóbr i usług oraz funkcjonariusze wymiaru sprawiedliwości działają zgodnie z zasadami optymalizacji zachowania. Inne warunki modelu zakładają, że oczekiwania sprawcy przestępstwa co do działalności w sektorze legalnym i nielegalnym, w tym ocena prawdopodobieństwa ukarania oraz wysokości kary, oparte są na dostępnej informacji oraz istniejącym w populacji stałym rozkładzie preferencji

w odniesieniu do przestępczości oraz chęci zapewnienia bezpieczeństwa. Celem państwa (wymiaru sprawiedliwości) w tym modelu jest maksymalizacja dobrobytu społecznego, np. poprzez zapewnienie bezpieczeństwa oraz właściwych warunków do zarobkowania i konsumpcji. Tak sformułowane warunki dotyczące zachowania wszystkich uczestników modelu zapewniają istnienie dobrze określonych punktów równowagi i zrównoważonego modelu przestępczości. Podaż przestępstw – oparta o indywidualne decyzje co do popełnienia przestępstwa – i popyt na ochronę prywatną i publiczną przed przestępczością są zdaniem Ehrlich'a podstawowymi składnikami rynku na poszczególne przestępstwa. Rynek ten będzie w równowadze, kiedy liczba przestępstw osiągnie poziom, na którym żaden z wymienionych uczestników (przestępcy, ofiary i władze publiczne) nie będą skłonne do zmiany swojego zachowania i zmiany istniejącego dochodu czy kosztu związanego z przestępstwem. W stanie równowagi przestępczość jest zatem „normalnym” faktem społecznym, który zawsze będzie występować na pewnym poziomie niezależnie od obowiązującego systemu ekonomicznego, politycznego czy społecznego⁵.

Przytoczone wyżej modele ekonomiczne pozwalają na wysnucie następujących wniosków:

- Przestępstwo z definicji jest złe i przynoszące społeczeństwu określone straty, jednak kosztowne są także wydatki na ściganie i karanie przestępców czy próby uniknięcia wiktymizacji. Z tej perspektywy, ekonomiczna analiza prawa zajmuje się próbą ustalenia optymalnego poziomu prewencji, wykrywania, ścigania i karania przestępstw a także przestępczości jako takiej. W takim podejściu przydatne są ekonomiczne modele popytu i podaży do oceny nakładów na środki bezpieczeństwa i wykrywanie przestępczości oraz dla potrzeb ustalenia odpowiednio wysokiej kary.
- Racjonalność postępowania przestępcy sugeruje, że poprzez dostarczenie mu określonej informacji można go zniechęcać lub zachęcać do popełnienia przestępstwa (np. poprzez prowadzenie akcji informacyjnych motywujących społeczeństwo do praworzędności lub, odwrotnie, poprzez przyzwolenie dla korupcji). Opartej na takiej przesłance polityce bezpieczeństwa zawsze towarzyszyć będzie jakaś konsekwencja w postaci kosztów społecznych koniecznych do poniesienia (lub zaoszczędzenia) celem osiągnięcia określonego, możliwego do zdefiniowania poziomu bezpieczeństwa.
- Z przytoczonej dyskusji w ramach ekonomicznej analizy prawa nie wynika, czy na gruncie ekonomii można wyjaśnić, jakie mechanizmy powodują, że do przestępstw w ogóle dochodzi (np. łatwy dochód?) oraz, czy ludzkie decyzje w obszarze prawa i ekonomii (np. decyzje parlamentu wyrażane ustawami) są w stanie wpływać na skuteczne obniżenie poziomu przestępczości (zapobieganie) bez ponoszenia nadmiernych kosztów (np. ściganie przestępstw, karanie więzieniem czy organizowanie systemu pomiaru prędkości pojazdów na drogach) i w inny sposób niż to wynika np. z treści artykułów Kodeksu karnego?

⁵ I. Ehrlich, *Zbrodnia, kara oraz rynek przestępstw*, „Ius et lex” 2007, nr 1 (V), s. 17-74.

Rynkowy charakter popełnianych przestępstw. Rola państwa w generowaniu przestępczości

W okresie transformacji⁶ w Polsce (począwszy od 1989 r.) zaobserwowano szczególnie dynamiczny rozwój przestępczości, co niejako wskazuje na silny związek i charakter popełnianych przestępstw z uwarunkowaniami stworzonymi przez państwo. Już w dziesięć lat od daty wprowadzenia transformacji podzielano pogląd, że przestępczość zorganizowana stała się jednym z głównych i bardzo niepokojących problemów społeczno-ekonomicznych w Polsce. W okresie tym (1989-1997 r.) przestępczość wzrosła o 81,2%, przy czym wzrost przestępstw tylko w roku 1990 w relacji do 1989 wyniósł 61,3%⁷.

Osobną kategorię stanowią przestępstwa gospodarcze oraz oszustwa ubezpieczeniowych. Według Czeszkiewicza, w dziesięć lat po transformacji szacowano, że „szara strefa” obracała środkami finansowymi stanowiącymi 25% wydatków budżetowych państwa, natomiast straty z tytułu oszustw ubezpieczeniowych wynosiły około 25% pobranych składek, 70% dochodów szarej strefy powstawało w jednostkach działających legalnie a 30% pochodziło w tym czasie z działalności nie rejestrowanej. Korzyści z tej działalności były prane w krajowym i międzynarodowym systemie finansowym. Tak wielkie rozmiary drugiego obiegu gospodarczego oraz obserwacja różnych typów przestępczości prowadzi do wniosku, że prowadzona działalność przestępcza prowadzona jest przez dobrze zorganizowane grupy przestępcze⁸. Największe organizacje, zwane często mafią, przypominają w swej strukturze duże i dobrze prosperujące przedsiębiorstwa, a nie inicjatywy typowo społeczne⁹. Również cel działania organizacji przestępczych można zakwalifikować jako typowo przedsiębiorczy: jest nim zysk. Stanowi on silną motywację do wykorzystywania przez nie wszystkich tych sytuacji, w których normalna działalność oparta na prawie i ogólnych zasadach prowadzenia przedsiębiorstw jest sztucznie ograniczana przepisami prawa, pomimo dużego popytu ze strony społeczeństwa. Innym czynnikiem osłabiającym oddziaływanie norm prawnych mogą okazać się funkcjonujące normy społeczne i ukształtowana w wyniku długotrwałego rozwoju społeczeństwa moralność (ogólnie akceptowane normy postępowania). Stanowi ona źródło ocen społecznych, według których określone zachowania społeczeństwo uznaje jako dobre lub złe, niezależnie od norm prawnych. Z tego względu ograniczenia znajdujące swoje źródło w przepisach prawa mogą mieć charakter moralnie pozytywnych, negatywnych lub moralnie obojętnych¹⁰. W przypadku wystąpienia korzystnego z punktu widzenia grup przestępczych stosunku społeczeństwa do przepisu prawa (tj. obojętnego lub negatywnego), znajdują one korzystne pole do działania.

Ocenia się, że do istnienia przestępczości zorganizowanej przyczyniają się warunki nowoczesnego państwa, w znacznej mierze kształtowane przez przepisy prawa, zakazujące lub ograniczające określony rodzaj działalności. Przyczyniają się one do

⁶ E.W. Pływaczewski, *Przestępczość zorganizowana z punktu widzenia polityki, teorii i polityki*, [w:] E.W. Pływaczewski (red.), *Przestępczość zorganizowana, świadek koronny, terroryzm w ujęciu praktycznym*, Kraków 2005, s. 93.

⁷ Obliczenia własne na podstawie: M. Czeszkiewicz, *Przestępczość zorganizowana i jej uwarunkowania w Polsce*, Białystok 1998, s. 57.

⁸ M. Czeszkiewicz, *op. cit.*, s. 56-58.

⁹ A. Miczkowska, *Problematyka przestępczości zorganizowanej*, „Wrocławskie studia erazmiańskie”, Wrocław 2010, s. 119.

¹⁰ W. Siuda, *Elementy prawa dla ekonomistów*, Poznań 2009, s. 18-19.

rozwoju przestępczości zorganizowanej w drodze syndromu prohibicji i spekulacyjnego¹¹. W pierwszym przypadku przestępczość zorganizowana rozwija się i umacnia w obszarach rynku, gdzie zaspokojenie potrzeb ludności na towary i usługi jest niedostępne w legalnie istniejącym systemie; za przykłady takich rynków mogą posłużyć prostytutka (i handel żywym towarem), rynek narkotyków. Syndrom spekulacji oddziałuje na wzrost przestępczości poprzez stosowanie przez państwo reglamentacji i racjonowania dóbr, czemu towarzyszy rozwój tzw. czarnego rynku i korupcji. Za przykład takiej sytuacji mogą służyć ograniczenia celne (obecnie np. na granicy z Rosją, gdzie ograniczenia celne wzmacniane są dużą różnicą cen w Rosji i w Polsce) oraz koncesje uprawniające do określonego rodzaju działalności produkcyjnej lub handlowej. Niezależnie, w warunkach rozwiniętej gospodarki wolnorynkowej obserwuje się także syndrom maksymalizacji zysku, głównie w USA, Japonia, Europa Zachodnia, czyli w najbardziej rozwiniętych gospodarkach narodowych. Syndrom przejawia się prowadzeniem działalności gospodarczej przez grupy przestępcze i mafijne niejako obok normalnej gospodarki lub działalności gospodarczej prowadzonej w drodze tworzenia karteli i grup maksymalizujących zysk poprzez tworzenie różnych grup, powiązań, często ze szkodą dla innych graczy¹².

Przykładem często cytowanym jest rozwój przestępczości zorganizowanej w wyniku prohibicji w produkcji i sprzedaży alkoholu konsumpcyjnego wprowadzonego w USA w 1920 r. Szybko okazało się, że zakaz pozostawał w sprzeczności zarówno z zapotrzebowaniem ludności na ten artykuł, jak i normą społeczną. Ludzie nadal chętnie kupowali i spożywali alkohol, pomimo prawnego zakazu. Słabość regulacji prawnej, lekceważącej zarówno realny popyt jak i stosunek społeczeństwa do spożywania alkoholu (a więc także do osób dostarczających napoje alkoholowe) szybko przyczyniła się do rozwoju organizacji przestępczych. Dostrzegły one „swoją” szansę i przejęły zakazany rynek produkcji, przemytu i handlu, z którego odeszły legalnie działające przedsiębiorstwa. Płynące z procederu ogromne zyski w krótkim czasie stanowiły wystarczającą nagrodę wobec ryzyka poniesienia kary, pozwalały także na za poniesienie niezbędnych kosztów utrzymywania „biznesu” w dobrej kondycji, odmiennych oczywiście od tych, ponoszonych przez normalnie działające przedsiębiorstwa: przekupstwo (korupcja), rekety za ochronę, pranie brudnych pieniędzy¹³.

Scenariusz ten, wręcz prawidłowość, obserwuje się także w odniesieniu do świata przestępczego operującego w dzisiejszej, normalnej gospodarce jak i w obszarze działalności przestępczej. Dla zrealizowania celów społecznych lub czysto państwowych wprowadza się prawo ograniczające swobodę obrotu towarowego i ograniczające społeczeństwu dostępność towarów poprzez nałożenie akcyzy, cła lub ograniczenie dostępu do handlu poprzez konieczność uzyskania koncesji. Ponownie, jak w latach 20. XX w., ograniczeniom podlega handel wyrobami alkoholowymi i tytoniem. Na rynku samochodów, obciążonych podatkiem dochodowym, akcyzą i podatkiem VAT istnieje masowy i nienasycony popyt na tanie samochody lub części, co prowadzi do wzrostu kradzieży pojazdów, często na skalę międzynarodową i dostarczaniu ich po cenach niższych, często na zamówienie.

Celami społecznymi uzasadnia się światowy i ciągle rosnący popyt na zakazane używki (narkotyki i „dopalacze”). Rozmiar rynku doprowadził do powstania

¹¹ M. Czeszkiewicz, *op. cit.*, s. 6.

¹² *Ibidem*, s. 7.

¹³ A. Mieczkowska, *op. cit.*, s. 119-120.

międzynarodowych gangów narkotykowych, działających zarówno w miejscu ich produkcji, jak i w miejscu konsumpcji, zapewniając „moce produkcyjne”, logistykę międzynarodową oraz marketing (dystrybucję), a także dbając własne bezpieczeństwo i sprawny przepływ finansów. Skala „biznesu” pozwala na utrzymywanie cen na poziomie „dostępnym dla każdego”, co sprzyja dalszemu rozprzestrzenianiu się rynku narkotyków do skali globalnej¹⁴.

Niezależnie od przyczyny (prawo, cele państwa, cele społeczne), o skali działania i poziomie zorganizowania grup przestępczych decydują względy czysto rynkowe. Działalność tych grup koncentruje się zazwyczaj na zaspokojeniu popytu na reglamentowane lub nadmiernie obciążane ciężarami finansowymi towary. Badania oraz analiza literatury fachowej pozwalają na wyróżnienie ponad 20 różnych typów przestępczości o podobnej, międzynarodowej skali. Ich cechą wspólną jest to, że przestępstwa dokonują się na rynkach: kapitałowym, bankowym, ubezpieczeń, ale także narkotykowym, samochodowym, handel ludźmi i inne¹⁵.

Wśród różnych rodzajów (branż, specjalizacji) przestępczość ekonomiczna stanowi największy obszar działalności zorganizowanych grup przestępczych. Szacunkowe dane pokazują także, przestępczość ta powoduje najwyższe straty dla Skarbu Państwa. Do najbardziej „popularnych” rodzajów przestępczości ekonomicznej, którymi najczęściej zajmują się organy ścigania należą: wyłudzenia akcyzy i VAT (w związku z nielegalną produkcją, przemytem i obrotem wyrobami tytoniowymi, spirytusowymi oraz paliwami ciekłymi w celu uzyskania bezpodstawnego zwrotu naliczonego podatku VAT i podatku akcyzowego), zaniżanie należności publicznoprawnych, przestępczości na rynku kapitałowym, bankowym i ubezpieczeniowym. Wśród tych rodzajów przestępstw na czoło wysuwa się nielegalny obrót wyrobami tytoniowymi. Stanowi on najbardziej dochodową sferę międzynarodowej przestępczości zorganizowanej, dla której Polska jest zarówno kanałem przerzutowym w przemyśle papierosów do krajów Europy Zachodniej, jak również rynkiem zbytu dla przemycanych wyrobów tytoniowych i miejscem nielegalnej ich produkcji¹⁶.

Oprócz wyżej wymienionych, do przestępstw o charakterze ekonomicznym zalicza się także przestępczość związaną z zamówieniami publicznymi czy przeciwko prawom autorskim i pokrewnym. Pozostaje ona także nierozzerwalnie związana z korupcją i praniem pieniędzy. Przestępczość ekonomiczna dotyczy zatem nie tylko sfery bezpieczeństwa ekonomicznego państwa, lecz również bezpieczeństwa i porządku publicznego i ogólnie sprawności państwa.

Chociaż przyjmowana typologia zakłada wyodrębnienie trzech obszarów występowania przestępczości zorganizowanej: o charakterze ekonomicznym, narkotykowym i kryminalnym, to współcześnie obserwuje się popełnianie przez jedną grupę przestępczą wielu rodzajów przestępstw i w rezultacie mówi się o ich multiprzestępczym charakterze¹⁷. Zorganizowane grupy przestępcze wykorzystują także w swej działalności mechanizmy korupcyjne najczęściej skierowane do administracji państwowej i samorządowej, przede wszystkim przy udzielaniu koncesji, licencji,

¹⁴ Na podstawie: A. Rapacki, *Przestępczość w Polsce po wstąpieniu do Unii Europejskiej (stan rzeczywisty, prognozy, kierunki, przeciwdziałania)*, [w:] E.W. Pływaczewski (red.), *Przestępczość zorganizowana, świadek koronny, terroryzm w ujęciu praktycznym*, Kraków 2005, s. 533-558.

¹⁵ Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, *Krajowy program przeciwdziałania i zwalczania przestępczości zorganizowanej na lata 2012-2016*, Warszawa, s. 2-3.

¹⁶ *Ibidem*, s. 24-25.

¹⁷ *Ibidem*, s. 22.

pozwoleń i zezwoleń na prowadzenie działalności gospodarczej, udzielaniu zamówień publicznych, wydawaniu decyzji i zezwoleń administracyjnych¹⁸ oraz uprawiają proceder prania pieniędzy służący legalizowaniu lub ukrywaniu środków majątkowych pochodzących z przestępstw. Do prowadzenia działalności przestępczej coraz częściej wykorzystywana jest również cyberprzestrzeń¹⁹.

Ekonomiczne modele rynku – wyjaśnienie przyczyn powstania i wzrostu przestępczości wskutek decyzji ekonomicznych

Szeroki wachlarz możliwości popełniania przestępstw (specjalności) oraz ponadnarodowa skala rynku dostępnego dla przestępstw z pewnością utrudnia walkę z przestępczością. Mając na względzie charakterystykę rynkową praktycznie każdej „specjalności” przestępczej nasuwa się wniosek, że do wyjaśnienia mechanizmu powstawania i zasad funkcjonowania powinno się wykorzystać metody analizy ekonomicznej podobne do tych, które stosowane są na rynkach „normalnych”. Zatem „rynki przestępcze” w dużym stopniu powinny stanowić przedmiot zainteresowania także nauk ekonomicznych, a nie tylko szeroko rozumianej nauki prawa. Przemawia za takim podejściem także i to, że „przestępczość ekonomiczna” stanowi największy obszar działalności zorganizowanych grup przestępczych, a także, według szacunkowych danych, powoduje najwyższe straty dla Skarbu Państwa wynikające z działalności przestępczej. W ten sposób przestępczość ekonomiczna dotyczy zatem nie tylko sfery bezpieczeństwa i porządku publicznego, lecz również bezpieczeństwa ekonomicznego państwa.

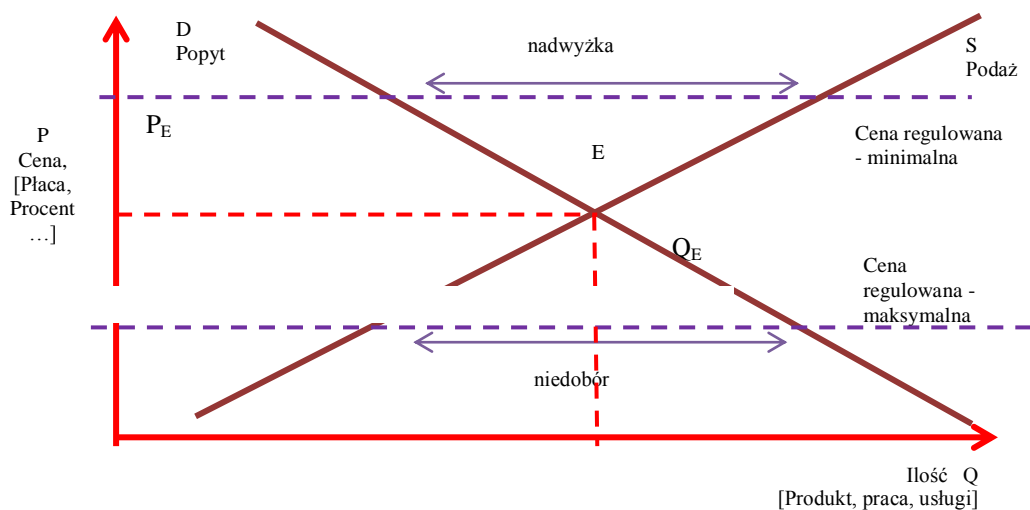
Zgodnie z prawami rynku (ryc. 2) niezaspokojony popyt, np. moda na dopalacze, leży u podstaw ustalania punktu równowagi rynkowej przy coraz wyższych poziomach ceny. Prawo podaży, wzrost cen na towary i usługi stanowi podstawę rosnącej atrakcyjności biznesowej dla producentów i handlowców (a w omawianym wariancie gry rynkowej – dla organizacji przestępczych). Rosnąca rentowność produkcji i handlu pozwala na wzrost skali produkcji i dostaw, obniżenie kosztów (tzw. efekt skali) i dalszy wzrost rentowności, np. wskutek inwestycji rozwojowych i postęp techniczny²⁰. W rezultacie tego dostosowania do potrzeb rynku podaż będzie rosła aż do momentu pełnego zaspokojenia rynku w punkcie równowagi E i cenie równowagi P_E i wielkości podaży na poziomie równowagi Q_E . Od tego momentu dalszy wzrost podaży (sprzedaży) i zysków możliwy jest tylko dla najbardziej sprawnych organizacyjnie i technicznie dostawców, podczas gdy pozostali powoli będą bankrutowali lub kończyli działalność. Na „rynku nielegalnym” dojdzie wówczas do wyodrębnienia jednego lub kilku najsilniejszych graczy – grup przestępczych, podobnie jak w normalnych warunkach gospodarczych – do wyodrębnienia monopolu lub kilku przedsiębiorstw konkurujących na rynku w formie oligopolu.

¹⁸ *Ibidem*, s. 10.

¹⁹ *Ibidem*, s. 22.

²⁰ D.R. Kamerschen, R.B. McKenzie, C. Nardinelli, 1991, *Ekonomia*, Gdańsk, s. 56-61; por.: B. Oyrzanowski, *Mikroekonomia*, wyd. III, Kraków 1996, s. 49-52, oraz M. Rekowski, *Mikroekonomia*, Poznań 2008, s. 49-58.

Ryc. 2. Ekonomiczny model rynku.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: B. Oyrzanowski, *Mikroekonomia*, wyd. III, Kraków 1996, s. 49-52.

Analiza ryc. 2 prowadzi do wniosku, że państwo także może poprzez swoje decyzje wpływać na popyt i podaż, a w niektórych sytuacjach błędnych decyzji, sprzecznych z intencjami konsumentów, generować sytuacje patologiczne sprzyjające powstawaniu i rozwojowi nielegalnych rynków.

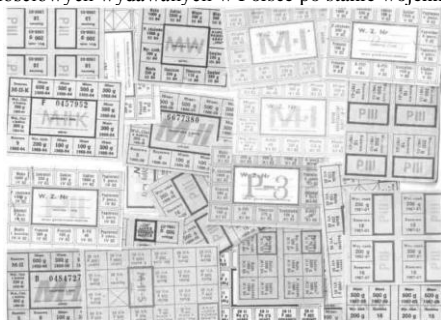
Problem cen maksymalnych i reglamentacja

W pierwszej kolejności rozpatrzmy sytuację wyznaczania cen maksymalnych. Załóżmy, że z jakiegoś powodu (wojna, niewystarczające plony w rolnictwie) jeden z podstawowych artykułów żywnościowych osiągnął wysoką cenę ze względu na duże znaczenie w wyżywieniu społeczeństwa i niewystarczającą podaż. W takiej sytuacji władze, niezależnie czy z przyczyn politycznych (głosy niezadowolonych wyborców), czy społecznych (ochrona społeczeństwa przed dalszym zubożeniem), zazwyczaj czują się zobowiązane do działań, które nie dopuszczą do nadmiernego wzrostu cen i spekulacji oraz zapewnią ludności w miarę sprawiedliwy podział artykułu. Władze, wyznaczając maksymalną cenę, starają się wyznaczyć ją możliwie nisko, na poziomie dostępnym dla przeciętnej rodziny. Zamiar ten często prowadzi do ustalenia ceny maksymalnej poniżej ceny równowagi. Jak widać z wykresu, przy cenie tej powstaje nadwyżka popytu nad podażą. W takiej sytuacji niezaspokojony popyt spowoduje, że towar zniknie z półek, a przed sklepami utworzą się ogonki oczekujących na dostawę.

Ustalenie cen maksymalnych poniżej ceny równowagi stanowi także negatywny sygnał dla producentów, którzy mając możliwość sprzedaży swoich towarów tylko po zaniżonych administracyjnie cenach nie będą mogli osiągać rentowności pozwalającej na dalszy rozwój techniczny, nie będzie się także opłacać maksymalizowanie produkcji brakującego towaru, co utrwali braki towarów i utrudni zaspokajanie potrzeb, pomimo interwencji rządu w interesie obywateli. Starsze pokolenia Polaków sytuację tę znają z autopsji. Przed rokiem wprowadzenia transformacji (1989 r.) większość cen ustalana

była w sposób administracyjny powodując permanentny brak towarów i niezadowolenie społeczne. Aby zapewnić minimalne racje żywnościowe w społeczeństwie dystrybuowano kartki na żywność, która była sprzedawana po stałych ustalonych cenach (ryc. 3). Rozwiązanie to krótko terminowo rozwiązywało problem „sprawiedliwej” dystrybucji brakujących towarów, jednak problem podstawowy – zbyt niska dostępność określonych grup dóbr - pozostawał nie zmieniony lub stale się pogarszał. Fakt wprowadzenia cen maksymalnych i kartek nie zmieniał warunków ekonomicznych dla producentów i dostawców, co nie motywowało do inwestowania i wzrostu produkcji lub dostaw. Sytuacja ta otwierała szerokie pole dla grup specjalizujących się w sprzedaży towarów pozyskanych nielegalnie w stosunku do obowiązującego prawa (tzw. czarny rynek), natomiast społeczeństwo pozbawione obiektywnego systemu cen i swobodnego dostępu do towarów traciło motywację do dobrej pracy, co prowadziło do systematycznego obniżania wydajności pracy i postępującego ubożenia społeczeństwa oraz moralne wsparcie dla czarnego rynku i jego aktorów, którzy w końcu w wiadomy sobie sposób „rozwiązywali” problem braku towarów na rynku²¹.

Ryc. 3. Przykłady kartek żywnościowych wydawanych w Polsce po stanie wojennym (do 1989 r.).

Źródło: www.tamteczasy.pl (dostęp 15.08.2012 r.).

Celem wprowadzenia systemu kartkowego jest oczywiście sprawiedliwy i prosty podział towarów wśród członków społeczeństwa, jednak nie rozwiązuje problemu podstawowego, jak sprawiedliwie dzielić kartki? Ewentualne urynkowanie dystrybucji kartek nie wchodzi w grę, gdyż wobec ogólnego braku reglamentowanych towarów, wzrosłyby ceny kartek. Pytania, jakie muszą paść w przypadku dominacji administracyjnego zarządzania dystrybucją przypominają węzeł gordyjski: Czy rozdzielanie równo między wszystkich konsumentów jest najlepszym rozwiązaniem? Przecież nie wszyscy żyją w takiej samej odległości od pracy czy szkoły. Niektórzy pracują na miejscu, inni muszą podróżować? Czy udający się do pracy powinien dostać więcej niż emeryt, pomimo że wszyscy mają „te same” potrzeby? i wiele innych. Stworzone na podstawie odpowiedzi na te i inne pytania prawo winno zapewnić, stosownie do preferencji rządu, sprawiedliwy podział kartek w społeczeństwie. W rzeczywistości ludzie często sami dążą do wymiany kartek, stosownie do swoich indywidualnych oczekiwań i potrzeb, trudno jednak wówczas zapewnić uczciwe i ekwiwalentne funkcjonowanie „wtórnego” rynku. Trudno uniknąć też patologii, kradzieży i oszustw, co jest sprzeczne z celami państwa i prawa.

²¹ Por. R. Milewski (red.), *Podstawy ekonomii*, Warszawa 2002, s. 64-71.

Opisane wyżej, negatywne skutki cen maksymalnych i reglamentacji nie oznaczają jednak, że każda tego typu interwencja rządu musi być automatycznie niekorzystna. Aby reglamentacja spełniła intencje rządu konieczne jest spełnienie kilku warunków: cena maksymalna nie może zostać ustalona na poziomie znacznie niższym niż cena równowagi, cena maksymalna jest wprowadzana na relatywnie krótki okres czasu, a władze dysponują efektywnymi środkami kontroli cen. Pod tymi warunkami rząd, poprzez zastosowanie cen maksymalnych może skutecznie zapobiegać niepokojom społecznym wywołanych np. spekulacjami cenowymi. W przypadku naruszenia tych warunków (wydłużenia czasu stosowania cen maksymalnych, zaniedbania kontroli przestrzegania ustalonego poziomu cen etc.), dochodzi zwykle do powstania czarnego rynku, czyli spekulacji oraz nakręcenia wysokiej, nielegalnej ceny, znacznie wyższej od oficjalnej, nie mówiąc już rzecz jasna o korupcji i łapówkarstwie²².

Mechanizm wpływu podatków i cel na poziom przestępczych zachowań w społeczeństwie

Jak wspomniano, przestępczość ekonomiczna ma największy udział w aktywności przestępczości zorganizowanej, w szczególności gdy chodzi o próby unikania podatków, VAT i akcyzy oraz ceł. Dzieje się tak pomimo zniesienia ceł w obrocie wewnątrzrynkowym i ciągle działających służb celnych oraz wprowadzenia kas fiskalnych do kolejnych sfer działalności gospodarczej. Wydaje się, że przepisy podatkowe stanowią przykład norm prawa moralnie negatywnych, gdzie zarówno przedsiębiorcy, jak i obywatele zgodnie próbują unikać podatków, co stwarza „korzystną” atmosferę dla przestępczości zorganizowanej. Powtarzana przez Ministerstwo Finansów akcja „Weź paragon”²³ tylko przypomina, że tak właśnie jest. Zachodzi pytanie, czy modele ekonomiczne mogą okazać się pomocne do zmniejszenia korzyści z unikania płacenia podatków?

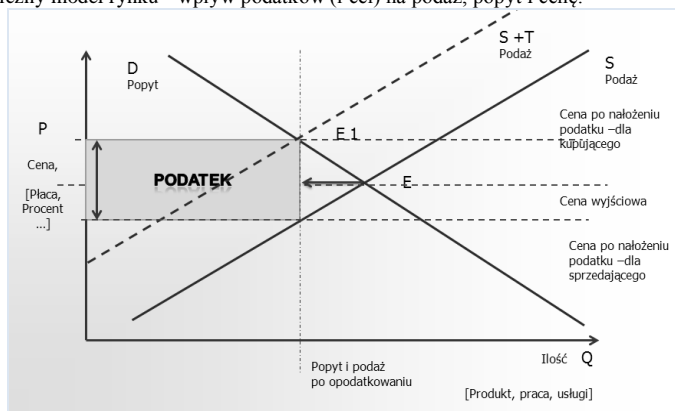
Na ryc. 4 przedstawiono, jak zmienia się sytuacja na rynku po wprowadzeniu (nałożeniu) podatków. Sytuację wyjściową prezentują krzywe popytu (D), podaży (S) oraz punkt równowagi rynkowej E. Jak pamiętamy, w punkcie tym dochodzi do zrównania się popytu z podażą na poziomie ceny równowagi E. Wprowadzenie podatku powoduje zachwianie tej równowagi: wartość podaży ulega wzrostowi o podatek S, co na wykresie obrazuje krzywa (linia) przerywana S+T. W wyniku dostosowania się popytu (jego obniżenia) do nowej wyższej ceny (P_{E+T}), punkt równowagi przesuwa się z punktu E do punktu E_1 , co utrwala zjawisko spadku popytu. Oznacza to nic innego, jak tylko fakt mniejszych możliwości zaspokajania potrzeb przez społeczeństwo, a dokonując obserwacji od strony przedsiębiorstw, muszą one pogodzić się z mniejszą sprzedażą oraz, co mniej oczywiste, z obniżeniem cen sprzedaży swoich towarów. Następstwem nałożenia podatków musi być bowiem zmniejszenie wielkości popytu, a co za tym idzie - spadek ceny wraz z podatkiem. Przedsiębiorcy chcąc utrzymać wielkość sprzedaży muszą obniżyć swoje ceny, co powoduje, że dla konsumenta podwyżka cen spowodowana nałożeniem podatków i cen stanie się mniej dotkliwa, jednak zawsze kosztem przedsiębiorstwa. Wzrost cen w wyniku nałożenia podatku nie wpłynie zatem na dochody przedsiębiorstw, chociaż konsumenci będą musieli wydać więcej pieniędzy na zakup

²² B. Oyrzanowski, *Mikroekonomia*, wyd. III, Kraków 1996, s. 42-66.

²³ <http://www.mf.gov.pl/dokument.php?const=1&dzial=153&id=302308> (dostęp 15.08.2012 r.).

towarów i usług. Jak można zauważyć z wykresu, nałożony podatek sfinansują zarówno konsumenci, jak i przedsiębiorcy.

Ryc. 4. Ekonomiczny model rynku - wpływ podatków (i ceł) na podaż, popyt i cenę.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: B. Oyrzanowski, *Mikroekonomia*, wyd. III, Kraków 1996, s. 49-52.

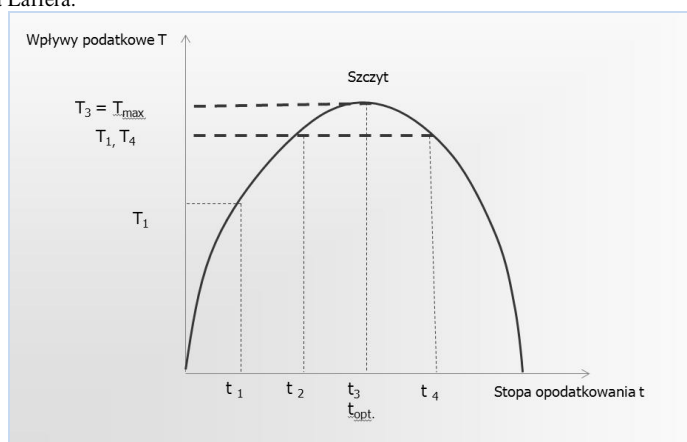
Analiza wykresu prowadzi do wniosku, że konsekwencją nałożenia podatku jest zmniejszenie ilości sprzedanego towaru, wzrost ceny z w kalkulowanym w nią podatkiem, podwyższenie ceny dla odbiorcy i obniżenie ceny dla dostawcy. Warto w tym miejscu zauważyć, że w przypadku złej kalkulacji może się także okazać, że „masa podatkowa” pobrana od mniejszej liczby transakcji kupna-sprzedazy i po obniżonej przez producenta cenie może okazać się mniejsza, niż oczekiwana. To, w jakiej mierze podatek spadnie na barki nabywców, a w jakiej obciąży sprzedających, zależy będzie zarówno od wysokości nałożonego podatku, jak również od elastyczności popytu i podaży. Gdyby elastyczność popytu była wysoka (reakcja popytu na zmianę ceny), większość podatku obciąży sprzedających; gdyby wysoka była elastyczność podaży (reakcja podaży na zmianę ceny), to podatek obciąży głównie nabywców.

Pole na wykresie oznaczone słowem „podatek” i strzałką pokazuje przestrzeń, które chętnie wypełniają przedsiębiorcy i konsumenci skłonni do nieprzestrzegania przepisów prawa oraz przestępczość zorganizowana działająca w szarej strefie, w obrocie poza fakturowym. Na niepłaceniu podatków korzystają zarówno konsumenci, płacąc niższe ceny jak i przedsiębiorcy oraz przestępczość zorganizowana, nie płacąc podatków i ceł. Im obszar pola „podatki” na wykresie będzie większy, tym wyższa będzie opłacalność unikania płacenia podatków. W obliczu współczesnego kryzysu finansów publicznych widać więc wyraźnie, że dokonywanie zmian skali podatkowej w ramach prawa podatkowego celem podniesienia podatków nie musi przynieść oczekiwanych skutków w postaci wzrostu wpływów do budżetu. Natomiast wzrost opodatkowania uprawdopodobnia sytuację odwrotną: pogorszenie poziomu praworządności, unikanie płacenia podatków z jeszcze większą determinacją oraz wzrost przestępczości zorganizowanej ekonomicznej wskutek wzrostu „biznesu podatkowego”. Z przytoczonych wcześniej dokumentów wynika, że wzrost przestępczości ekonomicznej w jakimś zakresie będzie generować także przestępstwa o charakterze kryminalnym i obniży poziom poczucia bezpieczeństwa w społeczeństwie, co zmusi władze państwowe do podniesienia wydatków celem wzmocnienia przestrzegania i egzekwowania prawa w wielu dziedzinach (oprócz policji skarbowej), co tylko pogorszy kondycję finansów publicznych.

Krańcowym wnioskiem z powyższego rozumowania może teza, że idealną sytuacją jest nienakładanie na społeczeństwo jakichkolwiek podatków. W tym miejscu, aby dojść do właściwych ekonomicznie wniosków, przydatnych dla finansistów państwa, ale również dla prawników zajmujących się utrzymaniem bezpieczeństwa, właściwym jest rozszerzenie analizy o inne narzędzia. W sferze finansów państwa taką możliwość daje krzywa Laffera (ryc. 5). Odpowiada ona na pytanie, czy istnieje poziom opodatkowania, przy którym można liczyć na wzrost wpływów do budżetu państwa? Oraz jaki poziom opodatkowania zapewni najwyższe wpływy podatkowe do budżetu państwa? Inaczej: przy jakim poziomie opodatkowania społeczeństwo zaakceptuje płacenie podatków?

Analiza krzywej Laffera pokazuje, że taka sytuacja w rzeczywistości jest całkiem realna: ustalając podatki na poziomach t_1 - t_3 społeczeństwo faktycznie płaci coraz wyższe kwoty podatków, aż do poziomu t_3 , przy którym kwoty wpłacane do kasy państwa są najwyższe. Poziom opodatkowania t_3 jest zatem poziomem optymalnym ($t_{opt.}$), i jego przekroczenie do poziomu t_4 skutkuje ponownym spadkiem wpływów do budżetu. Oznacza to, że społeczeństwo generalnie akceptuje płacenie podatków. Za takim rozumowaniem przemawia chociażby zdrowy rozsądek, który podpowiada, że dzięki działaniom państwa finansowanym z budżetu otrzymują usługi państwa, których uzyskanie w inny sposób byłoby trudniejsze lub niemożliwe (np. utrzymanie armii, policji, szkolnictwa, *etc.*). Spadek wpływów do budżetu, który ma miejsce po przekroczeniu punktu $t_{opt.}$ wyjaśniany jest nadmiernym spadkiem dochodów osobistych i przedsiębiorstw wskutek zbyt wysokiego opodatkowania. Rezultatem tego stanu jest spadek motywacyjnego charakteru wynagrodzeń (ludności i przedsiębiorstw), a wiele działalności staje się nieopłacalne. Może to prowadzić do upadłości przedsiębiorstw, zwolnień i bezrobocia lub w najmniejszym razie do spadku wydajności pracy. Od tego momentu powstają warunki efektywności wszystkich tych działań, których celem jest niepłacenie podatków. Podniesienie podatków powyżej $t_{opt.}$ jest zatem nieuzasadnione ani ekonomicznie, ani prawnie, spadają bowiem wpływy do budżetu, a ponadto spada bezpieczeństwo ekonomiczne społeczeństwa, rośnie zagrożenie kryminalne i władze będą musiały część zgromadzonych w drodze ściągania podatków pieniędzy przeznaczyć na zwalczanie wywołanej przez własne decyzje fali przestępczości.

Ryc. 5. Krzywa Laffera.

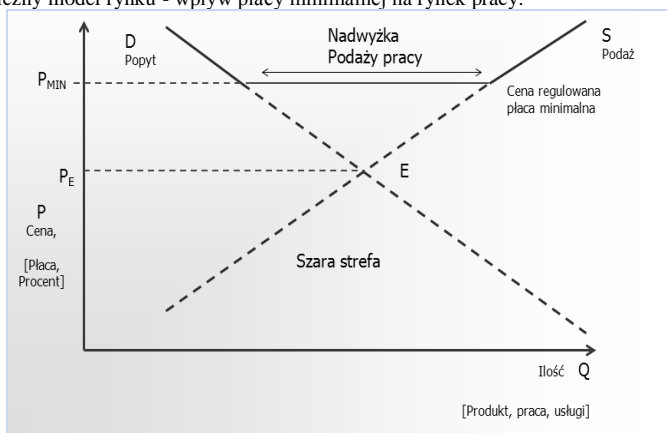
Źródło: D.R. Kamerschen, R.B. McKenzie, C. Nardinelli, *Ekonomia*, Gdańsk 1991, s. 404-407.

Plące minimalne

Rozpoczęcie ustalania płac minimalnych uważane jest za sukces świata pracy. W Stanach Zjednoczonych po raz pierwszy ustanowiono wynagrodzenie minimalne w 1938r. Od tego czasu kolejne kraje, w tym Polska, także ustalają własne poziomy wynagrodzeń minimalnych²⁴. Płace minimalne ustanawiane są w celu niedopuszczenia do wyzysku pracowników niewykwalifikowanych, a w ten sposób także celem ograniczania sfery ubóstwa, wykluczenia społecznego, podatnych na zachowania kryminogenne. Pomimo tego, kategoria płacy minimalnej ma wielu przeciwników: pracodawcy argumentują, że płaca minimalna przyczynia się do wzrostu kosztów pracy i do ograniczania zatrudnienia. Dlatego przeciwnicy płacy minimalnej argumentują, że płaca minimalna przyczynia się do wzrostu bezrobocia oraz wzrostu tzw. szarej strefy.

Podstawowy problem decyzyjny, mający istotny wpływ na sytuację społeczeństwa i gospodarki koncentruje się na pytaniu, czy wynagrodzenia minimalne są wyższe niż płace, które wynikałyby z działania prawa popytu i podaży na pracę niewykwalifikowaną. W Polsce świadczyłaby o tym nadwyżka podaży nad popytem na pracę, której przejawem jest utrzymujący się, wysoki poziom bezrobocia oraz powszechna świadomość istnienia szarej strefy – ryc. 6. Istnienie szarej strefy potwierdzają także szacunki Głównego Urzędu Statystycznego, które wskazują, że obecne zatrudnienie w szarej strefie dotyczy ok. 4,6% ogółu zatrudnionych (2010 r.), ulega jednak systematycznemu spadkowi²⁵.

Ryc. 6. Ekonomiczny model rynku - wpływ płacy minimalnej na rynek pracy.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: B. Oyrzanowski, *Mikroekonomia*, wyd. III, Kraków 1996, s. 49-52.

Istnienie szarej strefy wynika zarówno z niezagospodarowanej podaży pracy, jak również z popytu na tanią siłę roboczą o wysokiej elastyczności (np. chodzi m.in.

²⁴ Poziom najniższego wynagrodzenia ustalany jest w Polsce od 1956 r. Jego rola w systemie płac oraz przyznawaniu innych świadczeń w ciągu lat ulegała licznym zmianom. Zawsze jednak była to kategoria określająca minimalny gwarantowany przez państwo poziom całości lub części wynagrodzenia za pracę; źródło: <http://www.mpips.gov.pl/prawo-pracy/wynagrodzenia/> (dostęp 15.08.2012 r.). Obecnie podstawą wypłacania minimalnego wynagrodzenia jest ustawa z 10 października 2002 o minimalnym wynagrodzeniu za pracę (Dz. U. 2002, Nr 200, poz. 1679 z późn. zm.); od 1 stycznia 2012 r. minimalne wynagrodzenie ustalono na poziomie 1500 zł/miesięcznie.

²⁵ Główny Urząd Statystyczny, *Praca nierejestrowana w Polsce w 2010 roku*, Warszawa 2011, s. 1.

o możliwość natychmiastowego zwolnienia pracownika bez wypowiedzenia i odpraw). Pracodawcy, którzy nie obawiają się wysokich kar i przy pewnym poparciu społeczeństwa (przykład normy prawnej negatywnej), zatrudniają pracowników gotowych do pracy na czarno płacąc im poniżej ustanowionego minimum, najczęściej unikając płacenia składek na ubezpieczenie społeczne i zdrowotne. Ma to miejsce zwłaszcza tam, gdzie wykrywalność nielegalnej pracy jest stosunkowo mała, np. w przypadkach służby domowej, ogrodników, nianieek, robotników sezonowych itp. ustawa o płacy minimalnej, ani prawo pracy jako system pracy nie jest w stanie całkowicie wyeliminować tendencji - silniejszej lub słabszej - w kierunku ustanowienia ceny lub płacy równowagi.

Występowanie szarej strefy uważane jest jako zjawisko niekorzystne dla gospodarki i społeczeństwa. Najważniejszą negatywną konsekwencją funkcjonowania szarej strefy jest fakt, iż osoby w niej pracujące nie są chronione przez prawo pracy w tak ważnych sprawach jak urlop, odpłatność za zwolnienia chorobowe. Pracownicy zatrudnieni w szarej strefie osoby te nie wypracowują sobie systemowego zabezpieczenia finansowego na przyszłość. Chociaż ocenia się, że istniejące w szarej strefie miejsca pracy są często miejscami o niskiej produktywności (i niskich wynagrodzeniach), dla pracowników stanowią jednak niejednokrotnie podstawowe źródło dochodów osób/gospodarstw domowych. Istnienie szarej strefy podważa także sens pracy legalnej, odprowadzania podatków i ubezpieczeń społecznych. Podważa więc podstawy ekonomiczne państwa.

Według opinii GUS, rozmiary szarej strefy zależą od różnorodnych czynników o charakterze finansowym (przedsiębiorstwa „oszczędzają” na ubezpieczeniu pracowników), od elastyczności rynku pracy, czy też od regulacji prawnych, ale także od mentalności danego społeczeństwa – od społecznego przyzwolenia na działanie w szarej strefie gospodarki. Do głównych przyczyn podejmowania pracy należą przyczyny ekonomiczno-społeczne (niewystarczające dochody; brak możliwości znalezienia pracy; wynika to z sytuacji rodzinnej bądź życiowej; niechęć wiązania się na stałe z miejscem pracy) oraz świadczące o kolizji z obowiązującym prawem (pracodawca proponuje wyższe wynagrodzenie bez rejestrowania umowy o pracę; podatki zniechęcają do rejestrowania dochodów; możliwość utraty niektórych świadczeń przy podjęciu pracy rejestrowanej; wysoka składka ubezpieczeniowa)²⁶.

Podsumowanie

Krótki z konieczności przegląd i omówienie znanych z literatury przedmiotu niektórych rodzajów przestępczości zorganizowanej i ilustracja wybranymi modelami ekonomicznymi rynku ich natury i przyczyn prowadzi do kilku wniosków:

- Przestępczość zorganizowana stanowi poważne zagrożenie dla spokoju i dobrobytu społeczeństwa. Niektóre skutki działalności przestępczej są oczywiste i związane z zagrożeniem życia i mienia obywateli oraz osłabieniem morale z tytułu braku komfortu psychicznego społeczeństwa. Mniej oczywiste są straty ponoszone przez instytucje państwa i samorządu, powodowane szczególnie przez przestępczość ekonomiczną, co przejawia się w wysokości strat finansowych ponoszonych przez budżet państwa z tytułu aktywności przestępczej, prowadzących do pomniejszania możliwości realizowania celów społecznych (np. budowy infrastruktury drogowej i społecznej) i do strat

²⁶ Główny Urząd Statystyczny, *op. cit.*, s. 1-4.

moralnych wynikających z tytułu postrzeganej niskiej sprawności organizacyjnej i ekonomicznej państwa. Prowadzi to do spadku etosu pracy, przestrzegania prawa i zaufania do państwa jako takiego oraz systemu zapewnienia bezpieczeństwa, dając przestępcom pole do swobodnego operowania i rozwoju.

- Drugim kosztem, jaki ponoszą przede wszystkim instytucje administracji państwowej, są koszty finansowe w wyniku ograniczonego działaniami przestępczymi splotu należności podatkowych oraz służbowo-organizacyjne w wyniku działań korupcyjnych nakierowanych przede wszystkim na te właśnie służby. Prowadzą one do destrukcji tych służb i niskiej efektywności. Obserwuje się przenikanie świata przestępczego w struktury gospodarcze i państwowe celem osiągnięcia zysków i lokowania ich w legalnych sektorach działalności gospodarczej i finansowej przy równoczesnym coraz większym wpływie na organy państwowe i samorządowe. Proces ten także doprowadza do skażenia organów władzy i powoduje stopniowe narastanie przejawów braku zaufania społeczeństwa do administracji państwowej i samorządowej²⁷ i stanowionego prawa, obniżając standardy moralne całego społeczeństwa oraz obniżanie efektywności walki z przestępczością.
- Uważa się, że w Polsce dogodne warunki do powstawania luk prawnych zarówno sprzyjających działaniom przestępczym celem osiągnięcia nielegalnych zysków, jak i uniemożliwiających sprawne rządzenie państwem i walką z przestępczością powstały w okresie transformacji ustrojowej. Oczekiwany przez społeczeństwo znaczny rozwój swobód demokratycznych właściwych rozwiniętej gospodarce rynkowej spowodował też nasilenie zjawisk patologicznych, do których ani społeczeństwo, ani struktury państwowe nie były przygotowane. Struktury „mafijne” tworzone były w dwojaki sposób: od góry – poprzez coraz bardziej skorumpowanych polityków i urzędników, podlegających procesom kryminalizacji, oraz od dołu – przez coraz lepiej zorganizowanych „drobnych” przestępców, podlegającym procesom cywilizowania się²⁸.
- Niższe standardy moralne prowadzą do obniżenia standardów wymiany handlowej w ogóle, utrudniając swobodny rozwój rynku i obniżając standardy zaspokajania potrzeb przez społeczeństwo. Nie przestrzeganie norm jakości i utrudnienia w dochodzeniu praw wynikających z rękopisami lub umowy gwarancji, nie dotrzymywanie warunków umowy lub ich niezawieranie, przekraczanie terminów płatności, zaniżanie cen i unikanie płacenia podatków osłabia całe społeczeństwo oraz prowadzi do wykształcenia rynków częściowo legalnych (szary rynek), polegających na utajnieniu obrotu i faktycznego zatrudnienia lub całkowicie nielegalnych (czarny rynek) opartych na prowadzeniu obrotu towarowego, na który nie ma pozwolenia. Chodzi tutaj w szczególności o narkotyki, handel ludźmi, lub koncesji, a w szczególności na obrót paliwami, wyrobami zawierającymi alkohol, żywnością i surowcami. Wobec niższych standardów moralnych przeciętny obywatel (również przeciętny urzędnik) nie dostrzega sprzeczności pomiędzy legalnym i nielegalnym rynkiem i po części nieświadomie wyraża aprobatę dla nielegalnego obrotu, a nawet staje się bierną bądź aktywną jego częścią, pomimo że *per saldo* dzieje się to jego kosztem. W takich warunkach łatwiej prowadzi się także *quasi* normalną grę

²⁷ E.W. Pływaczewski, *op. cit.*, s. 119.

²⁸ E.W. Pływaczewski, *op. cit.*, s. 93; por. M. Biernacki, *Polska bez mafii...*, Warszawa 2002, s. 9-10.

rynkową z wykorzystaniem takich konstrukcji opisanych w naukach ekonomicznych, jak dumping, monopol i monopson, prowadzących do destrukcji rynków zbytu i zaopatrzenia i do zubożenia obywateli, zarówno poprzez obniżanie wynagrodzenia poniżej wartości wykonywanej pracy, jak i gorszego zaspokajania potrzeb w drodze nieekwiwalentnej wymiany towarów i usług na rynku.

- Niezależnie od tego, które z opisanych wyżej przyczyn i zjawisk nielegalnego rynku okazałyby się istotne, opisane wyżej skutki, przynajmniej w odniesieniu do niektórych „specjalizacji” świata przestępczego, stanowią rezultat złego prawa, naruszającego zasady moralne (normy prawne negatywne) oraz interesy konsumpcyjne społeczeństwa. Jak wynika z przedstawionych modeli ekonomicznej analizy prawa i modeli rynku, ich analiza w trakcie przygotowywania rozwiązań prawno-ekonomicznych może przyczynić się do przewidzenia negatywnych skutków regulacji prawnych i podniesienia efektywności prawa w ogóle. Systematyczne wdrażanie coraz lepszego prawa i jego doskonalenie w oparciu o doświadczenia i metody analityczne innych nauk, w tym ekonomii, mogłoby prowadzić do stopniowego eliminowania sytuacji sprzyjających przestępczości i stopniowego jej wygaszania poprzez unikanie w przepisach prawa rozwiązań stwarzających przestępcze „okazje”. Korzystanie z modeli ekonomicznych mogłoby także utrudnić narzucanie złych rozwiązań prawnych przez struktury przestępcze, które już przeniknęły do struktur administracji państwowej i samorządowej, weryfikując poprawność zapisów prawa i w ten sposób uodparniając struktury państwowe od penetracji i korupcji. Do takich rozwiązań zaliczyć można np. stopniowe zmniejszanie akcyzy i podatku VAT na wybrane produkty, sprzyjanie rozwojowi przedsiębiorczości i w rezultacie zwiększanie dostępności i konkurencyjności i obniżanie cen, a także analizowanie wpływu wysokości płacy minimalnej na przestrzeganie prawa pracy.

Streszczenie:

Wykorzystanie ekonomii do rozstrzygania problemów prawnych ma stosunkowo krótką tradycję, zarówno na świecie, jak i w Polsce. Co prawda, w opracowaniach podkreśla się, że już w starożytnym Rzymie dyskusje o naturze prawa wykraczały poza nie, w tym często w kierunku ekonomii. Co więcej wyraża się pogląd, że to rozwój stosunków ekonomicznych Cesarstwa przyczynił się do rozwoju zarówno poszczególnych gałęzi prawa (szczególnie prawa prywatnego), jak i samej nauki prawa. W odniesieniu do współczesnego prawa nie można jednak mówić o pełnej ciągłości. Dlatego za początek wykorzystywania ekonomii do analizy rozwiązań prawnych, pod postacią ekonomicznej analizy prawa, najczęściej wskazuje się drugą połowę ubiegłego wieku w Stanach Zjednoczonych. Koncentracja uwagi na ekonomicznej analizie prawa niejako automatycznie wprowadza czytelnika i praktyków w obszar prawa. Utrudnia to dyskusję, ponieważ limituje ją do specjalistów prawa. W tym kontekście ekonomiczna analiza prawa służy doskonaleniu prawa, m.in. w kontekście modelowania skuteczności zniechęcania do popełnienia przestępstw oraz odpowiedzi na pytanie: jak karać? Niniejsza praca zmierza w odwrotnym kierunku. Nawiązując do starożytnych fundamentów, w pracy zaprezentowano krótki wybór kilku stanowisk w ramach ekonomicznej analizy prawa oraz kilku powszechnie dyskutowanych modeli ekonomicznych, ale w kontekście sytuacji ilustrujących rynkowe implikacje sprzyjające przestępczości lub działań

niezgodnych z literą prawa i osłabiających poczucie bezpieczeństwa społecznego. Celem autora było zwrócenie uwagi na sytuacje, w których występuje duże prawdopodobieństwo sformułowania „złego” prawa, ignorującego interesy społeczeństwa na rynku (sprzedawców/producentów i konsumentów) oraz dążenie do narzucania społeczeństwu interesów państwa. Może to stanowić istotną przesłankę dla powstania sytuacji na rynku sprzyjających przestępczości. W pracy wykorzystano metodę studiów literatury ekonomicznej oraz z obszaru nauki prawa.

Słowa kluczowe:

ekonomiczna analiza prawa, L&E, EAP, nauki ekonomiczne, przestępczość zorganizowana

Title:

Introduction to issues of illegal markets – economic perspective

Summary:

The use of economy to deal with legal problems has a relatively short tradition, both in the world and in Poland. It is true that, the literature emphasizes that in ancient Rome, the discussions about the nature of law went beyond them, often in the direction of the economy. Furthermore, it is believed that the evolution of economic relations in Empire had a great influence on development of both the individual branches of law (particularly private law) and the science of law in general. In relation to contemporary law, however, there is no entire continuity. Therefore it is stated that the origins of using economics to analyze legal solutions, in the form of economic analysis of law, comes from second half of the last century from United States. Focusing on the economic analysis of law almost automatically familiarizes the reader and practitioners with the areas of law. In this context, the economic analysis of law improves the law by modeling the effectiveness of the deterrent to commit crimes and answering the question how to punish? This paper aims in the opposite direction. According to the ancient Rome foundations, the article briefly presents chosen standpoints on a basis of the economic analysis of law and few other generally discussed economic models, but in the context of the situation, illustrating the favorable market implications of crime or actions inconsistent with the letter of the law which weaken the sense of social security. The author's aim was to draw attention to situations in which there is a high probability of establishing so-called „bad” law, ignoring the interests of the people in the market (sellers / producers and consumers), and imposing on society the public interest of the State. This can constitute an essential prerequisite for creating at the market the situation that generates committing crimes. In this paper the author have used the method of study based on economic literature as well as law literature.

Keywords:

economic analysis of law, L & E, EAP, economic science, organized crime

ROZDZIAŁ I

Problematyka nielegalnych rynków z perspektywy tzw. przestępczości transgranicznej

Problem nielegalnych rynków obejmuje różne obszary aktywności przestępczej. Wśród nich można wskazać przestępczość związaną z przekraczaniem granicy państwowej. W literaturze kryminologicznej brak jest jednak ugruntowanej definicji przestępczości granicznej. W. Wysocki rozumie pod tym pojęciem „przestępstwa przemytnicze; nielegalne przekraczanie granicy państwa; migrację ludności; wwóz lub przewóz (tranzyt) substancji i materiałów radioaktywnych, chemicznych oraz przestępstwa celne i celno-skarbowe”¹.

K. Banasiak określa mianem przestępczości granicznej zarówno nielegalne przekroczenie granicy, jak i przestępstwa celne i dewizowe oraz niektóre przestępstwa przeciwko dokumentom i działalności instytucji². Taki zakres przestępstw stanowi główny przedmiot zainteresowania niniejszego opracowania. Jest również zgodny z zakresem przestępstw znajdujących się w kręgu zainteresowania Straży Granicznej, której podstawowym zadaniem jest ochrona granic Rzeczypospolitej Polskiej³.

Z zapisów art. 1 ust. 2 ustawy o Straży Granicznej wymieniającego jej zadania w zakresie rozpoznawania, zapobiegania i wykrywania przestępstw i wykroczeń oraz ścigania ich sprawców można wyprowadzić zakres przestępczości granicznej tj. przestępstw popełnianych w związku z przekraczaniem granicy. A należą do nich:

- przestępstwa dotyczące zgodności przekraczania granicy państwowej z przepisami, związanych z oznakowaniem granicy,
- przestępstwa dotyczące wiarygodności dokumentów uprawniających do przekraczania granicy państwowej,
- przestępstwa skarbowe wymienione w art. 134 § 1 pkt 1 Kodeksu karnego skarbowego⁴,
- przestępstwa pozostająca w związku z przekraczaniem granicy państwowej lub przemieszczaniem przez granicę państwową towarów oraz wyrobów akcyzowych podlegających obowiązkowi oznaczania znakami akcyzy, jak również przedmiotów określonych w przepisach o broni i amunicji, o materiałach wybuchowych, o ochronie dóbr kultury, o narodowym zasobie archiwalnym, o przeciwdziałaniu narkomanii oraz o ewidencji ludności i dowodach osobistych,
- przestępstw i wykroczeń określonych w ustawie o cudzoziemcach⁵ oraz ustawie o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej⁶,

¹ W. Wysocki, *Przemyt a bezpieczeństwo ekonomiczne Polski*, Warszawa 2003, s. 16.

² K. Banasiak, *Przestępczość graniczna – oceny i zagrożenia*, [w:] S. Lelental, M. Zajder (red.), *Kryminalistyczne i prawne problemy współczesnej przestępczości. Studia i materiały*, Szczytno 1995, s. 156.

³ Zgodnie z art. 1 ust. 1 ustawy z dnia 12 października 1990 r. o Straży Granicznej (Dz. U. 1990, Nr 78, poz. 462), zwana dalej ustawą o Straży Granicznej.

⁴ Ustawa z dnia 10 września 1999 r. Kodeks karny skarbowy (Dz. U. 1999, Nr 83, poz. 930 z późn. zm.).

⁵ Ustawa z dnia 13 czerwca 2003 r. o cudzoziemcach (Dz. U. 2003, Nr 128, poz. 1175, z późn. zm.).

- przestępstw przeciwko bezpieczeństwu powszechnemu oraz przestępstw przeciwko bezpieczeństwu w komunikacji, pozostających w związku z wykonywaniem komunikacji lotniczej,
- przestępstw określonych w art. 228, 229 i 231 Kodeksu karnego, popełnionych przez pracowników Straży Granicznej w związku z wykonywaniem czynności służbowych,
- przestępstw określonych w art. 229 Kodeksu karnego, popełnionych przez osoby niebędące funkcjonariuszami lub pracownikami Straży Granicznej w związku z wykonywaniem czynności służbowych przez funkcjonariuszy lub pracowników Straży Granicznej, przestępstw określonych w art. 190, 222, 223 i 226 k.k. skierowanych przeciwko funkcjonariuszom Straży Granicznej podczas lub w związku z pełnieniem obowiązków służbowych.

Katalog czynów przestępnych ściganych przez Straż Graniczną zawężono do tzw. przestępstw granicznych, mających bezpośredni związek z osobowym, bądź towarowym ruchem granicznym. W związku z tym przyjęto, że do katalogu przestępczości granicznej zalicza się trzy główne kategorie przestępstw – szeroko rozumianą nielegalną migrację, przemyt towarów oraz fałszerstwa dokumentów uprawniających do przekroczenia granicy państwowej. Tak określony zakres przedmiotowy nie wyklucza jednak możliwości ścigania przez Straż Graniczną innych przestępstw i wykroczeń, w tym w formach zorganizowanych⁷.

Jak twierdzi J. Mikołajczyk przestępstwem granicznym możemy określić przestępstwa, które są związane z przemieszczaniem się podmiotów i przedmiotów przez granice państwową. Przestępstwa należące do tej kategorii są związane nie tylko z regionem pogranicza. Obszarem działalności sprawców może być teren całego kraju. Czyny przestępcze z samej istoty bezpośrednio związane z istnieniem granicy państwa to przekroczenie granicy wbrew przepisom oraz przestępstwa związane z narażeniem zasad obrotu towarowego z zagranicą⁸. Przestępstwo graniczne jest przestępstwem szczególnego rodzaju. Jego skutki, a zwłaszcza dalsze konsekwencje, nie zawsze są widoczne.

Nie w każdym wypadku występuje też pokrzywdzony, aczkolwiek należy zwrócić uwagę na poważne szkody, wyrządzone osobom przemycanym przez granicę, i na pokrzywdzonych w wyniku utraty i przemytu samochodów czy innych dóbr (np. dzieła sztuki)⁹.

W związku z różnorodnością definicji autorka posługując się terminem „przestępczość graniczna” rozumie przez to czyny zabronione, które są związane z przemieszczaniem się podmiotów i przedmiotów przez granicę państwową, bez względu na to przeciwko jakiemu dobru prawem chronionemu czyn jest skierowany (interes państwa czy interes jednostki)¹⁰.

⁶ Ustawa z dnia 13 czerwca 2003 r. o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. 2003, Nr 128, poz. 1176, z późn. zm.).

⁷ Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, *Raport nt. przeciwdziałania i zwalczania przestępczości granicznej przez służby podległe Ministrowi Spraw Wewnętrznych i Administracji w Polsce w 2003 r. oraz w I półroczu 2004 r.*, Warszawa 2004, s. 5.

⁸ J. Mikołajczyk, *Straż graniczna w zwalczaniu zorganizowanej przestępczości granicznej i korupcji*, „Biuletyn Centrum Europejskiego Uniwersytetu Warszawskiego” 1999, nr 3-4, s. 78.

⁹ K. Laskowska, *Kryminologiczne aspekty przestępczości granicznej*, „Archiwum Kryminologii” 2001-2002, t. XXVI, s. 162.

¹⁰ Por. M. Perkowska, *Przestępczość cudzoziemców w Polsce w ujęciu fenomenologicznym*, [w:] M. Zdanowicz, D. Lutyński (red.), *Przyjazna granica rok do Euro 2012*, Kętrzyn 2011, s. 140-141; M. Perkowska,

Katalog obszarów działalności przestępczej, które zaliczamy do pojęcia przestępczości granicznej jest szeroki i różnorodny, nie sposób jest omówić ich wszystkich w tym miejscu. Niektóre z wymienionych zagadnień zostały przedstawione w niniejszym opracowaniu: np. przemysł samochodów, nielegalny obrót towarami akcyzowymi, nielegalny rynek produkcji i handlu narkotyków, nielegalny handel bronią czy handel dziećmi. Z tej przyczyny autorka za przedmiot rozważań przyjęła problematykę nielegalnych rynków związanych z nielegalną migracją, jako jednym z najpoważniejszym, obok przemytu, przestępstw granicznych. Zasadniczym problemem mającym związek z nielegalną migracją jest przekraczanie granicy wbrew przepisom prawa¹¹.

Punktem wyjścia jest próba wyjaśnienia czym jest nielegalna migracja oraz jakie są jej przyczyny.

Etiologia nielegalnej migracji

W literaturze przedmiotu nie ma zgody jakimi terminami opisywać zjawisko nielegalnego przekraczania granicy czy też nielegalnego pobytu oraz zatrudnienia. W opinii obrońców praw człowieka, człowiek nie może w żadnym przypadku zostać uznany za nielegalnego¹². Terminami, które stosowane są zamiennie są: migranci o nieudokumentowanym statusie lub migranci przebywający bez zezwolenia¹³. Podział migracji na legalne i nielegalne wynika głównie z prawodawstwa poszczególnych państw. P. Kraszewski zwraca również uwagę, że za migrantów nielegalnych mogą być uznani także emigranci, którzy złamali procedury kraju, z którego wyjechali (pochodzenia lub tranzytu)¹⁴.

Analizując zjawisko nielegalnej migracji oraz uznawania danego imigranta za nielegalnego można wyróżnić cztery różniące się od siebie przypadki:

- sytuacja, w której dany imigrant nielegalnie przekroczył granicę czyli jego pobyt oraz zatrudnienie w państwie docelowym nie mogą zostać uznane za legalne (wyjątkami są abolicje lub akcje regularyzacyjne),

Przestępczość graniczna w ujęciu fenomenologicznym, [w:] A. Konopka, G. Sobolewski (red.), *Bezpieczeństwo granic Rzeczypospolitej Polskiej*, Białystok 2011, s. 192-194.

¹¹ Warunkiem legalności przekroczenia granicy przez osoby jest poddanie się kontroli granicznej, która obejmuje m.in. 1) sprawdzenie autentyczności i ważności dokumentu uprawniającego do przekroczenia granicy państwowej; 2) stwierdzenie tożsamości na podstawie przedstawionego dokumentu uprawniającego do przekroczenia granicy państwowej; 3) sprawdzenie autentyczności i ważności wiz lub innych zezwoleń, jeżeli są wymagane; 4) sprawdzenie, czy opuszczenie terytorium Rzeczypospolitej Polskiej następuje przed upływem okresu ważności wizy lub terminu pobytu. (zgodnie z § 3 ust. 1 Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 15 grudnia 2006 r. w sprawie kontroli granicznej dokonywanej przez funkcjonariuszy Straży Granicznej (Dz. U. 2006, Nr 238, poz. 1729 z późn. zm.).

¹² M. Duszczyk, *Polityka imigracyjna Unii Europejskiej oraz swobodny przepływ pracowników – ewolucja i terażniejszość*, Warszawa 2011, s. 18.

¹³ S. Balicki, P. Stalker, *Polityka imigracyjna i azyłowa*, Warszawa 2006, s. 48. W dyskusjach często używa się różnych terminów imigranci nielegalni (ang. *illegal immigrants*), imigranci nieuregulowani (ang. *irregular immigrants*), imigranci nieudokumentowani (ang. *undocumented immigrants*), osoby bez dokumentów (fr. *Sans papiers*), ukryci (hiszp. *clandestinos*). Terminy „nielegalni” są jednak postrzegane jako problematyczne, gdyż przymiotnik nielegalny jest negatywnie odbierany i sugeruje związek z przestępczością. Należy jednak stwierdzić, iż dla języka prawnego i prawniczego najwłaściwszym przymiotnikiem w odniesieniu do statusu imigranta jest „nielegalny”. Nawet jeśli przedstawiciele innych dyscyplin naukowych używają tego określenia niechętnie. Por. I. Wróbel, *Wspólnotowe prawo imigracyjne*, Warszawa 2008, s. 63.

¹⁴ P. Kraszewski, *Typologia migracji*, [w:] W.J. Burszta, J. Serwański, *Migracja-Europa-Polska*, Poznań 2003, s. 15.

- sytuacja, w której dany imigrant legalnie wjechał na terytorium państwa przyjmującego, ale nielegalnie podejmuje zatrudnienie w okresie legalnego pobytu,
- sytuacja, której dany imigrant wjechał legalnie na terytorium państwa przyjmującego, ale przedłużył swój pobyt poza okres, na który została wydana wiza, ale nie podejmuje zatrudnienia,
- sytuacja, w której dany imigrant wjechał legalnie na terytorium państwa przyjmującego, ale przedłużył swój pobyt poza okres, za który została wydana wiza i podejmuje w tym okresie zatrudnienie.

Powyższa typologia migracji nielegalnych jest brana pod uwagę przy realizacji polityki migracyjnej, szczególnie przy organizowaniu akcji regularyzacyjnych lub też jednorazowych abolicji. Analiza realizacji tego typu instrumentów w różnych krajach pokazuje, że osoby, które legalnie wjechały na terytorium danego państwa, ale przedłużyły swój pobyt i podejmowały w tym okresie zatrudnienie mogą liczyć, po spełnieniu kilku wymagań, na zalegalizowanie swojego pobytu. Jednocześnie imigranci, którzy nielegalnie przekroczyli granicę nie mają takich możliwości i bezwzględnie muszą opuścić terytorium państwa przyjmującego w momencie ujawnienia faktu ich nielegalnego pobytu (bardzo wyjątkowo mogą one zalegalizować swój pobyt na podstawie specjalnych przepisów). Takie rozróżnienie ma na celu zapobieganie nielegalnej imigracji w nadziei, że po pewnym okresie uda się zalegalizować pobyt¹⁵.

Komisja Europejska zdecydowała się na zdefiniowanie terminu migracje nielegalne dopiero w 2006 r. w specjalnym Komunikacie „W sprawie priorytetów politycznych w walce z nielegalną imigracją obywateli państw trzecich” poświęconemu zapobieganiu migracjom nielegalnym¹⁶. Zgodnie z nim migrantami nielegalnymi są „obywatele państw trzecich, którzy nielegalnie wjeżdżają na terytorium państwa członkowskiego (w tym jego lotnicze strefy tranzytowe) drogą lądową, morską i powietrzną, co odbywa się często w wykorzystaniem fałszywych lub podrobionych dokumentów albo za pośrednictwem sieci przestępczości zorganizowanej skupiających przemytników i nielegalnych handlarzy. W dokumencie tym odniesiono się również do sytuacji w której to, co prawda cudzoziemcy z państw trzecich legalnie wjeżdżają na terytorium danego państwa, ale bezprawnie przedłużają pobyt¹⁷.

Etiologia migracji jest zróżnicowana, można jednak stwierdzić, iż czynniki, które motywują migrantów do podjęcia wędrówki są identyczne dla migracji legalnych jak i nielegalnych. Różnica dotyczy jedynie formalnych aspektów związanych z przekroczeniem granicy (w sposób legalny lub nielegalny), legalizacją pobytu czy podjęciem zatrudnienia w państwie przyjmującym.

Migracja zawsze dotyczy dwóch światów i dwóch rzeczywistości¹⁸. Na tle tych rozważań pojawia się pytanie o motywy jakie skłaniają ludzi do podjęcia dobrowolnych migracji, a co za tym idzie, do porzucenia swoich dotychczasowych miejsc zamieszkania i szukania nowych. Interesującą próbą odpowiedzi na te kwestie jest teoria opisująca przyczyny migracji, uwzględniająca działanie dwóch czynników: „wypychania i przyciągania” (*push and pull factors*). Do czynników „wypychających” (*push*) zalicza

¹⁵ M. Duszczyk, *op. cit.*, s. 19.

¹⁶ Komunikat Komisji Europejskiej z 19 lipca 2006 roku w sprawie priorytetów politycznych w walce z nielegalną imigracją państw trzecich, COM (2006) 402 ostateczny.

¹⁷ Por. M. Duszczyk, *op. cit.*, Warszawa 2011, s. 20.

¹⁸ M. Morokvasic, *Rapport de tendances migrations en Europe. Introduction*, „Current Sociology” 1984, t. 32, nr 24, s. 1.

się czynniki związane z miejscem pochodzenia. W drugiej grupie znajdują się natomiast czynniki będące zachętami w kraju imigracji (*pull*)¹⁹.

Uwarunkowania występujące w krajach emigracyjnych – to przyczyny skłaniające do wyjazdów lub ułatwiające decyzję emigracyjną. Do najważniejszych należą:

- czynniki prawny: regulacje paszportowe, i przepisy dotyczące zakupu dewiz. Liberalizacja w tej dziedzinie w krajach Europy Wschodniej postępuje bardzo szybko. Z punktu widzenia skali potencjalnych migracji przełomowe znaczenia miało tu otwarcie na świat byłych republik radzieckich;
- czynnik ekonomiczny: poziom bezrobocia i możliwości zatrudnienia w swoim zawodzie, sytuacja mieszkaniowa, zaopatrzenie sklepów w towary konsumpcyjne, wymienialność i siła nabywcza zachodnich walut;
- czynnik demograficzny: wysoki przyrost naturalny, przeludnienie wsi, nadwyżki młodych ludzi w wieku produkcyjnym;
- czynnik społeczno-polityczny: dyskryminowanie mniejszości narodowych, zbrojne konflikty etniczne, ograniczanie podstawowych praw człowieka, rozczarowanie i frustracje związane z kształtowaniem nowego ustroju²⁰.

Podobne czynniki emigracji wymienia E. Marek sygnalizując jednocześnie, iż przyczyną wyjazdu może być pojedynczy czynnik, lub też ich splot. Do czynników *push factors* tzw. wypychających autor zalicza:

- przeludnienie, wysoki przyrost demograficzny, zwłaszcza w warunkach niedostatku miejsc pracy, niedostatek ziem uprawnych, wysokie bezrobocie;
- kryzysowa sytuacja gospodarcza kraju, długoletnia depresja ekonomiczna, niski standard materialny ludności;
- brak perspektyw życiowych dla młodzieży osiągnącej wiek produkcyjny, znaczna nierównowaga w strukturze ludności według płci i wieku, brak możliwości rozwoju dla inteligencji twórczej, ludzi nauki i kultury;
- niestabilny system społeczno-polityczny kraju;
- brak tolerancji, represje, wojny domowe, konflikty zbrojne²¹.

Uwarunkowania występujące w krajach imigracyjnych – to możliwości i powody skłaniające do przyjazdu i osiedlania się w nowych ojczyznach. Do najważniejszych należą:

- czynniki prawny: wymagania wizowe, przepisy imigracyjne w tym dotyczące łączenia rodzin, uprawnienia socjalne uchodźców politycznych, procedury przyznawania azylu, i pozwolenia na pracę;
- czynnik ekonomiczny: skala bezrobocia i możliwości zatrudnienia w oparciu o bilateralne porozumienia międzypaństwowe, bądź też możliwości nielegalnego zatrudnienia zwłaszcza w szarej strefie;
- czynnik społeczno-polityczny: stosunek społeczeństwa, opinii publicznej, partii politycznych do cudzoziemców i mniejszości etnicznych, skala nastrojów nacjonalistycznych, absorpcyjne zdolności kultur narodowych, ksenofobia, szowinizm;

¹⁹ A. Sakson, *Migracje – fenomen XX i XXI wieku*, „Przegląd Zachodni” 2008, nr 2, s. 15.

²⁰ W. Anioł, *Europejskie migracje Wschód – Zachód: współczesne źródła i implikacje*, „Sprawy międzynarodowe” 1992, nr 3, s. 27.

²¹ E. Marek, *Migracje zagraniczne i uchodźstwo we współczesnym świecie*, „Polityka Społeczna” 1995, nr 3, s. 2.

- czynnik historyczny: istnienie szeregu centrów uchodźstwa bądź też dużych liczebnie ośrodków nowszej emigracji sprzyja przyjazdowi kolejnych emigrantów reprezentujących te same narodowości²².

Natomiast szerszą listę czynników sprzyjających ruchom imigracyjnym ludności przedstawia E. Marek tj.:

- rozwinięte systemy transportu, informacji i komunikacji;
- ułatwienia paszportowe i wizowe, umowy i porozumienia międzypaństwowe (lub międzynarodowe) w sprawach przekraczania granicy;
- posiadania za granicą członków rodziny, przyjaciół, znajomych;
- zorganizowane formy migracji zagranicznej, werbunek siły roboczej, działalność firm transnarodowych, *joint ventures* itp., formy przedsiębiorstw;
- niezharmonizowane w skali międzypaństwowej przepisy migracyjne, dość liczne możliwości i sposoby nielegalnego przekraczania granic, przerzuty i przemysł osób²³.

Istotnym kryterium statusu i sytuacji migranta, głównie w kraju pobytu, jest jawność, legalność migracji. Przyjmując to kryterium możemy wyróżnić migrację: legalną, nielegalną (nieregularną), okres przejściowy tj.: ubieganie się o azyl, okresowe pozwolenie na pobyt (pobyt tolerowany), na zatrudnienie, na naukę.

Nielegalne rynki związane z nielegalną migracją (rozmiary i formy występowania)

Dokonując analizy problematyki nielegalnej migracji związanej przede wszystkim z nielegalnym przekraczaniem granicy można wyróżnić kilka obszarów nielegalnych rynków związanych z tym procederem. Po pierwsze należy wskazać działalność zorganizowanych grup przestępczych trudniących się przemytem ludzi przez granice. Kolejny obszar to rynek podrobiony dokumentów służących za podstawę przekroczenia granicy państwowej, ale także dokumentów służących legalizacji pobytu w państwie docelowym²⁴. Ostatni z obszarów to nielegalny rynek pracy imigrantów zasilających szarą strefę.

Przekroczenie granicy w miejscu do tego nie przeznaczonym przez tzw. zieloną granicę odbywa się w różny sposób: drogą lądową (pieszo), drogą wodną lub powietrzną. Jedynie niewielka część migrantów podejmuje indywidualne i samodzielne próby pokonania całej drogi do Polski lub też Europy Zachodniej. Pozostali korzystają z pomocy zorganizowanych grup przestępczych²⁵. Możliwość osiągania znacznych zysków z nielegalnej migracji powoduje że jest ona organizowana i kierowana przez międzynarodowe struktury przestępcze²⁶. Przekroczenie zielonej granicy odbywa się często w pobliżu przejść granicznych²⁷. *Modus operandi* tych grup jest charakterystyczny dla sposobu działania zorganizowanych struktur przestępczych, dla których celem działania jest przede wszystkim zysk, który w wypadku nielegalnego przerzutu przez

²² W. Anioł, *op. cit.*, s. 28.

²³ E. Marek, *op. cit.*, s. 2-3.

²⁴ Podobnie K. Karsznicki, *Ściganie przestępstwa handlu ludźmi w Polsce*, Warszawa 2010, s. 27.

²⁵ J. Mikołajczyk, *op. cit.*, s. 79.

²⁶ W. Pływaczewski, *Międzynarodowe gangi samochodowe – wybrane zagadnienia*, [w:] E.W. Pływaczewski (red.), *Przestępczość cudzoziemców. Nowe wyzwania dla teorii i praktyki*, Szczytno 1995, s. 100.

²⁷ A. Kowalski, *Wybrane aspekty zwalczania przestępstw granicznych i przemytniczych popełnianych przez cudzoziemców na przejściach granicznych i na zielonej granicy*, [w:] E.W. Pływaczewski (red.), *Przestępczość cudzoziemców...*, s. 146.

granice ludzi kształtuje się bardzo wysoko. Należy podkreślić, że zysk a nie przemoc, która używana jest jedynie wówczas, jeżeli prowadzi do ochrony źródeł dochodów (wymuszenia zapłaty, uniknięcia odpowiedzialności karnej, przez zastraszenie świadków), jak się dość powszechnie sądzi w społeczeństwie, stanowi istotę przestępczości zorganizowanej. Uzyskane dochody grupy inwestowane są głównie w potrzeby związane z działalnością grupy m.in. zakup pojazdów wykorzystywanych do przewozu cudzoziemców, sprzętu technicznego oraz w prowadzoną legalnie lub półlegalnie działalność gospodarczą²⁸. Z przeprowadzonych przez Straż Graniczną postępowań przygotowawczych wynika, że przetrzudem na znaczną skalę migrantów z państw azjatyckich i afrykańskich zajmują się międzynarodowe grupy przestępcze. Swe ośrodki, mają zwłaszcza w krajach byłego ZSRR, a także w południowej Azji i na Bliskim Wschodzie²⁹. Międzynarodowe grupy przestępcze składają się z przedstawicieli wielu państw narodowości, głównym zaś kryterium doboru członków, jest możliwość wykonywania określonych zadań (od kraju emigracji przez kraje tranzytowe do kraju docelowego)³⁰. Grupy są wyposażone w najnowszy sprzęt i broń palną, a także są wysoce wyspecjalizowane, hermetyczne i często powiązane więzami rodzinnymi. Występuje także tendencja do podporządkowania sobie poszczególnych rejonów przyległych do granicy jak i przejść granicznych³¹.

Przestępcze grupy przerzutowe organizujące nielegalne przekraczanie granic przez zieloną granicę składają się z organizatorów mających międzynarodowe kontakty w głównych centrach, do których najczęściej kierują się uchodźcy, osób rekrutujących chętnych do emigracji, przewodników, osób zajmujących się ułatwianiem przekraczania granicy, osób, które organizują kwatery hotele itp. Przewodnicy uprzednio dokonują rozpoznania punktów granicznych, ustalają szlak przerzutowy z określonych regionów danego kraju do punktów granicznych i dalej na terytorium państwa sąsiedniego. Cały proces organizacji nielegalnego przekraczania granic obejmuje ponadto instruktaż dotyczący zachowania się w razie zatrzymania na granicy, zachowania się w sytuacjach niebezpiecznych dla powodzenia całej akcji oraz określenie stałych punktów ukrycia na trasach migracyjnych. Obserwuje się również służby ochrony granicznej, trasy migracyjne i miejsca najbardziej niebezpieczne³². Często w organizacji nielegalnego przekraczania granic uczestniczy ludność lokalna³³.

Grupy ludzi nielegalnie przekraczające granice, w zależności od potrzeb, są wyposażone w sprzęt techniczny typu: przyrządy optyczno-fotograficzne, specjalne łodzie

²⁸ J. Mikołajczyk, *op. cit.*, s. 79.

²⁹ R. Gawryś, *Wykrywanie i zwalczanie międzynarodowej przestępczości zorganizowanej, związanej z nielegalną migracją*, [w:] M. Wierzbicki, M. Kobylas, B. Pluciński (red.), *Rozpoznaj zagrożenia i skutecznie zwalczaj. Międzynarodowa konferencja. Wschodnia granica Unii Europejskiej – transgraniczna przestępczość zorganizowana*, Szczytno 2005, s. 129.

³⁰ L. Sklepkowski, D. Woźniak, *op. cit.*, s. 100.

³¹ D. Podleś, B. Wiśniewski, *Zagrożenia bezpieczeństwa publicznego*, „Problemy Ochrony Granic” 2004, nr 28, s. 150.

³² L. Sklepkowski, *Polska jako kraj tranzytowy i docelowy nielegalnej migracji. Zorganizowane przetrzuty przez granicę*, [w:] W. Pływaczewski, J. Świerczewski (red.), *Polska policja wobec przestępczości zorganizowanej*, Szczytno 1997, s. 167-168.

³³ Rosnące w Polsce bezrobocie było czynnikiem kryminogennym sprzyjającym przetrzutom przez granice Polski nielegalnych migrantów. To spośród bezrobotnych rekrutowano, zwłaszcza w rejonach przygranicznych rekrutowano pomocników. Wypłacane im wynagrodzenie stanowiło dla nich liczący się dochód. Na podobnych zasadach współuczestniczyli w realizacji tego przedsięwzięcia emeryci, renciści i inne osoby o niskich dochodach, udostępniając migrantom swoje mieszkania jako noclegownie, miejsca ich czasowego ukrycia się itp. Por. J. Mikołajczyk, *op. cit.*, s. 78.

pneumatyczne, sprzęt oświetleniowy, sprzęt do cięcia metalu itp. Ponadto nielegalnemu przekraczaniu granic towarzysza próby przekupstwa przedstawicieli Straży Granicznej w celu umożliwienia zorganizowanego przejścia grup do następnego państwa. Zorganizowane grupy działają w składzie od 2-3 do 30 osób. Pod opieką przewodnika dostaje się do strefy przygranicznej, zamieszkują tam w hotelach lub prywatnych kwaterach od kilku do 20 dni. Podczas tego pobytu emigranci przebywają z zakonspirowanych miejscach zakwaterowania, a zaopatrzeniem w żywność i inne niezbędne materiały zajmują się przewodnicy. Niektóre grupy nie zatrzymują się nigdzie, lecz od razu pokonują granicę. Nielegalne przekraczanie granicy z reguły odbywa się nocą, szybko i według instrukcji. Przewodnicy nie przekraczają granicy. Na terenie Polski migrantami zajmują się nowi opiekunowie, których zadaniem, w przypadku tranzytu, jest zorganizowanie dotarcia grupy do Niemiec³⁴.

Przemysłany *modus operandi* obejmuje również wariant na wpadek ujawnienia przerzutu. Organizatorzy przerzutu pozbawiają migrantów dokumentów tożsamości³⁵ i pieniędzy instruując jednocześnie na jakich warunkach mogą ubiegać się o status uchodźcy. Pouczają, że nie powinni po zatrzymaniu podawać swoich rzeczywistych danych personalnych, informować, że nie mają skończonych 17 lat, nakłaniają do nie ujawniania znajomości języka, którym funkcjonariusze zatrzymujący będą próbować nawiązać z nimi rozmowę. Uzyskanie i weryfikacja tych danych znacząco wydłuża postępowanie karne lub administracyjne³⁶.

Na początku lat 90. polska Straż Graniczna odnotowała również nielegalne przerzuty migrantów do Polski drogą powietrzną z Litwy i Ukrainy. Na przykład w 1993 r. zatrzymano 7 Pakistańczyków i 22 Hindusów, którzy do Polski zostali przywiezieni ukraińskim helikopterem wojskowym. W 1995 r. odnotowano już ponad 30 nielegalnych przelotów.³⁷ Początkowo samoloty lądowały w obrębie strefy granicznej (25 km od granicy państwa). Od połowy 1995 r. zanotowano tzw. głębokie loty na znacznie większe odległości, nawet do 100 km w głąb Polski³⁸. Niekiedy też do nielegalnego przekroczenia granicy wykorzystywano lotnie³⁹. Przerzut nielegalnych migrantów drogą powietrzną wymaga duże nakładu środków, sprzętu i bardzo dobrego przygotowania logistycznego, którym dysponować mogą jedynie zorganizowane grupy przestępcze.

Celem zapobieżenia wykorzystywania drogi powietrznej do przerzutu migrantów od 1997 r. funkcjonariusze strzegący wschodniej granicy zostali wyposażeni w nowoczesne śmigłowce i samolot typu Wilga, które wykorzystuje się do patrolowania przestrzeni powietrznej nad granicą państwową. Od roku 1998 nie notuje się znacznej liczby przelotów przez zieloną granicę⁴⁰.

³⁴ L. Sklepkowski, *op. cit.*, s. 167-168.

³⁵ Por. A. Kowalski, *Wybrane aspekty zwalczania przestępstw granicznych i przemyślnych popełnianych przez cudzoziemców na przejściach granicznych i na zielonej granicy*, [w:] E.W. Pływaczewski (red.), *Przestępczość cudzoziemców...*, s. 146.

³⁶ J. Mikołajczyk, *op. cit.*, s. 79. Szerzej nt. poszczególne fazy zorganizowanej nielegalnej migracji M. Okólski, *Migrants trafficking in Poland. Actors, mechanisms, combating*, „Prace Migracyjne” 1999, nr 24, s. 22-23 oraz K. Głębicka, *Przerzut migrantów jako nowa forma międzynarodowych wędrówek ludności w Polsce*, [w:] K. Głębicka, T. Halik, A. Sawicka, *Studia nad przerzutem migrantów*, „Prace Migracyjne” 1999, nr 23, s. 11.

³⁷ L. Sklepkowski, *op. cit.*, s. 168.

³⁸ K. Bocianiak, *Nielegalne przeloty*, „Biuletyn Północ-Wschód Straży Granicznej” 1998, nr 6, s. 8 za K. Laskowską, *Kryminologiczne aspekty...*, s. 170.

³⁹ K. Banasiak, *op. cit.*, s. 157.

⁴⁰ K. Laskowska, *Kryminologiczne aspekty...*, s. 171 na podstawie informacji uzyskanych od funkcjonariuszy Podlaskiego Oddziału Straży Granicznej. Por. także odpowiedź na interpelację Podsekretarza Stanu

Przerzut nielegalnych migrantów przez zorganizowane grupy przestępcze stanowi swoisty rynek rządzący się prawami popytu i podaży. Nielegalni migranci płacą wysoką cenę rynkową za „usługę” świadczoną przez zorganizowaną grupę przestępczą. W zależności od rodzaju pokonywanej granicy i konieczności zaangażowania różnych środków transportu koszt nielegalnego przeprowadzenia przez granice waha się od 1000 Euro⁴¹, w przypadku granicy lądowej, do 3000 Euro w przypadku granicy morskiej. Cena jest wyższa dodatkowo o 1000 Euro jeśli przemytnicy zaopatrują migrantów w podrobione lub przerobione dokumenty⁴².

Przekroczenie granicy wbrew przepisom na przejściach granicznych najczęściej polega na przedstawieniu do kontroli Straży Granicznej niewłaściwych dokumentów uprawniających do przekroczenia granicy. Przy przekraczaniu granicy migranci wykorzystują wszelkie możliwe sposoby by wprowadzić w błąd służby zajmujące się odprawą graniczną. Do tego celu używane są m.in.: fałszywe (podrobione lub przerobione) dokumenty paszportowe, tytuły pobytowe, wize, oryginalne paszporty lub dowody osobiste obywateli państw Unii Europejskiej i strefy Schengen (skradzione, zagubione lub odsprzedane następnie zgłoszone jako zagubione są wykorzystywane przez przestępców)⁴³. Najczęstszym sposobem fałszowania dokumentów podróży jest ich przerobienie (95-98%), a najczęściej stosowane przerobienie dotyczy wymiany fotografii⁴⁴.

Kolejnym sposobem jest posługiwanie się dokumentem, który np. stracił ważność lub brak określonych dokumentów np. brak wize lub posiadanie niewłaściwej wize. Jest to kolejny obszar nielegalnego rynku związanego w nielegalną migracją. Rynek usług polegających na podrobieniu dokumentów będzie funkcjonował tak długo jak będzie istniało na nie zapotrzebowanie. Proceder podrobienia dokumentu jest tańszy dla sprawców, a przez to również dla nabywców takich dokumentów. Z badań prowadzonych przez autorkę wynika, iż nabycie dokumentu podrobionego wynosi ok. 1000 Euro, tańsze jest dokonywanie przerobienia dokumentu oryginalnego należącego do nielegalnego migranta. Przerobienie w takim przypadku polega np. na zmianie daty ważności dokumentu czy zmianie daty ważności wize. Jest to koszt około 100 Euro.

Przerabianiem dokumentów zajmują się najczęściej w całym procederze organizowania nielegalnej migracji głównie zorganizowane grupy przestępcze⁴⁵. Bez względu na fakt, czy nielegalne przekroczenie granicy organizowane jest przez grupę, czy też nielegalny migrant będzie przekraczał granice na własną rękę.

Nielegalna migracja jest zjawiskiem pozostającym w ukryciu. Określenie jej rozmiarów w Polsce nie jest możliwe. Możliwa jest jedynie próba oszacowania tej skali na podstawie różnych zbiorów danych.

w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych Jerzego Zimowskiego udzieloną w dniu 29.06.1995 (2 kadencja, 53 posiedzenie, 13 punkt porządku dziennego interpelacje i zapytania).

⁴¹ D. Walczak, P. Rusak, T. Krzyżak, *Miękka granica*, „Wprost” 2004, nr 42, wydanie internetowe <http://www.wprost.pl/ar/68792/Miekk-granica/> (dostęp 08.07.2012 r.).

⁴² G. Pawelczyk, P. Kudzia, *Morze przemytników*, „Wprost” 2003, nr 33, wydanie internetowe <http://www.wprost.pl/ar/47775/Morze-przemyt-nikow/> (dostęp 08.07.2012 r.).

⁴³ T. Franczyk, *Nielegalna migracja i przemyt ludzi. Zarys problemu*, „Biuletyn Centralnego Ośrodka Straży Granicznej” 2006, nr 3, s. 12.

⁴⁴ T. Kling, *Falszerstwa dokumentów uprawniających do przekraczania granicy państwowej*, „Problemy Ochrony Granic” 2008, nr 2, s. 49-50. Artykuł ten zawiera także szczegółowe omówienie sposobów fałszowania dokumentów uprawniających do przekraczania granicy państwowej.

⁴⁵ K. Laskowska, *Obszary działalności zorganizowanych struktur przestępczych w Polsce*, [w:] E.W. Pływaczewski (red.), *Przestępczość zorganizowana*, Warszawa 2011, s. 106.

W dniu 2 lipca 2012 r. zakończyła się trwająca od początku stycznia 2012 r. abolicja dla nielegalnych imigrantów. Cudzoziemcy złożyli łącznie 9459⁴⁶ wniosków. Przekroczona została suma wniosków złożonych podczas abolicji w 2003 r. i 2007/2008 r. razem wziętych⁴⁷.

Najwięcej wniosków o abolicję zostało złożonych do wojewody mazowieckiego (7370 wniosków), a ponadto także m.in. do wojewodów: łódzkiego (378 wniosków), lubelskiego (242 wniosków), śląskiego (227 wniosków), wielkopolskiego (213 wniosków), dolnośląskiego (207 wniosków), podlaskiego (158 wniosków) i małopolskiego (158 wniosków).

Najczęściej o abolicję występowali obywatele Wietnamu (2183 osób), Ukrainy (2009 osób), Pakistanu (1403 osób), Bangladeszu (746 osób), Armenii (706 osób). Pozostali cudzoziemcy ubiegający się o zalegalizowanie pobytu byli obywatelami m.in. Indii, Chin, Egiptu, Rosji, Białorusi.

Zdecydowaną większość (ponad 97%) wnioskujących stanowią osoby, których pobyt w naszym kraju jest nieprzerwany, co najmniej od 20 grudnia 2007 r. oraz przebywały w Polsce nielegalnie 1 stycznia 2012 r. Poniżej 3% spośród wnioskujących to osoby, które w przeszłości ubiegały się w Polsce o nadanie statusu uchodźcy oraz:

- przebywają w Polsce w sposób nieprzerwany co najmniej od 1 stycznia 2010 r., a przed tym dniem została wobec nich wydana ostateczna decyzja o odmowie nadania statusu uchodźcy, zawierająca orzeczenie o wydaleniu oraz przebywały w Polsce nielegalnie 1 stycznia 2012 r.,
- wobec których 1 stycznia 2010 r. trwało postępowanie w sprawie nadania statusu uchodźcy wszczęte na skutek kolejnego wniosku.

Przedstawione dane statystyczne wskazują, iż złożono ponad 9000 wniosków, co nie jest równe liczbie 9000 nielegalnie przebywających w Polsce cudzoziemców. Liczba ta jest większa, gdyż jeden wniosek może obejmować cudzoziemca jak i jego dzieci oraz inne osoby wpisane do jego dokumentu podróży. Zatem dla uściślenia tej liczby należy poczekać na podanie szczegółowych danych przez Urząd ds. Cudzoziemców.

Podana wartość to ujawniona liczba cudzoziemców nielegalnie przebywających w Polsce, którzy zdecydowali się na zalegalizowanie pobytu ale przede wszystkim spełniali warunki⁴⁸ określone w ustawie abolicyjnej⁴⁹. Nie pozwala ona jednak na stwierdzenie ilu cudzoziemców przebywa aktualnie w naszym państwie nielegalnie. Należy również pamiętać, że nie dla wszystkich nielegalnych cudzoziemców Polska jest krajem docelowym, często tylko tranzytowym w drodze na zachód lub północ Europy. Takie osoby nie są zainteresowane legalizacją ich pobytu w Polsce.

⁴⁶ Taka liczba wniosków wpłynęła do dnia 11.07.2012 r. dane pochodzą ze strony internetowej Urzędu ds. Cudzoziemców <http://abolicja.gov.pl/informacje/statystyki.html> (dostęp 11.07.2012 r.). Do dnia 11.07.2012 r. wydano 2510 pozytywnych i 639 negatywnych decyzji.

⁴⁷ Łączna liczba wniosków złożonych przez cudzoziemców podczas ostatnich abolicji z 2003 roku oraz 2007/2008 roku wyniosła łącznie 5541 (3508 w 2003 roku oraz 2033 na przełomie 2007/2008 roku).

⁴⁸ Możliwość skorzystania z abolicji mieli cudzoziemcy przebywający w Polsce nielegalnie w dniu 01.01.2012r., oraz gdy ich pobyt jest nieprzerwany co najmniej: 1) od dnia 20 grudnia 2007 r., 2) od dnia 1 stycznia 2010r., którym przed tym dniem została wydana ostateczna decyzja o odmowie nadania statusu uchodźcy z orzeczeniem o wydaleniu, lub wobec których w dniu 1 stycznia 2010 r. trwało kolejne postępowanie w sprawie nadania statusu uchodźcy.

⁴⁹ Ustawa z dnia 28 lipca 2011 r. o zalegalizowaniu pobytu niektórych cudzoziemców na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej oraz o zmianie ustawy o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej i ustawy o cudzoziemcach (Dz. U. 2011, Nr 191, poz. 1133).

Zatem należy stwierdzić, iż nielegalna migracja pozostaje zjawiskiem, którego ciemna liczba nie jest możliwa do wskazania, można podejmować próby jej oszacowania co uczyniono powyżej, lecz trudno ocenić czy są one chociaż trochę bliskie rzeczywistej liczbie.

Możliwości przeciwdziałania nielegalnej migracji

Efektywne zwalczanie i przeciwdziałanie przestępczości transgranicznej wymaga całościowego podejścia do zjawiska. Straż Graniczna będąca służbą bezpośrednio odpowiedzialną za bezpieczeństwo granicy państwowej, chociaż wyposażona w szeroki zakres uprawnień (szczególnie w zakresie pracy operacyjnej) nie jest w stanie samodzielnie podjąć się zadania. Dlatego też zasadne jest współdziałanie z innymi służbami m.in. Policją, Służbą Celną, Agencją Bezpieczeństwa Wewnętrznego jak również ze służbami granicznymi innych państw, a w szczególności państw ościennych. Współpraca w wymiarze krajowym jak i międzynarodowym, może nie zagwarantuje, ale zwiększa efektywność w zakresie ujawniania przestępczości oraz jej przeciwdziałania.

W szczególności w zakresie nielegalnej migracji, to Straż Graniczna przeciwdziała nielegalnemu przekraczaniu granicy państwowej. Należy jednak pamiętać, iż nielegalna migracja nie zawsze dotyczy wyłącznie nielegalnego przekroczenia granicy. W przypadku cudzoziemców, którzy pozostają na terytorium państwa po upływie terminu ważności wizy w tym zakresie odpowiedzialność spoczywa już na pracownikach Urzędu ds. Cudzoziemców oraz urzędów wojewódzkich. Nie bez znaczenia w zakresie wykrywania nielegalnej migracji są działania Policji. Przy rutynowych kontrolach policyjnych, nawet podczas kontroli ruchu drogowego identyfikowane są osoby nielegalnie przebywające na terytorium państwa.

Polska granica wschodnia stanowi granicę Unii Europejskiej i strefy Schengen. Jak pokazują badania Międzynarodowego Centrum Rozwoju Polityki Migracyjnej, Unia Europejska jest głównym celem nielegalnej migracji z obszarów Afryki Północnej, Wschodniej i Południowo – Wschodniej Europy oraz Azji Centralnej. Z tego powodu podczas czeskiej Prezydencji w Radzie UE zainicjowano przedsięwzięcie pt. Budowa Partnerstw Migracyjnych (ang. *Building Migration Partnerships – BMP*). W 2009 r. zgromadzone na konferencji w Pradze delegacje z 50 państw regionu Europy i Azji Centralnej przyjęły wspólną deklarację na rzecz przeciwdziałania i zwalczania nielegalnej migracji, organizowania powrotów imigrantów, promowania migracji legalnej oraz innych działaniach związanych z tym zagadnieniem.

Program cieszy się więc zainteresowaniem Komisji Europejskiej i państw członkowskich UE, gdyż stwarza możliwości ograniczonego, ale zawsze wpływającego i kontrolowanego procesu migracji ludności z obszaru Bałkanów, Turcji i krajów byłego ZSRR.

Nie jest to jedyna inicjatywa Unii Europejskiej w zakresie przeciwdziałania nielegalnej migracji. Warto w tym miejscu wspomnieć o Europejskim pakcie o imigracji i azylu z dnia 24 września 2008 r., którego założenia zostały przekształcone w konkretne działania w ramach Programu Sztokholmskiego⁵⁰. Unia Europejska w Programie Sztokholmskim traktuje priorytetowo walkę z handlem ludźmi, przemycem ludzi,

⁵⁰ Program sztokholmski – Otwarta i bezpieczna Europa dla dobra i ochrony obywateli, Dziennik Urzędowy C 115, 04/05/2010 P. 0001 – 0038, s. 30.

zintegrowane zarządzanie granicami oraz współpraca z państwami pochodzenia i tranzytu, wspierane przez współpracę policyjną i sądową.

Skuteczna i zrównoważona polityka w zakresie powrotów jest jednym z podstawowych elementów właściwie zarządzanego systemu migracyjnego w obrębie Unii. Postuluje się, aby państwa członkowskie nasiliły starania służące odsyłaniu nielegalnie przebywających obywateli państw trzecich. Politykę taką należy realizować z pełnym poszanowaniem zasady *non-refoulement* oraz podstawowych praw i wolności oraz godności poszczególnych powracających osób. Nie bez znaczenia jest tu potrzeba zacieśnienia współpracy z państwami pochodzenia i tranzytu w ramach globalnego podejścia do kwestii migracji oraz zgodnie z Europejskim Paktem o Imigracji i Azylu.

Rada Europejska uważa, iż w zakresie zwalczania nielegalnej migracji należy przede wszystkim położyć nacisk na:

- zachęcanie do dobrowolnego powrotu, w tym przez opracowanie systemu zachęt, szkolenia, reintegracji itp.,
- pełne wdrożenie przez państwa członkowskie unijnych przepisów, na mocy których decyzja o powrocie wydana przez jedno państwo członkowskie ma zastosowanie w całej Unii, oraz skuteczne stosowanie zasady wzajemnego uznawania decyzji o powrocie za pomocą rejestrowania zakazów wjazdu w systemie SIS i ułatwiania wymiany informacji,
- usprawnienie przez państwa wymiany informacji dotyczących wydarzeń na poziomie krajowym w obszarze legalizacji pobytu z myślą o zapewnieniu zgodności z zasadami Europejskiego Paktu o Imigracji i Azylu,
- wspomaganie – na zasadzie dobrowolności – przez Komisję, *FRONTEX* oraz państwa członkowskie tych państw członkowskich, które znajdują się pod szczególną i nieproporcjonalną presją, aby zapewnić skuteczność – w odniesieniu do pewnych państw trzecich – ich polityki w zakresie powrotów,
- skuteczniejsze zwalczanie nielegalnej migracji i handlu ludźmi oraz przemytu ludzi przez opracowywanie informacji na temat szlaków migracyjnych, jak również zbiorczych i kompleksowych informacji, które pogłębiłyby naszą wiedzę dotyczącą przepływów migracyjnych oraz usprawniły reagowanie na nie, propagowanie współpracy w zakresie nadzoru nad granicami i ich kontroli, ułatwianie readmisji przez promowanie środków wsparcia powrotów i reintegracji, a także tworzenie zdolności w państwach trzecich,
- zawieranie skutecznych i operacyjnych umów o readmisji, na zasadzie indywidualnej na poziomie Unii lub na szczeblu dwustronnym,
- dbanie o to, by cele działań Unii w dziedzinie readmisji stanowiły wartość dodaną oraz zwiększały skuteczność polityki w zakresie powrotów, w tym obowiązujących umów dwustronnych i praktyk,
- to, by w 2010 r. Komisja przedstawiła ocenę umów o readmisji zawieranych przez WE/UE, w tym aktualnego stanu negocjacji w tej dziedzinie, oraz zaproponowała mechanizm monitorowania ich wykonania i na tej podstawie Rada powinna określić nową, spójną strategię dotyczącą readmisji, z uwzględnieniem ogólnych stosunków z danym państwem, w tym wspólne podejście do państw trzecich, które nie współpracują w zakresie readmisji swoich własnych obywateli,
- ściślejszą, praktyczną współpracę między państwami członkowskimi, polegającą na przykład na regularnym czarterowaniu wspólnych lotów powrotnych

finansowanych ze środków *FRONTEX* oraz sprawdzaniu obywatelstwa obywateli państw trzecich kwalifikujących się do powrotu, a także zdobywaniu z tych państw dokumentów podróŜnych takich osób,

- zintensyfikowane, ukierunkowane wsparcie w dziedzinie szkolenia i sprzętu,
- skoordynowane podejście państw członkowskich przez rozwijanie sieci oficerów łącznikowych w państwach pochodzenia i tranzytu.

Istnienie zjawiska nielegalnej migracji, nawet w skali ujawnionej poprzez proces abolicji, wskazuje jednoznacznie, że stopień ochrony granic nie jest wystarczający (pamiętając, że nielegalna migracja nie oznacza wyłącznie nielegalnego przekroczenia granicy państwowej). Zatem priorytetem państwa jak i Unii Europejskiej powinno być napylenie się na problemie szczególności granicy państwowej. Zwalczanie nielegalnych napływów ludności wymaga podjęcia wspólnych działań w ramach Unii Europejskiej, ale także przy współpracy z państwami ościennymi. Należy jednak pamiętać, iż pomimo uszczelnienia granic państwowych, w szczególności granic zewnętrznych UE i strefy Schengen problem nielegalnej migracji nie zostanie wyeliminowany. Będzie on istniał tak długo jak będą istniały różnice w rozwoju gospodarczym pomiędzy państwami czy będą pojawiały się konflikty wewnątrz państw czy pomiędzy nimi.

Streszczenie:

W artykule podjęto problematykę nielegalnych rynków związanych z przestępczością transgraniczną. Ze względu na obszerny zakres problematyki przestępczości granicznej autorka skupiła się na nielegalnej migracji. Jest to zjawisko napędzane różnymi czynnikami, ale najczęściej decydujący jest czynnik ekonomiczny. Analizując zjawisko nielegalnej migracji można wyodrębnić następujące obszary nielegalnych rynków: przemyt ludzi, rynek fałszerstw dokumentów oraz nielegalny rynek pracy. Zjawisko to stanowi obszar aktywności zorganizowanych grup przestępczych zarówno w zakresie ułatwiania nielegalnego przekraczania granicy jak i fałszerstw dokumentów, głównie ze względu na wysokie zyski jakie generuje. Nielegalna migracja jest zjawiskiem, którego statystyczne ujęcie naste cza wiele trudności. Ciemna liczba jest bardzo wysoka. Symptomatyczne mogą być przedstawione dane dotyczące abolicji dla cudzoziemców wprowadzonej w Polsce w 2012 r. Przeciwdziałanie zjawisku wymaga nie tylko uszczelnienia granic, ale przede wszystkim ścisłej współpracy państw członkowskich Unii Europejskiej oraz państw sąsiadujących.

Słowa kluczowe:

przestępczość graniczna, nielegalna migracja, przemyt ludzi, StraŜ Graniczna

Title:

Issue of illegal markets from the perspective of the so-called cross-border crime

Summary:

The article presents the problem of illegal market related to transborder criminality. As border criminality is a broad subject, author focused on illegal migration. Illegal migration has many different reasons, but the most important is economic factor. The analyse of the problem of illegal migration permit to state that there are three main illegal markets: people smuggling, documents' forgery and illegal labor market. Illegal migration is also a field of activity of organized crime. Criminal groups organize illegal border crossing and also have abilities to forger travel documents. There is no official data that could show the

scale of illegal migration. The dark figure is very high. It is only possible to try to estimate e.g. on the base of abolition announced in Poland for illegal migrants in 2012, how big the phenomenon is. Combating of illegal migration require not only stricter border control but also closer cooperation of member states of EU within EU, in particular cooperation with neighbor countries.

Keywords:

border criminality, illegal/irregular migration, people smuggling, Border Guard

ROZDZIAŁ II

Nielegalny rynek środków odurzających z perspektywy krajowej i międzynarodowej

Definicja i podział środków odurzających

W szerokim rozumieniu „środki odurzające”, zwane również substancjami psychoaktywnymi, to substancje, które ze względu na swoje właściwości chemiczne są w stanie doprowadzić do zmian strukturalnych lub funkcjonalnych jednostki ludzkiej. Zmiany te przejawiają się przede wszystkim w innym postrzeganiu zmysłowym, zmianach nastroju, świadomości lub innych skutkach natury psychologicznej albo zauważalnych zmianach w zachowaniu¹. Innymi słowy środek odurzający jest to związek chemiczny lub mieszanina tych związków, nie stosowana w celach zdrowotnych, która przy podaniu zmienia funkcje biologiczne lub strukturę biologiczną organizmu².

Nazwa „narkotyk”³ – używana często jako synonim środka odurzającego – obejmuje liczne substancje o zróżnicowanej charakterystyce farmakologicznej⁴. Środki odurzające można różnicować według wielu kryteriów. W ramach niniejszego opracowania ograniczono się do szczegółowego przedstawienia dwóch klasyfikacji, z którymi można najczęściej spotkać się w opracowaniach kryminologicznych.

Pierwsza klasyfikacja wprowadzona została przez Komitet Ekspertów Światowej Organizacji Zdrowia (WHO). Oparto ją na kryteriach farmakologicznych, epidemiologicznych i kliniczno – społecznych. Środki odurzające podzielono na:

- opiaty – do których poza samym opium zalicza się także otrzymywane z niego środki o charakterze półsyntetycznym, takim jak morfina, heroina oraz środki o czysto syntetycznym charakterze – methadon,
- barbiturany (pochodne kwasu barbiturowego) i barbituropodobne środki nasenne (meprobamat, luminal, relanium, diazepam),
- amfetaminę i jej pochodne (np. MDM, tzw. *ecstasy*),
- kokainę (półsyntetyczny środek stanowiący pochodną liści krzewu koka),
- *cannabis* czyli przetwory lub preparaty konopi indyjskich, najczęściej używane jako marihuana (ziele konopi) lub haszysz (żywica konopi),

¹ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia*, Gdańsk 2006, s. 378.

² S. Maisto, M. Galizio, G. Connors, *Uzależnienia: zażywanie i nadużywanie*, Warszawa 2000, s. 3.

³ Nazwa ta zwykle obejmuje wszystkie substancje psychotropowe, które aktualnie są nielegalne i w takim znaczeniu będzie ona używana w tym opracowaniu.

⁴ Zróżnicowany jest również stopień i forma uzależnienia, jakie wywołują różnego rodzaju środki odurzające. Część z nich może powodować uzależnienie psychiczne – do takich należą np. kokaina, amfetamina lub marihuana. Inne, takie jak np. barbiturany wykazują symptomy uzależnienia fizycznego. Istnieją też środki, których używanie może doprowadzić zarówno do uzależnienia psychicznego jak i fizycznego – do nich zalicza się np. benzodiazepiny. Szerszy opis działania środków odurzających w: M. Kidawa, *Charakterystyka poszczególnych rodzajów narkotyków*, [w:] L. Jurek (red.), *Dopalacze i narkotyki. Niewinny początek*, Rybnik 2010, s. 47-81.

- środki halucynogenne – naturalne, uzyskiwane z roślin (np. meskalina, psylocybina), lub syntetyczne (LSD),
- *khat* – tj. środki uzyskiwane z rośliny *cathaedulis*,
- inhalanty – takie jak toluen, aceton, benzen, keton itp., będące środkami mającymi najczęściej zastosowanie w przemyśle chemicznym i chemii gospodarczej, używanymi jednak także jako środki zastępcze.

Druga klasyfikacja opiera się przede wszystkim na kryterium bezpośredniego działania środka na organizm i wywołanych przez ten środek efektów. Z tego punktu widzenia środki odurzające dzieli się na:

- depresanty (*sedativa*) – środki obniżające pobudliwość ośrodkowego układu nerwowego, głównie opiaty i barbiturany,
- stymulanty (*stimulantia*), środki pobudzające ośrodkowy układ nerwowy, do których należą przede wszystkim kokaina, a także *khat* i środki z grupy amfetamin,
- halucynogeny (*psychodelica*), środki wywołujące zmiany w sposobie postrzegania otoczenia, do których należą LSD, meskalina oraz psylocybina⁵.

Inne spotykane w nauce klasyfikacje dotyczą m. in. podziału narkotyków na: naturalne, półsyntetyczne, syntetyczne⁶ oraz na twarde i miękkie.

Geneza nielegalnego rynku narkotykowego

Środki odurzające nie są wytworem ostatnich dziesięcioleci ani nawet wieków⁷. Najprawdopodobniej ich właściwości znane były już 7000 lat p.n.e.⁸. Początkowo zażywanie narkotyków łączono z obrzędami religijnymi bądź stosowano je do znieczulania przy zabiegach medycznych⁹. Przez długie lata nie wiązano problematyki środków odurzających z ze zjawiskiem przestępczości.

W okresie starożytności najpopularniejszymi środkami były: opium, haszysz lub poddane obróbce liście koki. Po podboju Ameryki Łacińskiej przez Hiszpanów zażywanie koki straciło swój sakralny charakter i gwałtownie wzrosło. Narkotyk ten pojawił się również w krajach Europy Zachodniej.

W XVIII i XIX w. opium traktowano jako panaceum na ból głowy i przeziębienia. Jego ekonomiczną wartość odkryły angielskie i francuskie kompanie kolonialne rozszerzając tym samym obszar produkcji i handlu tym narkotykiem, co w konsekwencji stało się źródłem tzw. wojen opiumowych. W 1839 r. wobec rosnącego

⁵ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *op. cit.*, s. 382-383.

⁶ B. Hołyst, *Narkomania. Problemy prawa i kryminologii*, Warszawa 1996, s. 7.

⁷ Pierwsze próby używania środków odurzających opisali np.: S. P. Petrović, *Narkotyki i człowiek*, Warszawa 1988, s. 8 i n.; M. Gossop, *Narkomania. Mity i rzeczywistość*, Warszawa 1993, s. 12 i n.; R. Rudgley, *Alchemia kultury: od opium do kawy*, Warszawa 2002, s. 29 i n.

⁸ Jak wskazują T. Hanausek, W. Hanausek w: *Narkomania: studium kryminologiczno-kryminalistyczne*, Warszawa 1976, s. 8, na odkrytych tabliczkach sumeryjskich z tego okresu odczytano opis uprawy i przygotowanie opium.

⁹ Opium stało się podstawą anestezjologii już w starożytności. Silniejszego leku znieczulającego nie znał ani żyjący w X w. perski mistrz Awicenna, ani lekarze niosący pomoc ofiarom XIX-wiecznych konfliktów. Źródła historyczne wskazują, że w czasie wojny secesyjnej rannym zaaplikowano pół miliona pigułek morfiny, będącego składnikiem opium. Więcej: B. Chaciński, *Historia środków odurzających. Dzieje na haju*, artykuł dostępny na stronie <http://www.polityka.pl/spoleczenstwo/artykuly/1509662,2,historia-srodkow-odurzajacych.read#ixzz1rOFAdMuYdn> (dostęp 10.04.2012 r.).

problemu narkomanii¹⁰ wśród ludności chińskiej¹¹ rząd mandzurski polecił zniszczyć znajdujące się w Kantonie zapasy opium należące do kompanii angielskiej. Anglia i Francja zareagowały odwetem zbrojnym. Wojny opiumowe zakończyły się klęską rządu mandzurskiego a Chiny zobligowane zostały do zalegalizowania handlu opium, co w konsekwencji doprowadziło do szybkiego wzrostu konsumpcji narkotyków w Azji. W tym samym okresie historycznym wynaleziono heroinę, która na początku XX w. stała się jednym z najpopularniejszych lekarstw. Początkowo sądzono, że nie ma ona silnych właściwości uzależniających, lecz wkrótce okazało się, że jest to jeden z najniebezpieczniejszych narkotyków. Zjawisko narkomanii, której źródłem były przede wszystkim opium i heroina, dało asumpt do ustanowienia kontroli nad środkami odurzającymi. Produkcję i handel narkotyków próbowano ograniczyć do potrzeb medycznych i naukowych, starając się wprowadzić system certyfikatów eksportowych i zezwoleń importowych. Efektem tych działań miało być ograniczenie zjawiska narkomanii, która osiągnęła niespotykane do tej pory rozmiary¹².

Próba ustanowienia kontroli nad problemem narkomanii poskutkowała pojawieniem się innego niepożądanego zjawiska. Handel środkami odurzającymi, leżący dotąd w obrębie zainteresowania kompanii kolonialnych, od czasu II wojny światowej¹³ do II połowy XX w zaczął stawać się obszarem działalności zorganizowanych grup przestępczych, które przystosowały swoje struktury do zmonopolizowania nielegalnego rynku narkotykowego. Początkowo wydawało się, że fenomen ten dotyczy tylko włoskiej mafii, lecz wkrótce pojawiła się chińska Triada, japońska Yakuza i kartele kolumbijskie. W sferze zainteresowań organizacji mafijnych znalazły się zarówno tradycyjne środki odurzające (heroina, kokaina, haszysz) jak i substancje psychotropowe¹⁴.

Od początku lat 70. XX w. amerykańskie i zachodnioeuropejskie ruchy kontrkulturowe i kontestacyjne wpłynęły na rozpowszechnienie narkomanii wśród uczniów szkół średnich i studentów. Hasłami sztandarowymi tych ruchów była propaganda niczym nieograniczonej wolności jednostki i wyzwolenia się człowieka z wszelkich ograniczeń kulturowych i religijnych. Jednym z narzędzi służących takiemu wyzwoleniu miały być narkotyki¹⁵. W tym okresie oprócz produktów *cannabis*

¹⁰ Jak wskazuje L. Zgirski, *Rozważania nad systematyką toksykomanii*, „Psychiatria Polska” 1972, t. 6, s. 65 termin „narkomania” wywodzi się od greckich słów *narke* – czyli odurzenie, skostnienie i *mania* – a więc szal, wściekłość, pasja zapał. Komitet Ekspertów Światowej Organizacji Zdrowia określa narkomanię jako stan psychiczny a czasem także fizyczny, wynikający z interakcji między żyjącym organizmem a lekiem, charakteryzujący się zmianami zachowania lub innymi reakcjami, które zawsze zawierają przymus brania środków w sposób ciągły lub okresowy w celu uniknięcia złego samopoczucia związanego z ich brakiem. Szerzej: A. Starościeński, *Narkomania na świecie i w Polsce*, Warszawa 1984, s. 6.

¹¹ Chiny należały do nielicznych państw, w których od XV w. opium służyło przede wszystkim do zabawy i wzmacniania sił witalnych. Państwo Środka jako jedno z pierwszych próbowało ograniczyć ogromny napływ opium z Indii, którym Anglicy płacili za chińskie towary – herbatę i jedwab. Zwyczaj palenia opium rozpowszechnił się wraz z liczną chińską diasporą. Do szybkiego wzrostu liczby uzależnionych przyczyniali się jednak przede wszystkim sami lekarze, masowo przepisujący leki na bazie opium kobietom – na bóle menstruacyjne, i dzieciom – na kaszel. Więcej: B. Chaciński, *op. cit.*

¹² T. Srogosz, *Nielegalny obrót narkotykami na świecie z kryminologicznego punktu widzenia*, [w:] T. Srogosz, *Ustawa o przeciwdziałaniu narkomanii*, Warszawa 2008, s. 489.

¹³ W 1941 r. wynaleziono w Niemczech medyczny substytut heroiny, metadon, używany w niektórych krajach do dnia dzisiejszego w terapiach leczenia uzależnienia od heroiny. Specyfik nazwano początkowo na cześć imienia przywódcy III Rzeszy dolfiną, prawdopodobnie dlatego, że Hitler uzależniony był od opiatów, które zżywał w celach przeciwbólowych. Więcej: B. Chaciński, *op. cit.*

¹⁴ T. Srogosz, *op. cit.*, s. 490.

¹⁵ Badania przeprowadzone na terenie Stanów Zjednoczonych wykazały, że z końcem 1974 r. 14% Amerykanów powyżej dwunastu lat (około 28 milionów osób) próbowało przynajmniej raz palić marihuanę. W fachowej

(marihuana, haszysz) przyjmowano bardzo silne syntetyczne halucynogeny (LSD), heroinę i pobudzająco – euforyczna kokaina. Narkomania i związany z nią nielegalny rynek środków odurzających zaczęły stawać się poważnym problemem społecznym, który wymknął się spod kontroli poszczególnych państw, stając się tym samym fenomenem na skalę globalną.

W Polsce eskalacja narkomanii i jej skutki w postaci pojawienia się nielegalnego rynku narkotyków nastąpiły nieco później niż w krajach Europy Zachodniej¹⁶. Mimo, że pierwsze udokumentowane doniesienia na ten temat pochodzą z początku dwudziestolecia międzywojennego, to środki odurzające były w II Rzeczypospolitej „dobrem” o ograniczonym społecznie zasięgu, do którego dostęp mieli głównie przedstawiciele służb medycznych, farmaceuci, artyści i ludzie z tzw. wyższych sfer. Najpowszechniej przyjmowanymi wówczas środkami odurzającymi były morfina, kokaina i heroina¹⁷.

Od okresu powojennego aż do końca lat 60. zjawisko narkomanii cechowało się w Polsce stosunkowo niewielkim zasięgiem oraz stabilnością. Echa zachodnioeuropejskich i amerykańskich wydarzeń z lat 70. dotarły również do Polski, ale „żelazna kurtyna” nie pozwoliła na rozwój tych tendencji. Brak dostępu do „klasycznych” narkotyków w kraju spowodował że pojawiły się ich swoiste „zamienniki”. I tak zamiastką marihuany stał się susz konopi przemysłowych lub tzw. samosiejek a heroinę zastępowano legalnie lub nielegalnie zdobywaną morfiną. Szeroko eksperymentowano również z roślinami halucynogenno – odurzającymi oraz lekami psychotropowymi (barbituranami i benzodiazepinami)¹⁸. Zażywanie substancji odurzających zostało podniesione do rangi ideologii. Traktowano je jako środki integrujące członków danej kultury a sama narkomania ze zjawiska medycznego zaczęła przekształcać się w fenomen społeczny.

Lata 70. to również tzw. okres makowy. Gdański student wynalazł polską heroinę (czyli popularny „kompot”) a Polska stała się jednym z nielicznych krajów, w których tzw. twarde narkotyki były wytwarzane w warunkach chałupniczych. Wzrosło jednocześnie użycie psychotropowych leków uzależniających, takich jak np. glutetimid (glimid), reladorn, relanium, oksazepan itp. a także stosowanie wziewnych lotnych rozpuszczalników, przede wszystkim butaprenu. W 1984 r. zwiększyła się liczba osób palących konopie i zażywających „koktajle” z mieszaniny leków psychotropowych i dyslektycznych. Zarejestrowano przypadki dożylnego przyjmowania specyfików tego typu. Na szerszą skalę zaczęto eksperymentować z nie objętymi kontrolą lekami, substancjami i roślinami¹⁹. Dzięki inicjatywom środowisk lekarskich, socjologicznych i prawniczych problem zaistniał w mediach i zaczął być traktowany jako wymagający reakcji prawnej.

Powstająca w realiach stanu wojennego ustawa o zapobieganiu narkomanii z dnia 31 stycznia 1985 r.²⁰, mimo iż w przepisach artykułów 26-32 wprowadziła przestępstwa

prasie amerykańskiej w tym samym czasie szacowano, że liczba osób, które miały różnego rodzaju problemy związane z używaniem leków powodujących uzależnienie wynosiła około 2 mln. Szerzej: T. Chruściewicz, *Zależności lekowe*, [w:] M. Siemiński (red.), *Po tej stronie granicy. Zapis stanu świadomości o polskich narkomanach i narkomanii w Polsce w pierwszej połowie 1981 r.*, Warszawa 1985, s. 34 i n.

¹⁶ A. Gaberle, *Patologia społeczna*, Warszawa 1993, s. 267-268.

¹⁷ G. Durka, *Profilaktyka uzależnień jako forma prewencji kryminalnej*, [w:] A. Jaworska (red.), *Kryminologia i kara kryminalna. Wybrane zagadnienia*, Kraków 2008, s. 240-241.

¹⁸ J. Wrona, *Rynek narkotykowy w Polsce – rys historyczny*, artykuł na stronie: <http://www.narkoslang> (dostęp 10.04.2012 r.).

¹⁹ B. Hołyst, *Kryminologia*, Warszawa 2001, s. 565.

²⁰ Ustawa z dnia 31 stycznia 1985 r. o zapobieganiu narkomanii (Dz. U. 1985, Nr 4, poz. 15).

o charakterze prohibicyjnym (tj. czyny kryminalizujące produkcję, wwóz, wywóz, przewóz, wprowadzanie do obrotu, udzielanie innej osobie, udzielanie celem osiągnięcia korzyści majątkowej, czy wreszcie posiadanie narkotyków) to jednak prezentowała podejście liberalne z ukierunkowaniem przede wszystkim na działania prewencyjno-terapeutyczne.

Ujawniona w trakcie obowiązywania powyżej ustawy przestępczość o charakterze prohibicyjnym wykazywała cechy różniące ją dość wyraźnie od tego zjawiska w innych krajach. Przede wszystkim była to kategoria przestępczości, która stanowiła margines wśród ogółu stwierdzonych przestępstw. I tak np. w roku 1986 (czyli pierwszym roku obowiązywania ustawy z 1985 r.) przestępstwa określone w jej przepisach karnych stanowiły 1,15% wszystkich przestępstw stwierdzonych w Polsce w statystyce policyjnej. Był to odsetek niewysoki w porównaniu do tego, który wówczas rejestrowano w większości krajów Europy Zachodniej, a przede wszystkim w USA, gdzie wynosił on w tym okresie od kilku do kilkunastu procent²¹.

W opisywanym okresie rynek narkotykowy w Polsce w zasadzie nie istniał. Większość ujawnionych przestępstw dotyczyła nielegalnej uprawy maku lub konopi lub nielegalnej produkcji środków odurzających. Natomiast takie przestępstwa jak przemyt, handel oraz inne formy wprowadzania do obrotu, często łączone z działalnością zorganizowanych grup przestępczych stanowiły margines polskiej przestępczości narkotykowej.

Brak rynku narkotykowego w tym okresie można interpretować jako wynik specyfiki polskiej narkomanii, związanej przede wszystkim z chałupniczą produkcją „kompotu”, który pozyskiwano ze słomy makowej. Szczególnie w latach 80. przeważająca większość popełnianych przestępstw narkotykowych to przypadki nielegalnej uprawy maku prowadzonej przez rolników, bądź produkcji tzw. polskiej heroiny a więc środka wytwarzanego chałupniczymi metodami, przede wszystkim przez samych uzależnionych, na własny użytek²².

Po ratyfikacji przez Polskę 18 lutego 1994 r. Konwencji Wiedeńskiej zaczęto wskazywać, że przepisy obowiązującej ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii są sprzeczne z postanowieniami konwencyjnymi a ponadto odbiegają od współczesnych realiów społeczno-politycznych. Dlatego też powstała nowa ustawa o przeciwdziałaniu narkomanii z dnia 24 kwietnia 1997 r.²³, która po licznych nowelizacjach, obowiązuje do dnia dzisiejszego.

Lata 80. i 90. to jednak nie tylko okres zmian prawnych w zakresie przestępstw o prohibicyjnym charakterze narkotykowym, ale też początek procesu transformacji ustrojowo – gospodarczej. Po 1989 r. obywatele polscy zaczęli mieć większy dostęp do rynku niedostępnych dotąd dóbr i usług, w tym również nielegalnych, takich jak narkotyki. Przeobrażeniom uległa więc i krajowa scena narkotykowa. W Polsce, podobnie jak w innych krajach europejskich, w określonych kręgach młodzieży, zapanowała moda na narkotyki syntetyczne, głównie amfetaminę i ekstazy. Używanie narkotyków w niektórych środowiskach postrzegano jako alternatywę spożywanego dotąd alkoholu, lub dla wzmocnienia efektu działania zaczęto łączyć napoje alkoholowe z wyselekcjonowanymi rodzajami środków odurzających. Pojawiła się tendencja do coraz większej unifikacji polskich wzorów używania narkotyków z tymi, które rozpowszechniły

²¹ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *op. cit.*, s. 389-391.

²² *Ibidem*, s. 391.

²³ Ustawa z dnia 24 kwietnia 1997 r. o przeciwdziałaniu narkomanii (Dz. U. 1997, Nr 75, poz. 468 z późn. zm.).

się w krajach zachodnich²⁴ a procesem wyrobu, przetwarzania i rozprowadzania narkotyków zaczęły interesować się zorganizowane grupy przestępcze.

Od początku lat 90. zjawisko przemytu narkotyków znalazło odzwierciedlenie w statystykach policyjnych. W 1990 r. odnotowano tylko 1 przypadek przemytu narkotyków, ale w 1995 r. było ich już 69. Jeśli chodzi o ilość rozpracowywanych przez Policję grup przestępczych zajmujących się produkcją i przemytem narkotyków, to w 1992 r. organy ścigania rozpracowywały 8 takich grup²⁵. Można jednak przypuszczać że przestępczość narkotykowa jest objęta ciemną liczbę przestępstw, choć i dostępne statystyki policyjne obrazowały dynamiczny rozwój zjawiska. Przykładowo, w 1999 r. zabezpieczono 13 kg kokainy, a w 2010 r. już 110,9 kg. W 1999 r. wszczęto 4.225 postępowań dotyczących przestępstw z ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii, natomiast w 2010 r. liczba postępowań wyniosła już 20.832²⁶, i choć w przeważającej części postępowania te dotyczyły posiadania narkotyków, to nie ulega wątpliwości że były to raczej środki zakupione od nabywców zewnętrznych, a nie wytworzone lub wyhodowane przez indywidualnych konsumentów w domowych warunkach.

W Polsce stopniowo zaczął wykształcać się czarny rynek narkotykowy, z wyraźnym podziałem ról na konsumentów oraz osoby czerpiące korzyści z cudzego nałogu (czyli producentów, przemytników, handlarzy itp.). Zorganizowane grupy przestępcze szybko dostrzegły jakie możliwości zarobkowe płyną z opanowania rynku środków odurzających. Do dnia dzisiejszego ich przedsięwzięcia zmiierają zarówno do monopolizacji krajowego rynku, jak i nawiązania współpracy z grupami międzynarodowymi.

Współczesny obraz rynku narkotykowego

Współczesny rynek narkotykowy podlega tym samym procesom komercjalizacji i globalizacji jak cała gospodarka światowa. Efektem tych rynkowych prawideł oraz systemu delegalizacji narkotyków w większości systemów prawnych jest działalność i permanentny rozwój karteli narkotykowych. Zdolność do korumpowania urzędników państwowych, zakres dostępnych środków finansowych, poczucie bezkarności i częsta „dominacja” nad społeczeństwem obywatelskim to wskazywane w literaturze podstawowe cechy, jakimi charakteryzują się zorganizowane grupy przestępcze zajmujące się nielegalnym obrotem narkotykami²⁷. Popełnianie przestępstw narkotykowych charakteryzuje się ponadto współdziałaniem sprawców, konspiracją i samokontrolą działań w zorganizowanych strukturach (przewidujących ściśle określony udział poszczególnych członków) oraz nawiązywaniem kontaktów z innymi grupami w celu zabezpieczenia działalności grupy²⁸.

W dużym uproszczeniu można powiedzieć, że nielegalny rynek narkotykowy na

²⁴ G. Świątkiewicz, *Krajowe programy przeciwdziałania problemom związanym z narkotykami (Szwecja, Dania, Hiszpania, Węgry)*, [w:] aneks do: K. Krajewski, *Problemy narkotyków i narkomanii w ustawodawstwie polskim*, Warszawa 2004, s. 45.

²⁵ K. Adamik, M. Lisiecki, *Poziom i tendencje rozwojowe przestępczości w Polsce*, „Jurysta” 1997, nr 5, s. 15-19.

²⁶ Dane Komendy Głównej Policji dostępne na stronie www.policja.pl (dostęp 1.05.2012 r.).

²⁷ P. Rakowski, *Unia Europejska wobec narkotyków*, [w:] A. Górski, A. Sakowicz (red.), *Zwalczanie przestępczości w Unii Europejskiej. Współpraca sądowa i policyjna w sprawach karnych*, Warszawa 2006, s. 248.

²⁸ K. Laskowska, *Przestępczość zorganizowana. Aspekty kryminologiczne*, [w:] E.W. Pływaczewski (red.), *Przestępczość zorganizowana*, Warszawa 2011, s. 119.

świecie podzielony jest na dwa obszary: wytwórców i konsumentów. Terytoria produkujące środki odurzające to przede wszystkim Ameryka Południowa, Azja Południowa i Afryka. Terytoria „konsumenckie” to Europa i Ameryka Północna. Różnice pomiędzy tymi obszarami sprowadzają się do stopnia rozwoju społecznego i gospodarczego. Pierwszy obszar charakteryzuje się niskim stopniem rozwoju ekonomicznego, gospodarką agrarną i plemienną strukturą społeczeństwa. Drugi obszar cechuje uprzemysłowienie i wysoki poziom rozwoju ekonomicznego²⁹.

Współczesny rynek produkcji i dystrybucji narkotyków kieruje się takimi samymi prawami popytu i podaży jak wszelkie inne – w tym legalne – rynki. Przedsięwzięcia związane z nielegalnym rynkiem środków odurzających i substancji psychotropowych porównywane są do funkcjonowania przedsiębiorstw produkcyjnych i handlowych, ponieważ wymagają wieloetapowych, skomplikowanych działań³⁰.

W pierwszej fazie następuje uprawa roślin zawierających środki odurzające, tj. liści koki, maku oraz konopi indyjskich. Większość narkotyków dostępnych na nielegalnym rynku pochodzi z plantacji zlokalizowanych w Azji Południowo – Wschodniej (obszar na pograniczu Tajlandii, Birmy i Laosu – tzw. „Złoty Trójkąt”), Azji Południowo – Zachodniej (tzw. „Złoty Półksiężyc” – Afganistan, Pakistan, Indie, Iran) oraz Ameryki Południowej (tzw. „Srebrny Trójkąt” – Kolumbia, Peru, Boliwia). W latach dziewięćdziesiątych XX w. nielegalne uprawy konopi indyjskich zaczęły rozrastać się w Afryce (Maroko, Nigeria). Są to obszary mało uprzemysłowione, na których ludzie utrzymują się głównie z rolnictwa. Wraz z rozwojem zjawiska narkomanii kontrolę nad uprawą roślin w wymienionych powyżej rejonach zaczęły przejmować zorganizowane grupy przestępcze, robiąc to niejednokrotnie przy aprobacie lokalnych władz.

Członkowie zorganizowanych grup skupują od lokalnej ludności zbiory roślin. Surowy materiał przetwarzany jest w nielegalnych laboratoriach na gotowy środek odurzający (np. kokainę, morfinę, heroinę, opium). Laboratoria usytuowane są w pobliżu plantacji lub w państwach tranzytowych, leżących na szlaku przemytu narkotyków, takich jak np. Turcja. W związku ze znacznymi odległościami dzielącymi terytoria, na których wytwarzane są środki odurzające od tzw. „państw konsumenckich” dużą uwagę przy nielegalnym obrocie przywiązuje się do przewozu środków odurzających³¹.

Kolejnym etapem organizacji nielegalnego rynku narkotykowego jest ich transport. Narkotyki przewozi się z odległych terenów Azji i Ameryki Południowej do Europy i Ameryki Północnej „hurtowo” lub „detalicznie” przez tzw. kurierów. Charakterystyczną cechą transportu są częste zmiany tras oraz kurierów i konwojentów w celu ochrony sprawdzonych kanałów przerzutowych³².

W miejscu przeznaczenia narkotyki przejmowane są przez członków grupy przestępczej zajmujących się dystrybucją. „Hurtownicy” przekazują odpowiednie ilości substancji pośrednikom, którzy następnie wprowadzają narkotyk do sieci detalicznej. Detaliści następnie przekazują produkt do sprzedaży dealerom. Ostatnim etapem jest „pranie” dochodów pochodzących ze sprzedaży środków odurzających³³.

Wieloetapowość i złożoność opisanego proceduru wymaga działań

²⁹ T. Srogosz, *op. cit.*, s. 496.

³⁰ P.C. van Duyne, *Przestępczość transgraniczna w Europie*, „Przegląd Policyjny” 1999, nr 2, s. 54 i n. oraz literatura tam cytowana.

³¹ T. Srogosz, *op. cit.*, s. 496-497.

³² K. Laskowska, *Nielegalny handel narkotykami w Polsce*, Białystok 1999, s. 72.

³³ Szerzej patrz: W. Jasiński, *Pranie brudnych pieniędzy*, Warszawa 1998; J.W. Wójcik, *Przeciwdziałanie praniu pieniędzy*, Kraków 2004; K. Buczkowski, M. Wojtaszek, *Pranie pieniędzy*, Warszawa 2001.

zorganizowanych, angażujących całe grupy ludzi, a nie pojedyncze jednostki, co dowodzi że rynek narkotykowy musi być nierozzerwalnie połączony z przestępczością zorganizowaną. Współzależność działa tu w obie strony. Po pierwsze nie byłoby nielegalnego obrotu bez przestępczości zorganizowanej. Potęga zaś współczesnych organizacji przestępczych wynika z zysków, jakie przynosi rynek narkotykowy. Na marginesie warto dodać, że z aktualnych (i zarazem pierwszych) opublikowanych przez ONZ szacunkowych informacji liczbowych z kwietnia 2012 r. wynika, że zorganizowana przestępczość generuje corocznie na całym świecie 2,1 biliona dolarów, co odpowiada kwocie wartej mniej więcej rocznemu PKB Wielkiej Brytanii lub Włoch. W roku 2009 było to 3,6 % wartości globalnej aktywności gospodarczej³⁴.

Współcześnie dochody z przemytu narkotyków służą do pomnażania potężnych zasobów finansowych świata przestępczości zorganizowanej. Przeznaczane są też na inne, zabronione prawem cele. Walka z przestępczością narkotykową jest obecnie często równoznaczna z walką z finansowaniem terroryzmu, handlem bronią i innymi groźnymi formami działalności zorganizowanych grup przestępczych. Na początku lat 90. szacowano, że około 80% ogólnych dochodów zorganizowanych grup przestępczych to pieniądze pochodzące ze sprzedaży narkotyków³⁵. W ostatnich latach wskazuje się, że największe zyski w skali globalnej przynosi handel bronią, za nim plasuje się produkcja narkotyków i obrót nimi, a dopiero na trzecim miejscu znajduje się uważany za niezwykle dochodowy, przemysł motoryzacyjny³⁶.

Ogromny zysk jaki generuje funkcjonowanie rynku narkotykowego powoduje, że niejednokrotnie staje się on narzędziem wykorzystywanym przez rządy poszczególnych państw do realizacji polityki zagranicznej. Rynek narkotykowy wiązać się więc może nie tylko z nasilonym działaniem przestępczości pospolitej i korupcji, terroryzmem, handlem bronią i substancjami promieniotwórczymi, ale również z prowadzeniem określonej polityki zagranicznej przez rządy niektórych krajów. W różnych okresach historycznych wskazywano na angażowanie w ten proceder m.in. takich krajów jak: Francja, Kuba, Liban, Stany Zjednoczone i Francja³⁷.

Od początku XXI w. zachodnioeuropejskie tendencje dotyczące popytu na narkotyki mają bezpośredni wpływ również na polski rynek, a krajowe zorganizowane grupy przestępcze na bieżąco dostosowują swoją działalność do „trendów” globalnych. Permanentnie modyfikowane są dotychczasowe metody oraz powstają nowe sposoby produkcji, przemytu i dystrybucji środków odurzających, substancji psychotropowych i ich pochodnych.

Polskie zorganizowane grupy przestępcze inwestują środki finansowe głównie w produkcję narkotyków syntetycznych, przede wszystkim w amfetaminę, chociaż wskazuje się, że w ostatnim okresie środki odurzające uzyskiwane z surowców naturalnych zaczynają „wypierać” narkotyki syntetyczne³⁸.

³⁴ Wypowiedź Dyrektora Biura Narodów Zjednoczonych do spraw Narkotyków i Przestępczości (UNODC) Jurija Fiedotowa, w czasie rozpoczynającej się w Wiedniu 21. sesji ONZ-owskiej Komisji Zapobiegania Przestępczości i Wymiaru Sprawiedliwości (CCPCJ). Źródło: <http://www.wprost.pl/ar/318378/Mafie-mogazakladac-panstwo-Budzet-juz-maja-2-biliony-dolarow-rocznie/> (dostęp 31.04. 2012 r.).

³⁵ E.W. Pływaczewski, *Pranie brudnych pieniędzy. Możliwości przeciwdziałania z uwzględnieniem roli systemu bankowego*, Toruń 1993, s. 21.

³⁶ K. Raczkowski (red.), *Narkotyki. Organizacja przestępczości i systemy przeciwdziałania*, Warszawa 2009, s. 79.

³⁷ T. Srogosz, *op. cit.*, s. 505-506.

³⁸ Departament Analiz i Nadzoru MSWiA, *Krajowy program przeciwdziałania i zwalczania przestępczości zorganizowanej na lata 2012-2016*, s. 34.

Zjawisko przemytu narkotyków ułatwia zmniejszenie intensywności kontroli na wewnętrznych granicach Unii Europejskiej oraz otwieranie przez zachodnie państwa UE rynków pracy dla polskich obywateli, co koreluje z dużym przepływem fali emigracji zarobkowej. Istnieje tendencja wzrostowa dotycząca liczby zatrzymywanych na terenie Europy obywateli polskich, którzy zamieszani są w przemyt amfetaminy.

Na rozmiar krajowego rynku narkotykowego wpływają także: postęp w dziedzinie chemii i farmacji umożliwiający innowacyjność metod produkcji nowych substancji psychotropowych i odurzających, rozwój możliwości stosunkowo łatwego przemytu narkotyków, w końcu ich wysoka w krajach zachodnioeuropejskich. Przemysł nawet niewielkiej ilości narkotyków staje się więc opłacalny. Istotne znaczenie mają również zmieniające się trendy w niektórych środowiskach, gdzie preferuje się środki odurzające w miejsce dotychczas spożywanego alkoholu oraz nowe, całkowicie anonimowe sposoby dystrybucji narkotyków za pomocą Internetu³⁹.

Analiza rynku produkcji narkotyków syntetycznych w Polsce dowodzi, że jest ona krajem szczególnie zagrożonym nielegalną produkcją amfetaminy. Podstawowym, a także od lat wykorzystywanym i poszukiwanym w Polsce prekursorem do nielegalnej produkcji amfetaminy jest BMK (benzylometylekton). Specyfik ten jest pozyskiwany i przemywany przede wszystkim z krajów byłego Związku Radzieckiego, gdzie jeszcze niedawno był on legalny. Również i w Polsce rejestruje się przypadki nielegalnych laboratoriów produkujących BMK, jednakże tylko jego część wykorzystywana jest do rodzimej produkcji amfetaminy. Pozostała część trafia do państw Europy Zachodniej, głównie Holandii i Belgii. Problemy z uzyskiwaniem prekursorów do produkcji syntetycznych środków odurzających rozwiązuje się zastępując prekursory znajdujące się pod ścisłą kontrolą nowymi substancjami nie podlegającymi reglamentacji.

Rocznie w Polsce likwiduje się od kilkunastu do kilkudziesięciu nielegalnych laboratoriów produkujących amfetaminę. Nie są one jednak dużymi industrialnymi wytwórniami, jakie lokalizuje się w Holandii lub Belgii. Badacze problemu wiążą ich niewielki rozmiar z wymagającą metodą Leucarta, za pomocą której wytwarza się w Polsce ten narkotyk⁴⁰.

Rodzime laboratoria zwykle zlokalizowane są na trudno dostępnych i nieuczęszczanych terenach np. w prywatnych wiejskich posesjach. Często wyposaża się

³⁹ W marcu 2012 r. na łamach Gazety Wyborczej ukazał się cykl artykułów poświęconych eksperymentowi, jaki postanowiła przeprowadzić dziennikarka GW. W ciągu kilku dni, mając do dyspozycji kartę kredytową i Internet i dysponując kwotą 200 zł, drogą przesyłki pocztowej kobieta nabyła bardzo wysokostężoną heroinę (72 %), której wartość rynkowa wyniosła ok. 4 tys. zł. Zakupu takiego może dokonać każdy użytkownik Internetu. Po założeniu konta na gwarantującej anonimowość giełdzie internetowej Silk Road (oprócz narkotyków można kupić tam amerykańskie prawa jazdy, brytyjskie paszporty, podróbki luksusowych towarów i inne nielegalne produkty), należy uiścić opłatę w bitcoinach - wirtualnej walucie, która - podobnie jak TOR - chroni anonimowość kupujących i sprzedających. Kupuje się ją na stronie Bitstamp. Jeden bitcoin kosztuje ok. 15 zł. Pieniądże - przez wskazane na stronie konto w słoweńskim banku - zamieniają się w bitcoiny, które następnie przelewa się sprzedawcy produktu. Po podaniu adresu pod który ma trafić produkt i realizacji transakcji adres nabywcy zostaje na zawsze usunięty. Biała koperta w którą zapakowany był narkotyk przyszła zwykłą pocztą. Proceder jest trudny do wykrycia, ponieważ służba celna nie sprawdza zawartości korespondencji wewnątrz Unii Europejskiej. Więcej: M. Kącki, *Narkotyki w czasach Internetu*, http://wyborcza.pl/1,86116,11440099,Narkotyki_w_czasach_internetu.html#ixzz1qgILmJoJ (dostęp 15.04.2012 r.); L. Anaanikova, P. Fijałkowski, *Heroina w „Gazecie wyborczej”*, http://wyborcza.pl/10,82983,11440174,Heroina_w_Gazecie_Wyborczej_.html (dostęp 30.04.2012 r.).

⁴⁰ Charakterystyka linii technologicznej tego typu została opisana przez W. Krawczyk, *Nielegalne laboratoria narkotykowe*, Warszawa 2005; K. Raczkowski, W. Krawczyk, M. Karnaś, I. Kieres-Salamońska, *Międzynarodowa przestępczość narkotykowa i przeciwdziałanie jej*, [w:] K. Raczkowski (red.), *Narkotyki. Organizacja przestępczości i sposoby przeciwdziałania*, Warszawa 2009, s. 112.

je w sprzęt domowej produkcji (tzw. *kitchenlabs*). Poszczególne etapy wytwarzania specyfiku mogą odbywać się w różnych miejscach, co znacznie utrudnia organom ścigania proces wykrywczy i zebranie materiału dowodowego.

Zgodnie z trendami europejskim polskie zorganizowane grupy przestępcze dążą do uruchamiania produkcji również innych narkotyków syntetycznych niż amfetamina. Do ich procesu technologicznego wykorzystywana jest wiedza pochodząca zza granicy oraz od cudzoziemców specjalizujących się w określonych sposobach produkcji środków odurzających.

W obszarze narkotyków naturalnych największym społecznym zainteresowaniem cieszą się konopie indyjskie. W ciągu ostatnich dwóch lat zauważono zwiększającą się liczbę zabezpieczanych przez Policję profesjonalnych plantacji konopi mieszczących się w pomieszczeniach zamkniętych. Powodzenie takich przedsięwzięć zależy od współpracy polskich grup z holenderską przestępczością zorganizowaną. Wielkość plantacji zwykle wynosi około kilkuset roślin. Są one przeznaczane zarówno na rynek krajowy jak i zagraniczny. Rośnie również liczba plantacji położonych na terenach otwartych. Do tego celu przeznaczane są niedostępne, mało uczęszczane miejsca, takie jak np. obszary leśne, opuszczone zabudowania rolne itp. W przemyśle uprawy konopi coraz częściej angażują się również zorganizowane grupy wietnamskie⁴¹.

Przemyt narkotyków⁴² do Polski odbywa się drogą morską (głównie kokaina), lądową (heroina, konopie indyjskie, narkotyki syntetyczne) i lotniczą (kokaina). Sposoby przemytu narkotyków są zróżnicowane i zależne od ilości i rodzaju przemycanej substancji oraz możliwości jakimi dysponuje grupa. W przemyśle wykorzystuje się również legalnie działające firmy kurierskie i spedycyjne oraz Poczta Polska.

Głównymi odbiorcami amfetaminy są kraje skandynawskie, w których część grup ma swoich rezydentów będących obywatelami polskimi lub posiadającymi obywatelstwo kraju, co znacznie ułatwia organizację przemytu oraz dystrybucji. Narkotyki syntetyczne przemycane są na teren Skandynawii najczęściej drogą morską z polskich portów w Gdyni i Świnoujściu oraz drogą lądową wiodącą przez most Kopenhaga – Malmö lub drogą lądową – w samochodach osobowych, ciężarowych i autobusach. Do USA i Australii narkotyki syntetyczne dostarczane są za pomocą firm kurierskich i pocztowych oraz przez personel linii lotniczych.

Polska leży również na szlaku przemytu kokainy z Ameryki Południowej do krajów Europy Zachodniej. Przemyt odbywa się drogą lotniczą lub morską, w kontenerach zawierających produkty spożywcze, maszyny przemysłowe, drewno. Odbiorcami są najczęściej legalnie działające polskie firmy, za pośrednictwem których realizuje się dalszy przemyt do docelowych krajów europejskich.

Od kilkunastu lat obywatele polscy coraz częściej biorą udział w przemyśle kokainy gdzie wykorzystywani są jako kurierzy. Przemytu dokonują metodą na tzw. połyk, polegającą na wprowadzeniu do organizmu specjalnie przygotowanych kapsułek zawierających narkotyk, na ciele kuriera lub w bagażu. Kurierzy są werbowani przez polski lub zagraniczne (często afrykańskie) grupy przestępcze.

Heroina trafia na teren Polski głównie z Afganistanu, przemycana tzw. szlakiem jedwabnym lub północnym skrzydłem szlaku bałkańskiego (przez Morze Czarne a następnie nowe kraje Unii Europejskiej – Rumunię i Bułgarię, a także Ukrainę na

⁴¹ *Krajowy program przeciwdziałania...*, s. 35.

⁴² Szczegółowe sposoby przemytu narkotyków opisała K. Laskowska w: *Nielegalny handel...*, s. 73-75.

pozostałe rynki krajów europejskich)⁴³.

W najbliższych latach należy spodziewać się dalszego wzrostu zagrożeń ze strony grup zajmujących się produkcją i obrotem środków odurzających. Struktura polskiego rynku narkotykowego nie będzie zasadniczo różniła się od standardów zachodnioeuropejskich⁴⁴. Wydaje się, że na rozwój zjawiska narkobiznesu, zarówno w perspektywie globalnej jak i regionalnej, oprócz czynników ekonomicznych i powstawania nowych technologii wpływa tzw. syndrom prohibicji, który pojawia się i ewoluje wszędzie tam, gdzie istnieje zapotrzebowanie na silnie pożądaną lecz prawnie zakazaną dobrą i usługi, którymi w tym przypadku są narkotyki.

Zapobieganie zjawisku

Walka z opisywanym zjawiskiem powinna rozgrywać się jednocześnie na czterech płaszczyznach: międzynarodowej, regionalnej, krajowej i lokalnej. Szczególnie istotna wydaje się profilaktyka na płaszczyźnie międzynarodowej, ponieważ opisywane zjawisko ma wymiar globalny. Ponadto żadne państwo, działając samodzielnie, nie jest w stanie skutecznie przeciwstawić się wszystkim negatywnym skutkom, które wynikają z problemu narkotykowego.

Obecnie w zintensyfikowaną walkę z przestępczością, w tym narkotykową, zaangażowanych jest wiele organizacje międzynarodowych, zarówno na poziomie uniwersalnym jak i regionalnym. W uznaniu społeczności międzynarodowej nielegalny obrót środkami odurzającymi należy do kategorii przestępstw konwencyjnych⁴⁵, czyli mających charakter globalny, do zaistnienia których niezbędne jest wystąpienie określonego międzynarodowego *iunctim* wśród elementów związanych z czynem przestępnym.

Ważnym źródłem stanowienia standardów i ujednolicania prawa na poziomie regionalnym jest Rada Europy, natomiast na poziomie uniwersalnym Organizacja Narodów Zjednoczonych⁴⁶. Jednym z kluczowych podmiotów społeczności międzynarodowej, który samodzielnie lub poprzez swoje państwa członkowskie podjął wyzwanie zapobiegania i zwalczania niepożądanym zjawiskom związanym z narkotykami, jest Unia Europejska. W ramach jej działalności podejmowane są liczne inicjatywy współpracy międzynarodowej oraz powoływane odpowiednie organy i instytucje, takie jak chociażby Europol i Interpol, które odgrywają istotną rolę w zakresie zwalczania nielegalnego rynku narkotykowego.

Wśród podejmowanych inicjatyw współpracy, które powstały jeszcze przed

⁴³ *Krajowy program przeciwdziałania...*, s. 37.

⁴⁴ W. Mądrzejowski, *Przestępczość zorganizowana. System zwalczania*, Warszawa 2008, s. 77.

⁴⁵ Definicję, znaczenie oraz typy przestępstw konwencyjnych w sposób wyczerpujący opisuje L. Gardocki w: *Zarys prawa karnego międzynarodowego*, Warszawa 1985, s. 117-128.

⁴⁶ Problematyką zapobiegania i zwalczania przestępczości w ramach Organizacji Narodów Zjednoczonych zajmuje się funkcjonalna Komisja ECOSOC do Spraw Zapobiegania Przestępczości i Wymiaru Sprawiedliwości (*Commission on Crime Prevention and Criminal Justice*) www.unodc.org/unodc/en/crime_cicp_commission.html, która powstała w 1992 r. na mocy rezolucji ECOSOC 1992/1, decyzji ZO 46/152 z 1991 r. Polska była członkiem Komisji od momentu jej powstania do 31 grudnia 2003 r. W ramach Biura Organizacji Narodów Zjednoczonych w Wiedniu działa wyspecjalizowane Biuro NZ do spraw Narkotyków i Przestępczości (*UN Office on Drugs and Crime*), <http://www.unodc.org/unodc/index.html> (dostęp 15.04.2012 r.). W Turynie znajduje się instytut naukowy zajmujący się badaniem problematyki przestępczości i wymiaru sprawiedliwości (*United Nations Interregional Crime and Justice Institute*) <http://www.unicri.it/>. Instytut prowadzi prace w zakresie zapobiegania korupcji, nielegalnej migracji i legalizacji dochodów z działalności przestępczej (prania brudnych pieniędzy).

integracją europejską, ale rozwinęły się w ramach Unii wymienić można działalność tzw. „Grupy Pompidou”, zajmującej się współpracą w zakresie zwalczania narkomanii oraz przemytu narkotyków, następnie grupy Trevi, oraz współpracę zainicjowaną w ramach Schengen, czyli umowy w sprawie stopniowego znoszenia kontroli na wspólnych granicach.

W 1990 r. *CELAD* (tzw. Europejski Komitet ds. Polityki Wobec Narkotyków) przygotował Europejski Plan Walki z Narkotykami, który był pierwszą próbą – na poziomie integracyjnym – ograniczenia popytu, podaży i zwiększenia koordynacji na poziomie państw członkowskich⁴⁷. Kolejną inicjatywą było podpisanie dn. 2 października 1997 r. Traktatu Amsterdamskiego, który umiejscowił walkę z narkotykami w III filarze UE. Działania Wspólnoty w omawianym zakresie miały być skoncentrowane na redukcji podaży, czyli walki z nielegalnym handlem narkotykami, ich przemytem itd. Traktat wprowadził również istotne instrumenty służące koordynacji polityki wobec narkomanii⁴⁸. 8-10 czerwca 1998 r. UE wzięła udział w sesji nadzwyczajnej *UNGASS*, której wynikiem było podpisanie Deklaracji na temat Wiodących Zasad Ograniczania Popytu na Narkotyki. Kwestię problemu narkotykowego podjęto również na posiedzeniu Rady Europejskiej w Wiedniu 11-12 grudnia 1998 r. W grudniu 1999 r. Rada Europejska zatwierdziła Strategię Narkotykową na lata 2000- 2004, obejmującą swym zakresem m.in. problem przestępczości zorganizowanej, pranie brudnych pieniędzy, kontrolę prekursorów oraz kwestie nowych narkotyków syntetycznych⁴⁹.

Europejska Strategia Antynarkotykowa UE na lata 2005-2012 wyznaczyła główne priorytety i cele działania w ramach wieloletniego programu haskiego, mającego na celu wzmocnienie wolności, sprawiedliwości i bezpieczeństwa w UE. Strategię oparto na ograniczeniu podaży i popytu na środki odurzające. W zakresie ograniczenia popytu uwagę skupiono przede wszystkim na zwiększeniu zasięgu, dostępu i skuteczności wszelkich środków ograniczających popyt na narkotyki, ustanawianiu, rozwijaniu i modernizowaniu programów profilaktycznych oraz zwiększeniu efektywności wczesnego wykrywania ryzyka związanego z zażywaniem narkotyków i wczesnej interwencji. W zakresie ograniczenia podaży działania ukierunkowano na zwiększeniu współpracy międzynarodowej z Europolem i Eurojust, organizacjami międzynarodowymi i krajami trzecimi, ograniczeniu produkcji oraz transgranicznym handlu narkotykami, zwiększeniu wysiłków w walce z przestępczym wykorzystaniem prekursorów narkotykowych, koncentracji uwagi na praniu pieniędzy i możliwości konfiskaty aktywów zgromadzonych w wyniku przestępstw narkotykowych. Podkreślono również konieczność systematycznej intensyfikacji prac nad możliwościami zapobiegania przestępstwom narkotykowym. W zakresie współpracy międzynarodowej jako priorytetowe działania wskazano wypracowanie i prezentowanie wspólnego stanowiska UE na forach międzynarodowych, promocja działań Unii w zakresie narkotyków na arenie międzynarodowej oraz przedkładanie wspólnych rezolucji⁵⁰.

Mimo działań podejmowanych na wielu płaszczyznach, zaostrzenia przepisów i zacieśniania współpracy międzynarodowej narkomania i związany z nią narkobiznes są

⁴⁷ Szerzej patrz: P. Rakowski, *Unia Europejska wobec narkotyków...*, s. 250 i n. oraz literatura tam cytowana.

⁴⁸ Instrumenty te opisują np. I. Wróbel, *Polityka Unii Europejskiej w dziedzinie wymiaru sprawiedliwości i spraw wewnętrznych*, Wrocław 2002, s. 57 i n., B. Bukowska, *Profilaktyka narkomanii z perspektywy Unii Europejskiej*, „Remedium” 2003, nr 12, s. 25 i n.

⁴⁹ I. Krzywicka, *Współpraca państw Unii Europejskiej w dziedzinie zwalczania narkotyków i narkomanii po reformie amsterdamskiej*, „Problemy Narkomanii” 2006, nr 1, s. 58 i n.

⁵⁰ K. Raczkowski, W. Krawczyk, M. Karnaś, I. Kieres-Salamońska, *Międzynarodowa przestępczość...*, s. 74-75.

rosnącym problemem społecznym, co może świadczyć o tym, iż polityka prohibicji i represji karnej nie tylko nie jest w stanie doprowadzić do widocznej redukcji rozmiarów używania narkotyków, ale nawet powstrzymać narastania zjawiska. Według danych UNODC (*United Nations Office on Drugs and Crime* - Biuro Narodów Zjednoczonych d.s. Narkotyków i Przestępczości) nastąpił znaczny wzrost konsumpcji narkotyków. Wskazuje się, że w latach 1998-2008 o około 8,5% wzrosła konsumpcja konopi indyjskich, kokainy o 27%, natomiast opatów aż o 34,5%⁵¹.

Politykę prohibicji uważa się nie tylko za nieefektowną ale i przynoszącą cały szereg negatywnych konsekwencji ubocznych, przede wszystkim dla osób uzależnionych od środków odurzających. Wielu badaczy problemu postuluje więc odstąpienie od prohibicji i dokonanie w jakimś zakresie legalizacji narkotyków. Abstrahując od zasadności i realizmu takich postulatów należy zauważyć że w wielu krajach egzekwowanie przepisów karnych związanych z obowiązywaniem prohibicji narkotykowej absorbuje znaczną część środków i sił, jakimi dysponują agendy formalnej kontroli społecznej. Efektem takich działań jest zwykle karanie drobnych dealerów, zazwyczaj uzależnionych od narkotyków, podczas gdy prawdziwi „bossowie” pozostają ciągle bezkarni. Szczególnie kosztowna w omawianym zakresie jest polityka kryminalna Stanów Zjednoczonych, jednak również w niektórych państwach Europy problem narasta od wielu lat⁵².

Opublikowany w czerwcu 2011 r. raport Światowej Komisji d.s. Polityki Narkotykowej⁵³ rzucił nowe światło na problematykę zwalczania handlu narkotykami. Raport przewartościowuje całkowicie formę dotychczasowej polityki walki z narkotykami, zapoczątkowaną ponad 40 lat temu za prezydentury R. Nixona. Najważniejszą tezą raportu jest stwierdzenie, że globalna wojna z narkotykami nie powiodła się, co pociągnęło za sobą dewastujące konsekwencje dla społeczeństw i jednostek na całym świecie. Autorzy raportu podkreślają, że represyjne strategie nie rozwiążą problemu narkotyków a wojna z narkotykami nie została i nie może być wygrana. Zamiast więc walczyć z konsumentami narkotyków, rządy i organizacje międzynarodowe powinny rozważyć zakończenie karania za używanie narkotyków i wypróbować inne środki prawne, które uderzą w zorganizowane grupy przestępcze i pomogą ludziom uzależnionym. W swej rezolucji komisja wezwała do wspierania rządów próbujących walczyć z przestępczością zorganizowaną za pomocą kontrolowanej legalizacji narkotyków, ponieważ jest to zdaniem członków komisji jedyny sposób na pozbawienie gangów władzy i źródła dochodów⁵⁴. Komisja opowiedziała się jednocześnie za polityką narkotykową opartą na solidnych dowodach empirycznych i solidnych badaniach naukowych, prawach człowieka i publicznej opieki zdrowotnej. W opinii członków komisji nie powinno stygmatyzować się i marginalizować konsumentów narkotyków oraz osób zaangażowanych na podstawowym poziomie w uprawę, produkcję oraz dystrybucję i traktować tych środków i traktować ich jak pacjentów a nie przestępców.

⁵¹ Materiał dostępny na stronie:

(http://www.unodc.org/documents/wdr/WDR_2010/World_Drug_Report_2010_lo-res.pdf (dostęp 18.04.2012r.).

⁵² J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *op. cit.*, s. 388-389.

⁵³ Do jej 19 – sto osobowego składu wchodził m.in.: W skład 19-osobowej komisji wchodził m.in.: były sekretarz generalny ONZ K. Annan, G. Papandreu, były sekretarz generalny Unii Europejskiej J. Solana, były Przedstawiciel Unii Europejskiej ds. Wspólnej Polityki Zagranicznej L. Arbour, była Komisarz ONZ ds. Praw Człowieka, M. Caspers - Merk, były sekretarz stanu w niemieckim Federalnym Ministerstwie Zdrowia, P. Volcker, byli prezydenci Meksyku, Brazylii, Kolumbii oraz pisarze C. Fuentes i M. Vargas Llosa.

⁵⁴ *Najgłupsza wojna świata*, „Forum” 2011, nr 38, przekład z: „Die Zeit”, s. 28 i n.

Nie sposób nie zauważyć, że na kanwie dyskusji o zapobieganiu przestępczości narkotykowej badacze problemu najczęściej poruszają się w obrębie płaszczyzny prawnej i kryminologicznej, skupiając się najczęściej na problemach popytu i podaży na zabronione prawem środki i na ocenie mniej lub bardziej restrykcyjnej polityki karnej. Wydaje się, że uwadze przedstawicieli nauki i praktykom „umyka” socjologiczny aspekt omawianego zjawiska. W. Pływaczewski, opisując *casus* kolumbijskich karteli narkotykowych⁵⁵ wskazuje, że najskuteczniejszą bronią w walce z narkotykowym podziemiem jest przede wszystkim rozwiązywanie problemów społecznych, zarówno w wymiarze lokalnym, narodowym, ale i przede wszystkim globalnym. Do najważniejszych z tych problemów należą bezrobocie i bieda. To właśnie ubóstwo stanowi główną pożywkę dla zorganizowanych struktur przestępczych lokalizujących swoje interesy w tych rejonach świata, gdzie uprawa roślin stanowiących surowiec do produkcji narkotyków zapewnia egzystencję wielu milionom ludzi w najbiedniejszych częściach świata.

Jak podkreśla cytowany Autor wszelkie inne środki stanowić mogą jedynie uzupełnienie działań podejmowanych przez światową społeczność w obszarze gospodarki. Stąd jakiegokolwiek dyskusje, skupione wokół zagadnienia legalizacji bądź delegalizacji środków odurzających, którym nadaje się dziś priorytetowy charakter (przede wszystkim polityczny) w obszarze zapobiegania przestępczości narkotykowej, w istocie będą miały marginalne znaczenie, jeśli nie rozwiąże się problemów globalnych, uwzględniających realia w jakich żyją najbiedniejsi mieszkańcy naszej planety.

Streszczenie:

Uzależnienie od narkotyków nie jest zjawiskiem nowym, ale w ostatnich czasach w Polsce i na całym świecie problematyka ta zaczęła być postrzegana przez przedstawicieli wymiaru sprawiedliwości, prawników i policji jako poważny problem, powiązany z przestępczością zorganizowaną. W niniejszym artykule dokonano przeglądu definicji terminu „narkotyków” i „nielegalnego rynku narkotykowego” opierając się na przemyśleniach własnych oraz pracach innych autorów. Zobrazowano występowanie określonego rodzaju tendencji omawianego zjawiska w Polsce i innych krajach. Posiłkując się dostępnymi źródłami oraz kryminologiczną literaturą, podjęto próbę przedstawienia zaktualizowanej definicji zjawiska patologii społecznej. Podjęto również próbę ukazania, jak sposób patrzenia na tę problematykę zmieniał się wraz z upływem czasu.

Słowa kluczowe:

nielegalny rynek narkotykowy, przestępczość zorganizowana, narkotyki, przestępczość

Title:

Illegal drugs market from the national and international point of view

Summary:

„Drugs addiction” is not a new phenomenon, but recently in Poland and all the world it has been perceived by criminal justice professionals, lawyers, police to be a serious

⁵⁵ W. Pływaczewski, *Prohibicja czy legalizacja – kontrowersje wokół problemu przeciwdziałania narkomanii*, [w:] W. Pływaczewski (red.), *Wybrane zagadnienia kryminologii*, Olsztyn 2007, s. 23-24. Patrz też: A. Lipińska, *Geneza i rozwój karteli narkotykowych w Kolumbii*, [w:] G. Kędzierska, W. Pływaczewski (red.), *Kryminologia wobec współczesnych wyzwań cywilizacyjnych*, Olsztyn 2010, s. 131 i n.

problem, connected with organized crime. The terms of „drugs” and „illegal drugs market” are defined referring to own reflections and studies of other authors. Furthermore, the article focuses more directly on trends and patters in „social pathology” in Poland and others countries. Using data from a range of sources, and criminological literature, the author attempts to present the definition of social pathology and how the ways of looking at this issue has changed over years.

Keywords:

illegal drugs market, organized crime, drugs, crime

ROZDZIAŁ III

Nielegalny rynek produkcji i dystrybucji narkotyków w Rosji oraz formy przeciwdziałania zjawisku

Gospodarcze, socjalne i polityczne reformy lat 90. zeszłego stulecia odmieniły życie społeczne i polityczne Rosji, otworzyły nowe, wcześniej niedostępne obywatelom rosyjskim możliwości, spowodowały rozwój różnych form przedsiębiorczości. Niestety jednocześnie nastąpił wyraźny podział społeczeństwa rosyjskiego pod względem ekonomicznym i socjalnym. Jednym z efektów ubocznych transformacji ustrojowej było bezrobocie. Część obywateli nie była wystarczająco przystosowana do życia w nowych warunkach ekonomicznych. Pauperyzacja części społeczeństwa, brak możliwości zdobycia środków do życia, dezorientacja socjalna, brak należytej kontroli państwowej w sferze obrotu niebezpiecznymi substancjami i luki prawne stworzyły sprzyjające warunki do rozwoju przestępczości narkotykowej. Powstał gigantyczny nielegalny rynek produkcji i dystrybucji narkotyków, substancji psychotropowych i ich prekursorów. Bez względu na podjęte w ciągu ostatnich lat przez władzy rosyjskie prawne i organizacyjne działania jego rozmiary i tempo wzrostu stanowią realne zagrożenie bezpieczeństwa państwa rosyjskiego. Dane statystyczne mówią o tym, że 72 % rosyjskich narkomanów to młodzi ludzie w wieku do 30 lat. Około 70 tys. Rosjan co roku ginie z powodu przedawkowania narkotyków i chorób nabytych na skutek zażywania narkotyków. W Rosji według różnych obliczeń jest około 7 mln narkomanów i ponad 20 mln to ci, którzy raz w swoim życiu próbowali narkotyków¹. Od 1993 r. liczba osób zażywających narkotyki wzrosła ponad 9 razy. Na 1 stycznia 2011 r. liczba oficjalnie zarejestrowanych narkomanów wynosiła 673 840 osoby, co oznaczało przyrost w porównaniu z poprzednim rokiem o 8,4 %. Te liczby dobrze „wpisują się” w aktualne tendencje ogólnoświatowe. Zgodnie z Raportem ONZ o narkotykach z 2010 r., w świecie ogólna liczba osób, zażywających narkotyki wynosi od 155 do 250 mln. Temu negatywnemu uzależnieniu uległo od 3,5% do 5,7% ludności na kuli ziemskiej w wieku od 15 do 64 lat². Między innymi polscy badacze też zwracają uwagę na tendencję wzrostu przestępczości narkotykowej w kraju. W 2010 r. wszczęto 20 832 postępowania w sprawach narkotykowych (o 2,8% więcej niż w analogicznym okresie roku ubiegłego). Liczba ujawnianych tego typu czynów rośnie od 1999 r., kiedy to w Polsce wszczęto 4225 postępowania, czyli około 1/5 aktualnie wszczynanych postępowań. „Wzrost liczby postępowań za posiadanie narkotyków świadczy przede wszystkim o systematycznie

¹ S.J. Wiedrow, *Wzaimodejstwie opieratywnych podrazdielenij FSIN Rosji z innymi subiektami ORD w borobie z niezakonnym oborotom narkotyczeskich sredstw i psichotropnyh wiesiestw w miestach liszenia swobody (teoreticzeskije, prawowyje i organizacionnyje woprosy)*, Władimir 2006, s. 4.

² *Ogólnoświatowy Raport o narkotykach ONZ za 2010 rok*, Moskwa 2011, s. 12.

wzrastającym spożyciu narkotyków w Polsce”³. Problem ten stał się przedmiotem wielu opracowań naukowych⁴.

Do podstawowych tendencji w rozwoju sytuacji narkotykowej w Rosji należą:

- rozpowszechnienie narkotyków syntetycznych;
- obniżenie standardów zażycia tak zwanych „lekkich” narkotyków na rzecz cięższych, powodujących prędkie uzależnienie;
- wzrost liczby osób zażywających narkotyki dożylnie;
- wzrost narkomanii opijanej;
- wzrost liczby przestępstw majątkowych, popełnianych przez narkomanów.

Oprócz wzrostu zażywania narkotyków w Rosji rośnie też przestępczość, związana z nielegalną produkcją i dystrybucją narkotyków:

- 1985 r.: wykryto około 1 tys. przestępstw, związanych z nielegalnym obrotem narkotyków w 5 regionach;
- 2004 r.: zostało wykrytych 150 096 tego rodzaju przestępstw; w tym 8 615 popełnionych przez zorganizowane grupy przestępcze
- 2005 r.: zostało wykrytych 197 552 przestępstw; w tym 11 276 popełnionych przez zorganizowane grupy przestępcze;
- 2011 r.: wykryto 215 214 przestępstw; w tym 8 324 popełnionych przez zorganizowane grupy przestępcze;
- styczeń-kwiecień 2012 r.: wykryto 78 480 przestępstw; w tym 2 656 popełnionych przez zorganizowane grupy przestępcze⁵.

Według danych Departamentu ds. sądów Federacji Rosyjskiej ogólna liczba osądzonych za popełnienie przestępstw, związanych z nielegalnym obrotem narkotyków w 2011 r. wynosiła 101 471 osób⁶. Jednak eksperci oceniają realną wykrywalność takich przestępstw w granicach 10-15 procent realnej ich liczby⁷.

Ciekawe dane podaje Federalna Służba Karno-Wykonawcza Rosji. W więzieniach rosyjskich liczba osób osądzonych w związku z popełnieniem przestępstw narkotykowych wynosiła odpowiednio:

- 2002 r.: 69 874 osób;
- 2003 r.: 65 550 osób;
- 2004 r.: 42 757 osób;
- 2005 r.: 49 794 osób;
- 2006 r.: 65 429 osób;
- 2007 r.: 81 194 osób;
- 2008 r.: 98 430 osób;
- 2009 r.: 114 508 osób;
- 2010 r.: 124 168 osób;

³ J.W. Wójcik, *Przeciwdziałanie przestępczości zorganizowanej. Zagadnienia prawne, kryminologiczne i kryminalistyczne*, Warszawa 2011, s. 52.

⁴ K. Laskowska, *Nielegalny handel narkotykami w Polsce*, Białystok 1998; A. Muszyńska, *Narkomani sprawcy czynów karalnych*, Kraków 2004; E.W. Pływaczewski (red.), *Przestępczość zorganizowana*, Warszawa 2011; O. Krajniak, *Zorganizowane grupy przestępcze. Studium kryminalistyczne*, Warszawa 2011.

⁵ Według oficjalnych danych GIAC MSW Rosji (<http://www.mvd.ru/statistika> (dostęp 30.05.2012 r.).

⁶ <http://www.cdep.ru/index.php?id=79&item=951> (dostęp 06.06.2012 r.).

⁷ N.W. Matuszkina, *Kriminalisticheskaja model prestupnoj diejatelnosti po niezakonnomu obrotu narkotikow i osobienosti raskrytija prestuplenij etogo wida*, „Wiestnik Udmurdskiego uniwersyteta. Prawowiedzenie” 2005, nr 6 (2), s. 226-227.

- 2011 r.: 124 747 osób⁸.

Te liczby świadczą o pewnej postawie sądów rosyjskich do sprawców przestępstw narkotykowych. Często bowiem sędziowie ze względu na podwyższone niebezpieczeństwo takich czynów w interesach społecznych orzekają realne pozbawienie wolności w takich sprawach. Jednak sytuacja taka jest bardzo niepokojąca. Jak zauważył Dyrektor Federalnej Służby ds. Obrotu Narkotykami W. P. Iwanow, „wśród 800 tys. więźniów praktycznie 150 tys. są to sprawcy przestępstw narkotykowych; to oznacza, że co piąty osadzony, odbywający karę pozbawienia wolności, popełnił przestępstwo narkotykowe... Zamiast leczyć takie osoby społeczeństwo woli ich karać”⁹.

Jednak nie można też pominąć faktu, że w więzieniach rosyjskich dość skutecznie odbywa się walka ze spożyciem narkotyków. Według oficjalnego raportu w ciągu 2010 r. funkcjonariusze Służby w więzieniach rosyjskich zabezpieczyli 5 885 kg różnego rodzaju narkotyków¹⁰. Osadzeni odbywają w więzieniach obowiązkowe kursy „odwykowe”.

Narkotyzacja obywateli jest też mocnym faktorem kryminogennym. Zwiększa się liczba przestępstw majątkowych, w tym ciężkich, które są popełniane w formie kwalifikowanej. W związku z powyższym Plenum Sądu Najwyższego Federacji Rosyjskiej oceniło przestępczość narkotykową, jako podstawowy problem zagrażający bezpieczeństwu narodowemu¹¹.

Na „czarnej liście” regionów rosyjskich o największej liczbie rejestrowanych rocznie przestępstw narkotykowych znajdują się:

- Republika Inguszetii;
- m. Sankt-Petersburg;
- Republika Tywy;
- Republika Osetii Północnej (Ałania);
- Omski obszar;
- Republika Dagestanu;
- Obszar Murmański;
- Republika Kałmykii;
- Republika Czeczeńska;
- Obszar Magadanski.

W tych regionach obserwujemy wzrost ogólnej liczby popełnianych przestępstw¹².

Przestępczość narkotykowa wywołuje też niebezpieczne skutki o charakterze socjalnym: rozpowszechniane są choroby związane z immunodeficytem, wzrasta liczba samobójstw, zwiększa się kontyngent osób o podwyższonej wiktymności¹³. Rosja zajmuje w świecie jedno z pierwszych miejsc ze względu na wzrost liczby chorych na HIV, wyprzedzając tu nawet kraje afrykańskie. Praktycznie 90 % zakażeń związane jest z zażywaniem narkotyków, wykorzystywaniem wspólnych strzykawek¹⁴.

⁸ Według oficjalnych danych Federalnej Służby Karno-Wykonawczej Rosji, <http://fsin.su/statistics> (dostęp 30.05.2012 r.).

⁹ W.P. Iwanow, *O formowaniu prawowych institutów realizacji nowej nacionalnej antinarkotycznej modeli*, „Narkokontrol” 2001, nr 4, s. 4.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Biuletyn Sądu Najwyższego Federacji Rosyjskiej, N 8, sierpień 2006.

¹² Według oficjalnych danych GIAC MSW Rosji, <http://www.mvd.ru/statistika> (dostęp 30.05.2012 r.).

¹³ W.D. Małkow (red.), *Kryminologia. Uczebnik dla wuzow*, Moskwa 2006, s. 433.

¹⁴ N.F. Kuzniecowa (red.), *Kryminologia: uczebnoje posobie*, Moskwa 2007, s. 149.

W kryminologii rosyjskiej mówi się o determinantach przestępczości narkotykowej w warunkach rosyjskich.

- Faktory geopolityczne i geograficzne

Specyficzna pozycja geograficzna Rosji sprawia, że jej terytorium służy za strefę tranzytu substancji narkotykowych z krajów Azji do Europy. Sprzyja temu też „przezroczystość” wschodnich granic rosyjskich¹⁵. Wśród najbardziej problematycznych bliskich i dalekich „sąsiadów” są Azja Środkowa, Kazachstan, Iran, Afganistan i Pakistan. Jednak sytuacja stopniowo się zmienia, głównie dzięki rozszerzeniu współpracy międzynarodowej w tym zakresie. Ograniczenie dopływu środków narkotykowych z poza kraju powoduje, że grupy przestępcze przechodzą na produkcję własnych narkotyków syntetycznych. Taką działalność wykonują osoby o wysokim poziomie wykształcenia i wiedzy specjalnej. Wykorzystywany jest wysokotechnologiczny sprzęt¹⁶. Co roku do obrotu trafia do 30 nowych rodzajów psychoaktywnych substancji o pochodzeniu syntetycznym¹⁷.

- Faktor psychologiczny

Rozwoju narkomanii i przestępczości narkotykowej sprzyjają bezrobocie, socjalna nierówność, brak możliwości samorealizacji, zmiana wartości moralnych.

- Faktor informacyjny

Rozwój narkomanii powoduje brak propagandy zdrowego trybu życia, informacji na temat niebezpieczeństwa zażycia narkotyków.

- Faktor kulturalny

Pijaństwo, alkoholizm, antysocjalny sposób życia rodziców decydują o dalszym losie dziecka. Zażycie narkotyków, alkoholu staje się znakiem „dojrzałości”, są odbierane, jako „przepustka” do świata dorosłych. Dzieci rodziców-narkomanów często są „genetycznie” uzależnieni od narkotyków jeszcze przed przyjściem na świat. Narkotyki stały się swego rodzaju „modą” wśród młodzieży. Paradoksalnie, ale dużo rolę w rozpowszechnieniu narkomanii odgrywają więzienia. Badania wskazują, że co dziesiąty narkoman w Rosji został uzależniony od narkotyków odbywając karę w więzieniu¹⁸.

Podstawowe narzędzia prawne do walki z przestępczością narkotykową

Akty prawa międzynarodowego:

- Konwencja jednolita o środkach narkotykowych z dnia 30.03.1961 r.;
- Wiedeńska Konwencja o substancjach psychotropowych z dnia 21.02.1971 r.;
- Konwencja ONZ o walce przeciwko nielegalnemu obrotowi środków narkotykowych i substancji psychotropowych z dnia 20.12.1988 r.

Akty prawne federalne:

- Ustawa federalna z dnia 08.01.1998 r. nr 3-FZ „O środkach narkotykowych i substancjach psychotropowych”¹⁹;
- Kodeks wykroczeń administracyjnych Federacji Rosyjskiej z dnia 30.12.2001r.²⁰;
- Kodeks karny Federacji Rosyjskiej z dnia 13.06.1996 r.²¹;

¹⁵ A.I. Dołgowa (red.), *Kryminologia*, Moskwa 2005, s. 778.

¹⁶ S.A. Roganow, *Sintetyczeskije narkotyki: woprosy rassledowania prestuplenij*, Moskwa 2001, s. 4.

¹⁷ Według oficjalnych informacji Federalnej Służby ds. Kontroli Narkotykami, <http://www.fskn.gov.ru/pages/main/prevent/3939/4052/index.shtml> (dostęp 08.06.2012 r.).

¹⁸ N.F. Kuzniecowa (red.), *op. cit.*, s. 154-155.

¹⁹ Rosyjska gazeta, N 7, 15.01.1998.

²⁰ Rosyjska gazeta, N 256, 31.12.2001.

Istnieje też szereg aktów prawnych o charakterze wykonawczym:

- Postanowienie Rządu Federacji Rosyjskiej z dnia 30.06.1998 r. nr 681 „O zatwierdzeniu Wykazu środków narkotykowych, substancji psychotropowych i ich prekursorów kontrolowanych na terytorium Federacji Rosyjskiej”²²;
- Postanowienie Rządu Federacji Rosyjskiej z dnia 07.02.2006 r. nr 76 „O ustaleniu dużej i bardzo dużej ilości środków narkotykowych i substancji psychotropowych, dużej i bardzo dużej ilości w stosunku do roślin, zawierających środki narkotykowe i substancje psychotropowe do celów artykułów 228, 228.1, 229, 229.1 Kodeksu karnego Federacji Rosyjskiej”²³.

Punktem orientacyjnym dla sądów rosyjskich jest Postanowienie Plenum Sądu Najwyższego Federacji Rosyjskiej z dnia 15.06.2006 r. nr 4 „O praktyce sądowej w sprawach o przestępstwa związane ze środkami narkotykowymi, substancjami psychotropowymi, silnie działającymi i jadowitymi substancjami”²⁴, które zastąpiło uchwalone wcześniej Postanowienie z dnia 27.05.1998 r. nr 9 o tej samej nazwie.

Ustawa Federalna z dnia 08.01.1998 r. nr 3-FZ „O środkach narkotykowych i substancjach psychotropowych” zawiera podstawowe definicje:

Środki narkotykowe są to substancje o pochodzeniu syntetycznym lub roślinnym, preparaty, przewidziane przez Wykaz środków narkotykowych, substancji psychotropowych i ich prekursorów kontrolowanych na terytorium Federacji Rosyjskiej, umowy międzynarodowe Federacji Rosyjskiej, w tym przez Konwencję jednolitą o środkach narkotykowych z 1961 r.;

Środki psychotropowe są to substancje o pochodzeniu naturalnym lub syntetycznym, preparaty, materiały naturalne, przewidziane przez Wykaz środków narkotykowych, substancji psychotropowych i ich prekursorów kontrolowanych na terytorium Federacji Rosyjskiej, umowy międzynarodowe Federacji Rosyjskiej, w tym przez Konwencję o substancjach psychotropowych z 1971 r.;

Prekursory środków narkotykowych i substancji psychotropowych są to substancje często wykorzystywane przy produkcji, przerobieniu środków narkotykowych i substancji psychotropowych, przewidziane przez Wykaz środków narkotykowych, substancji psychotropowych i ich prekursorów kontrolowanych na terytorium Federacji Rosyjskiej, umowy międzynarodowe Federacji Rosyjskiej, w tym przez Konwencję ONZ o walce przeciwko nielegalnemu obrotowi środków narkotykowych i substancji psychotropowych z 1988 r.

Wykaz środków narkotykowych, substancji psychotropowych i ich prekursorów zawiera cztery Listy. Lista I dotyczy środków narkotykowych, substancji psychotropowych i ich prekursorów, obrót których w Federacji Rosyjskiej jest zabroniony zgodnie z umowami międzynarodowymi i ustawodawstwem krajowym. Lista II dotyczy środków narkotykowych, substancji psychotropowych i ich prekursorów, obrót których na terytorium Rosji jest ograniczony i do których stosowane są środki kontroli przewidziane przez Ustawę. Lista III dotyczy środków narkotykowych, substancji psychotropowych i ich prekursorów, obrót których jest z reguły ograniczony, jednak w stosunku do których ustawodawca przewiduje pewne wyłączenia. Lista IV zawiera listę prekursorów, obrót

²¹ Rosyjska gazeta, N 113, 18.06.1996.

²² Rosyjska gazeta, N 134, 17.07.1998.

²³ Rosyjska gazeta, N 29, 11.02.2006.

²⁴ Rosyjska gazeta, N 137, 28.06.2006.

których w Rosji jest ograniczony (lista składa się z trzech tablic, do których są włączane prekursory ze względu na ich charakter i znaczenie w produkcji narkotyków).

Ustawa Federalna „O środkach narkotykowych i substancjach psychotropowych” składa się z ośmiu rozdziałów:

- założenia ogólne;
- podstawy organizacyjne działalności w sferze obrotu środków narkotykowych, substancji psychotropowych i ich prekursorów i w sferze przeciwdziałania ich nielegalnemu obrotowi;
- specyfika działalności dotyczącej obrotu środków narkotykowych, substancji psychotropowych i prekursorów zaliczanych do Listy I;
- warunki realizacji poszczególnych rodzajów działalności, związanych z obrotem środków narkotykowych, substancji psychotropowych i ich prekursorów;
- wykorzystanie środków narkotykowych i substancji psychotropowych;
- przeciwdziałanie nielegalnemu obrotowi środków narkotykowych, substancji psychotropowych i ich prekursorów;
- pomoc medyczna chorym na narkomanię;
- założenia końcowe.

Polityka państwowa w sferze obrotu środków narkotykowych, substancji psychotropowych i ich prekursorów, przeciwdziałania ich nielegalnemu obrotowi skierowana jest na ustalenie surowej kontroli w stosunku do obrotu narkotyków, stopniowe zmniejszenie liczby chorych narkomanią, zmniejszenie liczby wykroczeń i przestępstw, związanych z nielegalnym obrotem narkotyków.

Ustawa określa też zasady polityki państwowej w sferze obrotu narkotyków:

- monopol państwowy na podstawowe rodzaje działalności związane z obrotem środków narkotykowych, substancji psychotropowych i prekursorów;
- udzielenie licencji na wszystkie rodzaje działalności związane z obrotem środków narkotykowych, substancji psychotropowych i prekursorów;
- koordynacja działań organów władzy federalnej i organów władzy podmiotów Federacji Rosyjskiej, organów samorządu miejscowego;
- priorytet profilaktyki narkomanii i naruszeń prawnych, związanych z nielegalnym obrotem środków narkotykowych i substancji psychotropowych, stymulowanie propagandy antynarkotykowej;
- państwowe poparcie badań naukowych w sferze opracowania nowych metod leczenia narkomanii;
- przyciągnięcie organizacji pozapaństwowych i obywateli do walki z rozpowszechnieniem narkomanii i rozwoju systemu rehabilitacji medycznej narkomanów;
- rozwój współpracy międzynarodowej w sferze przeciwdziałania nielegalnemu obrotowi środków narkotykowych, substancji psychotropowych i ich prekursorów.

Dnia 9 czerwca 2010 r. została uchwalona przez Prezydenta Federacji Rosyjskiej została uchwalona „Strategia Państwowej Polityki Antynarkotykowej” do 2020 r.²⁵. „Strategia” zastąpiła inny dokument oficjalny – Koncepcję polityki państwowej w sferze kontroli nad narkotykami z dnia 22.07.1993 r.²⁶, której założenia zostały spełnione. Jako

²⁵ Rosyjska gazeta, N 128, 15.06.2010 r.

²⁶ *Wiedomosti Sjezda narodnych deputatów RF i Wierchnonogo Sowietu RF*, 1993, N 32, Art. 1265.

cel końcowy „Strategia” przewiduje poważne zmniejszenie do roku 2020 nielegalnej dystrybucji i pozamedycznego zużycia środków narkotykowych, negatywnych skutków ich nielegalnego obrotu. Strategia określa podstawowe kierunki działalności:

- zmniejszenie podaży środków narkotykowych poprzez celowe zapobieganie ich nielegalnej produkcji i obrotowi wewnątrz kraju; przeciwdziałanie agresji narkotykowej;
- zmniejszenie popytu na środki narkotykowe poprzez udoskonalenie systemu działań profilaktycznych, leczniczych i rehabilitacyjnych;
- rozwój i wzmocnienie współpracy międzynarodowej.

„Strategia” szczegółowo opisuje sposoby realizacji poszczególnych kierunków, przewiduje opracowanie Programów federalnych i Planów walki z przestępczością narkotykową. Dokument uwzględnia najnowsze tendencje ogólnościatowe i sytuację narkotykową wewnątrz kraju, odpowiada wymogom techniki prawniczej. Przykładowo 1 czerwca tego roku znacznie zobowiązywać uchwalone zgodnie ze „Strategią” Postanowienie Rządu Federacji Rosyjskiej z dnia 20.07.2011 r. nr 599 „O środkach kontroli w stosunku do preparatów, które zawierają małe ilości środków narkotykowych, substancji psychotropowych i ich prekursorów, włączonych do Wykazu środków narkotykowych, substancji psychotropowych i ich prekursorów, podlegających kontroli w Federacji Rosyjskiej”. Postanowienie wprowadza ponownie obowiązek sprzedaży takich leków na podstawie recept lekarskich. Wcześniej takie regulacje prawne istniały do lat 90. zeszłego stulecia, później z nieznanymi powodów zostały one zmienione. Spowodowało to katastrofalny wzrost liczby narkomanów. Chodzi o leki, zawierające kodeinę lub jej sól.

W ramach Strategii powołano też specjalny organ do spraw monitoringu sytuacji narkotykowej w kraju. Są to Państwowy Komitet Antynarkotykowy i komisje antynarkotykowe podmiotów Federacji Rosyjskiej. Celem monitoringu jest:

- określenie stanu sytuacji narkotykowej w kraju i skali nielegalnego rozpowszechniania i zażycia narkotyków;
- wykrywanie, prognozowanie i ocena zagrożenia bezpieczeństwa narodowego, związane z nielegalnym obrotem narkotyków i ich prekursorów;
- ocena skuteczności realizowanej w Federacji Rosyjskiej polityki antynarkotykowej i opracowanie sposobów jej optymalizacji.

Według opinii niektórych specjalistów w Strategii zostały pominięte niektóre kryminologiczne i organizacyjne problemy, bezpośrednio wpływające na skuteczność przeciwdziałania nielegalnemu obrotowi narkotyków: zagadnienia, związane z ochroną prawną bezpieczeństwa obywateli, wpływ korupcji na skuteczność zabiegów antynarkotykowych, potrzeba harmonizacji i unifikacji terminologii²⁷.

W systemie prawa rosyjskiego istnieje dwa rodzaje odpowiedzialności prawnej w sferze nielegalnego obrotu narkotykami: administracyjna i karna.

Kodeks wykroczeń administracyjnych przewiduje odpowiedzialność administracyjną w przypadku nielegalnego zdobywania, przechowywania, przewozu, produkcji lub przerobienia bez celu późniejszej sprzedaży środków narkotykowych, substancji psychotropowych, roślin zawierających środki narkotykowe i substancje psychotropowe. Osobie, która popełni takie wykroczenie, grozi kara administracyjna

²⁷ K.W. Charbiet, *Woprosy zakonodatel'nogo obezpečenija borby z niezakonnym oborotom nakotykw i narkotyzmem w swietie Strategii nacjonalnej biezopasnosti Rosyjskoj Federacii do 2020 goda*, „Teoria i praktyka protivodiejstwa niezakonnomu oborotu narkotikow”, Sankt-Petersburg 2009, s. 7-13.

w postaci mandatu w wysokości od 4 tys. do 5 tys. rubli lub areszt administracyjny do 15 dni.

To samo wykroczenie popełnione przez obcokrajowca lub osobę nie posiadającą żadnego obywatelstwa jest zagrożone karą pieniężną od 4 tys. do 5 tys. rubli z wydaleniem poza terytorium Federacji Rosyjskiej lub areszt administracyjny do 15 dni z późniejszym wydaleniem poza terytorium Federacji Rosyjskiej.

Kodeks przewiduje też możliwość uniknięcia odpowiedzialności administracyjnej w przypadku, kiedy osoba dobrowolnie oddaje nabyte bez celu późniejszej sprzedaży narkotyki (art. 6.8).

Przewidziana jest też odpowiedzialność administracyjna w przypadku spożycia środków narkotykowych lub substancji psychotropowych bez recepty lekarza. Czyn taki zagrożony jest analogiczną karą (art. 6.9).

Kodeks karny Federacji Rosyjskiej przewiduje kilka rodzajów przestępstw, związanych z narkotykami:

- nielegalne zdobywanie, przechowywanie, przewóz, produkcja lub przerobienie bez celu późniejszej sprzedaży środków narkotykowych, substancji psychotropowych, roślin, zawierających środki narkotykowe i substancje psychotropowe w dużej ilości (art. 228);
- nielegalna produkcja, sprzedaż lub przesyłka środków narkotykowych, substancji psychotropowych, roślin zawierających środki narkotykowe i substancje psychotropowe (art. 228.1);
- naruszenie reguł obrotu środków narkotykowych lub substancji psychotropowych (art. 228.2);
- kradzież lub wymuszenie środków narkotykowych lub substancji psychotropowych (art. 229);
- kontrabanda środków narkotykowych lub substancji psychotropowych (art. 229.1);
- namówienie do spożycia środków narkotykowych lub substancji psychotropowych (art. 230);
- nielegalna hodowla roślin, zawierających środki narkotykowe, substancje psychotropowe lub ich prekursorzy w dużej ilości (art. 231);
- organizacja lub utrzymanie „melin”, służących do spożycia środków narkotykowych lub substancji psychotropowych (art. 232);
- nielegalne wypisywanie lub podrabianie recept, innych dokumentów, uprawniających do nabycia środków narkotykowych lub substancji psychotropowych (art. 233).

Najbardziej rozpowszechnione przestępstwo, przewidziane przez art. 228 Kk w formie niekwalifikowanej, zagrożone jest karą pozbawienia wolności do trzech lat. Natomiast kwalifikowane jego rodzaje (bardzo duża ilość narkotyków) zagrożona jest pozbawieniem wolności od trzech do dziesięciu lat.

Istnieją pewne problemy, związane ze ściganiem przestępstw narkotykowych:

- Sądy rzadko stosują konfiskację przedmiotów, wykorzystywanych do popełnienia przestępstw; na przykład, zostaje skonfiskowanych mniej niż 10 % środków transportu, wykorzystywanych do przewozu substancji narkotykowych²⁸.

²⁸ W.P. Iwanow, *op. cit.*, s. 5.

- Art. 174 K.k. Federacji Rosyjskiej, który przewiduje karę za pranie „brudnych” pieniędzy, ogranicza w sposób oczywisty możliwość pociągnięcia do odpowiedzialności karnej rzekomych sprawców. Ustalony bowiem został dolny „próg” sumy pieniężnej, po osiągnięciu którego takie działanie można kwalifikować jako przestępstwo. Jest to 6 mln rubli. Po nowelizacji liczba spraw, związanych z praniem „brudnych” pieniędzy znacząco się zmniejszyła.

Zwalczaniem przestępczości narkotykowej w Rosji zajmują się Ministerstwo Spraw Wewnętrznych Federacji Rosyjskiej i Federalna Służba ds. Obrotu Narkotykami (*Rosnarkokontrol*).

Federalna Służba ds. Obrotu Narkotykami powstała w 2004 r. zastępując powołany wcześniej w 2002 r. Komitet Państwowy ds. Kontroli Obrotu Środków Narkotykowych i Substancji Psychotropowych. Służba jest autonomiczna, dysponuje bowiem własnym aparatem operacyjno-rozpoznawczym, jednostką do operacji specjalnych, laboratoriami eksperckimi i aparatem śledczym. Terytorialna struktura Służby wygląda następująco:

- ogólne kierownictwo jej działalnością wykonuje Prezydent Federacji Rosyjskiej;
- bezpośrednie kierownictwo wykonuje centralny aparat Służby, znajdujący się w Moskwie;
- na terytorium każdego z ośmiu Okręgów Federacji Rosyjskiej zostały stworzone terytorialne oddziały zarządu.

Profilaktyka narkomanii

Zgodnie z art. 54 Ustawy Federalnej „O środkach narkotykowych i substancjach psychotropowych” pomoc medyczna osobom uzależnionym od narkotyków jest gwarantowana przez państwo. Chorym na narkomanię udzielana jest pomoc pod warunkiem otrzymania od nich zgody. Jednak w przypadku niepełnoletnich narkomanów wystarcza zgoda ich rodziców. Chorzy na narkomanię, znajdujący się w więzieniu, odbywają leczenie przymusowe na podstawie decyzji sądu karnego.

W Rosji istnieje dziś 150 klinik, zajmujących się leczeniem narkomanów. Średnia długość leczenia jednego pacjenta wynosi według informacji statystycznych 14 dni. Około 50 procent pacjentów pozbywa się uzależnienia od narkotyków. Oprócz tego istnieje około 500 Centrów Rehabilitacyjnych, w tym 30 przy Cerkwi Prawosławnej²⁹. Jednym z najbardziej znanych nie tylko w kraju, ale też w świecie jest Centrum Duszpasterski w Moskwie im. Św. Joanna Kronsztadzkiego, wykorzystujący unikalną metodykę leczenia narkomanii i socjalnej rehabilitacji³⁰.

Można wyróżnić następujące podstawowe kierunki przeciwdziałania zjawisku narkomanii w Rosji:

- szersze stosowanie metod profilaktycznych;
- propaganda antynarkotykowa wśród osób w młodym wieku;
- stworzenie dodatkowych miejsc pracy, podwyższenie kwalifikacji zawodowej wśród młodzieży;
- dostępność kształcenia i stymulowanie rozwoju osobistego;
- rozszerzenie współpracy międzynarodowej w sferze zwalczania nielegalnego obrotu narkotyków;

²⁹ „Trud” 29.05.2012 r.

³⁰ <http://www.dp-c.ru> (dostęp 09.06.2012 r.).

- przygotowywanie specjalistów do leczenia uzależnień narkotykowych;
- zmiana dotychczasowych przepisów prawnych, wypełnienie luk prawnych;
- przeciwdziałanie korupcji w organach władzy.

Streszczenie:

Przestępczość narkotykowa w Rosji stanowi poważne zagrożenie dla bezpieczeństwa wewnętrznego kraju, powoduje rozwój innych rodzajów przestępczości ogólnej. Na tle bardzo pozytywnych tendencji w walce z przestępczością narkotykową obserwuje się pewne negatywne zjawiska. Potrzebne jest wprowadzenie głębokich strukturalnych zmian w polityce państwowej, dotyczącej walki z przestępczością narkotykową.

Słowa kluczowe:

środki narkotykowe, substancje psychotropowe, prekursory, polityka państwowa, programy federalne, odpowiedzialność, organy do spraw obrotu narkotykami

Title:

Illegal drug market in Russia – scale and counteraction

Summary:

Drug addiction is one of the biggest and most serious threats to development of Russia and people's health nowadays. The article gives a concept of Russian anti-narcotic policy, considers fundamental tendencies in development of anti-drug counteraction at contemporary stage in connection with the adoption of the state strategy referring to anti-drug policy of the Russian Federation until 2020.

Keywords:

drugs, illegal drugs trade, state anti-drugs policy, federal anti-drugs programs, liability, illegal drug market

ROZDZIAŁ IV

Nielegalny rynek usług w Rosji na przykładzie prostytucji

Rosja jako potężny kraj, zarówno pod względem obszaru, bogactw naturalnych, jak i liczby ludności stanowi ogromny nienasycony rynek. W celu zabezpieczenia potrzeb mieszkańców tego kraju rozwija się w nim rynek towarów i usług, zarówno o charakterze legalnym, jak i nielegalnym. Szczególnie, w ostatnich latach, druga forma silnie zakorzeniła się w rosyjskim społeczeństwie. Występuje więc zapotrzebowanie na towary legalne (papierosy, alkohol, samochody, dzieła sztuki), ale uzyskiwane przez społeczeństwo w sposób nielegalny poprzez niezgodną z prawem produkcję czy przemysł, jak też na towary nielegalne (narkotyki, broń, materiały pornograficzne) oraz nielegalne usługi (prostytucja, handel ludźmi, hazard). Jak wynika z powyższego wyliczenia, zakres nielegalnego rynku w Rosji jest ogromny. Jednakże, ze względu na ograniczone ramy niniejszego opracowania, do analizy wybrano jedynie (najstarszy na świecie) rynek usług prostytucyjnych.

W publikacji zostaną ukazane przyczyny powstania i rozwoju, mechanizmy funkcjonowania tego rynku, charakterystyka osób biorących w nim udział oraz możliwości przeciwdziałania.

Przystępując do rozważań należało najpierw zdefiniować pojęcie prostytucji. Analiza pojęć opracowanych przez wielu rosyjskich autorów doprowadziła do przekonania, że najczęściej powtarzające się ich elementy stanowią: sprzedaż ciała, jak rzeczy w celu realizacji potrzeby seksualnej innego człowieka; systematyczne, wielokrotne, na przestrzeni określonego czasu, za opłatą, pozamałżeńskie, przypadkowe stosunki seksualne; zaspokajanie potrzeb seksualnych poprzez bezpośredni kontakt partnerów, niezależnie od ich płci, za które wynagrodzenie następuje w formie pieniężnej lub innej, a dochody uzyskiwane z takich usług to, zarówno dodatkowe, jak i podstawowe źródło utrzymania osoby prostytuującej się¹. Powyższe informacje potwierdziły, że tak, jak w innych krajach, jej istota tkwi w świadczeniu usług seksualnych za opłatą.

Etiologia rozwoju rynku prostytucji w Rosji

W celu omówienia podłoża rozwoju rynku usług prostytucyjnych w Rosji trzeba najpierw ukazać przyczyny występowania tego zjawiska w tym kraju. Przedstawiając etiologię prostytucji należy zwrócić uwagę na przyczyny tkwiące, zarówno po stronie prostytutki, jak i po stronie klienta.

¹ A. Stanskaja, *Prostitucija niesowierszoliemich - socjalnaja problema i prawowye problemy obscziestwa*, Sankt Petersburg 2005, s. 17-19 (oraz powołane tam przypisy); J.W. Szibanowa, *Wyjawlenie i rassliedowanije priestuplienij swiazannyh s prostituciej*, Moskwa 2007, s. 24; O.A. Pocziwskaja, *Wyjawlenie i rassliedowanije priestuplienij swiazannyh s prostituciej. Monografija*, Moskwa 2006, s. 15; O.A. Dizer, *Niekotoryje problemy primienienija administratiwnoj otwietstwiennosti za zaniatje prostituciej*, „Administratiwnoje prawo i proces” 2012, nr 4, s. 56.

Patrząc z punktu widzenia prostytutki, podłoże rozwoju zjawiska związane jest, przede wszystkim, z czynnikami ekonomicznymi przejawiającymi się głównie w problemach materialnych części społeczeństwa, takich jak: spadek stopy życiowej i bezrobocie, a tym samym brak perspektyw na przyszłość. Występują one, zarówno u obywateli Rosji, jak i migrantów z krajów Wspólnoty Niepodległych Państw, którzy masowo napływają do tego kraju. Należy przy tym zauważyć, że współcześnie w społeczeństwie dominuje niechęć do zajmowania się niskopłatną pracą przy jednoczesnym dążeniu do życia na wysokim poziomie (modne ubrania, dobre wyposażenie gospodarstwa domowego, zwiedzanie świata, swoboda rozporządzania pieniędzmi). Zatem wejście w prostytucję (dobrowolnie) lub szantażem, groźbą, przemocą (pod przymusem) powoduje osiągnięcie zysków, co poprawia sytuację finansową. Często jest ono związane z brakiem możliwości powrotu do domu, brakiem wykształcenia lub zawodu. Inne przyczyny rozwoju zjawiska tkwią w cechach psychologicznych ludzi, charakterystycznych dla niektórych kobiet i mężczyzn parających się prostytutką, a mających potrzeby częstego współżycia seksualnego. Niejednokrotnie wynika ona z wcześniej podejmowanych kontaktów intymnych (przypadkowych lub ryzykownych, będących np. przejawem wykorzystywania seksualnego). Rozkwit prostytucji ułatwiają dziś też czynniki o charakterze społecznym, głównie: moralne rozprężenie, rozerwanie więzi rodzinnych, osłabienie roli i kryzys współczesnej rodziny, mankamenty w wychowaniu młodego pokolenia, dorastanie w rodzinie, w której dominuje brak wstydu i intymności jednostki, co powoduje dużą łatwość w kontaktach seksualnych. Ponadto, dużą rolę w uczestnictwie w prostytucji odgrywają uzależnienia, głównie alkoholizacja i narkotyzacja niektórych prostytutek, co skłania je do stałego sprzedawania usług. Rozpowszechnieniu zjawiska sprzyjają też: nihilizm prawny społeczeństwa, spadek efektywności państwowych instytucji wychowawczych oraz wzrost prestiżu świata przestępczego i jego subkultury².

Natomiast z punktu widzenia klienta podłoże rozwoju zjawiska związane jest, przede wszystkim, z zapotrzebowaniem na usługi prostytutek, zwłaszcza u młodych osób nie mających z kim realizować swoich potrzeb seksualnych; z możliwościami realizowania patologicznych potrzeb seksualnych (niemożność zaspokojenia ich z żoną lub partnerką); z niemożnością współżycia seksualnego przez ludzi starszych oraz ułomnych fizycznie lub psychicznie; z poszukiwaniem przez ludzi samotnych w kontaktach z prostytutkami ciepła i czułości³.

Przechodząc do wskazania przyczyn rozwoju rynku usług prostytucyjnych w Rosji, należy najpierw stwierdzić, że „w warunkach globalizacji i przechodzenia Rosji do gospodarki rynkowej, wzrostu gospodarczego, wzrostu mobilności i rozpowszechnienia kultury zapotrzebowanie na seks-przemysł stało się organiczną częścią współczesnego rosyjskiego bytu i rosyjskiej gospodarki”⁴. Trzeba przy tym zauważyć, że zapotrzebowanie na usługi seksualne czyni prostytutkę uczestnikiem rynku. By w nim brać udział musi ona konkurować, proponować atrakcyjne ceny w odniesieniu do zakresu usług i ich jakości, poziomu organizacji oraz marketingu usług. Zapotrzebowanie i odpowiednie ceny powodują osiągnięcie dużych zysków. A gdzie są

² J.M. Antonjan, *Kriminologija*, Moskwa 2012, s. 508-509, 511-513; J.W. Czufarowski, *Kriminologija*, Moskwa 2002, s. 132.; O.A. Pocziewskaja, *op. cit.*, s. 24-25; D.A. Braźnikow, W.J. Borjunow, J.A. Fedik, *Prostitucija (kriminologiczeskije i uogolno-prawowyje aspekty)*, Czeliabinsk 2006, s. 16 i 36.

³ J.M. Antonjan, *op. cit.*, s. 509.

⁴ M. Rusakowa, K. Jericjan, *Potriebienije seks-usług w obszczestwie potreblenija*, [w:] A.I. Gilinskij, T.W. Szipunowa (red.), *Dewiantnost' w obszczestwie potreblenija*, Sankt Petersburg 2012, s. 234.

duże pieniądze, tam pojawiają się ludzie, którzy chcą sprawować „opiekę” nad nimi. W ten sposób tworzy się rynek usług prostytucyjnych, który staje się biznesem kontrolowanym przez zorganizowane grupy przestępcze⁵. Zatem współcześnie „sfera ta ma potencjalnie nieograniczone możliwości wzrostu, związane z przemianami w świadomości społecznej i szerokim spektrum okazywanych usług”⁶.

Rozmiary i formy rynku prostytucji w Rosji

Zdaniem rosyjskiego prawnika J.M. Antonjana⁷ „w Rosji prostytucja, w tej lub innej formie, jawnie lub skrycie, występowała zawsze”. Jak podają badacze problematyki już w dawnej Rusi, mimo, że nie używano wówczas określenia „prostytucja”, proceder ten musiał się rozwijać, gdyż surowo karano wtedy stręczycielstwo i utrzymywanie miejsc schadzek⁸. A ponieważ w kolejnych wiekach Rosja toczyła wiele wojen z udziałem żołnierzy, a prostytutki (mieszkając najczęściej obok obozów wojskowych) zawsze im towarzyszyły, zjawisko z pewnością miało miejsce. Podobnie było za panowania cara Iwana IV Groźnego, w czasie którego także rozwijało się stręczycielstwo i miejsca rozpusty. Władcy służyły prostytutki pracujące na jego dworze, a poddani korzystali z usług seksualnych w karczmach i łaźniach. Natomiast zawodowa/profesjonalna prostytucja przeniknęła do Rosji dopiero w okresie rządów cara Piotra I Wielkiego wraz z rozpowszechnieniem się nowych stosunków handlowych z Europą Zachodnią. Pojawiły się więc domy publiczne, niejednokrotnie zarządzane przez cudzoziemców z Zachodu, mających praktykę w tym zakresie. Np. w Petersburgu całymi dzielnicami domów publicznych zarządzały Holenderki i Niemki⁹. Za czasów Piotra I rozkwit prostytucji związany był także z napływem bezrobotnych, żołnierzy i urzędników do tego miasta. Sprzyjało to rozwojowi chorób wenerycznych, co spowodowało potrzebę wzmocnienia walki z prostytucją metodami policyjnymi. Zakazano więc utrzymywania miejsc schadzek, a następnie domów publicznych (Ukazy Piotra I z 1718 r., 1728 r., 1736 r.)¹⁰.

Uznaje się, że największe rozmiary prostytucja osiągnęła w okresie rządów Katarzyny II. To wówczas dopiero zaczęto używać pojęcia „prostytucja”. Wtedy też weszło ono do nauki i prawa. Z powodu szerzącego się syfilisu, podjęto kroki zmierzające do całkowitej likwidacji domów publicznych. Owe przedsięwzięcia się jednak nie powiodły. Wprowadzono więc obowiązek kontroli medycznej prostytutek i wydzielono części miasta, w których domy publiczne mogły działać. Nakazano leczyć za państwowe pieniądze prostytutki chore na choroby weneryczne. Budowano w tym celu specjalne lecznice¹¹. W kolejnych latach prostytucji sprzyjał też wydany przez Katarzynę II w 1769r. ukaz zakazujący poddanym zaskarżania swoich panów. Spowodowało to bezwarunkowe poddanie chłopów ziemianom¹².

Legalny seks biznes zaczął się rozwijać dopiero w okresie rządów Mikołaja I. Otwarto wówczas domy publiczne. Do ich kontroli, na wzór zachodni, powołano

⁵ I. Gurwicz, M. Rusakowa, A. Jakowlewa, *Globalizacja przemysłu seksualnych usług*, [w:] J. Gilinskij (red.), *Globalizacja i dewiantność*, Sankt Petersburg 2006, s. 209.

⁶ M. Rusakowa, K. Jericjan, *op. cit.*, s. 262-263.

⁷ J.M. Antonjan, *op. cit.*, s. 507.

⁸ I.S. Alichadźijewa, *Prostytucja jako społeczny i prawny fenomen*, Moskwa 2009, s. 7.

⁹ A.P. Djaczenko, N.A. Sinelnikowa, S.W. Szłyk, *Eksploatacja prostytucji w Rosji*, Moskwa 1999, s. 16 i 18.

¹⁰ I.S. Alichadźijewa, *op. cit.*, s. 10.

¹¹ *Ibidem*, s. 14.

¹² A.P. Djaczenko, N.A. Sinelnikowa, *op. cit.*, s. 18.

specjalne organy w postaci lekarsko-policyjnych komitetów przy MSW¹³. Pierwszy komitet powołano w 1843r. w Petersburgu. Następnie podobne powstały w Moskwie, Mińsku, Odessie, Warszawie i Kazaniu¹⁴. Tak zalegalizowany proceder, z powodu wysokiego popytu i odpowiedniej podaży, rozwijał się bardzo szybko. Używając współczesnego języka, proces ów można było nazwać komercjalizacją prostytucji¹⁵.

W związku z rozwojem domów publicznych powstawały też struktury zajmujące się dostarczaniem żywego towaru do nich, głównie dziewcząt i kobiet z biednych rodzin. W ten sposób państwo pośredniczyło na wielką skalę w organizacji procederu. A rozwijał się on doskonale w sposób zorganizowany, głównie poprzez werbowanie dziewcząt i kobiet (zajmowali się tym specjaliści agencji), wyszukiwanie odpowiednich lokali/pomieszczeń do spotkań klienta z prostytutką (zajmowali się tym maklerzy), utrzymywanie tych miejsc spotkań oraz doprowadzanie do spotkania kobiety z klientem w celu osiągnięcia korzyści z cudzej prostytucji. Oprócz legalnych domów publicznych istniały też w Rosji tajne domy spotkań, nie różniące się w zasadzie niczym od legalnych. Jedyną różnicą polegała na tym, że z tajnych korzystali ci klienci, którzy z różnych powodów nie chcieli być zapisani w rejestrach lekarsko-policyjnych komitetów. Wraz z nimi rozwijały się mniej skryte miejsca – kawiarnie z kabaretem, których pracownice trudniły się prostytucją¹⁶.

W ten sposób kształtował się nowy rodzaj przestępczej działalności, w której prostytucja stała się źródłem znacznych dochodów. Chodzi o struktury przestępcze, które ówczesnie kształtowały swoją wewnętrzną hierarchię, a ich działalność przybierała charakter przestępczości zorganizowanej¹⁷.

W 1844 r. zostały wydane zasady dla użytkowników domów publicznych. Następnie uzupełniono je przepisami dotyczącymi domów schadzek. Przewidywały one, w szczególności, że zarządzającymi nimi mogą być tylko kobiety w wieku między 30 a 60 rokiem życia. Zakazano zamieszkiwania w nich małoletnim. Na zarządzających nałożono obowiązek dbałości o porządek w domach publicznych, o higienę prostytutek i o dokumentację. Określono też wysokość zarobków osoby zarządzającej domem (w wysokości 3/4 zapłaty klienta) i prostytutki (1/4)¹⁸.

Legalizacja prostytucji spowodowała wzrost liczby domów publicznych. Pozytywne aspekty ich funkcjonowania stanowiły: obowiązkowe kontrole medyczne prostytutek, które wpływały na zmniejszenie liczby zarażonych chorobami wenerycznymi oraz ochrona prostytutek przed sutenerami¹⁹. W ten sposób w połowie XIX w. państwo odeszło od prohibicjonizmu i wprowadziło system reglamentaryzmu. Tym samym uznało fakt istnienia prostytucji w Rosji²⁰.

Pod koniec XIX w. w kraju tym rozpoczęła się walka z domami publicznymi, co doprowadziło do zmniejszenia, zarówno ich ilości, jak i liczby prostytutek. Na początku XX w. kraj ten nie różnił się od innych państw europejskich w sferze stosunków seksualnych²¹.

¹³ *Ibidem*, s. 19.

¹⁴ I.S. Alichadżijewa, *op. cit.*, s. 16.

¹⁵ A.P. Djaczenko, N.A. Sinelnikowa, S.W. Szlyk, *op. cit.*, s. 19.

¹⁶ *Ibidem*, 19-20.

¹⁷ *Ibidem*, s. 21.

¹⁸ N.B. Lebina, M.W. Szkarowski, [w:] A.P. Djaczenko, N.A. Sinelnikowa, S.W. Szlyk, *op. cit.*, s. 22.

¹⁹ A.P. Djaczenko, N.A. Sinelnikowa, S.W. Szlyk, *op. cit.*, s. 23.

²⁰ W.W. Kulgin, M.P. Polianskaja, *Borba s prostitutiej w Rossiji*, „Wiestnik Dálniewostocznowo Juridyczeskowo Instituta MWD Rossijskoj Federacii” 2005, nr 1, s. 81.

²¹ A.P. Djaczenko, N.A. Sinelnikowa, S.W. Szlyk, *op. cit.*, s. 23-24.

Po 1917 r. sytuacja w Rosji stała się politycznie i ekonomicznie bardziej złożona. Przyczyną tego były następstwa wojny z 1914 r., wysoka śmiertelność ludzi z powodu głodu, wzrost liczby chorób wśród społeczeństwa. Spowodowało to wzrost przestępczości i związanych z nią zachowań w sferze seksualnej²². W owym czasie prostytucję nazywano „przeżytkiem kapitalizmu”, który należało zwalczać. Dlatego w 1919 r. powołano pierwszą komisję do walki z prostytucją²³.

W latach 1920. Rosja znalazła się w nowej sytuacji. Problemy ekonomiczne państwa przejawiały się w trudnej sytuacji materialnej społeczeństwa, głodzie i bezrobociu. Spowodowało to potrzebę poszukiwania źródeł nielegalnych dochodów przez społeczeństwo. Jednym z nich stała się prostytucja. Stąd też podjęto walkę z takim biznesem²⁴. Pierwszym krokiem było utworzenie w 1922 r. Centralnej Rady do walki z prostytucją²⁵, a następnie wprowadzenie szeregu zmian do kodeksów karnych z 1922 r. i z 1926 r. oraz kodeksu cywilnego z 1922 r. i kodeksu o małżeństwie, rodzinie, opiece z 1926 r. Podjęto też walkę z bezrobociem, analfabetyzmem, zwiększono dostęp do nauki, podniesiono poziom usług medycznych, co poprawiło sytuację w sferze prostytucji, doprowadzając do jej spadku. W ten sposób władzy radzieckiej udało się nieco zapanować nad prostytucją²⁶.

W kolejnych latach w związku z uprzemysłowieniem miast, ciężką sytuacją na wsiach, miasta zaczęły przyciągać nowych mieszkańców. Prostytucja zaczęła się więc ponownie rozpowszechniać i dlatego wprowadzono przepisy administracyjne i karne penalizujące ten proceder. Jednakże nie były one skuteczne. Zjawisko, z melin, przeniosło się pod „gołe niebo”, do mieszkań prywatnych, samochodów. W ten sposób prostytucja zeszła do podziemia²⁷.

pozytywne zmiany trwały krótko, gdyż w związku z głodem w 1932-33, masową migracją chłopów do miast, nastąpił wzrost przestępczości i prostytucji. Zwalczaniem ich zajmowały się tzw. trojki, które często nawet wobec prostytutek stosowały zsyłkę do gułagu²⁸.

Kolejny etap w rozwoju zjawiska stanowił okres po wojnie 1941-1945, w wyniku której szereg samotnych kobiet (których mężowie zginęli na wojnie) mających trudności z utrzymaniem, zmuszonych zostało do zarabiania na życie poprzez uprawianie prostytucji. Brak jest jednak bliższych informacji na ten temat z tego okresu²⁹.

Prostytucja zawodowa uaktywniła się dopiero w połowie lat 1980. Związane to było, przede wszystkim, z zapotrzebowaniem na nią niektórych wysoko postawionych i bogatych klientów. W związku z wysokimi cenami usług prestiż proceduru wzrósł³⁰.

Od początku lat 90. rynek profesjonalnych usług prostytucyjnych bardzo się rozwinął. Jak, od lat, współcześnie również kształtuje go: zapotrzebowanie na określone usługi (popyt) oraz jego realizacja (podaż). W związku z tym w Rosji zaczęła się dynamicznie rozwijać prostytucja, którą można ukazać według określonych kryteriów:

- według podmiotu: prostytucja kobieca, męska, dziecięca;

²² A.P. Djaczenko, N.A. Sinelnikowa, S.W. Szlyk, *op. cit.*, s. 24.

²³ I.S. Alichadżijewa, *op. cit.*, s. 23.

²⁴ A.J. Tokmacziewa, *Prostitucija w Rossiji w 20-30-e gody XX w. i na sowriemiennom etapie*, „Grażdanin i prawo” 2007, nr 7, s. 56.

²⁵ W.W. Kulgin, M.P. Polianskaja, *op. cit.*, s. 82.

²⁶ A.J. Tokmacziewa, *op. cit.*, s. 57-58.

²⁷ A.P. Djaczenko, N.A. Sinelnikowa, S.W. Szlyk, *op. cit.*, s. 25-26.

²⁸ A.J. Tokmacziewa, *op. cit.*, s. 58-59.

²⁹ A.P. Djaczenko, N.A. Sinelnikowa, S.W. Szlyk, *op. cit.*, s. 26.

³⁰ *Ibidem*, s. 26.

- według seksualnych zachowań: prostytucja bez seksualnych zбочeń, z seksualnymi zбочeniami;
- według motywów: prostytucja za wynagrodzenie materialne, z przymusu (groźba, szantaż), jako warunek otrzymania pracy lub jej utrzymania (prostytucja „służbowa”), jako forma łapówki za określone usługi (prostytucja „korupcyjna”), w celu skompromitowania innej osoby, w celach politycznych lub wywiadowczych³¹.

Ukształtowały się też poszczególne kategorie prostytutek:

- dziewczynki w wieku 13-16 lat zajmujące się głównie seksem oralnym;
- prostytutki pracujące na dworcach, będące w wieku od 13 do 65 lat;
- dziewczęta na zamówienie zatrudniane w agencjach towarzyskich w wieku od 18 do 39 lat;
- dziewczęta „publiczne” pracujące w nielegalnych domach publicznych będących pod kontrolą zorganizowanych grup przestępczych;
- dziewczęta dewizowe obsługujące klientów, najczęściej cudzoziemców w hotelach;
- dziewczęta „złote” lub „pałacowe” obsługujące klientów z elity biznesu³².

Wymienione kategorie prostytutek pozwalają na dokonanie typologii omawianego procederu w Rosji: I poziom - wysoki - stanowią prostytutki elitarne (VIP prostytutki). W latach 1989-1995 pracowały one najczęściej w hotelach „Intorist”-u, bazarach, restauracjach dewizowych. Od 1995 r. pracują w elitarnych nocnych klubach (nieoficjalnych domach publicznych) i ekskluzywnych nieoficjalnych domach publicznych (salonach). II poziom- średni – stanowią prostytutki restauracyjne, kurortowe, portowe, „masażystki”, dziewczęta na zamówienie oraz klubowe. III poziom – niski-reprezentują prostytutki przydrożne i samochodowe, a IV poziom- najniższy – dworcowe oraz uliczne³³.

Prostytutki najczęściej werbowane są poprzez reklamy i ogłoszenia w czasopiśmie. Kusi się je bogactwem osiągniętym przez inne kobiety w wyniku uprawiania procederu. Nierzadko stosowany jest wobec nich szantaż i przemoc³⁴.

Około 2006 r. tylko w Moskwie pracowało ok. 30 tys. prostytutek, a w całej Rosji według szacunkowych danych ok. 180 tysięcy, w tym również mężczyzn zajmujących się tym procederem. Eksperti uważają, że obrót rosyjskiego rynku usług prostytucyjnych wynosi ok. 25 mld rubli lub ok. 700 mln dolarów rocznie³⁵.

Należy w tym miejscu podkreślić, że istotną rolę w jego rozwoju odgrywają struktury przestępcze eksploatujące współcześnie prostytucję w Rosji. Stanowią je: organizacje i zorganizowane grupy o charakterze tajnym zajmujące się pośrednictwem w uprawianiu prostytucji przez inne osoby na zamówienie oraz organizacje i zorganizowane grupy o charakterze jawnym zajmujące się pośrednictwem w uprawianiu prostytucji przez inne osoby w miejscach publicznych (ulice, dworce, hotele). Obie

³¹ G.A. Awaniesow (red.), *Kriminologija*, Moskwa 2005, s. 245.

³² W.N. Burlakow, W.P. Salnikow, S.W. Stiepaszin (red.), *Kriminologija*, Sankt Petersburg 1999, s. 499, za: A.A. Stanskaja, *Prostitucija niesowierszolitnich - socjalnaja problema i prawowyye problemy obszczistwa*, Sankt Petersburg 2005, s. 46.

³³ A.A. Stanskaja, *Prostitucija niesowierszolitnich - socjalnaja problema i prawowyye problemy obszczistwa*, Sankt Petersburg 2005, s. 47.

³⁴ A.P. Djaczenko, N.A. Sinelnikowa, S.W. Szlyk, *op. cit.*, s. 40.

³⁵ E.F. Pobiegajło, [w:] S.L. Panow, *Legalizacja prostytucji: „za” i „protiw”*, „Naucznyj wiestnik Omskoj Akademii MWD Rossiji” 2007, nr 1, s. 30.

działają, zarówno legalnie, jak i nielegalnie, i, co interesujące, obie nazywają siebie firmami (przedsiębiorstwami). Funkcjonują najczęściej pod postacią salonów masażu, agencji modelek, firm eksportowych, agencji towarzyskich i matrymonialnych. Działają więc często zgodnie z prawem, uzyskawszy licencję państwa na prowadzenie swej działalności. Natomiast część z nich, która takich zezwoleń nie posiada, działa nielegalnie. Ich cechą wspólną jest to, że w rzeczywistości są domami publicznymi lub zorganizowanymi grupami przestępczymi lub seks firmami zaopatrującymi na zamówienie klientów w prostytucji³⁶.

W strukturach zajmujących się prostytucją hierarchia jest ściśle określona. Najniżej stoją prostytutki. Nieco wyżej są ochroniarze (dostarczanie prostytutek do klientów, przyjmowanie od nich zapłaty za usługi [która później przekazywana jest dyrektorowi firmy], instruowanie o warunkach pracy prostytutek, oglądanie pomieszczenia, kontrolowanie godzin powrotu prostytutek), dyspozytor (odbieranie telefonów, przyjmowanie zamówień, adresów, informowanie dyrektora o zamówieniu), a następnie - kierowcy (dowóz prostytutek wraz z ochroniarzem na miejsce usługi i przywóz z powrotem). Najwyższą pozycję zajmują właściciele kierujący seks-firmą (organizowanie pracy pozostałym pracownikom firmy, przyjęcie i podział pieniędzy uzyskanych od klientów, przelewanie pieniędzy do tzw. *obszczaka*³⁷ przez członków grup przestępczych kontrolujących ten przestępczy biznes). Pieniądze z *obszczaka* gwarantują bezpieczne funkcjonowanie firm, zarówno ze strony liderów grup przestępczych (pod opieką których znajduje się dana firma), jak również ze strony skorumpowanych urzędników i funkcjonariuszy Policji³⁸.

Najczęściej struktury zajmujące się eksploatacją prostytucji mają więc postać piramidy:

- osoby stanowiące „bazę surowcową” proceduru - prostytutki (dworcowe, hotelowe, na zamówienie);
- osoby pełniące funkcje wspomagające - ochroniarze, dyspozytorzy, kierowcy, najemcy lokalu;
- osoby nie pełniące funkcji stręczycielskich, ale okazujące pomoc przy procederze prostytucji - np. personel medyczny;
- osoby będące organizatorami poszczególnych etapów proceduru, kierujące procesem „kupna-sprzedaży”, skupiające w swoich rękach dochody uzyskane z usług prostytutek-sutenerzy (dyrektorzy firm). To oni dokonują podziału dochodów, rozliczają się z prostytutkami i innymi osobami uczestniczącymi w procederze, a także przekazują określony odsetek zarobku do *obszczaka*. Są więc elementem elity przestępczej, w jej hierarchii stoją wysoko. To oni określają wysokość stawek za usługi prostytutek i ustalają wysokość kwot przeznaczonych do wspólnej kasy. Część pieniędzy z *obszczaka* przeznaczonych jest na korumpowanie urzędników, policjantów, czyli na opłacenie bezpieczeństwa rozwoju proceduru. W ten sposób nad prostytucją tworzy się tzw. *krysha*³⁹ będąca przejawem współpracy świata przestępczego ze

³⁶ A.P. Djaczenko, N.A. Sinelnikowa, S.W. Szlyk, *op. cit.*, s. 34-35.

³⁷ *Obszczak* - skrót od słów w języku rosyjskim: *obszczaja kassa* - wspólna kasa - fundusz grupy przestępczej.

³⁸ A.P. Djaczenko, N.A. Sinelnikowa, S.W. Szlyk, *op. cit.*, s. 35.

³⁹ *Krysha* - ochrona o charakterze przestępczym, polegająca na pobieraniu haraczu od „ochronianych”. Najczęściej organem „kryszującym” w Rosji jest milicja (obecnie policja), ale niejednokrotnie w procederze uczestniczy też Federalna Służba Bezpieczeństwa (FSB). Wtedy mówi się o wyższym poziomie *kryszy*.

skorumpowanymi przedstawicielami władzy. Gwarantuje to bezpieczny rozwój seks-biznesu. Taka konstrukcja jest elementem zorganizowanej działalności przestępczej⁴⁰.

W grupach o mniejszym stopniu hierarchiczności dużą rolę w organizowaniu seks-biznesu również odgrywają dyrektorzy firm (sutenerzy). Podobnie, jak już wspomniano, ich zadania sprowadzają się do przyjęcia pieniędzy od klienta, wypłaty wynagrodzenia prostytutkom, opłacenia krysy oraz do rozwiązywania innych problemów (transport, lekarze, funkcjonariusze różnych organów). Ich podstawowe zadanie stanowi ochrona dziewcząt przed funkcjonariuszami Policji. Istotną rolę odgrywają też *mamoczki* – najczęściej były prostytutki. Pomagają one „koleżankom” w znajdowaniu klientów, dbają o ochronę przed przedstawicielami organów ochrony porządku publicznego. Prawdopodobnie *mamoczki* zabierają prostytutkom ok. 50% kwoty zapłaconej przez klienta. Sutenerzy bardzo pilnują prostytutek, traktują je ostro⁴¹, uniemożliwiają przejście do innej grupy⁴².

Powstanie gospodarki rynkowej znacząco wpłynęło na formowanie się i przejawy fenomenu prostytucji. Ponieważ w warunkach rynkowych wszystkie towary i usługi przybierają rynkową cenę, więc tym ekonomicznym mechanizmem „kształtuje się ceny, również w sferze usług seksualnych”. O ich wysokości decyduje: zapotrzebowanie ze strony mężczyzn, dyktowane potrzebą zaspokajania potrzeb seksualnych, występowanie prostytutek oraz konkurencja na rynku usług seksualnych⁴³.

Jak wynika z powyższych informacji określone miejsca uprawiania prostytucji decydują o jej pozycji na rynku usług. Nobilitują więc je, przede wszystkim, elitarne publiczne nocne kluby (nieoficjalne domy publiczne), które zatrudniają dziewczęta powyżej 16 roku życia. Z ich usług korzystają dyplomaci, deputowani oraz biznesmeni. Ceny usług wahają się od 500\$. Często są to domy, w których personel ma wyższe wykształcenie. W następnej kolejności są to ekskluzywne nieoficjalne domy publiczne (kluby), w których zatrudniani są byli sportowcy. Z ich usług korzystają literaci, biznesmeni oraz naukowcy. Ceny wynoszą od 200 do 1000\$. Niżej stoją nieoficjalne domy publiczne (w łaźniach, saunach). Personel stanowią tam absolwenci szkół wyższych, w tym np. nauczyciele. Korzystają z nich zamożni mężczyźni. Ceny wahają się od 1200 rubli za 2 godziny do 1000\$. W latach 1990. w Moskwie funkcjonowało ok. 500 seks-agencji, w których usługi prostytutek kosztowały od 100 do 120\$ za 2 godziny. Usługi w bardziej elitarnych miejscach (w których są sauny, bilard, basen) kosztowały od 1 do 3-5 tys. \$ za noc, a tańsze, np. dla homoseksualistów transwestytów- 200-250\$ za usługę. Stosunki seksualne z mężczyznami są droższe. Rozwój rynku wspomagają też kluby ze striptizem (np. w Sankt Petersburgu: *Rasputin, Moulin Rouge*) oraz erotyczne show, a także kluby z udziałem czarnoskórych (głównie Nigeryjczyków) – 50-100\$ za noc. Rozwija się też prostytucja nieletnich będących w wieku 10-12 lat. Noc z dzieckiem lub z mężczyzną zajmującym się prostytucją jest droższa niż noc z kobietą i kosztuje od 350 do 1000 \$. Prostytucja męska rozwija się na podobnym poziomie, co kobieca.

Zob. J.I. Gilinskij, [w:] K. Laskowska, *Współczesne zagrożenia bezpieczeństwa Rosji w wjęciu kryminologicznym*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2010, nr 2, s. 94.

⁴⁰ A.P. Djaczenko, N.A. Sinelnikowa, S.W. Szlyk, *op. cit.*, s. 32-33.

⁴¹ Na początku lat 1990. głośna była sprawa śmierci 6 prostytutek pracujących w hotelu *Rossija* w Moskwie. Znalezione je martwe w rzece Moskwa ze związanymi rękoma i nogami. Zob. S.J. Lebidiew, M.A. Koczubiej (red.), *Kriminologija*, Moskwa 2007, s. 478.

⁴² S.J. Lebidiew, M.A. Koczubiej (red.), *op. cit.*, s. 478.

⁴³ I. Gurwicz, M. Rusakowa, A. Jakowlewa, *op. cit.*, s. 208.

Natomiast jest mniej zbadana, poznana i bardziej ukryta. Szerzy się też świadczenie usług przez młodych mężczyzn starszym kobietom. Rozwijają się kluby oferujące udział w seks-grupach⁴⁴.

Prostytucja, będąca w większości pod kontrolą zorganizowanych grup przestępczych, wykorzystywana jest do następujących celów: zadowolenia liderów świata przestępczego; uzyskania znacznych kwot pieniędzy w dewizach od cudzoziemców; wejścia do konkurencyjnej grupy; skompromitowania osób na wysokich stanowiskach w celu ich skorumpowania; udzielania określonych informacji dla złodziei i rekieterów⁴⁵. Z prostytucją związana jest organizacja melin, nakłanianie do zajmowania się prostytucją, bezprawne pozbawienie wolności, zmuszanie do zazywania narkotyków, niewolnictwo i handel żywym towarem⁴⁶.

W ostatnich latach obserwuje się następujące tendencje rozwoju prostytucji w Rosji: wzrost skali zjawiska⁴⁷; przekształcanie się prostytucji w przestępczy biznes zorganizowanych grup; wzrost prostytucji dziecięcej; coraz większy udział w prostytucji mężczyzn; internacjonalizacja zjawiska (z Rosji wyjeżdżają Rosjanki do innych państw, a do Rosji przyjeżdżają obywatelki krajów sąsiednich)⁴⁸. Należy w tym miejscu podkreślić współczesny międzynarodowy charakter tego procederu. Rosyjskie prostytutki wywożone są, zarówno dobrowolnie, jak i podstępem lub pod przymusem do różnych krajów Europy, Azji (głównie Chin) oraz Ameryki Południowej⁴⁹. Niejednokrotnie młodym, atrakcyjnym kobietom proponuje się bardzo dobrze płatną pracę w charakterze guwernantek, tancerek, masażystek, fotomodelek. Po przybyciu na miejsce, po odebraniu zapłaty za przejazd oraz rzekome formalności, odbiera się im dokumenty i kieruje do domów publicznych⁵⁰.

Organizatorzy procederu prostytucji traktują go jako formę biznesu, wykorzystując do niego również turystykę. W związku z tym w Rosji powstają firmy turystyczne, które organizują wyjazdy do różnych państw, np. Estonii, Tajlandii, Włoch, Turcji oraz na Ibizę. Taki wyjazd można zamówić osobiście w biurze, telefonicznie lub przez Internet. Firmy dostosowują się do wymagań klienta (do seksualnej orientacji, do określonych życzeń). Niektóre z nich udostępniają w Internecie filmy dokumentujące takie wyjazdy⁵¹.

Owe wyprawy można sklasyfikować stosując różne kryteria:

- ze względu na orientację seksualną (dla osób homoseksualnych, biseksualnych, transwestytów, pedofili);
- ze względu na miejsce pobytu (otwarte i zamknięte kluby, hotele, plaże);
- ze względu na geografię wyjazdu (Ameryka Południowa, Płd.- Wsch. Azja, wschodnia i zachodnia Europa);
- ze względu na sposób zamówienia (wyjazdy grupowe, indywidualne)⁵².

⁴⁴ A.A. Stanskaja, *op. cit.*, s. 48-51.

⁴⁵ T.W. Warczuk, *Kriminologija*, Moskwa 2002, s. 269

⁴⁶ W.D. Małkow (red.), *Kriminologija*, Moskwa 2004, s. 512.

⁴⁷ Aczkolwiek, trudno jest oszacować skalę prostytucji w Rosji. Nie prowadzi się w niej bowiem żadnych statystyk i rejestrów, choćby liczby prostytutek. Zob. A.I. Aliksiejew, S.I. Gierasimow, A.J. Suchariow, *Kriminologiczeskaja profilaktika: teorija, opyt, problemy*, Moskwa 2001, s. 468.

⁴⁸ G.A. Awaniesow (red.), *op. cit.*, s. 246-247.

⁴⁹ W.N. Burlakow, N.M. Kropacziow (red.), *Kriminologija*, Sankt Petersburg 2003, s. 412.

⁵⁰ S.S. Pietrowa, *Kriminologija*, Moskwa 2009, s. 85.

⁵¹ J.G. Manycz, *Seks-turizm kak forma organizowanej prostituciji*, [w:] A.I. Dołgowa (red.), *Kriminalnaja ekonomija i organizowanija priestupnost'*, Moskwa 2007, s. 43.

⁵² *Ibidem*, s. 43.

- Takie wyjazdy powodują: wzrost zarażenia wirusem HIV i chorobami wenerycznymi; wykazują powiązania z prostytucją oraz międzynarodową przestępczością zorganizowaną; sprzyjają rozwojowi prostytucji dziecięcej, zwłaszcza w krajach Azji oraz wzrostowi przestępstw związanych z prostytucją; wciągają w prostytucję dzieci; ułatwiają handel ludźmi⁵³.

Przedstawione dotychczas informacje ukazały, że rynek prostytucji w Rosji, w znacznej większości, pozostaje pod kontrolą zorganizowanych grup przestępczych osiągających z niej znaczne dochody. Ma on charakter, zarówno krajowy, jak i międzynarodowy. Wykazuje powiązania z szeregiem przestępstw i patologii społecznych.

Możliwości przeciwdziałania rozwojowi rynku prostytucji w Rosji

Przeciwdziałanie zjawisku zorganizowanej prostytucji i rynkowi z nią związanemu powinno należeć, zarówno do społeczeństwa, jak i państwa.

Spółeczeństwo musi, przede wszystkim, zacząć stygmatyzować zjawisko, zaprzestać usprawiedliwiania uprawiania procederu trudną sytuacją materialną, zacząć uważać go za patologię zagrażającą normalnemu rozwojowi społeczeństwa.

Natomiast na temat potrzeby i zakresu kontroli państwa nad prostytucją trwają w Rosji spory. Niektórzy uważają, że jest ona normalnym, niemalże niezbędnym zjawiskiem społecznym. Dlatego też wykorzenie go przez państwo jest niemożliwe, a działania podjęte w tym kierunku sprowadzą ją tylko do podziemia. Dlatego też ścisła kontrola wywoła same negatywne skutki. Powinna ona raczej dotyczyć zjawisk z nią związanych: przestępczość (w tym zorganizowana), alkoholizm, narkomania⁵⁴.

Jak pokazują wiekowe doświadczenia, prostytucja jest odporna na likwidację. Mimo tego, prawo rosyjskie przewiduje określone rozwiązania zmierzające do ograniczenia jej zakresu. Stosowne przepisy zawiera Kodeks Federacji Rosyjskiej o naruszeniach administracyjnych z 2001 r.⁵⁵ oraz Kodeks karny Federacji Rosyjskiej z 1996r.⁵⁶. Należy podkreślić, że żaden z wymienionych aktów nie zawiera definicji prostytucji.

Art. 6.11 Kodeksu FR o naruszeniach administracyjnych z 2001 r. stanowi, że zajmowanie się prostytucją zagrożone jest karą administracyjną (grzywną) w wysokości od 1,5 tys. do 2 tys. rubli. Z kolei art. 6.12 przewiduje odpowiedzialność za uzyskiwanie dochodu z prostytucji innej osoby, za co grozi kara administracyjna (grzywna) w wysokości od 2 tys. do 2,5 tys. rubli lub areszt administracyjny na okres od 10 do 15 dób.

Taka regulacja oznacza obowiązywanie w Rosji prohibicjonizmu jako systemu regulacji prostytucji w tym kraju⁵⁷. Współcześnie, w praktyce przepisy te są martwe. Główny powód stanowią trudności z udowodnieniem zachowania polegającego na

⁵³ *Ibidem*, s. 44.

⁵⁴ S.J. Lebediew, M.A. Koczubiej (red.), *op. cit.*, s. 473.

⁵⁵ Kodeks Rosyjskiej Federacji ob administracyjnych prawonaruszeniach ot 30.12.2001, N 195-FZ, http://www.consultant.ru/popular/koap/13_7.html#p1341 (dostęp 04.06.2012 r.).

⁵⁶ Ugołownyj kodeks Rosyjskiej Federacji s 13.06.1996, Rossijskaja Gazieta 1996, Nr 113-115.

⁵⁷ Wprowadzenie w 1987 r. odpowiedzialności administracyjnej za zajmowanie się prostytucją odbywało się na tle wzrostu prostytucji, pojawienia się jej nowych form i wzrostu tolerancji (pobłażliwości) społeczeństwa wobec zjawiska. Zob.: W. Afanasjew, *Istoria prostituciji w Rossiji*, [w:] J.I. Gilinskij (red.), *Dewiantnost' i socjalnyj kontrol' w Rossiji (XIX- XXw.): tendencji i socjologiczeskoje osmyslennije*, Sankt Petersburg 2000, s. 356.

„zajmowaniu się prostytutką”. Średniorocznie na podstawie tego przepisu odpowiada ok. 500 osób, przy czym według szacunków tylko w Moskwie usługi świadczy ok. 15 tys. osób⁵⁸.

W świetle art. 240 kodeksu karnego FR z 1996 r. karalne jest wciąganie w zajmowanie się prostytutką lub zmuszanie do kontynuowania tej działalności. Sprawcy grozi kara grzywny w wysokości do 200 tys. rubli lub w wysokości wynagrodzenia lub innego dochodu skazanego za okres do 18 miesięcy, lub ograniczeniem wolności na okres do 3 lat, lub pozbawieniem wolności na okres do 3 lat. Powyższe czyny popełnione z użyciem przemocy lub z groźbą jej użycia, lub związane z wywiezieniem pokrzywdzonego za granicę państwem Federacji Rosyjskiej, lub z bezprawnym przetrzymywaniem go za granicą lub popełnione przez grupę osób po uprzednim porozumieniu zagrożone są karą pozbawienia wolności na okres do 6 lat z fakultatywnym ograniczeniem wolności na okres do 2 lat. Najsurowiej, bo karą pozbawienia wolności od 3 do 8 lat z fakultatywnym ograniczeniem wolności do 2 lat, zagrożone jest popełnienie powyższych czynów przez zorganizowaną grupę lub w stosunku do nieletniego.

Na podstawie art. 241 kk FR karalne są zachowania ukierunkowane na organizowanie zajmowania się prostytutką przez inne osoby, a także utrzymywanie melin służących do uprawiania prostytutki lub systematyczne oddawanie do dyspozycji pomieszczeń do uprawiania tego procederu. Sprawcy grozi kara grzywny w wysokości od 100 tys. do 500 tys. rubli lub w wysokości wynagrodzenia lub innego dochodu skazanego za okres od 1 roku do 3 lat lub z pozbawieniem wolności na okres do 5 lat. Powyższe czyny popełnione przez osobę z wykorzystaniem jej stanowiska służbowego lub z użyciem przemocy lub z groźbą jej użycia, lub z wykorzystaniem do uprawiania prostytutki nieletnich zagrożone są karą pozbawienia wolności na okres do 6 lat z fakultatywnym ograniczeniem wolności na okres do 2 lat. Najsurowiej, bo karą pozbawienia wolności od 3 do 10 lat z fakultatywnym ograniczeniem wolności od 1 roku do 2 lat, zagrożone jest popełnienie powyższych czynów z wykorzystaniem do uprawiania prostytutki nieletnich, którzy nie osiągnęli 14 roku życia.

W tym miejscu rozważań należało przedstawić statystyczny obraz wymienionych przestępstw. Ilustruje go tab. 1.

Tab. 1. Liczba zarejestrowanych przestępstw z art. 240 i art. 241 kk FR oraz liczba wykrytych ich sprawców w Rosji w latach 2005-2010.

Rok	Liczba przestępstw						Liczba wykrytych sprawców					
	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2005	2006	2007	2008	2009	2010
art. 240 kk FR	390	548	575	446	487	382	100	262	273	199	257	206
art. 241 kk FR	1039	1376	1570	1419	1424	958	741	967	1049	1051	1166	883

Źródło: <http://www.crimpravo.ru/page/mvdstatistic/> (dostęp 10.07.2012 r.).

Jak ukazały powyższe dane, liczby przestępstwa polegającego na wciąganiu w zajmowanie się prostytutką są bardzo niewielkie. Nieco większe dotyczą organizowania

⁵⁸ W.D. Małkow (red.), *op. cit.*, s. 511.

tego procederu przez inne osoby. Na podobnym odpowiednio poziomie kształtują się liczby wykrytych sprawców. Nie jest to naturalnie rzeczywisty obraz. Poznanie go utrudniają, przede wszystkim, problemy z udowodnianiem przestępczej działalności.

J.I. Gilinskij uważa, że współczesna „polityka zakazu jest bezsilna w <walce z prostytucją>”. Podkreśla on, że zakazy i represje są nieskuteczne wobec zjawiska mającego podłoże społeczne. Są one efektywne wobec przestępczości, ale już wobec prostytucji, alkoholizmu, spożywania narkotyków przynoszą więcej szkód niż pożytku⁵⁹. Podkreśla on, że jest zwolennikiem abolicjonizmu, a przeciwnikiem reglamentaryzmu⁶⁰.

Może więc w celu ograniczenia/likwidacji nielegalnego rynku prostytucji należy ją zalegalizować? W odpowiedzi na tak postawione pytanie trzeba wskazać argumenty „za” i „przeciw”.

Według S.L. Panowa argumenty „za” są następujące:

- po legalizacji domów publicznych spadnie zainteresowanie tą formą działalności przez zorganizowane grupy przestępcze. Zostaną one w ten sposób pozbawione jednego ze swoich źródeł dochodów;
- zalegalizowane domy publiczne będą obłożone podatkiem na rzecz państwa, co przyniesie mu zyski;
- legalizacja zmniejszy skalę zarażania wirusem HIV ze względu na obowiązkową kontrolę lekarską;
- legalizacja prostytucji zadowolony też część prostytutek ze względu na wynikające z tego gwarancje większej ochrony prawnej.⁶¹

A.F. Gałuzin dodaje, że:

- legalizacja będzie sposobem rozwiązania problemów społecznych związanych z prostytucją np. w zakresie ochrony praw i wolności człowieka, w tym poprzez dbałość o stan zdrowia prostytutek i klienta. Kontrola państwowa zapewni walkę z negatywnymi następstwami prostytucji;
- legalizacja ograniczy wiktylogenność zjawiska;
- zostanie ono wyrwane z rąk świata przestępczego, a przez to się ucywilizuje;
- zmniejszy liczbę zgwałceń⁶².

Należy pamiętać, że legalizacja prostytucji nie wyeliminuje wszystkich negatywnych zjawisk, ale może je ograniczyć. Natomiast trzeba zaostrzyć kary dla osób zerujących na niej⁶³.

S.L. Panow przytacza następujące argumenty „przeciw”:

- legalizacja przekształci seks-kluby, salony masażu w legalne miejsca zaspokajania potrzeb seksualnych. Spowoduje to utworzenie wokół tych lokali sieci osób wspomagających tę działalność: ochronę, taksówkarzy, lekarzy;
- nawet zalegalizowanie prostytucji nie zmniejszy liczby przestępstw z nią związanych;
- handel ludźmi stanie się normą (dostarczanie towaru do legalnych domów);

⁵⁹ J.I. Gilinskij, *Dewiantologija. Socjologija priestupnosti, narkotizma, prostituciji, samoubijstw i drugich otklonienij*, Sankt Petersburg 2007, s. 390.

⁶⁰ J.I. Gilinskij, *Tak szto že dziejat' s „nocnymi baboczkami”?*, [w:] J.I. Gilinskij, *Dewiantnost', priestupnost', socjalnyj kontrol. Izbrannyje statii*, Sankt Petersburg 2004, s. 42.

⁶¹ S.L. Panow, *op. cit.*, s. 31-32.

⁶² A.F. Gałuzin, W.W. Łoszkariow, *K woprosu dekriminalizaciji i legalizaciji prostituciji w Rossiji*, „Aktualnyje problemy prawowiedienija” 2004, nr 1, s. 214-215.

⁶³ *Ibidem*, s. 214-215.

- legalizacja popchnie w szpony prostytucji kobiety bez pracy, osoby w trudnej sytuacji materialnej;
- zalegalizowanie zwiększy zapotrzebowanie na usługi prostytucyjne;
- prostytucja zabroniona jest w wielu państwach⁶⁴.

W.W. Kulgin i M.P. Polianskaja dodają, że prostytucja jest szkodliwa społecznie, więc zalegalizowanie jej byłoby niewłaściwe. Uważają, że zbyt dużo młodych kobiet i dziewcząt będzie bez oporów uczestniczyło w tym procederze⁶⁵.

Zatem, nie ma jednego, właściwego wyjścia z sytuacji. A Rosja, swoim zwyczajem, woli stosować zakazy i surowe kary niż położyć nacisk na eliminowanie społeczno-ekonomicznych źródeł zjawiska oraz przeciwdziałanie ich powstawaniu.

Podsumowując, rynek usług prostytucyjnych w tym kraju ma bardzo długą historię. Miał swoją specyfikę, zarówno w okresie Imperium Rosyjskiego do 1917 r., w okresie radzieckim (1917-1991), jak i współcześnie. Patrząc z perspektywy historycznej, był on regulowany przez trzy systemy: abolicjonizm, reglamentaryzm i prohibicjonizm. Kształtowało go zapotrzebowanie społeczne oraz obowiązujące prawo oraz działalność odpowiednich organów (medycznych i policyjnych). Państwo rosyjskie od lat podejmuje próby ograniczania/eliminowania zjawiska prostytucji, głównie poprzez ustawodawstwo. Jednakże, coraz bardziej widać, że nie wygra ono z profesjonalizmem oraz siłą zorganizowanego świata przestępczego, który „przejął stery” nad tym procederem. I zrobi wszystko, by rozwijał się on doskonale. Dlatego, z pewnością, nieskuteczne prawo rosyjskie oraz nieefektywne, skorumpowane organy państwowe, kolejny raz w historii, nie zlikwidują go.

Streszczenie:

Opracowanie dotyczy problemu nielegalnego rynku usług prostytucyjnych w Rosji. Zjawisko to ukazano, zarówno w aspekcie historycznym, jak i współczesnym w kontekście jego etiologii oraz symptomów. Jak ustalono, od wieków jego podłoże stanowią, przede wszystkim, czynniki ekonomiczne oraz zapotrzebowanie społeczne na tego typu usługi. Z kolei fenomen przejawia się w ścisłej kategoryzacji prostytutek oraz struktur je eksploatujących, a także w różnorodnym zakresie usług oferowanych przez kobiety i mężczyzn trudniących się tym procederem. W publikacji przedstawiono też możliwości przeciwdziałania i zwalczania zjawiska w Rosji w aspekcie prawnym. Analizy ukazały, że na przestrzeni wieków w kraju tym obowiązywały trzy systemy regulacji prawnej: abolicjonizm, reglamentaryzm i prohibicjonizm. Obecnie funkcjonuje system wymieniony jako ostatni, gdyż zajmowanie się prostytucją stanowi w tym państwie wykroczenie, a wciąganie innych osób w nią oraz organizowanie jej stanowi przestępstwa przewidziane w kodeksie karnym. Rosja stoi dziś na rozdrożu w kwestii ewentualnej legalizacji zjawiska, dostrzegając różnorodne, w tym przede wszystkim negatywne tego aspekty. W opracowaniu podkreślono zorganizowany charakter współczesnego procederu, przynoszącego ogromne zyski strukturom go kontrolującym, co pozwala sądzić, że perspektywy wyeliminowania go lub chociażby ograniczenia są obecnie w Rosji znikome.

Słowa kluczowe:

prostytucja, nielegalny rynek, prohibicjonizm, przestępczość zorganizowana, Rosja

⁶⁴ S.L. Panow, *op. cit.*, s. 31-32.

⁶⁵ W.W. Kulgin, M.P. Polianskaja, *op. cit.*, s. 83.

Title:

Illegal services market in Russia on the example of prostitution

Summary:

The paper focuses on the illegal market of prostitution services in Russia. The author describes both historical and contemporary aspects of this phenomenon in the context of its etiology and symptoms. It has been determined that for centuries the fundamental causes of prostitution are economic factors and demand for such services in the society. The phenomenon is manifested in the strict categorization of prostitutes, the structures that exploit them, and in the various scopes of services offered by female and male prostitutes. The paper also presents the legal options of prevention and suppression of prostitution in Russia. The analyses performed have demonstrated that in Russia's history there have been three systems of legal regulations: abolitionism, control and prohibition. The current system can be described as prohibitionist because being a prostitute constitutes a petty offence and inducing others to become one and organizing prostitution are crimes enumerated in the penal code. Nowadays, Russia faces the dilemma of whether prostitution should be legalized considering various, mostly negative, aspects of such a solution. The paper emphasized the organized nature of this crime, which is a source of huge profits to its controlling structures, which leads to the conclusion that the prospects of eliminating or even limiting prostitution in Russia are marginal.

Keywords:

prostitution, illegal market, prohibition, organized crime, Russia

Mł. insp. dr Janusz Bryk
Dziekan
Wydziału Administracji
Wyższa Szkoła Policji w Szczytnie

ROZDZIAŁ V

Handel ludźmi – handel dziećmi

Handel dziećmi to pogwałcenie przysługującego każdemu dziecku prawa do zdrowego dzieciństwa a także do produktywnego życia, dającego satysfakcję i poczucie godności.

Etiologia zjawiska

Nasza cywilizacja od zarania dziejów spotyka się ze zjawiskiem jakim jest niewolnictwo. Pojawia się ono na wszystkich kontynentach i we wszystkich epokach w dziejach ludzkości. Istotą tej pierwszej w historii formy wyzysku jest stosunek zależności polegający na tym, że pewna grupa ludzi stanowi własność innych ludzi (lub instytucji), którzy mogą nimi swobodnie rozporządzać¹. Zniewolenie może oznaczać sytuację prawną lub faktyczną. W sytuacji prawnej znajdzie się osoba, która w świetle prawa jest czyjąś własnością, natomiast sytuacja faktyczna oznacza, że osoba znajduje się w faktycznym posiadaniu drugiego człowieka i ten stan rzeczy nie jest uregulowany prawnie.

W starożytności niewolnictwo odgrywało zasadniczą rolę produkcyjną oraz przyczyniło się do rozwoju kultury w Imperium Rzymskim. Źródła podają istnienie niewolnictwa w cywilizacjach Bliskiego Wschodu, jednak najlepiej znany nam jest świat śródziemnomorski – starożytnej Grecji i Rzymu, gdzie niewolnictwo było najbardziej rozpowszechnione. Głównym źródłem dopływu niewolników były wyprawy wojenne i nabywanie ich od okolicznych ludów. Rzadziej niewola za długi, samosprzedaż, czy też porwanie ludzi. Człowiekiem zniewolonym stawał się również potomek niewolnika oraz dziecko sprzedane lub porzucone przez swoich rodziców. „Zgodnie z greckim prawem rodzinnym dziecko narodzone w legalnym małżeństwie dopiero wtedy uzyskiwało wszelkie prawa wynikające z tego pochodzenia, kiedy zostało uznane przez ojca, tzn. uniesione przez niego na rękę. Jeżeli ojciec tego gestu nie dokonał, dziecko nie należało do rodziny i najczęściej bywało porzucone na miejscu często przez ludzi uczęszczanym. Tego typu dzieci – właściwie niemowlęta, bardzo często były podejmowane nie przez ludzi chcących je zaadoptować, lecz przez tych, którzy w ten sposób chcieli wychować dla siebie niewolnika”². Dziewczynki były znacznie częściej porzucane niż chłopcy – zapewne ze względu, że mniej przydawały się w pracy wymagającej siły fizycznej i ojcowie woleli mieć syna niż córkę. Oboje jednak były poszukiwanym „towarem”. W świetle greckiego prawa, jeśli dzieci nie zostały uznane przez ojca to posiadały status prawny matki³. Potomkowie niewolnicy i człowieka wolnego byli niewolnikami, chyba że ojciec zdecydował się na ich wyzwolenie. Rozpowszechniony obyczaj porzucania dzieci i podejmowania ich w celu obrócenia w niewolę był spowodowany z jednej strony tym, że

¹ *Encyklopedia Powszechna PWN*, Warszawa 1985, s. 277.

² I. Biezuńska-Małowist, M. Małowist, *Niewolnictwo*, Warszawa 1987, s. 34.

³ *Ibidem*, s. 36.

rodziców nie stać było na utrzymanie kolejnego dziecka lub też nie było im do niczego potrzebne, z drugiej zaś, jak już wspomniałem dzieci były bardzo cenionym towarem. „Małe dzieci, 8-9 letnie mogły pomagać przy różnych pracach, od 12 lat wykonywały już wiele czynności. Zniewolone dzieci najczęściej były przeznaczone do pracy w domu oraz w warsztatach rzemieślniczych (po wcześniejszym oddaniu dziecka na naukę rzemiosła do wykwalifikowanego rzemieślnika). Najciężej miały pracujące w kopalni (gdzie wynosiły urobek) oraz na polach. Niewolnicy wobec prawa byli traktowani jako przedmiot własności swego pana, który mógł nimi swobodnie rozporządzać. Z reguły też nie posiadali żadnych praw. Rzymianie określali ich jako „narzędzia obdarzone mową”, a słynne zdanie Arystotelesa, że „niewolnik jest ożywionym narzędziem, a narzędzie martwym niewolnikiem” doskonale odzwierciedla stosunek ludzi wolnych do niewolników. Dla ludzi antyku niewolnictwo było zjawiskiem naturalnym, bez którego nie wyobrażano sobie funkcjonowania. Z czasem zaczęto uznawać równość ludzi z urodzenia i lepiej traktować niewolników. Ustanowiono nowe uregulowania prawne mające na celu poprawę ich bytu. Spowodowane to było zarówno uznaniem ludzi zniewolonych za istoty posiadające duszę jak i w celu zapobiegnięcia ucieczkom oraz buntom, które przez okrutne traktowanie zdarzały się dosyć często.

W okresie średniowiecza rola niewolników zmalała. Nie odgrywali oni zasadniczej roli w gospodarce, gdzie dominowały stosunki feudalne. Niewolnictwo występowało głównie na ziemiach dawnego Cesarstwa Rzymskiego i w krajach islamu. Ludzie zniewoleni w większym stopniu zajmowali się pracami domowymi i w polu. Byli również wykorzystywani w kopalniach złota. Ważną rolę odgrywało także niewolnictwo wojskowe, z niewolników rekrutowano np. oddziały elitarne w krajach muzułmańskich. Zasoby niewolników czerpano głównie z krajów słowiańskich i z Afryki. Niewolnictwo istniało również na ziemiach polskich, najczęściej w formie uzależnienia ludności chłopskiej.

Nowożytność przyniosła wiele zmian, szczególnie w gospodarce dzięki pracy niewolników. Wraz z ekspansją terytorialną państw europejskich, poczynając od 1492 r. i odkryciem Ameryki Północnej przez Krzysztofa Kolumba rozpoczęły się próby przymuszenia ludności tubylczej do niewolniczej pracy. Z czasem zaczęto uzupełniać niedobory niewolników rdzennego pochodzenia importem z Afryki. Od XV do XIX w. z Czarnego Łądu do obu Ameryk wywiezionych zostało ok. 13 mln. zniewolonych Afrykańczyków. Wielu z nich umierało podczas nieludzkiej przeprawy przez Atlantyk. Po dotarciu na miejsce wykorzystywano ich przede wszystkim na wielkich plantacjach oraz jako służba domowa. Obchodzono się z nimi jak z towarem, przedmiotem transakcji, który można było kupić na specjalnie organizowanych targach niewolników. Często się zdarzało, że rozdzielano całe rodziny, nawet dzieci od swoich rodziców. Choć w teorii dzieci do lat 10 nie wolno było oddzielać od matek⁴, zdarzało się, że i tak spotykał je ten smutny los. Niewolnikom nie wolno było opuszczać plantacji, czy domu pana bez jego zgody, ich świadectwo w sądzie nie miało mocy prawnej, a w razie popełnienia jakiegokolwiek przestępstwa wymierzano im kary znacznie surowsze niż ludziom wolnym⁵. Często poddawano niewolników katechizacji i chrzczono. Ci, którzy przejęli wiarę stawali się nierzadko bardzo religijni, co pomagało im nieraz przetrwać trudne czasy. Niewolnictwo szeroko rozpowszechnione było również w krajach muzułmańskich,

⁴ I. Biezuńska-Małowist, M. Małowist, *op. cit.*, s. 397.

⁵ *Ibidem*, s. 397.

gdzie jedną z form zniewolenia było świadczenie usług seksualnych przez niewolnice będące własnością bogatych muzułmanów, w specjalnie utrzymywanych haremach.

Z czasem zaczęto dostrzegać, że niewolnictwo jest czymś niemoralnym i złym. W XVIII w. powstaje pierwszy ruch abolicjonistyczny, którego głównym celem jest zniesienie niewolnictwa. W wielu krajach, poczynając od Francji w 1794 r. zniesiono zależność od „panów”. W USA wyzwolenie przyniosła wojna secesyjna i rok 1865, kiedy to zniesiono niewolnictwo na terenie całego kraju. W 1926 r. Liga Narodów uchwaliła konwencję w sprawie niewolnictwa, zakazującą handlu niewolnikami. Kolejnymi ważnymi dokumentami były Powszechna Deklaracja Praw Człowieka ONZ z 1948 r. oraz Europejska Konwencja Praw Człowieka i Podstawowych Wolności z 1950 r. (uznająca niewolnictwo za sprzeczne z prawami człowieka). Ostatnim państwem świata, które zniosło formalnie niewolnictwo była Arabia Saudyjska - 1962 r. Warty uwagi jest fakt, że czarne niewolnictwo doprowadziło do wyludnienia wielu obszarów Afryki opóźniając jej rozwój we wszystkich dziedzinach⁶. W sumie, biorąc pod uwagę eksport do Egiptu, na Bliski Wschód, do muzułmańskich regionów Azji a także handel wewnątrz Afryki, wywóz niewolników można szacować nawet na 50 mln.⁷ Dzięki niewolnikom z Czarnego Łądu możliwe było zagospodarowanie Ameryki Łacińskiej przez Europejczyków. Choć zdania badaczy są podzielone, należałoby się raczej przychylić do stwierdzenia, że rozwój wielu krajów europejskich jak i Ameryki, nastąpił kosztem Afryki i jej mieszkańców.

Obecnie obserwujemy współczesną formę niewolnictwa - handel ludźmi. Należy jednak stwierdzić, że niektórzy Autorzy nie zgadzają się ze stwierdzeniem, iż handel ludźmi jest postacią nowoczesnego niewolnictwa⁸. Wskazuje się, że definicja niewolnictwa, zaproponowana przez Komitet do Spraw Nowoczesnego Niewolnictwa, zawiera pięć kryteriów, pozwalających na uznanie, że zachodzi powyższe zjawisko:

- konfiskata dokumentów tożsamości,
- wykorzystanie podatności osoby na wpływy w sposób wdrożenia jej do pracy bądź świadczenia usług bezpłatnie lub za niskie wynagrodzenie, które jest nieporównywalne do wartości świadczonej pracy oraz zapewniając zakwaterowanie i warunki pracy uwłaczające ludzkiej godności,
- odosobnienie czy „samoizolacja” w tym sensie, że osoba jest uzależniona od pracodawcy, która uświadamia ją co do faktu jej nieuregulowanej sytuacji prawnej,
- zerwanie więzi rodzinnych,
- izolacja kulturowa⁹.

Należy jednak pamiętać, że handel ludźmi jest tylko etapem pośrednim prowadzącym w końcowym etapie do faktycznego zniewolenia i nazwa ta nie oddaje całej istoty tego zjawiska. W XXI w. mamy do czynienia niemal z wszystkimi formami wyzysku, jakie występowały w historii świata oraz nowymi- bardziej podstępными, jak np. handel organami ludzkimi, czy wykorzystywanie dziecka do produkcji materiałów lub przedstawień o charakterze pornograficznym. Mają one odmienny charakter i są mniej widoczne, a dla przeciętnego człowieka wręcz niezauważalne.

⁶ I. Biezuńska-Małowist, M. Małowist, *op. cit.*, s. 322.

⁷ B. Nowak, *Współczesny handel ludźmi a nowożytny handel niewolnikami*, [w:] Z. Lasocik (red.), *Handel ludźmi. Zapobieganie i ściganie*, Warszawa 2006, s. 46.

⁸ J. Jurewicz, *Handel ludźmi w polskim prawie karnym i prawie ponadnarodowym*, Łódź 2011, s. 315.

⁹ *Ibidem*, s. 315.

Przez lata we wspólnocie narodowej nie było zgody co do definicji pojęcia „handel ludźmi”. Do 2000 r. termin ten nie był również definiowany w prawie międzynarodowym. Z historycznego punktu widzenia pojęcie to interpretowane było w kontekście handlu kobietami i dziećmi, nastawionego na eksploatację prostytucji, albo na inne „niemoralne cele”, przy czym wykładni tej towarzyszył panujący do dziś spór pomiędzy co najmniej trzema spojrzeniami na problem prostytucji: spojrzeniem abolicjonistycznym, spojrzeniem dozwalającym prostytucję dobrowolną i przymusową w kontekście podstawowych praw osób świadczących usługi seksualne. Dalsze problemy ze sprecyzowaniem pojęcia „handel ludźmi” płynęły z używanego w społeczności międzynarodowej, aż do początku lat dwudziestych ubiegłego wieku, określenia „handel białymi niewolnikami”. W rezultacie, istotne stało się dokonanie wyraźniej dystynkcji pomiędzy handlem ludźmi a przemysłem nielegalnych migrantów, jak również dokonanie wykładni terminu „handel ludźmi” w kontekście innych niżli zniewolenie seksualne współczesnych form niewolnictwa¹⁰.

Handel ludźmi stał się przedmiotem regulacji międzynarodowych już na początku XX w. Pierwszym aktem prawnym poświęconym temu zagadnieniu była Międzynarodowa konwencja o zwalczaniu handlu żywym towarem z 4 maja 1910 r. Uznawała ona za handel ludźmi zwerbowanie, uprowadzenie albo uwiedzenie, nawet za jej zgodą, kobiety albo dziewczyny dla celów rozpusty (art.1).

Podjęmowane były liczne próby w celu sformułowania pojęcia „handel ludźmi”, które uwzględniałyby wszystkie aspekty i formy popełniania tego przestępstwa. W efekcie ich pracy powstała pierwsza definicja handlu ludźmi, w Protokole o zwalczaniu, zapobieganiu oraz karaniu za handel ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi. Jest to akt prawa międzynarodowego, który uzupełnia Konwencję o międzynarodowej przestępczości zorganizowanej, podjętą pod auspicjami Organizacji Narodów Zjednoczonych¹¹.

„W rozumieniu niniejszego protokołu:

- a) "handel ludźmi" oznacza werbowanie, transport, przekazywanie, przechowywanie lub przyjmowanie osób z zastosowaniem gróźb lub użyciem siły lub też z wykorzystaniem innej formy przymusu, uprowadzenia, oszustwa, wprowadzenia w błąd, nadużycia władzy lub wykorzystania słabości, wręczenia lub przyjęcia płatności lub korzyści dla uzyskania zgody osoby mającej kontrolę nad inną osobą, w celu wykorzystania. Wykorzystanie obejmuje, jako minimum, wykorzystanie prostytucji innych osób lub inne formy wykorzystania seksualnego, pracę lub usługi o charakterze przymusowym, niewolnictwo lub praktyk podobne do niewolnictwa, zniewolenie albo usunięcie organów;
- b) zgoda ofiary handlu ludźmi na zamierzone wykorzystanie, o którym mowa pod literą (a), nie ma znaczenia, jeżeli posłużono się którąkolwiek z metod, o której mowa pod literą (a);
- c) werbowanie, transport, przekazywanie, przechowywanie lub przyjmowanie dziecka celem jego wykorzystania uznawane jest za "handel ludźmi" nawet wówczas, gdy nie obejmuje żadnej z metod, o której mowa pod literą (a);

¹⁰ P. Rudnicka, Raport *Zwalczanie handlu ludźmi: Prewencja poprzez rozwiązania prawne*, Kraków 2003, s. 10.

¹¹ P. Rudnicka, A. Bulanda, P. Szewdo, *Przewodnik dla Cudzoziemców, Zwalczanie handlu ludźmi: Prewencja poprzez rozwiązania prawne, Jak podjąć legalną pracę w Polsce i nie stać się ofiarą handlu ludźmi?*, Kraków 2003, s. 6.

d) "dziecko" oznacza osobę, która nie ukończyła osiemnastego roku życia"¹².

Według powyższej definicji przestępstwo handlu ludźmi polega na:

- werbowaniu,
 - transporcie,
 - przekazywaniu,
 - przechowywaniu,
 - przyjmowaniu ofiar.
- Musi być ono dokonane z zastosowaniem jednej z metod:
- grózb,
 - użycia siły lub z wykorzystaniem innej formy przymusu,
 - uprowadzenia,
 - oszustwa,
 - wprowadzenia w błąd,
 - nadużycia władzy lub wykorzystania słabości,
 - wręczenia lub przyjęcia pieniędzy lub innych korzyści w celu uzyskania zgody osoby mającej kontrolę nad ofiarą.
- Celem działań sprawcy musi być chęć wykorzystania ofiary do:
- prostytucji lub innej formy wykorzystania seksualnego,
 - pracy lub usług o charakterze przymusowym,
 - niewolnictwa lub praktyk podobnych do niewolnictwa,
 - zniewolenia,
 - usunięcia organów.

Warunkiem koniecznym odpowiedzialności karnej za takie przestępstwo jest to, aby sprawca działał umyślnie. Należy podkreślić, że zgoda ofiary nie ma znaczenia dla odpowiedzialności karnej sprawcy, jeśli popełniając to przestępstwo, posłużył się którąkolwiek z metod wymienionych w Protokole.

Protokół z Palermo postuluje, by za przestępstwo handlu ludźmi uznawać nie tylko dokonanie operacji handlowej, ale również usiłowanie jego dokonania, współsprawstwo oraz organizowanie innych osób lub kierowanie nimi w celu popełnienia przestępstwa handlu ludźmi.

Odpowiedzialność za przestępstwo handlu ludźmi, gdy ofiarami są dzieci, jest szersza. Wystarczy werbowanie, transport, przekazywanie, przechowywanie lub przyjęcie dziecka w celu jego wykorzystania, nie trzeba się natomiast posługiwać groźbą, przymusem, podstępem czy nadużyciem władzy lub wykorzystaniem bezradności¹³.

W Kodeksie karnym z 1969 r. problematyka przestępstwa handlu ludźmi spenalizowana była w rozdziale XXXII. „Przestępstwa przeciwko porządkowi publicznemu”, w art. 253 k.k.

Art. 253 § 1 Kto uprawia handel ludźmi nawet za ich zgodą podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 3.

Penalizacja w art. 253 k.k. przestępstwa handlu ludźmi, nawet „za ich zgodą”, stanowiła spełnienie zobowiązań międzynarodowych, które zaczęły być tworzone w celu

¹² Protokół o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu za handel ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi, uzupełniający Konwencję Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej (Dz. U. 2005, Nr 18, poz. 160).

¹³ E. Morawska, *Handel ludźmi z perspektywy systemu ochrony praw człowieka ONZ*, [w:] Z. Lasocik (red.), *Handel ludźmi zapobieganie i ściganie*, Warszawa 2006, s. 65-66.

zahamowania rozwoju handlu ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi pod koniec XIX w.

Wypełniając zobowiązania międzynarodowe, Polska podpisała w szczególności:

- a) w Paryżu Międzynarodową Konwencję z dnia 4 maja 1910 r. dotyczącą zwalczania handlu żywym towarem¹⁴. W myśl art. 1 tej konwencji, „każdy, kto dla zaspokojenia cudzych namiętności zwerbował, uprowadził, albo uwiódł nawet za ich zgodą kobietę lub dziewczynę nieletnią dla celów rozpusty winien być karany nawet wtedy, gdyby poszczególne czyny, stanowiące pierwiastki składowe przestępstwa, zostały dokonane w różnych państwach”. Ponadto stosownie do art. 2 konwencji „winien być również karany każdy, kto, dla zaspokojenia cudzych namiętności, za pomocą oszustwa lub gwałtu, groźby, użycia władzy, czy jakichkolwiek innych środków przymusu zwerbował, uprowadził lub uwiódł kobietę albo dziewczynę pełnoletnią dla celów rozpusty, choćby poszczególne czyny stanowiące pierwiastki składowe przestępstwa, zostały spełnione w różnych państwach”;
- b) w Genewie Konwencję o zwalczaniu handlu kobietami i dziećmi z dnia 30 września 1921 r.¹⁵;
- c) w Genewie Konwencję w sprawie niewolnictwa z dnia 25 września 1926 r.¹⁶, w której to w myśl art. 1 ustalono, że niewolnictwo jest stanem czy położeniem jednostki względem której stosowane jest postępowanie w całości lub części wynikające z prawa własności, zaś pojęcie handlu niewolnikami obejmuje wszelkie pojmanie, nabycie lub odstąpienie danej osoby celem uczynienia z niej niewolnika; wszelkie nabycie niewolnika dla sprzedaży lub zamiany, jakkolwiek akt odstąpienia drogą sprzedaży lub zamiany niewolnika nabytego dla celów sprzedaży lub wymiany jak i w ogóle wszelkich rodzajów handlu lub przewozu niewolników;
- d) w Genewie Konwencję dotyczącą zwalczania handlu kobietami pełnoletnimi z dnia 11 października 1933 r.¹⁷;
- e) w Lake Success Konwencję w sprawie zwalczania handlu ludźmi i eksploatacji prostytucji z dnia 21 marca 1950 r.¹⁸, w której to w myśl art. 1 i 2 Państwa – Strony zgadzają się ukarać każdego, kto dla zaspokojenia namiętności innej osoby:
 - dostarcza, zwabia lub uprowadza w celach prostytucji inną osobę, nawet za jej zgodą,
 - eksploatuje prostytucję innej osoby, nawet za jej zgodą,
 - utrzymuje lub prowadzi bądź świadomie finansuje dom publiczny albo bierze udział w jego finansowaniu,

¹⁴ Międzynarodowa Konwencja z dnia 4 maja 1910 r. dotyczącą zwalczania handlu żywym towarem (Dz. U. 1922, Nr 87, poz. 783).

¹⁵ Konwencja o zwalczaniu handlu kobietami i dziećmi z dnia 30 września 1921 r. (Dz. U. 1924, Nr 20, poz. 211).

¹⁶ Konwencja w sprawie niewolnictwa z dnia 25 września 1926 r. (Dz. U. 1931, Nr 4, poz. 21 ze zm.).

¹⁷ Konwencję dotyczącą zwalczania handlu kobietami pełnoletnimi z dnia 11 października 1933 r. (Dz. U. 1938, Nr 7, poz. 37).

¹⁸ Konwencję w sprawie zwalczania handlu ludźmi i eksploatacji prostytucji z dnia 21 marca 1950 r. (Dz. U. 1952, Nr 412, poz. 278).

- świadomie wynajmuje komuś lub odnajmuje od kogoś budynek bądź inne pomieszczenie lub jakąkolwiek ich część dla celów prostytucji innych osób¹⁹.

W dniu 12 grudnia 2000 r. w Palermo została podpisana Konwencja Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej, przyjętą przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych 15 listopada 2000 r., natomiast 4 października 2001 r. Polska podpisała również Protokół o zapobieganiu, zwalczaniu oraz karaniu handlu ludźmi, w szczególności kobietami i dziećmi, uzupełniający Konwencję, przyjęty przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych 15 listopada 2002 r., w którym to w art. 3 sformułowano definicję handlu ludźmi.

Wejście w życie względem RP wymienionego Protokołu skutkowało tym, że pojęcie handlu ludźmi użyte w art. 253 § 1 k.k. było definiowane na gruncie prawa polskiego zgodnie z definicją użytą w art. 3 wymienionego protokołu²⁰.

Nowelizacja przepisów dotyczących problematyki handlu ludźmi w kodeksie karnym

W ustawie z dnia 20 maja 2010 r.²¹ zostało wprowadzone pojęcie handlu ludźmi i pojęcie niewolnictwa. Znajdują się one w art. 115 § 22 i § 23 w brzmieniu:

„§ 22. Handlem ludźmi jest werbowanie, transport, dostarczanie, przekazywanie, przechowywanie lub przyjmowanie osoby z zastosowaniem:

- 1) przemocy lub groźby bezprawnej,
- 2) uprowadzenia,
- 3) podstępu,
- 4) wprowadzenia w błąd albo wyzyskania błędu lub niezdolności do należytego pojmowania przedsiębranego działania,
- 5) nadużycia stosunku zależności, wykorzystania krytycznego położenia lub stanu bezradności,

6) udzielenia albo przyjęcia korzyści majątkowej lub osobistej albo jej obietnicy osobie sprawującej opiekę lub nadzór nad inną osobą

- w celu jej wykorzystania, nawet za jej zgodą, w szczególności w prostytucji, pornografii lub innych formach seksualnego wykorzystania, w pracy lub usługach o charakterze przymusowym, w żebractwie, w niewolnictwie lub innych formach wykorzystania poniżających godność człowieka albo w celu pozyskania komórek, tkanek lub narządów wbrew przepisom ustawy. Jeżeli zachowanie sprawcy dotyczy małoletniego, stanowi ono handel ludźmi, nawet gdy nie zostały użyte metody lub środki wymienione w pkt. 1-6.

§ 23. Niewolnictwo jest stanem zależności, w którym człowiek jest traktowany jak przedmiot własności.”

Został uchylony art. 253 k.k., natomiast wprowadzony został art. 189a k.k., określający problematykę przestępstwa handlu ludźmi w brzmieniu:

„§ 1. Kto dopuszcza się handlu ludźmi, podlega karze pozbawienia wolności na czas nie krótszy od lat 3.

¹⁹ A. Wąsek, *Komentarz. Kodeks karny. Część szczególna, t. II*, Warszawa 2004, s. 338-339, zob. także J. Jurewicz, *Handel ludźmi w polskim prawie karnym i prawie ponadnarodowym*, s. 186-338.

²⁰ A. Wąsek, *op. cit.*, s. 340.

²¹ Ustawa z dnia 20 maja 2010 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny, ustawy o Policji, ustawy – Przepisy wprowadzające Kodeks karny oraz ustawy – Kodeks postępowania karnego (Dz. U. 2010, Nr 98, poz. 626).

§ 2. Kto czyni przygotowania do popełnienia przestępstwa określonego w § 1, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.”

Artykuł ten obecnie znajduje się w rozdziale XXIII „Przestępstwa przeciwko wolności”. W przepisie tym nadal przedmiotem ochrony jest wolność i godność człowieka. Jest to przestępstwo wieloczynnościowe, wymagające aktów kupna-sprzedaży. Penalizacji podlega zatem dokonywanie transakcji kupna-sprzedaży, których przedmiotem są co najmniej dwie osoby, przy czym zgoda tych osób nie ma wpływu na byt przestępstwa.

Jest to przestępstwo powszechne i umyślne. Jak wynika z definicji pojęcia handlu ludźmi zawartej w art. 115 § 22 k.k., przestępstwo to może być popełnione jedynie w zamiarze bezpośrednim. Dzieje się tak dlatego, że ustawodawca określił handel ludźmi jako zachowanie celowe („w celu jej wykorzystania, nawet za jej zgodą, w szczególności w prostytucji, pornografii lub innych formach seksualnego wykorzystania, w pracy lub usługach o charakterze przymusowym, w żebractwie, w niewolnictwie lub innych formach wykorzystania poniżających godność człowieka albo w celu pozyskania komórek, tkanek lub narządów wbrew przepisom ustawy”). Z uwagi na wysoki stopień szkodliwości handlu ludźmi wprowadzono w § 2 karalność przygotowania do popełnienia tego przestępstwa²².

Ustawodawca uchylił § 4 w art. 204 k.k. oraz spenalizował w art. 211a k.k. przestępstwo nielegalnej adopcji „Kto, w celu osiągnięcia korzyści majątkowej, zajmuje się organizowaniem adopcji dzieci wbrew przepisom ustawy, podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.”

Handel dziećmi

Definicja handlu dziećmi została sformułowana w Protokole Dodatkowym do Konwencji o Prawach Dziecka w sprawie handlu dziećmi, dziecięcej prostytucji i dziecięcej pornografii, przyjętym w Nowym Jorku 25 maja 2000 r.²³

Zgodnie z art. 2 Protokołu:

„Handel dziećmi oznacza jakiegokolwiek działanie lub transakcję, w drodze której dziecko przekazywane jest przez jakąkolwiek osobę lub grupę osób innej osobie lub grupie osób za wynagrodzeniem lub jakąkolwiek inną rekompensatą”.

Należy zauważyć, iż Protokół Fakultatywny w przeciwieństwie do Protokołu z Palermo nie zawęża handlu ludźmi ani handlu dziećmi do działań w ramach przestępczości zorganizowanej czy o charakterze międzynarodowym²⁴.

²² M. Budyn-Kulik, *Komentarz do art. 189(a) kodeksu karnego*, [w:] M. Mozgawa (red.), *Kodeks karny. Komentarz praktyczny*, Warszawa 2010.

²³ Protokół Dodatkowy do Konwencji o Prawach Dziecka w sprawie handlu dziećmi, dziecięcej prostytucji i dziecięcej pornografii z 25 maja 2000 r. (Dz. U. 2004, Nr 238, poz. 2389). Polska ratyfikowała Protokół w 2004 r.

²⁴ Zob. szerzej, E. Zielińska, *O zgodności polskiego ustawodawstwa karnego z Protokołem Dodatkowym do Konwencji o Prawach Dziecka w sprawie handlu dziećmi, dziecięcej prostytucji i dziecięcej pornografii*, „Dziecko krzywdzone” 2005, nr 12, s. 47-59.

Formy wykorzystywania dzieci – ofiar handlu ludźmi

Handel dziećmi i ich wykorzystywanie jest związane z krzywdzeniem dziecka, które doświadcza w tej sytuacji przemocy seksualnej, fizycznej i emocjonalnej ze strony sprawców²⁵. Pokrzywdzeni są wykorzystywani do:

- prostytucji, pornografii, innych usług o charakterze seksualnym,
- żebractwa,
- popełniania przestępstw (np. kradzieże, sprzedawanie narkotyków, przemyt),
- pracy niewolniczej,
- pracach i usługach o charakterze przymusowym,
- pozyskiwania organów,
- w sporcie – wykorzystywani jako dżokeje w wyścigach wielbłądów,
- wcielani do wojska,
- nielegalnej adopcji.

Pomimo, że różne formy handlu ludźmi znalazły miejsce w zapisach prawa międzynarodowego oraz – na ogół prawa krajowego, nie wyczerpują one różnych form wykorzystywania dzieci - ofiar handlu ludźmi. Zdarzały się przykłady dziewcząt z Albanii i Mołdawii, uprowadzanych, aby żebrać, ale zarazem wykorzystywanych seksualnie, a także chłopców, głównie z Albanii, uprowadzanych do pracy przymusowej, zmuszanych do przestępczości i żebrania. Tym samym można stwierdzić, że wykorzystywanie dzieci padających ofiarą handlu ludźmi ma nierazko charakter progresywny – z chwilą, gdy zostaną uprowadzone, są narażone na ciągłe wykorzystywanie w różnych formach.

Stosunkowo nowe formy wykorzystywania dzieci w Europie to m. in. przymusowe małżeństwa i wyludzanie świadczeń socjalnych²⁶. W niektórych rejonach świata dzieci są też werbowane i angażowane do działań wojennych (m.in. Afganistan, Somalia, Kambodża, Sri Lanka). Należy pamiętać, że również dzieci, które nie są ofiarami handlu, mogą być krzywdzone w powyższy sposób. W takim wypadku mówimy o komercyjnym wykorzystywaniu dzieci²⁷.

Według danych *UNICEF* ponad połowę wszystkich ofiar handlu ludźmi stanowią dzieci. Małoletni są wykorzystywani przede wszystkim do produkcji materiałów pornograficznych, do żebractwa, do drobnych kradzieży i popełniania innego rodzaju przestępstw, a także do nielegalnej adopcji. Małoletni z racji swojego wieku oraz niedojrzałości emocjonalno – intelektualnej nie posiadają umiejętności rozróżniania między dobrem a złem. Bezbronność oraz nieświadomość swoich praw sprawia, iż dzieciom trudniej przeciwstawić się lub uciec od swojego oprawcy. Ograniczona zdolność do oceny własnej sytuacji powoduje, iż dzieci bardzo łatwo jest kontrolować i wykorzystywać. Często zdarza się też, że dzieci traktują wykonywane przez siebie czynności (np. żebranie) jako normalną powinność wobec swojego opiekuna.

Szczególnie narażone na stanie się ofiarą handlu dziećmi są:

- małoletni cudzoziemcy bez opieki lub dzieci podróżujące w towarzystwie osób niespokrewnionych,

²⁵ Podręcznik z materiałami dotyczący dobrych praktyk walki z handlem dziećmi, Wiedeń 2006, s. 25, 30; Broszura *Problem handlu dziećmi w Polsce i na świecie. Charakterystyka zjawiska i regulacje prawne*, Fundacja Dzieci Niczyje 2011, s. 2.

²⁶ Podręcznik..., s. 2.

²⁷ *Ibidem*, s. 2.

- dzieci przebywające w placówkach opiekuńczo-wychowawczych czy w domach dziecka,
- nastolatki poszukujące pracy za granicą w charakterze modela/modelki, kelnera/kelnerki itp.,
- dzieci z rodzin dysfunkcyjnych,
- do grupy ryzyka mogą także należeć dzieci zaginione.

W Polsce spośród wszystkich zgłoszeń Policja odnotowuje rocznie około 150 zaginięć dzieci do 7 roku życia, około 800 zaginięć dzieci w wieku 7-13 lat i około 3500 zaginięć dzieci w wieku 13-17 lat. Przypuszcza się, że niektóre z tych dzieci mogą stać się ofiarą przestępstwa handlu ludźmi, jednak z uwagi na brak oficjalnych statystyk, trudno wskazać ile jest takich przypadków.

Często spotykany profil dziecka, które padło ofiarą handlu ludźmi, obejmuje takie cechy, jak, pochodzenie z rodziny cierpiącej z powodu przemian gospodarczych, destabilizacji społecznej, konfliktów zbrojnych, ubóstwa, patologii, niskiego poziomu wykształcenia, dyskryminacji kultury migracyjnej, braku możliwości i desperackiego dążenia do podniesienia poziomu życia.

Mechanizm działania sprawców

Handlem dziećmi zajmują się osoby obce lub częściej osoby bliskie dziecku tj. rodzina, dalecy krewni. Sprawcy, chcąc wzbudzić zaufanie dziecka, posługują się różnymi metodami i technikami. Deklarują pomoc finansową lub wsparcie w zdobyciu wykształcenia. Przestępcy posiadają sfałszowane dokumenty lub przedstawiają się jako opiekunowie dziecka, wprowadzając w błąd służby migracyjne.

Handlarze uciekają się do zastraszania dzieci, stosowania przemocy, torturowania, grożenia śmiercią. Handlarze wykorzystują zależność, zwłaszcza młodszych dzieci – zaspokajając ich podstawowe potrzeby takie, jak pożywienie, schronienie, ale również otaczając miłością i uczuciem, wmawiają im, że są jedynymi osobami, na których mogą polegać, co prowadzi do całkowitego uzależnienia dzieci od swoich opiekunów.

Handlarze wykorzystują również fakt, że dzieci mają o wiele mniejszą niż dorośli zdolność do oceny ryzyka oraz rozróżniania między dobrem a złem.

Formy przymusu stosowane przez handlarzy względem dzieci mogą przybierać następujące formy:

- przemoc fizyczna np. bicie, przypalanie papierosami,
- groźby lub znęcanie psychiczne,
- głodzenie dziecka,
- zmuszanie do picia alkoholu lub do zażywania narkotyków,
- zmuszanie do przyjmowania środków uspokajających,
- zakaz opuszczania pokoju/domu, w którym dziecko przebywa,
- zabranie paszportu lub innego dokumentu dziecka,
- oddzielenie od bliskich,
- przewożenie bez podania celu podróży.

Handel dziećmi w celu wykorzystywania seksualnego

Komercyjne wykorzystywanie seksualne dzieci godzi w ich podstawowe prawa. Często wiąże się z użyciem przemocy i zniewolenia. Dziecko traktowane jest jako obiekt

seksualny i handlowy. Ofiary handlu najczęściej wykorzystuje się do produkcji materiałów pornograficznych i prostytucji. Problem ten dotyczy zarówno dziewczynek jak i chłopców.

Prostytucja dziecięca jest to wykorzystywanie dzieci w czynnościach seksualnych za wynagrodzeniem lub jakąkolwiek rekompensatą w innej formie²⁸. Ma miejsce wtedy, gdy jakaś osoba odnosi korzyści z sytuacji, w której dziecko jest udostępniane w celach seksualnych²⁹. ECPAT szacuje, że możliwa liczba ofiar – dzieci wykorzystywanych w prostytucji to aż 10 milionów.

„Dzieci mogą być kontrolowane przez pośredników zarządzających i nadzorujących transakcję (sutenerzy, właściciele domów publicznych, zorganizowane grupy przestępcze) lub sprawcę bezpośredniego wykorzystania(...)do wykorzystania może dochodzić w różnych miejscach np. w domach publicznych, agencjach towarzyskich, barach, klubach, prywatnych mieszkaniach, hotelach czy na ulicy”³⁰. Dzieci mogą być również wyzyskiwane przez członków rodziny sprzedających lub „udostępniających” dzieci za opłatą³¹. Sprawcami bezpośredniego wykorzystania seksualnego dzieci w prostytucji mogą być zarówno pedofile (tzw. sprawcy preferencyjni), jak i osoby wykorzystujące w sytuacji, w której dziecko jest bardziej dostępne niż osoba dorosła (tzw. sprawcy sytuacyjni)³².

Warto zwrócić uwagę na to, że dzieci ze względu na swoją niedojrzałość, naiwność i brak świadomości w podejmowaniu decyzji będą zawsze ofiarami przemocy, a nie pracownikami oferującymi usługi seksualne. I nie ma tutaj znaczenia czy dziecko zaangażowało się w prostytucję z własnej woli czy zostało do tego przymuszone.

Problem „prostytucji dziecięcej”, który generują osoby dorosłe przez zapotrzebowanie na dzieci jako obiekty seksualne jest problemem globalnym i dotyczy całego świata. Dorośli dążą do czerpania korzyści, wykorzystując i krzywdząc przy tym dzieci. „Popyt zagraniczny kreowany jest nie tylko przez turystów, ale również przez personel wojskowy czy pracowników organizacji humanitarnych, którzy wykorzystują dzieci w zamian za zapewnienie im bezpieczeństwa czy środków materialnych do przeżycia. Zorganizowana turystyka seksualna m.in. w Azji Środkowej i Ameryce Południowej, wiąże się ze wzrostem zainteresowania kontaktami seksualnymi z dziećmi”³³.

W Polsce policja identyfikuje rocznie około kilkudziesięciu osób poniżej 18 roku życia wykorzystywanych w prostytucji, w tym zaledwie kilku małoletnich, którzy byli zmuszani do prostytucji³⁴. Jest to jedynie bardzo mały wycinek skali zjawiska, ze względu na trudności w identyfikacji ofiar. Jeśli dziecko sprzedaje się dobrowolnie (co wcale nie oznacza, że w pełni świadomie), to obie strony dążą do zachowania tajemnicy, a nawiązanie kontaktu odbywa się głównie przez Internet. Sex-biznes jest także w dużej mierze opanowany przez środowiska przestępcze.

²⁸ Definicja z Protokołu fakultatywnego do Konwencji o prawach dziecka w sprawie handlu dziećmi, dziecięcej prostytucji i dziecięcej pornografii przyjętego w dniu 25 maja 2000 r. w Nowym Jorku.

²⁹ *Komercyjne wykorzystywanie seksualne dzieci. Pytania i odpowiedzi*. Broszura informacyjna ECPAT International 2011.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ A. Popławska, *Wykorzystywanie małoletnich w prostytucji – charakterystyka i dynamika zjawiska ze szczególnym uwzględnieniem perspektywy polskiej „Dziecko krzywdzone. Teoria, badania, praktyka”* 2010, nr 4 (33), s. 55.

³² *Ibidem*, s. 55.

³³ *Komercyjne...*

³⁴ A. Popławska, *op. cit.*, s. 56.

Kolejnym problemem dotyczącym wykorzystywania dzieci w sex-biznesie jest pornografia dziecięca. Do pornografii dziecięcej można zaliczyć fotografie, wizerunki, rysunki, filmy czy teksty, rozpowszechniane między innymi za pośrednictwem publikacji, telefonów komórkowych, płyt, dysków czy plików³⁵. „Jest to forma wyzysku dzieci, które mogą zostać przymuszone, również w wyniku oszustwa, do angażowania się w czynności seksualne mające na celu jej produkcję(...), materiały pornograficzne mogą następnie służyć do zastraszenia i szantażowania dzieci, które zostały wykorzystane przy ich produkcji”³⁶. Wykorzystywanie dzieci do produkcji treści pornograficznych jest jednym z najbardziej dochodowych przedsięwzięć zorganizowanych grup przestępczych³⁷.

Pornografia dziecięca przyczynia się do propagowania przyzwolenia na kontakty seksualne z dziećmi, a ci którzy są jej odbiorcami wpływają na wzrost zapotrzebowania na tego typu materiały a tym samym przyczyniają się do wyzyskiwania dzieci. Eksperti z ECPAT International zwracają uwagę na to, że „globalna dystrybucja pornografii dziecięcej za pośrednictwem Internetu, bez ujednoczenia międzynarodowych przepisów prawnych chroniących dzieci, utrudnia krajowym organom ścigania osądzenie sprawców. Ponieważ Internet przekracza granice państwowe, harmonizacja ustawodawstwa międzynarodowego, międzynarodowa współpraca policji oraz odpowiedzialność przemysłu IT są niezbędne w celu wyeliminowania problemu”³⁸.

Warto także zwrócić uwagę na zjawisko turystyki seksualnej, która również jest formą komercyjnego wykorzystywania seksualnego przez osoby podróżujące w celu angażowania się w czynności seksualne z dziećmi. Sprawcy najczęściej podróżują z krajów bogatszych do biedniejszych, gdzie dostęp do usług seksualnych dzieci jest łatwiejszy, ale mogą również przemieszczać się na terenie jednego kraju. Turystyka seksualna bazuje więc na nierównościach ekonomicznych i jest powiązana z handlem dziećmi w celach seksualnych i wykorzystywaniem w prostytucji³⁹. „Poczucie anonimowości w obcym kraju sprzyja krzywdzącym zachowaniom w stosunku do dzieci. Sprawcy często próbują usprawiedliwić swoje zachowanie, twierdząc że w danym kraju kontakty seksualne z dziećmi są powszechnie akceptowane lub że korzyści, które w zamian za seks otrzymują dzieci, pomagają im i ich społeczności(...)kraje docelowe dla turystyki seksualnej mogą się zmieniać, gdy ochrona dzieci przed wykorzystywaniem seksualnym zwiększa się w jakimś kraju, turyści zmieniają cel podróży(...)sprawcy często korzystają z bazy turystycznej – hoteli, restauracji, ośrodków wypoczynkowych, dogodnych połączeń lotniczych. Niektóre przedsiębiorstwa turystyczne mogą pośrednio przyczyniać się do rozwoju procederu np. w przypadku nie zwracania uwagi na wykorzystywanie dzieci na terenie hotelu. Przemysł turystyczny odgrywa więc ogromną rolę w walce z turystyką seksualną”⁴⁰.

Ważnym problemem są również przymusowe małżeństwa dzieci, które mogą być formą komercyjnego wykorzystywania seksualnego. Dzieje się tak, gdy pod przykrywką zawarcia małżeństwa dochodzi do transakcji, w której przyszły małżonek „kupuje” dziecko (rodzina uzyskuje w zamian korzyści lub wsparcie), a następnie wykorzystuje je seksualnie⁴¹. „W części zachodniej i wschodniej Afryki oraz w Azji

³⁵ *Komercyjne...*

³⁶ *Ibidem.*

³⁷ K. Karsznicki, *Ściganie przestępstwa handlu ludźmi w Polsce*, Warszawa 2010, s. 104.

³⁸ *Komercyjne...*

³⁹ *Ibidem.*

⁴⁰ *Ibidem.*

⁴¹ *Ibidem.*

Południowej małżeństwa dzieci, które nie weszły jeszcze w okres dojrzwania seksualnego, nie należą do rzadkości. Z kolei małżeństwa wkrótce po okresie dojrzwania dzieci są częste na Bliskim Wschodzie, w Afryce Północnej i w niektórych częściach Azji⁴². Przymusowe małżeństwa są łamaniem podstawowych praw dziecka, takich jak prawo do edukacji, zdrowia i decydowania o własnym losie. Często po wstąpieniu w związek małżeński osoby niepełnoletnie tracą status dziecka, a co się z tym wiąże również ochronę obejmującą dzieci w danym kraju⁴³. „W niektórych krajach obawa przed zakażeniem HIV zachęca dorosłych do szukania młodszych partnerów. W przypadku ubóstwa wczesne małżeństwo może być sposobem na przetrwanie dziecka lub zapewnienie ochrony młodym dziewczynom: np. w Albanii w rodzinach wiejskich córki są zachęcane do wczesnego zamążpójścia, aby uniknąć porwań, podczas gdy w północnej Ugandzie i Somalii rodziny doprowadzają do ślubu córek z członkami lokalnych grup przestępczych w zamian za bezpieczeństwo reszty rodziny. Wiele dzieci jest zmuszanych do małżeństwa przez rodzinę, co nie pozostawia dziecku prawa wyboru. Małżeństwa mogą być wykorzystywane jako nagrody i zachęty dla żołnierzy, a wiele dziewczyn staje się następnie ofiarami przemocy. Ponadto, wczesne małżeństwa często kończą się porzuceniem żony, co skutkuje jej ubóstwem i zwiększa ryzyko, że aby zapewnić sobie przetrwanie, będzie zmuszona do świadczenia usług seksualnych⁴⁴.

Wykorzystywanie małoletnich do żebractwa

Jednym z celów, do których wykorzystywane są dzieci jest żebractwo. Obecność dzieci jako rekwizyt żebraczy ma na celu wzbudzenie litości i współczucia u potencjalnych ofiarodawców, a tym samym osiągnięcie wyższego zysku z tego procederu. Praktyka ta stała się powszechna, do tego stopnia, że w krótkim czasie pojawiły się zorganizowane grupy trudniące się żebractwem. Procederem żebractwa zagrożone są w szczególności duże aglomeracje miejskie, takie jak: Rzeszów, Wrocław, Poznań, Kraków czy Warszawa. K. Król, badaczka analizująca zjawisko żebractwa w Poznaniu i okolicznych miastach, wyróżniła kilka figur żebraczych, najczęściej spotykanych wśród małoletnich, takich jak:

- grajak uliczny,
- kaleka – udawanie niepełnosprawności lub wykorzystywanie swojej choroby, ułomności,
- wędrowiec – dziecko zaczepia w różnych miejscach przechodniów, często w sposób natarczywy i arogancki, prosząc o pieniądze lub papierosy, dziecko szybko i łatwo nawiązuje kontakt z innymi ludźmi,
- żebrak okazjonalny – dzieci zbierają pieniądze w określonym celu, np. chcą dorobić do zbyt niskiego kieszonkowego, na słodycze, papierosy czy innego rodzaju używki,
- figura z rekwizytem – dziecko wykorzystuje jakiś element, by wzbudzić współczucie, np. psa. W takim przypadku żebrak stanowi jedynie dodatek do rekwizytu, który odgrywa pierwszoplanową rolę,
- figura ofiara losu – dziecko przyjmuje bierną postawę, jest obojętne, apatyczne, nie nawiązuje kontaktu z przechodniami,

⁴² *Ibidem.*

⁴³ *Ibidem.*

⁴⁴ *Ibidem.*

- uliczny przedsiębiorca – dziecko przyjmujące taką figurę w zamian za drobne datki oferuje swoją pomoc, która najczęściej polega na myciu szyb samochodu, wskazywaniu wolnych miejsc na parkingach czy ulicznej sprzedaży kwiatów⁴⁵.

Z uwagi na złożoność zjawiska, brak specjalistycznych badań i analiz, jak i różne podejście do problemu żebractwa na terenie poszczególnych Komend Policji, niezwykle trudno jest wskazać wiarygodne statystyki umożliwiające zobrazowanie procederu handlu dziećmi w kontekście zmuszania małoletnich do żebrania.

Podanie jakichkolwiek danych jest niemożliwe zwłaszcza w przypadku dzieci cudzoziemskich, z uwagi na brak dokumentów, które mogłyby potwierdzić ich tożsamość, jak również ze względu na barierę językową, co w znacznym stopniu utrudnia organom ścigania skuteczną ich identyfikację.

Zgodnie z art. 104 ustawy z dnia 20 maja 1971 r. Kodeks wykroczeń wykorzystywanie małoletnich do żebractwa podlega karze aresztu, ograniczenia wolności albo grzywny⁴⁶. W raporcie opracowanym przez KGP zwrócono uwagę na znaczący wzrost liczby zastosowanych środków oddziaływania wychowawczego w postaci pouczeń w przypadkach wykroczeń z art. 104.

Warto podkreślić, iż Policja podejmuje różne działania, które mają na celu zapobieganie zjawisku żebractwa, w tym wykorzystywania małoletnich do żebractwa. Działania te polegają na:

- zwiększeniu liczby patroli Policji (w niektórych województwach patrole odbywają się wspólnie ze Strażą Graniczną, Strażą Miejską czy Strażą Ochrony Kolei. Ich celem jest kontrola miejsc, w których mogą przebywać osoby żebrzące);
- podniesieniu poziomu wiedzy oraz zwiększeniu świadomości wśród funkcjonariuszy Policji na temat różnych aspektów zjawiska żebractwa, zagrożeń z niego wynikających, w szczególności w kontekście handlu ludźmi;
- nawiązaniu współpracy z różnego rodzaju podmiotami pozapolicyjnymi tj. organizacjami pozarządowymi; samorządem lokalnym czy szkołami;
- przekazywanie informacji na temat zjawiska żebractwa, w tym zmuszania małoletnich do tego procederu za pośrednictwem lokalnych mediów oraz strony internetowej Policji.

Statystyki

W Polsce istnieją wprawdzie oficjalne statystyki dotyczące procederu handlu ludźmi, jednak zdaniem przedstawicieli organizacji pozarządowych, działających na rzecz przeciwdziałania handlowi ludźmi, są one zaniżone i nie odzwierciedlają rzeczywistej skali tego zjawiska.

Z uwagi na skomplikowany charakter procederu handlu dziećmi, trudność w wykrywaniu tego rodzaju przestępstw, a także brak odpowiedniego systemu gromadzącego dane statystyczne, nie można wskazać ile dzieci w Polsce pada ofiarą handlu ludźmi. Z szacunków Międzynarodowej Organizacji Pracy oraz *UNICEF* wynika, iż rocznie około 1,2 mln dzieci jest sprzedawanych rocznie do różnych celów.

⁴⁵ K. Król, *Żebractwo we współczesnej Polsce jako kwestia ekonomiczno- społeczna*, Poznań 2004, (niepublikowana praca doktorska).

⁴⁶ Ustawa z dnia 20 maja 1971 r. Kodeks wykroczeń (Dz. U. 1971, Nr 12, poz. 114 z późn. zm.).

Małoletni cudzoziemcy bez opieki przebywający w Polsce są szczególnie narażeni na stanie się ofiarą handlu ludźmi, z tego też względu wymagają nadzwyczajnej ochrony. Pojęcie małoletniego cudzoziemca bez opieki obejmuje osobę poniżej 18 roku życia, która nie jest obywatelem Polski i przebywa na naszym terytorium, legalnie lub nielegalnie, bez przedstawiciela ustawowego⁴⁷.

W celu zapewnienia bezpiecznego schronienia oraz kompleksowego wsparcia i należytej opieki małoletnim ofiarom handlu, w 2009 r. w Warszawie ustanowiono placówkę, do której kierowane są dzieci cudzoziemskie zidentyfikowane jako ofiary handlu.

Ogólnie, przyjmując kryterium statusu pobytu dzieci cudzoziemskich bez opieki w Polsce, można wyróżnić następujące grupy:

- małoletni cudzoziemcy bez opieki, ubiegający się o nadanie statusu uchodźcy w Polsce;
- małoletni cudzoziemcy bez opieki, którym przyznano jedną z form ochrony w Polsce na podstawie ustawy z dnia 13 czerwca 2003 r. udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium RP⁴⁸.
- małoletni cudzoziemcy bez opieki o nieuregulowanej sytuacji;
- małoletni cudzoziemcy bez opieki zidentyfikowani jako ofiary handlu ludźmi.

W Polsce nie ma jednego aktu prawnego, który kompleksowo regulowałby sytuację małoletnich cudzoziemców bez opieki. W najlepszej sytuacji znajdują się zdecydowanie dzieci ubiegające się o jedną z form ochrony w Polsce (status uchodźcy, ochroną uzupełniającą, pobyt tolerowany). Dzieci, będąc w procedurze uchodźczej mają zapewnione odpowiednie zakwaterowanie oraz opiekę. Aktem prawnym rozwiązującym natomiast w pewnej części sytuację dzieci cudzoziemskich bez opieki nie ubiegających się o status uchodźcy i przebywających nielegalnie na terytorium Polski jest ustawa o pomocy społecznej z 12 marca 2004 r.⁴⁹.

Tab. 1. Liczba małoletnich cudzoziemców bez opieki ubiegających się o status uchodźcy w Polsce w 2010 r.

Obywatelstwo	0 – 13 lat	14 – 17 lat
Afganistan	2	1
Armenia	3	0
Białoruś	1	0
Gruzja	12	4
Iran	1	0
Kazachstan	2	0
Rosja	148	54
Turcja	1	0
Wietnam	1	1
Suma	171	60

Źródło: I. Nowak, K. Przybysławska, *Raport na temat zjawiska handlu dziećmi w Polsce 2010*, Centrum Pomocy Prawnej im. Haliny Nieć, Warszawa 2010.

⁴⁷ M. Kubalski, C. Nowak, *Małoletni cudzoziemcy bez opieki w Polsce – analiza wybranych zagadnień prawnych*, „Dziecko Krzywdzone” 2005, nr 12, s. 96-97.

⁴⁸ Ustawa z dnia 13 czerwca 2003 r. udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium RP (Dz. U. 2009, Nr 189, poz. 1472 z późn. zm.)

⁴⁹ Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz. U. 2009, Nr 175, poz. 1362 z późn. zm.).

Czynniki ryzyka i determinanty handlu dziećmi

Aby można było skutecznie walczyć z handlem dziećmi niezbędne jest poznanie przyczyn tego zjawiska, a ściślej konieczne jest uwzględnienie czynników sprzyjających handlowi dziećmi. Biorąc pod uwagę czynniki ogólne, które determinują handel ludźmi można wymienić:

- bezrobocie i ubóstwo,
- trudności w podejmowaniu legalnej pracy za granicą,
- nieskuteczne i źle stosowane prawo, w tym brak wystarczającej ochrony interesów ofiary przestępstwa,
- wysokie zyski i małe ryzyko wpadki sprawców⁵⁰.

Likwidacja biedy ma kluczowe znaczenie w walce z handlem ludźmi. W kilku badaniach przeprowadzonych w różnych częściach świata, wykazano że surowość prawa w niewielkim stopniu przekłada się na ogólny poziom handlu ludźmi, natomiast zmniejszenie ubóstwa zmniejszało niebezpieczeństwo, że ludzie będą stawali się jego ofiarami⁵¹.

Według danych *UNICEF* około 1,2 mln dzieci rocznie jest sprzedawanych w różnych celach, a ponad 50 % wszystkich ofiar handlu ludźmi to dzieci⁵². Zagrożone handlem są szczególnie dzieci, które są pozbawione odpowiedniej opieki ze strony osób dorosłych - osierocone, przebywające w placówkach opiekuńczo-wychowawczych, ale także dzieci rodziców, którzy nie poświęcają im wystarczająco dużo czasu i uwagi⁵³. Innymi czynnikami ryzyka są także: poczucie wykluczenia, ubóstwo, brak perspektyw. Dzieci, które doświadczają różnych form przemocy i deficytu pozytywnych relacji z opiekunami są bardziej podatne na uwiedzenie przez dorosłego, który daje dziecku poczucie wyjątkowości lub obiecuje poprawę warunków życia⁵⁴.

Tab. 2. Czynniki ryzyka wykorzystywania dzieci – ofiar handlu.

Związane z rodziną	Spoleczno-ekonomiczne	Związane z dzieckiem
Niski poziom edukacji w rodzinie	Ubóstwo	Bezdomność
Przemoc w rodzinie (fizyczna, psychiczna, seksualna)	Wykluczenie społeczne, przynależność do grup marginalizowanych	Niepełnosprawność
Uzależnienia w rodzinie	Bezrobocie	Braki w edukacji
Brak odpowiedniej opieki ze strony rodziców	Niski dostęp do edukacji	Uzależnienie od alkoholu/narkotyków
Powierzchnowe relacje z opiekunami	Brak perspektyw	Uleganie presji rówieśniczej
Trudna sytuacja materialna	Kulturowe normy np.: wczesne małżeństwa, praca dzieci	Doświadczenie przemocy/wykorzystania
	Brak odpowiednio rozwiniętego systemu ochrony dzieci	Pobyty i ucieczki z placówek opiekuńczo-wychowawczych
	Konsumpcyjne podejście do życia	

Źródło: Broszura *Problem handlu dziećmi w Polsce i na świecie. Charakterystyka zjawiska i regulacje prawne*, Fundacja Dzieci Niczyje 2011, s. 15.

⁵⁰ S. Buchowska, *Czynniki sprzyjające handlowi ludźmi*, [w:] Z. Lasocik (red.), *Handel ludźmi. Zapobieganie i ściganie*, Warszawa 2006, s. 331.

⁵¹ www.brandeis.edu (dostęp 20.07.2012 r.).

⁵² www.unicef.org (dostęp 20.07.2012 r.).

⁵³ Broszura *Problem handlu dziećmi w Polsce i na świecie. Charakterystyka zjawiska i regulacje prawne*, s. 14.

⁵⁴ *Ibidem*, s. 14.

W styczniu 2010 r. Fundacja ITAKA wprowadziła procedurę rejestracji spraw, w których okoliczności zaginięcia wskazują na popełnienie wobec osoby zaginionej przestępstwa handlu ludźmi⁵⁵. Dzięki temu w 2011 r. było możliwe podanie wiarygodnych danych statystycznych dotyczących osób zaginionych w związku z przestępstwem handlu ludźmi.

Skala i topografia zjawiska

Ze względu na przestępczy charakter zjawiska handlu ludźmi, w który zaangażowane są największe, najlepiej zorganizowane i zakonspirowane grupy przestępcze oraz trudności w identyfikacji ofiar, w szczególności małoletnich, trudno jest oszacować rzeczywistą skalę problemu handlu dziećmi. Oficjalne statystyki z pewnością nie odzwierciedlają rzeczywistej skali problemu, a stanowią jedynie wierzchołek góry lodowej. Jak wcześniej już zostało wspomniane około 1,2 mln dzieci rocznie jest sprzedawanych w różnych celach, a ponad 50 % wszystkich ofiar handlu ludźmi to dzieci⁵⁶. Małoletnie ofiary handlu są identyfikowane nie tylko w takich krajach jak Tajlandia, Indie czy Nepal, ale także w Europie – Wielkiej Brytanii, Francji, Włoszech, Grecji, Polsce⁵⁷. Na gruncie europejskim dominującą grupę wśród ofiar stanowią dzieci – obywatele krajów Europy Wschodniej i Południowo-Wschodniej⁵⁸.

Upadek systemu komunistycznego w krajach Europy Wschodniej, otwarcie granic państw Europy Zachodniej, globalizacja, konflikty zbrojne – to te czynniki, które doprowadziły do nasilenia ruchów migracyjnych i masowego napływu obywateli krajów byłego ZSRR i Azji do Europy Zachodniej. Związane to było głównie z poszukiwaniem lepszych warunków bytowych jak i z chęcią uzyskania schronienia lub azylu. „W społeczności imigrantów coraz liczniejszą grupę stanowią małoletni, którzy podróżują samotnie lub razem ze swoimi rodzicami. W grupie tej znajdują się również małoletnie ofiary handlu przywożone do bogatych krajów Europy Zachodniej, kreujących popyt na tanią pracę dzieci czy dziecięce sex-usługi”⁵⁹.

Obecnie problem handlu ludźmi, jak i ściślej – dziećmi dotyczy wszystkich państw. Poszczególne kraje mogą odgrywać różne funkcje w tym procederze. I tak wyróżnia się: 1) kraje pochodzenia ofiar; 2) kraje tranzytowe, przez które prowadzą główne szlaki przetrzutu ofiar; 3) kraje docelowe, które są głównymi odbiorcami dzieci i gdzie dochodzi do wykorzystania. Najczęściej ofiary pochodzą z krajów biedniejszych, słabiej rozwiniętych lub dotkniętych innymi czynnikami ryzyka jak np. konflikty zbrojne, katastrofy naturalne. Są przewożone do krajów bogatszych, gdzie popyt na „usługi” świadczone przez dzieci jest największy.

Na gruncie Europejskim krajami pochodzenia są kraje byłego Związku Radzieckiego i kraje Europy Południowo-Wschodniej. Kraje tranzytu to przede wszystkim kraje Europy Środkowo-Wschodniej – Czechy, Polska, Węgry. Natomiast miejscem przeznaczenia są kraje Europy Zachodniej. Obserwuje się również tworzenie

⁵⁵ I. Nowak, K. Przybysławska, *Raport na temat zjawiska handlu dziećmi w Polsce 2010*, Centrum Pomocy Prawnej im. Haliny Nieć, Warszawa 2010.

⁵⁶ Dane szacunkowe UNICEF. Dzieci-ofiary handlu ludźmi jest zapewne zdecydowanie więcej.

⁵⁷ A. Morawska, *Handel dziećmi w perspektywie europejskiej – wyzwania dla praktyków*, [w:] Z. Lasocik (red.), *Handel dziećmi. Wybrane problemy*, Warszawa 2007, s. 29.

⁵⁸ *Ibidem*, s. 29.

⁵⁹ *Ibidem*, s. 29 - 30.

subregionalnych „rynków”, tak jak w przypadku republik nadbałtyckich (Litwy, Łotwy, Estonii), z których dzieci są wysyłane przede wszystkim do krajów skandynawskich⁶⁰.

Europa jest miejscem docelowym dla ofiar handlu ze wszystkich kontynentów, a ofiary z Azji są przewożone do największej liczby krajów na całym świecie⁶¹. W Wielkiej Brytanii obserwuje się napływ małoletnich ofiar przede wszystkim z regionu Afryki Zachodniej⁶². Należy pamiętać, że duża liczba przypadków handlu dziećmi ma charakter wewnętrzny, czyli zachodzi na terenie jednego kraju.

Handel ludźmi jest przeważnie przestępstwem o charakterze międzynarodowym i jednym z głównych źródeł dochodów zorganizowanych grup przestępczych⁶³.

Ważnym zagadnieniem są centra przestępczej działalności (*criminal hubs*). Z danych Europolu⁶⁴ wynika, że centra przestępczości zorganizowanej w Unii Europejskiej znajdują się:

- północny zachód – Holandia i Belgia (głównie kraje docelowe dla ofiar handlu);
- północny wschód – Litwa, Estonia, Łotwa i Obwód kaliningradzki (głównie kraje pochodzenia i tranzytu ofiar handlu);
- południe – południowe Włochy (głównie kraj tranzytowy oraz docelowy ofiar handlu);
- południowy zachód – Hiszpania i Portugalia (głównie kraje tranzytowe ofiar handlu);
- południowy wschód – Bułgaria, Rumunia i Grecja (głównie kraje pochodzenia i tranzytu handlu).

„Drogi przewożenia ofiar handlu ludźmi do Europy nie są ściśle określone ani stałe. Ofiary spoza UE mogą być przewożone drogą lotniczą na podstawie fałszywych lub nielegalnie otrzymanych dokumentów. Największą liczbę zorganizowanych grup przestępczych w UE odnotowano wśród sprawców pochodzenia romskiego, nigeryjskiego, rumuńskiego, albańskiego, chińskiego, węgierskiego, bułgarskiego i tureckiego”⁶⁵.

Zapobieganie i zwalczanie handlu dziećmi

Ze względu na charakter zjawiska handlu dziećmi, jego skuteczne zwalczanie jak i zapobieganie mu, wymaga wysiłku wielu instytucji. Będą to zarówno instytucje rządowe, międzyrządowe jak i krajowe i międzynarodowe organizacje pozarządowe. W rozdziale tym zostały przedstawione działania jakie są podejmowane wobec tego procederu oraz instytucjonalizacja systemu zwalczania i zapobiegania handlu ludźmi, ze szczególnym uwzględnieniem handlu dziećmi.

Podstawowym dokumentem dotyczącym funkcjonowania systemu zwalczania i zapobiegania handlowi ludźmi w Polsce jest Krajowy Plan Działań przeciwko Handlowi

⁶⁰ I. Gurvich, M. Rusakova, *The Commercial Sexual Exploitation of Children St. Petersburg and Northwest Russia*, Save the Children Denmark 2002, zob. także K. Karsznicki, *Ściganie przestępstwa handlu ludźmi w Polsce*, Warszawa, 2011, s.27-31.

⁶¹ Broszura *Problem handlu dziećmi w Polsce i na świecie. Charakterystyka zjawiska i regulacje prawne*, s. 3.

⁶² UNICEF UK, *Stop the Traffic Report*, 2003.

⁶³ Broszura *Problem handlu dziećmi...*, s. 3.

⁶⁴ EUROPOL (2011), OCTA 2011: EU Organised Crime Threat Assessment.

⁶⁵ Broszura *Problem handlu dziećmi...*, s. 4.

Ludźmi. Jest to 2-letni program aprobowany przez Radę Ministrów, nakładający zadania w zakresie zwalczania handlu ludźmi na poszczególne instytucje administracji rządowej⁶⁶.

„Głównym celem Planu jest stworzenie warunków koniecznych dla skutecznego przeciwdziałania i zwalczania handlu ludźmi w Polsce oraz wsparcia i ochrony ofiar tego przestępstwa. Skutkiem działań podejmowanych w ramach Planu winna być m.in. poprawa wykrywalności przestępstwa handlu ludźmi, a w konsekwencji wzrost liczby postępowań karnych dotyczących przypadków handlu ludźmi oraz wzrost liczby ofiar tego przestępstwa, którym udzielono wsparcia i ochrony. Z kolei do celów szczegółowych Planu należą:

- upowszechnienie wiedzy nt. zjawiska wśród potencjalnych ofiar, przedstawicieli instytucji udzielających im pomocy oraz instytucji odpowiedzialnych za ściganie przestępstwa handlu ludźmi,
- poprawa skuteczności działań instytucji odpowiedzialnych za ściganie przestępstwa handlu ludźmi poprzez doskonalenie narzędzi prawnych, struktur oraz wdrażanie najlepszych praktyk,
- wzbogacenie oferty i podniesienie standardu działań służących wsparciu ofiar handlu ludźmi.

Zadania przewidziane do realizacji w ramach Planu mają zasięg ogólnokrajowy: tzn. dotyczą bądź działań instytucji centralnych (np. w zakresie tworzenia regulacji prawnych lub modelowych praktyk), bądź działań podejmowanych we wszystkich regionach Polski za pośrednictwem właściwych do tego celu jednostek (m.in. komend wojewódzkich policji, oddziałów straży granicznej, urzędów wojewódzkich).

Odpowiedzialność, w tym również finansową, za wykonanie poszczególnych zadań w terminie ponoszą poszczególne jednostki administracji publicznej wskazane w Planie. Termin realizacji wszystkich przedsięwzięć w ramach bieżącej edycji dokumentu upływa z końcem 2012 r.

Narzędziami monitorowania i okresowej ewaluacji realizacji Planu są roczne sprawozdania z jego wykonania, zatwierdzane przez międzyresortowy Zespół do Spraw Zwalczania i Zapobiegania Handlowi Ludźmi oraz roczne sprawozdania z prac tegoż Zespołu. Oba dokumenty są przekazywane Prezesowi Rady Ministrów do końca lutego każdego roku⁶⁷.

Obecnie realizowany jest Krajowy Plan Działań przeciwko Handlowi Ludźmi na lata 2011-2012, który m.in. przewiduje kontynuowanie prac nad ustanowieniem modelu wsparcia i ochrony dzieci – ofiar handlu ludźmi. Prowadzone w minionych latach działania ujawniły konieczność stworzenia kompleksowego systemu reagowania w przypadku podejrzenia popełnienia przestępstwa handlu dziećmi. W tym celu od 2009 r. stopniowo w wybranych województwach (mazowieckim, łódzkim, małopolskim oraz zachodniopomorskim) wdrażany jest program pilotażowy. Ma on zapewnić zarówno kompleksowe wsparcie i ochronę małoletnim pokrzywdzonym, jak również ustanowienie jednolitych procedur działania w przypadku identyfikacji bądź podejrzenia wykorzystania osoby małoletniej jako ofiary handlu ludźmi.

⁶⁶ A. Suda (red.), *Kryminalistyczne, kryminologiczne i prawne aspekty handlu ludźmi. Materiał informacyjny dla prokuratorów, asesorów prokuratury oraz sędziów orzekających w sprawach karnych opracowany na potrzeby szkolenia*, Zespół ds. Handlu Ludźmi MSW.

⁶⁷ *Ibidem*.

Działania pilotażowe zakładają:

- ustanowienie sieci bezpiecznych placówek przygotowanych do udzielenia specjalistycznej pomocy i zapewniających kompleksową opiekę małoletnim zidentyfikowanym jako ofiary handlu ludźmi,
- opracowanie materiałów instruktażowych, wspomagających identyfikację małoletnich ofiar oraz zapewnienie im właściwej ochrony,
- ustanowienie systemu szkoleń dla funkcjonariuszy oraz pracowników pomocy społecznej, celem zwiększenia świadomości nt. zjawiska handlu dziećmi oraz mechanizmów ochrony ofiar tego przestępstwa⁶⁸.

Streszczenie:

Przedmiotem artykułu jest problematyka handlu dziećmi w szerokim aspekcie handlu ludźmi. Autor przedstawił problematykę kryminalizacji przestępstwa handlu ludźmi na podstawie polskiego kodeksu karnego w odniesieniu do wybranych regulacji prawa międzynarodowego, ze szczególnym uwzględnieniem zagadnienia handlu dziećmi. Zostały przedstawione kwestie form wykorzystywania dzieci oraz okoliczności sprzyjające procederowi handlu dziećmi.

Słowa kluczowe:

niewolnictwo, handel ludźmi, handel dziećmi, wykorzystywanie seksualne dzieci, zapobieganie, żebractwo

Title:

Human trafficking – children trafficking

Summary:

The article is about trafficking in children as a part of the broader aspect of trafficking in human beings. The author presents problems of penalization of the trafficking in human beings basing on the provisions of the polish criminal law and on chosen aspects of international law, above of all regarding the subject of trafficking in children. In the article are described various forms of exploitation of children and circumstances facilitating that phenomenon.

Keywords:

slavery, human trafficking, children trafficking, sexual abuse of children, prevention, begging

⁶⁸ Broszura *Problem handlu dziećmi...*, s. 10.

ROZDZIAŁ VI

Nielegalny obrót komórkami, tkankami i narządami ludzkimi

Na wstępie należy zaznaczyć, iż nielegalny handel komórkami, tkankami i narządami ludzkimi może być rozpatrywany w normatywnych kategoriach handlu ludźmi. W definicji przyjętej w art. 115 par. 22 polskiego Kodeksu karnego, wyraźnie wskazuje się, iż handlem ludźmi jest popełnione w celu pozyskania komórek, tkanek lub narządów wbrew przepisom ustawy, werbowanie, transport, dostarczanie, przechowywanie lub przyjmowanie osoby z zastosowaniem groźby bezprawnej, przemocy, uprowadzenia, podstępny, wprowadzenia w błąd albo wyzyskania błędu lub niezdolności do należytego pojmowania przedsiębranego działania, nadużycia stosunku zależności, wykorzystania krytycznego położenia lub stanu bezradności lub udzielenia albo przyjęcia korzyści majątkowej lub osobistej albo jej obietnicy osobie sprawującej opiekę lub nadzór nad inną osobą. Dla potrzeb dalszego wywodu przyjąć należy, że niniejsze określenie handlu ludźmi, zawiera w swej istocie czyny wyczerpujące opis najpoważniejszych przypadków nielegalnego obrotu tkankami, narządami i komórkami, bez uwzględnienia sytuacji drobnych naruszeń przepisów ustawy z 1 lipca 2005 r. o pobieraniu i przeszczepianiu komórek, tkanek i narządów¹. Większość zamieszczonych poniżej też odnosić się zatem będzie do nielegalnego obrotu komórkami, tkankami i narządami ludzkimi w perspektywie globalnego handlu ludźmi.

Etiologia zjawiska nielegalnego obrotu komórkami, tkankami i narządami ludzkimi.

Odnosząc się do przyczyn istnienia analizowanego zjawiska, można wskazać podstawową prawidłowość, która dotyczy w zasadzie wszystkich nielegalnych rynków – a mianowicie – tam, gdzie jest popyt, jest i podaż. Precyzując tezę, trzeba przyjąć, że w związku z niedostateczną dostępnością przedmiotów przeszczepu, pojawia się potrzeba ich poszukiwań na nielegalnym rynku.

W Stanach Zjednoczonych, według badań z roku 2005 uznano, że zapotrzebowanie na organy do przeszczepu znacznie przekracza możliwości dawstwa. Zauważono, że rocznie liczba potencjalnych biorców wzrasta o 20%, przy liczbie dawców wzrastającej o około 10%. Amerykańska lista oczekujących na przeszczep z 2005 r. uwzględniała 88 193 osoby. W 2004 r. liczba oddanych do transplantacji organów wyniosła 27 029².

Mając na względzie poczynione już zastrzeżenia dotyczące ujmowania nielegalnego obrotu narządami, tkankami oraz komórkami jako handlu ludźmi, można zaproponować następujący podział przyczyn powstawania i utrzymywania się opisywanego zjawiska:

¹ Ustawa z dnia 1 lipca 2005 r. o pobieraniu i przeszczepianiu komórek, tkanek i narządów (Dz. U. 2005, Nr 169, poz. 1411 z późn. zm.).

² K. Lobas, *Living Organ Donations: How Can Society Ethically Increase the Supply for Organs?*, „Seton Hall Legislative Journal” 2005-2006, no 30, s. 475-476.

- przyczyny globalne – obserwowane przez pryzmat kryminologii;
- przyczyny prawne – rozumiane wężej niż globalne, postrzegane jako naruszenia polskiej ustawy o pobieraniu, przechowywaniu i przeszczepianiu komórek, tkanek i narządów.

Przyczyny globalne łączą się przede wszystkim z potencjalnymi dawcami przedmiotów przeszczepu. Dawcy ci mogą być przy tym rozpatrywani jako:

- osoby chcące zostać dawcami wbrew przepisom prawa;
- osoby, które nie chcą zostać dawcami, mimo że odpowiadają warunkom prawnym dawstwa.

Analizując pierwszą ze wskazanych kategorii osób, przywołać należy rozważania zaprezentowane przez L.E. Nagle w odniesieniu do czynników wpływających na handel ludźmi. Czynniki, które nakładają się na eskalację handlu ludźmi mogą zostać podzielone na: „popychające” i „przyciągające”³. Czynniki „popychające” łączą się z podażą na działania przestępcze odpowiadające analizowanemu zjawisku – zmuszają one potencjalne ofiary do szukania sposobu na polepszenie ich osobistej i ekonomicznej sytuacji. Należą do nich między innymi:

- wysokie bezrobocie i ubóstwo;
- dyskryminujące rynki pracy;
- brak możliwości polepszenia jakości życia;
- dyskryminacja etniczna lub ze względu na płeć;
- konflikty wewnętrzne i prześladowania;
- domowa przemoc lub zastraszenie;
- powtarzające się pogwałcenia praw człowieka;
- warunki środowiskowe⁴.

Druga grupa czynników („przyciągających”) stanowi pochodną pierwszej grupy czynników („popychających”). Handel ludźmi wyzyskuje bowiem szybką ekspansję globalnej kultury i aspiracje wielu potencjalnych ofiar, w szczególności nielegalnych emigrantów, którzy pragną lepszego życia. Aspiracje te tworzą jeden z najważniejszych czynników „przyciągających”. Prowadzi to do wytworzenia z handlu ludźmi masowej, nielegalnej, ekonomicznej rozrywki. Do pozostałych czynników „przyciągających”, to jest wpływających na popyt w krajach przeznaczenia zaliczyć należy:

- wysokie zapotrzebowanie na tanią lub nieubezpieczoną siłę roboczą, nie egzekwującą odszkodowań;
- brak lub mało gwarancyjne prawo dotyczące różnych form przymusowych usług;
- zapotrzebowanie mężczyźni na płatne seksualne lub niewolnicze porozumienia;
- obojętność na warunki socjalne i moralność;
- brak świadomości społecznej;
- korupcja;
- słaba skuteczność prawa;
- niekonsekwentne stosowanie polityki społecznej;
- obwarowane sieci przestępczości zorganizowanej⁵.

³ L.E. Nagle, *Selling Souls: The Effect of Globalization on Human Trafficking and Forced Servitude*, „Wisconsin International Law Journal” 2008, no 26, s. 137.

⁴ *Ibidem*, s. 137-138.

⁵ L.E. Nagle, *Selling...*, s. 138. Podobnie – choć w sposób zdecydowanie uproszczony – S. Buchowska, *Czynniki sprzyjające handlowi ludźmi*, [w:] Z. Lasocik (red.), *Handel ludźmi. Zapobieganie i ściganie*, Warszawa 2006, s. 331.

Bardziej ogólnie czynniki sprzyjające handlowi ludźmi, a tym samym nielegalnemu obrotowi tkankami, narządami i komórkami, wskazuje D.K. Das, zakładając, że kompleksowa natura zjawiska handlu ludźmi powoduje, iż różni się ono w zależności od rozpatrywanego kraju czy regionu, jak też specyficznych okoliczności. Niemniej jednak można uznać, że handel ludźmi jest mniej lub bardziej powiązany z:

- warunkami ekonomicznymi;
- tradycjami kulturowymi;
- zdarzeniami katastroficznymi, takimi jak: wojny, klęski głodu, powodzie;
- tolerancją przez władze naruszeń praw człowieka oraz wykorzystywania kobiet i dzieci;
- korupcją w środowisku władz oraz policji;
- brakiem pomysłu na zwalczanie organizacji przestępczych zaangażowanych w uprawianie działalności w postaci handlu ludźmi;
- akceptacją wiktyimizacji przez ofiary i fatalistyczne wizje przyszłości;
- dyskryminacją mniejszości i niżej sytuowanych grup socjoekonomicznych;
- politykami administracyjnymi władz i policji, które w ramach swojej działalności wydają się traktować problematykę handlu ludźmi jako stosunkowo nisko priorytetową i oferują niewiele pomysłów czy środków zaradczych dla wspierania ofiar;
- brakiem komunikacji i kooperacji pomiędzy agencjami rządowymi, policją oraz agencjami socjalnymi w krajach rozwijających się odnośnie wspierania ofiar;
- istnieniem dobrze funkcjonujących sieci przestępczych, które używają zaawansowanych narzędzi technologicznych, co znacznie utrudnia ich rozszyfrowanie;
- słabym poziomem legislacji, który powoduje, iż ściganie i oskarżenie sprawców handlu ludźmi jest bardzo trudne bądź też istnieniem stosownych regulacji prawnych, które jednak nie są w praktyce stosowane;
- brakiem współpracy ze strony ofiar, co jest spowodowane obawą przed policją, brakiem zaufania do wymiaru sprawiedliwości, strachem przed aresztowaniem i oskarżeniem, lękiem przed ujawnieniem ich tożsamości przed sprawcami handlu ludźmi bądź innymi osobami zaangażowanymi w bezprawną działalność powiązaną z wiktyimizacją, ekonomicznym uzależnieniem rodzin ofiar w ramach procederu związanego z nielegalną aktywnością bądź też z fatalistyczną postawą wyrażającą się w stwierdzeniu, że nic się w życiu ofiary nie zmieni⁶.

Analizując nielegalny rynek obrotu tkankami, komórkami i narządami, trzeba poczynić zastrzeżenie, iż w zakresie transplatacji można wydzielić dwa rodzaje tego rynku: rynek dawców żywych i rynek dawców nieżyjących⁷.

Rozważając pokrótce trudności łączące się z pozyskiwaniem organów od osób nieżyjących, należy wskazać następujące: odmowa rodziny, mniej lub bardziej uzasadnione przekonania religijne, przesady i ignorancję. Ponadto za poważny problem uznaje się brak zaufania społecznego. Istnieje brak zaufania w kwestii przestrzegania etycznych zasad rozdzielania organów między potrzebujących biorców, to jest: równości,

⁶ D.K. Das, *Wstęp do książki*, O.N.I. Ebbe, D.K. Das (ed.), *Global Trafficking in Women and Children*, Bocaraton, London, New York, 2008, s. xii.

⁷ P. Aziz, *Establishing a Free Market in Human Organs: Economic Reasoning and the Perfectly Competitive Model*, „University of La Verne Law Review” 2009-2010, no 31, s. 68.

sprawiedliwości i użyteczności⁸.

Mając na względzie warunki ekonomiczne, trzeba zauważyć, iż dobrowolne, aktywne wyrażenie zgody na dawstwo za życia w zamian za korzyść majątkową, łączy się ze standardami socjalno-ekonomicznymi w kraju pochodzenia takich osób. Przykładowo – Mołdawia, będąca jednym z wiodących państw w zakresie pochodzenia dawców – jest jednym z najuboższych państw w Europie. Według danych z 2003 r., średnie miesięczne uposażenia w Mołdawii wynosiło mniej niż 50 Euro, a stopa bezrobocia oscylowała wokół 50%. Wielu ludzi mieszkających w budynkach nie posiadających bieżącej wody ani ogrzewania, jak również nie stać ich na pełnowartościowe pożywienie. Za oddanie nerki sprawcom wywodzącym się z kręgów zorganizowanej przestępczości, potencjalny dawca mógł w 2003 r. otrzymać równowartość od 2 500 do 3 000 dolarów⁹.

Odnosnie do trudności związanych z brakiem zgody ze strony dawców, którzy mogą nimi być w ujęciu stosownych przepisów prawa, na uwagę zasługuje rozważenie względów religijnych, które są czasem powoływane jako potencjalne przeszkody w zabiegach transplantacyjnych. Większość głównych religii świata zachowuje neutralność w kwestii decyzji o dawstwie. Na przykład, Amerykańska Konferencja Biskupów Katolickich sformułowała twierdzenie, iż transplantacja organów od żyjącego dawcy jest moralnie dopuszczalna, ale wolność w zakresie indywidualnej decyzji każdego człowieka musi być szanowana. Dawca nie może przy tym kierować się względami ekonomicznymi. Grecki Kościół Ortodoksyjny w Stanach Zjednoczonych akceptuje każdą formę transplantacji, byleby nie stanowiła ona transakcji handlowej. Muzułmańska Szkoła Prawa z Wielkiej Brytanii uznała, iż ludzkie organy powinny być ofiarowywane na potrzeby przeszczepów, a nie sprzedawane. Religia żydowska nie jest w niniejszej kwestii jednoznaczna. Głównym dylematem, jaki należy rozstrzygnąć w jej ramach jest interpretacja obowiązku ochrony i zachowania własnego życia i zdrowia w zakresie odpowiedzialności za samookaleczenie¹⁰.

Rozmiary i formy występowania

Najczęściej pozyskiwanym dobrem w ramach nielegalnego obrotu opisywanymi kategoriami są nerki. Wiąże się to z rozwojem medycznych technologii, które spowodowały, iż przeszczepy organów, a zwłaszcza nerek, stały się zabiegiem rutynowym. Wzrost szans na życie biorcy po transplantacji spowodowało wzrost zapotrzebowania na organy. W związku z tym, w obliczu konieczności zapewnienia dawcom i biorcom profesjonalnej obsługi medycznej, sprawcy wywodzący się ze struktur zorganizowanej przestępczości muszą współpracować z personelem medycznym¹¹.

Ponadto organami pobieranymi do przeszczepu są: serca, płuca, wątroby i trzustki¹².

S. Meyer zauważa, iż handel organami wymaga współdziałania podmiotów o różnych umiejętnościach, specjalnościach. Na początku angażuje się osoby, które

⁸ R. Pollak, *Cadaver Donors are the Best Solution to the Organ Shortage*, „DePaul Law Review” 2005-2006, no 55, s. 898.

⁹ S. Meyer, *Trafficking in Human Organs in Europe. A Myth or an Actual Threat?*, „European Journal of Crime, Criminal Law & Criminal Justice” 2006, no 14, s. 217-218.

¹⁰ R. Steinbuch, *Kidneys, Cash, and Kashrut: a Legal, Economic, and Religious Analysis of Selling Kidneys*, „Houston Law Review” 2008-2009, no 45, s. 1566-1575.

¹¹ S. Meyer, *Trafficking...*, s. 219-220.

¹² *Ibidem*, s. 218.

kontaktują potencjalnego dawcę z biorcą. Taki kontakt z reguły nawiązywany jest poprzez ogłoszenia w Internecie lub w prasie lokalnej. Zdarza się, iż potencjalny dawca wyszukuje podmioty lecznicze, które według jego wiedzy przeprowadzają nielegalne transplantacje, i sam zgłasza się do nich ze swoistą ofertą. W niektórych przypadkach, w zależności od tego, skąd pochodzi dawca i gdzie będzie miał miejsce przeszczep, do kręgu współdziałających zaliczyć należy także osoby organizujące i faktycznie wykonujące transport dawców do i ze szpitala, w którym zostanie przeprowadzony zabieg. Biorcy zazwyczaj sami przybywają do stosownych miejsc przeznaczenia. Sama transplantacja przeprowadzana jest przez wysoko wykwalifikowany zespół lekarzy i pielęgniarek. Nadto wydaje się, iż podmioty kierujące działalnością w postaci nielegalnego obrotu tkankami, narządami i komórkami, posiadają ścisłe powiązania z przedstawicielami władz, na przykład z policją, urzędami migracyjnymi.

Takie powiązania udowodniono między innymi w sprawach, w których dawcy pochodzili z Mołdawii, a transplantacje przeprowadzano w Turcji¹³.

Opisane przez S. Meyer zjawisko nosi nazwę turystyki transplantacyjnej. Jest ono potępiane przede wszystkim ze względu na nierówność dostępu możliwego przeszczepu. Zauważa się, iż dobrze sytuowani ludzie, przede wszystkim z krajów rozwiniętych, mogący sobie finansowo pozwolić na ominięcie listy oczekujących na przeszczep, podróżują do takich krajów jak Indie, Chiny czy Turcja, korzystają z tańszych usług lokalnego personelu medycznego i otrzymują pożądaną część, nie wnikając w to, od kogo ów organ pochodzi. Podczas gdy biorcy są otaczani stosowną, odpowiednią opieką, to dawcy już nie. Szacuje się, że u około 86% indyjskich dawców nerek stan zdrowia uległ znacznemu pogorszeniu w związku z brakiem opieki po przeszczepie¹⁴.

Turystyka transplantacyjna to zjawisko współtworzone przez wiele osób. Istnieje tu szeroko rozwinięta sieć osób trzecich, ułatwiających dawcy i biorcy osiągnięcie ich celów transplantacyjnych. Do takich podmiotów należą: jednorazowi pośrednicy, lekarze, agencje, szpitale, centra przeszczepów, organizacje pacjentów, ambasady oraz administratorzy stron internetowych dotyczących turystyki transplantacyjnej¹⁵.

W kwestii metod pozyskiwania dawców organów, trzeba podkreślić, iż rzadko werbowani są oni siłą, obserwuje się raczej formy zachęty – jak już stwierdzono – przede wszystkim w postaci korzyści majątkowej. Niemniej jednak, oprócz zapłaty określonej sumy pieniędzy za dawstwo organu, istnieją również przypadki składania przez sprawców fałszywych obietnic pracy za granicą. W Mołdawii odnotowano sytuacje, w których młodym ludziom proponowano pracę w Turcji. W związku z faktem, iż działalność polegająca na handlu organami jest Mołdawianom wiadoma, wiele z tych osób podejrzewało, że zostaną poproszeni o sprzedaż własnych organów po przyjeździe do Turcji. Mimo wszystko niektóre podmioty decydują się na to¹⁶.

Oprócz sytuacji, w których potencjalny dawca przypuszczał, iż może stać się ofiarą handlu narządami, istnieją też przypadki, w których dochodziło do oszustw. W 2001 r. władze Uzbekistanu rozbiły grupę przestępczą zajmującą się handlem organami. W ramach prowadzonego postępowania stwierdzono, iż jednej z ofiar obiecano pracę w Kanadzie. Jej ciało znaleziono w rodzinnym mieście. Osoba ta nigdy nie opuściła swojego kraju. W dalszych fazach śledztwa organy ścigania odnalazły paszporty ponad

¹³ *Ibidem*, s. 220.

¹⁴ R.K.L. Panjabi, *The Sum of A Human's Parts: Global Organ Trafficking in the Twenty – First Century*, „Pace Environmental Law Review” 2010-2011, no 28, s. 52-54.

¹⁵ *Ibidem*, s. 54.

¹⁶ S. Meyer, *Trafficking...*, s. 221.

sześćdziesięciu osób, które uważano za zaginione oraz 6 000 funtów brytyjskich, które najprawdopodobniej pochodziły z procedur powiązanych ze sprzedażą organów¹⁷. Mając na względzie przypadki moldawskie, można powołać sytuację, w jakiej znalazł się obywatel tego państwa, Gheorgi Ungureanu, któremu obiecano pracę w Izraelu. Zamiast tego, został on przewieziony do Turcji, gdzie pobrano od niego nerkę. Gheorgi Ungureanu został zmuszony do podpisania dokumentów zawierających klauzulę o wyrażeniu przez niego zgody na przeszczep. W 2005 r., mimo wieku czterdziestu ośmiu lat, nie był zdolny do wykonywania cięższych prac¹⁸.

Jak już zauważono we wcześniejszej części opracowania, większość organów uzyskanych do nielegalnych transplantacji, pochodzi od dawców, których skłoniła do oddania tkanek, narządów lub komórek, trudna sytuacja majątkowa, ubóstwo. Można przy tym wydzielić grupę państw, z których pochodzi stosunkowo duża liczba dawców. Są to państwa o niskich standardach ekonomicznych i socjalnych, wysokiej stopie bezrobocia i niewielkich możliwościach w zakresie zapewnienia kosztów utrzymania w sposób legalny. S. Meyer stawia tezę, że w najuboższych krajach obywatele są najczęściej konfrontowani z koniecznością sprzedaży nerek zorganizowanym grupom lub związkom przestępczym, którzy następnie dokonują sprzedaży tak uzyskanych nerek zainteresowanym biorcom, w cenie, która według badań Rady Europy z 2003 r. oraz szacunków Światowej Organizacji Zdrowia z 2004 r., wynosiła od 100 000 do 200 000 dolarów amerykańskich za sztukę¹⁹. Dawca otrzymywał z tego kwotę od 1 000 do 5 000 dolarów amerykańskich²⁰. Informacje z samych Indii, pochodzące z 2008 r. wskazywały, że dawca uzyskiwał za swoją nerkę kwotę w granicach od 1 250 do 2 500 dolarów amerykańskich, podczas gdy biorcy płacili za nią około 25 000 dolarów amerykańskich²¹. Do krajów europejskich, których obywatele są najbardziej zagrożeni owym przymusowym dawstwem zalicza się: Mołdawię, Ukrainę, Bułgarię, Rumunię, Gruzję i Rosję²². Światowa Organizacja Zdrowia przyznała, iż braki dokumentacji uniemożliwiają ocenę stopnia etycznie nieakceptowanych praktyk w zakresie dawstwa²³.

W wielu państwach, w tym Izraelu, Indiach, RPA, Turcji, Chinach, Rosji, Iraku, Argentynie i Brazylii, władze nie przestrzegają restrykcyjnie postanowień wewnętrznych porządków prawnych, zakazujących sprzedaży organów. Przykładowo, Izraelczycy często odsprzedają organy do Turcji albo do krajów byłego Związku Radzieckiego²⁴. Niemniej jednak, według badań z roku 2010, w związku z rosnącą tendencją wprowadzania do krajowych porządków prawnych zakazu handlu organami, lista państw, z których pochodzi wielu z potencjalnych dawców, uległa zmianie. Według wcześniejszych danych, państwami, z których rekrutowali się dawcy, były przede wszystkim: Indie, Chiny, Bangladesz, Nepal i Pakistan. Zgodnie z aktualnymi informacjami są to: Chiny, Filipiny, Pakistan, Egipt oraz Kolumbia²⁵.

Do 2006 r. Chiny były krajem wiodącym w zakresie dawstwa organów. Do tego

¹⁷ E. Pugilese, *Organ Trafficking and the TVPA: Why One Word Makes a Difference in International Enforcement Efforts*, „Journal of Contemporary Health Law and Policy” 2007-2008, no 24, s. 185.

¹⁸ *Ibidem*, s. 185-186.

¹⁹ S. Meyer, *Trafficking...*, s. 216-217.

²⁰ R.K.L. Panjabi, *The Sum...*, s. 20.

²¹ D. Schwark, *Organ Conscriptio: How The Dead Can Save The Living*, „Journal of Law and Health” 2011, no 24, s. 336.

²² S. Meyer, *Trafficking...*, s. 216-217.

²³ R.K.L. Panjabi, *The Sum...*, s. 20.

²⁴ R. Steinbuch, *Kidneys...*, s. 1564.

²⁵ R.K.L. Panjabi, *The Sum...*, s. 58.

roku na terytorium Chin działało około 500 szpitali dokonujących przeszczepów (dla porównania – w Stanach Zjednoczonych – 100)²⁶.

W tym miejscu należy poczynić zastrzeżenie, że w 2007 r. rząd chiński podjął działania zmierzające do ograniczenia handlu organami. Przyznał też, iż w Chinach pobierano narządy, tkanki i komórki do przeszczepu od więźniów, wobec których wykonano karę śmierci. Nie zmieniło to jednak wiodącej pozycji państwa chińskiego w opisywanym zakresie. Trzeba przy tym zauważyć, iż w związku z powyższym turystyka transplantacyjna z Chin przeniosła się częściowo na Filipiny. W roku 2007 około 50% przeszczepów na Filipinach przeprowadzono u cudzoziemców. Służby policyjne na Filipinach stwierdziły ponadto, że istnieje duża grupa przypadków, w których rodzice sprzedają swoje dzieci na potrzeby przeszczepu organów, które są następnie przedmiotem transplantacji u pacjentów pochodzących z krajów Bliskiego Wschodu²⁷.

W 2006 r. prawie 2/3 przeszczepów nerek w Pakistanie przeprowadzono u osób nie pochodzących z tego kraju. Uważa się, iż w tym samym roku około 30 osób miesięcznie sprzedawało swoje nerki, pozorując fakt ich dopuszczalnej darowizny²⁸.

Przyjmuje się, iż w Indiach i Chinach, które wcześniej uznawane były za kraje, z których pochodziło najwięcej potencjalnych dawców, zmniejszyła się liczba oddających organy, gdyż państwa te osiągnęły w ostatnich dekadach znaczny wzrost gospodarczy²⁹. Państwa te muszą być jednak postrzegane jako całości składające się z niejednorodnych, różnie rozwiniętych regionów. I tak – w stanach północnych Indii odnotowano wzrost zjawiska turystyki transplantacyjnej w zakresie niemal wszystkich organów nadających się do przeszczepienia. Konfederacja Przemysłu Indyjskiego prognozowała, że w 2012 r. dochody z tytułu turystyki medycznej wyniosą w Indiach około 2,3 biliona dolarów amerykańskich³⁰.

Do krajów, które są największymi potencjalnymi odbiorcami organów zalicza się przede wszystkim: Stany Zjednoczone, Japonię, Izrael, Arabię Saudyjską, Kanadę i Australię³¹.

Trzeba zaznaczyć, że w zasadzie nie prowadzi się nielegalnego obrotu opisywanymi kategoriami „w ciemno”. Gdy dawcy i biorcy są wstępnie ustaleni, podlegają oni mniej lub bardziej wnikliwemu badaniu w zakresie dopasowania, po to, by istniał wysoki stopień prawdopodobieństwa przyjęcia przeszczepu. W tym zakresie istnieją dane o wysokim stopniu profesjonalizmu transplantacji przeprowadzanych w Turcji³².

Spostrzec należy, że w większości krajów europejskich transplantacje są ściśle monitorowane i nadzorowane przez stosowne centra, administrujące listami oczekujących na przeszczep. Zgodnie z danymi Rady Europy, w 2003 r. na przeszczep nerki czekało około 40 000 zarejestrowanych legalnie osób, z czego, jak szacowano, od 15% do 30% miało umrzeć w trakcie oczekiwania na oficjalnego dawcę. Informacje Światowej Organizacji Zdrowia z 2004 r. ukazywały, że średni czas oczekiwania na transplantację nerki w Europie wynosił 3 lata, a w Niemczech – nawet 5 lat. Szacowano znaczne

²⁶ *Ibidem*, s. 84.

²⁷ *Ibidem*, s. 58

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*, s. 67.

³¹ D. Schwark, *Organ...*, s. 336.

³² S. Meyer, *Trafficking...*, s. 221.

wydłużenie czasu oczekiwania nawet do 10 lat w roku 2010³³.

W Stanach Zjednoczonych, w roku 2004, na państwowej liście transplantacyjnej na nerkę oczekiwało około 77 000 biorców, przy jednoczesnym zapewnieniu 15 000 tego rodzaju organów. Prognozowano, że w ciągu kilku lat liczba oczekujących wzrośnie do 100 000. Czas oczekiwania na przeszczep wzrósł w 2004 r. do 5 lat, w związku z czym uznano, iż około 7% pacjentów umrze na rok przed spodziewaną transplantacją. Lista oczekujących na nerkę w Stanach Zjednoczonych prawdopodobnie podwoi się około roku 2014³⁴.

W 2005 r. w Stanach Zjednoczonych na ponad 2,4 miliona zmarłych, tylko 7 593 osoby oddały swoje organy do przeszczepu po śmierci. Tak nikła liczba dawców nieżyjących łączy się z koniecznością uzyskania ich wyraźnej zgody na transplantację za życia³⁵.

Szacuje się, że około 300 obywateli Stanów Zjednoczonych wyjeżdża za granicę w celu nabycia organów ratujących ich życie³⁶. Zabiegi transplantacyjne są zazwyczaj przeprowadzane w krajach, w których nie przestrzega się restrykcyjnie przepisów o dozwolonych operacjach polegających na przeszczepianiu narządów. Następnie Amerykanie wracają do swojej ojczyzny i nie ponoszą konsekwencji w postaci naruszenia prawa federalnego, które z pewnych przyczyn uniemożliwiało im legalną transplantację³⁷. Podkreślenia wymaga fakt, że oprócz w miarę wyważonych ogłoszeń o sprzedaży narządów, w Internecie pojawiają się też aukcje ich dotyczące. W 1999 r. na eBay wystawiono na sprzedaż nerkę. Cena wywoławcza wyniosła 25 000 dolarów amerykańskich. W momencie zablokowania aukcji przez administratora, nerka osiągnęła wartość 5 750 100 dolarów³⁸.

Rozważając przyczyny rozwoju nielegalnych rynków handlu organami, należy zauważyć trudności łączące się z przesłankami dozwolonej transplantacji, występującymi w krajowych porządkach prawnych. Jedną z najczęściej stosowanych przesłanek jest uprzednie wyrażenie zgody - za życia danej osoby - na dawstwo organów po śmierci. Przykładowo – w Hiszpanii skutkiem takiej regulacji jest osiągnięcie stanu 31,5 potencjalnych dawców na milion osób mieszkających stale w tym kraju³⁹.

Należy zauważyć, iż przy zbyt małej podaży organów do przeszczepu w stosunku do popytu, zdarzają się poważne pogwałcenia praw człowieka. W Tajlandii odnotowano przypadki usuwania organów pacjentom szpitali jeszcze przed ich śmiercią. W Argentynie i RPA pobierano narządy i tkanki do przeszczepu od osób bezdomnych, które następnie były uśmiercane. W Chinach wybierano więźniów o odpowiedniej grupie krwi do wykonywania egzekucji po to, by następnie pobrać od nich organy⁴⁰.

Mając na względzie naruszenia praw człowieka, trzeba odnieść się do rozpowszechnianych, nieprawdziwych w swej istocie informacji o osobach budzących się w pokojach hotelowych w wannie pełnej lodu, zastając obok telefon komórkowy oraz kartkę z zapiskiem o konieczności zadzwonienia na numer alarmowy, pod którym dyspozytor daje im wskazówki na czas przybycia karetki i oświadcza, iż właśnie stali się

³³ *Ibidem*, s. 219-220.

³⁴ R. Steinbuch, *Kidneys...*, s. 1531 -1532.

³⁵ P. Aziz, *Establishing...*, s. 67.

³⁶ D. Schwark, *Organ...*, s. 335.

³⁷ E. D. Roberts, *When the Storehouse is Empty, Unconscionable Contracts Abound: Why Transplant Tourism Should Not Be Ignored*, „Howard Law Journal”, no 52, s. 750.

³⁸ K. Lobas, *Living...*, s. 502 – 503.

³⁹ R. K. L. Panjabi, *The Sum...*, s. 13.

⁴⁰ D. Schwark, *Organ...*, s. 336.

ofiarami przeszczepu organów⁴¹.

Podsumowując wywody dotyczące rozmiarów i form występowania nielegalnego obrotu tkankami, narządami i komórkami, należy stwierdzić, iż handel organami, zwłaszcza nerkami, bazuje na swoistej desperacji. Po jednej stronie tej działalności znajdują się osoby pilnie potrzebujące pieniędzy dla zaspokojenia koniecznych kosztów utrzymania, a po drugiej – osoby potrzebujące organów dla przeżycia. Można zatem sformułować tezę, iż sukces nielegalnego obrotu tkankami, narządami i komórkami jest wynikiem przymusu przetrwania dwóch kategorii podmiotów – dawców i biorców.⁴²

Możliwości zwalczania zjawiska nielegalnego obrotu komórkami, narządami i tkankami

Zwalczaniu zjawiska nielegalnego obrotu komórkami, tkankami i narządami *in abstracto* służą stosowne regulacje prawne oraz oficjalne stanowiska organów właściwych do podejmowania decyzji i kontrolowania sytuacji w określonej sferze. Niewątpliwie, w zwalczaniu zjawiska istotnie pomocne jest jego dookreślenie w postaci definicji.

W 2008 r. Stowarzyszenie Transplantacyjne i Międzynarodowe Stowarzyszenie Nefrologiczne przyjęły dokument nazywany Deklaracją Istambulską, w której sprecyzowały nieetyczne praktyki związane z transplantacją, zwłaszcza wykorzystywanie osób ubogich, które sprzedają swoje organy. Organizacje te potępiły komercjalizację transplantologii i wezwały do poszanowania zasad równości, sprawiedliwości i godności ludzkiej w tej dziedzinie nauki⁴³.

W 2009 r. Światowa Organizacja Zdrowia opublikowała komentarz dotyczący pojęć i znaczeń dawstwa i transplantacji. Handel komórkami, tkankami i narządami zdefiniowano jako werbowanie, transportowanie, dostarczanie, przechowywanie lub przyjmowanie od żywych lub martwych osób ich komórek, tkanek i organów przy użyciu przemocy, groźby użycia przemocy lub przy zastosowaniu innych form przymusu, wprowadzenia w błąd, uprowadzenia, wykorzystania błędu, nadużycia stosunku zależności bądź udzielenia albo przyjęcia korzyści majątkowej bądź innej dla celów eksploatacji poprzez pobranie komórek, tkanek i organów do przeszczepu⁴⁴. Określenie to odpowiada polskiej definicji handlu ludźmi.

W prawie polskim regulacjami prawnymi zawierającymi przepisy pozwalające na zwalczanie handlu organami są: wspomniana już ustawa z 1 lipca 2005 r. o pobieraniu, przechowywaniu i przeszczepianiu komórek, tkanek i narządów, rozporządzenie Ministra Zdrowia z 25 kwietnia 2006 r. w sprawie prowadzenia krajowego rejestru przeszczepień⁴⁵, rozporządzenie Ministra Zdrowia z 25 kwietnia 2006 r. w sprawie rodzaju i zakresu badań żywych dawców narządu wykonywanych w ramach monitorowania ich stanu zdrowia⁴⁶, rozporządzenie Ministra Zdrowia z 25 kwietnia 2006 r. w sprawie wymagań dla kandydata na dawcę komórek, tkanek lub narządu⁴⁷, rozporządzenie Ministra Zdrowia

⁴¹ E. Pugilese, *Organ...*, s. 181.

⁴² S. Meyer, *Trafficking...*, s. 219.

⁴³ R.K.L. Panjabi, *The Sum...*, s. 113.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 17-18.

⁴⁵ Rozporządzenie Ministra Zdrowia z 25 kwietnia 2006 r. w sprawie prowadzenia krajowego rejestru przeszczepień (Dz. U. 2006, Nr 76, poz. 542 z późn. zm.).

⁴⁶ Rozporządzenie Ministra Zdrowia z 25 kwietnia 2006 r. w sprawie rodzaju i zakresu badań żywych dawców narządu wykonywanych w ramach monitorowania ich stanu zdrowia (Dz. U. 2006, Nr 83, poz. 579).

⁴⁷ Rozporządzenie Ministra Zdrowia z 25 kwietnia 2006 roku w sprawie wymagań dla kandydata na dawcę komórek, tkanek lub narządu (Dz. U. 2006, Nr 79, poz. 556).

z 1 grudnia 2006 r. w sprawie sposobu prowadzenia centralnego rejestru sprzeciwów oraz sposobu ustalania istnienia wpisu w tym rejestrze⁴⁸, rozporządzenie Ministra Zdrowia w sprawie krajowej listy osób oczekujących na przeszczepienie⁴⁹, rozporządzenie Ministra Zdrowia z 12 marca 2010 r. w sprawie sposobu działania ośrodków kwalifikujących do przeszczepienia oraz sposobu kwalifikacji potencjalnego biorcy⁵⁰, rozporządzenie Ministra Zdrowia z 12 marca 2010 r. w sprawie ośrodków dawców szpiku⁵¹ oraz rozporządzenie Ministra Zdrowia z 2 kwietnia 2010 r. w sprawie niepowtarzalnego oznakowania i monitorowania komórek, tkanek i narządów⁵².

Do najważniejszych zapisów polskiej ustawy transplantacyjnych, mogących służyć zwalczaniu zjawiska nielegalnego obrotu tkankami, narządami i komórkami należy zaliczyć przepisy precyzujące, czego nie należy uznawać za donację, a zatem wskazujące, jakie działania są nielegalne. Przede wszystkim trzeba zwrócić uwagę na art. 3 ustawy, który zakazuje żądania i przyjmowania zapłaty, innej korzyści majątkowej lub korzyści osobistej za pobrane od dawcy komórki, tkanki i narządy. Nie uważa się za korzyść majątkową zwrotu kosztów pobrania, przechowywania, przetwarzania, sterylizacji, dystrybucji i przeszczepiania komórek, tkanek lub narządów pobranych od dawcy.

Do kosztów pobrania niniejszych dóbr należą koszty:

- koordynacji pobrania;
- badań i wydania na ich podstawie opinii lekarskich;
- identyfikacji potencjalnego dawcy;
- kwalifikacji potencjalnego dawcy;
- komisyjnego stwierdzenia trwałego nieodwracalnego ustania czynności mózgu w sposób określony w ustawie;
- hospitalizacji potencjalnego dawcy, od stwierdzenia trwałego nieodwracalnego ustania czynności mózgu do pobrania narządu, wraz z czynnościami polegającymi na podtrzymywaniu czynności narządów;
- badań laboratoryjnych przed pobraniem komórek, tkanek lub narządów;
- badań kwalifikujących narządy do przeszczepienia, po pobraniu od dawcy;
- zabiegu pobrania komórek lub tkanek;
- badań kwalifikujących komórki lub tkanki do przeszczepienia, po pobraniu od dawcy;
- zabiegu poddania narządów z uwzględnieniem kosztów ponoszonych przez zakład opieki zdrowotnej, w którym pobrano narząd lub narządy bądź przeszczepiono pobrany narząd lub narządy.

⁴⁸ Rozporządzenie Ministra Zdrowia z 1 grudnia 2006 roku w sprawie sposobu prowadzenia centralnego rejestru sprzeciwów oraz sposobu ustalania istnienia wpisu w tym rejestrze (Dz. U. 2009, Nr 208, poz. 1135).

⁴⁹ Rozporządzenie Ministra Zdrowia w sprawie krajowej listy osób oczekujących na przeszczepienie (Dz. U. 2009, Nr 213, poz. 1655).

⁵⁰ Rozporządzenie Ministra Zdrowia z 12 marca 2010 roku w sprawie sposobu działania ośrodków kwalifikujących do przeszczepienia oraz sposobu kwalifikacji potencjalnego biorcy (Dz. U. 2010, Nr 54, poz. 331).

⁵¹ Rozporządzenie Ministra Zdrowia z 12 marca 2010 roku w sprawie ośrodków dawców szpiku (Dz. U. 2010, Nr 54, poz. 330).

⁵² Rozporządzenie Ministra Zdrowia z 2 kwietnia 2010 roku w sprawie niepowtarzalnego oznakowania i monitorowania komórek, tkanek i narządów (Dz. U. 2010, Nr 75, poz. 486).

Do kosztów pobrania komórek krwiotwórczych krwi obwodowej i krwi pępowinowej, a także szpiku zalicza się nadto koszty:

- transportu potencjalnego dawcy do zakładu opieki zdrowotnej, w którym ma być dokonane pobranie szpiku i komórek krwiotwórczych krwi obwodowej oraz potencjalnego dawcy albo dawcy z tego zakładu opieki zdrowotnej;
- pobytu dawcy w zakładzie opieki zdrowotnej, związanego z pobraniem szpiku i komórek krwiotwórczych krwi obwodowej;
- przechowywania i przetworzenia szpiku, komórek krwiotwórczych krwi obwodowej i krwi pępowinowej;
- transportu pobranego i przetworzonego szpiku, komórek krwiotwórczych krwi obwodowej i krwi pępowinowej do zakładu opieki zdrowotnej, w którym ma być dokonane przeszczepienie;
- ponoszone przez ośrodek dawców szpiku w związku z udostępnianiem szpiku, komórek krwiotwórczych krwi obwodowej i krwi pępowinowej.

Poza powyższymi kosztami, przy pobraniu komórek lub tkanek ze zwłok ludzkich, do kosztów zalicza się koszty:

- transportu komórek lub tkanek z zakładu opieki zdrowotnej, zakładu medycyny sądowej, zakładu anatomii patologicznej uczelni medycznej i uniwersytetu z wydziałem medycznym, medycznej jednostki badawczo – rozwojowej i zakładu pogrzebowego posiadającego salę sekcijną do banku tkanek i komórek;
- osobowe, rzeczowe, materiałowe i organizacyjne, niezbędne do pobrania komórek lub tkanek;
- testowania, przetwarzania, konserwowania, sterylizacji, przechowywania i dystrybucji komórek lub tkanek.

Rozważając dawstwo za życia, do kosztów pobrania regenerujących się komórek lub tkanek innych niż szpik, komórki krwiotwórcze krwi obwodowej i krwi pępowinowej, zalicza się także koszty:

- transportu potencjalnego dawcy do zakładu opieki zdrowotnej, w którym ma być dokonane pobranie lub do zakładu opieki zdrowotnej, w którym ma być dokonane przeszczepienie oraz potencjalnego dawcy albo dawcy z tych zakładów opieki zdrowotnej;
 - pobytu potencjalnego dawcy w zakładzie opieki zdrowotnej związane z pobraniem;
 - przechowywania i przetworzenia pobranych komórek lub tkanek;
 - transportu z zakładu opieki zdrowotnej pobranych komórek lub tkanek do banku tkanek i komórek;
 - hodowania pobranych komórek lub tkanek;
 - transportu pobranych komórek lub tkanek do zakładu opieki zdrowotnej, w którym ma być dokonane przeszczepienie;
- Następnie – do kosztów pobrania narządu od żywego dawcy należą również

koszty:

- transportu żywego potencjalnego dawcy do zakładu opieki zdrowotnej, w którym ma być dokonane pobranie lub do zakładu opieki zdrowotnej, w którym ma być dokonane przeszczepienie oraz żywego potencjalnego dawcy albo żywego dawcy z tych zakładów opieki zdrowotnej;
- przygotowania żywego potencjalnego dawcy do pobrania;

- transportu pobranego narządu do zakładu opieki zdrowotnej, w którym ma być dokonane przeszczepienie;
 - leczenia żywego dawcy po zabiegu pobrania narządu.
- Koszty przeszczepienia narządów, szpiku, komórek krwiotwórczych krwi obwodowej i krwi pępowinowej obejmują koszty:
- koordynacji przeszczepienia;
 - transportu potencjalnego biorcy do zakładu opieki zdrowotnej, w którym ma być dokonane przeszczepienie;
 - identyfikacji i kwalifikacji potencjalnego biorcy do przeszczepienia;
 - wykonania zabiegu przeszczepienia;
 - leczenia po zabiegu przeszczepienia, przez okres ustalony w przepisach o świadczeniach opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych.

Ważną z punktu widzenia zwalczania nielegalnego rynku narządów regulacją, pozwalającą na potencjalne rozszerzenie dozwolonych donacji, jest art. 5 ustawy, zgodnie z którym pobrania komórek, tkanek lub narządów ze zwłok ludzkich w celu ich przeszczepienia można dokonać, jeżeli osoba zmarła nie wyraziła za życia sprzeciwu. Konstrukcja ta może służyć ograniczeniu nielegalnych przeszczepów w tym sensie, że wprowadza domniemanie zgody na dawstwo, które jest obalane tylko w razie stwierdzenia prawidłowo zgłoszonego za życia potencjalnego dawcy sprzeciwu. Na mocy art. 6 sprzeciw wyraża się w następujących formach:

- wpisu w centralnym rejestrze sprzeciwów na pobranie komórek, tkanek i narządów ze zwłok ludzkich;
- oświadczenia pisemnego zaopatrzonego we własnoręczny podpis;
- oświadczenia ustnego złożonego w obecności co najmniej dwóch świadków, pisemnie przez nich potwierdzonego.

Trzeba nadmienić, iż centralny rejestr sprzeciwów został utworzony na podstawie art. 7 niniejszej ustawy.

Istotny z punktu widzenia legalności pobrania komórek, tkanek lub narządów od żywych dawców jest art. 12 ustawy. Zgodnie z nim komórki, tkanki lub narządy mogą być pobierane od żywego dawcy w celu przeszczepienia innej osobie, jeżeli zostaną zachowane następujące warunki:

- pobranie następuje na rzecz krewnego w linii prostej, rodzeństwa, osoby przysposobionej lub małżonka, oraz – za zgodą sądu rejonowego, po wysłuchaniu wnioskodawcy oraz po zapoznaniu się przez sąd z opinią Komisji Etycznej Krajowej Rady Transplantacyjnej – na rzecz innej osoby, jeśli uzasadniają to szczególne względy osobiste;
- w odniesieniu do pobrania szpiku lub innych regenerujących się komórek lub tkanek, pobranie może również nastąpić na rzecz innych osób niż wskazane powyżej;
- zasadność i celowość pobrania i przeszczepienia komórek, tkanek i narządów od określonego dawcy ustalają lekarze pobierający i przeszczepiający jej określonemu biorcy na podstawie aktualnego stanu wiedzy medycznej;
- pobranie zostało poprzedzone niezbędnymi badaniami lekarskimi ustalającymi, czy ryzyko zabiegu nie wykracza poza przewidywane granice dopuszczalne dla tego rodzaju zabiegów i nie upośledzi w istotny sposób stanu zdrowia dawcy;
- kandydat na dawcę został przed wyrażeniem zgody szczegółowo, pisemnie poinformowany o rodzaju zabiegu, ryzyku związanym z tym zabiegiem

i o dających się przewidzieć następstwach dla jego stanu zdrowia w przyszłości przez lekarza wykonującego zabieg oraz przez innego lekarza niebiorącego bezpośredniego udziału w pobieraniu i przeszczepianiu komórek, tkanek lub narządu;

- kobieta ciężarna może być kandydatem na dawcę jedynie komórek i tkanek, przy określeniu i uwzględnieniu ryzyka dla dziecka, które to ryzyko oceniają neonatolog i ginekolog – położnik;
- kandydat na dawcę, z zastrzeżeniami ustawowymi, ma pełną zdolność do czynności prawnych i wyraził dobrowolnie przed lekarzem pisemną zgodę na pobranie komórek, tkanek lub narządu w celu ich przeszczepienia określonemu biorcy;
- kandydat na dawcę został przed wyrażeniem zgody uprzedzony o skutkach dla biorcy, wynikających z wycofania zgody na pobranie komórek, tkanek lub narządu, związanych z ostatnią fazą przygotowania biorcy do dokonania ich przeszczepienia;
- kandydat na biorcę został poinformowany o ryzyku związanym z zabiegiem pobrania komórek, tkanek lub narządu oraz o możliwych następstwach pobrania dla stanu zdrowia dawcy, a także wyraził zgodę na przyjęcie komórek, tkanek lub narządu od dawcy. Wymóg ten nie dotyczy przyjęcia szpiku i innych regenerujących się komórek i tkanek.

Dla celów objęcia opieką, a na dalszym planie również dla celów monitorowania ewentualnych nielegalnych czynności, tworzone są odpowiednie rejestry: żywych dawców (art. 15 ustawy), szpiku i krwi pępowinowej (art. 16 ustawy), listę osób oczekujących na przeszczepienie (art. 17 ustawy) oraz przeszczepień (art. 18 ustawy).

Wszystkie niniejsze rejestry prowadzone są przez Centrum Organizacyjno-Koordynacyjne do Spraw Transplantacji „Poltransplant”.

Rozdział szósty ustawy transplantacyjnej poświęcony został bankom tkanek i komórek. Art. 25 stanowi, iż banki te tworzone są w celu gromadzenia, przetwarzania, sterylizacji, przechowywania i dystrybucji tkanek i komórek przeznaczonych do przeszczepienia. W ramach banku istnieje instytucja tak zwanej osoby odpowiedzialnej. Osoba ta jest wyznaczana przez kierownika banku, a do jej zadań, zgodnie z art. 28 ustawy należą:

- zapewnianie przestrzegania wymogów dotyczących pobierania tkanek i komórek ludzkich, kryteriów doboru dotyczących dawcy tkanek i komórek, wykonywania badań laboratoryjnych wymaganych w odniesieniu do dawców, procedur pobierania tkanek i komórek, a także ich przyjmowania do banku tkanek i komórek, wymogów dotyczących przygotowania tkanek i komórek, procedur przetwarzania, testowania, sterylizacji, przechowywania i dystrybucji tkanek i komórek, wymogów dotyczących bezpośredniej dystrybucji określonych tkanek i komórek do odbiorcy;
- informowanie Krajowego Centrum Bankowania Tkanek i Komórek o każdym przypadku zaistnienia istotnego zdarzenia niepożądanego lub istotnej niepożądanego reakcji;
- prowadzenie stałego monitorowania przestrzegania przez personel banku tkanek i komórek systemu zapewnienia jakości;
- przekazywanie niezbędnych danych do rejestru banków tkanek i komórek;
- promocja honorowego dawstwa tkanek i komórek.

Polska ustawa transplantacyjna zawiera także przepisy karne, których naruszenie *per se* powoduje, iż czyn sprawcy staje się składową nielegalnego obrotu tkankami, narządami lub komórkami. Zatem pociąganie do odpowiedzialności karnej ich sprawców jest jednocześnie zwalczaniem nielegalnego obrotu opisywanymi dobrami. Chodzi tu o następujące przepisy:

- art. 43 statujący przestępstwo rozpowszechniania ogłoszenia o odpłatnym zbyciu, nabyciu lub o pośredniczeniu w odpłatnym zbyciu lub nabyciu komórki, tkanki lub narządu w celu ich przeszczepienia;
- art. 44, wprowadzający do polskiego systemu prawa przestępstwo polegające na nabywaniu lub zbywaniu cudzej komórki, narządu lub tkanki, pośredniczeniu w ich nabyciu lub zbyciu bądź braniu udziału w przeszczepianiu lub udostępnianiu pozyskanych wbrew przepisom ustawy komórek, tkanek lub narządów, pochodzących od żywego dawcy lub ze zwłok ludzkich. Trzeba przy tym zauważyć, iż opisywany czyn zabroniony posiada typ kwalifikowany przez uczynienie sobie z działalności określonej w przepisie stałego źródła dochodu;
- art. 45 ustanawiający przestępstwo polegające na prowadzeniu działalności przewidzianej przepisami ustawy dla banku tkanek i komórek bez wymaganego pozwolenia;
- art. 46 penalizujący czyn polegający na pobieraniu komórki, tkanki lub narządu bez wymaganego pozwolenia, w celu ich przeszczepianiu albo na przeszczepianiu wskazanych przedmiotów czynności wykonawczej;
- art. 46 a stanowiący o odpowiedzialności karnej podmiotów wywozących z terytorium Rzeczypospolitej Polskiej lub wwozących na to terytorium komórkę, tkankę lub narząd bez wymaganej zgody;
- art. 46 b, w którym opisano znamiona czyny zabronionej polegającej na niezgłoszeniu potencjalnych biorców narządów lub szpiku lub komórek krwiotwórczych krwi obwodowej lub krwi pępowinowej na listę albo dokonanych przeszczepień komórek, tkanek i narządów do rejestru przeszczepień albo pozyskanych potencjalnych dawców szpiku i komórek krwiotwórczych krwi obwodowej do rejestru szpiku i krwi pępowinowej – wbrew przepisom ustawy.

Wszystkie wskazane powyżej przepisy polskiej ustawy transplantacyjnej są konsekwencją implementacji Dyrektywy 2004/23/WE Parlamentu i Rady UE z 31 marca 2004 r. w sprawie ustalenia norm jakości i bezpiecznego oddawania, pobierania, testowania, przetwarzania, konserwowania, przechowywania i dystrybucji tkanek i komórek ludzkich⁵³. Nadto we wstępie do tej dyrektywy stwierdzono konieczność wspierania krajowych i europejskich kampanii informacyjnych i edukacyjnych w sprawie dawstwa. Dyrektywą niejako aktualizującą akt prawny z 2004 r. jest Dyrektywa 2010/45/UE Parlamentu i Rady – w sprawie norm jakości i bezpieczeństwa narządów ludzkich przeznaczonych do przeszczepienia⁵⁴. W jej ramach podkreślono konieczność kontrolowania wymiany narządów z państwami trzecimi.

S. Meyer podkreśla, iż handel organami w Europie często stanowi pole działalności zorganizowanych grup i związków przestępczych. W tym aspekcie do zwalczania nielegalnego obrotu komórkami, narządami i tkankami za najbardziej przydatny instrument ujawniania faktów związanych z tym zjawiskiem, powoływana

⁵³ www.transplantacja.org.pl (dostęp 16.05.2012 r.).

⁵⁴ *Ibidem*.

Autorka uznaje informatorów. Mogą to być zarówno informatorzy wywodzący się ze środowiska przestępczego, jak i tacy, którzy nie są jego częścią. Ci ostatni to zazwyczaj osoby, które po prostu chcą dokonać zawiadomienia o przestępstwie, nie mając w tym interesu osobistego. Informatorzy wywodzący się ze świata przestępczego zwykle współpracują z policją w zamian za gwarancję niepodlegania karze bądź – co najmniej – za zapewnienie nadzwyczajnego złagodzenia kary⁵⁵.

Trudności ze zgromadzeniem stosownych danych dla celów dowodowych łączą się ze specyfiką zjawiska handlu organami. S. Meyer uważa, iż wiele państw jest świadomych istnienia na swoim terytorium opisywanego zjawiska, ale reakcja napotyka przeszkody w postaci niemożności uzyskania dowodów. Dzieje się tak dlatego, że zarówno dawcy, jak i biorcy nie są zainteresowani w upublicznieniu transplantacji. Ponadto osoby uczestniczące w procedurze i zabiegu przeszczepu również nie postępują zgodnie z prawem, zatem one również narażają się na odpowiedzialność karną, a co za tym następuje – nie wyrażają chęci występowania w czynnościach dowodowych. Co więcej – podmioty przeprowadzające transplantację, takie jak: prywatne szpitale w porze nocnej, czy jednostki opieki zdrowotnej w krajach rozwijających się, w których regulacje prawne zakazujące przeszczepów wbrew ustalonym w ustawodawstwie warunkom, są nieskuteczne, mogą uważać, iż wprawdzie zabiegi są nie do końca zgodne z prawem, ale nie są karnoprawnie relewantne. Nawet w sytuacji, gdy dojdzie do zatrzymania członka personelu medycznego, uczestniczącego w procedurze przeszczepów, nie ma on dostatecznej wiedzy na temat sprawców wywodzących się z kręgów przestępczych, zajmujących się nielegalnym obrotem organami, zna bowiem zazwyczaj pośrednika lub mało znaczącego członka grupy, nie posiadającego większego wpływu na działalność przestępczą⁵⁶.

W literaturze znaleźć można głosy odnośnie propozycji zapobiegania bezprawnym przeszczepom poprzez rozwój biomedycyny w kierunku ksenotransplantacji, czyli przeszczepów z organizmów zwierzęcych⁵⁷. Jednakże transplantacja tkanek, narządów i komórek odzwierzęcych napotyka trudności w zakresie zgodności. Organy zwierząt są bowiem na tyle różne od ludzkich, że odrzucenie przeszczepu ma miejsce już na etapie wszczepiania organu. Dlatego też prowadzone są badania i prace nad stworzeniem organizmów zwierzęcych genetycznie zmodyfikowanych, w kierunku pozyskiwania tkanek komórek i narządów. Modyfikacja łączy się z tym, iż transgeniczne zwierzęta wytwarzają specyficzne białka, które pozwalają na lepszą kompatybilność z ludzkim układem odpornościowym⁵⁸.

Ponadto alternatywnymi środkami zapewnienia organów mogą być próby w zakresie:

- przyjęcia w ustawodawstwach przesłanki domniemanej zgody na dawstwo pośmiertne, która jest uchylona wówczas, gdy osoba za życia wyrazi sprzeciw co do transplantacji;
- wytwarzania sztucznych części ciała;
- rozwoju inżynierii tkankowej⁵⁹.

W aktualnym stanie wiedzy wskazane środki nie są w stanie zagwarantować tak

⁵⁵ S. Meyer, *Trafficking...*, s. 214.

⁵⁶ *Ibidem*, s. 214 – 215.

⁵⁷ *Ibidem*, s. 226.

⁵⁸ S.G. Boyd, *Comment: Considering a Market in Human Organs*, „North Carolina Journal of Law & Technology” 2002-2003, no 4, s. 429.

⁵⁹ P. Aziz, *Establishing...*, s. 79.

pożądanego skutku, jak tradycyjne metody transplantacyjne⁶⁰.

Trzeba przy tym zauważyć, iż mimo że sztuczne organy mogą zastąpić naturalne w ograniczonym zakresie, to jednak istnieje wiele przypadków, w których chirurdzy z powodzeniem przeszczepili sztuczne nerki oraz serca. Udowodniono przy tym, iż przeszczepy sztucznych serc i części do niego, takich jak np., by – pass, są wyjątkowo udane⁶¹.

Odnośnie do cen oferowanych w zamian za przeszczep, w doktrynie istnieją koncepcje, zgodnie z którymi należy rozważyć możliwość zgodnego z prawem zakupu organu. W rezultacie, czarny rynek handlu organami, mógłby upaść jako niekonkurencyjny. W aktualnym stanie rzeczy prawny zakaz uzyskiwania korzyści majątkowych za udostępnienie organu, co do zasady prowadzi do windowania cen i niepożądaney aktywności przestępczej⁶².

Niektóre kraje zdecydowały się dopuścić legalną sprzedaż organów. Należą do nich Iran i Pakistan⁶³. W Iranie system sprzedaży nosi nazwę „dawstwa kompensowanego”⁶⁴.

W prawie stanowym niektórych części składowych Stanów Zjednoczonych natrafić można na ciekawą konstrukcję kompensacji, omijającą zakaz sprzedaży organów. Mianowicie – nieliczne stany oferują możliwość skorzystania z ulg podatkowych dla rodzin, które ofiarowały organy pochodzące od ich zmarłych krewnych albo też dla osób, które są dawcami za życia. Pierwszym stanem, który wprowadził taką regulację w 2004 r., był Wisconsin. Podobne przepisy obowiązują obecnie w Indianie, Nowym Jorku i New Jersey⁶⁵.

Prawo federalne Stanów Zjednoczonych pozwala żyjącym dawcom na uzyskanie zwrotu kosztów leczenia i innych wydatków związanych z procedurą transplantacyjną. Stosowne regulacje w tym zakresie Kongres przyjął już w 2000 r.⁶⁶.

Ograniczaniu nielegalnego obrotu organami służyć mogą kampanie na rzecz popierania programów legalnego dawstwa, w tym przy zastosowaniu Internetu i billboardów dla upowszechniania wiedzy o potrzebach potencjalnych biorców⁶⁷.

Z drugiej strony należy uświadamiać potencjalnym nielegalnym dawcom ryzyko, jakie wiąże się z oddawaniem przez nich narządów. Przy braku stosownej, gwarantowanej opieki, zwykle komplikacje, które w normalnych okolicznościach występują przy 2,5% przypadków, mogą wzrosnąć do poważnej, trudnej do oszacowania liczby. Do komplikacji stanowiących konsekwencje zabiegu transplantacyjnego zalicza się między innymi: infekcje, zatory płucne, uszkodzenia innych organów, infekcje rany pooperacyjnej, alergie na znieczulenie, konieczność transfuzji⁶⁸.

Analizując możliwości zwalczania zjawiska nielegalnego obrotu tkankami, narządami i komórkami, trzeba także poddać krótkiemu oglądowi problematykę ewentualnych negatywnych reakcji na propozycje przeciwdziałania opisywanemu, nielegalnemu rynkowi. Dokonując deskrypcji handlu nerkami, R. Steinbuch zauważył, że:

⁶⁰ *Ibidem*, s. 76-83.

⁶¹ S.G. Boyd, *Comment...*, s. 430.

⁶² D. Kaserman, *Markets for Organs: Myth and Misconceptions*, „Journal of Contemporary Health, Law and Policy” 2001-2002, no 18, s. 573.

⁶³ R. Steinbuch, *Kidneys...*, s. 1559.

⁶⁴ R.K.L. Panjabi, *The Sum...*, s. 45.

⁶⁵ R. Steinbuch, *Kidneys...*, s. 1557.

⁶⁶ *Ibidem*, s. 1557 – 1558.

⁶⁷ R. Pollak, *Cadaver...*, s. 899-900.

⁶⁸ K. Lobas, *Living...*, s. 488-489.

- istnieje pogląd, zgodnie z którym jeżeli dopuści się zgodnie z prawem sprzedawanie organów, to prawie całkowicie zniknie rynek dawców altruistycznych,
- występują poglądy, według których legalizacja sprzedaży organów to przejaw dehumanizacji społeczeństw oraz dewaluacja ludzkiej godności,
- wskazuje się, iż legalizacja sprzedaży organów zachęci osoby ubogie do podjęcia pochopnej decyzji o oddaniu organu z czysto ekonomicznych pobudek, bez głębszej refleksji nad swoim dalszym życiem. W tym zakresie powoływany Autor proponuje, by ustanowić minimalną sumę płaconą za nerkę, odmówić osobom ubogim statusu dawcy, umożliwić zakup nerek jedynie licencjonowanym agencjom federalnych (w USA), wprowadzić sześciomiesięczny okres oczekiwania w celu weryfikacji prawidłowości zgody dawcy, ustanowić minimalny wiek dla dawców oraz wprowadzić wymóg monitorowania medycznego oraz niezależnego nadzoru,
- w związku z ostatnią z opisywanych sytuacji, prezentowany jest pogląd, iż ubogie osoby będą wykorzystywane przez zamożne instytucje i zachęcane do oddawania jak największej liczby organów,
- istnieje przekonanie, że legalizacja sprzedaży nerek będzie skutkować obniżeniem jakości organów⁶⁹.

P. Aziz stwierdził ponadto, że przy dopuszczeniu do legalnej komercjalizacji przy przeszczepach, na rynku żywych dawców nie powinny zachodzić poważniejsze trudności. Dawca mógłby bowiem w sposób zgodny z prawem ogłaszać swoją ofertę, zawierać stosowne umowy i czerpać zyski z dawstwa. To mogłoby doprowadzić do zwiększenia liczby dawców⁷⁰.

W zakresie rynku dawców nieżyjących mogą jednak powstawać wątpliwości. Zawarcie umów za życia dawcy jest jak najbardziej zasadne, ale przecież w toku dalszego życia tej osoby organ może przestać nadawać się do przeszczepu⁷¹.

Na koniec trzeba stwierdzić, iż korzystanie z rynku nielegalnych usług w zakresie przeszczepów narządów, tkanek i komórek jest bardzo ryzykowne. Na niepewność świadczenia w ramach opisywanej działalności składają się:

- brak dostatecznych, potwierdzonych, pewnych informacji o wszelkich okolicznościach danego zabiegu,
- brak lekarstw w przypadku niezgodności transplantacyjnej albo wypadku błędu w sztuce lekarskiej,
- wykorzystywanie przez pośredników desperacji po obu stronach procesu, to jest dawcy i biorcy⁷².

Reasumując powyższe wywody, trzeba stwierdzić, że możliwości zwalczania zjawiska nielegalnego obrotu tkankami, komórkami i narządami upatrywać należy w trzech płaszczyznach: medycznej, społecznej i prawnej.

Zwalczanie na płaszczyźnie medycznej obejmować będzie wdrażanie nowych rozwiązań technologicznych w zakresie dawstwa, jak też technik służących udoskonaleniu życia biorcy bez przeszczepu.

Przeciwdziałanie na płaszczyźnie społecznej winno odbywać się poprzez

⁶⁹ R. Steinbuch, *Kidneys...*, s. 1579-1597.

⁷⁰ P. Aziz, *Establishing...*, s. 105.

⁷¹ *Ibidem*.

⁷² D. Schwark, *Organ...*, s. 336.

kampanie, debaty, ogłoszenia, edukację – uświadamiające zarówno o korzyściach i minimalnym ryzyku zdrowotnym dawstwa legalnego, jak też o poważnych zagrożeniach – w tym przestępczych – wynikających z dawstwa nielegalnego.

Zwalczanie w płaszczyźnie prawnej powinno koncentrować się na określeniu przepisów „przyjaznych” dla dawców w zakresie oddawania organów, zwłaszcza w aspektach gwarancyjnych leczenia, pewnych korzyści np. podatkowych oraz na penalizowaniu – a w sferze procesowej – ściganiu czynów odpowiadających zjawiskom nielegalnego obrotu tkankami, narządami i komórkami, z uwzględnieniem jednak czynników wiktymizujących biorcę i dawcę, których odpowiedzialność (bądź jej brak) należy rozważać każdorazowo, w indywidualnych przypadkach.

Streszczenie:

Artykuł niniejszy dotyczy szeroko pojętej problematyki czarnego rynku przeszczepów. Stanowi on próbę ukazania przyczyn, form i skali tego zjawiska. Przytacza poglądy doktryny i zawiera opis przypadków z praktyki medycznej, które mogą służyć stworzeniu rozwiązań przydatnych dla eliminacji niniejszej działalności przestępczej. Wywody prawnicze opierają się na ustawodawstwie polskim oraz na regulacjach międzynarodowych.

Słowa kluczowe:

handel organami, transplantacja, donacja, działalność przestępcza, dawca, biorca

Title:

Illegal trade in cells, tissues and human organs

Summary:

The article treats about the questions of transplantation black market and the problems connected with it. It shows the causes, the forms and the scale of the phenomenon, the trends in doctrine and in medical practice that are useful to eliminate this criminal activity, including both Polish and international regulations in law. Besides there are the cases occurred in practice which became the points to reflection in combating the organ trafficking.

Keywords:

organ trafficking, transplantation, donation, criminal activity, donor, recipient

ROZDZIAŁ VII

Nielegalne rynki usług aborcyjnych

Niewątpliwie problematykę aborcji zalicza się do zagadnień bardzo kontrowersyjnych. Oceny prawne cechują się dużym zróżnicowaniem: spotyka się zatem postulaty traktowania aborcji jako zabójstwa, następnie postulat traktowania jej jako prywatnej sprawy kobiety, jako ostatecznego dysponenta własnego życia, wyposażonego w prawo do decydowania o swoim losie¹. Przeciwnicy przerywania ciąży opierają się na przekonaniu, iż dziecko od chwili poczęcia ma status człowieka, przez co należy przyznać mu prawa w oparciu o godność ludzką. Stąd też embriion od chwili poczęcia powinien być uważany za osobę, konieczna jest także ochrona i obrona jego integralności².

Etymologicznie słowo „aborcja” pochodzi od łacińskiego *abortus*, *abort* i oznacza przedwczesne przerywanie ciąży, poronienie³. Według objaśnień zawartych w *Britannice* aborcją jest „wydalenie płodu z macicy przed osiągnięciem przez niego zdolności do samodzielnego życia, czyli około 20. tygodnia ciąży”⁴. Jeśli proces ten następuje samoistnie, to jest to poronienie, natomiast w przypadku celowego działania nakierowanego na usunięcie ciąży mamy do czynienia z aborcją. Z medycznego punktu widzenia aborcja (interrupcja) w ocenie J. Skrzypczaka i T. Pisarskiego uważana jest za specyficzny rodzaj poronienia. Autorzy dzielą poronienia na samoistne oraz sztuczne, które stanowią następstwo ingerencji instrumentalnej lub farmakologicznej⁵. Ze wskazanym twierdzeniem nie koresponduje pogląd W. Fijałkowskiego, który akcentuje, iż poronienie to termin, oznaczający jedynie proces samoistny, natomiast aborcja jest działaniem intencjonalnym, którego celem jest „uśmiercenie dziecka w fazie jego wewnątrzmacicznego rozwoju, nie zagrożone procesem chorobowym, który mógłby spowodować poronienie”⁶.

Praktyka przerywania ciąży stosowana jest od dawna, w historii medycyny odnaleźć można receptę na jej dokonanie sprzed 4600 lat⁷. Spowodowanie poronienia poprzez uderzenie brzemienną kobietę przez drugą osobę penalizowały już Kodeks

¹ Por. L. Gardocki, *Prawo karne*, Warszawa 1998, s. 221.

² R. Krajewski, *Prawne kontrowersje ochrony życia człowieka. Studium z prawa polskiego i prawa kanonicznego*, Płock 2004, s. 74; zob. M. Troszyński, *Położnictwo. Ćwiczenia. Podręcznik dla studentów medycyny*, Warszawa 2003, s. 69; K. Bożkova, A. Sitko (red.), *Zdrowie rodziny*, Warszawa 1983, s. 35; B. Chazan, „Służba Życiu. Zeszyty Problemowe” 1999, nr 2-3.

³ J. Tokarski, *Słownik wyrazów obcych*, Warszawa 1979, s. 2; J. Kowalski, *Aborcja*, [w:] A. Muszała (red.), *Encyklopedia bioetyki*, Radom 2005, s. 17.

⁴ *Encyklopedia Audiowizualna Britannica. Człowiek i medycyna*, Poznań 2007, s. 9; W ocenie A.S. Reber, płód posiada zdolność do samodzielnego życia w 20-25 tygodniu ciąży, gdy osiąga ok. 20 cm długości i wazy ok. 500 g, zob. A. S. Reber, *Słownik psychologii*, Warszawa 2000, s. 19.

⁵ J. Skrzypczak, T. Pisarski, *Poronienie (abortus)*, [w:] T. Pisarski (red.), *Położnictwo i ginekologia*, Warszawa 1996, s. 196-204.

⁶ W. Fijałkowski, *Rodzicielstwo zgodne z naturą*, Poznań 1999, s. 148.

⁷ R. Tokarczyk, *Prawa narodzin, życia, śmierci*, Kraków 1997, s. 63; zob. też: W.G. Sumner, *Naturalne sposoby postępowania w gromadzie*, Warszawa 1995, s. 277-295.

Hammurabiego, prawo asyryjskie, a także prawo hetyckie⁸. Cesarze Septymiusz Sewer i Antoniusz Karakalla wydali ok. 211 r. specjalny reskrypt przeciwko winnym przerywania ciąży, który postanawiał, iż kobieta dopuszczająca się poronienia wbrew woli męża, niezależnie od tego czy mężatka, czy też świeżo po rozwodzie, miała być ukarana przez namiestnika prowincji czasowym wygnaniem⁹. Niewątpliwie na negatywny stosunek do aborcji olbrzymi wpływ wywarło chrześcijaństwo, zabieg ten traktowano w kategoriach grzechu, wpływało na tworzenie adekwatnych regulacji prawnych. Zasadnicze zmiany przyniósł tu przełom XIX i XX w., co było związane z rozwojem medycyny, genetyki, badań prenatalnych, antykoncepcji, ruchu świadomego macierzyństwa i kontrolowania urodzin. Ponadto zaczęto podważać słuszność penalizacji przerywania ciąży. Twierdzono, iż nie rozwiązuje ona problemu, a jedynie doprowadza do jego pogłębienia, albowiem rozwinęło się w znacznym stopniu podziemie aborcyjne¹⁰.

Etiologia zjawiska

Rozważając etiologię zjawiska nielegalnych rynków usług aborcyjnych, jako punkt wyjścia obrać należy przesłanki, które wskazują możliwości legalnego dokonania aborcji w prawie polskim, określone w ustawie z dnia 7 stycznia 1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży¹¹. Zgodnie z tym uregulowaniem przerywanie ciąży może być dokonane wyłącznie przez lekarza i tylko wtedy, gdy (art. 4a ust. 1)¹²: ciąża stanowi zagrożenie dla życia lub zdrowia kobiety ciężarnej, badania prenatalne lub inne przesłanki medyczne wskazują na duże prawdopodobieństwo ciężkiego i nieodwracalnego upośledzenia płodu albo nieuleczalnej

⁸ S. Longosz, *Prawo rzymskie wobec aborcji*, [w:] H. Kowalski, M. Kuryłowicz (red.), *Contra leges et bonos mores. Przesłanki przestępstwa obyczajowe w starożytnej Grecji i Rzymie*, Lublin 2005, s. 213-214.

⁹ *Ibidem*, s. 218.

¹⁰ A. Breczko, *Podmiotowość prawna człowieka w warunkach postępu biotechnomedycznego*, Białystok 2011, s. 195-197; Podkreślenia wymaga, iż również i w Europie nastąpiła zmiana kierunku postrzegania problemu aborcji, nadrzędną rolę odegrały szerzące się wówczas faszyzm i stalinizm. W faszystowskich Włoszech i hitlerowskich Niemczech zastrzono politykę państwa w imię „przyszłości i tężyzny rasy” oraz „zachowania biologicznej siły narodu”, przy jednoczesnym bardzo liberalnym podejściu do aborcji wobec kobiet innych narodowości. Natomiast w byłym ZSRR w 1945 r. przyjęto model aborcji na żądanie, zob. A. Breczko, *Podmiotowość prawna...*, s. 197.

¹¹ Ustawa z dnia 7 stycznia 1993 r. o planowaniu rodziny (Dz. U. 1993, Nr 17, poz. 78 z późn. zm.).

¹² W pierwotnej wersji ustawy przewidywano jeszcze jeden warunek dopuszczalności przerywania ciąży. Wskazaną przesłankę stanowiła sytuacja, w której kobieta ciężarna znajduje się w ciężkich warunkach życiowych lub trudnej sytuacji osobistej (art. 4a ust. 1 pkt 4). Przepis ten utracił moc obowiązującą w związku z orzeczeniem Trybunału Konstytucyjnego z dnia 28 maja 1997 r., sygn. akt K 26/96. W uzasadnieniu TK powołuje się na fakt, iż „Życie ludzkie, co zresztą podkreśla sama preambuła ustawy, stanowi fundamentalne dobro człowieka. Prawo kobiety ciężarnej do nie pogarszania swojego położenia materialnego wynika z konstytucyjnej ochrony wolności kształtowania w sposób swobodny swoich warunków życiowych i związanego z nią prawa kobiety do zaspakajania potrzeb materialnych jej oraz jej rodziny. Ochrona ta jednak nie może prowadzić tak daleko, iż łączy się z naruszeniem fundamentalnego dobra jakim jest życie ludzkie, w stosunku do którego warunki egzystencji mają charakter wtórny i mogą podlegać zmianie”, zob. OTK 1997/2/19. W powojennej Polsce stan prawny w zakresie dopuszczalności przerywania ciąży zmieniła ustawa z kwietnia 1956 r. (Dz. U. Nr 12, poz. 61), która wśród przesłanek dokonywania przerywania ciąży wymieniała względy medyczne, uzasadnione podejrzenie, iż ciąża powstała w wyniku przestępstwa oraz trudne warunki życiowe ciężarnej, co w praktyce oznaczało, iż zabiegi te były wykonywane wręcz na życzenie kobiety. Ponadto w 1959 r. Minister Zdrowia wydał rozporządzenie wykonawcze do tej ustawy (Dz. U. z 1960 r. Nr 2, poz. 12 z późn. zm., Dz. U. 1962, Nr 7, poz. 35, Dz. U. 1980, Nr 26, poz. 110), które jeszcze bardziej liberalizowało możliwość przerywania ciąży, albowiem na jego mocy lekarz bezpośrednio wydający orzeczenie mógł przeprowadzić aborcję, zaś za główną podstawę wydania takiego orzeczenia uznawano oświadczenie ciężarnej odnośnie jej trudnych warunków życiowych.

choroby zagrażającej jego życiu, wówczas dokonanie zabiegu aborcji może nastąpić przed momentem osiągnięcia przez płód zdolności do samodzielnego życia poza organizmem matki. Ostatnią przesłankę stanowi sytuacja, w której zachodzi uzasadnione podejrzenie, że ciąża powstała w wyniku czynu zabronionego, jednakże może to nastąpić, jeśli od początku ciąży nie upłynęło więcej niż 12 tygodni¹³. W ustawodawstwie krajowym funkcjonują więc przesłanki zdrowotne, eugeniczne i jurydyczne w przedmiocie dopuszczalności legalnej aborcji. Stąd też przyjęte rozwiązania prawne opierają się o na tzw. modelu wskazań¹⁴.

Do dokonania zabiegu przerwania ciąży z powodu powyższych przesłanek konieczna jest pisemna zgoda ciężarnej. W przypadku kobiety ubezwłasnowolnionej całkowicie lub małoletniej wymagana jest pisemna zgoda jej przedstawiciela ustawowego. Jednakże małoletnia, która ukończyła 13 rok życia również musi wyrazić pisemną zgodę w tym zakresie, natomiast w przypadku małoletniej poniżej 13 roku życia wymagana jest zgoda sądu opiekuńczego. Kobieta ubezwłasnowolniona całkowicie także jest zobligowana do wyrażenia pisemnej zgody na dokonanie aborcji, chyba że nie pozwala na to stan jej zdrowia psychicznego. W sytuacji braku zgody ze strony przedstawiciela ustawowego decyzję w przedmiotowej sprawie podejmuje sąd opiekuńczy.

Wśród czynników determinujących decyzję o dokonaniu zabiegu aborcji naczelną rolę odgrywają przede wszystkim społeczne i osobowościowe (psychologiczne). W ocenie W. Franz i P. K. Coleman w pierwszej kolejności należy tu wymienić: brak szacunku dla życia ludzkiego oraz brak jednolitej interpretacji momentu od którego to życie ma swój początek. Nie bez znaczenia jest tu również wszechobecne w wielu środowiskach globalnej wioski egocentryczne podejście do świata, a także promiskuityczne zachowania seksualne. Niepokojący jest też brak adekwatnych informacji w klinikach aborcyjnych odnośnie konsekwencji dopuszczenia się tego czynu. Ujmując to zagadnienie w kontekście społecznym dominującą rolę odgrywają zwykle opinie partnera, rodziny, znajomych. Wskazuje się także karierę zawodową, a także przesłanki czysto ekonomiczne¹⁵. Z badań przeprowadzonych przez P.K. Coleman wynika, iż predyktorami aborcji są również: skłonność do podejmowania ryzyka, pragnienie opuszczenia domu, problemy ze snem i palenia marihuany¹⁶. Zdaniem

¹³ Zob. wyrok SN z dnia 6 maja 2010 r., II CSK 580/09, LEX nr 602234; wyrok SA w Białymstoku z dnia 4 lipca 2008 r., I ACa 278/08, LEX nr 531750; wyrok SN z dnia 13 października 2005 r., IV CK 161/05, OSP 2006/6/71, OSP 2006/11/125, LEX nr 181383; wyrok SN z dnia 21 listopada 2003 r., VCK 16/03, OSNC 2004/6/104, OSP 2004/10/125, LEX nr 106563; Analizując linię orzeczniczą TK należy skonstatować, iż jest ona jednolita. Elementem powtarzającym się jest tu bezwzględna ochrona wartości życia ludzkiego, co jest korelowane z konstytucyjną gwarancją nienaruszalnej i przyrodzonej godności człowieka, a także ochroną jego życia, np. „Jeżeli bowiem życie człowieka, w tym życie dziecka poczętego, stanowi wartość konstytucyjną, to ustawa zwykła nie może prowadzić do swoistej cenzury i zawieszenia obowiązywania norm konstytucyjnych. Zakaz naruszania życia ludzkiego, w tym życia dziecka poczętego wynika z norm o charakterze konstytucyjnym. W takiej sytuacji ustawodawca zwykły nie może więc być uprawniony do decydowania o warunkach obowiązywania takiego zakazu, czyniąc tym samym normy konstytucyjne normami o charakterze warunkowym.”, zob. uzasadnienie orzeczenia TK z dnia 28 maja 1997 r., K26/96, OTK 1997/2/19, LEX nr 29143; zob. też. J. Woleński, *Glosa do orzeczenia TK z dnia 28 maja 1997 r., K 26/96*, „Państwo i Prawo” 1998, nr 1, s. 88-98; M. Żelichowski, *Podmiotowość prawna człowieka w okresie życia embrionalno-płodowego. Na kanwie orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego (orzeczenie TK z dnia 28 maja 1997 r., K 26/96)*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 1997, nr 1, s. 103; W. Lang, *Glosa do orzeczenia TK z dnia 28 maja 1997 r., K 26/96*, „Przegląd Sejmowy” 1997, nr 6, s. 167.

¹⁴ Por. K. Wiak, *Ochrona dziecka poczętego w polskim prawie karnym*, Lublin 2001, s. 238-244.

¹⁵ W. Franz, P.K. Coleman, *Przyczyny i skala zjawiska. Społeczne i psychologiczne przyczyny aborcji*, [w:] B. Chazan, W. Simon (red.), *Aborcja. Przyczyny, następstwa, terapia*, Warszawa 2009, s. 53.

¹⁶ *Ibidem*.

M. Schooyans problem aborcji „jest jednym z elementów obrazu współczesnych społeczeństw, w których stykają się i wzajemnie oddziałują nędza i bogactwo, ubóstwo i rozrzutność, podległość i dominacja”¹⁷.

Często też czynnikiem implikującym decyzję o dokonaniu aborcji jest po prostu wstyd, jaki przeżywa kobieta dowiedziawszy się o niepożądaną ciążę. Dzieje się tak zwłaszcza, gdy mamy do czynienia z nastolatką, młodą niezamężną kobietą, nie posiadającą stałego partnera. Kobiety te boją się dezaprobaty otoczenia, a te egzystujące na wsiach lub w małych miasteczkach wręcz narażenia na ostracyzm środowiskowy. Młode dziewczyny obawiają się również konfrontacji z rodzicami, nauczycielami itp.¹⁸.

Wiadomość o niechcianej ciąży u wielu kobiet wywołuje negatywną reakcję. Pojawiają się obawy o wywiązaniu się z obowiązków opieki nad noworodkiem, później niemowlęciem, dodatkowymi wydatkami, rezygnacją z dotychczasowego stylu życia, ograniczeniem planów, aspiracji, marzeń. Bywa, iż kobiety decydują się na aborcję, usprawiedliwiając swoje decyzje niewłaściwym etapem życia, albowiem jest to dla nich rozwiązanie najprostsze¹⁹.

Kobiety boją się również i nie są gotowe na zmiany zachodzące w ich fizyczności, jakie niesie za sobą ciąża. W erze sukcesu chcą być nie tylko wykształcone, niezależne, ale też i nie utracić swojej fizycznej atrakcyjności.

D. Kornas-Biela zwraca uwagę na niesprzyjające dla prokreacji zjawiska, jakie obserwuje się w naszym kraju po transformacji ustrojowej, takie jak destabilizacja życia, a co się z tym wiąże brak poczucia bezpieczeństwa i wzrost niepokoїв, lęków, wzrost nierówności socjalnych i społecznych, wzrost zagrożenia ubóstwem, w szczególności u rodzin wielodzietnych, antyrodzinny system podatkowy. Nie bez znaczenia jest tu również wysokie bezrobocie, zwłaszcza wśród ludzi młodych, niestabilna praca a także jej niesprzyjające warunki, tj. popyt na bezdzietnego pracownika, jako w założeniu pracodawcy bardziej dyspozycyjnego, mobilnego, akceptującego zmiany. Nie sposób tu również nie wspomnieć o zjawisku atomizacji życia społecznego, a także brutalizacji i wulgaryzacji życia, aż po lansowanie agresji w środkach masowego przekazu²⁰.

Niewątpliwie wpływ na etiologię zjawiska ma również działalność organizacji pozarządowych, propagujących prawo kobiety do dokonywania aborcji. W ocenie M. Schooyans analizując publikacje ruchów feministycznych propagujących przerywanie ciąży można dojść do konkluzji, że głównym uzasadnieniem liberalizacji aborcji jest emancypacja kobiet. Oczywiście przedstawiciele wskazanych ruchów posługują się także argumentacją eugeniczną, demograficzną, a nawet społeczno-gospodarczą, jednakże nie odgrywa ona tu roli dominującej. Niepokojący jest również sam sposób opisywania aborcji, jako zabiegu prostego, nie obciążonego ryzykiem, bólem, ani powikłaniami. Z działalności takich ruchów płynie jasny przekaz, iż kobieta jest „panią własnego brzucha”. Wszystkiemu towarzyszą liczne prezentacje, zdjęcia, projekcje²¹, a także hasła propagandowe, np. „Moje ciało, mój wybór”, „Prawo kobiet do wyboru”, „Prawo do prywatności”, „Kto decyduje? Ty decydujesz”, „Wolność wyboru”. Przy czym warto

¹⁷ M. Schooyans, *Aborcja a polityka*, Lublin 1991, s. 15.

¹⁸ N. Michels, *Aborcja. Przywrócić sens życiu*, Katowice 2005, s. 15-16.

¹⁹ *Ibidem*, s. 20-23.

²⁰ D. Kornas-Biela, *Zdrowie reprodukcyjne kobiet: potrzeba integralnego i pozytywnego podejścia*, [w:] K. Szymański (red.), *Europa-aborcja - prawa rodziców. Prawa reprodukcyjne – fakty nie ideologia*, Wrocław-Bruksela 2007, s. 32-33.

²¹ M. Schooyans, *Aborcja...*, s. 137.

dodać, iż autorem większości wskazanych haseł jest B. Nathanson, założyciel *NARAL*, największej kliniki aborcyjnej Zachodu²².

W Polsce centralną rolę odgrywa tu Federacja na rzecz Kobiet i Planowania Rodziny, która podkreśla negatywne skutki ciąży wśród nastolatek, propagując tezy, iż ciąża stanowi jedną z głównych przyczyn śmierci dziewcząt, zaś wczesne rodzicielstwo często przedkłada się na zdrowie psychiczne, fizyczne i alienację społeczną. Akcentuje również w tym zakresie problemy natury socjoekonomicznej, mieszkaniowe, rodzinne, znaczne utrudnienia edukacyjne graniczące wręcz z późniejszą niemożnością jej kontynuacji. Przy czym powołuje się tu na Konwencję o Prawach Dziecka i jej wytyczne związane z poszanowaniem praw człowieka²³.

Motywacja działalności organizacji antynatalistycznych i proaborcyjnych w globalnej wiosce jest co najmniej niepokojąca. W swojej działalności potrafią dostosować się do czasu, miejsca i odbiorcy, w działaniach przybierają często formę naukową lub popularyzatorską. W krajach zamożniejszych zongluje się motywem wyzwolenia kobiet, eksponuje indywidualistyczny hedonizm, zaś macierzyństwo przedstawia jako zbędne brzemień. W państwach Trzeciego Świata prowadzi się na szeroką skalę politykę antynatalistyczną, przy czym aborcja zaliczana jest tu do metod ograniczania płodności! Podejmuje się też szereg działań mających zniechęcić ludność do prokreacji: likwidacja urlopu macierzyńskiego przy trzeciej ciąży, wzrost opłat za poród, pierwszeństwo w przyjęciu do szkoły dzieci pochodzących z rodzin małodziejnych, czy też przydzielanie małych mieszkań bez względu na wielkość rodziny²⁴. Dramatyczna sytuacja ma miejsce w Chinach, które najbardziej dostosowały się do antynatalistycznej polityki prowadząc politykę „jednego dziecka w rodzinie” wręcz zostały uhonorowane w 1984 r. medalem Światowej Organizacji Zdrowia. Aborcja przybrała tam drastyczne rozmiary, pod koniec XX w. w niektórych regionach abortowano ponad 80% poczętych dzieci. Przykładowo w Kantonie ponad 30% zabiegów była dokonywana po upływie 6 miesiąca ciąży²⁵.

Rozmiary i formy występowania

W polskim Kodeksie karnym przerywanie ciąży za zgodą kobiety, jednakże wbrew przepisom ustawy, penalizowane jest w przepisie art. 152 § 1, natomiast w § 2 udzielenie kobiecie ciężarnej pomocy w przerywaniu ciąży z naruszeniem z naruszeniem przepisów ustawy lub nakłanianie ją do tego. Jako typy kwalifikowane ustawodawca wskazuje niniejsze czyny dokonane, gdy dziecko poczęto osiągnęło zdolność do życia poza organizmem matki (art. 152 § 3 k.k.), a także w sytuacji gdy ich następstwem oraz czynu popełnionego po uzyskaniu zdolności przez dziecko do samodzielnego życia poza organizmem kobiety ciężarnej, jest jej śmierć (art. 154 § 1 i 2 k.k.). Ponadto w art. 153 § 1 kodeks przewiduje typ kwalifikowany przestępstwa przerywania ciąży, gdzie znamionami kwalifikującymi są: przerywanie ciąży przez zastosowanie wobec kobiety ciężarnej przemocy fizycznej, przerywanie ciąży bez zgody kobiety ciężarnej w inny sposób niż przez zastosowanie wobec niej bezpośredniej przemocy oraz doprowadzenie kobiety ciężarnej do przerywania ciąży przez stosowanie wobec niej przemocy, groźby bezprawnej

²² D. P. Klimek, *Sekrety Sądu Najwyższego. Manipulacje przemysłu aborcyjnego*, Kraków 2009, s. 82-83.

²³ Zob. http://www.federa.org.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=6&Itemid=14 (dostęp 27.07.2012 r.).

²⁴ M. Schooyans, *Aborcja a polityka*, Lublin 1991, s. 155.

²⁵ *Ibidem*, s. 156.

lub podstęp. Natomiast w § 2 wskazanego przepisu ustawodawca zaostrza karalność wszystkich trzech form przestępstwa z § 1, jeżeli jego skutkiem jest śmierć dziecka poczętego zdolnego do samodzielnego życia poza organizmem matki²⁶.

Organy ścigania nie radzą sobie jednak z zagadnieniem nielegalnego przerywania ciąży. Dane zawarte w oficjalny statystykach policyjnych nie odzwierciedlają skali zjawiska.

Tab. 1. Przerwanie ciąży za zgodą kobiety.

ROK	Art. 152 par. 1-3
2011	88
2010	104
2009	108
2008	109
2007	37
2006	86
2005	92
2004	93
2003	66
2002	39
2001	43
2000	30
1999	26

Źródło: http://statystyka.policja.pl/portal/st/1102/63421/Przerwanie_ciazy_za_zgoda_kobiety_art_152.html (dostęp 25.07.2012 r.).

Tab. 2. Przerwanie ciąży bez zgody kobiety.

ROK	Art. 153 § 1-2
2011	17
2010	14
2009	14
2008	12
2007	16
2006	17
2005	8
2004	12
2003	5
2002	2
2001	4
2000	8
1999	5

Źródło: http://statystyka.policja.pl/portal/st/1102/63422/Przerwanie_ciazy_bez_zgody_kobiety_art_153.html (dostęp 25.07.2012 r.).

W 2009 r. zarejestrowano w Polsce 538 zabiegów przerywania ciąży, co stanowi o 39 więcej zabiegów niż w roku 2008 i o 379 więcej niż w 2002 r. Biorąc pod uwagę ustawowe przesłanki dopuszczalności aborcji odnotowano tu 27 zabiegów dokonanych w związku z zagrożeniem życia lub zdrowia kobiety ciężarnej, 510 zabiegów w wyniku przeprowadzonego badania prenatalnego wskazującego na duże prawdopodobieństwo ciężkiego nieodwracalnego upośledzenia płodu albo nieuleczalnej choroby zagrażającej jego życiu oraz 1 zabieg w sytuacji, gdy ciąża była wynikiem czynu zabronionego²⁷.

²⁶ A. Marek, *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2007, s. 324.

²⁷ *Sprawozdania Programu Badań Statystycznych Statystyki Publicznej...*

Tab. 3. Zabiegi przerywania ciąży w latach 2002-2009 według przyczyn.

Rok	Ogółem	w wyniku zagrożenia życia lub zdrowia matki	w wyniku badań prenatalnych	w wyniku czynu zabronionego
2002	159	71	82	6
2003	174	59	112	3
2004	193	62	128	3
2005	225	54	168	3
2006	340	82	246	12
2007	322	37	282	3
2008	499	32	467	0
2009	538	27	510	1

Źródło: *Sprawozdania Programu Badań Statystycznych Statystyki Publicznej: MZ-24 oraz MZ-29, Centrum Systemów Informacyjnych Ochrony Zdrowia*, [w:] *Sprawozdanie Rady Ministrów z wykonywania oraz o skutkach stosowania w roku 2009 ustawy z dnia 7 stycznia 1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży* [http://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/0/4E7EB8CE20055D6EC12577FC0042390B/\\$file/3724.pdf](http://orka.sejm.gov.pl/Druki6ka.nsf/0/4E7EB8CE20055D6EC12577FC0042390B/$file/3724.pdf) (dostęp 25.07.2012 r.).

Powyższe oficjalne dane nie oddają jednak nawet w małym stopniu skali zjawiska. Już nawet z powoływanego Sprawozdania Rady Ministrów wynika, iż Polki dokonują zabiegów przerywania ciąży korzystając z możliwości swobodnego przepływu osób, a zwłaszcza w sytuacji, gdy nie zachodzą ku temu przewidziane w polskim ustawodawstwie przesłanki, zaś jest to prawnie dopuszczalne w kraju, w którym wykonywana jest aborcja, np. w Niemczech, Austrii i Wielkiej Brytanii. W związku z tym kwitnie turystyka aborcyjna, której oficjalny wymiar nie jest znany²⁸. Według dziennikarzy „Gazety Wyborczej” zjawisko to jest rozpowszechnione do tego stopnia, iż kliniki aborcyjne w Niemczech i Holandii uruchamiają polskojęzyczne infolinie i strony internetowe. Natomiast według brytyjskiego „The Sun” w 2007 r. do Wielkiej Brytanii w celu usunięcia ciąży przyjechało 10 000 Polek, co stanowi około 80 % cudzoziemek, które skorzystały tu z zabiegu aborcji. W klinice w niemieckim Prenzlau koszt aborcji wynosi ok. 410 euro, w Holandii ok. 600 euro, natomiast w Wielkiej Brytanii od 500 do 1,5 funtów.²⁹ W Polsce cena nielegalnego zabiegu kształtuje się od 5 do 10 tys. zł.³⁰

W czerwcu 2006 r. Pomorskie Centrum Zdrowia Publicznego w Gdańsku zwróciło uwagę, iż liczba kobiet trafiających do szpitali z powodu poronienia w przeciągu zaledwie roku wzrosła o 100% , tj. z 1480 w 2004 r. do 2953 w 2005 r. Pomimo braku bezpośrednich dowodów wiadomo, iż tak spektakularny wzrost poronień pozostaje w korelacji z przyjmowaniem leków wczesnoporonnych. Placówki medyczne nie zgłaszają swoich podejrzeń organom ścigania, ponieważ co do zasady nie ma możliwości odróżnienia poronienia farmakologicznego od tego z przyczyn naturalnych. Natomiast ten sposób dokonywania aborcji jest coraz popularniejszy. Kobiety korzystają z ogłoszeń zamieszczanych w Internecie, prasie lub też samodzielnie kupują w aptekach środki, które są przeznaczone do leczenia np. chorób stawów i żołądka, a ich efektem ubocznym są działania poronne³¹.

8 września 2009 r. Agencja Zenit podała, iż na obszarze Unii Europejskiej w 2007 r. przeprowadzono ponad 1200000 aborcji, co oznacza, iż odbywały się one

²⁸ *Sprawozdanie Rady Ministrów...*, s. 56-57.

²⁹ http://www.gazetaprawna.pl/wiadomosci/artysty/441941,turystyka_aborcyjna_kwitnie_wsrod_polek.html (dostęp 30.07.2012 r.).

³⁰ <http://www.wprost.pl/ar/207103/Polska-turystyka-aborcyjna/> (dostęp 20.07.2012 r.).

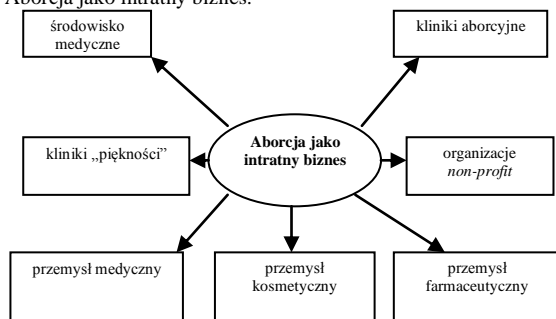
³¹ <http://spoleczenstwo.newsweek.pl/raport-o-aborcji,12617,7,1.html> (dostęp 30.07.2012 r.).

z częstotliwością co 25 sekund³². A.M. Linder podkreśla, iż w Niemczech doszło wręcz do ekstremalnej tabuizacji problemu. Jednak w kraju tym w ostatnich latach dokonano ok. 8 mln aborcji, co oznacza 16 mln rodziców, którzy bezpośrednio zetknęli się z przedmiotową tematyką³³. Przy czym zaznaczyć należy, iż 600 zabiegów w skali roku dokonywanych jest po 20. tygodniu ciąży, z czego około 200 po 22 tygodniu³⁴.

Dramatyczna sytuacja panuje w krajach Trzeciego Świata, gdzie masowo działają antynatalistyczne organizacje. W wyniku powziętych kampanii proaborcyjnych aborcji poddaje się tam ponad 40 mln kobiet rocznie. Jeśli weźmie pod uwagę fakt, iż w skali roku na całym świecie 17,1 mln ludzi umiera na choroby serca i układu krążenia, 17,1 mln na nowotwory, zaś na AIDS – 2, 4 mln, to można śmiało stwierdzić, iż zabijanie dzieci poprzez przerwanie ciąży stanowi najczęstszą przyczynę śmierci w globalnej wiosce³⁵. Nie należy bać się stwierdzenia, iż aborcja stała się sposobem na redukcję zaludnienia Trzeciego Świata. Jest ona dla organizacji światowego formatu znacznie prostsza z punktu widzenia ekonomii, niż pomoc w rozwoju danego obszaru. Cel ten jasno uwidocznił jest np. w piśmie *Un Population Division*: „for every dollar spent in family planning, between 2 and 6 dollars can be saved in interventions aimed at achieving other development goals”³⁶.

Aborcja to przede wszystkim intratny biznes, w którego skala jest olbrzymia, a w grę wchodzi miliony dolarów. Na całym świecie staje się on zyskownym instrumentem polityki zdrowia reprodukcyjnego i planowania rodziny. Wykorzystywanie ludzkich płodów tworzy niemalże gęstą siatkę interesów i powiązań gospodarczych. Przy użyciu finansowych bodźców nakłania się matki dawczynice do współpracy, manipuluje informacjami, handluje płodami i tkankami embrionalnymi³⁷. Daje się to zaobserwować zwłaszcza w Stanach Zjednoczonych, gdzie aborcja na żądanie została zalegalizowana w 1973 r. Pomimo tego działa tam prężnie podziemie aborcyjne, przykładowo w 2008 r. zatrzymano siostry Berthę i Raquel Bugarin, prowadzące sieć klinik aborcyjnych. Jedna z nich nie mając wykształcenia medycznego dokonywała zabiegów przerwania ciąży, których koszt wynosił od 320 do 2 tys dolarów.

Ryc.1. Aborcja jako intratny biznes.

Źródło: opracowanie własne.

³² Z. Krzyszkowski, *Kulturowe aspekty aborcji*, [w:] M.Z. Stepulak (red.), *Małżeństwo i rodzina wobec aborcji*, Lublin 2010, s. 72.

³³ A.M. Linder, *Interes z aborcją. Kto zarabia na zabijaniu?*, Kraków 2011, s. 13.

³⁴ *Ibidem*, s. 47.

³⁵ *Ibidem*, s. 154.

³⁶ *Ibidem*, s. 174.

³⁷ *Ibidem*, s. 11.

W USA działają również organizacje prowadzące kliniki aborcyjne, posiadające status *non profit*. W ramach swojej działalności prowadzą lobbing, reklamują się, świadczą usługi aborcyjne. Przykładem takiej organizacji jest *Planned Parenthood*, która dysponuje ponad 800 klinikami aborcyjnymi. Jak wynika z raportu w latach 2008-2009 wypracowała ona nadwyżkę w wysokości 63,4 mln dolarów. W samym 2008 r. w jej placówkach przeprowadzono 324 008 zabiegów aborcyjnych. W 2010 r. *Planned Parenthood* zamknęła kilka mniejszych klinik, aby w celu zwiększenia zysków otworzyć centra medyczne o analogicznym zastosowaniu. Kolejnym przykładem organizacji zajmującej się masowo zabiegami przerwania ciąży jest amerykańska *Ipas*, która również prowadziła współpracę z polską Federacją na rzecz Kobiet i Planowania Rodziny. Pod przykrywką gloryfikacji praw reprodukcyjnych i seksualnych kobiet zajmuje się ona produkcją sprzętu aborcyjnego tzw. MVA – plastikowych aspiratorów służących do wskazanych zabiegów. W 2009 r. uzyskała 38 mln dol. przychodu, z czego 11 mln pochodziło z rządowych grantów i kontraktów³⁸.

Z przedmiotową problematyką wiąże się także przemysł kosmetyczny, który jak się okazuje potrafi efektywnie współpracować z biznesem aborcyjnym. Oczywiście takie przypadki są tuszowane, zwykle przy zastosowaniu manipulacji, używaniu medycznych terminów. W 2010 r. amerykańska organizacja *Children of God for Life* natrafiła na jawne dowody wykorzystywania ciał abortowanych dzieci w Szwajcarii przez firmę dermatologiczną *Neocutis*. Informacje o ludzkim składzie kremów pielęgnacyjnych oficjalnie były umieszczane w dołączonych do produktów ulotkach oraz w Internecie. Producent informował, iż „kluczowym składnikiem” kosmetyków jest „przetworzone białko skórne” (PSP) z tkanki skórnej, która została pobrana od 14-tygodniowego, abortowanego dziecka płci męskiej. W ulotkach koncern szczegółowo uzasadnia zastosowanie tego „komponentu”. Zdaniem *Neocutis* „komórki płodu mają zdolność niezwyklego rozwoju i są bardzo odporne przed stresem oksydacyjnym i fizycznym w porównaniu do komórek skóry dorosłych, co czyni je doskonałym źródłem do eksploatacji i wymiany na inny, choć mniej kontrowersyjny, środek do produkcji PSP”³⁹.

Powyższy przykład zastosowania ciał abortowanych dzieci w przemyśle kosmetycznym nie jest odosobniony. Na Barbadosie istnieje klinika, która odmładza twarze poprzez wszczepianie macierzystych komórek pochodzących z wątroby 6-12 tygodniowego płodu. Metoda ta jest co prawda zabroniona, jednak na zabieg za 24 tys. dol. nie brakuje, na zabieg trzeba czekać kilka miesięcy. Natomiast w Rosji funkcjonuje aktualnie około 50 klinik, w których za cenę 16 tys. funtów wstrzykuje się żonom bogatych oligarchów w okolice ud i pośladków komórki macierzyste płodów pochodzących m.in. z Gruzji. Ta bulwersująca metoda „upiększania” służy do walki z cellulitem. Oczywiście właściciele klinik przekonują, iż komórki macierzyste pochodzą jedynie z poronionych naturalnie płodów. Jednakże ta argumentacja, zwłaszcza biorąc pod uwagę skalę tych przedsięwzięć nie przekonuje. Przykładowo, jak donoszą działacze *pro-life*, na Ukrainie można za kilkaset dolarów zmusić ciężarną do aborcji zdrowego dziecka i sprzedaży zwłok. W związku z tym oczywistym jest, że w krajach Dalekiego Wschodu, czy Afryce, gdzie społeczeństwo często żyje w nędzy, koszty są o wiele niższe⁴⁰.

³⁸ <http://prawdaoaborcji.wordpress.com/2011/03/29/aborcyjny-biznes/#more-28> (dostęp 30.07.2012 r.); szerzej na temat raportu finansowego i ekonomicznej strony działalności organizacji zob. D.P. Klimek, *Sekrety Sądu Najwyższego. Manipulacje przemysłu aborcyjnego*, Kraków 2009, s. 172 i n.

³⁹ <http://prawdaoaborcji.wordpress.com/2011/05/08/luksusowe-kosmetyki-z-usmierconych-dzieci/> (dostęp 30.07.2012 r.).

⁴⁰ *Ibidem*.

Ciała płodów pochodzących z aborcji wykorzystywane są także w przemyśle medycznym, obserwuje się nowe zjawisko jakim jest tzw. „turystyka komórkowa”. W czerwcu 2011 r. w Budapeszcie policja zamknęła klinikę, w której leczono „turystów” (głównie z USA) wykorzystując do terapii komórki macierzyste uzyskane od dzieci abortowanych⁴¹. Natomiast w Niemczech komórki abortowanych płodów wykorzystywane są do leczenia choroby Parkinsona, na którą zachorowalność w skali roku wynosi ok. 15 tys. przypadków. Do terapii jednej osoby potrzebne jest nawet 10-12 płodów ludzkich, z uwagi na fakt, iż przyjmuje się zaledwie 10-15% przeszczepionych tkanek. Z prostej kalkulacji wynika, iż dla nowych niemieckich pacjentów potrzeba rocznie 90 tys. abortowanych dzieci pomiędzy 6 a 12 tygodniem ciąży. Przykładowo w USA koszt terapii wynosi 15 tys. dolarów, natomiast już w Kijowie za analogiczną kwotę uzyskać można cztery zastrzyki⁴². Nie bez znaczenia jest tu również fakt, iż społeczeństwo niemieckie coraz bardziej starzeje się, co oznacza stały wzrost zachorowalności i popytu na wskazaną terapię.

Komórki pochodzące z abortowanych dzieci są również masowo wykorzystywane do produkcji szczepionek. Przykładowo w Niemczech do produkcji wielu popularnych szczepionek hoduje się wirusy na komórkach usuniętych dzieci. Skala zjawiska jest olbrzymia, albowiem w kraju tym nie ma ani jednej kombinacji szczepionki MMR przeciwko odrze-świnie-różyczce bez zastosowania komórek płodowych. Skład medykamentów sformułowany jest wprost w ulotkach jako, np. „wyhodowane na ludzkich diploidalnych komórkach płucnych”. lub też „niektóre hodowane są na kulturach zarodków kurzych (odra, świnka) lub na kulturach ludzkich komórek diploidalnych - MRC-5 (różyczka)”⁴³. Jak podkreśla organizacja *Children of God for Life* w skali globalnej z abortowanych tkanek produkowane są szczepionki przeciwko wietrznej ospie, żółtacze typu A i różyczce i dotąd nie ma dla nich alternatywy⁴⁴. Do produkcji tych medykamentów stosowane są dwie linie komórkowe: WI-38 i MRC-5, do których powstania wykorzystano tkankę pobrana z abortowanych płodów. Pierwsza z linii została wyhodowana na tkance płucnej 10-tygodniowej dziewczynki, zabitej w łonie matki w 1968 r. Była to typowa aborcja „na życzenie”, albowiem rodzice stwierdzili, że mają już zbyt liczną gromadkę dzieci. Natomiast druga została wyprowadzona również z tkanki płucnej, tym razem 14-tygodniowego chłopca, którego matka zdecydowała się na przerwanie ciąży z przyczyn psychicznych. Obie linie znajdują się w Światowym Banku Komórek i korzystają z nich światowe koncerny farmaceutyczne⁴⁵.

⁴¹ <http://prawdaoaborcji.wordpress.com/2011/05/08/luksusowe-kosmetyki-z-usmierconych-dzieci/> (dostęp 30.07.2012 r.).

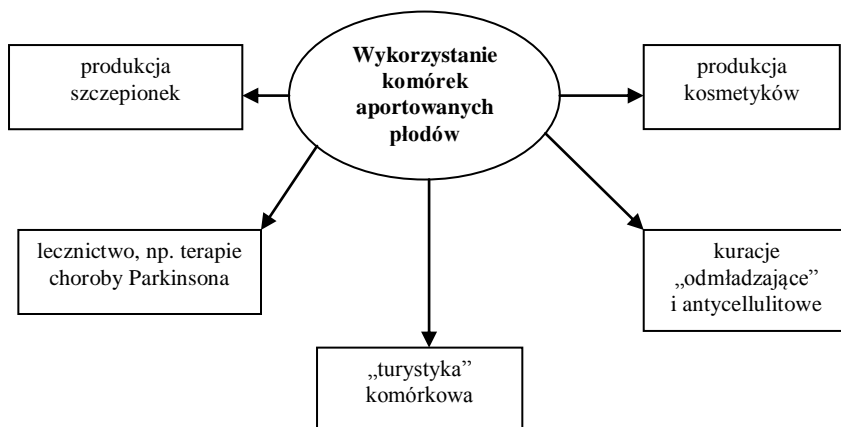
⁴² A.M. Linder, *Interes z aborcją. Kto zarabia na zabijaniu?*, Kraków 2011, s. 94.

⁴³ *Ibidem*, s. 55-57; w Polsce również istnieje ten problem. Jedynym obowiązkowym szczepieniem, dla którego brak etycznej alternatywy, jest szczepienie przeciw różyczce – podawane w postaci szczepionki skojarzonej przeciw odrze, różyczce i śwince (*Priorix* – producent Glaxo Smith Kline; *MMR II* – producent Merck & Co.; *Trimovax* – producent Aventis Pasteur), której wszystkie elementy powstają na bazie MRC-5, szerzej zob. <http://www.pch24.pl/szczepionki---dylemat-rodzica,478,i.html> (dostęp 30.07.2012 r.).

⁴⁴ Szerzej na temat wskazanej problematyki zob. <http://www.cogforlife.org/polish.pdf> (dostęp 30.07.2012 r.).

⁴⁵ <http://prawdaoaborcji.wordpress.com/2011/04/04/szczepionki-z-watpliwosciami/#more-99> (dostęp 30.07.2012 r.).

Ryc. 2. Zastosowanie komórek abortowanych płodów ludzkich.

Źródło: opracowanie własne.

Możliwości przeciwdziałania zjawisku

Analizując możliwości przeciwdziałania zjawisku przerywania ciąży, a co się z tym wiąże generowaniu popytu na rynku usług aborcyjnych niezbędnym jest sięgnięcie do omawianej wcześniej etiologii tego problemu. W świetle aktualnie obowiązującej ustawy z dnia 7 stycznia 1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży⁴⁶ życie stanowi fundamentalne dobro człowieka, zaś troska o życie i zdrowie należy do podstawowych obowiązków państwa, społeczeństwa i obywatela. W art. 2 wskazanej ustawy ustawodawca precyzuje, iż organy administracji rządowej i samorządu terytorialnego zobowiązane są do udzielania ciężarnym pomoc zarówno medycznej, socjalnej, jak i prawnej i materialnej, a także do zapewnienia opieki nad kobietami w ciąży, które znajdują się w trudnych warunkach materialnych.

Nie można zapomnieć, iż w sensie kryminologicznym przerwanie ciąży to tzw. „przestępstwo transakcyjne”. Istnieją w nim zwykle dwie wspólnoty interesów, pomiędzy kobieta ciężarną, która chce dokonać aborcji, a lekarzem, w którego interesie nie leży ujawnienie całego proceduru, albowiem jest on zagrożony wysoką sankcją karną i utratą prawa do wykonywania zawodu⁴⁷.

Stąd też przeciwdziałanie zjawisku masowych aborcji należałoby zacząć właśnie od środowiska medycznego, które powinno skoncentrować swoje działania na pomocy przyszłym matkom. Jednym z elementarnych źródeł informacji dla kobiety ciężarnej, znajdującej się w ciężkim położeniu społecznym i materialnym winni być pracownicy instytucji zajmujących się ochroną zdrowia, a więc: lekarze rodzinni, pielęgniarki środowiskowe, położne.

Ponadto istotnym jest prowadzenie społecznych domów opieki dla samotnych kobiet w ciąży a także dla samotnych matek z małoletnim potomstwem, wszelkiego rodzaju ośrodków interwencji kryzysowej. We wskazanych placówkach kobieta powinna

⁴⁶ Ustawa z dnia 7 stycznia 1993 r. o planowaniu rodziny, ochronie płodu ludzkiego i warunkach dopuszczalności przerywania ciąży (Dz. U. 1993, Nr 17, poz. 78).

⁴⁷ J. Potulski, *Dziecko jako przedmiot czynu zabronionego*, Gdańsk 2007, s. 121.

otrzymać pomoc psychologiczną, prawną i egzystencjalną. Nieodzownym jest tu również konieczność jasnego udzielenia kobiecie będącej w niepożądaną ciąży informacji o możliwości oddania dziecka, bezpośrednio po urodzeniu, do adopcji lub rodziny zastępczej. Kobieta musi mieć świadomość, iż ma prawo zgłosić wolę zrzeczenia się praw do swojego dziecka już w szpitalu, który w takiej sytuacji kontaktuje się z adekwatnym ośrodkiem adopcyjno-opiekuńczym. Pracownik wskazanej instytucji ma możliwość i powinien skontaktować się z kobietą w czasie jej pobytu w placówce zdrowotnej w celu rozpoznania jej sytuacji, udzielenia wsparcia, informacji odnośnie możliwości rozwiązania jej sytuacji życiowej, aż wreszcie pomocy w podjęciu decyzji co do samego dziecka, tj. przeanalizowaniu możliwości jego zatrzymania przez matkę lub też w ostateczności pomocy w przeprowadzeniu postępowania nakierowanego na zrzeczenie się do niego praw i zapewnieniu mu opieki zastępczej⁴⁸.

Nawet w sytuacji, gdy przeprowadzenie zabiegu aborcji u kobiety ma uzasadnienie prawne (np. niepożądana ciąża w wyniku zgwałcenia) naczelną rolę w procesie decyzyjnym powinien odegrać wykwalifikowany terapeuta. Niezbędnym jest tu bowiem przeanalizowanie sytuacji ciężarnej i nie dopuszczenie do podjęcia decyzji pod przymusem lub w akcie rozpacz. Psycholog winien wskazać zagubionej często kobiecie jakie ma alternatywy, drogi rozwiązań w swoim położeniu.

Nie można zapomnieć również o młodych matkach-uczennicach, którym szkoła ma obowiązek udzielenia pomocy niezbędnej do ukończenia przez nie edukacji, np. wyznaczenia urlopu lub dodatkowego terminu egzaminu w sytuacji, gdy pojawią się przeciwskazania zdrowotne do podejmowania w danym czasie nauki. Ciężarna nieletnia winna być także otoczona opieką psychologiczną⁴⁹. Sytuacje te powinny być jasno sprecyzowane w statutach placówek edukacyjnych.

Kolejnym ważnym aspektem jest tu zapewne edukacja młodzieży w ramach zajęć z wychowania do życia w rodzinie, której nadrzędnym celem winno być uzyskiwanie informacji odnośnie radzenia sobie w trudnych życiowych sytuacjach, a także nabywanie wiedzy związanej z seksualnością człowieka, inicjacją seksualną i jej następstwami oraz kreowanie postaw odpowiedzialności za podejmowane w tej materii decyzje⁵⁰. Nie można zapomnieć, iż młodzież będąca w trudnym okresie adolescencji wykazuje często daleko posunięty sceptycyzm, zwłaszcza wobec argumentów religijnych, jakimi posługują się przeciwnicy aborcji. Stąd też, należałoby stosować je ostrożnie, stawiając raczej na ponadwyznaniowość postawy *pro-life*⁵¹.

Na sytuację na rynku szczepień produkowanych przy użyciu komórek z abortowanych płodów może wpłynąć postawa rodziców i lekarzy którzy będą usiłowali szukać alternatywnych rozwiązań. Istnieje szeroka grupa preparatów, które mogą zastąpić

⁴⁸ M. Gadomska, E. Przesmycka-Perczyńska, *Zastępcze formy opieki jako alternatywa aborcji*, [w:] D. Franków (red.), *Aborcja w ujęciu prawa, medycyny i psychologii. Materiały z konferencji naukowej, Akademia Podlaska, 10-11 grudnia 2004*, Siedlce 2005, s. 114.

⁴⁹ Zasady i formy udzielania pomocy psychologicznej reguluje rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 7 stycznia 2003 r. w sprawie zasad udzielania i organizacji pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach (Dz. U. 2003, Nr 11, poz. 114) oraz rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej i Sportu z dnia 11 grudnia 2002 r., w sprawie szczegółowych zasad działania publicznych poradni specjalistycznych (Dz. U. 2003, Nr 5, poz. 46).

⁵⁰ J. Sienkiewicz, *Możliwości pomocy kobiecie i rodzinie w niepożądaną ciąży*, [w:] D. Franków (red.), *op. cit.*, s. 132-133.

⁵¹ K. Urban, *Jak mówić do młodzieży na temat obrony życia?*, [w:] M.Z. Stepulak (red.), *Małżeństwo i rodzina wobec aborcji*, Lublin 2010, s. 133; Przykładem wypowiedzi z kręgu obcego kulturowo chrześcijaństwu są słowa Mahatma Gandhi: „Oczywistym i jasnym jak słońce jest dla mnie fakt, że aborcja jest czynem zbrodniczym”, cyt. za K. Urban, *Jak mówić...*, s. 133.

powszechnie stosowane. Potrzebna jest determinacja, świadomość społeczna i wola walki, by wprowadzać je na rynek jako powszechnie dostępne. Nie obędzie się tu również bez petycji, protestów skierowanych do polityków, odpowiedzialnych za politykę zdrowotną państwa.

W skali globalnej należy przede wszystkim pochylić się nad problematyką aborcyjną w krajach Trzeciego Świata, a zwłaszcza nad antynatalistycznymi i proaborcyjnymi działaniami światowych organizacji. 99% zgonów na świecie związanych z porodem i pójciem przypadku właśnie na te państwa. Dla porównania ryzyko śmierci kobiety w bezpośrednim związku z ciążą i porodem wynosi tu aż 1:13, natomiast np. w Kanadzie jest to zaledwie 1:7300. U podstaw tak zatrważających statystyk leży przede wszystkim niewłaściwa, a w zasadzie brak opieki medycznej w okresie prenatalnym. Ponadto szacuje się, iż na 1 taki zgon przypada aż 30 przypadków długofalowych szkód zdrowotnych w postaci np. przetok poporodowych. Kobiety te nie są leczone i traktowane są przez lokalne społeczności jak osoby trędowate, żyją w alienacji i upokorzeniu. Nie otrzymują adekwatnej pomocy medycznej, chirurgicznej. Szacuje się, iż w samej Nigerii rocznie przybywa ok. 20 tys kobiet z takimi komplikacjami zdrowotnymi. W związku z tym należałoby tu przede wszystkim zintensyfikować działania mające na celu zbudowanie systemu opieki zdrowotnej, zapoczątkowanej m.in. przez organizację *MaterCare International*, do której celów należy opieka nad matką i niemowlęciem niezależnie od miejsca ich zamieszkania. W ramach działalności organizacji przewidziane jest otwieranie szpitali położniczych (m.in. Ghana, Kenia), szkolenie średniego personelu medycznego w zakresie obsługi partografu, szkolenie lekarzy i pielęgniarek w zakresie chirurgicznego leczenia i opieki nad chorymi cierpiącymi na przetokę poporodową⁵².

Świat winien obudzić się i zainwestować środki finansowe właśnie na rzecz kampanii związanych z bezpiecznym macierzyństwem. W przeciwnym razie należy zadać sobie pytanie o kierunek, w którym podąża ludzkość. Konieczne jest podjęcie działań zorientowanych na wzrost świadomości społecznej, albowiem wydaje się to być wręcz warunkiem *sine qua non* wszelkich zmian i walki ze zjawiskiem. Przecież przeciętny obywatel globalnej wioski może nie zdawać sobie sprawy, iż używa właśnie krem zawierającego wyciąg z tkanek abortowanych dzieci.

Streszczenie:

W przedmiotowym artykule autorka porusza problematykę nielegalnego rynku usług aborcyjnych i to zarówno z perspektywy krajowej, jak i globalnej wioski. Praca podzielona jest na trzy części, tj. etiologię zjawiska, rozmiary i formy jego występowania oraz możliwości przeciwdziałania. Sama problematyka aborcji należy do bardzo kontrowersyjnych, w ocenach prawnych spotyka się wręcz z amplitudą poglądów w tej dziedzinie. Niniejszy artykuł należy traktować jako zaledwie przyczynek do pogłębionych analiz tematu.

Słowa kluczowe:

aborcja, prawo karne, kryminologia, nielegalny rynek usług, przestępstwo, płód, dziecko, postawa *pro-life*

⁵² R.L. Walley, *Priorytety w zakresie opieki zdrowotnej dla matek w krajach rozwijających się*, [w:] K. Szymański (red.), *Europa-aborcja-prawa rodziców. Prawa reprodukcyjne – fakty nie ideologia*, Wrocław-Bruksela 2007, s. 81-83.

Title:

Illegal abortion market

Summary:

This article is concerned with the issue of illegal abortion market viewed from both domestic and global perspective. The paper is divided into three parts, i.e. the etiology of the phenomenon, the scope and forms of its occurrence and the possibilities of counteracting it. The topic of abortion has very controversial nature; there is an amplitude of opinions on the subject among legal assessments. The following article should be considered as a contribution to the in-depth analyses of the subject.

Keywords:

abortion, penal law, criminology, illegal services market, crime, fetus, baby, pro-life attitude

ROZDZIAŁ VIII

Nielegalna produkcja filmów pornograficznych. Wybrane zagadnienia kryminologiczne i prawnokarne

Wstęp

Pornografia jest zjawiskiem społecznym sięgającym historii kultur pierwotnych. Jej odbiór był i jest silnie związany z obyczajowością panującą na danym terenie w określonej społeczności. Wobec wielowątkowości problematyki pornografii temat został zakreślony dość wąsko. Obejmuje bowiem wyłącznie nielegalną produkcję filmów pornograficznych, a więc zachowania wypełniające znamiona ustawowe przestępstw z art. 202 § 3 i 202 § 4b k.k. Należy zauważyć, że wyłącznie te typy przestępstw (spośród sześciu odmian przestępstw pornograficznych), wyposażone są w znamię czynności wykonawczej „produkuje”. Ponadto – wprawdzie nie wyłącznie, ale w miarę precyzyjnie – określają, czym właściwie jest nielegalna pornografia. Jednocześnie tematykę opracowania ograniczono do nośnika treści pornograficznych, jakim jest film, z racji iż jego powstanie wymaga złożonych czynności składających się na proces karalnej produkcji.

Problem legalności stwarza pewne wątpliwości interpretacyjne w ramach przestępstwa rozpowszechniania pornografii (art. 202 § 1 k.k.), w świetle którego treści pornograficzne mogą i najczęściej są produkowane legalnie, a wyłącznie są narzucane odbiorcom z naruszeniem przepisów prawa. Znamiona przestępstw z art. 202 § 3 i 202 § 4b k.k. określają zakres tzw. pornografii twardej, wskazując jej całkowicie nielegalne obszary, jak udział dziecka (bądź zastosowanie cyfrowo wygenerowanego wizerunku dziecka), posługiwanie się zwierzęciem czy prezentowanie aktów przemocy.

Kontrowersje wokół pojęcia pornografii

Choć termin „pornografia” rodzi pewne wątpliwości interpretacyjne, polskie prawo karne wypracowało swoisty sposób jego wykładni. Nie rozstrzygając kwestii granic normatywnych tego pojęcia jest to przedstawienie ludzkich zachowań seksualnych i nagości w sposób mechaniczny w celu wywołania u odbiorców podniecenia seksualnego¹. Termin pornografia wywodzi się z greckiego słowa *porno* (forma od *porne*) czyli prostytutka i słowa *graphos* (*graphein*) – pisać i początkowo funkcjonował w odniesieniu do biografii sławnych kurtyzan². W połowie XIX w. zyskał nowe przyporządkowanie i określał utwory literackie lub naukowe, a także sztuki teatralne,

¹ W tym sensie posługujemy się tym terminem w języku potocznym. Zob. J. Tokarski (red.), *Słownik wyrazów obcych* PWN, Warszawa 1972, s. 592; M. Szymczak (red.), *Słownik języka polskiego, t. II*, Warszawa 1979, s. 823; B. Dunaj (red.), *Słownik współczesnego języka polskiego*, Warszawa 1998, s. 106.

² J. Warylewski, *Pornografia – próba definicji*, [w:] M. Mozgawa (red.), *Pornografia*, Warszawa 2011, s. 16.

których przedmiotem była prostytutka³. Stopniowo ulegał rozszerzeniu obejmując treści obsceniczne i niemoralne, a obecnie w jego ramach krystalizują się poszczególne stopnie określanego zjawiska według jego oceny społecznej.

Pierwszy poziom oceny dotyczy sytuacji, w której możemy określoną treść nazwać pornograficzną, natomiast drugi poziom dotyczy sytuacji, w której możemy daną treść pornograficzną nazwać twardą, ciężką, czy nielegalną. Znamię „treści pornograficzne” jest znamieniem ocenym, stąd niezwykle trudnym dla wykładni sądowej. W nauce prawa karnego można odnotować dwie propozycje co do kryterium, jakim powinien kierować się sąd przy określaniu, czy zachodzi wspomniane znamię ustawowe. Pierwsze kryterium (subiektywne) odnosi się do słusznej oceny osoby przeciętnie wrażliwej, zintegrowanej społecznie oraz świadomej powszechnie akceptowanych wartości. Drugie kryterium (obiektywne) odrywające zakres przedmiotowy pornografii od jakichkolwiek ocen jej odbiorców⁴.

Na szczególną uwagę zasługuje druga z wymienionych propozycji. Jej autor – J. Warylewski – aktualizując definicję pojęcia „pornografia” o nowe jej atrybuty wynikające z technologii cyfrowej proponuje, by „treści pornograficzne” oraz synonimiczną dla nich „pornografię” w rozumieniu wąskim (normatywnym) rozumieć jako „treści zawarte w dającym się wyodrębnić przekazie informacyjnym (prezentacji) bądź w jego istotnych i odpowiednio spójnych fragmentach w formie materialnej lub zdematerializowanej utrwalone za pomocą dowolnego nośnika lub nieutrwalone charakteryzujące się tym, iż przedstawiają w jakiegokolwiek formie autentyczne lub tylko wyobrażone (wykreowane) przejawy płciowości lub życia seksualnego człowieka w wymiarze ograniczonym (sprowadzonym) do funkcji fizjologicznych oraz aspektów techniczno-biologicznych”⁵. Definicja ta w sposób widoczny abstrahuje od intencji twórcy takich treści, jak również od subiektywnych ocen odbiorców, gdyż te mogą być całkowicie od siebie dalekie. Autor podkreśla jednak, że pominięte elementy mogą i powinny być uwzględnione przy ocenie stopnia szkodliwości społecznej czynu, jego strony podmiotowej, bądź niekiedy sytuacji kontratypowej⁶.

Najczęściej przywoływane w literaturze kryteria oceny, czy mamy do czynienia z pornografią, to występujące łącznie następujące przesłanki: 1) treścią prezentacji jest przedstawienie przejawów płciowości i życia seksualnego człowieka, 2) przedstawienie to koncentruje się wyłącznie na zaprezentowaniu jego techniczno-biologicznych aspektów z pominięciem wszelkiej warstwy intelektualno-personalistycznej, 3) jako kryterium pomocnicze przy ocenie treści pornograficznej należy wziąć pod uwagę walor estetyczny - im jest on niższy, tym bardziej wskazuje, że mamy do czynienia z treścią pornograficzną⁷.

Podnoszony w literaturze pogląd, że do ustalenia pornograficznego charakteru danej treści obligatoryjne jest jej przedstawienie w sposób sugerujący, że jedyną lub główną intencją twórcy było wywołanie u odbiorcy podniecenia seksualnego, należy

³ A. Krawulska-Ptaszyńska, *Spoleczne skutki upowszechniania pornografii*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1997, z. 1, s. 145.

⁴ Zob. J. Warylewski, *Pornografia...*, s. 26. Por. M. Filar, *Pornografia. Studium z dziedziny polityki kryminalnej*, Toruń 1977, s. 30.

⁵ Por. J. Warylewski, *Pornografia...*, s. 25.

⁶ *Ibidem*, s. 26.

⁷ Por. M. Filar, *Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności*, [w:] M. Filar (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2012, s. 1017-1018.

uznać za niezwykle trudny do obiektywnego potwierdzenia ze względu na skrajnie różną wrażliwość jednostek na bodźce o charakterze seksualnym.

Mimo wszelkich wątpliwości w tym względzie - zdaniem Sądu Najwyższego znamię „treści pornograficznych” określone jest terminem prawnym, nie zaś medycznym, czy seksuologicznym. Ocena jego zaistnienia należy wyłącznie do sądu, nie zaś biegłego seksuologa, który posiada wiadomości specjalne jedynie w zakresie ustalenia hipotetycznego wpływu danej prezentacji na potencjalnego odbiorcę w płaszczyźnie jego reakcji emocjonalnych, w tym seksualnych⁸.

Trudności może przysparzać również współczesna prezentacja dzieł sztuki. W sztuce współczesnej dość często można spotkać się z wulgarnym i bulwersującym sposobem prezentacji treści erotycznych. Jednak fakt, iż są one dziełami sztuki nie kwalifikuje ich do dziedziny pornografii⁹. Nie zawsze jednak aspiracje artystyczne będą skutecznym parawanem dla twórcy treści pornograficznych. Kontratyp sztuki jest obwarowany warunkami trudnymi do spełnienia dla samozwańczych artystów¹⁰.

Granica pomiędzy tzw. pornografią twardą (*hard core*) a pornografią miękką (*soft core*) nie jest wyraźna i zakres tych pojęć rozumiany jest różnie w zależności od danego regionu, kultury czy systemu aksjonormatywnego w danej społeczności i na danym terenie. Trudno też tę granicę wyznaczyć z powodu dynamiki zjawiska określanego tym terminem. W nauce polskiego prawa karnego przyjmuje się, że art. 202 § 3 k.k. określa pewne przejawy pornografii twardej, jednak nie wyznacza granic tego pojęcia, gdyż poza kryminalizacją znajduje się produkcja treści pornograficznych również ekstremalnych, a nie tożsamy z udziałem dziecka, posługiwaniem się zwierzęciem czy prezentowaniem przemocy¹¹. Na równi (co do kryminalizacji, ale nie penalizacji, gdyż sankcje różnią się znacząco) z udziałem małoletniego do lat 18 w produkcji treści pornograficznych traktuje się wytworzenie lub przetworzenie wizerunku takiego małoletniego (wygenerowanego cyfrowo). Być może wymienione elementy nie wyznaczają granic pojęcia twardej pornografii, z całą jednak pewnością jako znamiona ustawowe przestępstw wyznaczają granicę nielegalnej jej produkcji.

Zakres kryminalizacji zachowań związanych z tzw. pornografią twardą

Zakres i powody kryminalizacji zachowań związanych z rozpowszechnianiem pornografii kształtowały się w Polsce dość dynamicznie. Wiąże się to z dynamiką samego zjawiska pornografii, jak również ze zmianami w zakresie świadomości społecznej dotyczącej tego fenomenu. Interesującym zagadnieniem jest ustalenie konkretnego powodu ustawodawcy kryminalizującego ten typ zachowania. Istnieją na ten temat różnice zdań. Jedni twierdzą, że kryminalizacja ta nie ma żadnego racjonalnego uzasadnienia i jest przykładem emocjonalnej reakcji społeczeństwa na czyny związane z przełamaniem pewnego tabu¹². Inni zaś twierdzą, że jest to kryminalizacja racjonalna

⁸ Wyrok SN z 23.11.2010 r., IV KK 173/10 (niepubl.).

⁹ M. Bielski, *Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności*, [w:] A. Zoll (red.), *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz, t. II*, Warszawa 2008, s. 671.

¹⁰ Na temat kontratypu sztuki zob. w: J. Warylewski, *Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności*, [w:] A. Wąsek, R. Zawłocki (red.), *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz do art. 117-221*, Warszawa 2010, s. 1110-1112.

¹¹ Por. J. Warylewski, *Pornografia ...*, s. 24.

¹² M. Filar, *Przestępstwa seksualne w polskim prawie karnym*, Toruń 1985, s. 24, 79, 110.

określona na cel, jakim jest utwierdzenie pewnych postaw moralnych. Najczęściej przedstawia się jednak koncepcje mieszane uwzględniające argumenty obydwu poprzednich¹³ bądź odrywających się od uzasadnień moralistycznych na rzecz wolnościowych¹⁴.

W miarę rozwoju nauk społecznych i wiedzy na temat negatywnych konsekwencji konsumpcji pornografii kryminalizacja jej rozpowszechniania postrzegana jako akt powodowany emocją ustawodawcy nabiera znaczenia historycznego, zaś rozumiana jako utrzymujący się stan prawny określający zakres bezprawnego zachowania - zyskuje liczne nowe uzasadnienia, przy czym należy podkreślić, że koncepcja wolnościowa jest tu najbardziej przejrzysta, gdy chodzi o wolność od jakiegokolwiek przymusu w zakresie udziału w określonych wydarzeniach o charakterze seksualnym.

Art. 214 § 1 Kodeksu karnego z 1932 r. przewidywał karalność rozpowszechniania pism, druków, wizerunków lub innych przedmiotów o charakterze pornograficznym, zaś art. 214 § 2 – przewożenia, przechowywania lub sporządzania pism, wydruków czy wizerunków w celu rozpowszechnienia¹⁵. Natomiast Kodeks karny z 1969 r. w rozdziale XXIII zatytułowanym „Przestępstwa przeciwko obyczajności” przewidywał art. 173, według którego karalne było rozpowszechnianie pism, druków, fotografii lub innych przedmiotów mających charakter pornograficzny (§ 1), a także sporządzanie, przechowywanie, przenoszenie, przesyłanie i przewożenie takowych przedmiotów (§ 2). Wyraz „wizerunki” został zastąpiony nowym - „fotografie”, adekwatnie do możliwości technicznych¹⁶. Przepis ten przewidywał całkowity zakaz pornografii, ale dotyczył on wyłącznie nośników treści pornograficznych. Tym samym na podstawie tego przepisu nie można było ścigać rozpowszechniania pornografii w sieci komputerowej¹⁷. Art. 202 Kodeksu karnego z 1997 r. usuwa te braki posługując się znamiem normatywnym „treści pornograficznych” rozumianych jako przekaz intelektualny, którego nośnikiem może być zdjęcie, film (zapis wizualny), płyta z nagraniem piosenki czy odgłosami uprawianego seksu (zapis dźwiękowy), książka czy czasopismo (zapis pisemny, druk), twardy dysk, dyskietka, płyta CD/DVD, pendrive (zapis cyfrowy treści wizualnej, dźwiękowej czy graficznej)¹⁸.

W trakcie obowiązywania aktualnego Kodeksu karnego przepis ten poddawany był liczным nowelizacjom, w wyniku których zyskał dość rozbudowaną i mało czytelną postać. Obecnie zawiera on sześć typów przestępstw pornograficznych takich jak:

- publiczne prezentowanie treści pornograficznych (art. 202 § 1 k.k.),
- prezentowanie, udostępnianie treści pornograficznych małoletniemu poniżej lat 15 (art. 202 § 2 k.k.),
- produkowanie, utrwalanie, sprowadzanie, przechowywanie, posiadanie, rozpowszechnianie, publiczne prezentowanie treści pornograficznych z udziałem małoletniego (do lat 18), posługiwaniem się zwierzęciem czy prezentowaniem przemocy (202 § 3 k.k.),

¹³ W związku z tym, że są to kwestie niezwykle trudne do rozstrzygnięcia z perspektywy nauki o kryminalizacji i nie będące głównym przedmiotem niniejszego opracowania, zostaną tutaj pominięte. Szerzej na ten temat: L. Gardocki, *Zagadnienia teorii kryminalizacji*, Warszawa 1990, s. 57-59 i 76-79.

¹⁴ M. Filar, *Przestępstwa przeciwko ...*, s. 1016.

¹⁵ Zob. J. Makarewicz, *Kodeks karny z komentarzem*, Lwów 1932, s. 308.

¹⁶ Zob. I. Andrejew, W. Świda, W. Wolter, *Kodeks karny z komentarzem*, Warszawa 1973, s. 498, 512.

¹⁷ A. Adamski, *Odpowiedzialność operatora sieci komputerowej i BBS-u za przesłaną informację. Aktualny stan prawny w Polsce na tle tendencji światowych*, „Networld” 1995, nr 8, s. 82-88.

¹⁸ M. Bielski, *Przestępstwa...*, s. 673.

- utrwalanie treści pornograficznych z udziałem małoletniego poniżej lat 15 (art. 202 § 4 k.k.)
- sprowadzanie, przechowywanie lub posiadanie treści pornograficznych z udziałem małoletniego poniżej lat 15 (art. 202 § 4a k.k.),
- produkowanie, rozpowszechnianie, prezentowanie, przechowywanie lub posiadanie treści pornograficznych przedstawiających wytworzony lub przetworzony wizerunek małoletniego (do lat 18) uczestniczącego w czynności seksualnej (art. 202 § 4b k.k.).

Dyspozycje wyżej wymienionych typów przestępstw mają charakter alternatywny, mogą się one krzyżować ze znamionami innych typów stwarzając liczne wątpliwości interpretacyjne, czy mamy do czynienia z pomijalnym czy realnym zbiciem przepisów¹⁹. Widać również niekonsekwencje ustawodawcy w określaniu wieku osoby małoletniej będącej ofiarą bądź przedmiotem treści pornograficznej. Wobec kolejnej propozycji nowelizacji tego przepisu należy się odnieść z ogromną rezerwą, gdyż przewiduje ona jeszcze większe jego rozczłonkowanie²⁰. Te i inne wątpliwości należy pozostawić na marginesie niniejszych rozważań, gdyż przedmiotem opracowania nie jest całościowa analiza przestępstw z art. 202 k.k.

Poprzestając na kryminalizacji wybranych elementów tzw. twardej pornografii art. 202 § 3 k.k. stanowi: „Kto w celu rozpowszechniania produkuje, utwala lub sprowadza, przechowuje lub posiada albo rozpowszechnia lub publicznie prezentuje treści pornograficzne z udziałem małoletniego albo treści pornograficzne związane z prezentowaniem przemocy lub posługiwaniem się zwierzęciem, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8”.

Natomiast wobec rozwijającej się technologii cyfrowej umożliwiającej tworzenie specyficznej pornografii dziecięcej „bez ofiar” art. 202 § 4b k.k. stanowi: „Kto produkuje, rozpowszechnia, prezentuje, przechowuje lub posiada treści pornograficzne przedstawiające wytworzony albo przetworzony wizerunek małoletniego uczestniczącego w czynności seksualnej podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2”.

Dokonując uproszczonej analizy znamion ustawowych obydwu typów przestępstw, należy stwierdzić, że mają one charakter ogólnosprawczy. Strona podmiotowa w pierwszym z typów wymaga zamiaru kierunkowego (*dolus directus coloratus*) ze względu na normatywnie określony „cel rozpowszechniania”, w drugim zaś wystarczy zamiar ewentualny. Niezgodność strony podmiotowej w obydwu typach wywołuje wiele kontrowersji, zwłaszcza gdy weźmiemy pod uwagę produkowanie takich treści na własny użytek.

Należy zauważyć, że art. 202 § 3 k.k. wprowadza zakaz produkowania, utrwalania lub sprowadzania, przechowywania lub posiadania wyłącznie w celu rozpowszechniania lub publicznej prezentacji pornografii twardej. Nie stanowi więc tego przestępstwa produkowanie, przechowywanie lub posiadanie bez zamiaru rozpowszechniania (na przykład na własny użytek) jeżeli małoletni biorący udział w takiej produkcji ukończył wprawdzie lat 15, ale nie ukończył lat 18. Art. 202 § 4 i art. 202 § 4a k.k. przewidują ochronę małoletniego tylko do 15 roku życia. Natomiast

¹⁹ Szerzej na ten temat M. Wrześniwski, *Krytycznie o przestępstwach pornograficznych*, „Prokuratura i Prawo” 2011, nr 11, s. 98-111.

²⁰ M. Mozgawa, P. Kozłowska-Kalisz, *Analiza dogmatyczna przestępstw związanych z pornografią (zagadnienia podstawowe)*, [w:] M. Mozgawa (red.), *Pornografia*, Warszawa 2011, s. 65-66.

art. 202 § 4b k.k. wprowadza całkowity zakaz produkowania, rozpowszechniania, prezentowania, przechowywania lub posiadania treści pornograficznych zawierających wytworzony lub przetworzony wizerunek małoletniego do lat 18 uczestniczącego w czynności seksualnej niezależnie od celu, motywu, czy pobudki, zatem także na własny użytek²¹.

Rozbudowany zakres kryminalizacji zjawiska pornografii wymaga różnicowania w zakresie wskazania dobra chronionego poszczególnymi typami przestępstw. Co do zasady przyjmuje się, że karalność rozpowszechniania czy prezentacji treści pornograficznych godzi w obyczajność publiczną w dziedzinie seksualnej i uczucia wstydlivości. Jednak narzucanie takich treści odbiorcy bez jego zgody wyraźnie godzi w dobro, jakim jest wolność seksualna człowieka²². Zakaz udziału małoletniego w procesie wytwarzania treści pornograficznych jest ponadto związany z ochroną dobra, jakim jest prawidłowy rozwój dziecka, mogący doznać poważnych zaburzeń w trakcie uczestniczenia w zakazanym procederze²³.

Znamiona strony przedmiotowej art. 202 § 3 k.k. są - jak wyżej zaznaczono - znacznie rozbudowane. Czynność sprawcza może alternatywnie przybrać postać produkowania, utrwalania, sprowadzania, przechowywania, posiadania, rozpowszechniania lub publicznego prezentowania treści pornograficznych z udziałem małoletniego, związanych z prezentowaniem przemocy lub posługiwaniem się zwierzęciem. Nie mniej rozbudowane są znamiona strony przedmiotowej art. 202 § 4b k.k. Większość z nich się powtarza. Są to: produkowanie, rozpowszechnianie, przechowywanie albo posiadanie treści pornograficznych, które przedstawiają wytworzony lub przetworzony wizerunek osoby małoletniej, która uczestniczy w czynności seksualnej. Różnice zaznaczają się w przypadku znamienia „prezentuje”, która to czynność sprawcza w przypadku przestępstwa z art. 202 § 4b k.k. może mieć zastosowanie w stosunku do indywidualnej osoby, w odróżnieniu do „publicznie prezentuje” – znamienia art. 202 § 3 k.k. wymagającego publicznego zachowania sprawcy. Ponadto nie jest zasadne, by wyodrębnić znamię czynności sprawczej utrwalania wizerunku wygenerowanego cyfrowo, gdyż czynność ta stanowi element produkcji tego typu treści. Niezrozumiały natomiast jest motyw ustawodawcy powstrzymującego się od kryminalizacji w obrębie art. 202 § 4b k.k. sprowadzania takich materiałów.

Nie sposób zrozumieć całości regulacji art. 202 k.k. bez analizy pojęć, za pomocą których określa się te liczne i alternatywne formy czynności sprawczych. Kluczowe przy tym jest odróżnienie form takich, jak „produkuje” i „utrwała”. Pierwsze pojęcie ma dużo szersze znaczenie niż drugie. W art. 202 § 3 widnieją obydwa znamiona, zaś w art. 202 § 4b tylko znamię „produkuje”. Produkowanie to wieloetapowy proces wytwarzania obejmujący fotografowanie, wywoływanie kliszy fotograficznej, powielanie zdjęć, filmowanie, montowanie filmu itp.²⁴ Art. 5 pkt. 7 ustawy o kinematografii wprowadza definicję legalną odnoszącą się do produkcji filmu. Według niej jest to

²¹ Zob. A. Sakowicz, *Opinia o projekcie ustawy o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw* (druk nr 458); Por. M. Mozgawa, *Kodeks karny. Praktyczny komentarz*, Warszawa 2010, s. 424.

²² M. Rodzyński, *Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności*, [w:] A. Zoll (red.), *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz*, Kraków 2006, s. 667.

²³ J. Piórkowska-Flieger, *Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej*, [w:] T. Bojarski (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2012, s. 505; Por. S. Hyps, *Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności*, [w:] A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2012, s. 920.

²⁴ Zob. M. Bielski, *Przestępstwa...*, s. 680.

„zespół czynności twórczych organizacyjnych, ekonomicznych, prawnych i technicznych prowadzących do wytworzenia filmu w postaci kopii wzorcowej”. Za kopię wzorcową natomiast uważa się „kopię filmu stanowiącą wzorzec przy produkcji kopii eksploatacyjnych”²⁵. Traktowanie produkowania jako wieloetapowego i wieloczynnościowego procesu zmierzającego do wytworzenia materiału zawierającego treści pornograficzne, a przynajmniej kopii wzorcowej filmu pozwala na przypisanie odpowiedzialności karnej wszystkim osobom uczestniczącym w tym procesie, a więc nie tylko producentom, ale również reżyserom, scenarzystom, a także aktorom²⁶. Natomiast utrwalanie rozumiane jest jako zapis treści o charakterze pornograficznym w jakiegokolwiek formie i na jakimkolwiek nośniku, służącym do trwałego zapisu np. na płótnie, kasecie wideo, płycie DVD²⁷.

Znamię „sprowadza” użyte w art. 202 § 3 k.k. można interpretować jako przywożenie, czy sprowadzanie z zagranicy. Najbardziej słuszne jednak będzie stwierdzenie, iż sprowadzać można tak naprawdę zewsząd. Z zagranicy, z obrębu kraju ale i z Internetu. W nawiązaniu do art. 202 § 3 nie ma żadnych wątpliwości, że samo sprowadzanie nie będzie karalne. Musi być to sprowadzanie w celu rozpowszechniania²⁸.

Znamiona „posiadanie” oraz „przechowywanie” treści pornograficznych M. Rodzyńkiewicz interpretuje następująco: rozróżnienie tych dwóch znamion „pozwała na objęcie zakresem karalności zarówno tego, kto samoistnie włada utwalonymi w określony sposób treściami pornograficznymi [...] jak i tego, kto jest posiadaczem zależnym (np. pożyczonej od właściciela kasety wideo), jak i wreszcie tego, kto włada takimi treściami pornograficznymi za kogo innego bądź dla kogo innego”²⁹.

Znamię „rozpowszechnia” różni się od „publicznie prezentuje”. Rozpowszechnianie jest to udostępnianie, uczynienie powszechnie dostępnym, wiadomym bliżej nieokreślonej anonimowej liczbie osób³⁰. Z językowego punktu widzenia każda „publiczna prezentacja” jest „rozpowszechnianiem” ale nie każde „rozpowszechnianie” jest „publiczną prezentacją”. Dla przykładu należy dodać, iż „rozpowszechnianiem” jest dystrybucja materiału pornograficznego, który jest przeznaczony do „publicznej prezentacji” ale nie każde „rozpowszechnianie” pornografii jest jednocześnie „publicznym prezentowaniem” treści o charakterze pornograficznym. Duże znaczenie ma w tym przypadku pornografia w sieci czyli tzw. „cyberpornografia” z tego względu, iż jest ona „rozpowszechniana” w Internecie ale jednocześnie wątpliwe jest to, żeby była ona tam „publicznie prezentowana”. Osoba „rozpowszechniająca” treści pornograficzne w sieci czyni je publicznymi jednak nie przyczynia się do tego, żeby były one prezentowane publicznie. Użytkownicy sieci wyrażają zwykle swoją zgodę przed uzyskaniem dostępu do treści pornograficznych. „Rozpowszechnianie” treści pornograficznych w sposób mogący narzucić jego odbiór osobie, która by sobie tego nie życzyła nie jest penalizowane, ponieważ w art. 202 k.k. nie występuje znamię „rozpowszechnia”³¹.

Znamię kwalifikujące „z udziałem małoletniego” należy interpretować szeroko, tzn. z braku szczególnego określenia wieku należy przyjąć rozwiązanie systemowe,

²⁵ Ustawa z dnia 30 czerwca 2005 r. o kinematografii (Dz. U. 2005, Nr 132, poz. 1111).

²⁶ M. Mozgawa, *Kodeks ...*, s. 421; Por. M. Rodzyńkiewicz, *Przestępstwa...*, s. 679.

²⁷ J. Piórkowska-Flieger, *Przestępstwa...*, s. 508.

²⁸ M. Rodzyńkiewicz, *Przestępstwa ...*, s. 679.

²⁹ M. Bielski, *Przestępstwa ...*, s. 682.

³⁰ M. Filar, *Przestępstwa przeciwko ...*, s. 1019.

³¹ M. Rodzyńkiewicz, *Przestępstwa ...*, s. 672-673.

że małoletnim jest osoba, która nie ukończyła 18 roku życia. Niesie to z pewnością pewne trudności dla praktyki, bowiem często mogą zaistnieć wątpliwości co do realnego wieku osoby uczestniczącej w filmie i co zatem idzie konieczność podjęcia dodatkowych czynności zmierzających do ustalenia tego faktu.

Biorąc pod uwagę stwierdzenie dotyczące treści pornograficznych prezentujących przemoc sporne jest to, czy przemoc musi być realna, czy może być pozorowana. Spór ten powinien być raz na zawsze zakończony z momentem zmiany przepisu art 202 § 3 k.k. w roku 2005, kiedy znamię „z użyciem przemocy” zastąpiono znamiem „prezentowaniem przemocy”³². Mimo to niektórzy są nadal zdania, że jeśli w filmie pornograficznym można obejrzeć stosunek sadomasochistyczny i nie ma w nim mowy o rzeczywistej przemocy, to nie można mówić o karalności tego czynu. Interpretacja tego typu jest nieuzasadniona. Dla uznania pornografii za twardą nie ma znaczenia, czy zawiera ona odzwierciedlenie wydarzeń autentycznych czy inscenizowanych, także za pomocą nowoczesnych technik wizualizacji (np. rysunkowej, czy wirtualnej). Istotą pornografii jest określona treść, a nie zdokumentalizowana rejestracja wydarzenia faktycznego³³.

Zawarte w art. 202 § 3 k.k. pojęcie „treści pornograficzne związane z posługiwaniem się zwierzęciem” również budzą wątpliwości. Należy więc wyjaśnić, że kiedy zwierzę stanowi tło czynności seksualnej wówczas nie są wyczerpane znamiona tego artykułu. Jeśli natomiast sprawca będzie posługiwał się zwierzęciem w celu zaspokojenia swojego popędu płciowego, wówczas za to odpowie³⁴. Zwierzę może być zaangażowane przez człowieka w sposób realny lub pozorowany w taki sposób, by z jego pomocą przedstawić dewiację seksualną³⁵.

Przestępstwo z art. 202 k.k. ma charakter formalny. W przypadku produkowania lub utrwalania twardej pornografii przestępstwo jest dokonane w momencie podejmowania jakiegokolwiek czynności składającej się na ten proces, w szczególności jeżeli na danym etapie można rozpoznać wymagany rodzaj pornograficznych treści³⁶.

Etiologia zjawiska

Przyczyny i uwarunkowania rozwoju poszczególnych form twardej pornografii różnią się od siebie, jednak można ogólnie stwierdzić, że podlegają one najprostszym prawom modelu rynkowego – kluczem do wszystkich jej przejawów jest popyt uwarunkowany konkretną dewiacją. W przypadku pornografii dziecięcej sprowadza się to najczęściej do pedofilii, w przypadku pornografii z posługiwaniem się zwierzęciem – zoofilii, a w przypadku pornografii prezentującej akty przemocy – masochizmu, sadyzmu, kanibalizmu, nekrofilii, czy fetyszu zgniatania.

Według ujęcia behawiorystycznego dewiacje seksualne jest warunkowane w różnych płaszczyznach. Jedną z nich jest warunkowanie społeczne (zwane również zastępczym), w którym pornografia pełni rolę utrwalania postaw dewiacyjnych. Wiele badań wskazuje na to, że przestępcy seksualni o wiele częściej oglądają materiały pornograficzne niż osoby niewykazujące takich skłonności³⁷. Związek między

³² M. Mozgawa, P. Kozłowska-Kalisz, *Analiza...*, s. 76.

³³ M. Filar, *Przestępstwa przeciwko ...*, s. 1019; Por. Wyrok SN z 23.11.2010 r., IV KK 173/10 (niepubl.).

³⁴ J. Piórkowska Flieger, *Przestępstwa ...*, s. 507-508.

³⁵ Por. S. Hypś, *Przestępstwa...*, s. 923.

³⁶ J. Warylewski, *Przestępstwa ...*, s. 1123.

³⁷ J. R. Kirk, *Szkodliwość pornografii*, Gdańsk 1998, s. 5-9.

konsumpcją pornografii a zachowaniami prowadzącymi np. do zgwałcenia jest wprawdzie kwestią sporną, jednak zasadnicza większość programów resocjalizacyjnych wobec sprawców przestępstw seksualnych zakazuje kontaktu z materiałami zawierającymi treści pornograficzne³⁸. Zdaniem M. Rodzyńkiewicza rozprzestrzenianie się w mediach brutalnych scen pornograficznych ma znaczący wpływ na życie osób, które posiadają niski poziom inteligencji oraz takich, które mają źle ukształtowaną osobowość. Osoby takie potrafią brać za wzorzec takowe zachowania i przenosić je bezpośrednio do rzeczywistości³⁹.

Rzeczą oczywistą jest, że sprawcy o zaburzeniach preferencji seksualnych w materiałach zawierających nielegalne treści pornograficzne odnajdują w nich potwierdzenie swoich skłonności, co wspiera mechanizm samousprawiedliwiania swoich zachowań. Przede wszystkim jednak oceniając zjawisko pornografii należy stwierdzić, że w każdej swej formie jest to w większości „produkt” tworzony w celach komercyjnych⁴⁰. Popyt na te materiały jest oczywisty. W związku z tym, że konsumpcja pornografii jest zjawiskiem silnie uzależniającym, producentom opłaca się zyskiwać coraz to nowe kręgi osób zaangażowanych w rozmaite perwersje, stosując elementy niedozwolonej reklamy, zamieszczając treści pornograficzne na stronach nie związanych z erotyką i bez wymaganego ostrzeżenia, że materiał jest dozwolony wyłącznie dla osób dorosłych.

Forma filmowa natomiast umożliwia jak najbardziej dokładne zapoznanie się z treścią pornograficzną oddziałującą na odbiorcę w wielu płaszczyznach sensorycznych. Film jest znakiem kultury, służy umasowieniu przekazów ludzkich, a także kreuje wzorce zachowań oraz modele życia społecznego. Wraz z rozwojem techniki filmowej i poszukiwaniem nowych, coraz bardziej sugestywnych obrazów, zarówno w kinie, jak i w telewizji zaczęły pojawiać się coraz częściej i co raz to śmielsze sceny erotyczne. Zanikające zasady wynikające z kodeksów etycznych pierwszych amerykańskich producentów filmowych⁴¹ musiały ustąpić miejsca przepisom ograniczającym przemysł obsceniczny, przy jednoczesnym uszanowaniu wolności słowa i ekspresji artystycznej. Tym samym sceny zawierające użycie przemocy, udział dzieci i zwierząt w prezentowanych czynnościach seksualnych, wprawdzie nie od razu, ale stopniowo zdelegalizowane, a obecnie represyjnie zwalczane, jako przejawy przestępczości zorganizowanej.

Jeżeli chodzi o pornografię dziecięcą przemysł ten najbardziej prężnie rozwijał się w latach 70. ubiegłego stulecia, początkowo w krajach skandynawskich. Następnie materiały pornograficzne z Europy eksportowane były do Stanów Zjednoczonych. „Czarny rynek” zajmował się dystrybucją cięższych form pornografii (*hard core*), natomiast filmy prezentujące łżejsze formy pornografii z udziałem dzieci, dostępne były w pierwszym obiegu. Sytuacja zaczęła się zmieniać w połowie lat 70. Problem został nie tylko „odkryty”, ale i wkrótce za sprawą mediów i nierzetelnych badań mocno wyolbrzymiony⁴². W Ameryce doszło do narodowej paniki. Historie o zorganizowanych grupach satanistów wykorzystujących seksualnie dzieci, paraliżowały amerykańskie społeczeństwo⁴³. Tymczasem w latach 80. ubiegłego stulecia FBI oszacowało roczne

³⁸ K. Pospiszyl, *Przestępstwa seksualne*, Warszawa 2005, s. 22-13.

³⁹ M. Rodzyńkiewicz, *Przestępstwa ...*, s. 666-667.

⁴⁰ D. Podufalski, *Pornografia w sieci*, „Prokuratura i Prawo” 2005, nr 1, s. 161.

⁴¹ Zob. A. Zwoliński, *Obraz w relacjach społecznych*, Kraków 2004, s. 181-182.

⁴² Ł. Wojtasik, *Pedofilia i pornografia dziecięca w Internecie*, „Dziecko krzywdzone” 2003, nr 2, s. 55.

⁴³ Na marginesie tych rozważań należy zaznaczyć, że istotnie elementem kultu satanistycznego w jego najcięższej postaci jest rytualne wykorzystywanie seksualne małoletnich, niekiedy ze skutkiem śmiertelnym.

dochody z przemysłu pornograficznego na 8-10 mld dolarów i uplasowało go jako trzeci, po przemyśle narkotykowym i hazardzie, najlepiej zarabiający przemysł w zorganizowanych grupach przestępczych⁴⁴.

Raport FBI nie ostudził paniki społecznej, która w tym samym czasie dotyczyła również kina ostatniego tchnienia i filmów typu *snuff movies*, w których ukazywane są sceny rzeczywistej przemocy, a nawet śmierci uczestniczących w nich osób. Wprawdzie legenda miejska wyolbrzymiała rozmiary tego problemu, jednak faktem jest, że takie filmy zaczęły powstawać i powstał jednocześnie nowy podgatunek filmu – pseudo *snuff* – w którym przemoc (często seksualna), tortury i śmierć są pozorowane w możliwie jak najbardziej realny sposób⁴⁵.

Również w Stanach Zjednoczonych po raz pierwszy zwrócono uwagę na eksploatację zwierząt na potrzeby filmów pornograficznych w filmach typu *crush videos*, w których małe zwierzęta takie, jak koty, króliki, świnki morskie czy mniejsze ptaki są zgniatane bosą lub ubraną w buty na wysokim obcasie kobiecą stopą. Produkcje tego typu przeznaczone są dla osób praktykujących fetysz zgniatania, makrofilii (fetysz na punkcie wielkich kobiet), podofilii (fetysz stóp), trampling (chęć zostania przydeptniętym) i sadyzm (przyjemność z zadawania bólu). W 1999 r. Kongres Stanów Zjednoczonych uchwalił ustawę przeciwko tego typu filmom, a mówi ona o zakazie produkcji, sprzedaży, lub posiadaniu filmów obrazujących okrucieństwo nad zwierzętami. W 2008 r. Sąd Apelacyjny Stanów Zjednoczonych unieważnił ten zakaz w ramach wolności słowa, o której mówi Pierwsza Poprawka Konstytucji USA⁴⁶.

W odpowiedzi na te zagrożenia zaczęto wdrażać systemowe rozwiązania chroniące dzieci przed wykorzystywaniem seksualnym przez dorosłych. Zaczęły powstawać przepisy prawne regulujące ochronę dzieci, a rosnąca świadomość społeczna i nowe mechanizmy kontroli zepchnęły kręgi pedofilskie i przemysł pornografii dziecięcej do głębokiego podziemia. Na okres ten przypadł jednak intensywny rozwój technologii cyfrowej. Co prawda, Internet wraz ze znanym dzisiaj oprzyrządowaniem, jak strony WWW, e-mail itp., został oddany do powszechnego użytku dopiero w latach 90., jednak pierwsze formy komunikacji zapośredniczonej opanowane zostały przez przemysł pornografii dziecięcej znacznie wcześniej. Pierwsze modemy wprowadzone zostały bowiem w 1978 r. Dzięki nim powstały prototypy dzisiejszych serwisów WWW – biuletyny BBS (*Bulletin Board System*). Biuletyny te, patrząc z perspektywy dzisiejszych możliwości Internetu, były narzędziami bardzo prymitywnymi⁴⁷, był to jednak początek nowej ery pornografii.

Coraz większa dostępność do coraz większego zakresu usług w sieci Internet ułatwia obecnie nie tylko rozpowszechnianie pornografii i komunikowania się między pedofilami, czy sprawcami agresywnych zachowań seksualnych, ale jednocześnie daje możliwości badania rynku potrzeb na zlecenie potencjalnych producentów takich

Tezy o związkach satanizmu z produkcją pornografii dziecięcej są uzasadnione, jednak dotychczas nie potwierdzone żadnymi badaniami ze względu na szereg przeszkód badawczych w tym przedmiocie. Zob. M. Romańczuk-Grącka, *Kryminologiczne aspekty satanizmu*, [w:] S. Bukalski (red.), *Szatan w religii i kulturze*, Szczecin 2008, s. 243-262.

⁴⁴ D.A. Scott, *Pornografia. Jej wpływ na rodzinę, społeczeństwo, kulturę*, Gdańsk 1998, s. 29.

⁴⁵ Zob. M. Romańczuk-Grącka, *Snuff movies and mondo movies. Characteristics of terrorism and organized crime related film productions*, [w:] W. Pływaczewski (ed.), *Organized Crime and Terrorism. Reasons-Manifestations-Counteractions*, Olsztyn 2011, s. 207-226.

⁴⁶ J.J. Anclien, *Crush Videos and the Case for Criminalizing Criminal Depictions*, „University of Memphis Law Review” 2009, vol. 40, s. 1-54.

⁴⁷ Ł. Wojtasik, *Pedofilia ...*, s. 55.

nielegalnych treści. Rynek internetowy jest w tej branży bezkonkurencyjny. Wprawdzie nie wszystkie filmy są wrzucane do sieci, jednak dla konesera twardej pornografii nie jest sztuką znaleźć kontakt umożliwiający przykładowo przesłanie płyty CD z filmem zawierającym nielegalne treści tradycyjną pocztą. Użytkownicy Internetu wymieniają te informacje na forach i blogach używając przy tym typowego dla branży żargonu.

Do swojej przestępczej działalności pedofile używają między innymi ogólnosiwiatowej sieci o nazwie *TOR*, która zapewnia im anonimowość. Została ona opracowana na użytek amerykańskiej armii i miała w swoim założeniu służyć szyfrowaniu przesyłanych informacji. Później technologię tę udostępniono obywatelom krajów, w których ograniczane są prawa i wolności obywatelskie. Niestety, z czasem sieć *TOR* zaczęto wykorzystywać także do przestępczych procederów. Sieć *TOR* umożliwia pedofilom łączenie się z witrynami w sposób, który uniemożliwia identyfikację, zapewnia bowiem taki sposób komunikacji, który powoduje, że nie ma możliwości ustalenia adresu IP komputera, za pomocą którego dokonano przestępstwa. W rezultacie możliwość wykrycia sprawy jest znikoma. Za pomocą sieci *TOR* następuje wymiana doświadczeń pomiędzy pedofilami, przesyłane są również pliki multimedialne zawierające filmy z pornografią dziecięcą⁴⁸.

Wymiana pornografii dziecięcej, co do zasady odbywa się bezpłatnie i dobrowolnie, stanowi ona pewien rodzaj kooperacji pedofili. Umożliwia ona tworzenie zbiorów materiałów pedofilskich, kolekcjonowanych nierzadko przez okres kilku-kilkunastu lat. Pedofile zwykle starają się porządkować swoje zbiory fotografii i filmów, określając je mianem „kolekcji”. Rzadko zdarza się, aby materiały pornograficzne były udostępniane w Internecie w sposób chaotyczny. Z reguły rozpowszechniane są „serie” uporządkowane pod względem tematycznym lub wiekowym. Analogicznie do innych środowisk kolekcjonerskich zdarzają się prośby internautów o przesłanie brakującej serii lub pojedynczego zdjęcia. Największe zainteresowanie budzą materiały przedstawiające dzieci w wieku do 5 lat⁴⁹.

Zjawiskiem częstym jest pornografia ukazująca wizerunki dzieci wygenerowane komputerowo lub wyprodukowane z udziałem osób dorosłych, ucharakteryzowanych tak, aby sprawiały wrażenie dzieci. Powszechne są też obrazy wykonane techniką tradycyjną, grafika i filmy animowane, które ukazują wprawdzie sceny z udziałem dzieci, jednak na żadnym etapie procesu produkcji tej dziecięcej pornografii, żadne dziecko, rozumiane jako konkretna osoba fizyczna, nie było bezpośrednio wykorzystywane (nie brało w nim udziału). Zdaniem J. Warylewskiego - w porównaniu z japońską *hentai manga* i *hentai anime* (rysunkowymi obrazami pedofilii, perwersji i przemocy) europejskie i amerykańskie produkty *hard core* wydają się być niewinną i ugrzecznioną formą erotyki⁵⁰.

Postęp technologii cyfrowej i łatwa dostępność do jej urządzeń czy usług są aktualnie głównymi czynnikami warunkującymi produkcję i rozpowszechnianie twardej pornografii. Przy czym z całą pewnością można tym czynnikom przypisać charakter

⁴⁸ Interpelacja z dnia 25 listopada 2009 r. do ministra spraw wewnętrznych i administracji w sprawie przeciwdziałania rozpowszechnianiu dziecięcej pornografii w Internecie (nr sprawy 13631).

⁴⁹ K. Gienas, *Zjawisko rozpowszechniania pornografii dziecięcej za pośrednictwem Internetu*, „Palestra” 2004, nr 3-4, s. 133.

⁵⁰ J. Warylewski, *Opinia prawna w sprawie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw wraz z projektem aktu wykonawczego (druk sejmowy nr 458)*; Por. J. Błachut, *Pozorowana pornografia dziecięca*, „Państwo i Prawo” 2005, s. 71.

rozwojowy. Nie jest zadziwiający fakt, że notowane są przypadki przekazywania na żywo za pośrednictwem kamery internetowej scen wykorzystywania seksualnego małoletnich⁵¹.

Nie bez znaczenia jest również promowanie tzw. „pozytywnej pedofilii” oraz jawne i zorganizowane formy domagania się przez środowiska pedofilskie zaprzestania ich „prześladowania”, przeważnie w imię wolności słowa i równości ze względu na upodobania seksualne⁵². Trudno oprzeć się wrażeniu, że aktywność stowarzyszeń promujących pedofilię stanowi element zaplecza organizacyjnego seksualnego wykorzystywania małoletnich, ściślej mówiąc – zaplecza marketingowego.

Oprócz dewiacji seksualnych stanowiących endogenne przyczyny produkowania filmów pornograficznych oraz coraz szerszych możliwości wykorzystywania technologii cyfrowej i środków komunikacji zapośredniczonej przyczyną rozprzestrzeniania się pornografii jest kryzys układu aksjonormatywnego współczesnych społeczeństw, pogłębiająca się depersonalizacja i konsumpcjonizm. Należy zaznaczyć, że rosnąca liczba materiałów pornograficznych z udziałem dzieci w Internecie zawdzięczamy im samym. Coraz częściej dzieci same są dostawcami zdjęć czy filmów o charakterze pornograficznym. Utrwalają je za pośrednictwem coraz popularniejszych kamer internetowych czy aparatów cyfrowych, pod wpływem manipulacji i gratyfikacji ze strony poznanych w sieci osób dorosłych. Nie ujawniając swojej twarzy nie czują wstydu. Za doładowanie konta na komórce choćby za 10 zł są w stanie odesłać darczyńcy zdjęcia obnażonych narządów rodnych, bądź krótkie filmiki prezentujące akty masturbacji. Takie osoby małoletnie możemy nazwać ofiarami prowokującymi, należy jednak pamiętać, że tak utrwalone materiały nie są jednorazowego użytku i mogą krążyć w Sieci całymi latami.

Rozmiary i formy występowania

Produkcja i obrót pornografią dziecięcą to obecnie olbrzymi, globalny proceder przestępczy, którego ofiarami pada rok rocznie tysiące dzieci. Jest to zorganizowany przemysł pornograficzny, wymagający wysokiej profesjonalizacji sprawców. Jest on związany z innym zorganizowanym procederem – handlem ludźmi, również dziećmi, często posiadającymi w swoich krajach status osoby zaginionej, co pozwala na utrzymanie niskich kosztów produkcji poprzez eksploatację tych osób na potrzeby tych filmów.

W związku z tym, że pornografia dziecięca, zoofilna i prezentująca przemoc jest karalna na podstawie tego samego przepisu prawnego, przejawy te nie stanowią wyodrębnionych statystycznie elementów. Wobec braku szczegółowych badań kryminologicznych w tym przedmiocie nie jest możliwe ustalenie nawet przybliżonego ich wzajemnego stosunku liczbowego. Wydaje się jednak, że popyt na coraz to nowego rodzaju perwersje narzuca aktualnie podaż filmów synkretycznych, zawierających elementy wszystkich wymienionych rodzajów nielegalnych treści pornograficznych.

Liczby przestępstw polegających na produkowaniu, utrwalaniu, prezentowaniu, czy rozpowszechnianiu treści pornograficznych wykazywane w statystykach kryminalnych nie przedstawiają wysokich wartości. Trudności związane z definiowaniem pornografii oraz tendencja do przypisywania czynom zabronionym z wykorzystaniem pornografii znikomej szkodliwości społecznej, a nawet jej braku są głównymi

⁵¹ K. Gienas, *Zjawisko...*, s. 133-134.

⁵² K. Pospiszyl, *Przestępstwa...*, s. 77-84.

przyczynami tej sytuacji. Użytkownicy sieci coraz częściej zdają się traktować pornografię jako stały i nieodzowny element internetowego pejzażu, korzystając z niego lub nie zwracając na niego uwagi.

Witryna internetowa Media Bezpieczne dla Rodziny szacuje, że Polska zajmuje ósme miejsce w światowej klasyfikacji porno. W całej sieci jest takich stron prawie 420 mln, a większość wejść do Internetu dotyczy właśnie pornografii. O tym, jak potężny jest ten obszar ludzkich zainteresowań, świadczy fakt, że w każdej sekundzie ponad 28 tys. razy otwiera się strony pornograficzne. Światowe wydatki na usługi porno branży wynoszą zaś prawie 3,1 tys. dolarów na sekundę. Szczególną uwagę należy zwrócić na coraz większe pieniądze zarabiane przez pornografię w krajach Dalekiego Wschodu. W czołowej dziesiątce jest pięć krajów tego regionu. Ze względu na niższe koszty przenosi się tam niemal cała produkcja, z kręceniem pornofilmów włącznie. Aktorki z Korei, Japonii i Chin, w umiejętny sposób łączące absolutną rozwiązłość z wyrafinowaniem, skromnością i całkowitym poddaniem partnerowi, robią furorę na świecie. Dzięki stopniowo rosnącemu poziomowi życia, liczba amatorów pornografii w krajach azjatyckich stale się zwiększa⁵³.

Wśród tych filmów znajdują się również materiały zawierające treści nielegalne. Niezmiernie trudno wyłowić je z tej ogromnej liczby filmów pornograficznych dostępnych w Internecie, przy czym nie chodzi o ich szczególne ukrycie, gdyż Policja dysponuje odpowiednimi środkami technicznymi, żeby je wykrywać, ale o element ocenny, czy materiał zawiera pornografię twardą czy miękką. Stawia to funkcjonariuszy Policji w takim położeniu, że muszą oni niezliczone godziny pracy poświęcać na analizowanie treści pornograficznych, przy niezmiernie małej wydajności tej pracy, chociażby ze względu na ilość materiałów tego typu dostępnych w Sieci. Wpływa to na wysoką ciemną liczbę tych przestępstw.

Analiza podstawowych danych zaczerpniętych ze statystyk policyjnych i sądowych pozwala stwierdzić, że liczba przestępstw z art. 202 k.k. stale rośnie. Liczba wszczętych postępowań w dekadzie 1999-2009 wzrosła trzydziestokrotnie, w ostatnich latach natomiast zaznaczył się istotny ich spadek (tab. 1).

Tab. 1. Liczba wszczętych postępowań z art. 202 k.k.

Rok	Liczba wszczętych postępowań z art. 202 k.k.
2011	584
2010	697
2009	909
2008	722
2007	589
2006	420
2005	318
2004	148
2003	80
2002	86

⁵³ A. Musiał, *Polskie porno cienko przedzie*, „Przegląd” 2008, nr 37, <http://www.przegladygodnik.pl/pl/arttykul/polskie-porno-cienko-przedzie> (dostęp 19.05.2012 r.).

2001	48
2000	36
1999	33

Źródło: http://statystyka.policja.pl/portal/st/1108/63503/Pornografia_art_202.html (dostęp 25.05.2012 r.).

Podobną tendencję widać w statystykach sądowych, jeżeli chodzi o prawomocne skazania za przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności, w tym za przestępstwa z art. 202 § 3 k.k. (tab. 2). Choć analiza tych ostatnich wykazuje bardzo niską wartość liczbową. Nie stanowi to bynajmniej usprawiedliwienia dla marginalnego potraktowania tematu.

Tab. 2. Prawomocne skazania osób dorosłych według rodzajów przestępstw (czynu głównego) w latach 2003-2010.

Rok	Liczba skazań ogółem	Liczba skazań za przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności	Liczba skazań za przestępstwo z art. 202 § 3 k.k.
2003	415933	1807	8
2004	513399	2538	15
2005	504281	2315	26
2006	462937	2032	44
2007	426377	1851	44
2008	420729	2259	91
2009	415272	2266	87
2010	432891	2117	84

Źródło: www.bip.ms.gov.pl/dzialalnosc/statystyki/statystyki-2010/ (dostęp 25.05.2012 r.).

Pozostaje jeszcze pytanie, jaki udział w realizacji wieloodmianowych znamion ma produkowanie filmów pornograficznych. Powołując się na prezentację wyników badań 312 spraw przeprowadzonych w ramach prac Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości we wszystkich jednostkach prokuratury w całej Polsce najczęściej w aktach oskarżenia (a także w wyrokach), pojawia się określenie czynności sprawczych rozpowszechniania, sprowadzania i posiadania treści pornograficznych. Według prezentowanych wyników produkowanie nie wystąpiło wcale⁵⁴. Jest jednak oczywiste, że zanim materiału się nie wyprodukuje, to nie można go ani rozpowszechnić, ani sprowadzić, ani posiadać. Nawet przy uwzględnieniu, że produkcja jako całość jest procesem jednorazowym w stosunku do jednego filmu, natomiast realizacja pozostałych czynności sprawczych jest multiplikowalna, nie można oprzeć się przypuszczeniu, że większość nielegalnych produkcji wchodzi w obszar ciemnej liczby i stanowi przejaw przestępczości zorganizowanej.

Zbiór materiałów pornograficznych jest w wielu przypadkach „przepustką” do uzyskania członkostwa w większych grupach pedofilskich. Umożliwia on łatwiejsze nawiązanie kontaktu z osobami o podobnych skłonnościach. Im większy zbiór, tym

⁵⁴ M. Mozgawa, P. Kozłowska-Kalisz, *Pornografia dziecięca w świetle badań empirycznych (aspekty prawokarne)*, [w:] M. Mozgawa (red.), *Pornografia*, Warszawa 2011, s. 174-176.

większe zaufanie – tezę tę udowadnia sprawa tzw. klubu *Wonderland*⁵⁵. Stanowił on zorganizowaną międzynarodową siatkę pedofilii działających w Internecie. W jej skład wchodziło ponad 180 osób z różnych kontynentów, w tym obywatele Polski. Grupę cechował wysoki poziom organizacji – posiadała przewodniczącego, zarząd, procedury przyjmowania nowych członków. Materiały rozpowszechniane za pośrednictwem grupy obejmowały ponad 750 000 zdjęć oraz 1800 godzin sekwencji wideo. Każdy nowy członek musiał posiadać co najmniej 10 000 zdjęć pornograficznych z udziałem dzieci. Klub *Wonderland* został zlikwidowany dzięki współpracy organów ścigania z kilkunastu państw oraz Interpolu. Stanowi on jedynie jeden z głośniejszych przypadków funkcjonowania w Internecie zorganizowanych grup pedofilskich⁵⁶. Dodać można, że dostanie się do tego typu organizacji nie jest łatwe, zazwyczaj wymaga wprowadzenia przez wiarygodnego członka klubu, uczestnicy posługują się zaś pseudonimami, hasłami oraz narzędziami kryptograficznymi, utrudniając w ten sposób rozpracowanie grupy i zidentyfikowanie jej członków⁵⁷.

Pornografia zoofilnej poświęca się zwykle nieco mniej uwagi, choć jest ona równie dostępna w Internecie, jak pozostałe formy twardej pornografii. Jej produkcja ma zwykle charakter domowy, taki jak w przypadku zlikwidowanej w styczniu 2009 r. pierwszej w Polsce wytwórni filmów pornograficznych z udziałem zwierząt. Podczas przeszukania mieszkania w podlęborskiej miejscowości znaleziono dwa laptopy, sześć dysków, około 250 płyt CD i DVD, a także aparat fotograficzny i kamery cyfrowe, które były wykorzystywane przy produkcji plików pornograficznych z udziałem zwierząt⁵⁸.

Możliwości przeciwdziałania

Pornografia dziecięca, zoofilna i prezentująca przemoc jest zjawiskiem ze wszechmiar potępianym przez światową opinię publiczną. Jest to rynek wolny i wysokochodowy. Każda regulacja zwiększająca zakres ochrony małoletnich powoduje znaczne jego ograniczenie⁵⁹. Wprawdzie nie w każdym regionie świata stopień ochrony prawnej oraz instytucjonalnej przed tzw. twardą pornografią jest jednakowo wysoki. Wypracowywanie na tej płaszczyźnie międzynarodowych standardów ma już swoją głęboką historię i dynamicznie trwa nadal. Sygnalizując zaledwie tę problematykę należy wymienić podstawowe akty prawa międzynarodowego:

- Protokół o zmianie konwencji o zwalczaniu obiegu i handlu wydawnictwami pornograficznymi zawartej w Genewie 12 września 1923 r. (Polska – 1927 r.) podpisany w Lake Success 12 listopada 1947 r. (ONZ).
- Protokół fakultatywny do Konwencji o prawach dziecka (1989) dotyczący sprzedaży dzieci, dziecięcej prostytucji i dziecięcej pornografii z 25 maja 2000 r.
- Konwencja Rady Europy o cyberprzestępczości przyjęta 23 listopada 2001 r.

⁵⁵ J. Carr, *Child pornography (raport przedstawiony podczas 2-go Światowego Kongresu poświęconego seksualnemu wykorzystywaniu dzieci, Yokohama 17–20 grudnia 2001)*, <http://www.focalpointngo.org/yokohama/default.htm>, za: K. Gienas, *Zjawisko...*, s. 133.

⁵⁶ P. Sommer, *Evidence in Internet Pedophilia Cases*, „Computer and Telecommunications Law Review”, September 2002, s. 176; Por. K. Gienas, *Zjawisko...*, s. 133.

⁵⁷ A. Lach, *Karnoprocesowe elementy zwalczania pedofilii i porografii dziecięcej w Internecie*, „Prokuratura i Prawo” 2005, nr 10, s. 61.

⁵⁸ otoz.pl/pliki/media/pdf/dziennikbaltyckifilmy.pdf (dostęp 25.05.2012 r.).

⁵⁹ J. Mierzwińska-Lorenz, *Karnoprawna ochrona dzieci przed wykorzystywaniem seksualnym*, Warszawa 2012, s. 65.

- Konwencja Rady Europy o ochronie dzieci przed seksualnym wykorzystywaniem i niegodziwym traktowaniem w celach seksualnych przyjęta w Lanzarote 25 października 2007 r.
- Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/92/UE z dnia 13 grudnia 2011 r. w sprawie zwalczania niegodziwego traktowania w celach seksualnych i wykorzystywania seksualnego dzieci oraz pornografii dziecięcej, zastępująca decyzję ramową Rady 2004/68/WSiSW.

W Polsce instytucją podejmującą najwyższe starania zmierzające do skutecznego zwalczania internetowych pedofilów i osób rozpowszechniających pornografię dziecięcą w sieci jest Policja. By stworzyć warunki skutecznego jej działania konieczne okazało się wprowadzenie do porządku prawnego odpowiednich przepisów dopuszczających możliwość stosowania metod pracy operacyjnej, takich jak m.in. kontrola operacyjna, zakup kontrolowany czy przesyłka niejawnie nadzorowana w ramach przeprowadzania tzw. operacji pod przykryciem⁶⁰.

Podkreślenia wymaga to, że zwalczanie pedofilii i pornografii dziecięcej, ze względu na ciężar gatunkowy tego rodzaju przestępstw, złożoność procesu wykrywczego, sposoby uzyskiwania i gromadzenia materiału dowodowego, specyficzny charakter postępowania z pokrzywdzonym i świadkami, wiąże się z koniecznością podjęcia rozwiązań systemowych ukierunkowanych na rozpoznawanie i skuteczne zwalczanie tego typu przestępczości. Dlatego też w ramach polskich organów ścigania decyzją komendanta głównego Policji nr 488 z dnia 5 września 2006 r. powołany został Centralny Zespół dw. z Handlem Ludźmi, Pedofilią i Pornografią Dziecięcą KGP, do którego zadań należy m.in.: koordynacja i nadzór nad działalnością zespołów do walki z pedofilią i pornografią dziecięcą powołanych w komendach wojewódzkich Policji i w Komendzie Stołecznej Policji w obszarze zwalczania przestępczości pedofilskiej; prowadzenie działań prewencyjnych zmierzających do ograniczenia zjawisk pedofilii i pornografii dziecięcej; udział w organizowaniu międzynarodowych operacji mających na celu zwalczanie przestępczości związanej z pedofilią i pornografią dziecięcą. Analogiczne struktury, tj. wojewódzkie zespoły dw. z handlem ludźmi, pedofilią i pornografią dziecięcą, powołane zostały w komendach wojewódzkich Policji oraz w Komendzie Stołecznej Policji⁶¹.

Policja w ramach zwalczania ww. procederu stara się aktywnie współpracować z organizacjami i instytucjami zajmującymi się zapobieganiem pedofilii. Ich rola społeczna w przeciwdziałaniu temu zagrożeniu jest nie do przecenienia. W ramach powyższej współpracy wymienić można m.in. kooperację z Naukową i Akademicką Siecią Komputerową (NASK), która wspólnie z Fundacją „Dzieci Niczyje” realizuje w Polsce program „Safer Internet”. Celem programu jest podniesienie świadomości społeczeństwa, w szczególności dzieci i młodzieży, w zakresie bezpiecznego korzystania z Internetu. Rozwija się także współpraca z fundacjami: „Kidprotect” oraz „Dzieci Niczyje”, których celem jest ochrona dzieci przed pedofilią⁶².

⁶⁰ Art. 19 ust. 1 pkt 2 ustawy z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji (Dz. U. 2007, Nr 43, poz. 277 z późn. zm.).

⁶¹ Odpowiedź podsekretarza stanu w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 20 stycznia 2010 r. - z upoważnienia ministra - na interpelację w sprawie przeciwdziałania rozpowszechnianiu dziecięcej pornografii w Internecie (nr sprawy 13631).

⁶² Sprawozdanie Centralnego Zespołu do walki z Handlem Ludźmi WK BK KGP ze stanu zagrożenia handlem ludźmi, prostytutką oraz pedofilią i pornografią dziecięcą w Polsce w 2007 r., www.policja.pl (dostęp 25.05.2012 r.), s. 9.

Intensywnie przebiega również proces szkoleniowy mający na celu z jednej strony wyszkolenie nowych funkcjonariuszy w dziedzinie zwalczania tego typu przestępczości, a z drugiej pogłębienie wiedzy dotychczas wyszkolonych pod kątem występowania nowych zjawisk i trendów oraz środków techniki informatycznej. Szkolenia i seminaria często mają charakter międzynarodowy. Są organizowane przy współpracy z Interpolem, Międzynarodowym Centrum ds. Zaginionych i Wykorzystywanych Dzieci (ICMEC), z FBI, a także organizowane przez NASK, jak również w ramach Europejskiej Akademii Policynijnej (CEPOL)⁶³.

Produkcja i rozpowszechnianie twardej pornografii jest procederem o zasięgu międzynarodowym, stąd niemożliwe jest jego przeciwdziałanie bez ścisłej współpracy organów ścigania na całym świecie, co potwierdzają liczne przykłady. W wyniku takiej współpracy w 1997 r. został na przykład zlikwidowany klub „Orchidea”, w którego skład wchodziło kilkanaście osób – obywateli USA, Kanady, Australii i Finlandii. Grupa ta zajmowała się wymianą materiałów pornograficznych z udziałem dzieci, za pośrednictwem Internetu jej członkowie przekazywali także na żywo zapisy molestowania dzieci. Ofiary były w wieku od 5 do 10 lat, dostęp do danych grupy był chroniony za pomocą haseł. Warunkiem przystąpienia do grupy było wykazanie swoich dotychczasowych doświadczeń związanych z wykorzystywaniem seksualnym nieletnich⁶⁴.

Warto również przytoczyć przykład, że w grudniu 2011 r. policjanci polskiego Centralnego Biura Śledczego, wspólnie z czeskimi funkcjonariuszami, rozbili międzynarodową zorganizowaną grupę przestępczą trudniącą się produkcją i upowszechnianiem dziecięcej pornografii. W Polsce i w Czechach zatrzymano 10 osób, zarówno mężczyzn, jak i kobiety, zamieszanych w przestępczy proceder⁶⁵.

Podobnie w lipcu 2012 r. przeprowadzono w 141 krajach operację przeciwko pedofilii w internecie, podczas której zidentyfikowano setki przestępców. Operacja pod kryptonimem *Carole*, zainicjowana przez władze Luksemburga, gdzie znajdował się jeden z głównych serwerów wykorzystywanych do rozpowszechniania dziecięcej pornografii, była prowadzona przy współpracy z Europolem i Interpolem i trwała ponad rok. Podejrzanych jest ponad 3 tys. osób z 77 krajów. Amerykańskie FBI prowadzi śledztwo przeciw 1400 podejrzanym w 33 stanach. Zatrzymań dokonano również w Wielkiej Brytanii, Hiszpanii, na Filipinach i w Argentynie. Szef Wydziału Zwalczania Pedofilii i Pornografii w austriackim Federalnym Urzędzie Policji Harald Gremel powiedział, że serwery z dziecięcą pornografią znajdowały się również w USA, Niemczech i Holandii. Rozpracowano 900 adresów internetowych, skonfiskowano setki laptopów, tysiące twardych dysków, płyt DVD i kaset wideo. W samej Austrii zatrzymano 272 osoby i skonfiskowano wiele materiałów z dziecięcą pornografią. Wiele filmów wideo nakręcono w Europie Wschodniej i w Azji. Wykorzystywano dzieci poniżej 12. roku życia, czasem nawet niemowlęta⁶⁶.

⁶³ Odpowiedź podsekretarza stanu w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 20 stycznia 2010 r. - z upoważnienia ministra - na interpelację w sprawie przeciwdziałania rozpowszechnianiu dziecięcej pornografii w Internecie (nr sprawy 13631).

⁶⁴ K. Gienas, *Zjawisko ...*, s. 133.

⁶⁵ http://www.policja.pl/palm/pol/1/72685/Rozpowszechniali_pornografie_dziecieca_zostali_zatrzymani.html (dostęp 19.05.2012 r.).

⁶⁶ <http://wiadomosci.wp.pl/kat,1348,title,Operacja-policji-przeciwko-pedofilii-w-internecie-w-141-krajach,wid,14730882,wiadomosc.html?ticaid=1eea7> (dostęp 29.07.2012 r.).

Akcje tego typu są prowadzone systematycznie w kraju i na świecie. Przykładowo od grudnia 2007 r. do grudnia 2009 r. przeprowadzono w Polsce 22 ogólnokrajowe operacje wymierzone w proceder pedofilii i pornografii dziecięcej. Przedmiotowe operacje bazowały na materiałach przekazanych przez zagraniczne instytucje policyjne i organy ścigania (w tym Interpol, Europol, Eurojust), jak również uzyskanych przez jednostki krajowe w drodze własnych ustaleń. W ich wyniku zatrzymanych zostało ponad 1040 osób, z których ok. 300 osobom zostały formalnie przedstawione zarzuty dotyczące obcowania płciowego lub innej czynności seksualnej z małoletnim poniżej 15. roku życia, jak również rozpowszechniania, utrwalania, sprowadzania i posiadania pornografii dziecięcej⁶⁷.

Podsumowanie

Film jest najpełniejszą formą odbioru treści pornograficznych, jednocześnie jego produkcja wymaga podjęcia wielu czynności wymagających specjalistycznej wiedzy i umiejętności, a także zaangażowania określonych środków technicznych i finansowych. O ile wykrywalność rozpowszechniania twardej pornografii, czy też udostępniania jej małoletnim odbiorcom jest stosunkowo wysoka, to produkowanie takiej formy pornografii wchodzi zwykle w obszar ciemnej liczby. Z jednej strony wynika to z wysokiego stopnia zorganizowania grup zajmujących się tym procederem, z drugiej zaś z niedoskonałej metodologii ścigania i silnego akcentu, jaki odpowiedzialne organy kładą na przeciwdziałanie jego zewnętrznym przejawom - rozpowszechnianiu pornografii twardej w Internecie, szczególnie zaś - jeżeli odbywa się to na szkodę małoletnich. Jest to postawa bez wątpienia słuszną, ale nie wystarczającą. Pełna ochrona małoletnich przed treściami szkodliwymi w Internecie wymaga większego zaangażowania badawczego, politycznego i technologicznego skupionego na rozpoznawaniu i wykrywaniu zorganizowanego procederu produkcji nielegalnych filmów pornograficznych.

Streszczenie:

Wobec wielowątkowości problematyki pornografii temat artykułu został zakreślony dość wąsko. Obejmuje bowiem wyłącznie nielegalną produkcję filmów pornograficznych, a więc zachowania wypełniające znamiona ustawowe przestępstw z art. 202 § 3 i 202 § 4b k.k. Problem legalności stwarza pewne wątpliwości interpretacyjne w ramach przestępstwa rozpowszechniania pornografii, w świetle którego treści pornograficzne mogą i najczęściej są produkowane legalnie, a wyłącznie są narzucane odbiorcom z naruszeniem przepisów prawa. Znamiona przestępstw z art. 202 § 3 i 202 § 4b k.k. określają natomiast zakres tzw. pornografii twardej, wskazując jej całkowicie nielegalne obszary. Jest to pornografia z udziałem dziecka (bądź zastosowanie cyfrowo wygenerowanego wizerunku dziecka), związana z posługiwaniem się zwierzęciem czy prezentująca akty przemocy. Autorka dokonuje przeglądu czynników warunkujących powstawanie filmów zawierających takie treści, szacuje rozmiar zjawiska oraz wskazuje istniejące możliwości jego przeciwdziałania.

⁶⁷ Odpowiedź podsekretarza stanu w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 20 stycznia 2010 r. - z upoważnienia ministra - na interpelację w sprawie przeciwdziałania rozpowszechnianiu dziecięcej pornografii w Internecie (nr sprawy 13631).

Słowa kluczowe:

pornografia, produkcja, film, dziecko, zwierzę, przemoc, przeciwdziałanie

Title:

Illegal production of pornographic films. Chosen criminological and penal law aspects

Summary:

Due to the inclusive nature of the notion of pornography the subjective scope of the article is quite narrow. It covers only the illegal production of pornographic films, namely behaviours meeting the statutory criteria of prohibited acts enumerated in Art. 202 § 3 and 202 § 4b of the Penal Code. The issue of legality causes certain interpretation doubts concerning the crime of spreading pornography, in the light of which pornographic materials can and very often are produced legally, however, their reception is illegally imposed on a person. The features of crimes from Art. 202 § 3 and 202 § 4b define the scope of the so-called hard pornography by enumerating its completely illegal areas. This type of pornography involves the participation of a child (or the application of a digitally generated image of a child), use of animals or the presentation of violence. The authoress makes a review of factors conditioning the emergence of films presenting such materials, evaluates the scope of the phenomenon and indicates the existing measures of counteracting it.

Keywords:

pornography, production, film, child, animal, violence, counteracting

ROZDZIAŁ IX

Nielegalny rynek broni z perspektywy kryminologicznej

Uwagi wstępne

Problematyka nielegalnego handlu bronią stanowi fragment szerszego problemu nielegalnych rynków, przy czym wymieniona kategoria pojęciowa jest zazwyczaj łączona z przestępczością zorganizowaną. Przedstawiony punkt widzenia utożsamiający nielegalny rynek broni z przejawem lub też odmianą przestępczości zorganizowanej implikuje przyjęcie kryminologicznej perspektywy badawczej¹. Niewątpliwie przeniesienie tego zagadnienia na płaszczyznę kryminologiczną umożliwia dokonanie rzetelnego opisu zarówno struktury i mechanizmów funkcjonowania nielegalnych rynków broni jak również motywacji podmiotów, które zawierają czarnorynkowe transakcje. Jednakże trzeba podkreślić, że z uwagi na bardzo specyficzny przedmiot obrotu jakim jest broń analiza zjawiska nielegalnego handlu wykracza znacznie poza klasycznie rozumianą kryminologię i niejako wymusza uwzględnienie innych perspektyw badawczych, w szczególności nauk politycznych i stosunków międzynarodowych oraz prawa międzynarodowego. Należy zatem przyjąć, że złożoność i wielowymiarowość fenomenu nielegalnego handlu bronią kreuje konieczność posługiwania się dorobkiem różnych dziedzin wiedzy począwszy od ustaleń nauk kryminologicznych ale również ekonomicznych, socjologicznych i politologicznych.

W nawiązaniu do interdyscyplinarnego charakteru problematyki nielegalnego handlu bronią trzeba zauważyć, że w literaturze przedmiotu występują dwie wzajemnie przeplatające się perspektywy badawcze. Z jednej strony chodzi o postrzeganie nielegalnego handlu bronią w kategoriach kontroli zbrojeń i rozbrojenia (*disarmament*), z drugiej zaś jako zagadnienie związane z zwalczaniem i zapobieganiem przestępczości². W pierwszym przypadku w grę wchodzi problematyka bezpieczeństwa międzynarodowego, zjawisko przynależne do sfery polityki międzynarodowej. Druga z wymienionych perspektyw mieściłaby się raczej w obszarze szeroko rozumianej polityki kryminalnej odnoszącej się przede wszystkim do bezpieczeństwa wewnętrznego państwa.

Etiologia zjawiska

Etiologia nielegalnego handlu bronią musi zatem uwzględniać złożoną konstelację czynników, które tworzą podłoże dla czarnorynkowych transakcji. Wydaje

¹ Warto zauważyć, że zagadnienie nielegalnego handlu bronią pozostawało poza zainteresowaniami nauk kryminologicznych. W polskiej literaturze karnistycznej i kryminologicznej nielegalny handel bronią lokowano w kontekście przestępczości zorganizowanej. Celem niniejszej pracy jest próba usystematyzowania najważniejszych zagadnień związanych z nielegalnym handlem bronią oraz wskazania węzłowych problemów i wytyczenia kierunków badawczych.

² Zob. szerzej I. Davis (ed.), *Seminar Report. Controlling the flow of small arms and light weapons from and through an enlarged EU: Developing a joint action programme for EU and candidate countries, Warsaw 17&18 march 2000 r.*, Materiały Instytutu Spraw Publicznych.

się, że główne przyczyny tego procederu wiążą się z procesami *stricte* politycznymi. Z tego też względu należy mieć na uwadze, że handel bronią jako zjawisko zmienił się raptownie po upadku systemu komunistycznego. Warto bowiem zauważyć, że do początku lat 90. XX w. transfery głównych systemów uzbrojenia między innymi do krajów rozwijających się stanowiły przejaw rywalizacji Zachodu z państwami bloku sowieckiego. W ramach tej rywalizacji nielegalny handel bronią był postrzegany jako narzędzie tajnej dyplomacji³. Po roku 1990 nastąpił gwałtowny wzrost nielegalnych transferów, przy czym przedmiotem nielegalnego handlu stała się przede wszystkim broń strzelecka i lekka (*Small Arms and Light Weapons*). Była to ogromna zmiana gdyż nielegalne transfery wymienionej broni zaczęły być postrzegane jako istotne źródło zagrożeń dla nowej architektury bezpieczeństwa międzynarodowego. Zmieniły się także motywacje aktorów na globalnym rynku. W omawianym okresie ideologia polityczna jako czynnik sprawczy transferów straciła znaczenie, na pierwszy plan wysunęła się natomiast ekonomia z naczelnym motywem zysku. Obrazuje to przykład międzynarodowego handlarza bronią W. Bouta, który dostarczał broń każdemu, kto płacił⁴.

W literaturze podkreśla się, że wzrost znaczenia nielegalnego rynku broni strzeleckiej i lekkiej wiąże się z strukturalnymi przekształceniami natury konfliktów zbrojnych. Wojny przestały mieć charakter starć regularnych armii, przy czym dominującą formą konfliktu stała się wojna domowa⁵. Z powodu niskiego poziomu wyszkolenia i wyposażenia stron wojujących cechy *SALW*⁶ sprawiły, że to właśnie broń lekka stała się głównym środkiem walki. Należy nadmienić, że często podmioty konfliktów to nieregularne oddziały, milicje, partyzanci rozmaitej proveniencji⁷, głównym celem jest często eksterminacja ludności cywilnej⁸. W tym kontekście problem zarówno nadmiernej akumulacji jak i niekontrolowanych przepływów broni strzeleckiej zaczął być dostrzegany w doktrynie międzynarodowego prawa humanitarnego⁹. Związek pomiędzy poważnymi naruszeniami praw człowieka i ekspansją nielegalnego rynku broni stał się oczywisty¹⁰.

³ W tym kontekście można wskazać działania CIA, która utworzyła kanał przerzutu broni do Afganistanu w latach 80. XX wieku. Zob. szerzej Z. Brzeziński, *Druga szansa. Trzej prezydenci i kryzys amerykańskiego supermocarstwa*, Warszawa 2008, s. 23.

⁴ „Nie miał skrupułów ani poglądów politycznych, kierował się tylko zyskiem. Każda okazja do zarobku była dobra. W 1994 r. zawiózł do Rwandy francuskich spadochroniarzy (...) Najpierw pomagał w zabijaniu, a potem zjawiał się jak dobry Samarytanin. Zarabiał dwa razy więcej”. Zob. szerzej W. Jagielski, *Wyrok na handlarza śmiercią*, „Gazeta Wyborcza”, 6.04.2012 r., s. 12.

⁵ Zobacz szerzej M.T. Klare, *The International Trade In Light Weapons: What Have We Learned?*, [w:] J. Boutwell, M.T. Klare (ed.), *Light Weapons and Civil Conflict*, New York 1999, s. 13.

⁶ Podkreśla się, że broń strzelecka i lekka jest tania, stosunkowo łatwo dostępna, jej obsługa nie wymaga długiego szkolenia ani zaawansowanego zaplecza logistycznego i technicznego.

⁷ Jak zauważył R. Uessler: „(...) w wojnie domowej w Sierra Leone czy Liberii wykształcił się nawet typ „So-Re” (*Soldier by day, Rebel by night*)”. Zob. szerzej R. Uessler, *Wojna jako usługa. Jak prywatne firmy wojskowe niszczą demokrację*, Warszawa 2008, s. 153.

⁸ Opisy i efekty działań wymierzonych przeciwko ludności cywilnej można znaleźć między innymi w pozycji autorstwa L. Polman, *Karawana kryzysu. Za kulisami przemysłu pomocy humanitarnej*, Wołowiec 2011.

⁹ Jak zauważyła M. Zachara: „Głównymi odbiorcami tego rodzaju uzbrojenia były państwa położone w regionach niestabilnych, zaangażowane w długotrwałe konflikty zbrojne, o wysokim stopniu militaryzacji stosunków polityczno-społecznych”. Zob. M. Zachara, *Broń i dyplomacja. Eksport uzbrojenia w polityce zagranicznej Stanów Zjednoczonych*, Kraków 2010, s. 80.

¹⁰ Pojawiły się także inne efekty uboczne nadmiernej akumulacji broni strzeleckiej, na przykład tzw. efekt bumerangu: „(...) wyeksportowana broń zostaje użyta przeciwko wojskom państwa eksportującego”, *Ibidem*, s. 81.

Ponadto w rozważaniach dotyczących etiologii nielegalnych rynków należy uwzględnić korelacje pomiędzy popytem i podażą. Chodzi przede wszystkim o to, że w rezultacie opisywanych zmian politycznych rynek został zalany ogromną ilością broni z arsenałów państw komunistycznych. Spowodowało to dużą dostępność tego towaru przy jednoczesnym spadku ceny. Czynnikiem wydatnie ułatwiającym dystrybucję broni była rozwinięta sieć pośrednictwa handlowego, która umożliwiała dokonywanie transakcji na skalę globalną. Równocześnie nieustannie rósł popyt na wskutek zaostżania się antagonizmów na tle religijnym lub etnicznym. Warto zaznaczyć, że analizowane procesy dotyczyły nie tylko Ameryki Południowej, Afryki i Azji lecz również Europy (rozpad Jugosławii).

Fenomenologia zjawiska

Warto zauważyć, że teorie kryminologiczne zaczęły uwzględniać ekonomiczny punkt widzenia już w latach 70. XX w. Przejawiało się to w między innymi w szerokim wykorzystywaniu terminologii ekonomicznej dla opisu motywacji i zachowań zorganizowanych grup przestępczych. Przyjmuje się, że model ekonomiczny przestępczości zorganizowanej opiera się na głównym założeniu, wedle którego podstawową funkcją przestępczych syndykatów jest dostarczanie społeczeństwu nielegalnych towarów i usług¹¹. W tym kontekście pojęcie nielegalnego rynku stanowi podstawę analiz kryminologicznych, które są inspirowane naukami ekonomicznymi. Należy tutaj wspomnieć, że w naukach ekonomicznych rynek jest różnie określany. Na potrzeby dalszych rozważań można przyjąć, że chodzi zarówno o „zespół warunków umożliwiających przeprowadzenie transakcji kupna i sprzedaży dóbr i usług”¹², jak również o „proces, za pomocą, którego kupujący i sprzedający określają, co chcą kupić lub sprzedać i na jakich warunkach”¹³. Przymiotnik „nielegalny” przenosi dalsze rozważania w sferę prawnokarną i kryminologiczną.

Jak wiadomo przedmiotem obrotu mogą być zarówno towary i usługi, które są nielegalne *ex definitione* jak narkotyki lub twarda pornografia, lub towary legalne lecz podlegające ścisłej reglamentacji. Wydaje się zatem, że nielegalny obrót bronią będzie mieścił się w ostatniej kategorii. O ile bowiem obrót specyficznymi grupami towarów takimi jak narkotyki lub osoby – w przypadku procedury nielegalnego handlu ludźmi – jest objęty zakazem o charakterze bezwzględny (*ius cogens*) to w przypadku broni chodzi o towar, który jest *per se* legalny lecz jego obrót podlega ścisłej kontroli ze strony odpowiednich agend państwowych. Trzeba jeszcze dodać, że zakres reglamentacji jest bardzo szeroki, obejmuje on etap produkcji broni, jej sprzedaży lub transferu, posiadania i reeksportu. Wskazana wyżej argumentacja koresponduje z stanowiskiem ONZ, które kładzie nacisk na fakt naruszania norm zarówno krajowych jak i międzynarodowych regulujących obrót bronią¹⁴.

Podobnie jak w przypadku innych nielegalnych rynków powstaje pytanie dotyczące wzajemnych zależności i powiązań pomiędzy rynkiem legalnym

¹¹ Warto zauważyć, że specyficzna właściwość przestępczości zorganizowanej polegająca na dostarczaniu społeczeństwu dóbr zakazanych występuje w zdecydowanej większości definicji, które próbują opisać fenomen wymienionego segmentu przestępczości.

¹² Zob. *Encyklopedia zarządzania*, www.mfiles.pl (dostęp 22.09.2012 r.).

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ „*Illicit arms trafficking is understood to cover that international trade in conventional arms which is contrary to the laws of States and/or international law*”. Zob. szerzej *Small Arms Survey*, 2001.

i nielegalnym¹⁵. W przypadku procederu nielegalnych transferów broni podkreśla się, że handel bronią odbywa się na trzech typach rynku¹⁶. Pierwszy z nich rynek legalny (biały) charakteryzuje się nie tylko legalnością transakcji lecz także rozmiarem. Ocenia się bowiem, że na przykład w przypadku handlu broni strzeleckiej i lekkiej transakcje legalne stanowią 80-90% wszystkich zawieranych transakcji¹⁷. Rynek czarny obejmuje transakcje, po pierwsze sprzeczne z prawem krajowym i międzynarodowym, po drugie chodzi tutaj o transakcje dokonywane poza wiedzą i kontrolą czynników państwowych. Przyjmuje się, że beneficjentami są przede wszystkim podmioty pozapaństwowe (*non-state actors*) jak zorganizowane grupy przestępcze, ugrupowania terrorystyczne, różnego rodzaju „milicje” i trudne do jednoznacznego zaklasyfikowania grupy posługujące się przemocą w konfliktach na tle etnicznym i religijnym. W szczególności jednak broń „czarnorynkowa” pozyskiwana jest przez świat przestępczy i poszczególne osoby dla celów prywatnych. W tym ostatnim przypadku motywy pozyskiwania broni odznaczają się dużą różnorodnością. Można mówić o chęci ochrony osobistej, względach kolekcjonerskich, subiektywnym lub obiektywnym poczuciu zagrożenia, wreszcie w grę mogą wchodzić różnorodne motywy psychopatologiczne¹⁸.

Trzeci typ rynku (*grey market*) znakomicie odzwierciedla *signum specificum* handlu bronią. O ile wśród odbiorców transferów można znaleźć przede wszystkim podmioty pozapaństwowe (np. ugrupowania partyzanckie) to jednak wielokrotnie transakcje są zawierane z aktywnym udziałem czynnika państwowego. Chodzi tutaj o klasyczny przykład gdy odbiorcą jest rząd państwa objętego embargiem. Inna sytuacja zachodzi gdy dostawy broni są traktowane jako element polityki zagranicznej. Wówczas transfery nie zawsze są jawne gdyż państwo chce zachować w tajemnicy fakty związane z odbiorcą, wartością i jakością przekazywanego uzbrojenia. A zatem szary rynek to domena działań państwowych ściśle związanych z priorytetami polityki zagranicznej i racją stanu poszczególnych państw. Według *Small Arms Survey* są to operacje dokonywane na krawędzi legalności (*exploit loopholes or circumvent national and/or international laws or policy*)¹⁹. Wydaje się ponadto, że w obrębie szarego rynku funkcjonują tzw. prywatne firmy wojskowe²⁰. Zwiększający się udział tzw. *Private Military Companies* w operacjach handlowych na szarym i czarnym rynku stanowi nową tendencję rozwijającą w obszarze nielegalnych rynków broni.

Wspomniana wyżej właściwość szarego rynku utrudnia rozgraniczenie pomiędzy legalnym handlem, czarnorynkowymi transakcjami i działaniami *stricto* politycznymi. Nawet w odniesieniu do tzw. białego rynku eksponowany jest element poufności, charakterystyczne jest także wykorzystywanie systemu pośrednictwa handlowego. Analogiczne cechy ma czarny rynek broni, ale wymienione wyżej cechy tj. poufność i pośrednictwo charakteryzują się większym natężeniem przy czym rolę pośredników

¹⁵ W naukach kryminologicznych funkcjonuje pojęcie rynku białego, czarnego i szarego. Na marginesie warto zauważyć, że podobny podział odnosi się do pieniędzy (wyróżnia się pieniądze czyste, szare i brudne). Zob. szerzej E.W. Pływaczewski, *Pranie brudnych pieniędzy*, Toruń 1993, s. 17.

¹⁶ R. Stohl, M. Schroeder, D. Smith, *The Small Arms Trade*, Oxford 2007, s. 13.

¹⁷ *Small Arms Survey*, 2001.

¹⁸ W tym kontekście warto choćby zasygnalizować funkcje symboliczne i kulturowe związane z bronią palną. Silna fascynacja bronią jest szczególnie widoczna w USA. Ilustruje to powiedzenie „Bóg stworzył ludzi, a Pułkownik Colt uczynił ich równymi”. Zob. M. Zachara, *op. cit.*, s. 28.

¹⁹ R. Stohl, M. Schroeder, D. Smith, *op. cit.*, s. 13.

²⁰ „Dzisiaj państwowe komórki rzadko są informowane o tym, gdzie i w jaki sposób firmy wojskowe i prywatni żołnierze realizują zapotrzebowanie na broń szybkostrzelną, pistolety maszynowe czy granaty”. Zob. szerzej R. Uesseler, *op. cit.*, s. 34.

odgrywają międzynarodowi handlarze bronią. Ponadto należy dodatkowo uwzględnić, że nawet legalny rynek broni charakteryzuje się dużym potencjałem kryminogennym. Chodzi głównie o rzeczywiste funkcjonowanie mechanizmów leżących u podstaw procesów decyzyjnych oraz przetargów na systemy uzbrojenia i technologie wojskowe. Praktyka potwierdza istnienie w tym obszarze zjawisk z zakresu korupcji politycznej i gospodarczej²¹.

Trudno jest określić precyzyjną strukturę rynków broni. Niewątpliwie handel bronią stanowi międzynarodowy i lukratywny biznes, przy czym występuje zarówno rynek wewnętrzny jak i rynki zagraniczne. Jak zauważył Z. Rau w odniesieniu do Polski „rynek krajowy ma charakter doraźny i miejscowy, trzon zaś rynku międzynarodowego stanowią nierzadko służby specjalne różnej proveniencji”²². Cytowane spostrzeżenie Z. Rau stanowi cenną wskazówkę gdyż jak się okazuje rynki broni nie zawsze podlegają imperatywowi ekonomii. Osobnym lecz niezmiernie interesującym zagadnieniem jest przejrzystość transakcji na rynkach broni. Warto tutaj zwrócić uwagę, że praktycznie wszystkie inicjatywy legislacyjne zmierzające do ograniczenia handlu bronią zawierają elementy związane z transparentnością procedur i podmiotów zaangażowanych w rynek zbrojeniowy. Udział służb specjalnych, które w pewnym sensie regulują przynajmniej niektóre segmenty tego rynku stanowi dodatkowy czynnik modelujący jego strukturę.

Wydaje się zatem, że interes ekonomiczny nie stanowi wyłącznej przesłanki motywacji aktorów na globalnym rynku broni. Jak już wspomniano głównym czynnikiem modyfikującym strukturę rynków broni jest interes polityczny i racja stanu poszczególnych państw. Warto przywołać w tym miejscu opinię M. Zachary, która trafnie zauważyła, iż „handel bronią (...) jest polem działań, na którym priorytety polityki zagranicznej i zasady tworzące ramy porządku międzynarodowego wchodzą w zależność z celami ekonomicznymi – kwestiami rozwoju handlu zagranicznego, zapewnieniem miejsc pracy i osiągnięciem zysków”²³. Z drugiej jednak strony widoczna jest narastająca tendencja do uwzględniania w coraz szerszym zakresie argumentacji wyłącznie ekonomicznej. Jak podnosi P. Fleischer kryzys gospodarczy wymusza konsolidację przemysłu zbrojeniowego i „ekspansji na rynki dotychczas będące w drugiej kategorii”²⁴. Wiąże się to przede wszystkim z zaostrzającą się konkurencją na światowych rynkach broni²⁵. Oznacza to, że prawdopodobnie transakcje dokonywane na czarnym i szarym rynku broni będą nadal wykorzystywane jako narzędzie do poprawy bilansu ekonomicznego przynajmniej części przemysłu zbrojeniowego²⁶.

Istotnym wymiarem poruszanej problematyki jest zagadnienie określenia tego co stanowi przedmiot nielegalnego obrotu. Jest to trudne gdyż kategoria pojęciowa broni jest niezwykle szeroka, występuje tutaj duża mnogość klasyfikacji i typologii. Brakuje w szczególności uniwersalnych definicji, które umożliwiłyby klasyfikację wszystkich

²¹ Na przykład warto wskazać aferę korupcyjną w brytyjskim koncernie BAE.

²² Z. Rau, *Przestępczość zorganizowana w Polsce i jej zwalczanie*, Kraków 2002, s. 56.

²³ M. Zachara, *op. cit.*, s. 13.

²⁴ P. Fleischer, *Wpływ globalizacji na przemiany w przemyśle zbrojeniowym na świecie*, www.stosunki.pl (dostęp 2.04.2012 r.).

²⁵ Zauważa się przy tym, że wzrost zatrudnienia jest ważniejszy niż wojny w innych krajach. „Politycy traktują eksport broni w kategoriach ekonomicznych, a nie moralnych. Zmieniono nawet słownictwo, wprowadzając pojęcie sprzętu obronnego w miejsce tego, co kiedyś nazywało się materiałem wojennym”. Zob. szerzej T. Walat, *Goląbek wojny*, „Polityka” 2012, nr 15(2584), s. 40.

²⁶ W tym kontekście warto zwrócić uwagę na interesujący *casus* sprzedaży do Iranu karabinów snajperskich Steyr 50 HS przez concern austriacki pomimo oficjalnych protestów USA. Zob. szerzej www.gazeta.pl (dostęp 12.05.2012 r.).

typów uzbrojenia²⁷. Przykładowo wskazuje się, że definicja broni stanowi rodzaj „worka”, w którym mieszczą się przedmioty materialne, stanowiące narzędzia przeznaczone do walki zbrojnej zarówno obronnej jak i zaczepnej, polowań i rywalizacji sportowej. Obok broni historycznej występuje pojęcie broni współczesnej, która dzieli się na broń białą, broń przeznaczoną do walki na odległość i broń osłonową²⁸. Ponadto jeszcze istnieją kryminalistyczne i normatywne definicje broni palnej istotne z punktu widzenia stosowania norm prawa karnego.

Zaznaczono wyżej, że broń jest towarem legalnym, lecz podlegającym ścisłej reglamentacji głównie ze względu na porządek i bezpieczeństwo publiczne. Odwrotnie niż na przykład narkotyki główna część etapu produkcji broni nie posiada charakteru przestępczego. Tylko wyjątkowo broń jest wytwarzana w nielegalnych manufakturach. Innymi słowy broń jest produkowana w zdecydowanej większości w ramach legalnego przemysłu zbrojeniowego. Powstaje jednak ważne pytanie dotyczące źródeł pochodzenia broni na czarnym rynku. W literaturze akcentuje się zwłaszcza problem identyfikacji kanałów przenikania broni do świata przestępczego (*Unterwelt*).

Wskazuje się zatem na silne powiązania pomiędzy nielegalnym handlem bronią a korupcją. W szczególności chodzi o korumpowanie urzędników w celu uzyskania fałszywej dokumentacji związanej z obrotem bronią, zwłaszcza certyfikatu końcowego użytkownika. Oferty korupcyjne są kierowane do przedstawicieli aparatu urzędniczego państw odbiorców, państw dostawców i państw tranzytowych²⁹.

Drugie źródło jest związane z utratą kontroli przez państwo nad własnym arsenałem. W tym kontekście wskazuje się *casus* kryzysu w Albanii w 1997 r. Wówczas po krachu ekonomicznym doszło w tym kraju do zamieszek podczas, których splądrowano magazyny armii albańskiej. Według ostrożnych szacunków ocenia się, że na czarny rynek zarówno wewnętrzny jak i międzynarodowy trafiło około pół miliona sztuk broni. Utrata kontroli nad magazynami nie musi przybierać tak spektakularnych form. Ilustruje to przykład obszaru byłych republik Związku Radzieckiego gdzie broń była stopniowo rozkradana przez skorumpowany i zdemoralizowany personel³⁰.

Warto zaznaczyć, że kradzieże broni z magazynów wojskowych i policyjnych zdarzają się także w państwach stabilnych politycznie. Wydaje się zatem, że przyczyną wymienionych nieprawidłowości są mankamenty i błędy organizacyjne w zakresie kontroli i nadzoru nad magazynami. Kradzieże ale także przypadkowe utrata broni dotyczy także właścicieli prywatnych³¹.

Ciekawym zagadnieniem jest wreszcie problem wytwarzania broni przeznaczonej bezpośrednio na czarny rynek. Niekiedy zdarza się, że egzemplarze montowane w nielegalnych warsztatach rusznikarskich zawierają oryginalne elementy broni wyniesionej z fabryki³². Wydaje się jednak, że są to jednostkowe przypadki.

Warto podjąć próbę umiejscowienia problematyki nielegalnego handlu bronią na tle wybranych kryminologicznych kategorii przestępczości. W szczególności chodzi o przestępczość zorganizowaną i przestępczość białych kołnierzyków. Abstrahując od trudności związanych z zdefiniowaniem tej postaci przestępczości można wyróżnić

²⁷ M. Zachara, *op. cit.*, s. 16.

²⁸ Zob. szerzej w. Lampel, M. Mahrhold, *Leksykon broni od A do Z*, Warszawa 2000, s. 37.

²⁹ R. Stohl, M. Schroeder, D. Smith, *op. cit.*, s. 13.

³⁰ *Ibidem*, s. 14.

³¹ *Ibidem*, s. 14.

³² Warto wskazać działania radomskiej delegatury ABW, która wykryła zorganizowany proceder wynoszenia części broni z fabryki w Radomiu.

zorganizowaną przestępczość kryminalną, narkotykową, gospodarczą i multiprzestępczą³³.

Prima facie, nielegalny handel bronią przynależy do zorganizowanej przestępczości kryminalnej. Klasyczne przejawy przestępczości kryminalnej obejmują przede wszystkim przestępstwa z użyciem przemocy i przestępstwa przeciwko mieniu. W tym kontekście najczęściej przywołuje się zabójstwa, przestępstwa rozbójnicze (rozbój, kradzież rozbójniczą, wymuszenie), uszkodzenia ciała, porwania dla okupu przy użyciu broni palnej. Odrębnym zagadnieniem w ramach zorganizowanej przestępczości kryminalnej jest zjawisko tzw. terroru kryminalnego. Powstaje jednak ważne pytanie dotyczące funkcji i znaczenia nielegalnego handlu bronią w przypadku zorganizowanych grup, które specjalizują się w popełnianiu wymienionych wyżej przestępstw. Wydaje się bowiem, że zarówno posiadanie jak i popełnianie przestępstw agresywnych z użyciem broni palnej nie jest tożsame z handlem bronią. Rola broni palnej polega na tym, że stanowi ona ważny element *modus operandi* funkcjonowania takich właśnie grup. Broń palna stanowi zatem narzędzie przełamania woli ofiar, stanowi środek uzyskiwania przewagi psychologicznej i taktycznej. W tym przypadku zorganizowana grupa jest raczej beneficjentem nielegalnego handlu. Jej rola na rynku polegałaby zatem na tworzeniu popytu na broń.

W przypadku wspomnianego wyżej zjawiska terroru kryminalnego broń palna pełni funkcję związaną z ekspansją zorganizowanej przestępczości i poszerzaniem stref jej wpływu. Jeden z elementów prognozy kryminologicznej dla wymienionej kategorii przestępczości zakłada „występowanie zdarzeń z użyciem broni palnej na tle porachunkowym o podział wpływów w grupach przestępczych”³⁴. Można zatem przyjąć, że wewnętrzna rywalizacja w obrębie przestępczości zorganizowanej może stanowić dodatkowy czynnik stymulujący popyt na broń i materiały wybuchowe.

Jeśli rozumieć nielegalny handel bronią jako źródło finansowania zorganizowanej grupy lub jako jeden z podstawowych obszarów jej działania to określenie procederu nielegalnego handlu bronią jako immanentnego składnika zorganizowanej przestępczości kryminalnej może rodzić istotne wątpliwości. Reasumując nielegalny handel bronią wpisuje się raczej w obszar zorganizowanej przestępczości gospodarczej³⁵. Ponadto z uwagi na umowny charakter stosowanego kryterium podziału przestępczości zorganizowanej można przyjąć, że handel bronią stanowi jeden z przejawów aktywności zorganizowanych grup. Z tego punktu widzenia można mówić o działalności multiprzestępczej.

Wydaje się, że proceder nielegalnego handlu bronią może także stanowić składnik przestępczości białych kołnierzyków. W odniesieniu do problematyki niniejszego opracowania interesujące jest spostrzeżenie, że sprawcy *white collar crimes* popełniają przestępstwa dla realizacji celów legalnej organizacji, która ich zatrudnia³⁶. Można zatem założyć, że niektóre zachowania osób, które mają istotny wpływ na procesy decyzyjne w koncernach zbrojeniowych mogą być oceniane w kategoriach przestępczości białych kołnierzyków. Chodzi tutaj o sytuację zawierania kontraktów przez firmy z branży zbrojeniowej z rządami państw objętych embargiem. Ilustruje to na przykład

³³ Jest to kryterium wypracowane w praktyce Centralnego Biura Śledczego.

³⁴ E.W. Pływaczewski, *Geneza zjawiska*, [w:] E.W. Pływaczewski (red.), *Przestępczość zorganizowana*, Warszawa 2011, s. 58.

³⁵ Niestety brakuje danych, które umożliwią odpowiedź na pytanie czy istnieją zorganizowane grupy przestępcze, które zajmują się wyłącznie nielegalnym handlem bronią.

³⁶ *Ibidem*, s. 33.

seria skandali w latach 80. XX w. K. Żukrowska zauważa, że amerykańskie embargo nałożone na Iran było nieskuteczne z uwagi na dostawy z Portugalii, Hiszpanii, Chin i Północnej Korei³⁷. Ponadto pojawia się problem ofert korupcyjnych płynących z sektora biznesowego kierowanych wobec decydentów odpowiedzialnych za programy zbrojeniowe w konkretnym państwie.

Niezależnie od naukowych klasyfikacji organy ochrony porządku prawnego posługują się własnymi typologiami. Bazują one najczęściej na doświadczeniach praktycznych związanych z działalnością danej instytucji. Na przykład w ocenie Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego do najczęściej występujących przestępstw w zakresie produkcji, obrotu bronią i sprzętem wojskowym w Polsce należą:

- prowadzenie działalności gospodarczej bez koncesji lub niezgodnie z warunkami określonymi w koncesji.
- obrót z zagranicą bez zezwolenia lub niezgodnie z zakresem określonym w udzielonym zezwoleniu np.: przekazanie towaru innemu odbiorcy niż zadeklarowany we wniosku (tzw. zmiana końcowego użytkownika) lub eksport większych ilości uzbrojenia niż zadeklarowany w dokumentacji wywozowej.
- fałszowanie dokumentacji w zakładach produkujących broń lub jej elementy w celu ukrycia „wygospodarowanych nadwyżek”.
- współdziałanie polskich obywateli z międzynarodowymi handlarzami bronią w celu pozyskania i dostarczenia sprzętu wojskowego do organizacji lub państw objętych międzynarodowymi sankcjami;
- nielegalne doradztwo lub pośrednictwo w zawieraniu umów na handel bronią i amunicją na rynkach państw trzecich³⁸.

Przeciwdziałanie zjawisku

Problematyka zapobiegania i zwalczania nielegalnego handlu bronią jest bardzo skomplikowana. Niewątpliwie biorąc pod uwagę złożoność i wielowymiarowość nielegalnych rynków broni strategię ukierunkowaną na ograniczenie³⁹ negatywnych skutków tego zjawiska muszą oddziaływać na wielu poziomach (*multi-layered approach*)⁴⁰. Chodzi zatem o użycie zintegrowanych instrumentów politycznych, prawnych, technicznych, ekonomicznych, militarnych i psychologicznych. Warto bowiem podkreślić, że nie jest możliwe wypracowanie jednej i uniwersalnej strategii zapobiegawczej w tym obszarze przestępczości. Z tego też względu istnieje mnogość inicjatyw mających na celu przeciwdziałanie nielegalnemu handlowi broni, które są podejmowane na poziomie krajowym, regionalnym i globalnym. Również zakres podmiotów zaangażowanych w zwalczanie nielegalnego rynku broni jest niezwykle szeroki. Obejmuje on zarówno rozmaite agendy i instytucje państwowe (formacje policyjne, służby specjalne, władze celne, prokuraturę i wymiar sprawiedliwości) jak i międzynarodowe. Ważnym wymiarem tych działań jest aktywność organizacji pozarządowych, które wydatnie przyczyniły się do zidentyfikowania negatywnych

³⁷ K. Żukrowska, *Broń na sprzedaż. Kompleks militarno-przemysłowy a zbrojenia*, Warszawa 1989, s. 58.

³⁸ www.abw.gov.pl (dostęp 12.05.2012 r.).

³⁹ Wydaje się bowiem, że osiągnięcie celu w postaci całkowitej likwidacji nielegalnych transferów broni jest nierealne.

⁴⁰ R. Stohl, M. Schroeder, D. Smith, *op. cit.*, s. 38.

skutków i następstw nielegalnego handlu⁴¹. Ponieważ legalne i w dużej części nielegalne przepływy broni są wciąż warunkowane złożoną konstelacją czynników politycznych i ekonomicznych podkreśla się ogromne znaczenie woli politycznej, której zaistnienie jest konieczne dla podniesienia efektywności strategii zapobiegawczych. Właśnie ten element przesądza o powodzeniu ograniczenia procederu obrotu bronią. Niezależnie od postępu w dziedzinie ograniczania rozprzestrzeniania broni lekkiej zagadnienia związane z transferami broni zawsze będą stanowiły element polityki zagranicznej i obronnej państw. W tym kontekście podkreśla się bowiem prawo państwa do swobodnego podejmowania decyzji związanych z obrotem uzbrojenia ze względu na bezpieczeństwo narodowe.

W dalszej części rozważań położono nacisk na strategię przeciwdziałającą proliferacji *Small Arms and Light Weapons*. W literaturze wskazuje się kluczową rolę ONZ w inicjowaniu i rozwijaniu polityki ograniczającej wyżej wymieniony typ uzbrojenia. Geneza tych działań wiąże się z sukcesem Kampanii przeciwko Minom Lądowym. Problem proliferacji broni lekkiej został zdefiniowany przez Sekretarza Generalnego ONZ, który w 1995 r. zaproponował podjęcie działań przez społeczność międzynarodową w celu wypracowania tzw. koncepcji mikro-rozbrojenia⁴². Chodziło zatem o wywołanie procesu rozbrojeniowego w odniesieniu nie do głównych systemów uzbrojenia lecz lekceważonej dotąd kategorii broni strzeleckiej. Warto zauważyć, że przesłanką działań ONZ były rozległe prace badawcze i analityczne prowadzone przez ekspertów wspieranych przez organizacje pozarządowe. Efektem było sporządzenie raportu, który stał się podstawą konferencji ONZ w 2001 r.⁴³. Wyniki konferencji zostały ujęte w tzw. *Programme for Action (PoA)*. Dokument ten określał dziesięć podstawowych obszarów istotnych z punktu widzenia polityki ograniczania rozmiarów nielegalnych rynków broni⁴⁴. Wydaje się, że był to punkt zwrotny w kreowaniu podstaw zwalczania nielegalnych rynków. Obecnie co dwa lata odbywają się Spotkania Programu Działania w celu weryfikacji i rozwijania jego postanowień. Słabym punktem *PoA* jest to, że zobowiązania przyjęte w jego ramach mają charakter polityczny a nie prawny⁴⁵. Nawet państwa, które implementowały niektóre postanowienia *PoA*, w różnym stopniu wywiązują się z ich realizacją.

Z drugiej jednak strony trzeba podkreślić, że dorobek ONZ wywarł ogromny wpływ na konstrukcję prawa unijnego. Głównym dokumentem przyjętym przez Radę Europejską w 2005 r., który wyznacza kierunki działań w obszarze zwalczania nielegalnego rynku jest tzw. Strategia UE⁴⁶. Ponadto równolegle istnieją inicjatywy wzmacniające *PoA*, jak na przykład przyjęcie w 2005 r. przez Zgromadzenie Ogólne ONZ

⁴¹ Działania tzw. *NGO* polegały nie tylko na prowadzeniu badań i podnoszeniu wiedzy o zagrożeniach wynikających z nielegalnego handlu. Trzeba podkreślić, że skumulowana aktywność takich organizacji jak *Arms Division of Human Rights Watch (HRW)*, *the British American Security Information Council (BASIC)*, *the Bonn International Center for Conversion (BICC)*, *the Federation of American Scientists (FAS)* i wiele innych przybrała formę profesjonalnego lobbingu. Nacisk między innymi poprzez zmobilizowaną działalnością *NGO* opinię publiczną wymusił na rządach uwzględnienie kwestii nielegalnego handlu w polityce zarówno wewnętrznej jak i międzynarodowej. Z drugiej strony istnieją także lobby chroniące interesy handlu bronią jak np. amerykańska *NRA*.

⁴² „I mean practical disarmament in the context of the conflicts the United Nations is actually dealing with, and of the weapons, most of them light weapons, that actually killing people in the hundreds of thousands”. Zob. szerzej M.T. Klare, *op. cit.*, s. 10.

⁴³ *Conference on the illicit trade of small arms and light weapons in all its aspects*.

⁴⁴ Zgodnie z intencją sygnatariuszy ujęto praktycznie wszystkie aspekty dotyczącego nielegalnego obrotu bronią.

⁴⁵ R. Stohl, M. Schroeder, D. Smith, *op. cit.*, s. 41.

⁴⁶ EU Strategy to combat illicit accumulation and trafficking of SALW and their ammunition.

Międzynarodowego Instrumentu ws. Identyfikacji i Śledzenia Nielegalnej Broni Strzeleckiej i Lekkiej⁴⁷. Wreszcie trzeba wskazać, iż w ramach Konwencji przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej z 2000 r. przyjęto Protokół przeciwko nielegalnej produkcji i handlowi bronią palną, jej częściami i komponentami oraz amunicją⁴⁸.

Nie jest możliwe wskazanie w niniejszym opracowaniu wszystkich inicjatyw i elementów strategii przedstawionych w *PoA*. Warto jednak zwrócić uwagę na płaszczyzną legislacyjną. Istotnym składnikiem jest zalecenie dotyczące polityk państw członkowskich prowadzonych w odniesieniu do legalnych rynków broni. Centralnym zagadnieniem jest zaostrzanie polityki dostępności broni dla obywateli. Wynika to bowiem z faktu, iż duża dostępność broni w sferze legalnej warunkuje przynajmniej w pewnej części istnienie czarnego rynku. A zatem wprowadzenie odpowiednich regulacji prawnych będzie znacząco oddziaływało na skalę oraz dynamikę czarnorynkowych transakcji. Przegląd istniejących porządków prawnych państw europejskich pozwala na sformułowanie tezy, że dominuje model reglamentacyjny, przy czym można obserwować tendencję do stopniowego zawężania swobody dysponowania bronią palną⁴⁹. Powszechnym standardem jest wymóg uzyskania pozwolenia zazwyczaj w trybie administracyjnym, istnieją ponadto kategorie broni, których posiadanie jest zarezerwowane wyłącznie dla sił wojskowych i policyjnych⁵⁰. Incydenty związane z użyciem broni (np. tragiczne w skutkach strzelaniny w szkołach) stanowią istotny czynnik w procesie limitowania dostępności broni palnej na rynkach cywilnych.

Dostępność broni wiąże się także z transakcjami, które mają charakter transgraniczny. *Programme for Action* kładzie nacisk na kontrolę eksportu broni. Obowiązujące procedury państw unijnych przewidują wymóg uzyskania pozwolenia od właściwego organu. Warto podkreślić, że w procesie przyznawania koncesji uczestniczą zazwyczaj resorty gospodarki, polityki zagranicznej i służby specjalne, które opiniują wnioski w zakresie dopuszczalności transakcji. Ważną przesłanką jest spełnienia kryteriów określonych w Kodeksie postępowania Unii Europejskiej w sprawie wywozu broni. Do kryteriów należą takie zasady jak odmowa wydania licencji eksportowej jeśli udzielenie licencji narusza zobowiązania prawnomiędzynarodowe⁵¹, konieczność respektowania praw człowieka w państwie końcowego przeznaczenia. Pozostałe kryteria odwołują się do uwzględnienia czy transfery broni nie zakłócą pokoju, stabilności i bezpieczeństwa w regionie, postawy państwa odbiorcy wobec terroryzmu i międzynarodowej przestępczości zorganizowanej, możliwości reeksportu do państw „zbójcekich”. W tym miejscu trzeba zauważyć, że realia handlu międzynarodowego tworzą duże wyzwania przed służbami celnymi państw członkowskich⁵². Z uwagi na ilość

⁴⁷ Zob. www.mfa.gov.pl (dostęp 10.04.2012 r.).

⁴⁸ Polska ratyfikowała Protokół w dniu 21.02.2005 r.

⁴⁹ Jak zauważa P. Palka: „(...) więcej broni to zapewnienie łatwiejszego dostępu do niej nieletnim, osobom nadużywającym alkoholu i niezrównoważonych psychicznie, zwiększenie prawdopodobieństwa popełniania przestępstw, nieszczęśliwych wypadków oraz ułatwienie dostępu do broni osobom o zbrodniczych zamiarach”, (P. Palka, *Reglamentacja dostępu do broni palnej. Głos w dyskusji*, „Przegląd Policyjny” 2001, nr 2 (62), s. 89.

⁵⁰ Zob. szerzej W. Brywczyński, *Prawno-administracyjne problemy posiadania broni w wybranych państwach*, [w:] J. Kasprzak, B. Młodziejowski (red.), *Wybrane problemy procesu karnego i kryminalistyki*, Olsztyn 2010, s. 275 i n.

⁵¹ Przy czym w grę wchodzi normy rozsiane w reżimach proliferacyjnych jak na przykład Porozumienie z Wassenar czy zobowiązania w ramach Grupy Australijskiej, Grupy Dostawców Jądrowych oraz w przypadkach embarga nałożonego przez ONZ, OBWE, UE.

⁵² Problem przemytu broni w Europie wydaje się być marginalny jeśli porównać skalę i następstwa przerzutów nielegalnej broni na pograniczu Meksyku i USA.

towarów wwożonych na obszar celny UE nie istnieje praktyczna możliwość kontrolowania zawartości przynajmniej większości ładunków i kontenerów. Statystyki celne zawierają informacje o ujawnionych próbach przemytu, lecz nie ulega wątpliwości, że ciemna liczba przemytu musi być duża.

Warto także zwrócić uwagę na starania społeczności międzynarodowej w zakresie niszczenia nadwyżek broni. Promuje się zarówno likwidację krajowych arsenałów⁵³ jak również wspiera się inne kraje w tym obszarze. Pomoc przybiera różne formy, począwszy od finansowania działań destrukcyjnych po przekazywanie pomocy technicznej w zakresie technologii efektywnego i taniego niszczenia broni. Organizowane są także warsztaty i seminaria, które stanowią dogodną platformę wymiany doświadczeń⁵⁴. Przyczynia się to do tworzenia zbiorów dobrych praktyk. Ciekawym sposobem jest wreszcie inicjowanie programów kupowania broni od prywatnych właścicieli. Cieszą się one dużą popularnością, rozmaite odmiany tych programów są realizowane zarówno w krajach afrykańskich, USA, jak i w brazylijskich fawelach (słynna akcja wykupu broni przez organizację *Viva Rio*)⁵⁵.

W związku z programami niszczenia nadwyżek broni, które stanowią część szerszego procesu rozbrojenia i demilitaryzacji powstaje problem włączania zdemobilizowanych żołnierzy i członków grup paramilitarnych do społeczeństwa. Próby społecznej reintegracji kombatantów są określane jako *DDR (Disarmament, Demobilization, Reintegration)*. Podkreśla się długofalowy charakter tego typu działań⁵⁶. Inicjatywy ONZ i UE nie są jedyne. Również na poziomie regionalnym funkcjonują porozumienia. Podkreśla się, że wymieniony typ porozumień może być bardziej efektywny gdyż uwzględniają one specyfikę danego obszaru geopolitycznego. Na przykład w Afryce podpisanie Protokołu z Nairobi wpłynęło na sytuację w wschodniej części kontynentu. W ramach Organizacji Państw Amerykańskich funkcjonuje *CIFTA*⁵⁷ zawarta w 1997 r.

Jak już wspomniano instrumenty prawne stanowią tylko jeden z komponentów strategii profilaktycznych. O ile bowiem kontrola legalnego obrotu musi opierać się na mechanizmach prawnych to zwalczanie nielegalnego obrotu należy lokalizować w sferze działań policyjnych⁵⁸ i wywiadowczych. Z punktu widzenia polityki kryminalnej są to elementy nasycone represyjnością charakterystyczne dla strategii destrukcyjnych. Zakres kompetencyjny większości służb specjalnych obejmuje zjawisko nielegalnego handlu bronią i materiałami wybuchowymi. Wydaje się, że wzrasta znaczenie wymienionych agend formalnej kontroli społecznej gdyż integralnym elementem walki z terroryzmem jest także likwidowanie źródeł i kanałów dystrybucji nielegalnej broni. Należy zauważyć, że obecnie również Interpol i Europol dostrzegają problematykę nielegalnego handlu

⁵³ Na przykład w 2008 r. armia włoska zniszczyła ponad 50 tysięcy sztuk broni strzeleckiej i lekkiej uznanych za nadwyżkę. Zob. *Ósme sprawozdanie roczne dotyczące realizacji wspólnego działania Rady z dnia 12 lipca 2002r. w sprawie wkładu Unii Europejskiej w zwalczanie destabilizującego gromadzenia i rozpowszechniania ręcznej broni strzeleckiej i lekkiej (2002/589/WPZiB)*.

⁵⁴ Zob. szerzej M. Skowroński, *Międzynarodowe seminarium poświęcone doskonaleniu europejskiej współpracy organów ścigania w zwalczaniu zorganizowanej przestępczości, korupcji, handlu i przemytu broni (Bukareszt, 15-16 czerwca 2001 r.)*, „Prokuratura i Prawo” 2001, nr 9, s. 163 i n.

⁵⁵ Zob. szerzej vivario.org.br/controlere – armas (dostęp 17.05.2012 r.).

⁵⁶ R. Stohl, M. Schroeder, D. Smith, *op. cit.*, s. 55.

⁵⁷ *Inter-American Convention against the Illicit Manufacturing of and Trafficking In Firearms, Ammunition, Explosives and Other Related Materials*.

⁵⁸ Warto odnotować, że istnieją służby powołane do kontroli obrotu bronią np. amerykańska ATF (*Bureau of Alcohol, Tobacco, Firearms and Explosives*).

bronią⁵⁹. Dominuje głównie postrzeganie tego procederu jako przejawu przestępczości zorganizowanej⁶⁰. Z uwagi na zacieśniające się związki pomiędzy grupami przestępczymi a organizacjami terrorystycznymi konieczna jest współpraca służb policyjnych i specjalnych w obszarze antyterroryzmu. Symbolem skuteczności działań operacyjnych jest zatrzymanie słynnego handlarza bronią W. Bouta⁶¹.

Streszczenie:

W artykule podjęto próbę określenia najważniejszych zagadnień związanych z nielegalnym handlem bronią oraz wskazania podstawowych kierunków badawczych w tym obszarze. Wskazuje się, że struktura nielegalnych rynków broni uległa głębokim przeobrażeniom po załamaniu się systemu komunistycznego. Obecnie proliferacja strzeleckiej broni ręcznej jest uważana za istotny czynnik, który przyczynia się do inicjowania i przedłużania konfliktów zbrojnych, w szczególności wojen domowych w Afryce, Azji i niektórych krajach Ameryki Południowej. Podkreślono, że istnieją dwie główne perspektywy badawcze, które umożliwiają trafna klasyfikację zjawisk współtworzących nielegalny handel bronią. W Europie problem nielegalnego handlu bronią należy lokować w obszarze przestępczości zorganizowanej. Ponadto wskazano inicjatywy państw i organizacji międzynarodowych w zakresie przeciwdziałania temu zjawisku.

Słowa kluczowe:

kryminologia, nielegalne rynki broni, broń strzelecka i lekka, zwalczanie nielegalnych transferów

Title:

Illegal arms market in the light of criminology

Summary:

The proliferation and misuse of small arms and light weapons is one of the most security threats in the world. This article tries to outline some of the essential characteristics of the black market. The question of illicit trafficking of conventional weapons is part of a larger issue, namely uncontrolled availability and circulation of small arms and light weapons. This is related to changes of modern warfare. The thing is that ethnic conflicts replace interstate wars. According to Small Arms Survey the black market transfers can be described as arms deals in which occur "clear violation of national and/ or international laws without official government consent or control. The main users of small arms in Europe are criminal groups involved in activities, such as drug trafficking and extortion. Last but not least article describes strategies against illicit deals.

Keywords:

criminology, black market, illegal arms market, small arms and light weapons, combating the transfers of small arms

⁵⁹ Na przykład raporty Europolu wskazują na związki pomiędzy nielegalnym handlem bronią a gangami motocyklowymi.

⁶⁰ Jednak z drugiej strony jeden z głównych produktów analitycznych Europolu tj. *OCTA (Organized Crime Threat Assessment)* nie zawiera odrębnego wątku odnośnie nielegalnego handlu bronią. Wydaje się, że Europol postrzega ten proceder jako jeden ze składników przestępczości zorganizowanej.

⁶¹ Operację przeprowadziła amerykańska służba antynarkotykowa *DEA*.

Dr Olga Łachacz
Katedra Prawa Międzynarodowego Publicznego
Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Por. SG Robert Łachacz
Warmińsko-Mazurski Oddział
Straży Granicznej w Kętrzynie

ROZDZIAŁ X

Przestępczość samochodowa

Współcześnie, nielegalny rynek samochodowy opanowany jest w dużej mierze przez zorganizowane grupy przestępcze, których działalność cechuje się profesjonalizmem, powiązaniem z innymi rodzajami przestępczości zorganizowanej oraz skłonnością do używania przemocy. Skala działań przestępczych wykracza poza granice jednego państwa, powodując konieczność międzynarodowej współpracy organów ścigania w zwalczaniu tego zjawiska. Według danych Interpolu każdego roku na świecie ginie ok. 3 mln samochodów, a kradzież auta popełniana jest średnio co 10 sekund. Kradzieże i nielegalny obrót samochodami łączą się często z działalnością przestępców w innych sferach, takich jak handel narkotykami, handel ludźmi, pranie brudnych pieniędzy, a różne przejawy przestępczości samochodowej i jej dynamika nie ułatwiają wypracowania skutecznego modelu przeciwdziałania i walki z tym procederem. Nie bez przyczyny dla rozwoju zjawiska jest fakt, że finansowe korzyści zorganizowanych grup przestępczych płynące z kradzieży samochodów przewyższają niejednokrotnie podejmowane przez nie ryzyko.

Przedmiotem opracowania jest przestępczość samochodowa, która w szerokim znaczeniu obejmuje kradzieże, przemyt i handel zarówno samochodami, jak i ich częściami w celu osiągnięcia znacznych korzyści majątkowych. Należy mieć na uwadze, że przedmiot przestępczości samochodowej ze względu na coraz częstsze zainteresowanie przestępców maszynami budowlanymi lub rolniczymi nie jest obecnie utożsamiany tylko z pojazdami samochodowymi, lecz obejmuje wszelkiego rodzaju pojazdy silnikowe biorące udział w ruchu lądowym. Kradzieże takich pojazdów w statystykach prowadzonych między innymi przez Biuro ONZ do spraw Narkotyków i Przestępczości (UNODC) zaliczane są jednak do przejawów przestępczości samochodowej i określa się je w języku angielskim jako *motor vehicle theft*. Ponadto przestępczości samochodowej towarzyszą często inne czyny, np. fałszerstwa dokumentów i oznaczeń identyfikacyjnych, korupcja, żądanie okupu za zwrot skradzionego pojazdu, oszustwa ubezpieczeniowe¹, które nierzadko decydują o jej zorganizowanym charakterze. W opracowaniu Autorzy będą posługiwać się wyrażeniem „przestępczość samochodowa” ze względu na ugruntowany status tego pojęcia w polskiej nauce i praktyce, rozumiejąc przez nie czyny ukierunkowane na zabór, przemyt i handel również innych niż samochody pojazdów silnikowych oraz mając na względzie szerokie powiązania przestępczości samochodowej z innymi formami przestępczości.

¹ D. Potakowski, *Kradzieże pojazdów w Polsce i innych krajach europejskich*, „Przegląd Policyjny” 2008, nr 3, s. 201; zob. także W. Pływaczewski, G. Kędzińska (red.), *Leksykon policyjny*, Szczytno 2001, hasło: Przestępczość samochodowa, s. 269.

Etiologia zjawiska

Przestępczość samochodowa pojawiła się wraz z pierwszymi pojazdami. Pierwsza odnotowana kradzież miała miejsce w czerwcu 1896 r. we Francji, gdy z warsztatu zniknął samochód marki Peugeot należący do barona de Zuylen de Nyevelt². Samochody, stanowiące dobro o wysokiej wartości, bardzo szybko stawały się przedmiotem zainteresowania złodziei. Zabezpieczenia w pierwszych pojazdach nie były zbyt zaawansowane, a lekkomyślność właścicieli czyniła z samochodów łatwy łup. W 1924 r. amerykański kryminolog George Henderson pisał o „nieostrożnych właścicielach samochodów, którzy pozostawiają je na ulicach z włączonymi silnikami, kluczami w stacyjce lub otwarte, a czyniąc to robią z życia złodziei zabawę”³. Aktualnie kradzieże samochodów stanowią problem ogólnoswiatowy, którego zwalczanie wymaga nie tylko zaangażowania policji poszczególnych państw, ale także organizacji międzynarodowych.

Przestępczość przeciwko mieniu, w tym samochodowa, nakierowana jest przede wszystkim na osiągnięcie znacznej korzyści majątkowej, przy stosunkowo niskim ryzyku podejmowanym przez sprawcę. Korzyści te nie byłyby osiągnane, gdyby nie zapotrzebowanie społeczne na określone dobra, które dla wielu osób na legalnym rynku pozostają niedostępne z powodu wysokiej ceny. Przestępcy bardzo szybko dostrzegają możliwość zwiększenia swoich dochodów przy wykorzystaniu popytu na usługi i towary oferując produkty tańsze pochodzące z nielegalnych źródeł⁴.

Przyczyny kradzieży samochodów najczęściej są dzielone na cztery grupy. Do pierwszej z nich zalicza się kradzieże popełniane w celu krótkotrwałej przejażdżki (tzw. *joyriding*, wybryki chulikańskie). Samochody skradzione w ten sposób z reguły odnajdywane są w ciągu 48 godzin w niewielkiej odległości od miejsca kradzieży, często z licznymi uszkodzeniami⁵. Do drugiej grupy zaliczane są kradzieże popełniane w celu wykorzystania skradzionego samochodu jako środka transportu. Sprawca przemieszcza się skradzionym pojazdem, a po osiągnięciu miejsca przeznaczenia porzuca go. Podobny scenariusz ma miejsce w przypadku przyczyn zaliczanych do trzeciej grupy, lecz tu kradzież samochodu ma służyć popełnieniu innego przestępstwa. Samochód jest w tym wypadku środkiem transportu do/z miejsca popełnienia przestępstwa. Natomiast w czwartej grupie przyczyn mieszczą się motywy finansowe związane z kradzieżą, przemytem i zbytem samochodu, i te współcześnie odgrywają największą rolę. Niejednokrotnie konkretne modele aut są kradzione i przemycane na zamówienie klienta. Podobny proceder dotyczy części samochodowych.

Sz szczególnie intensywny rozwój przestępczości samochodowej w Europie miał miejsce krótko po transformacji ustrojowej państw Europy Środkowej i Wschodniej. W okresie PRL kradzieże samochodów nie stanowiły dużego problemu polskich organów ścigania. Częściej dochodziło do włamań do samochodów w celu zdobycia przedmiotów w nich pozostawionych⁶. Izolacja od świata, słaba kondycja materialna społeczeństwa, ale

² Zob. <http://listverse.com/2008/07/12/top-10-fascinating-firsts-in-motoring/> (dostęp 18.05.2012 r.).

³ W. Pływaczewski, *Rola ofiary w genezie przestępstwa kradzieży samochodu*, [w:] W. Pływaczewski (red.), *Kradzieże samochodów. Raport*, Bydgoszcz 1996, s. 43.

⁴ D. Potakowski, *Kradzieże samochodów w Polsce i na świecie*, „Przegląd Policynjny” 2003, nr 1, s. 157.

⁵ Sprawcy najczęściej otwierają samochód przy pomocy śrubokręta, a po przejażdżce porzucają go. W niektórych stanach Stanów Zjednoczonych, np. Wisconsin *joyriding* jest wykroczeniem, gdy samochód zostanie zwrócony w stanie nieuszkodzonym w ciągu 24 godzin.

⁶ K. Laskowska, *Obszary działalności zorganizowanych grup przestępczych w Polsce*, [w:] E.W. Pływaczewski (red.), *Przestępczość zorganizowana*, Warszawa 2011, s. 97.

i swoiste bezpieczeństwo ekonomiczne przy zapewnionej pracy i kontroli społecznej⁷ nie skłaniały do rozwoju przestępczości o zorganizowanym charakterze nakierowanej na ogromne zyski finansowe. Transformacja ustrojowa lat 1989/1990 pociągając za sobą możliwości sprowadzania samochodów z zagranicy i powodując znaczny wzrost liczby samochodów poruszających się po drogach przyczyniła się również do rozwoju tego typu przestępczości. W konsekwencji w latach 1989-1999 w Polsce zanotowano systematyczny wzrost kradzieży pojazdów⁸. Przyczyny tego wzrostu leżały z jednej strony w otwarciu granic i liberalizacji zasad ich przekraczania, a także łatwości legalizacji i zbytu w Polsce skradzionych samochodów oraz bliskości rynków zbytu. Wiele samochodów było wówczas przerzucanych do państw powstałych po rozpadzie byłego ZSRR⁹. Z drugiej strony anomia i poczucie bezkarności, a przy tym niewielka efektywność organów ścigania i luki w regulacjach prawnych, ułatwiały rozwój przestępczości, która zaspokajała społeczne potrzeby posiadania dóbr¹⁰. Najczęściej przedmiotem kradzieży były auta atrakcyjne, kilkuletnie, których wartość zapewniała przestępcom odpowiednie zyski finansowe¹¹. Wraz ze wzmożonym importem używanych aut z Europy Zachodniej powstało zapotrzebowanie na części zamienne, a zatem przedmiotem kradzieży stawały się też auta starsze i mniej luksusowe. Potrzeba gruntowego remontowania sprowadzonych aut przy ich dużych przebiegach, a przy tym kosztowne usługi autoryzowanych serwisów samochodowych oraz stosowane przez producentów w nowszych samochodach skomplikowane technologie i układy elektroniczne przyczyniły się do ogromnego popytu na tańsze części pochodzące z nielegalnego rynku. Samochody naprawiano przy wykorzystaniu części ze skradzionych aut, rozbieranych w licznych nowopowstałych warsztatach samochodowych nierzadko współpracujących ze złodziejami.

Wzrost zamożności społeczeństwa nie sprzyja rozwojowi działalności przestępczej. W latach 2000-2011 w Polsce zaobserwować można znaczny spadek kradzieży pojazdów związany z poprawą sytuacji materialnej społeczeństwa, a wprowadzone regulacje prawne ułatwiające import używanego samochodu z krajów Unii Europejskiej przyczyniły się do spadku zainteresowania kradzionymi autami. Dla porównania, na Ukrainie, gdzie poziom życia społeczeństwa jest niższy, nielegalny obrót samochodami stanowi jedną z poważniejszych form przestępczości zorganizowanej. Ukraina jest zarazem państwem tranzytowym, jak i docelowym, a problem kradzieży samochodów jest drugim po narkotykach największym zagrożeniem bezpieczeństwa w tym kraju¹². Obok braku zapotrzebowania na kradzione samochody istotną rolę w zmniejszeniu się liczby kradzieży odgrywa także postęp w konstruowaniu systemów zabezpieczeń, rozwój usług monitoringu pojazdu oferowanych przez wyspecjalizowane firmy korzystające z łączności satelitarnej oraz skuteczność organów ścigania.

Brak popytu na kradzione samochody spowodował częściową zmianę kierunków zainteresowania przestępców na maszyny rolnicze i budowlane o znacznej wartości oraz pojazdy ciężarowe. Oferowane rolnikom i firmom budowlanym na aukcjach

⁷ K. Laskowska, *Determinanty współczesnej przestępczości w Polsce*, „Przegląd Policyjny” 2012, nr 1, s. 50.

⁸ K. Laskowska, *Obszary...*, s. 97.

⁹ D. Potakowski, *Kradzieże samochodów...*, s. 159.

¹⁰ K. Laskowska, *Determinanty...*, s. 51.

¹¹ D. Potakowski, *Kradzieże samochodów...*, s. 160.

¹² K. Chwała, *Zwalczanie przestępczości zorganizowanej w aspekcie współpracy polsko-ukraińskiej*, [w:] L. Grochowski, A. Letkiewicz, A. Misiuk (red.), *Nauka o bezpieczeństwie. Istota, przedmiot badań i kierunki rozwoju. Studia i materiały, t. II*, Szczytno 2011, s. 29-30.

internetowych maszyny bardzo często pochodzą z kradzieży popełnianych w Wielkiej Brytanii, Niemczech, Francji i są sprzedawane w innych krajach europejskich. Z danych Policji brytyjskiej wynika, że odzyskuje ona jedynie ok. 5 % skradzionych pojazdów¹³. Inny przykład dotyczy ciężarowych pojazdów leasingowanych przez firmy transportowe, które upadły, np. we Włoszech lub Hiszpanii. W takiej sytuacji leasingowane pojazdy powinny być zwrócone firmom leasingowym, jednak są one przez przestępców rejestrowane w Niemczech lub Holandii i następnie sprzedawane jako legalne¹⁴.

Determinanty rozwoju przestępczości samochodowej pozostają zbieżne z ogólnymi przyczynami rozwoju przestępczości. Wśród najistotniejszych czynników kryminogennych wskazać należy zmiany społeczne, gospodarcze i polityczne związane z transformacjami ustrojowymi, rozwarstwienie społeczeństwa powodujące znaczne dysproporcje w statusie majątkowym, brak autorytetu władzy i poszanowania dla prawa lub też słaby aparat kontroli. Nie bez wpływu na dynamikę przestępczości samochodowej pozostaje także kryzys ekonomiczny lat 2008-2012. Przeprowadzona przez Biuro Narodów Zjednoczonych do spraw Narkotyków i Przestępczości (UNODC) analiza sytuacji w 15 państwach świata wskazuje na istotny związek między sytuacją ekonomiczną kraju a poziomem przestępczości, szczególnie w odniesieniu do zabójstw, rozbojów i kradzieży samochodów¹⁵. Wyraźny związek kryzysu ze wzrostem poziomu przestępczości samochodowej został wykazany w Brazylii, Meksyku, Tajlandii i we Włoszech¹⁶.

Wymienione czynniki w miarę usprawniania państwa i poprawy warunków bytowych społeczeństwa oraz egzekwowania przestrzegania prawa stają się mniej istotne, chociaż nigdy nie znikną. Z drugiej strony - w sytuacjach kryzysów i zawirowań społecznych mogą nabierać na znaczeniu¹⁷. Zaprezentowane w dalszej części opracowania statystyki dotyczące rozwoju przestępczości samochodowej w Polsce i innych państwach obrazują tę prawidłowość.

Rozmiary i formy występowania

Statystyki prowadzone przez organy ścigania oraz organizacje międzynarodowe, uwzględniające liczbę kradzieży samochodów w wymiarze ilościowym lub współczynnik liczbę kradzieży na 100 tys. mieszkańców obrazujący zagrożenie przestępstwem, potwierdzają ogólnosiwiatową skalę problemu¹⁸. Analiza danych Biura Narodów Zjednoczonych do spraw Narkotyków i Przestępczości (UNODC) wskazuje, że w 2009 r. najwięcej odnotowanych przez policję kradzieży pojazdów na 100 tys. mieszkańców popełniono w Nowej Zelandii (500,4) oraz w Szwecji (433,4), a następnie w Danii (338,1) i we Francji (333)¹⁹. Na kolejnych miejscach znajdują się Bahamy (321,6) i Kanada

¹³ Zob. http://www.truck.pl/pl/article/844/uwaga-na-kradzione-maszyny-budowlane-rolnicze-i-pojazdy-cj%C4%99%C5%BCarowe,zm_1842 (dostęp 28.08.2012 r.).

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ United Nations Office on Drugs and Crime, *Monitoring the impact of economic crisis on crime*, Vienna, s. 4. Raport dostępny na stronie: <http://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/statistics/crime.html> (dostęp 30.08.2012 r.).

¹⁶ *Ibidem*, s. 16.

¹⁷ K. Laskowska, *Determinanty...*, s. 59-60.

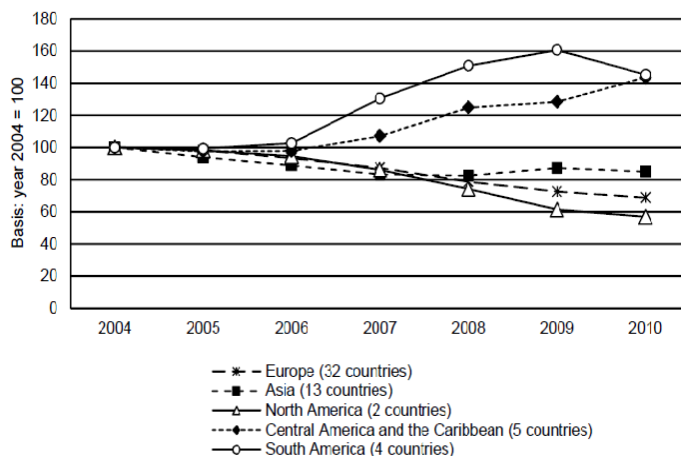
¹⁸ P. Kołodziejki, *Kradzieże samochodów i instrumenty prawne współpracy międzynarodowej w tych sprawach*, „Prokuratura i Prawo” 2012, nr 3, s. 40.

¹⁹ Zob. United Nations Office on Drugs and Crime, *Motor vehicle theft at the national level, number of police-recorded offences 2003-2010*, <http://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/statistics/data.html>

(321,2)²⁰. W 2010 r. współczynnik ten dla Nowej Zelandii wynosił 457,7, dla Szwecji 373,2, dla Bahamów 361,6, a dla Włoch 326,3. A zatem, w Europie najbardziej narażeni na kradzieże samochodów są mieszkańcy Szwecji, Danii, Francji oraz Wielkiej Brytanii, chociaż w krajach tych w porównaniu do roku 1990 nastąpił ogromny spadek liczby kradzieży samochodów²¹. Tymczasem, jeżeli wziąć pod uwagę bezwzględną liczbę kradzieży w 2010 r. to w statystykach dominują takie kraje jak Stany Zjednoczone (737 142 kradzieży) i Meksyk (229 965 kradzieży), a spośród krajów europejskich Włochy (197 583 kradzieży) oraz Wielka Brytania (106 228 kradzieży)²², a następnie Niemcy (83 480 kradzieży), Hiszpania (65 672 kradzieży), Szwecja (35 009 kradzieży), Grecja (27 587 kradzieży) i Holandia z liczbą 21 460 kradzieży²³.

Ogólnoświatowe trendy w zakresie kradzieży samochodów zaprezentowano na rycinie nr 1. Począwszy od roku 2004 zauważalny jest wyraźny spadek liczby kradzieży w Europie oraz Ameryce Północnej. Podobnie krzywa rysuje się w państwach azjatyckich, z wyjątkiem roku 2009, w którym liczba kradzieży aut w stosunku do 2008 była wyższa, ale już w 2010 ponownie spadła. Natomiast w Ameryce Środkowej oraz Południowej nastąpił znaczny wzrost liczby kradzieży samochodów w stosunku do roku 2004. Wzrostowi temu towarzyszy ogólna tendencja zwyżkowa w zakresie innych typów przestępstw, np. zabójstw lub rozbojów, co jest łączone między innymi ze wzmożoną aktywnością obecnych tam zorganizowanych grup przestępczych²⁴.

Ryc. 1. Światowe trendy w zakresie kradzieży samochodów w latach 2004-2010.

Źródło: United Nations Survey of Crime Trends and Operations of Criminal Justice Systems²⁵.

(dostęp 10.06.2012 r.). Prezentowane dane statystyczne obejmują wszelkiego rodzaju pojazdy poruszające się po drogach z maszynami rolniczymi i budowlanymi włącznie.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ Zob. P. Kołodziejcki, *op. cit.*, s. 42.

²² Zob. United Nations Office on Drugs and Crime, *op. cit.*

²³ Więcej zob.: D. Potakowski, *Kradzieże pojazdów...*, s. 163-172; D. Potakowski, *Kradzieże samochodów...*, s. 207-227; P. Kołodziejcki, *op. cit.*, s. 41-43; J. Nęcki (red.), *Kradzieże i przemyt pojazdów. Materiały z konferencji realizowanej w ramach programu brytyjsko-polskiej współpracy z Białorusią, Białystok 2002*.

²⁴ United Nations Economic and Social Council, *World crime trends and emerging issues and responses in the field of crime prevention and criminal justice*, Commission on Crime Prevention and Criminal Justice Twenty-first session 2012, s. 15. Raport do pobrania na stronie: <http://www.unodc.org/unodc/en/data-and-analysis/statistics/reports-on-world-crime-trends.html> (dostęp 31.08.2012 r.).

²⁵ United Nations Economic and Social Council, *op. cit.*, s. 16.

Polska, do niedawna uznawana za kraj, w którym dominuje przestępczość samochodowa, na tle pozostałych państw Unii Europejskiej sytuuje się w statystykach raczej na średnim poziomie. Apogeum liczby kradzieży samochodów przypada na rok 1999, kiedy to ich liczba sięgnęła 70 tys. Wówczas, opinia Polski jako kraju, w którym kradnie się samochody spowodowała, że zagraniczni turyści niekiedy nawet rezygnowali z urlopu w tej części Europy z powodu obaw o utratę pojazdu lub poszukiwali zastępczych środków transportu²⁶. Od tego czasu liczba kradzieży aut w Polsce systematycznie spada by w 2010 r. osiągnąć poziom 16 539 przy współczynniku kradzieży na 100 tys. mieszkańców wynoszącym 43,2²⁷. Najwyższe zagrożenie odnotowano na terenie działania Komendy Stołecznej Policji (94,2) i w województwie łódzkim (70), najniższe w podkarpackim (5,4) i w lubelskim (7,7)²⁸. W porównaniu z rokiem 2000 spadek stwierdzonych kradzieży samochodu w roku 2009 wyniósł prawie 75%²⁹. Według najnowszych danych w I półroczu 2012 r. odnotowano o 1,2% mniej przestępstw kradzieży samochodu niż w tym samym półroczu 2011 r.³⁰.

Na przestrzeni lat *modus operandi* przestępczości samochodowej nie uległ zmianie. Przestępczość ta przyjmuje postać działalności zorganizowanych grup przestępczych nastawionych na osiąganie maksymalnych zysków. Według Interpolu zorganizowana aktywność grup przestępczych obejmuje wszystkie regiony świata, a nawet wykazuje powiązania z terroryzmem, głównie z powodu, że skradzionych samochodów używa się do finansowania działalności terrorystycznej, jako pułapek bombowych lub wykorzystuje się je do przygotowania innych przestępstw³¹. Zmieniają się natomiast sposoby zaboru pojazdu³² oraz powstają nowe rynki zbytu skradzionych pojazdów i części, a co się z tym wiąże także nowe kierunki przemytu. Rozwój techniki oraz stosowanie nowych metod zabezpieczeń mechanicznych i elektronicznych przyczyniły się do podziału grup zajmujących się kradzieżami pojazdów na grupy specjalizujące się tylko i wyłącznie w kradzieżach aut określonych marek lub wyprodukowanych w konkretnych krajach. Przestępcy tacy posiadają doświadczenie, wiedzę oraz urządzenia niezbędne do realizacji kradzieży auta określonego producenta lub z określonego kraju. Profesjonalizacja grup przestępczych powoduje, że współpracują one ze sobą, w szczególności chodzi o wymianę informacji dotyczących postoju lub garażowania aut innych niż te, które leżą w zainteresowaniu poszczególnych grup³³. Najpopularniejsze wśród złodziei w Polsce marki to obecnie VW Passat, VW Golf, Audi A4, Audi A6 i SEAT Leon, natomiast bardzo spadła popularność Fiata 126p, którego kradzież sięgnęła w 1999 r. 23 155 przypadków. W 2010 r. odnotowano jedynie 200 kradzieży aut tej marki. Samochody giną najczęściej z ulic i dróg oraz z parkingów samochodowych i przy centrach handlowych, garaży, sprzed domów jednorodzinnych,

²⁶ W. Pływaczewski, *Sektor turystyki jako obszar zainteresowania zorganizowanych grup przestępczych*, [w:] W. Pływaczewski, P. Chlebrowicz (red.), *Nielegalne rynki. Geneza, skala zjawiska oraz możliwości przeciwdziałania*, Olsztyn 2012.

²⁷ Zob. United Nations Office on Drugs and Crime, *op cit.*, (dostęp 30.08.2012 r.).

²⁸ Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, *Raport o stanie bezpieczeństwa w Polsce w 2010 roku*, Warszawa 2011, s. 60.

²⁹ Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, *Raport o stanie bezpieczeństwa w Polsce w 2009 roku*, Warszawa 2010, s. 45.

³⁰ Zob. www.statystyka.policja.pl (dostęp 30.08.2012 r.).

³¹ Zob. www.interpol.int (dostęp 10.06.2012 r.).

³² K. Laskowska, *Obszary...*, s. 98.

³³ Na przykład w lipcu 2012 r. Komenda Stołeczna Policji rozbiła grupę zajmującą się kradzieżami „japończyków” w Niemczech.

Zob. http://www.policja.pl/portal/pol/1/79322/Kradli_auta_w_Polsce_i_Niemczech.html (dostęp 28.08.2012 r.).

stacji paliwowych, lasów i ogródków działkowych. Najwięcej kradzieży popełnia się w miastach zamieszkałych przez powyżej 500 tys. mieszkańców³⁴.

W literaturze dedykowanej przepęczności samochodowej wyszczególnia się cztery podstawowe etapy procedury³⁵: preparacja kradzieży, kradzież, legalizacja samochodu oraz jego zbycie. Zarówno po etapie kradzieży, jak i etapie legalizacji samochodu może wystąpić przemytu pojazdu.

Preparacja kradzieży polega na wyborze metody, narzędzi oraz urządzeń, które mają umożliwić sprawcy dostanie się do wnętrza samochodu i uruchomienie go³⁶. Zlecenie kradzieży samochodowi danej marki i modelu może pochodzić od pasera lub bezpośrednio zamawiającego i kierowane jest do szefa grupy przepęcznej. W takim przypadku przepęczny nie zajmuje się legalizacją pojazdu, ponieważ dokonują tylko kradzieży auta i dostarczają je paserowi. Natomiast, gdy lider grupy przepęcznej decyduje o kradzieży, to organizacja całego przedsięwzięcia przepęcznego od wyboru marki, modelu pojazdu, sposobu legalizacji oraz sposobu zbycia spoczywa na danej grupie.

Etap kradzieży pojazdu polega na faktycznym zaborze samochodu, a zatem pokonaniu zabezpieczeń antywłamaniowych producenta³⁷ i dostarczenie pojazdu pod wskazany przez osobę zamawiającą adres lub przetransportowaniu pojazdu do tzw. dziupli, aby dokonać w nim przeróbek numerów identyfikacyjnych lub rozebrać na części. Zarówno w pierwszym jak i drugim przypadku transport skradzionego pojazdu może być powiązany z przemytem przez granicę. W ostatnich latach pojawiły się nowe kanały przerzutowe przez Polskę na Litwę samochodów skradzionych na terenie Niemiec lub Danii i sporadycznie także z Francji, Belgii, Holandii, ale ze względu na odległość do pokonania przez kuriera (tzw. skoczka) trasy te są rzadziej wybierane. Kradzione pojazdy nie są wówczas w żaden sposób legalizowane, ponieważ kradzież jest dokonywana w godzinach 22:00-00:00, tak by kurier pokonał drogę na Litwę pod osłoną nocy, unikając zatłoczonych dróg i większych miejscowości. Następnie z Litwy samochody są transportowane do Rosji przez Białoruś lub Łotwę³⁸.

Po ukryciu pojazdu przepęczny praktykuje cztery podstawowe sposoby legalizacji pojazdu. Pierwszy polega na zmianie oznaczeń identyfikacyjnych. W latach 90. metoda ta była bardzo popularna i polegała na przerabianiu liter i cyfr numeru identyfikacyjnego bez usuwania lub z usunięciem poprzedniego znaku³⁹. Drugi sposób polega na tym, że numer identyfikacyjny pokrywa się cienką blachą z naniesionym na niej nowym numerem, co jest pracochłonne i wymaga czasu. W tym wypadku przeróbkę można rozpoznać wykorzystując jedynie specjalne przyrządy. Sposób ten jest praktykowany do dziś. Przepęczny również usuwają numer produkcyjny PKN lub umieszczają numer sfalszowany w miejsce oryginalnego oznaczenia pojazdu. Numer PKN jest numerem wewnętrznym kontroli pojazdu nanoszonym między innymi na karoserię, przewody

³⁴ D. Potakowski, *Kradzieże pojazdów...*, s. 206.

³⁵ T. Cichorz, J. Świerczewski, *Wybrane aspekty kryminologiczno-kryminalistyczne kradzieży pojazdów*, [w:] W. Pływaczewski (red.), *Kradzieże samochodów. Raport...*, s. 15.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ Więcej na temat metod pokonywania zabezpieczeń pojazdów zob. W. Pływaczewski, *Kradzieże samochodów. Studium kryminologiczne*, Szczytno 1996.

³⁸ Zob. np. <http://olsztyn.wm.pl/95188,Poscig-za-Litwinem-Ukradl-auto-w-Niemczech-wpadl-w-Olsztynie.html>; <http://ostroda.wm.pl/91065,Pijany-jechal-skradzionym-w-Niemczech-autem-Wpadl-pod-Ostroda.html>; <http://olecko.wm.pl/86673,Poscig-za-Litwinem-Ukradl-auto-w-Holandii-wpadl-w-Olecko.html> (dostęp 1.09.2012 r.).

³⁹ W. Pływaczewski, *Kradzieże samochodów. Studium...*, s. 53.

elektryczne przed opuszczeniem linii produkcyjnej⁴⁰. Brak takiego oznaczenia świadczyć może o podejrzanym pochodzeniu pojazdu. Trzeci sposób legalizacji pojazdu to popularna współcześnie metoda na tzw. wraka. Metoda jest popularna wśród zorganizowanych grup zajmujących się kradzieżami pojazdów z powodu dużej oferty powypadkowych samochodów na portalach aukcyjnych, które są całkowicie zniszczone, ale posiadają ważny dowód rejestracyjny. Przestępcy wykorzystują dokumenty zniszczonych pojazdów oraz oznaczenia identyfikacyjne (chodzi głównie o numer VIN) do legalizacji skradzionych pojazdów. Tak zwani „lekarze” (osoby dokonujące zmiany oznaczeń identyfikacyjnych) dokonują wymiany danej części nadwozia pojazdu, na której znajdował się numer VIN skradzionego pojazdu na podzespół z numerem VIN zniszczonego samochodu. Czwarty sposób legalizacji pojazdu odbywa się przy wykorzystaniu fałszywych dokumentów. Stosowana jest tu metoda na tzw. „pojazdy dublety” lub „pojazdy klony”, która polega na wykorzystaniu legalnych dokumentów pojazdu do zalegalizowania skradzionego pojazdu. Metoda ta jest popularna w Europie Zachodniej ze względu na swobodny przepływ osób wewnątrz Unii Europejskiej. Właściciele pojazdów legalnych przemieszczają się w np. w poszukiwaniu pracy do Niemiec, meldują się u znajomych (przeważnie są to głównie obywatele Włoch oraz Hiszpanii), a następnie zgłaszają zaginięcie oryginalnych dokumentów rejestracyjnych w państwie skąd pochodzą. Otrzymują duplikaty dokumentów i na ich podstawie przerejestrowują samochód w Niemczech, a oryginalne dokumenty pojazdu zbywają grupom przestępczym. Przy fałszerstwach dokumentów sprawcy korzystają z profesjonalnego sprzętu (komputer, drukarka laserowa i termiczna oraz oprogramowanie komputerowe zawierające odwzorowanie wszelkich pieczęci potrzebnych do uwiarogodnienia dokumentów)⁴¹.

Zbycie pojazdu odbywa się często po zarejestrowaniu zalegalizowanych pojazdów na tzw. słupy lub duchy, a następnie odsprzedaży pojazdu klientowi. Ogłoszenia umieszczane są na portalach internetowych lub w gazetach. Pojazdy wstawiane są także do komisów lub sprzedawane na giełdach samochodowych. Nabywców dzieli się na dwie grupy. Do pierwszej należą osoby w pełni świadome sprzedanej kradzieży, bądź też domyślające się tego⁴², a do drugiej osoby najczęściej nieświadome źródła pochodzenia pojazdu, które ulegają atrakcyjnej cenie pojazdu.

Ze względu na charakter kradzieży samochodów wśród sprawców dominują mężczyźni z wykształceniem podstawowym lub zawodowym. W 2005 r. tylko 1,4% spośród ujawnionych sprawców stanowiły kobiety⁴³. W 1993 r. 60% sprawców było w wieku 20-34 lat, a osoby młode (17-20 lat) stanowiły 30% sprawców. Od 1994 r. zauważalna jest tendencja w kierunku „odmłodzenia” sprawców kradzieży samochodów, czemu sprzyja demoralizacja młodzieży szczególnie w dużych aglomeracjach miejskich oraz miejscowościach turystycznych i uzdrowiskowych⁴⁴. Podobna sytuacja ma miejsce w innych krajach świata, np. we Francji, Japonii, Słowacji i Stanach Zjednoczonych, gdzie sprawcami kradzieży nawet co trzeciego auta są nieletni. Szefowie

⁴⁰ O. Łachacz, R. Łachacz, *Identyfikacja pojazdów na podstawie części znalezionych na nielegalnych wysypiskach śmieci*, [w:] W. Pływaczewski, M. Kotowska (red.), *Kryminologia wobec współczesnych zagrożeń ekologicznych*, Olsztyn 2011, s. 115.

⁴¹ W. Pływaczewski, *Kradzieże samochodów. Studium...*, s. 55.

⁴² P. Kołodziejewski, *op. cit.*, s. 46.

⁴³ D. Potakowski, *Kradzieże pojazdów...*, s. 206.

⁴⁴ A. Misiuk, *Sprawcy kradzieży samochodów*, [w:] W. Pływaczewski (red.), *Kradzieże samochodów. Raport...*, s. 28-29.

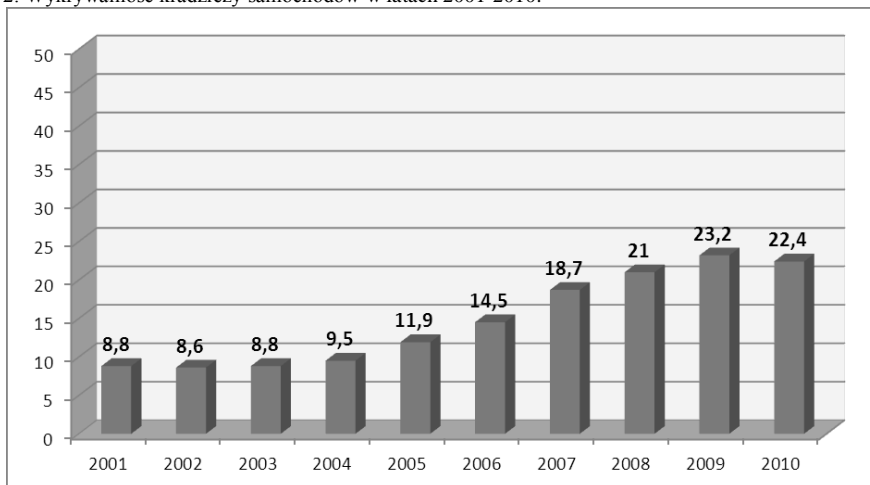
zorganizowanych grup przestępczych celowo werbują osoby nieletnie ze względu na ich ograniczoną odpowiedzialność prawną i łatwość wywierania na nie wpływu. Kuszeni szybkim zyskiem młodzi ludzie, często także poniżej 14 roku życia, poddają się manipulacji i zasilają szeregi świata przestępczego⁴⁵.

W Polsce w roku 2010 wśród ustalonych sprawców przestępstw kradzieży samochodu znalazło się 249 nieletnich, czyli o 27% mniej niż w roku poprzednim, kiedy to było ich 322. W roku 2010 nieletni stanowili 13,1% wszystkich ustalonych sprawców przestępstw kradzieży aut, natomiast w roku poprzednim odsetek ten wynosił 16%⁴⁶. Dane te mogą być obciążone błędem ze względu na niską wykrywalność sprawców tych przestępstw w Polsce. Powszechnie bowiem wiadomo, że do kradzieży aut bardzo często wykorzystuje się osoby nieletnie⁴⁷.

W Europie Zachodniej wśród złodziei dominują cudzoziemcy, np. w Austrii, Szwajcarii, Izraelu, Niemczech i Grecji zdarza się, że średnio co czwarty samochód jest kradziony przez obcokrajowca. Z kolei w Europie Środkowej i Wschodniej odsetek cudzoziemców popełniających kradzieże samochodów jest bardzo niski⁴⁸. Fakt ten łączyć można z mniejszym występowaniem w tym regionie aut o wysokiej wartości oraz z pochodzeniem złodziei z tego regionu.

Wykrywalność kradzieży aut rośnie systematycznie od 2003 r. (zob. ryc. 2), co ma przełożenie na liczbę popełnianych przestępstw. Zwalczanie przez organy ścigania rynku paserskiego, oszustw ubezpieczeniowych oraz ujawnianie i zatrzymywanie konstruktorów urządzeń służących do kradzieży pojazdów⁴⁹ świadczą o przemyślanej strategii ścigania sprawców przestępczości samochodowej uwzględniającej różne jej przejawy i formy.

Ryc. 2. Wykrywalność kradzieży samochodów w latach 2001-2010.

Źródło: Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, *Raport o stanie bezpieczeństwa w Polsce w 2010 roku*, Warszawa 2011, s. 59.

⁴⁵ D. Potakowski, *Kradzieże samochodów...*, s. 171.

⁴⁶ Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, *Raport o stanie bezpieczeństwa w Polsce w 2010 roku...*, s. 59.

⁴⁷ D. Potakowski, *Kradzieże samochodów...*, s. 171.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 171-172.

⁴⁹ D. Potakowski, *Kradzieże pojazdów...*, s. 206-207.

Polska, oprócz kraju docelowego i tranzytowego jest obecnie także miejscem podaży samochodów⁵⁰, ale należy mieć na uwadze, że znaczna część aut kradzionych w Polsce lub w Europie Zachodniej jest przemykana na wschód do państw byłego ZSRR. W ramach Unii Europejskiej otwartość granic sprzyja przemytowi, ale pokonanie zewnętrznej granicy UE jest już dużo bardziej utrudnione. Przemytem zajmują się zatem najlepiej zorganizowane grupy przestępcze, działające na poziomie międzynarodowym. Przestępcy elastycznie korzystają z różnych metod legalizacji samochodów i sposobów przemytu, niekiedy bardzo zdumiewających (zob. fot. 1).

Fot. 1. Pojazd ukryty w kontenerze i przygotowany do przemytu drogą morską.

Źródło: FRONTEX.

Przemyt może odbywać się drogą lądową, morską i najrzadziej powietrzną. Najczęściej stosowane metody przy przemycie drogą lądową to przewożenie przez „kuriera” skradzionego samochodu wraz z kompletem sfałszowanych dokumentów⁵¹, tworzenie bliźniaczych dokumentów, zmiany oznaczeń samochodu, korzystanie z „zielonej granicy”, wywiezienie samochodu na lawecie lub w kontenerze ciężarówki, siłowe przekroczenie granicy, korumpowanie lub zastraszanie celników i funkcjonariuszy Straży Granicznej. Drogą morską auta przemykane są do Nigerii, Ghany, Zimbabwe, Brazylii, Argentyny, Kolumbii i innych państw Afryki i Ameryki Południowej. Natomiast drogą powietrzną dostarcza się auta luksusowe do Japonii i krajów arabskich⁵². Skalę przemytu oraz wartość przemykanych pojazdów ujawnionych przez Podlaski Oddział Straży Granicznej na odcinku granicy z Litwą oraz z Białorusią zaprezentowano w tab. 1.

⁵⁰ K. Laskowska, *Obszary...*, s. 101.

⁵¹ J. Nęcki, *Kradzieże pojazdów i ich przemyt przez granice – rozmiary zagrożenia, metody ujawniania, zapobiegania i zwalczania*, [w:] J. Nęcki (red.), *Kradzieże i przemyt pojazdów. Materiały z konferencji realizowanej w ramach programu brytyjsko-polskiej współpracy z Białorusią*, Białystok 2002, s. 13.

⁵² J. Warchoł, J. Gieź, *Problematyka kradzieży samochodów w aspekcie przestępczości zorganizowanej*, [w:] J. Nęcki (red.), *Kradzieże...*, Białystok 2002, s. 51.

ROZDZIAŁ X. Przestępczość samochodowa

Tab. 1. Pojazdy zatrzymane przez Podlaski Oddział Straży Granicznej w latach 2007-2012 (I połowa).

Rok	Podlaski Oddział Straży Granicznej	Zatrzymane pojazdy	
		Liczba	Wartość pojazdów
I połowa 2012	Razem PoOSG	64	5 517 500
	Odcinek litewski	36	3 606 500
	Odcinek białoruski	28	1 911 000
2011	Razem PoOSG	144	11 248 500
	Odcinek litewski	76	7 681 500
	Odcinek białoruski	68	3 567 000
2010	Razem PoOSG	134	8 584 719
	Odcinek litewski	83	6 575 000
	Odcinek białoruski	51	2 009 719
2009	Razem PoOSG	97	5 813 500
	Odcinek litewski	59	4 821 000
	Odcinek białoruski	38	992 500
2008	Razem PoOSG	125	5 640 000
	Odcinek litewski	73	4 237 000
	Odcinek białoruski	52	1 403 000
2007	Razem PoOSG	118	5 069 120
	Odcinek litewski	43	2 763 500
	Odcinek białoruski	75	2 305 620

Źródło: Dane statystyczne Podlaskiego Oddziału Straży Granicznej⁵³.

Dane zawarte w tab. 1 wskazują na powolny wzrost liczby pojazdów przemycających przez granicę litewską, natomiast w przypadku granicy białoruskiej w latach 2007-2010 nastąpił spadek liczby przemycających aut, by w 2011 r. ponownie zbliżyć się do poziomu z roku 2007 r. Samochody, które usiłowano przemyścić przez granicę litewską reprezentują także o wiele wyższą wartość niż te skierowane przez przestępców na granicę białoruską. Granica polsko-litewska stanowiąc wewnętrzną granicę Unii Europejskiej jest często wybierana przez przestępców, jednak pomimo braku regularnej kontroli granicznej służby graniczne dokonują kontroli drogowych ustawiając patrole przy najpopularniejszych szlakach przemytu i trasach prowadzących do dawnych przejść granicznych. Dane podejrzanych pojazdów wprowadzane są do Systemu Informacji Schengen, zawierającego rekordy o pojazdach utraconych⁵⁴. Tylko przez pierwszy rok korzystania przez Polskę z bazy SIS (lata 2007-2008) ujawniono na terenie Polski 950 pojazdów poszukiwanych na terytoriach innych państw europejskich⁵⁵.

W związku z uszczelnianiem granicy zewnętrznej Unii Europejskiej na potrzeby organów ścigania oraz służb granicznych zespoły analizy ryzyka tworzą sylwetkę sprawcy przemytu. Na przykład na odcinku zewnętrznej granicy Unii z Białorusią przemytem

⁵³ Zob. http://www.podlaski.strazgraniczna.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=132 (dostęp 31.08.2012 r.).

⁵⁴ Zob. np. informacje Straży Granicznej o dokonywanych kontrolach drogowych podejrzanych pojazdów i trafieniach w bazie SIS:

http://www.podlaski.strazgraniczna.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=472:kolejne-pojazdy-odzyskane&catid=38:aktualnoci&Itemid=111 (dostęp 1.09.2012 r.).

⁵⁵ M. Drożdżikowska, *Schengen z perspektywy polskich doświadczeń*, [w:] Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, *Polska w strefie Schengen. Pierwszy rok członkostwa*, Warszawa 2008, s. 12. Publikacja do pobrania na stronie: www.msw.gov.pl (dostęp 1.09.2012 r.).

zajmują się z reguły mężczyźni, obywatele Białorusi, Rosji, Kazachstanu, Ukrainy, Łotwy lub Polski w wieku od 25 do 49 lat, podróżujący samochodami marki BMW, Audi, VW, Peugeot lub Renault, noszącymi ślady ingerencji w miejscach występowania numerów nadwozia (tzw. przebitka), lub wyraźnymi uszkodzeniami tabliczki znamionowej, a także np. uszkodzeniami zamków po stronie kierowcy wskazującymi na siłowe otwarcie samochodu.

Możliwości przeciwdziałania (perspektywa globalna, regionalna i krajowa)

Umiejscowienie działalności grup zajmujących się przestępczością samochodową powoduje konieczność podjęcia działań nie tylko na poziomie krajowym, ale także globalnym i regionalnym. Państwa, organy ścigania i inne podmioty zaangażowane w walkę z przestępczością samochodową współpracują ze sobą na płaszczyźnie szkoleniowej, informacyjnej, policyjnej i sądowej⁵⁶, a zadaniem społeczności międzynarodowej jest ciągłe doskonalenie instrumentów tej współpracy.

Szczególną rolę w zakresie współpracy międzynarodowej odgrywa Interpol prowadząc statystyki, inicjując konferencje międzynarodowe i biorąc udział w tworzeniu aktów prawa międzynarodowego dotyczących prewencji i zwalczania kradzieży samochodów. Sekretariat Generalny Interpolu zarządza bazą danych pod nazwą *Automated Search Facility-Stolen Motor Vehicle (ASF-SMV)*, do której wprowadzane są dane skradzionych pojazdów. W grudniu 2011 r. baza liczyła 7,1 miliona rekordów i korzystały z niej 154 państwa, a liczba zidentyfikowanych przy jej pomocy pojazdów sięgnęła 42 tysięcy. 129 państw, w tym Polska, regularnie udostępnia Interpolowi krajowe bazy danych. Z inicjatywy Interpolu funkcjonuje także projekt *INVEX*, mający na celu współpracę organizacji z producentami samochodów wielu marek, tak aby zwiększyć potencjał bazy *ASF-SMV*, a przez to ułatwić identyfikację skradzionych samochodów. Interpol organizuje także szkolenia dla policji państw członkowskich, na których omawiane są sposoby działania sprawców, metody prowadzenia śledztwa i rozwiązania prawne. Ponadto, Interpol wspomaga operacje policyjne i jest przede wszystkim platformą wymiany informacji służącą pracy policji⁵⁷. Na płaszczyźnie międzynarodowej od 1997 r. pod egidą ONZ działa także Biuro ONZ do spraw Narkotyków i Przestępczości (*UNODC*). Prace tej agencji koncentrują się wokół technicznej współpracy z państwami w zwalczaniu określonych kategorii przestępstw, analiz stanu przestępczości i jej współczesnych trendów oraz wsparcia prawnego udzielanego państwom przy implementacji aktów prawa międzynarodowego dotyczących zwalczania przestępczości.

W Unii Europejskiej oraz strefie Schengen zwalczanie przestępczości samochodowej odbywa się na wszystkich wspomnianych wyżej płaszczyznach i dzięki skutecznej koordynacji pracy odpowiednich służb przynosi również efekty. Przede wszystkim wdrożenie Systemu Informacji Schengen, w którym gromadzone są dane o osobach poszukiwanych oraz skradzionych lub utraconych pojazdach, znacznie usprawniło prowadzenie kontroli podejrzanych osób i pojazdów. W praktyce oznacza to, że ujawnienie w Polsce pojazdu pochodzącego z kradzieży popełnionej za granicą pociąga za sobą konieczność wszczęcia postępowania karnego w sprawie kradzieży lub paserstwa i dokonania zatrzymania pojazdu jako dowodu w sprawie⁵⁸. Szkolenia na temat

⁵⁶ P. Kołodziejski, *op. cit.*, s. 48.

⁵⁷ Zob. www.interpol.int (dostęp 10.06.2012 r.).

⁵⁸ Zob. więcej: P. Kołodziejski, *op. cit.*, s. 50.

przemoc samochodowej organizuje CEPOL (*European Police College*), a Europol i Eurojust oferują wsparcie eksperckie⁵⁹. Ponadto w UE od 2002 r. działa Unijna Baza Identyfikacji Pojazdów (*EUVID*) oraz od 2008 r. Europejski System Informacji o Pojazdach i Prawach Jazdy (*EUCARIS*). *EUVID* zawiera dane dotyczące numerów VIN producentów samochodów, a *EUCARIS* dane pojazdów i ich właścicieli. Pierwsza z nich jest dostępna na nośnikach CD, natomiast w ramach systemu *EUCARIS* Polska dokonuje wymiany informacji na podstawie Traktatu z Prüm (Decyzja Rady z 2008/615/JHA z 23 czerwca 2008) od 14 maja 2012 r. Szczególnymi instrumentami współpracy państw UE na polu zwalczania przemoc samochodowej są obserwacja transgraniczna i pościg transgraniczny, stosowane przez policję na podstawie Konwencji Wykonawczej do Układu z Schengen lub art. 17 Drugiego Protokołu Dodatkowego do Europejskiej Konwencji o pomocy prawnej w sprawach karnych oraz wspólne zespoły dochodzeniowo-śledcze⁶⁰. Sprawnemu prowadzeniu postępowania karnego służą natomiast możliwości zabezpieczenia dowodów za granicą i przekazanie dowodów.

Na szczeblu krajowym ciężar zwalczania przemoc samochodowej spoczywa głównie na Policji, a w zakresie przemytu i niektórych innych przejawów tej przemoc również na Straży Granicznej. Okres nasilenia kradzieży samochodów w latach dziewięćdziesiątych skłonił władze do poszukiwania kompleksowych i skutecznych rozwiązań walki z procederem⁶¹, a wdrażane od tego czasu instrumenty organizacyjne i prawne przyczyniły się do spadku liczby kradzieży samochodów w minionej dekadzie. Wśród tych działań należy wskazać utworzenie Centralnej Ewidencji Pojazdów i Kierowców, powoływanie wydziałów lub zespołów do spraw walki z przemocią samochodową w jednostkach policji, których członkowie dysponują fachową wiedzą na temat najnowszych sposobów działania sprawców, wdrażanie programów prewencyjnych oraz co obecnie najważniejsze dostrzeżenie międzynarodowej skali problemu i otwartość na współpracę z policjami innych państw⁶², zarówno w konkretnych sprawach, jak i długofalową mającą na celu wymianę doświadczeń i przekazywanie eksperckiej wiedzy.

Pomimo znacznego spadku liczby kradzieży samochodów w ostatnich latach wciąż występują trudności w zwalczaniu tej przemoc, których pokonanie wymagałoby skuteczniejszej współpracy z towarzystwami ubezpieczeniowymi, wyeliminowania możliwości sprzedaży auta z orzeczoną szkodą całkowitą wraz z dokumentami, co stwarza możliwość legalizacji innego samochodu na tzw. wraka, podniesienia poziomu świadomości urzędników dokonujących rejestracji pojazdów na temat sposobów legalizacji samochodów oraz diagnostów w stacjach diagnostycznych na temat dokonywania kontroli numerów VIN, a także uporządkowania danych zawartych w CEPiK. W zakresie profilaktyki przemoc samochodowej ogromną rolę odgrywają także nowe sposoby zabezpieczeń stosowane przez producentów aut, oferowane przez specjalistyczne firmy metody znakowania pojazdów⁶³ lub też zaawansowane technologie

⁵⁹ *Ibidem*, s. 48.

⁶⁰ Zob. więcej: *Ibidem*, s. 54-58.

⁶¹ Zob. więcej: D. Potakowski, *Obrót pojazdami pochodzącymi z przestępstwa*, [w:] J. Nęcki (red.), *Kradzieże...*, s. 83.

⁶² Zob. np. <http://policja.re.pl/artukul/34124.html> (dostęp 3.09.2012 r.).

⁶³ O metodzie DNA zob. np. O. Łachacz, R. Łachacz, *Identyfikacja pojazdów na podstawie części znalezionych na nielegalnych wysypiskach śmieci*, [w:] W. Pływaczewski, M. Kotowska (red.), *Kryminologia wobec współczesnych zagrożeń ekologicznych*, Olsztyn 2011.

wykorzystujące łączność satelitarną do lokalizowania obiektów (tzw. monitoring pojazdów).

Streszczenie:

Przestępczość samochodowa, obejmuje kradzieże, przemyt i handel zarówno samochodami, jak i ich częściami w celu osiągnięcia znacznych korzyści majątkowych. Współcześnie kradzieżami samochodów zajmują się w dużej mierze zorganizowane grupy przestępcze, posiadające nierzadko międzynarodowe powiązania, wykorzystywane także do popełniania innych niż kradzieże przestępstw. Statystyki wskazują, że największe zagrożenie tego typu przestępczością jest w Ameryce Środkowej i Południowej, natomiast w Europie liczba kradzieży pojazdów systematycznie spada. Organy ścigania stoją wobec trudnego zadania jakim jest skuteczne zwalczanie przestępczości samochodowej, w tym także nasilającego się przemytu aut do krajów byłego ZSRR. Z tego względu model zwalczania przestępczości samochodowej powinien uwzględniać jej internacjonalizację, a zatem konieczność współpracy policji różnych państw w zakresie wymiany informacji, szkoleń i prowadzenia operacji.

Słowa kluczowe:

przestępczość samochodowa, części samochodowe, przemyt, kradzieże samochodów

Title:

Vehicle crimes

Summary:

Vehicle crimes include theft, smuggling and trafficking of vehicles or their components in order to achieve significant financial profits. Nowadays, car thefts are committed by highly organized crime groups, often with international connections, also used to perpetrate crimes other than theft. Statistics show that the greatest threat of vehicle crimes occur in Central and South America, while in Europe the number of stolen vehicles is steadily decreasing. Law enforcement agencies face the difficult task of effective combating vehicle crimes, including the smuggling of cars to the countries of the former Soviet Union. Therefore, the fighting against vehicle crimes should take into account its internationalization, and therefore the need of cooperation between police of different countries in the area of information exchange, training and operation fields.

Keywords:

vehicle crimes, vehicle parts, smuggling, vehicle theft

Insp. dr hab. Izabela Nowicka
Prorektor ds. Studenckich
Wyższa Szkoła Policji w Szczytnie

ROZDZIAŁ XI

Hazard w Internecie.

Odpowiedzialność administracyjna i karna

Era komputerowego przetwarzania danych miała swój początek w 1946 r. kiedy to J. Mauchly i J.P. Eckert skonstruowali pierwszy komputer - *ENIAC*¹. *ENIAC* był wykorzystywany do 1955 r. między innymi w celu obliczeń balistycznych, wytwarzania broni jądrowej, obliczeń pogodowych, a także badaniu liczb losowych i błędów zaokrągleń. Niestety urządzenie to miało około 30 ton wagi, 167 m² oraz było wykorzystywane przez ograniczony krąg użytkowników². Wielki przełom miał miejsce w latach 80. XX w., kiedy to upowszechniły się komputery osobiste dzięki znacznie mniejszym rozmiarom niż *ENIAC*, prostocie użytkowania, a także znacznemu spadkowi cen. Równocześnie z rozwojem komputerów, rozwijał się system łączności pomiędzy komputerami. Istotną rolę odegrał tutaj wojskowy system *ARPA*, a właściwie *ARPAnet* używany później także w wojskowych kręgach akademickich. Jego fenomen polegał na możliwości przesyłania nie tylko raportów i notatek, ale także prywatnych korespondencji pomiędzy poszczególnymi komputerami. System *ARPA* został zaprezentowany publicznie w 1972 r. na międzynarodowej konferencji poświęconej łączności komputerowej w Waszyngtonie. Naukowcy niezwłocznie podjęli ścisłą współpracę której celem było stworzenie globalnej sieci na bazie *ARPAnetu*. Milowym krokiem ku współczesnej wersji Internetu było stworzenie programu obsługi poczty elektronicznej przez R. Tomlinson'a w 1971 r., oraz zarejestrowanie pierwszej domeny internetowej w 1985r., którą to rozwinął poprzez stworzenie technologii *WWW*³ T.B. Lee w 1989 r. Historia Internetu w Polsce, jak wskazuje w swojej publikacji M. Pudelko⁴, sięga 1991 r., kiedy to przy Uniwersytecie Warszawskim powołano NASK (Naukową i Akademicką Sieć Komputerową). Na początek było jej jednak daleko do sieci komputerowej w dzisiejszym znaczeniu tego słowa, stanowiła ona bardziej zespół koordynacyjny. W dniu 17 sierpnia 1991 r. z inicjatywy tego zespołu doszło do nawiązania pierwszego połączenia internetowego z Polski. Połączenie to wykonane zostało w oparciu o protokół TCP/IP. Fizyk z Uniwersytetu Warszawskiego R. Pietrak połączył się z J. Sorensenem na Uniwersytecie Kopenhaskim. Oficjalne połączenie Polski do Internetu nastąpiło 20 grudnia 1991 r. Lata 1994-95 przyniosły powolne rozszerzanie się Internetu poza środowisko akademickie. Już w 1993 r. warszawska firma ATM oferowała w porozumieniu z NASK-iem komercyjny dostęp do Internetu; nieco później usługi komercyjne zaczął świadczyć także sam NASK. W czerwcu 1994 r. S. Tymiński uruchamia w Warszawie Maloka BBS.

W czerwcu 1996 r. TPSA uruchamia dostęp do Internetu za pośrednictwem znanego obecnie wszystkim numeru 0-202122. Równocześnie zaczyna świadczyć usługi dostępu do Internetu łączami stałymi, po cenach znacznie niższych niż żądane przez

¹ *Electronic Numerical Integrator And Computer.*

² <http://inventors.about.com/od/estartinventions/a/Eniac.htm> (dostęp 1.02.2012 r.).

³ *World Wide Web.*

⁴ M. Pudelko, *Prawdziwa historia internetu*, Warszawa 2011, s. 102 i n.

NASK. Internet w coraz większym wymiarze jest dostrzegany przez media, początkowo w wymiarze sensacyjnym (hackerzy, pornografia, serwery faszystowskie), jednak z czasem „normalnie” i zaczyna przez samych dziennikarzy być traktowany jako narzędzie pracy i źródło informacji. Lawinowo rośnie liczba użytkowników sieci, zwłaszcza po uruchomieniu przez Polbox (grudzień 1996 r.) pierwszego serwera darmowych kont pocztowych. Do Internetu podłącza się coraz więcej firm, pojawia się w nim coraz więcej serwisów informacyjnych⁵. I w ten sposób właściwie dochodzimy do stanu obecnego⁶.

W ciągu ostatniej dekady Internet stał się bardzo popularnym środkiem medialnym. W przeciągu 11 lat liczba osób korzystających z sieci wzrosła ponad pięciokrotnie. Według statystyk w 2011 r. liczba użytkowników Internetu wyniosła prawie 2,3 mld, co stanowi 32,7% populacji ludzi na Ziemi⁷. Obecnie już co drugi internauta (49,5%) korzysta codziennie z Internetu – wynika z badania TNS Interbus, realizowanego przez TNS OBOP⁸. Wzrost popularności Internetu to nie tylko systematycznie rosnąca liczba jego użytkowników, ale także coraz częstsze korzystanie przez internautów z sieci. W końcu 2004 r. odsetek internautów osiągnął 25%. Połowa z nich deklaruje, że korzysta z sieci codziennie (odpowiednio 53% wśród mężczyzn-internautów i 45% wśród kobiet-internautek). Co czwarty internauta korzystający z sieci każdego dnia jest klientem banku internetowego, zaś co trzeci robi przez Internet zakupy⁹.

Obecnie trudno jest sobie wyobrazić funkcjonowanie bez dostępu do Internetu, który jest dzisiaj nieodłącznym elementem codziennego życia. Zjawisko to nie ominęło również hazardu, który obecnie może być uprawiany bez opuszczenia domu, bez potrzeby korzystania z tradycyjnych punktów gier hazardowych¹⁰.

Gwałtowny rozwój techniki w XX w. doprowadził do powstania wielu dotychczas nieznanymi urządzeń. Spowodowało to znaczną poprawę komfortu życia, ale także otworzyło nowe drogi działania sprawców przestępstw. Miniaturyzacja urządzeń spowodowała łatwy dostęp do technologii początkowo zastrzeżonej wyłącznie dla pracowników rządowych i służącej ułatwieniu pracy administracyjnej¹¹. Rozpoczynając analizę prawną zjawiska hazardu w Internecie wydaje się słusznym przytoczenie słów Stanisława Lema „Pociąg ludzi do zła ujawnia się zwłaszcza tam, gdzie pojawia się nowa technologia” Do poważnych naruszeń z wykorzystaniem Internetu zaczęło dochodzić w latach siedemdziesiątych kiedy to otworzono pierwszy otwarty system sieciowy. Szybki rozwój nastąpił w latach 90. wraz z upowszechnieniem się komputerów osobistych¹². Pojawiły się pierwsze próby włamania do funkcjonującego wówczas Internetu akademickiego NASK¹³. Przestępcy dostrzegli w sieci globalnej olbrzymie możliwości osiągnięcia nielegalnych dochodów oraz realizacji swych zamiarów. Wraz z rozwojem sieci

⁵ „Internet w Polsce - historia, stan obecny i perspektywy rozwoju”, Konferencja „Obywatele Internetu”, Trzebinia 29.06.1999 r., <http://www.wsp.krakow.pl/papers/trzebinia.html> (dostęp 1.07.2012 r.).

⁶ J. Horoszkiewicz, *Internet – strefa niekontrolowana*, „Przegląd Policyjny” 2001, nr 2 (62).

⁷ <http://www.internetworldstats.com/stats.htm> (dostęp 3.02.2012 r.).

⁸ Międzynarodowa grupa badawcza TNS, której częścią jest Ośrodek Badania Opinii Publicznej.

⁹ Badania TNS OBOP „Internet każdego dnia”, styczeń 2005 r.

¹⁰ J. Błachut, *Karnoskarbowa problematyka internetowych zakładów bukmacherskich*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2007 (Rok XI), z. 2, s. 143.

¹¹ *Hobbes' Internet Timeline – the definitive ARP Anet & Internet history*, v 5.6 (dostęp 12.02.2012 r.), patrz także: A. Bugajewska, *Zapobieganie i zwalczanie przestępczości teleinformatycznej*, Szczytno 2012, s. 4 (niepublikowana).

¹² *Ilustrowana encyklopedia powszechna*, hasło: Internet, Kraków 2008, s. 397; patrz też A. Bugajewska, *op. cit.*, s. 4.

¹³ J. Horoszkiewicz, *op. cit.*

i powstawaniem Internetu komercyjnego zaczęły pojawiać się zupełnie nowe zagrożenia. *World Wide Web* ułatwia potencjalnym sprawcom docieranie do najróżnorodniejszych informacji zgromadzonych w sieci w tym błędach w systemach operacyjnych i różnego rodzaju metodach stosowanych w celu przełamania zabezpieczeń

Ukazując zjawisko hazardu w Internecie trudno jest nie skorzystać we współczesnej dobie z danych, które są w nim zawarte. Dlatego też w znajdują się również one w mojej publikacji. Jak zatem czytamy na stronach najpopularniejszej internetowej „wolnej encyklopedii” jaką jest Wikipedia: Słowo „hazard” pochodzi z języka arabskiego: „az-zahr” znaczy „kostka”, „gra w kości”. W języku angielskim dosłownie przetłumaczone oznacza „niebezpieczeństwo”, „ryzyko”¹⁴. Hazard był obecny we wszystkich starożytnych cywilizacjach. O wartościowe rzeczy i niewolników grano w Chinach już około 2300 lat p.n.e., w Tebach około 1500 lat p.n.e. Dowody na gry hazardowe są w inskrypcjach na piramidzie Cheopsa i w Biblii (rzymscy żołnierze grali o szaty konającego na krzyżu Chrystusa). Znane do dziś oczko i poker zostały wymyślone w Chinach. W karty przekształciły się tam pieniądze, którymi pierwotnie odbywała się rozgrywka. Karty z wzorami dywanów dotarły w XIII w. do Włoch i Hiszpanii. Tam pojawiły się figury: król, dama, walet. Francuzi twierdzą, że to oni wynaleźli tak oznaczone karty, podają nawet konkretną datę: 1387 r. Pierwsza drukowana talia kart z nowym wzorem (wcześniej rysowano i zdobiono ręcznie) miała opuścić w 1440 r. warsztat Gutenberga. Nowy wynalazek szybko znalazł się w Ameryce, gdzie hazard rozkręcił się na dobre. W Ameryce też najwcześniej wykorzystywano oficjalne dochody z kasyn i loterii do finansowania inwestycji publicznych. Na początku XX w., po krótkim okresie delegalizacji, kolejne stany znosiły zakazy prowadzenia loterii. W 1931 r. zalegalizowano wreszcie kasyna w Nevadzie. Z przedstawionych powyżej informacji wynika, że hazard może przyjąć różną formę: od kart poprzez konie itd. Hazard w Internecie określany jest terminem *e-hazard* (albo *hazard online*). W Polsce zabroniony w internecie jest hazard typu: ruletka, karty, automaty. Dopuszczalne natomiast jest zawieranie zakładów wzajemnych odnośnie np. wyścigów konnych. Nie zmienia to jednak faktu, że hazard to wszystkie gry pieniężne, w których o wygranej w mniejszym lub większym stopniu decyduje przypadek. Kiedyś hazard dotyczył pojedynczych osób. Na przykład byli wśród nich XVII-wieczny filozof Kartezjusz i Fiodor Dostojewski, który swą słabość uwiecznił we wstrząsającej powieści „Gracz”. Jednak w tamtych czasach, żeby się „hazardować – grać w kości, karty i ruletkę – trzeba było chodzić po pokątnych domach gry, gdzie spotykali się arystokraci, rozmaite niebieskie ptaki i kobiety podejrzanego konduity”¹⁵. Dziś hazard to przemysł – państwowe i samorządowe loterie, prywatne kasyna i salony gry, bukmacherzy. Roczne przychody całej branży na świecie ocenia się na ponad 300 mld dolarów¹⁶.

We wszystkich krajach, gdzie hazard nie jest zabroniony, zasila budżet państwa przez podatki. Z punktu widzenia skarbu państwa zatem: im większy jest więc obrót kasyn, tym lepiej. Gigantem są USA: w 2004 r. obrót kasyn wyniósł 47,3 mld dolarów. Według analiz PriceWaterhouseCoopers (firmy doradztwa finansowego), w 2009 r. wzrosł do 64,1 miliarda. W 2005 r. w Polsce kasyna gry prowadziło 5 firm, salony gier na automatach – 13 a zakłady wzajemne 8 firm.

¹⁴ <http://pl.wikipedia.org/wiki/Hazard> (dostęp 16.06.2012 r.).

¹⁵ <http://pl.wikipedia.org/wiki/Hazard> (dostęp 16.06.2012 r.).

¹⁶ J. Błachut, *op. cit.*, s. 143.

http://wyborcza.biz/biznes/1,101562,7134093,Raport_o_hazardzie_w_Polsce___klebowisko_warte_miliardy.html (dostęp 16.06.2012 r.).

Ogółem wydano w Polsce na hazard w 2005 r. kwotę blisko 6,5 mld zł w tym na gry liczbowe 2,34 mld; na grę na automatach o niskich wygranych 1,34 mld; w salonach gier na automatach 1,04 mld; w kasynach gry 0,96 mld; na zakłady wzajemne 0,66 mld; loterie pieniężne 70 mln zł; w salonach bingo 8 mln zł. Do budżetu państwa z tytułu opodatkowania hazardu w 2005 r. wpłynęło ponad 805 mln zł.

Europa jest drugą na hazardowej liście. Najwięcej na grę wydają (dane z 2004 r.) Francuzi – 2,5 miliarda euro oraz Niemcy i Brytyjczycy – po około 1 miliardzie euro.

W krajach islamskich hazard jest zabroniony, choć np. Indonezja dopuszcza go na wyspie Batam. W Japonii funkcjonuje 200 tys. nielegalnych kasyno-barów, zwanych *shantis*. Szacuje się, że co rok przepływa przez nie około 10 mld dolarów. Władze, chcąc pozyskać część dochodów, liberalizują prawo. Oficjalnie w całej Azji obrót „przemysłu hazardowego” to 8,8 miliarda dolarów, z czego połowę przynosi Makau. Już w II połowie XIX w. Makau żyło z podatków płaconych przez 2 tys. kasyn¹⁷.

Z perspektywy prawnej zjawisko hazardu rodzi szereg problemów interpretacyjnych, gdyż w wielu przypadkach ustawodawca nie jest w stanie nadążyć za zmianami jakie zachodzą w rzeczywistości, której tyczą się przepisy prawa¹⁸. Każdy użytkownik Internetu z pewnością zetknął się z grami internetowymi. Część z nich jest zupełnie niewinna, inne to prawdziwe gry hazardowe. Te drugie budzą sporo kontrowersji, szczególnie od momentu „afery hazardowej”, która wielu z nas otworzyła oczy na obecność hazardu w naszym codziennym życiu. Pojawia się więc pytanie, czy popularne gry internetowe są legalne?

W Polsce legalność hazardu uzależniona jest od zastosowania przepisów ustawy z dnia 19 listopada 2009 r. o grach hazardowych¹⁹.

Art. 2. 1. Grami losowymi są gry o wygrane pieniężne lub rzeczowe, których wynik w szczególności zależy od przypadku, a warunki gry określa regulamin. Są to:

1) gry liczbowe - gry, w których wygraną uzyskuje się przez prawidłowe wytypowanie liczb, znaków lub innych wyróżników, a wysokość wygranych zależy od łącznej kwoty wpłaconych stawek, oraz gra liczbowo keno, w której wygraną uzyskuje się przez prawidłowe wytypowanie liczb, a wysokość wygranych stanowi iloczyn wpłaconej stawki i mnożnika ustalonego dla poszczególnych stopni wygranych;

2) loterie pieniężne, w których uczestniczy się przez nabycie losu lub innego dowodu udziału w grze, a podmiot zarządzający loterią oferuje wyłącznie wygrane pieniężne;

3) gra telebingo, w której uczestniczy się przez nabycie dowodu udziału w grze zawierającego przypadkowe zestawy liczb lub znaków z góry ustalonego zbioru liczb lub znaków, przeprowadzana na skalę ogólnokrajową z losowaniem nadawanym jako audycja telewizyjna, a podmiot zarządzający grę oferuje wygrane pieniężne lub rzeczowe;

4) gry cylindryczne, w których uczestniczy się w grze przez wytypowanie liczb, znaków lub innych wyróżników, a wysokość wygranej zależy od określonego z góry stosunku wpłaty do wygranej, zaś wynik gry ustalany jest za pomocą urządzenia obrotowego;

5) gry w karty: blackjack, poker, baccarat;

¹⁷ <http://pl.wikipedia.org/wiki/Hazard> (dostęp 16.06.2012 r.).

¹⁸ J. Błachut, *op. cit.*, s. 143.

¹⁹ Ustawa z dnia 19 listopada 2009 r. o grach hazardowych (Dz. U. 2009, Nr 201, poz. 1540 z późn. zm.).

- 6) gry w kości;
- 7) gra bingo pieniężne, w której uczestniczy się przez nabycie przypadkowych zestawów liczb z ustalonego z góry zbioru liczb, a podmiot zarządzający grę oferuje wyłącznie wygrane pieniężne, których wysokość zależy od łącznej kwoty wpłaconych stawek;
- 8) gra bingo fantowe, w której uczestniczy się przez nabycie przypadkowych zestawów liczb z ustalonego z góry zbioru liczb, a podmiot zarządzający grę oferuje wyłącznie wygrane rzeczowe;
- 9) loterie fantowe, w których uczestniczy się przez nabycie losu lub innego dowodu udziału w grze, a podmiot zarządzający loterię oferuje wyłącznie wygrane rzeczowe;
- 10) loterie promocyjne, w których uczestniczy się przez nabycie towaru, usługi lub innego dowodu udziału w grze i tym samym nieodpłatnie uczestniczy się w loterii, a podmiot zarządzający loterię oferuje wygrane pieniężne lub rzeczowe;
- 11) loterie audioteksowe, w których uczestniczy się przez:
 - a) odpłatne połączenie telefoniczne lub
 - b) wysyłanie krótkich wiadomości tekstowych (SMS) z użyciem publicznej sieci telekomunikacyjnej- a podmiot zarządzający loterię oferuje wygrane pieniężne lub rzeczowe.

2. Zakładami wzajemnymi są zakłady o wygrane pieniężne lub rzeczowe, polegające na odgadywaniu:

- 1) wyników sportowego współzawodnictwa ludzi lub zwierząt, w których uczestnicy wpłacają stawki, a wysokość wygranej zależy od łącznej kwoty wpłaconych stawek - totalizatory;
 - 2) zaistnienia różnych zdarzeń, w których uczestnicy wpłacają stawki, a wysokość wygranych zależy od umówionego, między przyjmującym zakład a wpłacającym stawkę, stosunku wpłaty do wygranej - bukmacherstwo.
3. Grami na automatach są gry na urządzeniach mechanicznych, elektromechanicznych lub elektronicznych, w tym komputerowych, o wygrane pieniężne lub rzeczowe, w których gra zawiera element losowości.

4. Wygraną rzeczową w grach na automatach jest również wygrana polegająca na możliwości przedłużania gry bez konieczności wpłaty stawki za udział w grze, a także możliwość rozpoczęcia nowej gry przez wykorzystanie wygranej rzeczowej uzyskanej w poprzedniej grze.

5. Grami na automatach są także gry na urządzeniach mechanicznych, elektromechanicznych lub elektronicznych, w tym komputerowych, organizowane w celach komercyjnych, w których grający nie ma możliwości uzyskania wygranej pieniężnej lub rzeczowej, ale gra ma charakter losowy.

Art. 9. Warunkiem zarządzania gier objętych monopolem państwa jest zatwierdzenie ich regulaminu przez ministra właściwego do spraw finansów publicznych.

Art. 13. Loterie fantowe, gry bingo fantowe, loterie promocyjne i loterie audioteksowe mogą być zarządzane jednorazowo w skali ogólnokrajowej lub lokalnej zgodnie z zatwierdzonym regulaminem.

Art. 14. 1. Urządzanie gier cylindrycznych, gier w karty, gier w kości oraz gier na automatach dozwolone jest wyłącznie w kasynach gry.

2. Urządzanie gry bingo pieniężne dozwolone jest wyłącznie w salonach gry bingo pieniężne.

3. Przyjmowanie zakładów wzajemnych dozwolone jest - stosownie do udzielonego zezwolenia - wyłącznie w punktach przyjmowania zakładów wzajemnych lub przez sieć Internet.

Art. 15d. 1. W przypadku urządzania zakładów wzajemnych przez sieć Internet, urządzenia przetwarzające i przechowujące informacje oraz dane dotyczące tych zakładów wzajemnych, a także ich uczestników, powinny być zainstalowane i przechowywane na terytorium państwa członkowskiego Unii Europejskiej lub państwa członkowskiego Europejskiego Stowarzyszenia Wolnego Handlu (*EFTA*) - strony umowy o Europejskim Obszarze Gospodarczym.

2. Podmiot urządzający zakłady wzajemne przez sieć Internet może wykorzystywać do ich urządzania wyłącznie stronę internetową, której krajowa domena najwyższego poziomu jest przypisana do polskich stron internetowych.

3. Podmiot urządzający zakłady wzajemne przez sieć Internet jest obowiązany prowadzić, w czasie rzeczywistym, w urzędzeniu służącym do archiwizacji danych usytuowanym na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, archiwizację wszelkich danych wymienianych między tym podmiotem a uczestnikiem zakładu wzajemnego, w tym pozwalających na ustalenie przebiegu i wyniku zakładu wzajemnego oraz przeprowadzanych transakcji wynikających z tego zakładu oraz danych niezbędnych do identyfikacji uczestnika zakładu wzajemnego.

4. Podmiot urządzający zakłady wzajemne przez sieć Internet jest obowiązany zapewnić funkcjonariuszom celnym dostęp do danych przechowywanych w urzędzeniu archiwizującym oraz udostępnić w tym celu odpowiednie narzędzia i oprogramowanie zapewniające bezpieczeństwo danych.

5. Podmiot urządzający zakłady wzajemne przez sieć Internet zapewnia bezpieczeństwo przechowywanych i udostępnianych danych.

6. Dostęp do danych, o którym mowa w ust. 4, powinien umożliwiać odczytywanie, kopiowanie i przetwarzanie skopiowanych danych.

7. Dane, o których mowa w ust. 3, są przechowywane przez okres 5 lat, licząc od końca roku kalendarzowego, w którym dokonano ich archiwizacji. Po upływie tego okresu podmiot urządzający zakłady wzajemne przez sieć Internet usuwa dane.

Art. 15e. Podmiot urządzający zakłady wzajemne przez sieć Internet jest obowiązany przeprowadzać transakcje wynikające z tych zakładów wyłącznie za pośrednictwem rachunku bankowego prowadzonego w:

1) banku krajowym w rozumieniu art. 4 ust. 1 pkt 1 ustawy z dnia 29 sierpnia 1997 r. - Prawo bankowe²⁰, zwanej dalej „ustawą - Prawo bankowe”;

2) oddziale banku zagranicznego w rozumieniu art. 4 ust. 1 pkt 20 ustawy - Prawo bankowe;

3) instytucji kredytowej w rozumieniu art. 4 ust. 1 pkt 17 ustawy - Prawo bankowe, prowadzącej działalność w formach określonych w art. 48i tej ustawy.

Art. 29a. 1. Zakazane jest urządzanie gier hazardowych przez sieć Internet.

2. Zakazane jest uczestniczenie w grach hazardowych urządzanych przez sieć Internet.

3. Zakazy określone w ust. 1 i 2 nie dotyczą urządzania zakładów wzajemnych przez sieć Internet na podstawie udzielonego zezwolenia.

²⁰ Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. - Prawo bankowe (Dz. U. 2002, Nr 72, poz. 665 z późn. zm.).

Art. 30. 1. Zakazane jest urządzenie w kasynach gry pokera, w którym uczestnicy grają między sobą, z wyjątkiem urządzania turniejów gry pokera na podstawie udzielonego zezwolenia.

2. Warunkiem udzielenia zezwolenia na urządzenie turnieju gry pokera jest uczestnictwo w turnieju co najmniej 10 graczy.

3. Podmiot urządzający turniej gry pokera jest obowiązany przedstawić organowi, który udzielił zezwolenia, w terminie do 25 dnia miesiąca następującego po miesiącu, w którym nastąpiło zakończenie turnieju, szczegółową pisemną informację o osobach, które uzyskały wygrane w turnieju, oraz o rozliczeniu podatku od gier.

Art. 31. 1. Zakazane jest zawieranie i przyjmowanie zakładów wzajemnych na wyniki gier liczbowych.

2. Podmiot posiadający lub ubiegający się o zezwolenie na prowadzenie zakładów wzajemnych lub zmianę jego warunków, dotyczące wyników sportowego współzawodnictwa ludzi lub zwierząt, obowiązany jest uzyskać zgodę krajowych organizatorów takiego współzawodnictwa na wykorzystanie jego wyników.

Art. 89. 1. Karze pieniężnej podlega:

1) urządzający gry hazardowe bez koncesji lub zezwolenia, bez dokonania zgłoszenia, lub bez wymaganej rejestracji automatu lub urządzenia do gry;

2) urządzający gry na automatach poza kasynem gry;

3) uczestnik w grze hazardowej urządzanej bez koncesji lub zezwolenia.

2. Wysokość kary pieniężnej wymierzanej w przypadkach, o których mowa:

1) w ust. 1 pkt 1 - wynosi 100 % przychodu uzyskanego z urządzanej gry;

2) w ust. 1 pkt 2 - wynosi 12.000 zł od każdego automatu;

3) w ust. 1 pkt 3 - wynosi 100 % uzyskanej wygranej.

Jak wynika z powyższych przepisów sprawca naruszający je nie ponosi odpowiedzialności karnej lecz administracyjną. Odpowiedzialność karną przewiduje przepis art. 128 k.w. stanowiąc :

§ 1. Kto w celu osiągnięcia korzyści majątkowej urządza grę hazardową albo użycza do niej środków lub pomieszczenia, podlega karze aresztu, ograniczenia wolności albo grzywny.

§ 2. Pieniądze i inne przedmioty służące do gry podlegają przypadkowi, choćby niestanowiły własności sprawcy.

Sprawcą czynu określonego w art. 128 k.w. jest osobą, która w celu osiągnięcia korzyści majątkowej urządza grę hazardową albo użycza do niej środków lub pomieszczenia. Najwięcej problemów interpretacyjnych rodziło pojęcie „gra hazardowa” czego wyrazem jest np. uchwała Sądu Najwyższego²¹ :

- Określenie „gra hazardowa” użyte w art. 128 par. 1 k.w., obejmuje swym zakresem wszelkie gry, w tym i grę w tzw. trzy karty, jeżeli wygrana lub przegrana uzależniona jest nie od umiejętności grających, lecz wyłącznie lub przeważnie od losu.
- Urządzającemu grę hazardową jedynie wówczas można przypisać odpowiedzialność za przestępstwo określone w art. 205 k.k. – obecnie 286 k.k. (przyp. IN), gdy w celu osiągnięcia korzyści majątkowej dla siebie lub innej osoby, podstępnie obchodzi reguły gry, naruszając założoną przez nie równość szans jej uczestników, przez użycie oszukańczych zabiegów, w celu uzyskania korzystniejszego dla siebie wyniku gry.

²¹ Uchwała SN z 16.02.1994 r., IKZP 39/93, OSNKW 1994, nr 3-4, s. 15.

Powyższa uchwała była wielokrotnie głosowana np. przez M. Bojarskiego. W swojej glosie M. Bojarski wskazuje na to, że: „Określenie „gra hazardowa” (użyte w art. 128 par. 1 k.w.) obejmuje swym zakresem wszystkie gry, jeżeli wygrana lub przegrana uzależniona jest nie od umiejętności grających lecz wyłącznie od losu (...) Cechą charakterystyczną, odróżniającą grę hazardową od niehazardowej, jest uzależnienie wygranej od tzw. „wypadku losowego”, który jest niezależny od uczestników gry. Wpłyniecie w jakikolwiek sposób na zmianę tego „wypadku losowego” przekreśla istotę hazardu”²². „W grze hazardowej (o której mowa w art. 128 par. 1 k.w.) musi istnieć równość szans zarówno na wygraną, jak i na przegraną. Jeśli w wyniku manipulacji kartami jedna ze stron tego układu wprowadzona w błąd i w wyniku tego przegrywa określoną kwotę pieniędzy – mamy do czynienia z oszustwem z art.205 k.k. - obecnie 286 k.k. (przyp. IN) - a nie z żadną grą hazardową. (...) Gra w trzy karty, jako polegająca na zręcznej manipulacji i obliczona na wprowadzenie w błąd partnera, stanowi przestępstwo z art. 205 k.k. – obecnie 286 k.k. (przyp. IN) i z tego powodu nie ma charakteru gry hazardowej”²³.

Do uchwały odnosił się również A. Gubiński, pisząc że „Reguły w trzy karty wykraczają poza zakres gry hazardowej. Gra ta już ze względu na swe reguły jest grą oszukańczą”²⁴. A także J. Satko: „W sytuacji jednak, gdy grający (w trzy karty) będzie jej (przypadkowości) pozbawiony na skutek oszukańczych zabiegów bankiera, odpada znamionująca grę hazardową cecha, jaką jest jej losowość, a tym samym możliwość kwalifikowania zachowania polegającego na urządzeniu tego typu gry wykroczenia z art. 128 k.w. (...). W tej sytuacji, skoro czyn wyczerpuje znamiona przestępstwa a nie wyczerpuje znamion wykroczenia o idealnym zbiegu wykroczenia i przestępstwa nie może być mowy”²⁵. W sposób następujący zgłosił opinię o uchwale przez siebie wyrażonej A.R. Światłowski: „Wypełnienie znamion art. 205 k.k. - obecnie 286 k.k. (przyp. IN) przez takich wydrwigroszy musi być w procesie wykazane, udowodnione. Ogólnikowe powoływanie się na notoryjną oszukańczość ich procederu (jak w wyroku z 10 I 1928 r., II K 2312/1927, Zb. Orz. 1928, poz. 4) jest oczywiście niedopuszczalne, co SN trafnie wykazał. Samo tylko organizowanie gry w trzy karty, trzy kubki itp. uzasadnia odpowiedzialność z art. 128 k.w.”²⁶.

Problematyką związaną z interpretacją „gry hazardowej” w kontekście gry w tzw. trzy karty zajmował się również R.A. Stefański, który pisał: Prowadzący taką grę [w trzy karty], o ile zrealizowane są pozostałe znamiona określone w art. 205 § 1 k.k. – obecnie 286 k.k. (przyp. IN), ponosi odpowiedzialność za przestępstwo stypizowane w tym przepisie. [...] Od gry oszukańczej należy odróżnić sytuację, gdy w czasie gry hazardowej, którykolwiek z jej uczestników stara się w sposób podstępny przechylić wynik gry na swoją korzyść, np. posługując się znaczonymi kartami. Fakt ten nie zmienia charakteru gry, a grający w razie wyczerpania pozostałych znamion art. 205 § 1 k.k.- obecnie 286 k.k. (przyp. IN) ponosi odpowiedzialność za to przestępstwo. Prowadzenie gry w „trzy karty” wyczerpuje znamiona przestępstwa z art. 205 § 1 k.k. – obecnie 286 k.k. (przyp. IN) o ile doszło do wypłacenia przez grającego określonej kwoty pieniężnej tytułem stawki w grze. W wypadku, gdy to nie nastąpiło zachowanie takie należy

²² Glosa do uchwały SN z dnia 16 lutego 1994 r., IKZP 39/93. Teza 1.

²³ Glosa do uchwały SN z dnia 16 lutego 1994 r., IKZP 39/93. Teza 2, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 1944, nr 3-4, s. 119.

²⁴ Glosa do uchwały SN z dnia 16 lutego 1994 r., IKZP 39/93. Teza 1, „Państwo i Prawo” 1994, nr 4, s. 114-115.

²⁵ Glosa do uchwały SN z dnia 16 lutego 1994 r., IKZP 39/93. Teza 2, „Palestra” 1994, nr 11, s. 169.

²⁶ Glosa do uchwały SN z dnia 16 lutego 1994 r., IKZP 39/93. Teza 1, „Palestra” 1995, nr 1-2, s. 223.

rozpatrywać w płaszczyźnie usiłowania ewentualnie niekaralnego przygotowania tego przestępstwa. W żadnym wypadku nie można kwalifikować takiego czynu jako wykroczenie z art. 128 § 1 k.w., skoro uznano, iż gra w „trzy karty” nie jest grą hazardową, a takiej dotyczy ten przepis²⁷. Ustosunkował się także do tej kwestii wskazując, że sedno gry w „trzy karty” nie tkwi w przypadkowej wygranej, jest uzależnione od sprytu prowadzącego grę; reguły tej gry polegają na zręcznej manipulacji kartami. Mając na uwadze, iż do reguł tej gry należy manipulowanie kartami w taki sposób, by grający był przekonany, że karta znajduje się w miejscu zasugerowanym przez prowadzącego grę, trzeba opowiedzieć się za oszukańczym charakterem tej gry²⁸.

Gra hazardowa, stosownie do art. 128, jest karalna bez względu na to, czy odbywa się ona publicznie czy też w lokalu zamkniętym, jak również bez względu na to, czy jest uprawiana w sposób zawodowy czy niezawodowy.

Ponieważ ustawodawca posłużył się znamieniem ustawowym „urządza” które można interpretować jako: „zorganizować, przygotować komu to co jest niezbędne; przedsięwziąć, zorganizować, odbyć, zrobić”²⁹. Nie jest wykluczonym, aby sprawca ponosił niezależnie od wynikającej z naruszenia przepisu art. 89 ustawy o grach hazardowych odpowiedzialności – odpowiedzialność karną w przypadku urządzenia gry hazardowej w Internecie.

Omawiając problematykę gry hazardowej w Internecie nie sposób ominąć przepisów kodeksu karnego skarbowego. Odpowiedzialność bowiem za wykroczenie wynikające z art. 128 par. 1 nie wyklucza możliwości poniesienia odpowiedzialności za przestępstwo lub wykroczenie skarbowe³⁰. Mianowicie rozdział 9 ustawy Kodeks karny skarbowy penalizuje przestępstwa skarbowe i wykroczenia skarbowe przeciwko organizacji gier hazardowych.

Art. 107. § 1. Kto wbrew przepisom ustawy lub warunkom koncesji lub zezwolenia urządza lub prowadzi grę losową, grę na automacie lub zakład wzajemny, podlega karze grzywny do 720 stawek dziennych albo karze pozbawienia wolności do lat 3, albo obu tym karom łącznie.

W kwestii gry na automatach wypowiedział się postanowieniem SN³¹ wskazując, że zasady gry na przedmiotowych automatach polegały na tym, iż gracz rozpoczynając grę uzyskiwał punkty kredytowe, których ilość zależna była od wykupionego czasu gry, z tym, że zdobyte podczas gry dodatkowe punkty zwiększały stan ich posiadania podczas gry i umożliwiały jej kontynuowanie, ale tylko do końca wykupionego czasu gry i w razie jego upływu nie przechodziły do następnej gry, którą gracz ponownie musiał opłacić i rozpocząć od początku na ogólnych zasadach. W takim stanie faktycznym gra na tych automatach nie była grą o wygrane pieniężne lub rzeczowe w rozumieniu art. 2 ust. 2 a ustawy, skoro gracz nie uzyskiwał żadnej wymiernej korzyści materialnej zaś zdobyte w czasie gry punkty kredytowe umożliwiały tylko pełne wykorzystanie opłaconego czasu gry i po jego zakończeniu „przepadały”.

²⁷ R.A. Stefański, *Gra w „trzy karty”*; *przestępstwo czy wykroczenie*, „Prokuratura i Prawo” 1995, nr 3, s. 36-44.

²⁸ R.A. Stefański, *Przegląd uchwał Izby Karnej Sądu Najwyższego w zakresie prawa karnego materialnego za 1994 r.*, „WPP” 1995, nr 3-4, s. 58.

²⁹ Sobol E. (red.), *Mały słownik języka polskiego*, Warszawa 1999, s. 988.

³⁰ T. Bojarski, A. Michalska-Warias, J. Piórkowska-Flieger, M. Szwarczyk, *Kodeks wykroczeń. Komentarz*, Warszawa 2007, s. 369.

³¹ Postanowienie SN z 23.08.2007 r., IV KK 215/07, OSNWSK 2007, nr 1, poz. 1861.

§ 2. Tej samej karze podlega, kto na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej uczestniczy w zagranicznej grze losowej lub zagranicznym zakładzie wzajemnym.

§ 3. Jeżeli sprawca dopuszcza się czynu zabronionego określonego w § 1 lub 2 w celu osiągnięcia korzyści majątkowej z organizowania zbiorowego uczestnictwa w grze losowej, grze na automacie lub zakładzie wzajemnym,

podlega karze grzywny do 720 stawek dziennych albo karze pozbawienia wolności, albo obu tym karom łącznie.

§ 4. W wypadku mniejszej wagi, sprawca czynu zabronionego określonego w § 1 lub 2

podlega karze grzywny za wykroczenie skarbowe.

Art. 107a. § 1. Kto urządza lub prowadzi grę losową, grę na automacie lub zakład wzajemny bez wymaganego urzędowego sprawdzenia lub bez nałożenia wymaganych urzędowych zamknięć,

podlega karze grzywny do 720 stawek dziennych albo karze pozbawienia wolności do lat 2, albo obu tym karom łącznie.

§ 2. W wypadku mniejszej wagi, sprawca czynu zabronionego określonego w § 1 podlega karze grzywny za wykroczenie skarbowe.

Art. 107b. § 1. Kto niszczy losy, kartony lub inne dowody udziału w loterii pieniężnej, loterii fantowej lub grze bingo fantowe bez wymaganego zawiadomienia właściwego organu,

podlega karze grzywny do 720 stawek dziennych.

§ 2. W wypadku mniejszej wagi, sprawca czynu zabronionego określonego w § 1 podlega karze grzywny za wykroczenie skarbowe.

Art. 107c. Kto wbrew obowiązkowi nie zawiadamia w terminie właściwego organu o zniszczeniu lub kradzieży automatu lub urządzenia do gier,

podlega karze grzywny za wykroczenie skarbowe.

Art. 108. § 1. Kto wbrew przepisom ustawy lub warunkom zezwolenia urządza lub prowadzi loterię fantową, grę bingo fantowe, loterię promocyjną lub loterię audiotekstową,

podlega karze grzywny do 240 stawek dziennych.

§ 2. Jeżeli nadwyżka z loterii fantowej, gry bingo fantowe, loterii promocyjnej lub loterii audiotekstowej była przeznaczona na cel społecznie użyteczny, w szczególności dobroczynny, sprawca czynu zabronionego określonego w § 1 podlega karze grzywny do 120 stawek dziennych.

Art. 109. Kto uczestniczy w grze losowej, zakładzie wzajemnym, grze na automacie, urządzonych lub prowadzonych wbrew przepisom ustawy lub warunkom koncesji lub zezwolenia,

podlega karze grzywny do 120 stawek dziennych.

Art. 110. Kto, nie będąc do tego uprawnionym, w celu osiągnięcia korzyści majątkowej trudni się sprzedażą losów lub innych dowodów udziału w grze losowej, zakładzie wzajemnym lub grze na automacie,

podlega karze grzywny do 360 stawek dziennych albo karze ograniczenia wolności, albo obu tym karom łącznie.

Art. 110a. § 1. Kto, wbrew przepisom ustawy, zleca lub prowadzi reklamę lub promocję gier cylindrycznych, gier w karty, gier w kości, zakładów wzajemnych lub gier na automatach, umieszcza reklamę takich gier lub zakładów lub informuje o sponsorowaniu przez podmiot prowadzący działalność w zakresie takich gier lub zakładów,

podlega karze grzywny do 720 stawek dziennych.

§ 2. Tej samej karze podlega kto czerpie korzyści z reklamy lub promocji gier cylindrycznych, gier w karty, gier w kości, zakładów wzajemnych lub gier na automatach zleczanych lub prowadzonych wbrew przepisom ustawy, z umieszczania reklamy wbrew przepisom ustawy albo informowania o sponsorowaniu przez podmiot prowadzący działalność w zakresie takich gier lub zakładów.

§ 3. W wypadku mniejszej wagi, sprawca czynu zabronionego określonego w § 1 lub 2,

podlega karze grzywny za wykroczenie skarbowe.

Art. 110b. Kto umożliwi osobie, która nie ukończyła 18 roku życia, udział w grze losowej innej niż loteria promocyjna lub fantowa, w grze na automacie lub w zakładzie wzajemnym,

podlega karze grzywny za wykroczenie skarbowe.

Art. 111. § 1. Kto, nie dopełniając obowiązku nadzoru nad przestrzeganiem reguł obowiązujących w działalności danego przedsiębiorcy lub innej jednostki organizacyjnej, dopuszcza, chociażby nieumyślnie, do popełnienia czynu zabronionego określonego w tym rozdziale,

podlega karze grzywny za wykroczenie skarbowe.

§ 2. Przepisu § 1 nie stosuje się, jeżeli czyn sprawcy wyczerpuje znamiona innego przestępstwa skarbowego lub wykroczenia skarbowego określonego w tym rozdziale albo jeżeli niedopełnienie obowiązku nadzoru należy do ich znamion.

Modelowy obywatel, zachęcany na każdym kroku w sposób jawny i publiczny do uczestnictwa w internetowym hazardzie, nakłaniany do tego przez osoby publiczne (sportowych reprezentantów Polski), nie ma świadomości tego, iż za uczestnictwo w tych reklamowanych i nagłaśnianych „grach” może zostać pociągnięty do odpowiedzialności karnej, że czyny takie są karalne. Nawet przy poczynieniu daleko idących, a wskazanych wyżej założeń, nie sposób jest przyjąć, iż uczestnicy internetowych zakładów wzajemnych organizowanych przez zagraniczne podmioty, mogą ponosić odpowiedzialność karnoskarbową z art. 107 § 2 k.k.s. i art. 109 k.k.s.³².

Hazard w sieci dotyczy przede wszystkim zagranicznych kasyn, których nie dotyczą polskie regulacje prawne. Bez obawy możemy więc pozwolić sobie na partyjkę pokera *on-line* albo rundkę ruletki. Tego rodzaju gry są powszechnie dostępne, nie powinniśmy mieć więc problemów ze znalezieniem ich w sieci. Przy odrobinie szczęścia możesz liczyć na sporą wygraną, gra toczy się o prawdziwe pieniądze jest więc o co walczyć. Niestety można też sporo stracić, wiele osób, które wpadło w sidła hazardu zostawia w internetowych kasynach małą fortunę. Na to właśnie liczą firmy, które zlecają projektowanie stron *www*, które zamieniają się w kolejne internetowe kasyna, przyciągające jak magnes nowych graczy³³.

Współczesna cywilizacja to nie tylko pozytywne wynikające z rozwoju techniki to także zagrożenia. Daleko idący postęp techniczny przyczynia się do ułatwienia codziennego życia ludzi, jednak nie zawsze nowe technologie wykorzystywane są zgodnie z przeznaczeniem. Rozwojowi globalnego społeczeństwa informacyjnego towarzyszyć będzie dalszy wzrost liczby przestępstw i nadużyć popełnianych³⁴ z wykorzystaniem technologii informacyjnych. Pomimo wielu przepisów regulujących

³² J. Błachut, *op. cit.*, s. 142.

³³ http://www.hazardowe.com/hazard_w_sieci.php (dostęp 2.06.2012 r.).

³⁴ A. Bugajewska, *op. cit.*, s. 49.

odpowiedzialność administracyjną oraz karną wynikającą z działalności hazardowej w myśl zasady: co nie jest zabronione, jest dozwolone możemy stwierdzić, że internetowy hazard pozostaje w wielu przypadkach legalny.

Streszczenie:

Artykuł niniejszy poświęcony jest problemowi hazardu przez Internet. W krótkich słowach autor opisuje początki wyżej wspomnianej aktywności zarówno w Polsce jak i w skali światowej. Ponadto w pracy podjęte zostały historyczne i prawne aspekty tego zjawiska, a także rozważania na temat właściwego rozumienia znaczenia pojęć takich jak: odpowiedzialność prawna i odpowiedzialność administracyjna w odniesieniu do zjawiska hazardu w Internecie.

Słowa kluczowe:

Internet, hazard, zakłady wzajemne, odpowiedzialność prawna, odpowiedzialność administracyjna

Title:

Gambling on the Internet. Administrative and criminal liability

Summary:

The article is devoted to the problem of Internet website gambling activities. The author briefly describes the beginning of the above-mentioned activity in the world scale as well and in Poland. Also the historical and legal issues of this phenomenon are underlined in this paper, as well as difficulties in proper understanding and meaning of terms like legal and administrative liability in the context of Internet gambling.

Keywords:

Internet, gambling, placing bets, legal responsibility, administrative responsibility, criminal responsibility

Mgr Anna Banaszekiewicz
Doktorantka
Katedra Kryminologii i Polityki Kryminalnej
Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Mgr Szymon Michał Buczyński
Doktorant
Katedra Kryminologii i Polityki Kryminalnej
Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ROZDZIAŁ XII

Rynki internetowe.

Definicja zjawiska i ocena skali zagrożeń

Jeden z najsłynniejszych amerykańskich ekonomistów i specjalistów od marketingu P. Kotler napisał, iż: „współczesny krajobraz ekonomiczny kształtują dwa kluczowe czynniki: rozwój technologiczny oraz globalizacja”¹. Globalizacja i rozwój technologiczny to zjawiska pozostające w bliskim, dynamicznym związku – rozwój technologii wpływa na procesy globalizacyjne, natomiast globalizacja rozszerza technologiczny zasięg zmian, wpływający na życie ludzi we wszystkich zakątkach globu². Internet, czyli ogólnosiwiatowa sieć połączonych ze sobą urządzeń przesyłających informacje (już nie tylko komputerów, ale także przenośnych urządzeń mobilnych, umożliwiających dostęp do sieci w każdym miejscu) zrewolucjonizował niemal wszystkie dziedziny życia, w tym także sposób funkcjonowania gospodarki i handlu. Według szacunków Międzynarodowego Związku Telekomunikacyjnego³ w roku 2011 dostęp do sieci Internet posiadało około 32% światowej populacji ludności. Jeżeli jednak bierze się pod uwagę kraje wysoko rozwinięte, to odsetek ten oscyluje w granicach od 75% do 85%, w Polsce zaś z Internetu korzysta około 65% społeczeństwa. Co więcej, zauważyć można gwałtowną wzrostową dynamikę trendu na całym świecie – w ciągu trzynastu lat liczba osób z dostępem do Internetu zwiększyła się dziesięciokrotnie⁴.

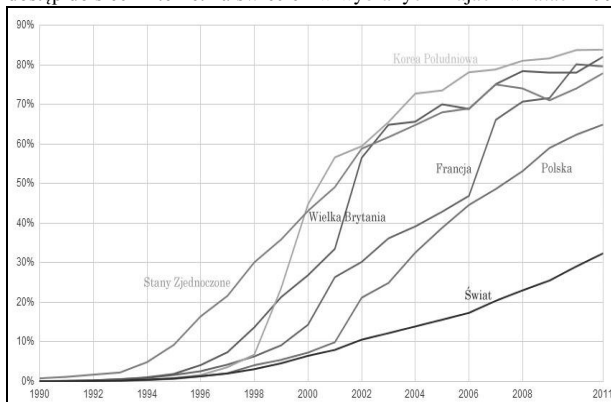
¹ P. Kotler, *Kotler o marketingu. Jak kreować i opanować rynki*, Kraków 1999, s. 18.

² B. Gregor, M. Stawiszynski, *E – commerce*, Bydgoszcz-Lódź 2002, s. 27.

³ Ang. *International Telecommunication Union, ITU* - należy do najstarszych na świecie organizacji międzynarodowych. Jest to organ Organizacji Narodów Zjednoczonych, który zajmuje się standaryzacją i kontrolą rynku telekomunikacyjnego.

⁴ International Telecommunication Union, *ICT Data and statistics 2011*, <http://www.itu.int/ITU-D/ict/statistics/explorer/index.html> (dostęp 06.05.2012 r.).

Wyk. 1. Procentowy dostęp do sieci Internet na świecie i w wybranych krajach w latach 1990-2011.

Źródło: International Communication Union Data and Statistics.

<http://www.itu.int/ITU-D/ict/statistics/explorer/index.htm> (dostęp 13.05.2012 r.).

Termin „społeczeństwo informacyjne” po raz pierwszy pojawił się w latach 60. w Japonii, charakteryzującej się w tym okresie szybkim rozwojem mikroelektroniki, będącej fundamentem techniki cyfrowej. Termin *johoka shakai* (jap. *Jōhōka Shakai*) oznaczający społeczeństwo komunikujące się przez komputer⁵ lub po prostu społeczeństwo informacyjne, w skrócie SI, został użyty po raz pierwszy w roku 1963 przez T. Umesao w artykule na temat ewolucyjnej teorii społeczeństwa opartego na informacji⁶. Nazwą tą posługiwał się również profesor Y. Masuda na początku lat 70. w swojej pracy na temat przemian społecznych w powiązaniu z rozwojem sektora informacji i telekomunikacji⁷.

Za początek tworzenia społeczeństwa informacyjnego w Europie przyjmuje się rok 1994, kiedy Komisja Europejska opublikowała dokument „Europa i globalne społeczeństwo informacyjne”, przygotowany przez ówczesnego komisarza do sprawy przemysłu, technologii informacyjnych i telekomunikacji, M. Bangemanna⁸. Raport ten stał się podstawowym dokumentem politycznym określającym perspektywy rozwoju społeczeństwa informacyjnego w państwach Unii Europejskiej⁹.

Zanim termin „społeczeństwo informacyjne” został powszechnie przyjęty posługiwano się takimi określeniami jak: „cybernetyczne”, „cyfrowe”, „społeczeństwo wiedzy” czy „społeczeństwo nadmiaru informacji”¹⁰. Według definicji B. Gregora społeczeństwo informacyjne to: „(...) konglomerat wzajemnych związków pomiędzy technikami i technologiami informacyjnymi i przemianami struktur gospodarczych w mikro i makroskali a polityką poszczególnych państw i organizacji międzynarodowych

⁵ Ang. *the computer – mediated communication society*.

⁶ M.F. Gawrycki, *Społeczne aspekty rewolucji informacyjnej*, [w:] A. Bąkiewicz, U. Żuławska (red.), *Rozwój w dobie globalizacji*, Warszawa 2010, s. 568-569.

⁷ A. Bógdał-Brzezińska, M.F. Gawrycki, *Cyberterrorizm i problemy bezpieczeństwa informatycznego we współczesnym świecie*, Warszawa 2003, s. 31; patrz też: J. Nowak, *Społeczeństwo Informacyjne – geneza i definicje*, http://www.silesia.org.pl/upload/Nowak_Jerzy_Spolczenstwo_informacyjne-genza_i_definicje.pdf, s. 9 (dostęp 05.05.2012 r.).

⁸ Patrz: M. Bangemann, *Report europe and global information society*, <http://ec.europa.eu/archives/ISPO/infosoc/backg/bangeman.html> (dostęp 10.05.2012 r.).

⁹ A. Dąbrowska, M. Janoś-Kresło, A. Wódkowski, *E – usługi a społeczeństwo informacyjne*, Warszawa 2009, s. 12.

¹⁰ B. Gregor, M. Stawiszyński, *op. cit.*, s. 16-17.

oraz celami różnych grup interesów, od producentów IT, poprzez nowo powstałe społeczności wirtualne, aż do społeczności lokalnych i grup broniących się przez dokonującymi się zmianami”¹¹.

Podstawowe cechy społeczeństwa informacyjnego to w szczególności globalny i totalny zakres procesów i systemów informacyjnych oraz możliwości całościowego oddziaływania na społeczeństwa i gospodarki poprzez informację¹².

Fundamentem społeczeństwa informacyjnego jest informacjonizm. Oznacza to, iż najważniejsze czynności we wszystkich dziedzinach ludzkiej aktywności opierają się na technologiach informacyjnych (IT), są zorganizowane (globalnie) w sieci informacyjne oraz są skupione wokół przetwarzania informacji¹³.

Tak jak zostało już wcześniej wspomniane, Internet stał się przestrzenią funkcjonowania zjawisk i obszarów życia, które do tej pory istniały jedynie w sferze realnej, rzeczywistej. Do zjawisk tych należy także handel towarowy, dla którego sieć Internet stała się z wolna najbardziej znaczącym rynkiem, o obrotach i zyskach przekraczających przychód z rynków tradycyjnych¹⁴. W pierwotnym znaczeniu termin rynek odnosił się do fizycznej i materialnej przestrzeni, w ramach której dokonywano transakcji kupna i sprzedaży, obecnie zaś te ekonomiczne działania, przenoszą się do wirtualnej przestrzeni, gdzie sprzedawcy, klienci i pośrednicy za pomocą sieci połączonych komputerów dokonują transakcji handlowych¹⁵. Rynek internetowy (inaczej e – rynek lub rynek *on – line*) to: „wirtualny obszar handlowy, w którym transakcje dokonywane są za pośrednictwem sieci. „Witryną” sklepu jest komputer, natomiast „serwer” odgrywa rolę magazynu. Istnieje analogia pomiędzy zjawiskami występującymi w elektronicznym handlu, z którą spotykamy się także na tradycyjnym rynku – włączając w to fałszywe – nieistniejące firmy, towary złej jakości czy wątpliwe okazje”¹⁶. Rynek internetowy definiowany jest także jako „komercyjna platforma znajdująca się w Internecie, umożliwiające dużej liczbie kupujących i sprzedających wymianę pomiędzy sobą”¹⁷.

Prowadzenie działalności obrotu towarami lub usługami w sieci Internet określa się jako e – handel lub *e – commerce*. Ze względu na stosunkowo nowy charakter zjawiska oraz ciągłe zmiany technologiczne zachodzące na rynku internetowym nie wypracowano jeszcze jednolitej i uniwersalnej definicji handlu elektronicznego. Często zdarza się, iż terminy stosowane są zamiennie (jako synonimy) lub poprzez ich błędne rozumienie, niewłaściwie. Termin *e – commerce* jest pojęciem zakresowo szerszym i używany jest w odniesieniu do wszelkich transakcji sprzedaży/kupna za pośrednictwem sieci, także usług turystycznych, finansowych, bankowych oraz ubezpieczeniowych oraz, co ważne, również handlu na aukcjach internetowych. Handel elektroniczny (*e – handel*) stanowi zaś podzbiór rynku *e – commerce* i odnosi się on jedynie do transakcji przeprowadzanych przez sklepy internetowe¹⁸. Zauważyć jednakże należy, iż definicja polskiego Głównego Urzędu Statystycznego (a także Komisji Europejskiej, na której została ona oparta) traktuje te dwa pojęcia jako terminy bliskoznaczne, tzn. e – handel

¹¹ *Ibidem*, s. 17.

¹² J. Oleński, *Ekonomika informacji*, Warszawa 2003, s. 273-274.

¹³ M. Castells, P. Himanen, *Spółczesność informacyjna i państwo dobrobytu*, Warszawa 2009, s. 20.

¹⁴ M. Zelek (red.), *Sprzedaż przez Internet. Aspekty prawne*, Warszawa 2012, s. 23.

¹⁵ B. Targański, *Ochrona konkurencji w działalności platform handlu elektronicznego*, Warszawa 2010, s. 58.

¹⁶ M. Norris, S. West, *E – biznes*, Warszawa 2001, s. 18.

¹⁷ K. Myuoung Soo, A. Jae-Hyeon, *Comparison of trust sources of an online market-maker in the e-marketplace: buyer's and seller's perspectives*, „Journal of Computer Information System” 2006, nr 47, s. 85.

¹⁸ <http://elektrospecjalisci.pl/rynek-internetowy-w-polsce-cz-i?p=9> (dostęp 10.05.2012 r.).

„obejmuje transakcje przeprowadzone przez sieci, oparte na protokole IP i przez inne sieci komputerowe. Towary i usługi są zamawiane przez te sieci, ale płatność i ostateczna dostawa zamówionego towaru lub usługi może być dokonana w sieci lub poza nią. Transakcje mogą być dokonywane pomiędzy przedsiębiorstwami, z osobami indywidualnymi, instytucjami rządowymi lub innymi organizacjami prywatnymi i publicznymi. Zamówienia otrzymane przez telefon, telefaks lub *e-mail* nie są elementem *e – handlu*”¹⁹.

W niniejszym artykule Autorzy będą posługiwać się terminem „sprzedaż internetowa” (bądź handel *on – line*), określając w ten sposób wszelkie transakcje kupna i sprzedaży, dokonywane zarówno poprzez aukcje *on – line*, jak i sklepy internetowe, a także ogłoszenia zamieszczane na stronach internetowych i wyspecjalizowanych portalach, wyłączając jednak z niej usługi finansowe, turystyczne i bankowe. Ciekawym zagadnieniem, którego problematyka zostanie jedynie zarysowana ze względu na rozmiar niniejszej publikacji oraz odmienną charakterystykę zjawiska, jest działanie i funkcjonowanie sieci *P2P (peer – to – peer)*. Te sieci wymiany stanowią specyficzny rodzaj rynku internetowego, gdzie pojedynczy użytkownicy za pośrednictwem komputerów wymieniają się materiałami (oprogramowaniem, muzyką, filmami), nie uzyskując jednak korzyści materialnych w postaci zysków pieniężnych. Sieci te wymagają od użytkowników dzielenia się i udostępniania kopiowanych materiałów jednocześnie, co nie rzadko stanowi naruszenie praw autorskich.

Warto również w tym miejscu zaprezentować inną klasyfikację handlu elektronicznego (i odpowiadającym jej rynkom internetowym), opierającą się na ilości towarów oraz uczestnikach transakcji. W tym przypadku wymienia się tak zwane relacje *B2B (business – to – business)*, polegające na hurtowej wymianie towarów między firmami (osobami prawnymi), *B2C (business – to – consumer)* – detaliczną sprzedaż towarów przez firmę, indywidualnemu klientowi w przypadku Internetu poprzez dedykowane sklepy internetowe oraz *C2C (consumer – to – consumer)* – rodzaj transakcji pomiędzy dwoma indywidualnymi podmiotami fizycznymi²⁰. Ten ostatni typ wymiany handlowej, dzięki oferowanym przez Internet możliwościom, w postaci platform aukcyjnych, portali ogłoszeniowych oraz forum internetowych, rozwija się bardzo dynamicznie, zarówno w Polsce jak i na świecie²¹. Elektroniczne platformy aukcyjne oparte są na technologii Internetu, to systemy pełniące rolę pośrednika i umożliwiające dokonywanie transakcji na odległość dla klientów zarówno indywidualnych (*C2C*), jak i biznesowych (*B2C*), jako że, wiele przedsiębiorstw prowadzi swoją działalność gospodarczą właśnie za pośrednictwem portali aukcyjnych²².

Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju²³ podaje, iż wielkość rynku internetowego w krajach *OECD* w 2010 r. wyniosła 609 miliardów dolarów w eksporcie

¹⁹ http://www.stat.gov.pl/gus/definicje_PLK_HTML.htm?id=POJ-5934.htm (dostęp 10.05.2012 r.).

²⁰ M. Norris, S. West, *op. cit.*, s. 58.

²¹ M. Kraska (red.), *Elektroniczna gospodarka w Polsce. Raport 2009*, Poznań 2010, s. 182.

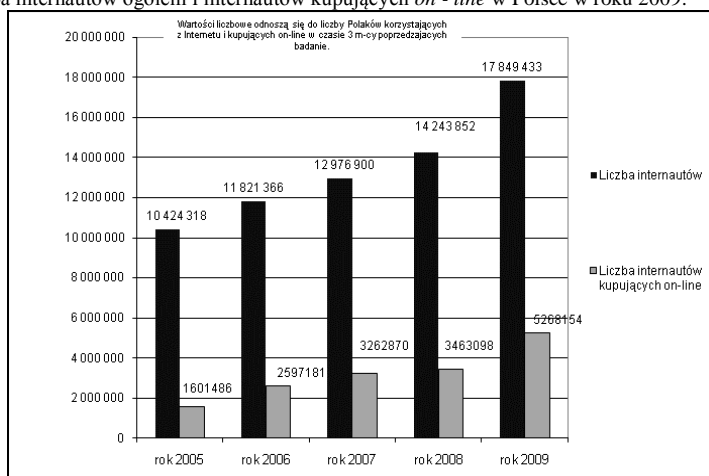
²² B. Targański, *op. cit.*, s. 59.

²³ *Organization for Economic Co-operation and Development, OECD* - to międzyrządowa organizacja gospodarcza, powołana do życia w roku 1961, w oparciu o Konwencję Paryską podpisaną w roku 1960. Organizacja liczy obecnie 34 członków, którymi są wysoko rozwinięte demokratycznie państwa (Austria, Belgia, Dania, Francja, Grecja, Hiszpania, Holandia, Irlandia, Islandia, Kanada, Luksemburg, Niemcy, Norwegia, Portugalia, Stany Zjednoczone, Szwajcaria, Szwecja, Turcja, Wielka Brytania, Włochy, Japonia, Finlandia, Korea Południowa, Australia, Słowacja, Nowa Zelandia, Chile, Meksyk, Słowenia, Czechy, Izrael, Węgry, Estonia). Od roku 1996 także Polska jest pełnoprawnym członkiem OECD. Celem Organizacji jest wspieranie trwałego wzrostu gospodarczego, przyczynienie się do wzrostu handlu światowego, zwiększenie zatrudnienia,

i około 860 miliardów biorąc pod uwagę towary importowane. W Polsce liczby te wynoszą odpowiednio 9,5 oraz 14,6 mld USD. Jeżeli chodzi o sektor B2B w Polsce, Ministerstwo Gospodarki szacuje, iż co ósma firma dokonuje zakupów za pośrednictwem Internetu, a jeżeli weźmie się pod uwagę duże przedsiębiorstwa – co trzecia²⁴. Światowy sektor C2C natomiast zdominowany jest przez spółkę Ebay, posiadającą około 90% globalnego rynku i operująca w ponad 30 krajach²⁵. W 2012 r. spółka ta posiadała około 105 milionów zarejestrowanych użytkowników, a obroty firmy wyniosły ponad 16 miliardów dolarów (nie biorąc pod uwagę wartości rynku motoryzacyjnego)²⁶. Polski rynek aukcji różni się znacząco od światowego – większościowy, bo prawie 90% udział, posiada grupa Allegro. Dodatkowo, polski rynek aukcyjny określany jest jako jeden z najdynamiczniej rozwijających się na świecie – od 2008 r. liczba aukcji na portalu Allegro wzrosła o 6 milionów do poziomu 13,5 miliona w roku 2010²⁷.

Liczba Polaków, którzy poprzez Internet dokonali w roku 2009 zakupów według danych Głównego Urzędu Statystycznego wyniosła 5,3 mln, co stanowi 18% populacji w wieku od 16 do 74 lat²⁸.

Wyk. 2. Liczba internautów ogółem i internautów kupujących on - line w Polsce w roku 2009.

Źródło: M. Kraska (red.), *Elektroniczna gospodarka w Polsce. Raport 2009*, Poznań 2010, s. 47.

Wartość towarów zakupionych tą drogą handlową w 2009 r. szacuje się na około 9,47 miliarda złotych (ponad dwukrotnie więcej niż w roku poprzednim), a najczęściej kupowane towary stanowiły: odzież i sprzęt sportowy, meble, pojazdy, artykuły AGD, narzędzia, zabawki i biżuteria oraz z grupy książki, czasopisma oraz materiały do nauki, sprzęt elektroniczny, film, muzyka (bez pobierania przez sieć) żywność, napoje oraz używki²⁹.

podniesienie poziomu życia, utrzymanie stabilności finansowej, pomoc w rozwoju gospodarczym innych państw.

²⁴ A. Piątkowska (red.), *Polska 2010, Raport o stanie gospodarki*. Opracowanie Ministerstwa Gospodarki, Warszawa 2010, s. 179.

²⁵ M. Kraska (red.), *op. cit.*, s. 182.

²⁶ *Ebay financial history and metrics*, http://investor.ebayinc.com/financial_history.cfm (dostęp 13.05.2012 r.).

²⁷ M. Kraska (red.), *op. cit.*, s. 185.

²⁸ *Ibidem*, s. 47.

²⁹ *Ibidem*, s. 55.

Warto w tym miejscu scharakteryzować pokrótce profil typowego e – konsumenta w Polsce. Z raportu „Diagnoza Społeczna 2011” wynika, iż są to przede wszystkim osoby młode, z wykształceniem wyższym bądź średnim, pochodzące raczej z większych ośrodków miejskich i niezamieszkujące samotnie³⁰. Wyraźnie widać, iż z grupy e – konsumentów wykluczone są osoby starsze i z racji tego nieobeznane z ciągłymi zmianami technologicznymi. Co więcej, właśnie ta grupa (z powodu braku kompetencji i izolacji technologicznej) narażona jest szczególnie na oszustwa internetowe, w tym i na te związane z e – handlem³¹.

Jak już wcześniej zostało wspomniane, Internet stał się przestrzenią, która inkorporowała w swoje ramy handel tradycyjny, jednakże jego istota pozostała w gruncie rzeczy taka sama, zmieniło się jedynie miejsce dokonywania transakcji. Co za tym idzie, wszelkie patologiczne formy, nieprawidłowości w funkcjonowaniu rynków tradycyjnych występują również w transakcjach dokonywanych za pośrednictwem Internetu. Przystępność w rozumieniu tradycyjnym także przystosowała się do nowych specyficznych warunków jakie istnieją w sieci Internet. Z tego też względu, w ostatnich latach na określenie działań przestępnych w sieci zaczęto posługiwać się terminem cyberprzystępność. Budzi on jednakże wiele wątpliwości ze względu na fakt, iż zarówno Internet, jaki i komputer to z jednej strony narzędzia, z drugiej zaś strony, cele dokonywania zamachów. Co więcej próba klasyfikacji czynu do kategorii cyberprzystępstwa nie jest prosta. Podobnie jak ustalenie miejsca popełnienia tego typu przestępstw. Większość z nich dzieje się bowiem w wirtualnej przestrzeni, określanej jako cyberprzestrzeń, która nie posiada granic pomiędzy państwami a ofiara jak i sprawca znajdują się nierzadko na przeciwległych krańcach świata. Z tego też powodu trudno jest ustalić, jakie przepisy prawne należy zastosować i w jakim przypadku, ponieważ cyberprzystępstwa definiowane są w różny sposób w różnych państwach³².

Brak jest powszechnie akceptowalnej, jednolitej definicji pojęcia, które określało by grupę czynów zabronionych polegających na posługiwaniu się elektronicznymi systemami przetwarzania informacji do naruszania dóbr prawnych chronionych przez prawo karne³³. Polski system prawny nie posiada jednoznacznej definicji przystępności dokonywanej w Internecie i dzięki niej. K.J. Jakubski określa przystępność komputerową w szerokim rozumieniu, jako „wszelkie przystępne zachowania związane z działaniem elektronicznego przetwarzania danych, polegające zarówno na naruszeniu uprawnień do programu komputerowego, jak i godzące bezpośrednio w przetwarzaną informację, jej nośnik i obieg w komputerze oraz cały system połączeń komputerowych, a także w sam komputer. Zaznaczyć w tym miejscu należy, iż będą to zarówno czyny popełniane przy użyciu elektronicznych systemów przetwarzania danych (komputer jako narzędzie do popełnienia przystępstwa), jak i skierowane przeciwko takiemu systemowi”³⁴, jednakże czyny związane z nielegalnym obrotem elektronicznym nie wpisują się w podaną przez K.J. Jakubskiego definicję. Natomiast wg M. Sowy przystępstwa internetowe to „przystępstwa, w przypadku których usługi sieciowe (możliwości oferowane przez Internet) umożliwiły lub co najmniej ułatwiły sprawcy realizację zamierzonego czynu

³⁰ J. Czapiński, T. Panek (red.), *Diagnoza społeczna 2011. Warunki i jakość życia Polaków. Raport*, Warszawa 2011, s. 299-311.

³¹ B. Hołyst, *Socjologia kryminalistyczna, t. 1*, Warszawa 2007, s. 919.

³² A. Suchorzewska, *Ochrona prawna systemów informatycznych wobec zagrożenia cyberterroryzmem*, Warszawa 2010, s. 54-55.

³³ M. Siwicki, *Podział i definicja cyberprzystępstwa*, „Prokuratura i Prawo” 2012, nr 7-8, s. 241.

³⁴ K.J. Jakubski, *Przystępność komputerowa – zarys problematyki*, „Prokuratura i Prawo” 1996, nr 12, s. 34.

przestępnego albo jego poszczególnych stadiów. Innymi słowy, o przestępczości internetowej mówimy wtedy, gdy bez użycia sieci do popełnienia określonego czynu dojść by nie mogło lub jego dokonanie byłoby znacznie bardziej utrudnione³⁵. Komisja Wspólnot Europejskich w Komunikacie Komisji do Parlamentu Europejskiego, Rady oraz Komitetu Regionów, z dnia 22 maja 2007 r.³⁶, posłużyła się pojęciem *cybercrime* (cyberprzestępczość), przez które rozumie czyny przestępcze dokonane przy użyciu sieci łączności elektronicznej i systemów informatycznych lub skierowane przeciwko takim sieciom i systemom. W praktyce oznacza to, iż terminu cyberprzestępczość używać można w odniesieniu do trzech rodzajów przestępstw. Pierwszy obejmuje tradycyjne formy przestępstw, takie jak oszustwo, fałszerstwo, jednak w kontekście cyberprzestępczości odnoszą się one konkretnie do przestępstw popełnionych przy użyciu elektronicznych sieci informatycznych i systemów informatycznych. Drugi rodzaj stanowi publikacja nielegalnych treści w mediach elektronicznych. Trzeci rodzaj obejmuje przestępstwa typowe dla sieci łączności elektronicznej, tj. ataki przeciwko systemom informatycznym, ataki typu *denial of service* oraz hakerstwo³⁷.

Za J.W. Wójcikiem można wymienić niebezpieczeństwa związane z cyberprzestępczością i handlem w Internecie. Są to: „naruszenie praw autorskich poprzez plagiaty, oferty pisania na zamówienie i sprzedaż prac dyplomowych, pedofilia i twarda pornografia, nieuczciwa konkurencja (...) nielegalny handel gatunkami ginącymi lub zagrożonymi wyginięciem³⁸ (...) zakup lekarstw bez recepty z zagranicy (...) nielegalny handel antykami, dziełami sztuki³⁹, nielegalny handel bronią, materiałami wybuchowymi, amunicją, a także pomocnictwo w skonstruowaniu bomb (...) handel żywym towarem (...) dystrybucja utworów i materiałów o charakterze nazistowskim, rasistowskim lub szerzących nienawiść rasową⁴⁰ a także unikanie płatności przez kupującego, unikanie wysyłki towaru bądź wysyłka towaru innego niż zamówiony lub też o specyfikacji niezgodnej z podanym w aukcji opisie, kradzieże kont i podszywanie się pod innych sprzedających bądź kupujących, dostarczanie towaru w złym stanie przez pośrednika (poczte, firmę kurierską), kradzież wirtualnych dóbr i handel nimi. Oczywiście lista ta nie jest wyczerpująca ani zamknięta, gdyż Internet stanowi dynamicznie rozwijającą się platformę wymiany informacji, do której przenikają wszelkie formy przestępnego działania.

Dodatkowo, należy w tym miejscu zwrócić uwagę na charakterystykę światowej sieci, która wpływa na decyzje i zachowania jej użytkowników oraz w ewidentny sposób tworzy możliwości występowania patologicznych zjawisk. Zagrożenia związane ze specyfiką Internetu w kontekście handlu to: poczucie anonimowości, brak zaufania, brak scentralizowanej kontroli, światowy zasięg sieci, ciągły rozwój technologiczny, łatwość

³⁵ M. Sowa, *Odpowiedzialność karna sprawców przestępstw internetowych*, „Prokuratura i Prawo” 2002, nr 4, s. 62.

³⁶ COM(2007) 267.

³⁷ M. Siwicki, *op. cit.*, s. 247-248.

³⁸ Zob. W. Pływaczewski, *Nielegalny handel chronionymi gatunkami dzikiej fauny i flory*, „Przegląd Policyjny” 2010, nr 3(99), s. 39-61; W. Pływaczewski, *Międzynarodowa współpraca policyjna w zakresie przeciwdziałania przestępczości związanej z nielegalnym handlem chronionymi gatunkami fauny i flory*, „Przegląd Policyjny” 2010, nr 4(100), s. 71-94; W. Pływaczewski, *Inicjatywy Międzynarodowej Organizacji Policji Kryminalnej - INTERPOL na rzecz ochrony dzikich gatunków zwierząt*, „Prokuratura i Prawo” 2011, nr 10, s. 5-20.

³⁹ Zob. W. Pływaczewski, *Cooperation of Police Forces, Border Police and Custom Services in Combating Crime Against Cultural Heritage*, „Internal Security” 2011, vol. 3, s. 167-183; W. Pływaczewski, *Patologie w obrębie współczesnego rynku dzieł sztuki - perspektywa krajowa i międzynarodowe*, [w:] T. Gardocka, J. Sobczak (red.), *Prawna ochrona zabytków*, Toruń 2010.

⁴⁰ J.W. Wójcik, *Zagrożenia w cyberprzestrzeni a przestępstwa ekonomiczne*, Warszawa 2006, s. 11.

publikowania danych⁴¹. Bezosobowy kontakt nawiązywany za pośrednictwem komputera tworzy poczucie anonimowości, a co za tym idzie również braku przekonania o nieuchronności kary w przypadku działań łamiących normy prawne. Oprócz tego, jak dowodzą badania psychologów społecznych, anonimowość wpływa na mniejszy stopień poczucia samoświadomości – bycie nierozpoznawalnym sprawia, iż jednostka ludzka w mniejszym stopniu czuje się odpowiedzialna za własne zachowanie oraz za zgodność tego zachowania ze zinternalizowanymi normami⁴². Co więcej, jak w swoim słynnym eksperymencie dowiódł P. Zimbardo, anonimowość wpływa również na zwiększoną agresję oraz inne formy antyspołecznego zachowania⁴³. Zjawisko to można powiązać z brakiem kontroli społecznej podczas korzystania z Internetu – zachowanie nie jest poddawane bezpośredniej kontroli otaczających ludzi, stwarzając warunki do działań patologicznych, których w innym kontekście (w obawie przed reakcją otaczających ludzi) jednostka nie popełniłaby. Jak pisze B. Hołyst: „jednym (...) z czynników warunkujących podjęcie działań niezgodnych z przyjętymi normami jest stosunek pomiędzy wielkością ewentualnych kar a oczekiwaną nagrodą. Poczucie bezkarności stanowi istotny element sprzyjający podejmowaniu działań naruszających obowiązujące normy i może wynikać z dwóch powodów. Po pierwsze, z przekonania o wysokiej skuteczności własnych działań, po drugie zaś – z bezradności systemu kontroli społecznej”⁴⁴. Takie poczucie anonimowości, braku lęku przed karą sprawia, iż jednostka może być bardziej skłonna do angażowania się w obrót nielegalnym towarem, czy to jako kupujący czy sprzedający, lub także podejmowania oszukańczych praktyk mających na celu wprowadzenie w błąd drugiej strony, działając w ten sposób na jej szkodę.

Kwestia anonimowości łączy się w tym przypadku z problemem braku zaufania (rozumianego jako postrzegana uczciwość i chęć wypełnienia warunków transakcji⁴⁵) w Internecie. Według B. Hołysta „istotą patologii życia gospodarczego jest nadużycie zaufania. Normalne funkcjonowanie każdego systemu gospodarczego opiera się na wzajemnym zaufaniu różnych podmiotów stanowiących ten system. Bez wzajemnego zaufania nie jest możliwy proces wymiany ekonomicznej”⁴⁶. W warunkach Internetu istnienie zaufania pomiędzy dwoma stronami transakcji wydaje się jeszcze bardziej konieczne, ze względu na brak fizycznej możliwości weryfikacji zarówno tożsamości sprzedającego/ kupującego, jak i jakości, specyfikacji oferowanego towaru. W związku z powyższym, informacje na ten temat, uzyskiwane są jedynie, na zasadzie dobrej wiary, od strony przeciwnej. Zaufanie do sprzedającego lub kupującego zmniejsza postrzegane ryzyko i niepewność związaną z dokonywaniem anonimowych i bezosobowych zakupów w Internecie⁴⁷. Warto w tym kontekście przytoczyć wskaźniki poziomu zaufania w polskim społeczeństwie, które od lat utrzymują się na bardzo niskim poziomie w porównaniu do innych krajów. Tylko około 13% Polaków bowiem uważa, iż większości osób można zaufać, a aż 78%, że „ostrożności nigdy za wiele”⁴⁸.

⁴¹ B. Hołyst, *Kryminologia*, wyd. 2, Warszawa 2007, s. 572.

⁴² S. Prentice-Dunn, R. Rogers, *Deindividuation and anger-mediated interracial aggression: Unmasking regressive racism*, „Journal of Personality and Social Psychology” 1981, no 7, s. 69-73.

⁴³ D.T. Kenrick, S.L. Neuberg, R. Cialdini, *Psychologia społeczna – rozwiązane tajemnice*, Gdańsk 2002, s. 32.

⁴⁴ B. Hołyst, *Psychologia kryminalistyczna*, wyd. 3, Warszawa 2009, s. 482-483.

⁴⁵ K. Myuoung Soo, A. Jae-Hyeon, *op. cit.*, s. 85.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 483.

⁴⁷ M.E. Greiner, H. Wang, *Building Consumer – to - Consumer Trust in E - Finance Marketplaces: An Empirical Analysis*, „International Journal of Electronic Commerce” 2010-11, nr 15/2, s. 108.

⁴⁸ J. Czapiński, T. Panek (red.), *op. cit.*, s. 283.

Kolejnym swoistym zagrożeniem jest ogólnosiwiatowy zasięg sieci i zjawisk w niej zachodzących. Globalizacja, „w wyniku, której narody świata zostają włączone w jedno światowe społeczeństwo”⁴⁹ stanowi wyzwanie dla ustawodawstwa oraz służb kontrolnych poszczególnych krajów. Geograficzny zakres sieci, dzięki której możliwe jest dokonanie zakupu produktu legalnego w kraju, w którym jest on dozwolony oraz potencjalne sprowadzenie go do kraju, w którym ów produkt zamieszczony jest na liście towarów zakazanych, wzmaga konieczności współpracy poszczególnych organów państwowych, jak również rodzi silną potrzebę unifikacji, ujednolicenia przepisów. Przykładem takiego potencjalnego zjawiska jest chociażby działalność e – sklepów, oferujących tak zwane „dopalacze”. Zdelegalizowanie tego typu działalności w Polsce nie rozwiązało problemu, bowiem działalność ta nadal prowadzona jest za pomocą i pośrednictwem legalnych firm zarejestrowanych za granicą i oferujących przesyłkę, zakupionego nielegalnego towaru, do Polski (przykładowo strony: pyliki.com lub euforia-shop.pl). Produkty te bowiem w różnych państwach mają różny status prawny i tym samym handel nimi nie zawsze jest sprzeczny z obowiązującym prawem. Działalności tego typu sklepów nie można rozpatrywać w kategorii czarnego rynku w kraju, w którym produkt ten dopuszczony jest do obrotu. Jednakże w Internecie, obok tego typu stron, istnieją również portale i platformy internetowe skupione stricte wokół wymiany nielegalnych towarów, takich jak narkotyki, karty kredytowe, materiały zawierające pornografię dziecięcą czy też dane osobowe. W początkowej fazie ich funkcjonowanie oparte było na protokole IRC (*Internet Chat Relay*), umożliwiającym wysyłanie informacji, komunikacje w czasie rzeczywistym, by w późniejszym czasie przenieść się na dedykowane podziemne fora internetowe i wyspecjalizowane platformy wymiany⁵⁰.

W przypadku tego typu działalności, ze względu na jej stricte nielegalny charakter, podejmuje się próby ukrycia prawdziwej tożsamości użytkowników oraz zacierania śladów przeprowadzonych transakcji. Choć faktyczna anonimowość w sieci jest zagadnieniem dyskusyjnym, to istnieją możliwości i mechanizmy, zależne głównie od wiedzy i umiejętności poszczególnej jednostki, które „w większości przypadków są skuteczne i dzięki którym praca w sieci nie wiąże się z pozostawieniem śladów elektronicznych, które ułatwiłyby dotarcie do użytkownika”⁵¹. Najczęstszym, lecz także niedoskonałym rozwiązaniem jest korzystanie z tak zwanych *proxy*, pośredniczących serwerów znajdujących się na całym świecie i oferujących możliwość ukrycia numeru IP, służącego do identyfikacji komputera, za pomocą którego połączono się z Internetem.

Znacznie bardziej technologicznie zaawansowanym, a w konsekwencji zapewniającym całkowitą anonimowość jest wykorzystanie technologii *mix-net*, na przykład w formie sieci *TOR (The Onion Routing)*⁵². Z tego względu sieci te umożliwiają anonimowe dzielenie się zakazanym towarem w formie cyfrowej (na przykład materiałami pedofilskimi czy zoofilskimi) a także ogłoszeniami o sprzedaży zakazanych towarów, stając się popularnymi internetowymi czarnymi rynkami. Jedną ze stron ogłoszeniowych, działających w ramach sieci *TOR*, jest forum *Silk Road*, nazwane przez internautów popularnie „Amazonem nielegalnych substancji”⁵³. Funkcjonuje ona

⁴⁹ B. Hołyst, *op. cit.*, s. 549.

⁵⁰ M. Motoyama, D. McCoy, K. Levchenko, S. Savage, G. Voelker, *An Analysis of Underground Forums*, [w:] *IMC '11. Proceedings of the 2011 ACM SIGCOMM conference on Internet measurement*, ACM, Nowy Jork 2011, s. 71.

⁵¹ M. Kołodziej, *Ukrywanie i podszywanie się w Internecie*, Szczytno 2009, s. 68.

⁵² *Ibidem*, s. 80.

⁵³ A. Greenberg, *Black market site „Silk Road” Booming*, „Forbes” 08.06.2012 r., s. 34.

podobnie jak platformy aukcyjne, gdzie portal pełni jedynie rolę pośrednika umożliwiającego kontakt pomiędzy stronami wymiany handlowej. Sprzedawcy wystawiają swój nielegalny towar na sprzedaż, w różnych kategoriach, a kupujący za pośrednictwem wirtualnego systemu płatności, tak zwanego *bitcoin* (który uniemożliwia śledzenie transakcji jak w przypadku tradycyjnych przelewów i płatności internetowych) dokonują zakupów, u najbardziej rekomendowanych przez innych, kupujących. Wymiana finalizowana jest za pośrednictwem poczty, przy czym warto zaznaczyć, iż niektórzy sprzedawcy oferują wysyłkę do wszystkich krajów świata, zaś twórcy strony, w celach zapewnienia użytkownikom bezpieczeństwa, doradzają zamawianie paczek na adres inny niż miejsce zameldowania i korzystania z Internetu⁵⁴.

Rys. 1. Strona główna portalu *Silk Road* – anonimowego internetowego rynku.

The screenshot shows the Silk Road anonymous marketplace homepage. At the top, there is a header with the Silk Road logo (a camel and rider) and the text "Silk Road anonymous marketplace". To the right, there are navigation links: "messages(0) | orders(0) | account(\$0.00) | settings |" and a "Welcome" message. A search bar is located on the right side of the header. Below the header, there is a large banner with a countdown timer: "1 day 00 hrs 00 mins 00 secs until Four Twenty!!!". The main content area is divided into several sections. On the left, there is a "Shop by category:" list with various categories and their respective item counts. In the center, there are several product listings with images and prices. On the right, there is a "News:" section with several bullet points.

Shop by category:
 Drugs(2788)
 Cannabis(796)
 Dissociatives(48)
 Ecstasy(307)
 Opioids(211)
 Other(98)
 Prescription(541)
 Psychedelics(366)
 Stimulants(235)
 Apparel(28)
 Books(286)
 Computer equipment(13)
 Digital goods(219)
 Drug paraphernalia(74)
 Electronics(17)
 Fireworks(1)

Product Listings:

170\$ pecunix \$39.23	1 OZ of Jamaica Oil \$73.91	Need bitcoins? Bitcoins for your... \$0.00
20 Grams of MDMA crystals \$124.60	HYDRO 10/325 NORCO/LORATAB \$179.99	1oz - "Swazi Red" (Rooibaard)... \$29.61

News:

- Who's your favorite?
- Acknowledging Heroes
- A new anonym market **The Armory!**
- State of the R Address

Źródło: N. Christin, *Traveling the Silk Road: A measurement analysis of a large anonymous online marketplace*, s. 2 http://www.cylab.cmu.edu/research/techreports/2012/tr_cylab12018.html (dostęp 20.05.2012 r.).

Szacuje się, iż do połowy roku 2012 strona *Silk Road* posiadała od 30 do 150 tysięcy użytkowników, roczna wartość obracanego towaru wyniosła około 22 miliony dolarów, a zyski założycieli to prawdopodobnie około 1,7 miliona dolarów rocznie⁵⁵. *Silk Road* oferuje zakup przedmiotów w 220 kategoriach, od materiałów cyfrowych do pornografii, jednakże wyłącza z oferty materiały o charakterze pedofilskim, broń oraz kradzione karty kredytowe. Spośród 20 najbardziej popularnych kategorii w ofercie aż 16 dotyczy narkotyków, takich jak marihuana, haszysz, opiaty, heroina czy morfina a także możliwość zakupu leków wydawanych jedynie na receptę⁵⁶.

⁵⁴ N. Christin, *Traveling the Silk Road: A measurement analysis of a large anonymous online marketplace*, s. 3-4 http://www.cylab.cmu.edu/research/techreports/2012/tr_cylab12018.html (dostęp 20.05.2012 r.).

⁵⁵ *Ibidem*, s. 18.

⁵⁶ *Ibidem*, s. 8.

Tab. 1. Dwadzieścia najbardziej popularnych kategorii towarów na *Silk Road*, nazewnictwo kategorii jak w oryginale (tłumaczenie własne).

Kategoria	Liczba dostępnych przedmiotów	Procent wszystkich dostępnych przedmiotów
Trawka	3338	13.7%
Narkotyki (niesklasyfikowane)	2207	9.0%
Na receptę	1784	7.3%
Benzodiazepiny	1193	4.9%
Książki	955	3.9%
Cannabis	880	3.6%
Haszysz	821	3.4%
Kokaina	633	2.6%
Pigułki	473	1.9%
LSD	441	1.8%
Pieniądze	406	1.7%
Erotyka	385	1.6%
MDMA (ecstasy)	393	1.6%
Heroina	370	1.5%
Nasiona	375	1.5%
Sterydy	376	1.5%
DMT	343	1.4%
Opiaty	344	1.4%
Stymulanty	292	1.2%
Materiały cyfrowe	261	1.1%

Źródło: N. Christin, *Traveling the Silk Road: A measurement analysis of a large anonymous online marketplace*, s. 9 http://www.cylab.cmu.edu/research/techreports/2012/tr_cylab12018.html (dostęp 20.05.2012 r.).

Na początku lipca 2012 r., na portalu tym prowadziło działalność 564 sprzedających, w porównaniu do roku poprzedniego, w którym ich liczba wynosiła 220. Dane te wyraziście obrazują wzrostowy trend popularności strony⁵⁷. Zasięg portalu nie jest w żadnym stopniu ograniczony geograficznie, choć zdecydowana większość oferowanych towarów wysyłana jest ze Stanów Zjednoczonych.

Tab. 2. Kraje pochodzenia/wysyłki sprzedających na *Silk Forum*.

Kraj wysyłki	Udział procentowy
Stany Zjednoczone	43.86%
Nie podano	16.28%
Wielka Brytania	10.14%
Holandia	6.51%
Kanada	5.91%
Niemcy	4.50%
Australia	3.19%
Indie	1.22%
Włochy	1.02%
Chiny	0.97%
Hiszpania	0.93%
Francja	0.82%

Źródło N. Christin, *Traveling the Silk Road: A measurement analysis of a large anonymous online marketplace*, s. 11 http://www.cylab.cmu.edu/research/techreports/2012/tr_cylab12018.html (dostęp 20.05.2012 r.).

⁵⁷ *Ibidem*, s. 10.

Tab. 3. Kraje docelowe, do których oferowana jest wysyłka na *Silk Forum*.

Oferowana wysyłka do	Udział procentowy
Cały świat	49.70%
Stany Zjednoczone	35.13%
Unia Europejska	6.19%
Kanada	6.04%
Wielka Brytania	3.65%
Australia	2.87%
Cały świat z wyłączeniem USA	1.39%
Niemcy	1.03%
Norwegia	0.70%
Szwajcaria	0.61%
Nowa Zelandia	0.57%
Nie podano	0.26%

Źródło: N. Christin, *Traveling the Silk Road: A measurement analysis of a large anonymous online marketplace*, s. 11 http://www.cylab.cmu.edu/research/techreports/2012/tr_cylab12018.html (dostęp 20.05.2012 r.).

Co ciekawe, biorąc pod uwagę charakter wymiany oraz nieznaną stronę dokonujących transakcji, założenie iż i na tym rynku ma miejsce wysoka liczba różnego rodzaju oszustw wydaje się być realistyczne, jednakże jak pokazuje system oceny kupujących i sprzedających (działający na analogicznej zasadzie jak system komentarzy na portalach typu Allegro czy e – Bay), zdecydowana większość (97,8%) transakcji zakończyła się pomyślnie, gwarantując satysfakcję ze strony klientów⁵⁸.

Innymi podobnymi do *Silk Road* stronami działającymi w ramach sieci *TOR* i stanowiącymi rynki obrotu nielegalnymi produktami w Internecie są: *Black Market Reloaded* (<http://5onwnspjvuk7cwvk.onion/>⁵⁹) oraz *General Store* (<http://xqz3u5drneuzhaeo.onion/users/generalstore/>), obydwie strony zajmujące się głównie handlem narkotykami oraz *The Armory* (<http://ayjkg6ombrsahbx2.onion/>) broń i amunicja⁶⁰.

Rys. 2. Przykładowa oferta produktu ze strony *The Armory*, oferującej pośrednictwo w sprzedaży broni w Internecie i korzystającej z sieci *TOR*.

The screenshot shows a product listing for 'AR-15 Short Barrel Rifle Entry/Breaching' on the website 'THE ARMORY'. The page includes a search bar, navigation links, and a detailed description of the rifle. The rifle is shown in a black and white photograph. The description highlights its portability and accuracy, mentioning it is built as a breaching/entry rifle with a 14.5-inch long barrel. The listing also includes a list of custom features such as 5.56 / .223 caliber ammunition, a 7-inch stainless steel barrel, and a custom grip with a hidden compartment.

Źródło: <http://aststandonzombieisland.files.wordpress.com/2012/07/armory.png>, (dostęp 20.05.2012 r.).

⁵⁸ *Ibidem*, s. 14.

⁵⁹ Należy jednak pamiętać, iż otwarcie tych stron z poziomu konwencjonalnej przeglądarki jest niemożliwe, konieczna jest instalacja oraz konfiguracja specjalnego oprogramowania.

⁶⁰ *Ibidem*, s. 2.

Aby przeciwdziałać istnieniu tego typu stron, N. Christin, autor raportu o *Silk Road*, rozważa trzy możliwości prawdopodobnego rozwiązania problemu działania tego typu stron: po pierwsze, poprzez zaatakowanie sieci TOR, będącej podstawą działania tego typu portali; po drugie, zaatakowanie finansowego systemu rozliczania wymiany handlowej, to jest *BitCoin*; po trzecie, zaatakowanie systemu dostaw pocztowych⁶¹. Skuteczność tej propozycji jednak nie została do tej pory potwierdzona.

Innym miejscem wymiany nielegalnego towaru w Internecie są podziemne fora internetowe, takie jak: *BlackHatWorld*, *Carders*, *HackSector*, *HackElite*, *Freehack* i *L33tCrew*, skupiające osoby zajmujące się cyberprzestępczością i umożliwiające handel skradzionymi numerami kart kredytowych, danymi osobowymi i bankowymi, nielegalnym oprogramowaniem, narzędziami służącymi do popełniania oszustw internetowych i innym wirtualnym materiałem, który po sfinalizowaniu transakcji przesyłany jest w postaci cyfrowej bezpośrednio przez Internet do nabywcy⁶².

Tab. 4. Najbardziej popularne kategorie nielegalnych produktów na forum L33tCrew (podana liczba wątków na forum, 2011).

Kategoria	Kupię	Sprzedam
Płatności	8,507	8,092
Konta do gier internetowych	2,379	2,584
Konta bankowe	2,119	2,067
Karty kredytowe	996	1160
Oprogramowanie	729	1410
Narzędzia do popełniania oszustw internetowych	652	1155
Poradniki	950	537

Źródło: M. Motoyama, D. McCoy, K. Levchenko, S. Savage, G. Voelker, *An Analysis of Underground Forums*, [w:] IMC '11. *Proceedings of the 2011 ACM SIGCOMM conference on Internet measurement*, ACM, Nowy Jork 2011, s. 74.

Powyższa tabela ilustruje jedynie liczbę dostępnych ofert kupna i sprzedaży na jednym z wielu forum internetowych. Wielkość tego typu czarnych rynków określa się zwykle w nawiązaniu do całkowitych strat konsumentów powodowanych przestępstwami dokonywanymi w Internecie. W zależności od przyjętej metodologii, szacunki te różnią się od siebie w znacznej mierze, przykładowo autorzy rocznego *Raportu o Przestępczości Internetowej* podają, iż wielkość światowego rynku powiązanego z oszustwami internetowymi wyniosła w 2008 r. 266 mln dolarów, natomiast specjaliści z amerykańskiej Federalnej Komisji Handlu oceniają wielkość rynku na około 1,8 mld dolarów⁶³.

Wyżej wymienione, poznane do tej pory, nielegalne strony i portale internetowe (a także dane o wielkościach ich obrotów oraz zysków) stanowią prawdopodobnie jedynie znikomą część funkcjonujących w Internecie czarnych rynków. Z racji nielegalnej działalności, strony te są doskonale ukryte, a opinia społeczna, organy zajmujące się wykrywaniem tego typu działań, nie znają bądź w niewielkim stopniu mają wgląd, w szczególności przestępczej działalności dokonywanej za ich pośrednictwem. Nie

⁶¹ *Ibidem*, s. 21.

⁶² M. Motoyama, D. McCoy, K. Levchenko, S. Savage, G. Voelker, *op. cit.*, s. 72.

⁶³ N. Christin, D. Molnar, S. Egelman, *This Is Your Data on Drugs: Lessons Computer Security Can Learn From The Drug War*, [w:] *Proceedings of the 13th New Security Paradigms Workshop*, Concord, Massachusetts 2010, s. 2.

oszacowana jest także prawdziwa liczba podobnych stron oraz wartość dokonywanych transakcji, co sprawia, iż ciemna liczba, czyli ilość przestępstw nieujawnionych i niezarejestrowanych jest bardzo wysoka⁶⁴. Niewątpliwie wpływ na to ma również charakter wymiany sprawiający, iż można określić to zjawisko jako „przestępczość bez ofiar”, co jest typowe dla kategorii przestępstw gospodarczych, charakteryzujących się „brakiem elementu przemocy(...)anoniowością, pozornym brakiem osób pokrzywdzonych czy poszkodowanych”⁶⁵.

Omówiony powyżej proceder stanowi zjawisko ukryte, nieznanie szerszej grupie osób, tymczasem obrót towarami nielegalnymi oraz inne nieprawidłowości związane z wymianą handlową nie są jedynie domeną stron funkcjonujących w obrębie sieci TOR. Problemy te, choć oczywiście w znacznie mniejszym stopniu, dotyczą też popularnych portali aukcyjnych, takich jak e – Bay, Allegro a także innych stron umożliwiających zamieszczanie ogłoszeń kupna/sprzedaży. Dopuszczenie produktów do obrotu na tych stronach regulowana jest po pierwsze przez ustawodawstwo kraju, w którym zarejestrowana jest działalność gospodarcza, po drugie przez wewnętrzne normy i regulacje samych właścicieli portali, stron. Przykładowo, lista towarów niedopuszczonych do obrotu na polskim portalu aukcyjnym Allegro obejmuje między innymi: alkohol, bilety na imprezy artystyczne, rozrywkowe lub sportowe, broń, amunicję, wiatrówki, dane osobowe, adresy e - mail i usługi e - mailingu, dowody rejestracyjne oraz karty pojazdu, instrumenty finansowe, udziały w spółkach, materiały wybuchowe i pirotechniczne, narkotyki i substancje o właściwościach psychoaktywnych, niebezpieczne substancje chemiczne, organy ludzkie lub zwierzęce, piramidy finansowe, pornografię, prace magisterskie, licencjackie itp., produkty lecznicze, przedmioty naruszające prawa uzyskane przez osoby trzecie, przedmioty nieoryginalne (podróbki), rośliny i zwierzęta gatunków inwazyjnych, rybackie narzędzia i urządzenia do połowów, tytoń i wyroby tytoniowe, wirusy komputerowe i oprogramowanie szpiegujące, zwierzęta⁶⁶. Wielokrotne próby wprowadzenia do sprzedaży tych towarów mogą skutkować reakcją administratorów Allegro w postaci zawieszenia lub usunięcia konta czy zawiadomienia organów ścigania a co za tym idzie - odpowiedzialnością karną⁶⁷. W przypadku niektórych towarów sprzedawcy podejmowali próby obejścia tych regulacji. Zaobserwowano bowiem pojawienie się aukcji, na których oferowano „smycz plus psa gratis” albo „plakat zespołu plus gratis bilet na koncert”, dzięki czemu faktycznym przedmiotem sprzedaży pozostawał towar niezakazany.

Osobnym zagadnieniem pozostaje handel artykułami podrobionymi (podróbkami), takimi jak perfumy, materiały fonograficzne, odzież, sprzęt RTV i inne, które ze względu na trudności w odróżnieniu od oryginału, dość łatwo wprowadzić do obiegu. Działania ze strony administratorów portalu Allegro podejmowane są przy ewidentnym braku różnic w cechach fizycznych produktów wystawianych lub po otrzymaniu zgłoszeń od oszukanych konsumentów. Powoduje to, iż rzeczywista skala handlu podróbkami jest również bardzo trudna do ustalenia. Dodatkowo pamiętać należy, iż istnieje zjawisko polegające na zakupie podrobionego asortymentu przez świadomego

⁶⁴ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia*, Gdańsk 2007, s. 227.

⁶⁵ *Ibidem*, s. 295.

⁶⁶ *Towary zakazane i dopuszczone warunkowo. Regulamin Allegro*, http://allegro.pl/help.php?tid=73&tids=71_73&zoom=N (dostęp 10.05.2012 r.).

⁶⁷ *Powody ograniczenia lub zawieszenia konta. Regulamin Allegro*, http://allegro.pl/help_item.php?tid=71&item=303&zoom=N (dostęp 10.05.2012 r.).

użytkownika, który najczęściej dokonuje go, z chęci posiadania „markowego” produktu ale nabytego jak najniższym kosztem.

Podsumowanie

Należy zauważyć, iż zakres przestępstw gospodarczych związanych z wymianą handlową w Internecie jest bardzo szeroki, obejmujący niemal wszystkie zjawiska związane z nielegalnymi rynkami w tradycyjnym wymiarze, czyli między innymi: sprzedaż narkotyków i substancji psychotropowych, leków, broni, amunicji i materiałów wybuchowych, narzędzi i organów, zagrożonych gatunków fauny i flory oraz produktów pochodzących z ich przetworzenia, towarów podrobionych, materiałów zawierających treści o charakterze pedofilskim, materiałów nawołujących do nienawiści o podłożu rasowym, alkoholu i tytoniu bez uiszczonych opłat akcyzowych, prac dyplomowych i wiele innych. Dodatkowo, pojawiają się także zjawiska nowe jak: handel informacjami zdobytymi w sposób nielegalny, barterowa wymiana plików w sieciach typu *peer – to – peer*, a nawet kradzieże wirtualnych przedmiotów (z użyciem przemocy) wykorzystywanych w grach komputerowych *MMORPG (Massive Multiplayer Role Playing Game)*⁶⁸.

Z przedstawionych w pracy powodów, oszacowanie rozmiaru zjawiska nielegalnych rynków w Internecie jest bardzo trudne. Co więcej, jak każde przestępstwo gospodarcze, patologie te charakteryzują się pozornym brakiem ofiar, w związku z czym organy ścigania nie posiadają o nich wiedzy, co z kolei powoduje iż ciemną liczbą tego zjawiska jest bardzo wysoka. Pamiętać należy także o technologicznych uwarunkowaniach, z jednej strony pozwalających na ukrycie śladów i dowodów przestępstwa, z drugiej wymagających od organów ścigania i ustawodawców ciągłych zmian, dostosowywania prawa i przeciwdziałań do dynamicznie zmieniających się warunków. Istotną kwestią jest również fakt, iż sprawcy dokonują tego typu przestępstw w stosunkowo długich przedziałach czasu nierzadko wykorzystując luki w zabezpieczeniach systemów użytkowników, którzy nie są nawet świadomi iż stali się celem ataku. Kolejną przeszkodę w określeniu skali zjawiska stanowią przepisy prawne, a właściwie brak wspólnej kwalifikacji karnej dla czynów przestępnych popełnianych w Internecie, co skutkuje również brakiem zbiorczych statystyk dotyczących tego zjawiska. O wyzwaniach związanych z szacowaniem wielkości czarnych rynków w Internecie pisze także wspomniany na łamach tego artykułu N. Cristin, do największych wyzwań i problemów zaliczając: stosunkową nowość zjawiska, oparcie szacunków na początkowych cenach produktów nie na faktycznie dochodzących do skutku transakcjach⁶⁹ lub na szkodach powstałych w wyniku nielegalnej działalności, brak informacji na temat faktycznej jakości i specyfikacji produktów⁷⁰ a także ciągły rozwój technik, za pomocą których dokonywane są przestępstwa.

Dalszy wzrost popularności sieci Internet oraz powstawanie, co raz to nowszych technologii z nią związanych spowoduje, nie tylko „rozkwit” nielegalnej działalności, zarówno pojedynczych osób jak i grup przestępczych, ale również wskaże nowe „wrażliwe obszary” podatne na nielegalne ataki czy działania. Dlatego też niezwykle istotne, w przeciwdziałaniu temu zjawisku, będzie wzmocnienie współpracy organów

⁶⁸ M. Kołodziej, *op. cit.*, s. 71.

⁶⁹ Faktyczna cena produktu po negocjacji pomnożona przez ilość towaru.

⁷⁰ N. Cristin, D. Molnar, S. Egelman, *op. cit.*, s. 3-7.

krajowych, europejskich oraz międzynarodowych a także zaangażowanie środowisk akademickich jak i sektora prywatnego. Należy także zwiększyć nacisk na popularyzację wiedzy na temat zagrożeń związanych z obrotem elektronicznym wśród społeczeństwa.

Streszczenie:

Internet bez wątpienia stanowi jeden z największych wynalazków końca XX w., który zrewolucjonizował niemal wszystkie dziedziny życia społecznego i gospodarczego, umożliwiając stworzenie społeczeństwa informacyjnego. Światowa sieć stała się miejscem, do którego, kolejno przenoszą się wszystkie zjawiska społeczne, w tym i wymiana handlowa, tworząc w ten sposób dynamicznie rozwijający się rynek internetowy. Niestety rynek ten charakteryzuje się wszystkimi patologiami i nieprawidłowościami występującymi też w tradycyjnej formie oraz, z powodu specyfiki Internetu (to jest między innymi poczucia anonimowości, nieograniczonego zasięgu sieci oraz ciągłych zmian technologicznych) możliwościami pojawiania się nowych dysfunkcji w obrocie towarów. Artykuł ten ukazuje rodzaje patologii występujących w obrocie elektronicznym, ukazując technologiczne uwarunkowania pozwalające w anonimowy sposób sprzedawać na czarnych internetowych rynkach takie towary jak: twarde i miękkie narkotyki, broń, dane kart kredytowych i wiele innych. Wyjaśnia się także problemy związane z próbami oszacowania wielkości tego typu rynków. Dodatkowo, oprócz problematyki czarnych rynków, porusza się także zagadnienia nieprawidłowości, która występuje na legalnych platformach wymiany, takich jak Allegro czy e-Bay.

Słowa kluczowe:

rynek internetowy, handel elektroniczny, nielegalny handel elektroniczny, cyberprzestępczość, przestępczość internetowa

Title:

Online markets. Definition and the estimate of threats

Summary:

Internet is without a doubt one of the most important inventions of the end of the 20th century. It has revolutionized almost all aspects of everyday life, creating so-called "informational society". The worldwide web has become a place where all the phenomena (including trade) known from the real life can be observed. Unfortunately, the new internet markets are characterized by the same set of pathologies and dysfunctions as in traditional forms and, due to the Internet specificity (inter alia, sense of anonymity, worldwide reach of the network and constant technological development) a lot of new dysfunctions may occur. The article shows the different kind of economic offences on the Internet connected to trade (online shopping) and presents technological circumstances allowing to (in an anonymous way) sell and buy on the online black markets such products such as: illegal drugs, weapons, data of credit and debit and many others. Also, the problems associated with attempts to estimate the online black markets' are explained. Last but not least, apart from the above-mentioned problems, the article explores the pathological phenomena on the legal trade sites, such as Allegro and e-Bay.

Keywords:

online market, e-commerce, illegal online trade, cybercrime, internet crime

ROZDZIAŁ XIII

Sektor turystyki jako obszar zainteresowania zorganizowanych struktur przestępczych

Etiologia zjawiska

Współczesna turystyka jest coraz częściej postrzegana jako liczący się obszar aktywności gospodarczej¹. Wpływy z sektora usług turystycznych stanowią w wielu krajach, zwłaszcza wyróżniających się szczególnymi walorami przyrodniczymi oraz unikatowym dziedzictwem kulturowym, znaczący procent dochodu narodowego². Wzrastająca w dotychczas niespotykanym tempie mobilność miłośników różnych form turystyki, mająca ścisły związek z rosnącą zasobnością mieszkańców niektórych obszarów naszego globu powoduje, że poznawanie nowych atrakcyjnych miejsc, połączone z aktywnym wypoczynkiem, sportem i rekreacją, staje się zjawiskiem niezwykle popularnym, przybierającym niejednokrotnie masowe rozmiary. Dzięki szybkiej komunikacji, przede wszystkim lotniczej, pokonywanie nawet międzykontynentalnych odległości nie stanowi dziś takiego problemu, jak miało to miejsce w nieodległej przeszłości. Ten dynamiczny rozwój poszczególnych gałęzi sektora turystyki powoduje, że możemy dziś mówić o istnieniu tzw. rynku turystyki ściśle powiązanego z przemysłem turystycznym. Rynek ten obejmuje przede wszystkim branżę hotelarską (wielkie sieci hotelowe, centra SPA, pensjonaty, schroniska itd.). Nie mniej ważną gałęzią tego rynku jest **międzynarodowa oraz krajowa sieć biur turystycznych** (touroperatorów). Podobną dynamiką rozwoju wyróżnia się branża produkcji różnego rodzaju akcesoriów turystycznych, począwszy od specjalistycznych pojazdów przeznaczonych do pokonywania przeszkód terenowych, a skończywszy na odzieży i osobistym sprzęcie turystycznym. Wystarczy zauważyć, że tylko sam ruch podglądaczy ptaków (*birdwatching*), skupiający w Europie ok. 8 milionów miłośników przyrody, zapewnia zbyt m.in. dla producentów aparatów fotograficznych, kamer, teleobiektywów, przenośnych multimedialnych rejestratorów i odtwarzaczy, lornetek czy odzieży

¹ Według klasycznej definicji turystyki, zaproponowanej przez W. Hunzikera i K. Krapfa – „turystyką jest ogół stosunków i zjawisk wynikających z podróży i pobytu w obcych miejscowościach, o ile nie powstaje w ich wyniku trwałe osiedlenie się i o ile nie jest to związane z żadną działalnością zarobkową”, G. Gołębski (red.), *Kompendium wiedzy o turystyce*, Warszawa 2006, s. 19. Należy jednakże zgodzić się z opinią wyrażoną przez W. Radeckiego, że współczesne definicje turystyki są znacznie bardziej rozbudowane, W. Radecki, *Ochrona walorów turystycznych w prawie polskim*, Warszawa 2011, s. 21.

² Według raportu *World Tourism Barometer* za 2011 r., przygotowywanego przez Światową Organizację Turystyczną (UNWTO – United Nations World Tourism Organization) dochód z sektora turystyki szacowany był na 1.030 mld \$ (740 mld euro) w skali światowej. Największy wzrost przychodu w 2011 roku - w stosunku do roku poprzedniego - odnotowano w Ameryce Północnej (+5,7%), Europie (+5,2%), Azji , w tym obszar Pacyfiku (+4,3%) oraz Afryce (+2,2%). Natomiast ujemny przychód odnotowano na Bliskim Wschodzie (-1,4 %), co potwierdza tezę, że brak stabilności politycznej ma bezpośredni wpływ na rozwój turystyki. W przypadku Bliskiego Wschodu długotrwały konflikt palestyńsko-izraelski skutecznie zniechęca turystów do przyjazdu w rejon narażony na zamachy terrorystyczne lub działania wojenne, www2.unwto.org (dostęp 21.04.2012 r.).

maskującej. Analogicznie sytuacja wygląda w tzw. branży łowieckiej. Na jej rzecz pracuje tysiące małych i wielkich wytwórni. Są to przede wszystkim producenci broni myśliwskiej oraz sprzętu optycznego i specjalistycznej odzieży, a także okazjonalnych gadżetów. Wyjątkowo rozwiniętą siecią produkcji, dystrybucji i sprzedaży poszczycić się może także branża zaopatrująca miłośników rybołówstwa śródlądowego i morskiego. Na tle wymienionych obszarów aktywności gospodarczej, wpisujących się w ramy przemysłu turystycznego, a tym samym szeroko definiowanego rynku turystyki, szczególną pozycję zajmuje działalność kulturalna kojarzona nie tylko z publicznymi placówkami muzealnymi, ale także coraz bardziej dochodowymi prywatnymi instytucjami popularyzującymi światowe i narodowe dziedzictwo historyczne (w tym militarne), naukowe oraz artystyczne. Transakcje związane z nabywaniem przez te placówki cennych obiektów stanowią współcześnie liczący się segment międzynarodowego rynku dzieł sztuki³.

Branżą silnie związaną z turystyką a zarazem przynoszącą inwestorom największe dochody jest **sektor budownictwa**. W jego ramach realizowane są znaczące inwestycje, m.in. wzbogacające infrastrukturę turystyczną. Działalność w tym obszarze ukierunkowana jest głównie na poprawę istniejącej bazy hotelowej i gastronomicznej oraz tworzenie innych usług komplementarnych (mariny, wyciągi narciarskie, oceanaria, specjalistyczne inwestycje związane z odnową biologiczną i kosmetyką itd.). Należy zauważyć, chociażby na tle wybiórczo zaprezentowanych segmentów działalności gospodarczej bezpośrednio lub pośrednio związanych z turystyką, że przedstawione formy aktywności gospodarczej przynoszą coraz większe zyski. Korzystna koniunktura na tym rynku zachęca tym samym inwestorów do systematycznego poszerzania oferty związanej z usługami turystycznymi. Oznacza to również, że działalność ta jest obecnie i prawdopodobnie będzie w przyszłości przedmiotem różnego rodzaju zabiegów oraz manipulacji ze strony świata przestępczego. Z jednej strony zorganizowane struktury przestępcze traktują bowiem sektor turystyki jako w miarę bezpieczny **obszar prania pieniędzy** pochodzących z nielegalnych źródeł, z drugiej natomiast poszczególne gałęzie usług turystycznych uznawane są przez syndykaty przestępcze jako szczególnie **lukratywna forma pomnażania dochodów**⁴.

W niniejszym opracowaniu, które stanowi zaledwie wprowadzenie do problematyki tzw. przestępczości turystycznej postrzeganej z perspektywy przestępczości zorganizowanej, sektor turystyki traktowany jest wielorako. W pierwszej kolejności analizowany jest on jako obszar nielegalnych inwestycji, w tym głównie prania pieniędzy pochodzących z nielegalnych rynków (narkotyki, broń, handel ludźmi, prostytutka, hazard itd.). W kolejnych częściach artykułu autor przedstawia najczęściej odnotowywane przez organy ścigania zorganizowane przejawy aktywności przestępczej w sferze szeroko rozumianej turystyki, odnosząc je do tych przestępstw, których sprawcami lub ofiarami są najczęściej turyści (rozboje, kradzieże, oszustwa, wymuszenia, szantaże itd.).

³ Zob. W. Pływaczewski, *Kryminologiczno-kryminalistyczne aspekty fałszerstw dzieł sztuki*, [w:] K. Krajewski (red.), *Nauki penalne wobec problemów współczesnej przestępczości. Księga jubileuszowa z okazji 70. rocznicy urodzin Profesora Andrzeja Gaberle*, Warszawa 2007, s. 569.

⁴ Por. E.W. Pływaczewski, *Pranie brudnych pieniędzy. Możliwości przeciwdziałania z uwzględnieniem roli systemu bankowego*, Toruń, s. 20 i n.; W. Jasiński, *Pranie brudnych pieniędzy*, Warszawa 1998, s. 10 i n.; J. Grzywacz, *Pranie pieniędzy. Metody. Raje podatkowe. Zwalczanie*, Warszawa 2011, s. 55-140.

Fenomenologia zjawiska – związki zorganizowanej przestępczości z sektorem usług turystycznych

Według danych Biura Narodów Zjednoczonych do spraw Narkotyków i Przystępczości oraz Banku Światowego przestępczość generuje ok. 4 % światowego PKB⁵. Tak wysoki udział nielegalnego obrotu na tle globalnej gospodarki związany jest z dynamicznym rozwojem czarnych rynków. Wymienia się tu przede wszystkim takie zjawiska jak: przemysł i handel ludźmi, nielegalny rynek handlu bronią i sprzętem wojskowym, korupcję, produkcję podrabianych towarów itd. Niewątpliwie do rangi globalnego problemu urasta też zjawisko nielegalnego obrotu odpadami oraz handel chronionymi gatunkami fauny i flory.

a) Branża inwestycyjna

Jak wcześniej podkreślono, spośród wyróżnionych wcześniej gałęzi gospodarki związanych z turystyką, **branża inwestycyjna** stanowi priorytetowy kierunek zainteresowania zorganizowanych organizacji przestępczych. Aktywność tych struktur przejawia się przede wszystkim w przejmowaniu nieruchomości wyróżniających się szczególnymi walorami turystycznymi. Niejednokrotnie znajdują się one w obrębie specjalnych stref chronionych (parki narodowe i krajobrazowe, rezerwy przyrody, unikatowe przyrodniczo siedliska fauny i flory). W celu uzyskania odpowiednich zgód na lokalizację inwestycji na terenach objętych taką ochroną lub w ich otulinach organizacje przestępcze korzystają z różnych form pozaprawnego wpływu na decyzje urzędnicze. Najczęściej w grę wchodzi **łapówki** na wielką skalę, bądź **szantaże**. Metody te praktykowane są przede wszystkim przez włoskie organizacje mafijne (sycylijskie, neapolitańskie, kalabryjskie)⁶. W ten sam sposób wymuszane są na urzędnikach pozytywne ekspertyzy środowiskowe. Od zawartej w nich oceny zależy bowiem rozpoczęcie oraz kontynuowanie określonej inwestycji. W podobny sposób dochodzi do „poprawiania” niekorzystnych dla organizacji mafijnych rozstrzygnięć dotyczących planów zagospodarowania przestrzennego, czy też innych decyzji administracyjnych uzależniających podjęcie inwestycji. Celem tego rodzaju bezprawnych zabiegów może być również, co potwierdziła m.in. rodzima afery gruntowa z najwyższymi dostojnikami życia politycznego w tle, **przekształcanie użytków rolnych na cele pozarolnicze**, w szczególności związane z turystyką i rekreacją. Wspomniana afery ukazała jednocześnie, że skala zagrożeń przestępczością wymierzoną w integralność środowiska przyrodniczego jest poważna⁷. Należy zauważyć, że coraz częściej stosowaną formą korumpowania urzędników przez zorganizowane struktury przestępcze jest pozyskiwanie przychylności poprzez fundowanie im różnego rodzaju ekskluzywnych pobytów w atrakcyjnych zakątkach świata (Bermudy, Bahamy, Hawaje, Malediwy). Stałym punktem programu takiego wypoczynku są również usługi seksualne oferowane przez

⁵ Zob. United Nations Office on Drugs and Crime, *The Globalisation of Crime. A Transnational Organized Crime Threat Assessment*, United Nations publication, Sales No. E.10.IV.6, 2006, s. 45 oraz G.R. Hewman (ed.), *Crime and Punishment. Around the World*, ABC-CLIO, LLC, Santa Barbara, California, 2010, s. 262.

⁶ Na temat działalności włoskich organizacji mafijnych w sektorze turystyki zobacz m.in. – D. Siegel, H. van de Bunt, D. Zaitch, *Global Organized Crime. Trends and Developments. Studies of Organized Crime*, Dordrecht 2003, s. 167.

⁷ Por. A. Podgórecki, *Patologie życia publicznego*, Warszawa 1969; także B. Kudrycka, *Neutralność polityczna urzędników*, Warszawa 1998. Zagadnienia te poruszane są m.in. w pracy G. Kędzierska, W. Plywaczewski (red.), *Kryminologia wobec współczesnych zagrożeń cywilizacyjnych*, Olsztyn 2010, s. 49 i n.

wynajęte przez mafię prostytutki. Nie rzadko inicjowane przez gangi przestępcze ekscesy erotyczne urzędników stanowią dla przestępców kompromitujący materiał, wykorzystywany do szantażowania przekupnych przedstawicieli administracji rządowej lub samorządowej. Szczególną aktywnością w sektorze budowlanym wyróżniają się również greckie oraz tureckie organizacje przestępcze, które wyspecjalizowały się w przejmowaniu atrakcyjnych terenów na wybrzeżu Morza Śródziemnego. Rozmiar tego zjawiska jest na tyle znaczny, że istnieje obawa trwałego zakłócenia procesu zrównoważonego rozwoju wskazanych regionów. Chęć pomnażania nielegalnych dochodów przez **gangi developerskie**, m.in. poprzez przejmowanie cennych obszarów przyrodniczych jest tak silna, że świadomie pomijane są podstawowe wymogi dotyczące bezpieczeństwa, w szczególności normy technologiczne. W konsekwencji dochodzi do coraz częstszych katastrof budowlanych. Chaotyczna zabudowa prowadzi przede wszystkim do zawłaszczania przez wspomniane gangi terenów wyróżniających się wyjątkowymi walorami krajobrazowymi. Z czasem, na skutek koncentracji inwestycji, głównie masowo powstających obiektów hotelowych, miejsca te tracą swoje pierwotne atuty, przekształcając się w typowe centra masowej turystyki.

b) Rosyjska przestępczość zorganizowana

Głębokie przeobrażenia jakie miały miejsce w Europie w latach 80. ubiegłego wieku wywarły także istotny wpływ na rozwój przestępczości. Przede wszystkim w tym okresie powstawały i umacniały swoją pozycję różnorodne organizacje przestępcze. Część z nich przekształciła się z czasem w wielkie nielegalne konsorcja. Dominującą rolę wśród nich zaczęły odgrywać rosyjskie i rosyjskojęzyczne gangi, które z biegiem lat umocniły się do tego stopnia, że zaczęły przejmować najbardziej dochodowe sektory gospodarki światowej, w tym w szczególności branżę wydobywcia i dystrybucji ropy naftowej i gazu⁸. Wygenerowane zyski zasilać zaczęły także sektor inwestycji związany z turystyką. Z czasem obszar ten stał się domeną rosyjskojęzycznych organizacji przestępczych. Pieniądze pochodzące z nielegalnych transakcji przeznaczane były najczęściej na zakup atrakcyjnych nieruchomości, zwłaszcza w tych krajach, które cieszą się uznaniem rosyjskich turystów. Niewątpliwie do nich można zaliczyć Francję (Lazurowe Wybrzeże), Ukrainę (Krym), Zjednoczone Emiraty Arabskie (Dubaj), Egipt (wybrzeże Morza Czerwonego), Australię (południowe oraz wschodnie wybrzeże), Turcję (wybrzeże Morza Śródziemnego) oraz przede wszystkim Cypr. W szczególności popularne kurorty cypryjskie uważane są dziś za ważne ośrodki aktywności rosyjskich organizacji przestępczych, które specjalizują się w lokowaniu nielegalnych dochodów w przedsięwzięcia związane z szeroko rozumianym sektorem turystyki⁹.

c) Sektor usług seksualnych

Obraz współczesnej turystyki podlega ciągłym przeobrażeniom. Na tle tradycyjnych rodzajów wypoczynku i rekreacji pojawiają się nowe formy aktywności. Tym samym sukcesywnie zmienia się także oferta tego sektora. Jest ona wzbogacana przez biura turystyczne o niekonwencjonalne formy spędzania wolnego czasu. Pośród

⁸ Zob. J.D. Serio, *Investigating the Russian Mafia*, Carolina Academic Press 2009, s. 45; także H. Abadinsky, *Organized Crime*, Wadsworth, Cengage Learning, Belmont 2010, s. 242.

⁹ Por. K. Laskowska, *Rosyjskojęzyczna przestępczość zorganizowana. Studium kryminologiczne*, Białystok 2006, s. 122, 140, 155, 199, 280 i 282.

nich coraz częściej pojawiają się propozycje korzystania - w ramach oferowanych wycieczek - z usług seksualnych. Jak wynika z informacji podmiotów monitorujących to zjawisko, w ostatnich latach tak zwana **turystyka seksualna** zaczęła przybierać niepokojące rozmiary. Geografia tego zjawiska w zasadzie pokrywa się z najbardziej popularnymi kierunkami podróży turystycznych. Do najbardziej znanych krajów kojarzonych m.in. z seksturystyką należy zaliczyć Tajlandię, Indonezję, Laos, Kambodżę, Wietnam, Kenię, Indie, a także liczne państwa leżące w basenie Morza Karaibskiego. Proceder ten ma przede wszystkim podłoże społeczne i gospodarcze. Główne ośrodki oferujące usługi seksualne dla turystów znajdują się przede wszystkim w krajach dotkniętych ubóstwem i bezrobociem. Niejednokrotnie pożytki z turystyki stanowią dla gospodarek tych krajów, a tym samym dla lokalnej społeczności, główne źródło dochodu. Fakt ten wyjaśnia, dlaczego rządy tych państw nie podejmują zdecydowanych działań na rzecz ograniczenia rynku usług seksualno-rozrywkowych. Pamiętać należy również, że rynek ten wspierany jest często przez wysokich urzędników państwowych szczebla rządowego lub samorządowego oraz przekupnych policjantów i polityków. Nie jest tajemnicą, że wielu z nich posiada intratne udziały w branży rozrywkowej (kasyna, domy publiczne, tzw. salony masażu). Szczególną dynamiką rozwoju wyróżnia się sektor gier losowych ściśle powiązany z usługami seksualnymi. Główne ośrodki hazardu, kontrolowane przez zorganizowane struktury przestępcze, znajdują się w najważniejszych światowych kurortach, przez co branża ta zapewnia tym organizacjom stałe i wyjątkowo wysokie dochody.

Zdecydowany sprzeciw światowej społeczności budzi w szczególności kojarzone z turystyką **zjawisko seksualnego wykorzystywania nieletnich (dzieci)**. Tego rodzaju forma eksploatacji dzieci, będąca w rzeczywistości zakamufłowaną formą pedofilii, stanowi najbardziej skrajny przykład zjawiska turystyki seksualnej. W ostatnich latach proceder ten zaczyna przybierać coraz szersze rozmiary, zwłaszcza w znanych azjatyckich kurortach. Zdaniem ekspertów z organizacji *Save the Children* w większości przypadków **przestępcze sieci**, które zdominowały rynek prostytucji dziecięcej, korzystają ze wsparcia przedstawicieli lokalnej administracji oraz policji. Dzięki tej ochronie oficjalne operacje służące przeciwdziałaniu temu zjawisku, które co jakiś czas inicjowane są przez służby bezpieczeństwa poszczególnych państw, wydają się być mało efektywne, o czym świadczą niepokojąca skala tego zjawiska. Najczęściej praktykowaną formą ukrywania dziecięcej prostytucji jest fałszowanie metryk wykorzystywanych seksualnie dziewcząt i chłopców. Często tego rodzaju kamuflaż jest zbędny, bowiem właściciele domów publicznych na bieżąco są informowani przez skorumpowanych urzędników o planowanych kontrolach służb policyjnych. Na tle działań zmierzających do przeciwdziałania zjawisku seksualnego wykorzystywania dzieci niezwykle ważną inicjatywą jest zawarte 24 kwietnia 2012 r. w Wiedniu porozumienie pomiędzy *ONODC (United Nations Office on Drug and Crime)* oraz *UNWTO (United Nations World Tourism Organization)*. Obie organizacje zobowiązały się do ścisłej współpracy w zakresie walki ze zjawiskiem międzynarodowej turystyki seksualnej¹⁰. Według informacji Interpolu głównymi udziałowcami w licznych kasynach w Ameryce Środkowej i Południowej są **syndykaty narkotykowe**, w szczególności meksykańskie, brazylijskie i kolumbijskie. Uważa się, że pieniądze pochodzące ze sprzedaży narkotyków prane są w popularnych

¹⁰ www.unodc.org (dostęp 23.04.2012 r.)

kurortach Meksyku i Wenezueli, a także na Bahamach i Kajmanach¹¹. Na tle podziału wpływów z tego sektora dochodzi do ostrej rywalizacji pomiędzy poszczególnymi gangami narkotykowymi. W przypadku Meksyku i Brazylii można już mówić o tzw. wojnie gangów, która coraz częściej angażuje także siły rządowe. O rozmiarach tego zjawiska świadczą liczby zabitych, zarówno członków organizacji przestępczych, przedstawicieli administracji, mediów, a przede wszystkim policjantów i żołnierzy¹². Ofiarami tych krwawych porachunków stają się też turyści.

Pośród praktykowanych przez **narkotykowe gangi** sposobów wymuszania pożądanego zachowania na pierwszym miejscu należy wymienić bogaty katalog zabiegów korupcyjnych. Przy czym w grę wchodzi nie tylko tradycyjne środki przekupstwa, czyli oferowanie urzędnikom lub policjantom znacznych sum pieniędzy, ale także udzielanie wsparcia w staraniach o atrakcyjne posady, sponsorowanie drogich wycieczek zagranicznych oraz finansowanie usług seksualnych. Wobec opornych stosowane są różne formy zastraszania przeciwników i ich najbliższych. Są to głównie groźby, wyrafinowane uszkodzenia ciała, szantaże, zabójstwa oraz - coraz częściej praktykowane przez narkotykowe syndykaty - porywania przeciwników i członków ich rodzin. Szczególnym okrucieństwem wyróżniają się meksykańskie gangi narkotykowe. Wyspecjalizowały się one m.in. w obcinaniu głów swoim oponentom i eksponowaniu ciał ofiar w miejscach publicznych¹³.

d) Proceder uprowadzania turystów i wymuszania okupów

Jak potwierdzają międzynarodowe raporty, coraz częściej ofiarami uprowadzeń są turyści. W ten sposób, poprzez wymuszanie okupów, gangi kryminalne oraz skrajne ugrupowania rebelianckie, działające głównie w krajach o niestabilizowanej sytuacji politycznej, próbują zasilać budżety swoich organizacji. Szczególnie niebezpiecznym kierunkiem podróży jest Kolumbia. Wprawdzie w ostatnich latach rząd tego kraju podjął, przy udziale Stanów Zjednoczonych, zdecydowane działania wymierzone przeciwko terrorystycznym organizacjom partyzanckim, jednakże proceder ten wciąż stanowi realne zagrożenie dla bezpieczeństwa osób odwiedzających ten kraj. Wśród krajów, które znajdują się na czarnej liście publikowanej przez światowe służby dyplomatyczne znajduje się, oprócz wymienionych wcześniej krajów, także Somalia, niektóre państwa Afryki, Irak, Pakistan, Afganistan, a także administrowany przez Rosję rejon Zakaukazia, w szczególności Czeczenia. Głośne stało się m.in. porwanie i długotrwałe przetrzymywanie przez separatystów czecheńskich dwóch polskich obywaterek, które w górach Kaukazu prowadziły badania naukowe¹⁴. Podobny los spotkał również uprowadzoną przez kolumbijską organizację terrorystyczną *FARC (Fuerzas Armada Revolucionarias de Columbia – Rewolucyjne Siły Zbrojne Kolumbii)* kandydatkę na urząd prezydenta Francji Ingrid Betancourt, którą w skrajnych warunkach w dżungli partyzanci przetrzymywali ponad siedem lat. Należy zauważyć, że jedną z form stosowaną przez porywaczy jest m.in. **kolektywny kidnaping (potluck fishing)**. Polega ona na zatrzymywaniu turystycznych autokarów i zmuszaniu ich pasażerów do

¹¹ Szerzej na ten temat: United Nations Office on Drug and Crime, *Crime, Violence, and Development. Trends, Costs and Policy Options in the Caribbean*, March 2007, s. 262.

¹² Zob. M. Stasiński, *Bitwa o Rio de Janeiro*, „Gazeta Wyborcza” 26.11.2010 r., s. 10.

¹³ Zob. G.W. Grayson, *Mexico Narco-Violence and a Failed State?*, Transaction Publishers, New Jersey 2010, s. 179 i n.

¹⁴ www.wprost.pl/ar/7357/Bez-granic (dostęp 20.06.2012 r.).

przemieszczenia się w głąb dżungli. Kolejnym problemem sygnalizowanym, tym razem przez światowe służby ochrony szlaków wodnych, jest swoisty renesans piractwa. W szczególności chodzi tu o przejmowanie przez piratów atrakcyjnych jachtów sportowych lub statków turystycznych w celu ich późniejszej sprzedaży. Stałym elementem tego rodzaju operacji jest także wymuszanie okupu w zamian za uwolnienie członków załóg porywanych jednostek. Przy okazji takich pirackich ataków dochodzi do grabieży mienia żeglarzy, a niejednokrotnie do uszkodzenia ich ciała lub - w skrajnych przypadkach - pozbawienia życia członków zaatakowanej załogi. Do najbardziej niebezpiecznych akwenów kojarzonych z tego rodzaju przestępczą aktywnością zalicza się wschodnie wybrzeże Afryki (na wysokości Somalii) oraz szlaki wodne okalające wyspy indonezyjskie. Podobnie złą sławą wśród miłośników morskich sportów cieszą się wody przybrzeżne Nigerii i niektóre rejon basenu Morza Karaibskiego. Natomiast w porwaniach morskich specjalizują się przede wszystkim gangi somalijskie. Wprawdzie ich aktywność skierowana głównie na porwanie dużych statków, gwarantujących otrzymanie znaczącego okupu, jednak nie gardzą oni mniejszymi jednostkami pływającymi, o czym mogła się przekonać załoga francuskiego jachtu sportowego uprowadzonego na wodach Oceanu Indyjskiego¹⁵.

Ochrona turystów przed wszelkiego rodzaju zamachami staje się poważnym wyzwaniem dla licznych służb porządkowych (tzw. policje turystyczne) na całym świecie, w szczególności w tych rejonach naszego globu, które ze względu na swoje unikatowe walory, są szczególnie preferowane przez podróżujących. Na przykład w Afryce ochroną turystów przed atakami dzikich zwierząt, ale także przed zamachami ze strony gangów kłusowniczych zajmują się m.in. specjalne służby ochrony parków narodowych. W Kenii obowiązki te powierzono Kenijskiej Służbie Ochrony Przyrody (*Kenya Wildlife Service – KWS*). W jej strukturze został wyodrębniony Wydział Ochrony Przyrody (*Wildlife Protection Department*), którego zadaniem jest przede wszystkim zapobieganie bezprawnym aktom skierowanym wobec dzikich zwierząt, w szczególności zwalczanie kłusownictwa. Ponadto strażnicy KWS chronią te siedliska cennych gatunków fauny, które mogą być zagrożone na skutek rabunkowej działalności człowieka. Do podstawowych obowiązków strażników tej jednostki należy również czuwanie nad bezpieczeństwem turystów. Jest to szczególnie ważne zadanie, bowiem w przeszłości dochodziło do licznych zamachów na turystów za strony gangów kłusowników¹⁶. Również i obecnie afrykańskie służby ochrony przyrody odnotowuje sporadyczne przypadki zamachów na turystów odwiedzających parki i rezerваты. Pamiętać należy również, że wielu z nich nie przestrzega obowiązujących przepisów, co powoduje, że - w pewnym stopniu - przyczyniają się do własnego pokrzywdzenia¹⁷.

Z zamachami na turystów oraz na ośrodki wypoczynkowe kojarzona jest także działalność niektórych plemiennych gangów Beduinów zamieszkujących egipski

¹⁵ Francuscy żeglarze zostali uprowadzeni w 2008 r. w zatoce Aden u wybrzeży Somalii. Porywacze zażądali za ich oswobodzenie ok. 1,5 mln \$. Dzięki skutecznej akcji komandosów francuskich porwani zostali uwolnieni – www.psz.pl (dostęp 21.04.2012 r.). Wspomniana operacja francuskich sił specjalnych stanowiła dla światowej społeczności wyraźny sygnał do podjęcia inicjatywy na rzecz powołania „międzynarodowej policji morskiej” do patrolowania somalijskich wód przybrzeżnych.

¹⁶ W 1989 r. z rąk somalijskich kłusowników zginął w Parku Narodowym Kora wybitny badacz życia dzikich kotów Georg Adamson, zwany „ojcem lwów” (w języku suahili – *Baba ya Simba* - zob. J. Perry, *Wielka Księga Dzikich Zwierząt*, Warszawa 2008, s. 61).

¹⁷ Na ten temat - W. Pływaczewski, *Combating Organised Poaching in Africa: Activities of the Kenya Wildlife Service*, [in:] W. Pływaczewski (ed.), *Organized Crime and Terrorism. Reasons – Manifestation – Counteractions*, Olsztyn 2011, s. 40 i n.

półwysep Synaj. Do niedawna synajskie klany zajmowały się przede wszystkim przemytem broni z Egiptu do Strefy Gazy. Obecnie obszar ich zainteresowania został znacznie poszerzony, m.in. o handel narkotykami i ludźmi, w tym przerwot kobiet do domów publicznych. Jednakże głównym źródłem dochodów tych gangów jest współcześnie szmugiel afrykańskich imigrantów do Izraela. Według E. Jaariego wartość tego procederu szacuje się na 300 mln \$¹⁸. Także porwania turystów w celu wymuszenia okupu wpisują się coraz częściej w działalność wspomnianych organizacji przestępczych. Na przykład w 2012 r. Beduini uprowadzili trójkę turystów z Korei Południowej. W styczniu tego samego roku zaatakowali oni i ograbili położony nad Morzem Czerwonym ośrodek wczasowy Aqua-Sun¹⁹.

e) Turystyka narkotykowa

Zjawisko tzw. turystyki narkotykowej należy rozpatrywać z perspektywy funkcjonujących na świecie systemów prawnych przeciwdziałania narkomanii. Najprościej można je podzielić na represyjne, liberalne i pośrednie. Jako przykład radykalnego podejścia do tego problemu mogą służyć modele obowiązujące w wielu azjatyckich państwach, w szczególności w Tajlandii, Singapurze i Malezji. Podobnie można ocenić antynarkotykowe regulacje niektórych państw Ameryki Południowej oraz większości krajów arabskich. Należy jednakże podkreślić, że w przypadku niektórych państw, praktyka ścigania tzw. przestępstw narkotykowych w sposób zasadniczy odbiega ustawowych założeń²⁰. Zdecydowanie restrykcyjny jest model amerykański. Przyjmuje się, że ze względu na fakt skazywania w tym kraju za posiadanie narkotyków, co ma bezpośrednie przełożenie na wyjątkowo wysoką liczbę odsiadujących wyroki, Stany Zjednoczone obok Chin i Rosji wskazywane są – jak na razie – jako główny orędownik surowej polityki karnej. Stosuje się ją nie tylko wobec członków zorganizowanych struktur, ale także tych wszystkich, którzy korzystają z usług narkotykowego podziemia. Zaprzeczeniem modelu represyjnego są rozwiązania przyjęte w Holandii, a także w innych krajach (Szwajcaria, Portugalia, Czechy)²¹. Ponieważ na świecie dominują rozwiązania represyjne, sytuacja taka wyzwała szereg negatywnych zjawisk kryminogennych. Jednym z nich, mającym bezpośredni związek z działalnością syndykatów narkotykowych, jest efekt **tzw. taksy kryminalizacyjnej** (*crime tariff*). Polega on na zawyżaniu cen narkotyków przez syndykaty na skutek zwiększenia ryzyka spowodowanego wzmoczoną aktywnością organów ścigania²². Niewątpliwie z punktu widzenia narkotykowych gangów jedną z docelowych grup konsumenckich są turyści, dlatego też główne ośrodki dystrybucji narkotyków są najczęściej zlokalizowane

¹⁸ Na ten temat zobacz – R. Stefanicki, *Rokosz Beduinów na Synaju*, „Gazeta Wyborcza” 18-19.02.2012 r., s. 11.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Należy jednakże zauważyć, że tradycyjnie represyjny model walki z narkotykami uległ także w tych krajach głębokim zmianom. Na przykład w Brazylii i Meksyku przewidziano możliwość odstąpienia od ścigania osoby posiadającej niewielką ilość narkotyku.

²¹ Na przykład w Portugalii po 12 latach od dekryminalizacji posiadania lekkich narkotyków liczba tzw. przestępstw narkotykowych spadła o połowę. Na marginesie należy zauważyć, że eksperyment portugalski stanowi czytelne potwierdzenie słuszności polityki rezygnacji z odpowiedzialności karnej za posiadanie niewielkiej ilości narkotyków – zob. www.narkopolityka.pl

²² Szeroko na ten temat – K. Krajewski, *Sens i bezsens prohibicji. Prawo karne wobec narkotyków i narkomanii*, Kraków 2001; K. Krajewski, *Czy zalegalizować narkotyki? Wokół debaty amerykańskiej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1992, nr 2.; zob. też – W. Pływaczewski, *Prohibicja czy legalizacja – kontrowersje wokół modelu przeciwdziałania narkomanii*, [w:] W. Pływaczewski (red.), *Wybrane zagadnienia kryminologii*, Olsztyn 2007, s. 19-24.

w atrakcyjnych rejonach świata, gdzie koncentruje się tzw. przemysł turystyczny. Należy także zwrócić uwagę na uboczny efekt holenderskiej polityki w zakresie reglamentacji narkotyków. Otóż w następstwie dość śmiałego eksperymentu, polegającego m.in. na umożliwieniu konsumentom zakupu - w kontrolowanych przez państwo punktach sprzedaży (*coffee shops*) - niewielkich ilości narkotyków, rozwinęła się **tzw. turystyka narkotykowa**. Do Holandii masowo zaczęli przyjeżdżać obywatele ościennych państw, w szczególności z Francji, Niemiec i Belgii, w celu zaopatrzenia się w zakazane w ich krajach specyfiki. Zjawisko to przybrało już tak niepokojące rozmiary, że rząd holenderski podjął działania na rzecz ukrócenia tego procederu poprzez korektę obowiązujących przepisów. Zmiany te przewidują, że dotychczasowy swobodny dostęp do reglamentowanych produktów będą posiadać jedynie pełnoletni obywatele Holandii. Okazało się bowiem, że dotychczasowy popyt na narkotyki - stymulowany przez rzesze młodych konsumentów z innych krajów - wykorzystywały gangi narkotykowe, które stworzyły niezwykle rozbudowaną i ekspansywną sieć dystrybucji narkotyków, bezpośrednio powiązaną z południowoamerykańskimi kartelami. Gangi te systematycznie zawyżały cenę oferowanego towaru, przejmując tym samym znaczące dochody wygenerowane dzięki masowej turystyce narkotykowej i po części liberalnej polityce władz holenderskich. Nowe rozwiązania prawne mają zatem na celu pozbawienie liderów narkotykowego podziemia tych zysków i tym samym ograniczenie ich pozycji na czarnym rynku²³. W świetle przedstawionych faktów jednoznacznie wynika, że dotychczasowy represyjny model walki z narkomanią nie przynosi oczekiwanych rezultatów. Paradoksalnie, to właśnie takie środki jak łagodzenie represji i wprowadzanie alternatywnych form ograniczania narkomanii przynoszą lepsze efekty w walce z miękkimi narkotykami, aniżeli zaostrzenie odpowiedzialności karnej. Prawdę te potwierdza m.in. raport Światowej Komisji ds. Polityki Narkotykowej z czerwca 2011 r. Komisja ta wykazała, że w ostatnich latach nastąpił niepokojący wzrost spożycia poszczególnych rodzajów narkotyków, w szczególności opium (o 34%) i kokainy (o 27%). Proporcjonalnie wzrosła także liczba osób uzależnionych. Oznacza to, że finansowe wspieranie represyjnych systemów przeciwdziałania narkomanii w poszczególnych krajach nie przekłada się na oczekiwane efekty. Komisja uznała zatem, że sensowniejsze jest przeznaczanie tych środków na szeroko rozumianą profilaktykę. Ponadto postuluje ona odstąpienie od bezwzględного zakazu upraw, konsumpcji i handlu narkotykami we wszystkich przypadkach nie związanych z zorganizowaną przestępczością²⁴.

Wypada w tym miejscu przypomnieć, że dzieje turystyki narkotykowej są niezwykle bogate. Już w XVIII w. organizowane były pierwsze grupowe podróże Europejczyków do tych rejonów świata, gdzie ich uczestnicy bez trudu mogli korzystać z sieci palarni opium (np. Azja Południowo-Wschodnia). Wyjazdy te zapoczątkowały tym samym zorganizowany przemyt surowców narkotykowych do Europy. Do niedawna rozkwit turystyki narkotykowej kojarzony był z subkulturą *hippies*. Mekką tego ruchu stał się m.in. Nepal oraz indyjski region Goa. Współcześnie ta forma pseudo-turystyki występuje też w niektórych rejonach Ameryki Południowej (zażywanie koki) oraz

²³ Por. B. Hołyst, *Kryminologia*, Warszawa 2009, s. 233-240; J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia*, Gdańsk 1999, s. 378-413.

²⁴ United Nations Office on Drug and Crime, *World Drug Report 2012*, www.unodc.org (dostęp 3.07.2012 r.). Członek Komisji R. Branson niezwykle dosadnie podsumował dotychczasowe wysiłki społeczności światowej w walce z narkotykami – „Dotychczasowa wojna kosztowała podatników miliony dolarów, nakarmiła bandytów i uśmierciła tysiące ludzi”.

w krajach arabskich (żucie *khat*).

Należy także zauważyć, że turyści wykorzystywani są często przez gangi jako **kurierzy do przemytu narkotyków**. Większość z nich, kierując się chęcią szybkiego zarobku, świadomie godzi się na współpracę z syndykatami narkotykowymi. Zdarzają się jednakże sytuacje, kiedy to nieświadomi turyści, zostają wplątani w przemyt narkotyków. Na przykład działający we Włoszech gang składający się z imigrantów z Maroka wykorzystywał do przerzutu narkotyków zmotoryzowanych turystów włoskich podróżujących po północnej Afryce. Byli oni zwabiani, pod pretekstem udzielenia noclegu lub zaproszenia na rodzinne uroczystości, do domów współpracujących z gangiem obywateli marokańskich, po to aby można było w czasie takich odwiedzin umieścić w samochodach trefny towar. W ten sposób, poprzez terytorium Hiszpanii, do Włoch docierało ok. 45 kg narkotyków dziennie²⁵.

f) Nielegalna imigracja i handel ludźmi

Analiza relacji istniejących pomiędzy zjawiskiem handlu ludźmi oraz nielegalną imigracją a sektorem turystyki prowadzi do zasadniczego wniosku: turystyka zawsze traktowana jest przez organizacje przestępcze instrumentalnie, to znaczy jako rodzaj kamuflażu dla ukrywania nielegalnych interesów. Organizacje te stosują sprawdzone od dawna metody przerzutu osób, które pragną wydostać się ze swoich krajów ogarniętych konfliktami zbrojnymi lub dotkniętych zapaścią gospodarczą. Jedną z nich, praktykowaną od dawna przez **gangi werbunkowo-przemysłnicze**, jest zaopatrywanie uchodźców w podrobione lub przerobione dokumenty podróży. Popularnym zabiegiem jest też ukrywanie prawdziwego celu podróży poprzez zaopatrywanie przekraczających granice w **falszywe wize turystyczne** lub dokumenty potwierdzające wykupienie usługi turystycznej, co ma służyć osłabieniu czujności służb granicznych. **Zjawisko pozorowanych podróży turystycznych** kojarzone jest także z procederem handlu ludźmi, w szczególności z nielegalnymi adopcjami oraz przeszczepami. W przypadku zaistnienia jakichkolwiek trudności na granicy państwa docelowego inicjatorzy takich wyjazdów powołują się na prawo do swobodnego przemieszczania się oraz chęć poznawania świata. Coraz powszechniej spotykaną formą „legalizowania” nielegalnych pobytów imigrantów są też **fikcyjne małżeństwa**. Aranżują je gangi, które stanowią jedno z istotnych ogniw podziemnej sieci werbunkowo-przerzutowej²⁶.

g) Wyludzenia, oszustwa oraz kradzieże na szkodę turystów

Zabiegi mistyfikacyjne oraz kamuflaż - wpisujące się w definicję pozorowanej turystyki - wykorzystywane są również przez **międzynarodowe gangi specjalizujące się w żebractwie**. W większości przypadków ich członkowie - indagowani przez służby graniczne lub imigracyjne o cel przyjazdu do danego kraju – deklarują chęć skorzystania z walorów turystycznych określonego kraju. Jak potwierdzają światowe organizacje zajmujące się monitorowaniem tego problemu, **żebracze gangi** tworzą niezwykle rozbudowaną i mobilną sieć przestępczą. Jej specyficzną cechą jest umiejętność szybkiego dostosowywania się do nowych realiów, co w praktyce oznacza możliwość

²⁵ przewodnik.onet.pl/.../maroko-turysci-kurierami-narkotykowymi (dostęp 2.07.2012 r.).

²⁶ Por. J. Shinn (ed.), *Fires Across the Water. Transnational Problems in Asia*, A Council on Foreign Relations Book, New York 1998 oraz J. Bray, *Fiance & Marriage Visas. A Couple's Guide to U.S. Immigration*, Delta Printing Solution, INC. 2010, s. 8 i n.

przejmowania takich obszarów przestępczej aktywności jak uliczna prostytutka i hazard, oszustwa, kradzieże kieszonkowe, kradzieże w supermarketach, wymuszania „usług” oraz rozboje. Wspomniane gangi działają w zasadzie w większości znanych światowych ośrodkach turystycznych. Wyłudzeniem pieniędzy zajmują się głównie kobiety i dzieci, przy czym uczestniczący w tym procederze, w celu wzbudzenia współczucia wśród potencjalnych ofiarodawców, stosują różne przemysłowe techniki psycho-manipulacyjne. W tym celu zebrzący poddawani są m.in. odpowiedniej charakteryzacji. Polega ona często na pozorowanym oszpecaniu twarzy. Organy ścigania odnotowują też coraz częściej przypadki celowego okaleczenia osób zajmujących się zebraniem²⁷. Praktyki te stosowane są zwłaszcza wobec dzieci, które – z uwagi na łatwość wywołania współczucia wśród potencjalnych ofiarodawców – angażowane są przez zorganizowane struktury przestępcze kontrolujące tzw. przestępczość uliczną (*street crime*)²⁸. Dodatkowym zajęciem wspomnianych gangów jest **okradanie turystów**. Często w procederze tym udział bierze większa liczba osób. Są to m.in. obserwatorzy, specjaliści od wywoływania sztucznego tłoku, bezpośredni realizatorzy kradzieży oraz osoby przejmujące trefny towar. Wspomniana struktura przestępcza kojarzona jest głównie z gangami kieszonkowców oraz taxi-gangami. Zjawisko to występuje w popularnych centrach wypoczynkowych, towarzysząc masowej turystyce. W Europie zorganizowanymi sieciami zajmującymi się zebractwem, oszustwami, ulicznym hazardem oraz kradzieżami kieszonkowymi na szkodę turystów zajmują się przede wszystkim **romskie i albańskie organizacje przestępcze**. Wysoki poziom przestępczej profesjonalizacji cechuje także **lokalne gangi** działające w popularnych kurortach w Hiszpanii oraz we Włoszech. Ocenę tę można z powodzeniem odnieść również do charakterystyki gangów południowoamerykańskich, w szczególności meksykańskich, boliwijskich oraz brazylijskich. W przypadku Brazylii, której rząd konsekwentnie realizuje program eliminowania niebezpiecznych stref, szczególną aktywnością wyróżniały się dotychczas niezwykle aktywne gangi zajmujące się okradaniem plażowiczów, w szczególności korzystających z uroków znanych na całym świecie plaż w Rio de Janeiro (Copacabana, Leblon, Ipanema)²⁹.

Inną formą działalności przestępczej kojarzoną często z turystyką są różnego rodzaju **losowe gry uliczne**. Sektor ten opanowany jest przez niewielkie, ale bardzo sprawne, grupy przestępcze wchodzące w skład zorganizowanych struktur specjalizujących się w przestępczości ulicznej³⁰. Członkowie wspomnianych gangów wyróżniają się perfekcyjną znajomością technik poszczególnych gier oraz szczególną umiejętnością wzbudzania zaufania wśród zdezorientowanych turystów. Należy dodać, że oszustwa uliczne, w tym zwłaszcza związane z nielegalnymi grami, dokonywane są w bardzo krótkich przestrzeniach czasowych. Działalność ta koncentruje się przede wszystkim w miejscach szczególnie odwiedzanych przez turystów. Znajdują się one pod stałą kontrolą służb porządkowych, z tego też powodu członkowie gangów ulicznych zajmujący się hazardem stosują zakamuflowany system porozumiewania się oraz

²⁷ Zobacz na temat zebranych gangów – P. Heinonen, *Youth Gangs and Street Children. Culture, Nurture and Masculinity in Ethiopia. Social Identities*, vol. 7, Berghahn Books, New York-Oxford 2011, s. 113; C.H. Hartjen, S. Priyadarsini, *The Global Victimization of Children*, Springer 2012, s. 20 i n.; także E. Sitek, *Zebraczy biznes*, „Policja 997” 2012, nr 82.

²⁸ Zob. H. Fruhling (ed.), *Crime and Violence in Latina America. Citizen Security, Democracy, and the State*, J.S. Tuchlin, H.A. Golding, Woodrow Wilson Center Press, Washington, D.C., 2003, s. 200.

²⁹ Por. M. Maguire, *Street Crime*, Dartmouth 1996, s. 579 oraz M. Maguire, R. Morgan, R. Reiner (ed.), *The Oxford Handbook of Criminology*, Oxford-New York 2007, s. 1024 i n.

³⁰ *Ibidem*.

³⁰ *Ibidem*.

ostrzeżenia przed policyjnymi patrolami³¹.

h) Nielegalny rynek usług medycznych i kosmetycznych

Należy zauważyć, że coraz większą popularność na świecie zyskuje **turystyka medyczna (w tym aborcyjna) oraz kosmetyczna**. Również i ten intratny segment usług nie rzadko przejmowany jest przez organizacje przestępcze. W powstających masowo klinikach przeprowadzane są **nielegalne zabiegi przerywania ciąży**, także w sytuacjach, kiedy aborcja może zagrazać życiu pacjentki. Zorganizowane struktury przestępcze o zasięgu międzynarodowym kontrolują także **rynek przeszczepów**. Działające w wielu krajach gangi werbunkowe typują przyszłych dawców narządów i dostarczają wytypowane osoby do klinik w Europie lub Stanach Zjednoczonych. Gangi te coraz częściej tworzą swoje oddziały w krajach dotkniętych ubóstwem. Chodzi tu zwłaszcza o te kraje, których obywatele, najczęściej znajdujący się dramatycznej sytuacji finansowej, godzą się na sprzedaż własnych narządów lub członków rodziny. Przeważnie werbunek potencjalnych dawców odbywa się z rażącym naruszeniem prawa oraz standardów etycznych. Odnotowywane są także liczne przypadki pozyskiwania narządów bez zgody dawcy. Uwaga ta dotyczy przede wszystkim dzieci. Dzieje się też tak wówczas, kiedy osoby typowane do roli dawcy narządu są po prostu porywane wprost z ulicy. Zabieg pozbawiania tych osób konkretnego narządu odbywa się niejednokrotnie w anty-sanitarnych warunkach, kończąc się nie rzadko śmiercią operowanej osoby³².

i) Nielegalny rynek handlu chronionymi gatunkami fauny i flory

Problematyka ochrony środowiska naturalnego postrzegana z perspektywy współczesnej turystyki jest niezwykle złożona. Obejmuje ona nie tylko tradycyjne formy ochrony poszczególnych gatunków roślin i zwierząt oraz ich siedlisk, ale także nowe, niezwykle groźne zjawiska, które stanowią wyzwanie dla instytucji ochrony przyrody oraz wyspecjalizowanych służb policyjnych. Rola tych ostatnich, jak podkreślają kryminolodzy, będzie coraz bardziej wzrastać chociażby dlatego, że handel ginącymi gatunkami fauny i flory staje jednym z najbardziej dochodowych nielegalnych rynków. Oznacza to, że międzynarodowe organizacje przestępcze coraz ekspansywniej przejmować będą poszczególne gałęzie tych rynków. Już dziś szacuje się dochody z tego procederu na ok. 10-20 mld euro rocznie³³. Specyfiką nielegalnej działalności związanej z handlem fauną i florą, kojarzonej ze zorganizowaną przestępczością, jest także to, że z uwagi na swój międzynarodowy charakter nie przypomina ona najczęściej

³¹ Por. D. Simonis, *Spain*, Ebook Edition, Lonely Planet 2009, s. 319; również *Street Justice. Relation in the Criminal Underworld*, Cambridge University Press, New York 2006, s. 8 i n. Również autor niniejszego artykułu przeprowadził w 2010 r. badania dotyczące sygnalizowanej problematyki. Przedmiotem badań była działalność gangów ulicznych działających na La Rambla - głównej promenadzie Barcelony (materiał przygotowany do publikacji).

³² Na temat poszczególnych form handlu ludźmi zobacz: B. Hołyst, J. Bryk, I. Malinowska (red.), *Metody działania sprawców przestępstw handlu ludźmi*, Szczytno 2008, s. 8-116; Z. Lasocik (red.), *Handel ludźmi. Zapobieganie i ściganie*, Warszawa 2006, s. 275-331; W. Pływaczewski (red.), *Handel ludźmi – współczesne niewolnictwo*, Olsztyn 2006, s. 12-18 i 32-37; J. Bryk, I. Malinowska (red.), *Walka z handlem ludźmi w aspekcie współpracy międzynarodowej. Polsko-ukraińska wymiana doświadczeń i umiejętności praktycznych*, Szczytno 2007, s. 73 i n.

³³ W. Pływaczewski, *Masajowie: między obroną odwiecznych tradycji a wyzwaniem współczesności (perspektywa „wildlife crime”)*, „Olsztyńskie Studia Afrykanistyczne” 2011, t. II, s. 171.

tradycyjnych form aktywności kryminalnej. Należy bowiem zauważyć, że międzynarodowa przestępczość ekologiczna w wielu przypadkach, na marginesie nie do końca słusznie, kojarzona jest z zaproponowaną przez Edwina M. Schura konstrukcją „przestępstw bez ofiar”³⁴. Uwaga ta odnosi się nie tylko do handlu chronionymi gatunkami fauny i flory, postrzeganego jako zjawisko o zasięgu globalnym, ale również do różnych form zanieczyszczenia ziemi, wody i powietrza. Pośród nich należałoby odrębnie wskazać takie zjawiska jak: nielegalny obrót odpadami czy też rabunkowe wycinanie lasów pierwotnych oraz nielegalny handel drewnem pochodzącym z chronionych obszarów leśnych. Dzięki rozwojowi ekokryminologii (zielona kryminologia – *green criminology*) współczesna nauka o przestępstwie i przestępczości przekracza utrwalone w kryminologii granice, wskazując jednocześnie na te zjawiska, które wprawdzie nie zawsze korespondują z normatywnymi kryteriami definiowania zjawisk o charakterze kryminalnym, jednakże – według zielonych kryminologów – stanowią ważny komponent definicji tzw. przestępstwa ekologicznego³⁵. Jako wzorcowy przykład tak rozumianego zjawiska może służyć działalność niektórych ponadnarodowych konsorcjów, wykorzystujących w procesie produkcji naturalne surowce pochodzenia roślinnego i zwierzęcego. Często pochodzą one z obszarów objętych ścisłą ochroną przyrodniczą lub bywają pozyskiwane z rażącym naruszeniem prawa krajowego i międzynarodowego. Skomplikowana sieć dostawców wspomnianych koncernów, opierająca się w głównej mierze na działalności różnego rodzaju firm krajowych, niejednokrotnie podporządkowanych lokalnym gangom, powoduje że wielkie **międzynarodowe sieci spożywcze lub koncerny pozyskujące i przerabiające drewno**, poprzez swoje nie zawsze transparentne powiązania, wspierają tym samym czarne rynki pozyskiwania i handlu naturalnymi zasobami środowiska³⁶. Potwierdzeniem tej tezy jest działalność prestiżowych sieci gastronomicznych zaspakajających gusta majątnych turystów poprzez serwowanie im delikatesowych produktów pochodzenia roślinnego lub zwierzęcego objętych międzynarodowymi zakazami³⁷.

Jednakże głównym czynnikiem, który wywiera największy wpływ na rozmiar przestępczości zorganizowanej wymierzonej w chronione gatunki fauny i flory jest **masowa turystyka**. Mamy tu do czynienia z dość paradoksalną sytuacją, bowiem z jednej strony dochody z masowej turystyki umożliwiają podejmowanie kosztownych przedsięwzięć związanych z ochroną przyrody, z drugiej natomiast zachęcają **gangi przemytniczo-klusownicze** do rozwijania nielegalnej działalności. Sytuacja taka stanowi praktyczne potwierdzenie słuszności ekonomicznych teorii przestępczości. Ich autorzy -

³⁴ E.M. Schur, *Crimes Without Victims*, Prentice Hall 1974, s. 169 i n.; także E.M. Schur, H.A. Bedau, *Victimless Crimes Two Sides of a Controversy*, Prentice-Hall, New York 1974, s. 58.

³⁵ W. Pływaczewski, P. Chorbot, *Ekokryminologia jako uzasadnienie badań na rzecz ochrony środowiska*, [w:] M. Kotowska, W. Pływaczewski, *Kryminologia wobec współczesnych zagrożeń ekologicznych*, Olsztyn 2011, s.8-19; także – M. Grzyb, *Zielona kryminologia*, „Archiwum Kryminologii” 2012, t. XXXIII, s. 27-38.

³⁶ Zob. L. Tacconi, K. Obidziński, F. Agung, *Learning Lessons to Promote Forest Certification and Control Illegal Logging in Indonesia*, Center for International Forestry Research (CIFOR) 2004, s. 3; również: R.M. Ravenel, I.M.G. Granoff, C.A. Magee (ed.), *Illegal Logging in the Tropics: Strategies for Cutting Crime*, Routledge, 2005, s. 17.

³⁷ Przeprowadzone w 2010 r. przez naukowców amerykańskich i południowokoreańskich analizy DNA mięsa wielorybów podawanego w postaci drogich dań w ekskluzywnych kalifornijskich restauracjach potwierdziły, że mięso to pochodzi z wielorybów upolowanych przez japońskich rybaków. Należy przy tym zauważyć, że handel mięsem tych ssaków jest – zgodnie z postanowieniami konwencji CITES – zabroniony. Por. C.S. Baker i in., *Genetic evidence of illegal trade in protected whales links Japan with the US and South Korea*, „Biology Letters” – artykuł opublikowany w wersji elektronicznej: royalsocietypublishing.org/search/content/current (dostęp 10.08.2010 r.).

w szczególności N. Lacey - uważali, że przestępczość, a w tym konkretnym przypadku rynki przestępcze, podlegają tym samym prawom, co legalna gospodarka³⁸. Do najważniejszych zasad mających wpływ na preferowane kierunki działalności dużych organizacji przestępczych należy zaliczyć: dążenie do maksymalizacji zysku oraz prawo popytu i podaży. W analizowanym przypadku to właśnie turyści, świadomie lub nieświadomie, stymulują rozwój nielegalnych rynków. Ich zainteresowanie posiadaniem jako pamiątek rzadkich egzemplarzy chronionych gatunków roślin i zwierząt przyczynia się do wzrostu takich niebezpiecznych zjawisk jak: kłusownictwo, przemyt, fałszerstwa dokumentów przewozowych, niehumanitarne traktowanie zwierząt, zabójstwa przedstawicieli służb ochrony przyrody, szantaże itd. Krytyczny poziom światowej populacji tygrysów jest tego jednoznacznym potwierdzeniem. Wysokie czarnorynkowe ceny tygrysiich skór, a także innych części tego zwierzęcia, powodują że mimo dolegliwych kar przewidzianych za kłusownictwo w wielu krajach, proceder handlu akcesoriami rzadkich zwierząt wciąż kwitnie. Dlatego z nadzieją należy odnieść się do jednej z najważniejszych inicjatyw podjętej w XXI w., popartej przez przywódców 13 państw, na terytorium których znajdują się siedliska kotów drapieżnych. Chodzi tu mianowicie o decyzję w sprawie powołania Międzynarodowego Konsorcjum do Walki z Przestępczością Przeciwko Dzikiej Przyrodzie (*International Consortium on Combating Wildlife Crime – ICCWC*)³⁹. Przedsięwzięcie to ma na celu zahamowanie procederu nielegalnego odławiania i zabijania chronionych gatunków zwierząt, w szczególności tygrysów, oraz wsparcie inicjatyw międzynarodowych zmierzających do zwiększenia populacji tego gatunku. Liczba tych ginących zwierząt przekłada się bowiem na ogólną ocenę sytuacji w obszarze ochrony środowiska naturalnego. W pierwszej kolejności wskazuje na skalę zjawiska grabieży i niszczenia przez człowieka naturalnych siedlisk rzadkich zwierząt. Dzieje się tak na skutek rabunkowego pozyskiwania drewna z lasów pierwotnych przez międzynarodowe konsorcja. Rozmiar tego procederu, postrzegany m.in. z perspektywy ochrony lasów pierwotnych dorzecza Amazonii, jest tak poważny, że można już dziś mówić o istnieniu realnej groźby naruszenia naturalnego rytmu naszej planety. Na liście gatunków zagrożonych, oprócz kotów drapieżnych znajdują się przede wszystkim nosorożce oraz słonie. Zwierzęta te zabijane są w celu pozyskania poszukiwanych na czarnym rynku ciosów (słoń) oraz rogów (nosorożec). Odbiorcą tego surowca jest głównie **branża azjatyckiej medycyny ludowej**. W kulturze licznych narodów Azji przyjmuje się, w szczególności w kulturze chińskiej (na marginesie jest to pogląd nie mający naukowego uzasadnienia), że sproszkowany róg nosorożca ma właściwości lecznicze. Surowiec ten uznawany jest też za afrodyzjak. Natomiast kość słoniowa wykorzystywana jest przede wszystkim przez branżę jubilerską i pamiątkarską.

Rynek handlu chronionymi gatunkami fauny i flory kojarzony jest również z gangami specjalizującymi się w pozyskiwaniu rzadkich gatunków ptaków. W zainteresowaniu przestępczych organizacji są przede wszystkim ptaki śpiewające oraz wyróżniające się barwnym upierzeniem. Odrębnym wyspecjalizowanym segmentem tego procederu jest **handel ptakami łownymi**, głównie różnymi gatunkami sokoła. Odbiorcami tych ptaków są miłośnicy sokolnictwa z krajów arabskich. Na przykład w Arabii Saudyjskiej oraz w Zjednoczonych Emiratach Arabskich łowy z sokołem nie tylko uważa się za rodzaj narodowego sportu i atrakcję turystyczną, ale także ważny

³⁸ Por. W. Wilson, *Central Issues in Criminal Theory*, Hart Publishing, Oxford-Portland 2002, s. 3 i n.

³⁹ W. Pływaczewski, *Inicjatywy Międzynarodowej Organizacji Policji Kryminalnej – INTERPOL na rzecz ochrony dzikich gatunków zwierząt*, „Prokuratura i Prawo” 2011, nr 10, s. 5-20; także – M. Kotowska, W. Pływaczewski, *Kryminologia wobec...*, s. 63 i n.

element arabskiego dziedzictwa kulturowego⁴⁰.

Zleceniodawcami wspomnianych gangów są nie tylko hodowcy zwierząt i właściciele prywatnych ogrodów zoologicznych, ale także osoby zajmujące się preparowaniem odłowionych okazów. Jak zauważa K. Laskowska zorganizowane gangi przestępcze w Rosji zajmowały się m.in. okradaniem publicznych ogrodów zoologicznych. Można jedynie domniemywać, że przejmowane w ten sposób rzadkie gatunki zwierząt trafiały do zleceniodawców z zagranicy⁴¹.

j) Grabież i niszczenie organizmów morskich

Odrębnym segmentem handlu chronionymi gatunkami roślin i zwierząt jest **nielegalne pozyskiwanie organizmów morskich**. Podobnie jak w przypadku łowiectwa sportowego, które przybierać może formę zwykłego kłusownictwa, także rekreacyjne odławianie rzadkich gatunków ryb odbywa się niejednokrotnie z rażącym naruszeniem prawa. Nie jest tajemnicą, że liczne biura podróży w ramach oferowanych atrakcji proponują swoim klientom udział w połowach zagrożonych wyginięciem gatunków, nie uprzedzając ich, że tego rodzaju działalność jest zabroniona. Również i w tym przypadku lokalne gangi stanowią jedno z głównych ogniw wspomnianego procederu. Innym rodzajem działalności polegającej na niszczeniu środowiska naturalnego mórz i oceanów jest **nielegalna eksploracja raf koralowych**. Zdaniem przedstawicieli organizacji ekologicznych z powodu nagminnych aktów wandalizmu oraz planowej działalności gangów mamy do czynienia z grabieżą i niszczeniem najbardziej cennych obszarów morskich. Należy zauważyć, że w obszarze zainteresowania podwodnych przestępców znalazła się także Wielka Rafa Koralowa⁴².

k) Grabież i niszczenie stanowisk archeologicznych

Podobnie jak w przypadku przemytu i nielegalnego handlu chronionymi gatunkami fauny i flory, także czarny rynek dzieł sztuki wykazuje silnie związki z różnymi formami turystyki. Jako przykład takich relacji może służyć działalność niezwykle mobilnych małych gangów, które specjalizują się w grabieży stanowisk archeologicznych na potrzeby masowej turystyki. Proceder ten rozwija się głównie tam, gdzie znajdują się duże kompleksy historyczne, których pełne zabezpieczenie przez służby ochronne nie jest możliwe. Z tego też powodu w latach 70. ubiegłego wieku masowo rozkradane były etruskie grobowce we Włoszech, czy też cenne budowle kultury prekolumbijskiej w Ameryce Środkowej. Współcześnie zjawisko grabieży stanowisk archeologicznych kojarzone jest m.in. z plądrowaniem tych miejsc oraz z kradzieżami poszczególnych fragmentów zabytkowych obiektów, dokonywanymi m.in. na obszarze zabytkowego zespołu Angkor w Kambodży oraz na terenach dawnej Mezopotamii w dzisiejszym Iraku. Dużą aktywnością wyróżniają się też greckie i tureckie grupy przestępcze, które zajmują się lokalizowaniem zabytkowych stanowisk oraz ich nielegalną eksploracją. W większości przypadków tego rodzaju przestępstwa popełniane są na zamówienie. Ich zleceniodawcami są przede wszystkim majątni kolekcjonerzy ze Stanów

⁴⁰ Por. G.C. Mc Gavin, *Zagrożona przyroda. Gatunki, które wkrótce wyginą*, Warszawa 2008, s. 116-117.

⁴¹ K. Laskowska, *Przestępczość rosyjskojęzyczna...*, s. 191 i n.

⁴² Por. M.E. Hatzios, A.J. Hooten, M. Fodor, *Coral Reefs. Challenges and Opportunities for Sustainable Management. Environmentally and Socially Sustainable Development*, World Bank Publications, Washington, D.C., 1997.

Zjednoczonych, Japonii i Europy, a ostatnio także z krajów arabskich i Chin.

Należy zauważyć, że także w Polsce działalność ta w ostatnich latach przybiera niepokojące rozmiary. Zdaniem M. Trzcńskiego proceder ten prowadzi nie tylko do niszczenia zabytkowych stanowisk, ale przede wszystkim do nieodwracalnego uszczuplenia światowego i narodowego dziedzictwa archeologicznego⁴³. Wprawdzie znaczne straty w substancji zabytkowej powodują tzw. poszukiwacze skarbów, jednakże największym zagrożeniem dla dziedzictwa kultury, nie tylko archeologicznego, jest działalność zorganizowanych grup przestępczych⁴⁴. Często formą kamuflażu wykorzystywaną przez sprawców w trakcie dokonywanych grabieży jest turystyka lub różne rodzaje sportów terenowych.

Obok naziemnych form grabieży dziedzictwa kultury rozwija się także **nielegalna turystyka podwodna**⁴⁵. Jest ona przede wszystkim zorientowana na eksplorację zatopionych wraków, a także zawłaszczanie cennych obiektów i innych stanowisk archeologicznych, na przykład historycznych podwodnych osad oraz okrętów wojennych. Wprawdzie działalność legalnych poszukiwaczy skarbów w obszarze akwenów wodnych podlega ścisłej reglamentacji i prawu tych państw, których jurysdykcja obejmuje tereny poszukiwań, jednakże coraz częściej odnotowywane są przypadki rabunkowej działalności podwodnych eksploratorów. W szczególności tego rodzaju proceder kojarzony jest z historycznymi szlakami zaopatrzenia terytoriów zamorskich z okresu podbojów kolonialnych. Nie ulega wątpliwości, że na tle analizowanej przestępczości, wymierzonej w naziemne i podwodne dziedzictwo kultury, najwyższym profesjonalizmem wyróżniają się gangi specjalizujące się w lokalizowaniu zatopionych statków i ich grabieży. Wynika to z faktu, że działalność tych struktur opierać się musi na wiedzy i doświadczeniu osób obeznanych ze specyfiką wypraw morskich, a także na bardzo drogim specjalistycznym sprzęcie. Stąd nielegalne poszukiwania finansowane są przeważnie przez anonimowych sponsorów posiadających silną pozycję na międzynarodowym rynku antykwarycznym. Należy zatem zgodzić się ze stanowiskiem reprezentowanym przez M. Trzcńskiego, że wobec rosnącego popytu na zabytkowe dobra kultury, w tym także pochodzące z głębin morskich, poważnym wyzwaniem nie tylko dla organów ścigania, będzie - co najmniej - ograniczenie zjawiska masowego okradania stanowisk i obiektów historycznych⁴⁶.

I) Kradzieże samochodów oraz sprzętu wodnego

Jednym ze znaczących wyznaczników, mającym bezpośredni wpływ na ocenę bezpieczeństwa w obrębie sektora turystyki, a przede wszystkim na bezpieczeństwo zmotoryzowanych turystów jest stopień zagrożenia tzw. przestępczością samochodową. Pojęcie to obejmuje nie tylko różne **formy kradzieży samochodów**, ale również szereg innych zjawisk kryminogennych⁴⁷. Do nich zapewne zaliczyć można m.in. przerabianie

⁴³ M. Trzcński, *Przestępczość przeciwko zabytkom archeologicznym. Problematyka prawno-kryminalistyczna*, Warszawa 2010, s. 239.; również: W. Pływaczewski, *Grabież i niszczenie podwodnego dziedzictwa kultury*, „Prokuratura i Prawo” 2008, nr 2, s. 24-37.

⁴⁴ W. Pływaczewski, *Grabież i niszczenie...*, s. 28.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ M. Trzcński, *Przestępczość przeciwko zabytkom archeologicznym...*, s. 293-297.

⁴⁷ Problematyka definicji przestępczości samochodowej została szeroko omówiona w pracy – W. Pływaczewski, *Kradzieże samochodów. Studium kryminologiczne*, Szczytno 1996, s. 33 i n.; D. Potakowski, *Obrót pojazdami pochodzącymi z przestępstwa*, [w:] J. Nęcki (red.), *Kradzieże i przemyt pojazdów. Materiały konferencji*

fabrycznych oznaczeń identyfikacyjnych pojazdu, fałszowanie dokumentów samochodowych, nielegalny rynek handlu częściami skradzionych samochodów, korupcję pracowników zatrudnionych w urzędach rejestrujących pojazdy, upozorowane kradzieże oraz związane z nimi wyłudzenia odszkodowań, a także rozboje drogowe⁴⁸. Nie ulega wątpliwości, że wysoki poziom przestępczości samochodowej ma bezpośredni wpływ na natężenie ruchu turystycznego. Z dotychczas przeprowadzonych badań przez Międzynarodową Organizację Turystyki jednoznacznie wynika, że skala zagrożenia kradziejami pojazdów w danym kraju ma istotne znaczenie przy wyborze - przez zmotoryzowanego turystę - docelowego kraju podróży. Potwierdzeniem tych prawidłowości może być przykład Europy Wschodniej. Liczne kraje tego regionu doświadczyły - po 1990 r. - wręcz plagi kradzieży samochodów. Stan ten miał niewątpliwie wpływ na natężenie ruchu turystycznego. Zmotoryzowani turyści bądź rezygnowali z możliwości spędzenia urlopu w tej części Europy, bądź wybierali zastępcze środki komunikacji, co niejednokrotnie wiązało się z poważnymi utrudnieniami w dotarciu do docelowego miejsca wypoczynku. Niechlubnym dopełnieniem powstałej sytuacji było zjawisko nagminnych kradzieży aut zagranicznych turystów z parkingów hotelowych lub innych obiektów wypoczynkowych. Przez długi okres także Polska zaliczana była do krajów, które w statystykach kryminalnych przodowały w kradzieżach samochodów. Miało to bezpośredni wpływ na liczbę odwiedzających nasz kraj turystów (w szczególności obywateli Niemiec), a także na wizerunek Polski na świecie. Sytuacja ta uległa znaczącej poprawie dopiero po 2000 r., kiedy to polskie organy ścigania, zaopatrzone w nowe narzędzia walki ze zorganizowaną przestępczością, w poważnym stopniu osłabiły kryminalne podziemie specjalizujące się w kradzieżach i przemyśle samochodów⁴⁹.

Niejako paralelnym problemem, kojarzonym z turystyką, a przybierającym coraz bardziej wyrafinowane formy, jest **zjawisko kradzieży sprzętu wodnego** (statki, jachty, łodzie, kajaki, silniki itd.). Nie można wykluczyć, że w przypadku pełnomorskich jednostek pływających, część z nich trafia w ręce gangów i jest wykorzystywana jako środek do popełniania kolejnych przestępstw. Jeśli chodzi o poszukiwaczy skarbów, to skradzione jednostki służą też podwodnym gangom jako bazy zaopatrzenia i centra koordynacyjne wykorzystywane w trakcie prowadzonych przez pletwonurków penetracji głębin morskich.

Problematyka przeciwdziałania – podsumowanie

Na tle przedstawionej problematyki dostrzec można potrzebę opracowania kompleksowej analizy, która pozwoli nie tylko na stwierdzenie jaka jest rzeczywista skala zagrożeń ze strony zorganizowanej przestępczości w obszarze sektora turystyki, ale przede wszystkim umożliwi organom ścigania i innym podmiotom wypracowanie skutecznych programów i strategii zapobiegawczych. Prawdą jest bowiem, że wiele

realizowanej w ramach programu brytyjsko-polskiej współpracy z Białorusią, Komenda Wojewódzka Policji w Białymstoku, 23-25.10.2002, s. 80 i n.

⁴⁸ Por. W. Pływaczewski (red.), *Kradzieże samochodów. Studia i materiały*, Szczytno 1993, s. 44 i n. oraz W. Pływaczewski (red.), *Kradzieże samochodów. Raport z badań*, Bydgoszcz, 1996, s. 15-17.; zob. również – I. Nowicka, *Rozbój drogowy jako przejaw przestępczości zorganizowanej*, Kraków 2004, s. 226 i n.

⁴⁹ Por. W. Pływaczewski, *Przestępczość zorganizowana związana z kradzieżami i nielegalnym obrotem samochodami*, [w:] W. Pływaczewski, J. Świerczewski (red.), *Policja polska wobec przestępczości zorganizowanej*, Szczytno 1996, s. 229-242.

zjawisk o wymiarze kryminalnym wciąż uznawanych jest przez niektórych przedstawicieli tych instytucji wyłącznie za specyficzny rodzaj działalności o charakterze turystyczno-rekreacyjnym. Potwierdzenie tej konstatacji jest sygnalizowany wcześniej dynamiczny rozwój ruchu poszukiwaczy militariów czy nielegalnej naziemnej i podwodnej turystyki zorientowanej na zawłaszczanie historycznych pamiątek. Nie lepiej sytuacja wygląda w obszarze ochrony dziedzictwa naturalnego, o czym zaświadcza coraz częstsze przypadki kłusownictwa i przemytu chronionych gatunków fauny i flory. Analiza tych zagrożeń w sposób komplementarny, tj. na tle całego sektora turystyki, sportu i rekreacji, umożliwić może wspomnianym służbom dokonywanie bieżących korekt priorytetów wymagających szybkiej reakcji organów ścigania. Przewartościowania te umożliwiają jednocześnie dokonywanie przez te podmioty – w zależności od zmieniających się potrzeb – zmian strukturalnych. Na przykład potrzebę takich zmian w obszarze ochrony środowiska i jakości życia, postrzeganej z perspektywy zadań policji, autor niniejszego opracowania sygnalizuje już od dłuższego czasu⁵⁰. Wobec coraz liczniejszych przypadków nadużyć w sferze produkcji żywności, który to obszar jest ściśle związany z turystyką i zdrowym stylem życia, istnieje pilna potrzeba zmodyfikowania dotychczasowej praktyki ścigania, ujawniania i karania sprawców tzw. przestępstw ekologicznych. Znaczącym komponentem tych czynów jest działalność zorganizowanych struktur przestępczych w sektorze turystyki. Obszar aktywności tych struktur - jak wykazano wcześniej - obejmuje różnorodne zjawiska kryminalne lub patologiczne. Niektóre z nich definiowane są w literaturze ekonomicznej i kryminologicznej jako czarne rynki, inne natomiast mogą przybierać formę nielegalnych branż i sektorów. Z perspektywy wymienionych zjawisk specyficznym i jednocześnie niezwykle rozbudowanym nielegalnym rynkiem jest niewątpliwie **przestępczość zorganizowana**. Wprawdzie przegląd jej poszczególnych obszarów ograniczono do najbardziej groźnych zjawisk związanych z sektorem szeroko rozumianej turystyki, jednakże tzw. działalność mafijna ma znacznie szerszy kontekst. Z powodu ograniczeń redakcyjnych zaledwie sygnalnie przedstawiona została problematyka przestępczości korupcyjnej oraz nielegalnych transferów finansowych w branży turystycznej. Z tego samego powodu autor skrótowo odniósł się także do zjawiska zorganizowanych kradzieży hotelowych i wandalizmu związanego z masową turystyką. Jak się wydaje, także na szersze potraktowanie zasługuje problematyka tzw. turystyki sportowej. Branża ta, wraz z dynamicznym rozwojem poszczególnych dyscyplin sportowych oraz intensywnością organizowania różnego rodzaju międzynarodowych rozgrywek (piłka nożna, piłka siatkowa, żużel, tenis itd.), staje się dla zorganizowanej przestępczości coraz bardziej intratnym obszarem inwestycyjnym⁵¹.

Jak wcześniej podkreślono, turystyka, sport i rekreacja stają się współcześnie niezwykle ważnymi sferami naszej aktywności. Stąd przeciętny odbiorca jakiegokolwiek oferty z tego obszaru oczekuje od podmiotów odpowiedzialnych za nasz wypoczynek i kondycję psychofizyczną najwyższych gwarancji jakości takich usług. Część z nich

⁵⁰ Zob. W. Pływaczewski, *Międzynarodowa współpraca policyjna w zakresie przeciwdziałania przestępczości związanej z nielegalnym handlem chronionymi gatunkami fauny i flory*, „Przebieg Policjny 2010”, nr 4(100), s. 73-80 oraz *Kryminologia jak narzędzie definiowania zagrożeń w obszarze administracji publicznej* (w druku).

⁵¹ Por. W. Pływaczewski, *Zorganizowane formy przestępstwa na tle zjawiska tzw. przestępczości stadionowej*, [w:] W. Pływaczewski, J. Kudrelek (red.), *Przestępczość stadionowa, Etiologia. Fenomenologia. Przeciwdziałanie*, Szczytno 2010, s. 19-31; także P. Chlebowicz, *Chuligaństwo stadionowe. Studium kryminologiczne*, Warszawa 2009, s. 95 i n. oraz P. Chlebowicz, W. Pływaczewski, A. Lipińska, *Organized forms of football stadium crime*, [w:] W. Pływaczewski (ed.), *Organized Crime and Terrorism. Reasons-Manifestations-Counteractions*, Olsztyn 2011, s. 127-135.

dotyczy szeroko rozumianego bezpieczeństwa. O tym, że oczekiwań tych nie należy lekceważyć przekonali się te kraje, które dotknięte zostały konfliktami zbrojnymi, zamachami terrorystycznymi, klęskami żywiołowymi czy też innymi zjawiskami, które wpłynęły na osłabienie zaufania turystów do dotychczas preferowanych kierunków turystycznych podróży. Na przykład konsekwencje takiego kryzysu zaufania w 2011 r., spowodowanego wewnętrznymi rozruchami o podłożu politycznym, dotknęły niektóre kraje arabskie. W szczególności odpływ turystów odbił się znacząco na gospodarce Egiptu i Tunezji. Oba kraje zaliczane były na świecie do liczących się graczy na rynku turystycznym. Należy zauważyć, że sektor egipskiej turystyki odnotował już wcześniej gwałtowny spadek dochodów w 1997 r. po zamachu terrorystycznym w Dolinie Królów, kiedy to zamachowcy zabili 58 turystów oraz 4 obywateli egipskich⁵². Podobny spadek zainteresowania ofertami indyjskich biur podróży odnotowano po zamachach terrorystycznych na obiekty publiczne, w tym hotele, w Mumbaju w 2008 r. Zamachowcy zabili 195 osób (ponad 300 osób zostało rannych). Pośród ofiar terrorystów znaczną liczbę stanowili turyści przebywający w dwóch wielkich hotelach – Taj Mahal Palace oraz Trident Oberoi⁵³. Dlatego też coraz częściej w ofertach firm turystycznych obok walorów turystycznych i deklaracji wysokiego poziomu obsługi eksponuje się **znaczenie bezpieczeństwa osobistego**. Powoływanie tzw. policji turystycznych jest tego bezpośrednim potwierdzeniem. Z drugiej strony lekceważenie tego problemu ze strony niektórych państw powoduje utratę ich wiarygodności, a tym samym przekłada się natychmiast na wysokość dochodów z branży turystycznej. Dlatego też w przypadku zaistnienia jakichkolwiek poważniejszych zagrożeń światowe kurorty otrzymują dodatkową ochronę policyjno-wojskową, a ich gościom zapewnia się specjalne kanały ewakuacji⁵⁴. Niewątpliwie czynnikiem obniżającym poziom zaufania do deklaracji składanych przez touroperatorów jest skala zagrożenia przestępczością pospolitą i zorganizowaną. O ile ta pierwsza ma ograniczony wpływ na decyzje wyboru miejsca wypoczynku, chyba że poziom zjawiska jest szczególnie groźny, to w przypadku organizacji mafijnych mamy do czynienia z bardziej złożoną sytuacją. Potwierdzeniem tej tezy może być powołany wcześniej przykład wojen gangów narkotykowych w Meksyku i Brazylii. Z tego właśnie powodu rządy tych krajów wydają znaczące sumy pieniędzy na promocję walorów turystycznych swoich kurortów, zapewniając przy okazji potencjalnych turystów o braku jakichkolwiek zagrożeń ze strony organizacji przestępczych. Działania takie nie zawsze są skuteczne bowiem, co zostało wcześniej podkreślone, skutki gangsterskich porachunków dotyczą coraz częściej przypadkowych turystów, o czym szeroko informują światowe media⁵⁵. Wiarygodnym źródłem informacji o ewentualnych zagrożeniach notowanych w poszczególnych rejonach świata są publikowane cyklicznie przez Światową Organizację Turystyki i jej krajowe odpowiedniki **raporty o stanie bezpieczeństwa**. Podobne informacje adresowane do podróżujących wydają resorty spraw zagranicznych lub służby dyplomatyczne poszczególnych państw. Na przykład polskie Ministerstwo Spraw Zagranicznych publikuje corocznie specjalny **poradnik „Polak za granicą”**, w którym prezentowane są wszystkie państwa, także z perspektywy bezpieczeństwa potencjalnego turysty.

⁵² obiezyswiat.org/index.php?gallery=2211 (dostęp 21.04.2012 r.).

⁵³ pl.wikipedia.org/.../Zamach_terrorystyczny_w_Mubaju_w_2008_r. (dostęp 21.04.2012 r.).

⁵⁴ Procedury takie zostały wdrożone w 2011 r. w okresie tzw. arabskiej wiosny ludów (Tunezja, Egipt, Libia), a także w Kenii w 2004 r. (walki etniczne związane z wyborami prezydenckimi). Należy zauważyć, że na skutek zamieszek w Egipcie dochód z turystyki w tym kraju spadł z 12,5 mld \$ do 8,8 mld \$.

⁵⁵ Zob. G.W. Grayson, *Mexico Narco-Violence...*, s. 179 i n.

Uruchomiona została także wersja elektroniczna tego poradnika. Obok podstawowych ostrzeżeń dotyczących bezpieczeństwa osobistego podróżnych zawiera ona informacje na temat wymaganych procedur związanych z kradzieżą lub zagubieniem dokumentów podróży oraz funkcjonowania systemu opieki zdrowotnej i zagrożeń terrorystycznych⁵⁶. Pośród zjawisk kryminalnych, które najczęściej są sygnalizowane przez wspomniane wyżej podmioty, wymienia się m.in.: zabójstwa i rozboje, kradzieże hotelowe i uliczne, kradzieże i włamania samochodowe, kradzieże dokumentów podróży, oszustwa, wyłudzenia usług, korupcję urzędników i policjantów, akty terroru itd. Nie ulega wątpliwości, że większość tych zagrożeń mieści się w obszarze aktywności zorganizowanych organizacji przestępczych, które coraz częściej przekształcają się ponadnarodowe struktury. Reasumując należy stwierdzić, także w oparciu o prognozy międzynarodowych organizacji monitorujących pojawiające się zagrożenia w sektorze turystyki, że w najbliższych latach różnego rodzaju instytucje krajowe i międzynarodowe zajmujące się przeciwdziałaniem przestępczości mogą spodziewać się dalszej eskalacji zorganizowanych form aktywności przestępczej w tym obszarze⁵⁷. A zatem przedstawione w niniejszym artykule spostrzeżenia i wnioski, w jakimś stopniu, wychodzą naprzeciw tym zagrożeniom. Ważne jest i to, że wpisują się one w dyskusję nad zjawiskiem, które - jak potwierdzają międzynarodowe statystyki kryminalne - staje się niewątpliwie globalnym wyzwaniem dla społeczności światowej, a w szczególności dla organów ścigania.

Streszczenie:

Problematyka przenikania zorganizowanych grup przestępczych do sektora turystyki nie była, jak dotąd, przedmiotem pogłębionych studiów kryminologicznych. W polskiej literaturze z tego zakresu temat ten jest zaledwie wzmiankowany. Niniejsze opracowanie jest zatem pierwszą próbą kompleksowego spojrzenia na to zjawisko. Prezentowane opracowanie wychodzi naprzeciw postulatowi szerokiego i wielowątkowego spojrzenia na proces kryminalizacji poszczególnych obszarów turystyki. Autor prezentuje w nim takie zagadnienia jak: gangi budowlane, sektor rozrywkowo-erotyczny, turystyka narkotykowa, seksturystyka itd. W artykule przedstawiono również prognozy dotyczące rozwoju poszczególnych rodzajów aktywności przestępczej. W podsumowaniu Autor przyjmuje, że w najbliższym czasie sektor turystyki stanie się dla zorganizowanych struktur przestępczych jednym z głównych obszarów generowania zysków.

Słowa kluczowe:

turystyka, branże turystyczne, nielegalne rynki, przestępczość zorganizowana, seksturystyka, przestępczość narkotykowa, taksa kryminalizacyjna, przemysł przestępczy

Title:

Tourism as an area of interest to organized crime structures

Summary:

The problem of organized crime groups infiltrating the tourist industry has not yet become a subject for in-depth criminological studies. The topic is a mere footnote in the Polish

⁵⁶ poradnik.poland.gov.pl (dostęp 2.07.2012 r.)

⁵⁷ Problematyka ta została szeroko przedstawiona w opracowaniu: E.W. Pływaczewski (red.), *Przestępczość zorganizowana*, Warszawa 2011, s. 63 i n.

professional literature. This study is the first attempt to get a comprehensive insight into the phenomenon. It is an effort to meet the requirement for a broad and multi-layered look at the criminalisation of particular areas of the tourist industry. The author presents topics such as construction gangs, the entertainment and erotic sector, drug tourism, sex tourism etc. The article also contains estimates concerning the development of individual types of criminal activity. In the summary, the author predicts that the tourist industry will be one of the key profit areas for organized crime structures in the very near future.

Keywords:

tourism, tourist industries, illegal markets, organized crime, drug crime, crime tariff, crime industry

ROZDZIAŁ XIV Nielegalne rynki pracy

Etiologia zjawiska

Każde społeczeństwo stoi przed rozwiązaniem trzech fundamentalnych i wzajemnie powiązanych problemów ekonomicznych:

- co (jakie dobra) należy produkować i w jakich ilościach, czyli ile i jakich alternatywnych dóbr i usług należy wytwarzać oraz kiedy one mają być wytworzone?,
- jak się powinno produkować dobra, tzn. przez kogo, z jakich zasobów i za pomocą jakiej metody technicznej mają one być wytworzone?,
- dla kogo mają być wytworzone dobra, tzn. kto ma użytkować dobra i usługi wytwarzane w danym kraju i czerpać z nich korzyści albo inaczej, w jaki sposób produkt narodowy ma być dzielony między poszczególne jednostki i rodziny?¹.

W ściśle z postawionymi problemami ekonomicznymi pozostaje zagadnienie właściwej alokacji zasobów gospodarczych. W systemie gospodarki rynkowej zasadniczym regulatorem procesów gospodarczych jest samoczynnie działający rynek (mechanizm rynkowy). Gospodarka rynkowa jest jedną z form społecznej organizacji działalności gospodarczej, gdzie koordynacja działalności indywidualnych podmiotów następuje na rynku (lub za jego pośrednictwem), który jest najważniejszym elementem systemu gospodarczego. Działalność gospodarcza obejmuje procesy produkcji, podziału, wymiany i konsumpcji środków zaspokojenia potrzeb ludzkich. System gospodarczy z kolei to „taki układ stosunków i organizacji, który kształtuje prawa i regulacje rządzące działalnością gospodarczą, determinuje prawa własności czynników produkcji, rozdziela uprawnienia do podejmowania decyzji w zakresie produkcji i konsumpcji, determinuje bodźce motywujące różne podmioty gospodarcze, a w ostateczności rozstrzyga kwestie: co, jak i dla kogo ma być produkowane”².

Rynek w znaczeniu dosłownym oznacza miejsce spotkań w celu dokonania transakcji zakupu i sprzedaży towarów; w znaczeniu przenośnym - zespół wszystkich kupujących i sprzedających, których decyzje, nawzajem od siebie uzależnione, kształtują podaż i popyt oraz wpływają na poziom cen. Rynek jest zatem formą poziomych więzi między różnymi podmiotami gospodarczymi i konsumentami próbującymi sprzedać i kupić towar. Z punktu widzenia makroekonomii rynek jest sferą ludzkiej działalności gospodarczej, w której łączna podaż styka się z łącznym (albo globalnym) popytem. Stąd wynikają określone skutki dla przeciętnego poziomu cen, zysków, rozmiarów i struktury zapotrzebowania oraz produkcji. Rynek zatem należy rozumieć w znacznie szerszy sposób jako: zespół warunków umożliwiających przeprowadzenie transakcji kupna i sprzedaży dóbr i usług; proces, za pomocą którego kupujący i sprzedający określają,

¹ P.A. Samuelson, W.D. Nordhaus, *Ekonomia, cz. I*, Warszawa 1997, s. 53.

² P.A. Samuelson, W.D. Nordhaus, *Economics, wyd. XIII*, New York 1989, s. 833-834.

co chcą kupić lub sprzedać i na jakich warunkach; proces, w wyniku którego decyzje gospodarstw domowych dotyczące konsumpcji alternatywnych dóbr, decyzje przedsiębiorstw dotyczące tego, jak wiele i dla kogo produkować, zostają wzajemnie uzgodnione, dzięki odpowiednim dostosowaniom cen. Z pojęciem rynku ściśle wiążą się takie sformułowania, jak: równowaga rynkowa, co oznacza stan, w którym popyt równa się podaży, czy stabilność rynku, która z kolei oznacza zdolność do dochodzenia do stanu równowagi.

Z punktu widzenia geograficznego rynki dzielą się na lokalne, regionalne, krajowe, międzynarodowe oraz rynek światowy, który obejmuje wszystkie kraje świata³. Rynki dzielą się także z uwagi na przedmiot transakcji, jak paliwowy, zbożowy, surowcowy, finansowy itp. Wszystkie rynki powiązane są ze sobą więzią ekonomiczną.

W miarę umacniania się i rozwoju stosunków gospodarczych rozszerzają się rynki wewnętrzne, następuje łączenie się rynków lokalnych w rynek narodowy, a tych ostatnich – w rynek światowy. Powstają instytucje ułatwiające rozwój stosunków rynkowych: giełdy towarowe i giełdy pieniężne. Rynek międzynarodowy powstał na bazie społecznego podziału pracy w skali światowej. Rozwój rynku zewnętrznego związany jest z rozwojem rynku wewnętrznego. Jeśli w jakimś kraju istnieje natomiast zakaz obrotu pewnymi przedmiotami lub powołane są do tego specjalne instytucje, wszelkie transakcje lub ich część dokonywane są z pominięciem tych przepisów i instytucji, dokonują się na tzw. czarnym rynku. Czarny rynek jest polem działania m.in. dla świata przestępczego, który ze względu na nielegalność transakcji, nie może ujawnić źródeł dochodów. Czarny rynek obejmuje swoim zakresem obrót nielegalnymi towarami i usługami, i nie należy go mylić z szarą strefą, która obejmuje nielegalny obrót legalnymi towarami i usługami. Czarny rynek polega m.in. na odpłatnym:

- obrocie towarami nielegalnymi, obrót którymi jest w danym kraju zabroniony (np. narkotyki, broń, substancje radioaktywne),
- handlu ludźmi,
- handlu legalnymi towarami, lecz pochodzącymi z nielegalnych źródeł (przemyt, inna działalność przestępcza),
- rozpowszechnianiu materiałów objętych prawem autorskim bez zezwolenia,
- wykonywaniu legalnych usług, bez posiadania stosownych uprawnień,
- wykonywania usług nielegalnych,
- wykonywaniu usług lub handlu towarami legalnymi, ale będącymi pod kontrolą państwa, np. z punktu widzenia cen: sprzedaż dóbr powyżej ustalonych przez państwo cen maksymalnych.

Z reguły czarny rynek jest tym większy, im bardziej regulowana jest przez państwo gospodarka danego kraju. Dobro może być też reglamentowane lub nie. Jeśli jest, doświadczenie pokazuje, że kryteria przyjęte w reglamentacji na pewno doprowadzą do oszustw i niesprawiedliwości. Do powszechnie znanych czarnych rynków zaliczamy m.in.: rynek towarów pochodzących z przemytu, rynek narkotyków, rynki walut w krajach, w których handel obcymi walutami jest zabroniony, rynek nielegalnie kopiowanych utworów muzycznych, filmów i oprogramowania, sprzedawanych bez uiszczania opłat z tytułu praw autorskich, rynki pracy.

Rynki z uwagi na legalność dzielą się na: rynki legalne (białe), tj. w pełni zgodne z prawem; rynki półlegalne (szare), gdzie mamy do czynienia z przedmiotami, które nie

³ Zob. m. in.: D. Begg, S. Fischer, R. Dornbusch, *Makroekonomia*, Warszawa 1996, s. 47; J. Beksiak (red.), *Ekonomia*, Warszawa 2001, s. 36; Z. Dach (red.), *Mikroekonomia*, Kraków 1997, s. 40-44.

są objęte zakazem obrotu, jednak ich pochodzenie lub warunki zawierania transakcji nasuwają pewne wątpliwości, gdyż nie są w pełni zgodne z prawem; rynki nielegalne (czarne), które dotyczą pewnej grupy towarów, którymi handel jest przez dane państwo zabroniony⁴.

Narkotyki, broń i prostytutka to największe sektory czarnego rynku. W wielu krajach jednak dużym problemem są małe, „czarne” firmy nie płacące podatków, nie rejestrujące działalności, prowadzące nielegalną działalność, czy oszukujące ludzi. Rozwój każdego sektora zagrożony jest przez nielegalne i sfałszowane artykuły, których liczba na rynku wciąż rośnie. Proceder ten przybrał już charakter przestępczości zorganizowanej, a podróbki są coraz trudniejsze do odróżnienia od oryginałów.

Aspekt kryminologiczny nielegalnych rynków dotyczy etiologii, symptomatologii oraz problematyki przeciwdziałania. Istotne w tym pozostają zagadnienia kryminalizacji jako instrumentów prawnych w zakresie przeciwdziałania. Istotne pozostają aspekty prawnokarne, gdyż prawo karne wyznacza nam ramy zainteresowań i jako nauka normatywna określać ma, jak być powinno. Powyższe elementy wyznaczają granice rozważań. Nielegalne rynki stanowią bowiem zarówno problem ekonomiczny, prawny, jak i społeczny. Z punktu widzenia kryterium zaspokajania potrzeb stanowią w niektórych wypadkach konkurencję wobec legalnych rynków, np. nielegalny rynek wyrobów akcyzowych czy czarny rynek pracy.

Do głównych problemów ekonomicznych należy zatem odpowiedź na pytanie, co, jak i dla kogo ma być wytwarzane, a głównym zadaniem ekonomii jest rozwiązanie sprzeczności między praktycznie nieograniczonymi potrzebami ludzi a ograniczonymi społecznymi możliwościami wytwarzania dóbr i usług służących zaspokojeniu tych potrzeb⁵. Szczególne znaczenie w realizacji tych fundamentalnych – z punktu widzenia ekonomii – celów i zadań posiada rynek pracy, decydujący o tak ważnych kategoriach ekonomicznych, jak płaca, wielkość zatrudnienia lub rozmiary bezrobocia.

Rynek pracy jest bardzo istotnym elementem obok rynku towarowego, pieniężnego i kapitałowego. Rynkiem pracy nazywamy zespół transakcji sprzedaży-kupna jednego z czynników produkcji, jakim jest zdolność człowieka do wykonywania określonych czynności w procesie produkcji dóbr i usług.⁶ Rynek pracy tworzy relacja: popyt i podaż pracy, elementem równowagi tego rynku jest natomiast płaca. Popytem na pracę jest zapotrzebowanie w określonym czasie na określoną liczbę ludzi o określonych kwalifikacjach i zdolnościach do pracy, przy danej płacy. Podażą pracy jest z kolei liczba godzin pracy, jaką ludzie w wieku zdolności do pracy są gotowi podjąć za oferowaną płacę na danym rynku pracy.

Podaż pracy zależy od:

- sytuacji demograficznej kraju,
- polityki socjalnej państwa,
- polityki oświatowej,
- polityki rynku pracy,
- mobilności pracowniczej,
- emigracji i importu siły roboczej.

Inne czynniki wpływające na podaż pracy to:

- możliwości znalezienia pracy czy mieszkania,

⁴ *Ibidem*.

⁵ D. Begg, S. Fischer, R. Dornbusch, *Ekonomia. Mikroekonomia*, Warszawa 1997, s. 48.

⁶ M. Gulcz, *Ekonomia, cz. I. Mikroekonomia*, Poznań 1997, s. 137.

- wysokość podatków,
 - system ubezpieczenia zdrowotnego (tu: refundacje wydatków związanych z leczeniem, w Belgii np. nawet dentystę),
 - system świadczeń socjalnych, wysokość zasiłków dla bezrobotnych,
 - znajomość języka obcego.
- Popyt z kolei zależy od:
- polityki makroekonomicznej państwa,
 - polityki przestrzennego zagospodarowania kraju,
 - koniunktury gospodarczej,
 - postępu technicznego.

Wśród koncepcji pożądanego stanu rynku pracy wymienia się koncepcję pełnego zatrudnienia oraz koncepcję zatrudnienia optymalnego⁷.

- Koncepcja pełnego zatrudnienia. Zgodnie z koncepcją pełnego zatrudnienia każdy ma mieć zagwarantowane miejsce pracy. Do skutków pozytywnych zaliczyć należy to, że każdy ma pracę i płacę. Do negatywnych: niskie zarobki, niskie morale pracy (przymuszanie do pracy ekonomicznie i administracyjnie), ukryte bezrobocie (przerosty zatrudnienia w firmach), wysokie koszty osobowe przedsiębiorstw, przerzucenie na firmy obowiązku świadczeń socjalnych,
- Koncepcja zatrudnienia optymalnego. W koncepcji zatrudnienia optymalnego zatrudnienie kształtowane jest racjonalnie w odniesieniu do potrzeb. Pełne zatrudnienie potrzebne do produkcji. Państwo prowadzi politykę socjalną. Do skutków pozytywnych zaliczyć należy dostosowanie kosztów do potrzeb, racjonalizację, wyższe zarobki, motywację do pracy, prawidłową alokację siły roboczej. Do skutków negatywnych: bezrobocie.

Teoretycznie rynek pracy powinien pozostawać w równowadze. To jest pożądana sytuacja. W rzeczywistości występują nierównowagi podaży i popytu. Faktycznie mogą występować monopole zarówno pracodawców, jak i pracowników, którzy prowadzą grę rynkową. Pozostają też istotne koszty tworzenia nowych miejsc pracy. Wysokie koszty tworzenia i utrzymania miejsc pracy często stanowią istotny czynnik stymulujący podmioty do nielegalnego zatrudniania.

Nielegalne zatrudnienie, nielegalne rynki pracy są problemem państw Unii Europejskiej i należą niewątpliwie do problemów w skali międzynarodowej i ogólnoświatowej. W konsekwencjach nielegalne zatrudnienie stanowi zarówno olbrzymie straty dla budżetów poszczególnych państw, jak i dla samych zatrudnianych na „czarno” (tj. naruszanie praw pracowniczych, brak ubezpieczenia społecznego, brak ochrony prawnej).

Z ustaleń wynika, że na czarno pracuje się najwięcej w południowej i środkowej Europie, najczęściej na budowach i przy pracach domowych⁸. W czołówce „czarnych” rynków pracy jest m.in. Polska.

Z badań na zlecenie Komisji Europejskiej, które zostały przeprowadzone we wszystkich państwach członkowskich, na pytanie: „Czy w ciągu ostatniego roku otrzymałeś nielegalnie część lub całość zarobku?”, twierdząco odpowiedziało 23% Rumunów, 17% Łotyszy, 14% Bułgarów oraz po 11% Litwinów i Polaków. Najrzadziej –

⁷ Zob. D. Begg, S. Fischer, R. Dornbusch, *Makroekonomia...*, s. 137.

⁸ <http://wiadomosci.nf.pl/News/8441/UNIA-PRACUJE-NA-CZARNO/nielegalne-zatrudnienie-zatrudnienie-badanie-rynk-u-pracy-2007/> (dostęp 27.04.2012 r.).

1% - twierdzące odpowiadali Niemcy, Francuzi, Brytyjczycy, Luksemburczycy i Maltańczycy⁹.

W Polsce praca nielegalna jest zjawiskiem dość powszechnym, obejmuje niemal wszystkie grupy wiekowe i zawodowe oraz charakteryzuje się następującymi cechami:

- jest to praca najemna, wykonywana bez nawiązania stosunku pracy, czyli bez umowy o pracę, umowy zlecenia, umowy o dzieło lub jakiegokolwiek innej pisemnej umowy pomiędzy pracodawcą i pracownikiem bez względu na sektor własności,
- pracownik nie uzyskuje ubezpieczenia społecznego, a więc uprawnień do korzystania ze świadczeń społecznych,
- od dochodów z pracy nielegalnej nie są płacone podatki osobiste,
- jest to także praca na rachunek własny, jeśli z tytułu prowadzonej działalności gospodarczej nie są płacone podatki, składki na ubezpieczenia społeczne i inne zobowiązania finansowe wobec państwa¹⁰.

Zgodnie bowiem z ustawą o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy¹¹, nielegalnym zatrudnieniem jest:

- zatrudnienie przez pracodawcę osoby bez potwierdzenia na piśmie w wymaganym terminie rodzaju zawartej umowy i jej warunków,
- niezgłoszenie osoby zatrudnionej lub wykonującej inną pracę zarobkową do ubezpieczenia społecznego,
- podjęcie przez bezrobotnego zatrudnienia, innej pracy zarobkowej lub działalności bez powiadomienia o tym właściwego powiatowego urzędu pracy,
- zatrudnienie lub powierzenie wykonywania innej pracy zarobkowej bezrobotnemu bez zawiadomienia właściwego powiatowego urzędu pracy,
- powierzenie wykonywania pracy cudzoziemcowi nieposiadającemu zezwolenia na podstawie art. 87 z obowiązku posiadania takiego zezwolenia, lub powierzenie wykonywania pracy na innym stanowisku lub na innych warunkach niż określone w zezwoleniu na pracę,
- wykonywanie pracy przez cudzoziemca bez zezwolenia na pracę, wydanego przez właściwy organ, z wyjątkiem cudzoziemców zwolnionych na podstawie art. 87 z obowiązku posiadania takiego zezwolenia, lub na innym stanowisku lub na innych warunkach niż określone w zezwoleniu na pracę.

Warto zatem podkreślić, że praca „na czarno” nie ogranicza się tylko do zatrudnienia osoby bez zawarcia umowy, jak to się przyjęło w języku potocznym. Ponadto – oprócz pracodawcy, który niewątpliwie poniesie większą odpowiedzialność, sankcje grożą także nielegalnie zatrudnionemu pracownikowi, choć są mniej dotkliwe.

Nielegalne zatrudnienie występuje zwłaszcza w wypadku prac remontowych, budowlanych i instalacyjnych, opieki nad dziećmi i osobami starszymi oraz handlu. Jest to tendencja i struktura właściwa dla wszystkich państw.

⁹ <http://wiadomosci.nf.pl/News/8441/UNIA-PRACUJE-NA-CZARNO/nielegalne-zatrudnienie-zatrudnienie-badanie-ryнку-pracy-2007/> (dostęp 27.04.2012 r.).

¹⁰ <http://www.mf.gov.pl/> (dostęp 12.04.2012 r.).

¹¹ Ustawa z dnia 20 kwietnia 2004 r. o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy (Dz. U. 2004, Nr 99, poz. 1001 z późn. zm.); dalej jako „ustawa o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy”.

Skala zjawiska

Według Komisji Europejskiej praca na czarno to w Unii Europejskiej zjawisko powszechne¹². Z danych wynika, że najwięcej nielegalnych pracowników jest w Danii – aż 18% społeczeństwa wykonuje tam taką pracę lub miało z nią kontakt. Najmniej – według Komisji Europejskiej – jest na Cyprze (1%), a Polska ze swoimi 5% mieści się w średniej. Wyniki badań przeprowadzanych w Polsce dowodzą, że najważniejszym powodem, dla którego Polacy podejmują taką pracę są niskie zarobki. Jedną trzecią badanych Polaków uznała, że wiele osób wybiera nielegalną pracę z uwagi na to, że jest lepiej opłacana. Dopiero co piąty mieszkaniec Polski wskazał, że powodem podejmowania pracy na czarno są wysokie podatki i wysokie składki na ubezpieczenie¹³. Praca na czarno w Europie Zachodniej i w nowych państwach UE znacznie się różni. Mimo, że Dania wiodzie prym pod względem ilości osób zatrudnionych nielegalnie, to tylko 4,3% Produktu Krajowego Brutto (PKB) tego kraju pochodzi z tego źródła, a tymczasem w Bułgarii nielegalni pracownicy wytwarzają aż 35% krajowego PKB, w Grecji i Hiszpanii jest to 20%, a w Polsce 14%.

Według danych Głównego Urzędu Statystycznego skala pracy nierejestrowanej w 2004 r. w Polsce wyniosła 9,6% ogólnej liczby pracujących (tj. 1,2 mln osób), a w 2004 r. z pracy nierejestrowanej korzystało 1019 tys. gospodarstw domowych, podczas gdy w 1998 r. – 1418 tys.¹⁴. W 2005 r. – według danych GUS - nielegalnie pracowało przeszło 1,3 mln osób. Pod koniec 2009 r. – według GUS – nielegalnie pracowało ok. 800 tys. osób¹⁵. Zatrudnienie nielegalne znacznie się zmniejszyło w latach 2006 – 2008, kiedy firmy znacząco zwiększyły liczbę pracowników.

Nielegalne zatrudnienie to źródło nieudokumentowanych, nieujawnionych dochodów. Problemem bardzo istotnym z punktu widzenia interesów państw członkowskich UE jest nielegalne zatrudnianie cudzoziemców. W Wielkiej Brytanii szacunki mówią o ok. 500 tys. nielegalnie zatrudnionych cudzoziemcach. W Niemczech, z szacunkowych danych wynika, że cudzoziemcy nielegalnie zatrudnieni stanowią 10-13% wszystkich nielegalnie zatrudnionych – w 2009 r. było ich blisko 970 tysięcy. We Włoszech liczba ta wynosi od 300 tys. do 1,5 mln osób. Jak oceniają z kolei władze francuskie, we Francji nielegalne zatrudnienie to „wysoki koszt społeczny, sięgający rocznie 6 mld euro”. To straty z tytułu składek społecznych, podatków itp. Ważna jest też przy tym kwestia etyczna, bo „praca przypominająca niewolnictwo nie powinna mieć miejsca”.

W Polsce wzrasta liczba nielegalnie zatrudnianych cudzoziemców¹⁶. Dla przykładu w 2009 r. zwiększyła się aż dwukrotnie w porównaniu z rokiem poprzednim i wyniosła ponad 10 tysięcy. To oficjalne wyniki z kontroli Państwowej Inspekcji Pracy. Najczęściej na czarno pracują Ukraińcy. W wyniku kontroli legalności zatrudnienia w 2009 r. łamanie prawa stwierdzono aż w 43% spośród ponad 1600 firm.

Wśród nielegalnie zatrudnionych pracowników przeważają obywatele z b. ZSRR (59%), w tym – przede wszystkim Ukraińcy. Druga pod względem liczebności grupa to

¹² www.gazetapodatnika.pl/ (dostęp 25.10.2012 r.).

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Informacja o funkcjonowaniu „szarej strefy” w polskiej gospodarce i przeciwdziałaniu jej przez służby skarbowe*, <http://www.mf.gov.pl/> (dostęp 12.04.2012 r.).

¹⁵ <http://wiadomosci.nf.pl/News/25256/Rosnie-nielegalne-zatrudnienie/> (dostęp 21.04.2012 r.).

¹⁶ <http://wiadomosci.nf.pl/News/22858/Przybywa-cudzoziemcow-pracujacych-na-czarno/nielegalne-zatrudnienie-praca-na-czarno-prawo-pracy/> (dostęp 21.04.2012 r.).

obywatele krajów dalekowschodnich – w 2009 r. byli to głównie Chińczycy (dla porównania – w 2008 r. – Wietnamczycy). Nielegalnie pracowali też m.in. obywatele Białorusi, Filipin, Tajlandii i Nepalu.

Najczęściej cudzoziemcy w Polsce są nielegalnie zatrudniani w województwach: dolnośląskim, pomorskim i lubelskim. Pracują głównie w obszarach przetwórstwa przemysłowego, budownictwa, handlu i napraw, transportu, hotelarstwie i restauracjach.

Najczęściej nieprawidłowości wiążą się z brakiem zezwolenia na pracę, niedotrzymywania umów w związku z wynagrodzeniami i nieprzestrzeganie przepisów w zakresie pracy czy opłacania ubezpieczenia.

Na wielkość (rozmiary) nielegalnie zatrudnionych mają wpływ niewątpliwie procesy migracji ludności (emigracja, imigracja).

Tab. 1. Migracje zagraniczne ludności na pobyt stały w l. 2003-2009 (w tys.).

Wyszczególnienie	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Imigracja	7,0	9,5	9,3	10,8	15,0	15,3	17	15
Emigracja	20,8	18,9	22,2	46,9	35,5	30,1	19	17

Źródło: Roczniki Statystyczne GUS za lata 2003-2008, dane z 2009 r. Mały Rocznik Statystyczny GUS 2010.

Tab. 2. Liczba wniosków i decyzji o zezwolenie na osiedlenie się w Polsce w latach 2006-2009.

Wyszczególnienie	2006	2007	2008	2009	2010	2006-2009
Liczba wniosków o zezwolenie na osiedlenie się w Polsce	3792	3988	3890	3526	4036	15 196
Liczba wydanych decyzji pozytywnych w sp. o zezwolenie na osiedlenie się	3255	3124	3625	2938	3363	12 942

Źródło: Zestawienia roczne Urzędu Do Spraw Cudzoziemców, www.udsc.gov.pl (dostęp 20.07.2012 r.).

W tym zakresie w Polsce utrzymuje się wysoki wskaźnik emigracji. Od roku 1990 do 2004 r. na poziomie ponad 20 tys. rocznie, w 2006 r. wyemigrowało aż 46,9 tysięcy, w kolejnych latach do 2008 r. włącznie na poziomie ponad 30 tysięcy rocznie (zob. tab. 1). Od 2009 r. obserwujemy już wyraźną tendencję spadkową (na poziomie kilkunastu tysięcy).

Tab. 3. Motywy migracji.

Rodzaj czynników	Czynniki „wypychające”	Czynniki „przyciągające”
Ekonomiczne i demograficzne	<ul style="list-style-type: none"> - ubóstwo - bezrobocie - niskie płace - wysoki przyrost naturalny - brak podstawowej opieki medycznej - braki w systemie edukacji 	<ul style="list-style-type: none"> - perspektywa wyższych zarobków - perspektywa poprawy standardu życia - rozwój osobisty lub zawodowy
Polityczne	<ul style="list-style-type: none"> - konflikty, niebezpieczeństwo, przemoc - korupcja - łamanie praw człowieka 	<ul style="list-style-type: none"> - poczucie bezpieczeństwa - wolność polityczna
Społeczne i kulturowe	<ul style="list-style-type: none"> - dyskryminacja wynikająca ze względów etnicznych, religijnych 	<ul style="list-style-type: none"> - łączenie rodzin - migracja do krajów przodków - brak zjawiska dyskryminacji

Źródło: Bank Światowy, *Migration and Remittances. Easter Europe and the former Soviet Union, 2006.*

Wśród motywów migracji wyróżnia się przede wszystkim czynniki ekonomiczne: perspektywa poprawy standardu życia, perspektywa wyższych zarobków (zob. tab. 3). Wśród czynników „wypychających” - bezrobocie i niskie płace. Czynniki „wypychające” stanowią rzeczywiste powody podaży pracy dla innych państw europejskich i ewentualne zagrożenia związane z nielegalnym zatrudnieniem. Obok możliwych negatywnych następstw związanych z nielegalnym zatrudnieniem, należy mieć na uwadze także pozytywne następstwa migracji. Dla przykładu: w latach 2004-2009 do Wielkiej Brytanii przyjechało około półtora miliona obywateli ośmiu nowych państw UE, z czego ponad połowę (55-60%) stanowili Polacy. Liczbę Polaków szacuje się na pół miliona. Z raportu ośrodka NIESR (*National Institute for Economic and Social Research*) wynika, że imigranci z nowych państw UE w latach 2004-2009 pomnożyli brytyjski PKB o 0,38% (4,91 mld funtów).

Nowym zjawiskiem w Polsce jest wzrost od 2002 r. imigracji (z 6,6 tys. w 2002 r. do 17 tys. w 2009 r. przy emigracji – 19 tysięcy i 15 tys. w 2010 r. przy emigracji – 17 tysięcy osób, dane GUS). Obserwujemy tendencję do wyrównywania się obu wskaźników (od roku 2009 jest to różnica zaledwie 2 tysięcy na rzecz emigracji, a w 2008 r. było to prawie 15 tysięcy).

Przeciwdziałanie negatywnym zjawiskom na rynku pracy

a) Państwowa polityka rynku pracy

W państwowej polityce rynku pracy wymienia się dwa kierunki: politykę aktywną lub pasywną. W polityce aktywnej państwo chce zwiększyć popyt na siłę roboczą – poprzez tworzenie nowych miejsc pracy, subsydiowanie zatrudnienia i płac, promowanie przedsiębiorczości, działalność edukacyjną. W polityce pasywnej chodzi o zmniejszanie podaży siły roboczej poprzez elastyczne ustalanie wieku emerytalnego (wcześniejsze emerytury), zasiłki i pomoc dla bezrobotnych, czyli osłona socjalna, przedłużanie okresu kształcenia.

Rynek oficjalny: regulowany jest przez ustawodawstwo pracy. Rynek nielegalny: związany jest z szarą strefą¹⁷, nielegalnym zatrudnieniem, nielegalnym, płatnym pośrednictwem pracy, naruszaniem praw pracowniczych.

¹⁷ Przez szarą strefę rozumie się działalność gospodarczą niezgłoszoną do opodatkowania oraz dochody niezajdujące pokrycia w ujawnionych źródłach przychodów. Szara strefa obejmuje zatem działalność zarobkową, nie mającą charakteru przestępczego, prowadzoną bez wnoszenia odpowiednich opłat, płacenia stosownych podatków i bez przestrzegania obowiązujących norm prawnych. Do szarej strefy można zaliczyć zarówno zarejestrowanych podatników nie w pełni deklarujących swoje dochody, jak i osoby niezidentyfikowane, niezarejestrowane, działające poza systemem podatkowym. Od szarej strefy należy odróżnić czarną strefę, która dotyczy dochodów z działalności o charakterze przestępczym. Należy przy tym zaznaczyć, że często następuje przenikanie się strefy szarej i czarnej, ponieważ w wielu przypadkach działania mające na celu unikanie płacenia podatków łączy się bezpośrednio z aktywnością przestępczą. Zgodnie z metodologią GUS szara strefa szacowana jest na około 13%-14% produktu krajowego brutto. Szara strefa wywiera ujemny wpływ na całą gospodarkę i jest zjawiskiem szczególnie negatywnym z punktu widzenia budżetu państwa ponieważ powoduje obniżenie dochodów budżetowych. Oddziałuje również w negatywny sposób na konkurencyjność gospodarki, stawiając podmioty z tej strefy w uprzywilejowanej sytuacji, w stosunku do podmiotów działających legalnie szczególnie w sektorze małych i średnich przedsiębiorstw; Informacja o funkcjonowaniu „szarej strefy” w polskiej gospodarce i przeciwdziałaniu jej przez służby skarbowe, www.mf.gov.pl/ (dostęp 12.04.2012 r.).

Istnienie szarej strefy na rynku pracy jest udziałem osób pracujących „na czarno”. Przyczyną tego zjawiska jest przede wszystkim bezrobocie, które wciąż utrzymuje się na wysokim poziomie (w Polsce ok. 15%, w krajach Europy Zachodniej: od kilku do 10-12%).

Praca na czarno pozwala ponadto pracodawcy obniżyć koszty zatrudnienia, a pracownikowi uzyskać wyższe wynagrodzenie (bez potrąceń).

b) Odpowiedzialność za pracę „na czarno”

Odpowiedzialność za pracę „na czarno” określają przepisy ustawy o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy. Nie każda osoba, nielegalnie zatrudniona, zdaje sobie sprawę z konsekwencji prawnych, jakie może ponieść:

- jeżeli w chwili podjęcia pracy „na czarno” pracownik był zarejestrowany jako osoba bezrobotna i o podjęciu zatrudnienia lub innej pracy zarobkowej (w tym bez zawarcia umowy o pracę na piśmie lub bez zgłoszenia do ubezpieczenia społecznego) nie powiadomił w terminie 7 dni właściwego powiatowego urzędu pracy, podlega karze grzywny od 500 zł do 5000 zł, którą wymierza sąd na podstawie wniosku o ukaranie złożonego przez inspektora pracy.
- jeżeli inspektor pracy po przeprowadzeniu kontroli w zakładzie pracy wykryje, że pracują tam osoby zatrudnione „na czarno”, zawiadamia o tym fakcie urząd kontroli skarbowej. Istnieje bowiem podejrzenie naruszenia przepisów podatkowych dot. podatku dochodowego.

Odpowiedzialności uda się uniknąć osobie zatrudnionej, która nie posiada umowy o pracę w formie pisemnej lub nie jest zgłoszona do ubezpieczenia społecznego. Konsekwencje w takim przypadku ponosi pracodawca, ponieważ to on jest obowiązany zawrzeć umowę w odpowiedniej formie i dokonać zgłoszenia do Zakładu Ubezpieczeń Społecznych.

Jeśli natomiast pracownik powiadomi Państwową Inspekcję Pracy (PIP) o tym, że wykonuje pracę na czarno, to PIP może w imieniu pracownika wnieść skargę do sądu pracy o ustalenie istnienia stosunku pracy. Pozwoli to osobie dotychczas zatrudnionej „na czarno”, dochodzić od pracodawcy zapłaty zaległych odsetek na ubezpieczenie społeczne oraz niewypłaconych zaliczek na podatek dochodowy.

Zatrudnianie pracowników bez umów o pracę jest zagrożone szeregiem sankcji prawnych. Unormowaniem zasad nawiązywania stosunku pracy zajmuje się Kodeks pracy (k.p.), narzucając określone wymogi (umowa na piśmie, rodzaj umowy, warunki. Art. 281 k.p. zawiera wyliczenie wykroczeń przeciw prawom pracownika, podlegających grzywnie, a wśród nich brak pisemnego potwierdzenia zawarcia umowy o pracę. Karę grzywny przewidują również inne przepisy, jak ustawa o systemie ubezpieczeń społecznych (za nieodprowadzanie składek – do 5000 zł), czy Kodeks karny skarbowy – za nieujawnienie powstania zobowiązania podatkowego.

Za naruszanie przepisów tj. korzystanie z pracy na czarno pracodawcy grozi grzywna w wysokości 3.000 zł. Podobne konsekwencje grożą za nieodprowadzanie w terminie składek na Fundusz Pracy. Ukaranymi mogą być także nielegalni pracownicy: bezrobotny, który świadczy pracę, a nie poinformował o tym urzędu pracy (grzywna 500 zł), cudzoziemiec świadczący pracę bez zezwolenia (1000 zł).

Za kontrolę legalności zatrudnienia odpowiadają organy kontroli (potocznie zwane policją pracy, obecnie PIP i Straż Graniczna) na podstawie ustawy o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy.

c) Skala nielegalnego zatrudnienia a prawne możliwości podejmowania pracy przez cudzoziemców

Skala nielegalnego zatrudnienia cudzoziemców pozostaje niewątpliwie w ścisłym związku z możliwościami legalnego podejmowania przez nich pracy w innych państwach. Zatem tworzenie prawnych możliwości legalnego zatrudnienia dla cudzoziemców (tutaj swoboda przepływu pracowników – alokacja zasobów) jest jednym ze środków skutecznego przeciwdziałania temu zjawisku. Swobodne podejmowanie pracy przez obywateli nowych państw członkowskich UE jest niewątpliwie środkiem walki z nielegalnym zatrudnieniem.

Z punktu widzenia państwa, przy stworzeniu możliwości legalnego podejmowania pracy przez cudzoziemców, istotnym pozostaje zaostrzenie walki z pracą „na czarno” i zaniżaniem wynagrodzeń. Jednym z instrumentów przeciwdziałania jest też wprowadzanie płac minimalnych.

d) Instrumenty prawne

Sankcje przewidziane w ustawie o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy.

Na podstawie art. 120 ustawy o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy:

- osoba powierzająca cudzoziemcowi nielegalne wykonywanie pracy podlega karze grzywny nie niższej niż 3 000 zł,
- cudzoziemiec, który nielegalnie wykonuje pracę, podlega karze grzywny nie niższej niż 1 000 zł,
- nieuczciwi przedsiębiorcy są zobowiązani do opłacenia zaległych składek na ubezpieczenia społeczne oraz podatków od wynagrodzeń nielegalnie zatrudnionych cudzoziemców wraz z odsetkami.
- jeżeli w chwili podjęcia pracy „na czarno” pracownik był zarejestrowany jako osoba bezrobotna i o podjęciu zatrudnienia lub innej pracy zarobkowej (w tym bez zawarcia umowy o pracę na piśmie lub bez zgłoszenia do ubezpieczenia społecznego) nie powiadomił w terminie 7 dni właściwego powiatowego urzędu pracy, podlega karze grzywny od 500 zł do 5000 zł, którą wymierza sąd na podstawie wniosku o ukaranie złożonego przez inspektora pracy.
- zawiadomienie urzędu kontroli skarbowej w przypadku, gdy inspektor pracy po przeprowadzeniu kontroli w zakładzie pracy wykryje, że pracują tam osoby zatrudnione „na czarno”.

Sankcje podatkowe i sankcje karnoskarbowe. Sankcje podatkowe dotyczą przypadków ujawnienia nielegalnego zatrudnienia i sprowadzają się do zastosowania 75% stawki opodatkowania dochodów z nieujawnionych źródeł przychodów lub dochodów nieznajdujących pokrycia w ujawnionych źródłach.

Wśród sankcji karnoskarbowych wskazać należy natomiast uchylanie się od opodatkowania (niezgłoszenie przedmiotu opodatkowania, art. 54 § 1-3 k.k.s.).

W polskim prawie podatkowym zobowiązania podatkowe powstają z chwilą wystąpienia zdarzenia, z którym ustawa wiąże powstanie zobowiązania podatkowego lub z chwilą doręczenia decyzji ustalającej wysokość tego zobowiązania. W pierwszym z przypadków mamy do czynienia z podatkami płaconymi na zasadzie samoobliczenia, gdzie podatnik jest zobowiązany do obliczenia i dokonania wpłaty podatku w ustalonym ustawowo terminie oraz do złożenia określonej deklaracji podatkowej zawierającej dane niezbędne do zapewnienia kontroli prawidłowości wykonania zobowiązania podatkowego. W drugim przypadku podstawa powstania zobowiązania podatkowego jest decyzja właściwego organu, jeżeli przepisy prawa podatkowego nakładają na podatnika obowiązek złożenia deklaracji (zeznania), to określenie wysokości zobowiązania następuje na podstawie danych zawartych w deklaracji.

W przepisach tych uwzględniono typ podstawowy i uprzywilejowany tego przestępstwa oraz wykroczenie. Zgodnie z art. 54 §1 k.k.s. „podatnik, który uchylając się od opodatkowania, nie ujawnia właściwemu organowi przedmiotu lub podstawy opodatkowania lub nie składa deklaracji, przez co naraża podatek na uszczuplenie, podlega karze grzywny do 720 stawek dziennych albo karze pozbawienia wolności albo obu tym karom łącznie”. W typie uprzywilejowanym ustawodawca przewidział „małą wartość” kwoty podatku narażonego na uszczuplenie – sankcja: kary grzywny do 720 stawek dziennych (§2). W przypadku natomiast, gdy kwota podatku narażonego na uszczuplenie nie przekracza ustawowego progu, sprawca podlega karze grzywny za wykroczenie skarbowe (§3).

W doktrynie wyrażano pogląd, że przez nieujawnienie przedmiotu lub podstawy opodatkowania należy także rozumieć podanie danych niezgodnie z rzeczywistością¹⁸.

e) Inicjatywy unijne

Wśród inicjatyw unijnych na uwagę zasługuje tzw. Dyrektywa Frattiniego – Dyrektywa 2009/52/WE z 18 czerwca 2009 r. przyjęta przez Parlament Europejski¹⁹ – dyrektywa o sankcjach za nielegalne zatrudnianie cudzoziemców. Dokument przewiduje nakładanie wysokich kar dla pracodawców, którzy zatrudnią nielegalnie cudzoziemców. Dyrektywa wprowadza obowiązek surowszego niż dotychczas karania przedsiębiorców, którzy nielegalnie zatrudniają osoby spoza Unii.

Dla polskich firm oznacza to zaostrzenie odpowiedzialności za nielegalne zatrudnianie cudzoziemców, których wymiar określa art. 120 ustawy o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy.

W dniu 10 maja Sejm RP uchwalił ustawę z 16 listopada 2011 r. o skutkach powierzania wykonywania pracy cudzoziemcom przebywającym wbrew przepisom na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, będącej efektem dostosowania naszego prawodawstwa do unijnych przepisów (dyrektywy Frattiniego). Zwiększony został do 10000 zł wymiar grzywny za uporczywe powierzanie pracy nielegalnie przebywającemu cudzoziemcowi, gdy praca ta nie ma związku z prowadzoną działalnością gospodarczą.

Rozwiązania wprowadzane regulacją dotyczą zarówno powierzenia wykonania pracy cudzoziemcom na podstawie umów o pracę, jak i na podstawie umów cywilnoprawnych i wprowadzają ważne przepisy dla pracodawców (wprowadzane ustawą

¹⁸ R. Kubacki, A. Bartosiewicz, *Kodeks karny skarbowy. Przesłpstwa i wykroczenia podatkowe i dewizowe*, Warszawa 2010, s. 279-280; zob. także wyrok SN z dnia 11 lutego 2003 r., IV KKN, LEX nr 77435.

¹⁹ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2009/52/WE z dnia 18 czerwca 2009 r.

przepisy dotyczą także innych podmiotów powierzających pracę cudzoziemcom na podstawie umów cywilnoprawnych) zatrudniających cudzoziemców.

f) Obowiązek przechowywania dokumentu pobytowego cudzoziemca

Ustawa wprowadza obowiązek sprawdzania – przed podjęciem pracy przez cudzoziemca - oraz przechowywania przez podmiot powierzający pracę dokumentu pobytowego cudzoziemca. Pracodawcy są zobowiązani uzupełnić w ciągu 45 dni od dnia wejścia w życie ustawy dokumentację dotyczącą cudzoziemców świadczących pracę w dniu wejścia w życie ustawy.

Wypełnienie tego obowiązku oraz zgłoszenie cudzoziemca do ubezpieczeń społecznych, o ile jest to wymagane odrębnymi przepisami, jest bardzo istotne, gdyż umożliwia uwolnienie się od odpowiedzialności przez podmiot powierzający pracę w przypadku zatrudnienia cudzoziemca przebywającego na terytorium Polski nielegalnie.

g) Odpowiedzialność wykonawców

Na mocy ustawy główny wykonawca oraz podwykonawcy pośredniczący pomiędzy głównym wykonawcą a podmiotem powierzającym pracę są zobowiązani do wypłaty cudzoziemcowi zasądzonego zaległego wynagrodzenia oraz związanych z nim świadczeń, a także pokrycia kosztów przesłania należności cudzoziemcowi, który wyjechał z Polski. Są oni także zobowiązani do pokrycia kosztów wydalenia cudzoziemca. Wykonawca powinien poinformować podwykonawców o skutkach powierzenia pracy cudzoziemcowi przebywającemu bez ważnego dokumentu uprawniającego do pobytu na terytorium Polski. Spełnienie wymagań należytej staranności, a w szczególności realizacja ww. zadania informacyjnego oraz sprawdzenie, czy cudzoziemiec został zgłoszony do ubezpieczeń społecznych, kiedy występuje taki obowiązek, pozwoli wykonawcom na uwolnienie się od odpowiedzialności w razie zatrudnienia przez podwykonawcę nielegalnie przebywającego cudzoziemca.

h) Nowe przestępstwa

W art. 8 i 9 ustawa wprowadza nowe typy przestępstw dot. nielegalnie przebywających obywateli państw trzecich:

- zatrudnianie wielu cudzoziemców, uporczywe powierzanie pracy cudzoziemcom w związku z prowadzoną działalnością gospodarczą, zatrudnianie małoletniego - zagrożone karą grzywny albo karą ograniczenia wolności;
- zatrudnianie osoby pokrzywdzonej przestępstwem określonym w art. 189a § 1 k.k. (przestępstwo handlu ludźmi), powierzanie w warunkach szczególnego wykorzystania zagrożone karą pozbawienia wolności do lat 3;

i) Sankcje

Zwiększony został do 10000 zł. wymiar grzywny za uporczywe powierzanie pracy nielegalnie przebywającemu cudzoziemcowi, gdy praca ta nie ma związku z prowadzoną działalnością gospodarczą. Wynagrodzenie wypłacane nielegalnie

przebywającemu cudzoziemcowi, wraz z podatkiem i składkami, nie może zostać zaliczone jako koszt uzyskania przychodów osób fizycznych i prawnych.

Podmiot powierzający pracę, który został skazany za przestępstwo wprowadzone tą ustawą będzie automatycznie wykluczony przez rok z możliwości ubiegania się o udzielenie zamówienia publicznego.

Zatrudnienie przez agencję pracy tymczasowej nielegalnie przebywających cudzoziemców skutkować będzie wykreśleniem przez marszałka województwa z rejestru agencji zatrudnienia.

j) Dodatkowe środki karne

W przypadku skazania za przestępstwa wprowadzone niniejszą ustawą, sąd będzie mógł orzec dodatkowe środki karne:

- zakaz dostępu do środków europejskich pochodzących z funduszy strukturalnych, Funduszu Spójności i Europejskiego Funduszu Rybackiego oraz środków na realizację Wspólnej Polityki Rolnej na okres od roku do 5 lat;
- równowartość kwoty otrzymanych w okresie 12 miesięcy poprzedzających wydanie wyroku wymienionych powyżej środków publicznych.

k) Ochrona roszczeń pracowniczych

Ustawa przewiduje wprowadzenie zasady domniemania istnienia stosunku pracy przez okres przynajmniej 3 miesięcy, a w przypadku umów cywilnoprawnych - domniemania uzgodnionego wynagrodzenia w wysokości trzykrotnego minimalnego wynagrodzenia. Ułatwi to nielegalnie przebywającym obywatelom państw trzecich dochodzenie roszczeń z tytułu wynagrodzenia za pracę.

l) Zapewnienie skuteczniejszej kontroli

Ustawa wzmacnia także możliwości współpracy oraz wymiany informacji pomiędzy Strażą Graniczną, Państwową Inspekcją Pracy oraz Zakładem Ubezpieczeń Społecznych, w celu bardziej skutecznego prowadzenia kontroli zatrudniania cudzoziemców.

Ponadto, ustawa nakłada na ministra właściwego ds. pracy nowe obowiązki w zakresie oceny ryzyka zatrudnienia nielegalnie przebywających cudzoziemców oraz sprawozdawczości dla Komisji Europejskiej z działań kontrolnych oraz ze stosowania przepisów dyrektywy 2009/52/WE.

Podsumowanie

Nielegalne rynki pracy są jednym z obszarów szarej strefy. Doświadczenia innych krajów uczą, że szara strefa jest zjawiskiem, które można jedynie ograniczyć a nie całkowicie zlikwidować. Praca nierejestrowana we współczesnej gospodarce występuje we wszystkich krajach. Różnice dotyczą tylko jej wielkości z określoną tendencją, że w krajach słabiej rozwiniętych jest niezwykle znacząca część ogólnego zatrudnienia, a w krajach bardziej rozwiniętych jest to część niewielka, czasem wręcz marginalna. Podejmowane przedsięwzięcia w zakresie przeciwdziałania powinny mieć dwojaki

charakter. Po pierwsze, muszą być skierowane na ograniczenie zasięgu i wielkości istniejącej szarej strefy. Po drugie, powinny mieć za cel oddziaływanie profilaktyczne sprowadzające się do zapobiegania rozszerzaniu się szarej strefy na kolejne grupy podmiotów lub obszary gospodarki. Największa część osób pracujących na czarno jest zatrudniona w gospodarstwach domowych i dominują tu prace porządkowe (sprzątanie) oraz opiekuńcze (dzieci, osoby starsze), a także korepetycje. W firmach szara strefa dotyczy głównie budownictwa, gastronomii, hotelarstwa.

Przeciwdziałanie szarej strefie powinno się odbywać równocześnie w sferze prawodawstwa, polityki gospodarczej i społecznej państwa.

Szara gospodarka i praca nierejestrowana to zjawisko o dużym zasięgu, zwłaszcza w budownictwie, obsłudze nieruchomości, ale i w handlu, naprawach, hotelarstwie i restauracjach. Badania nad nimi prowadzi Główny Urząd Statystyczny, choć dane te mają charakter szacunkowy i mogą się różnić w zależności od przyjętej metodologii badań.

Za jedną z głównych przyczyn rozprzestrzeniania się pracy nierejestrowanej uważany jest wysoki poziom łącznych kosztów pracy (wynagrodzenie wraz z narzutami), co hamuje tworzenie nowych miejsc pracy; firmy, szczególnie małe i średnie, uciekają się do zatrudniania pracowników na czarno.

Z tytułu nielegalnego zatrudniania występują ewidentne straty ekonomiczne. Na przykład Główny Urząd Statystyczny oszacował w 2000 r. PKB łącznie z szarą gospodarką na 114,6% PKB liczonego bez szarej gospodarki; w 2001 r. –114,3%, w 2002 r. – 113,4%.

Jak pokazuje praktyka, sankcje, w jakie wyposażone są organy nadzoru i kontroli nie są wystarczająco dotkliwe, by zniechęcać pracodawców i pracowników do naruszania zasad legalności zatrudnienia. Przyjęto bowiem kierunek działań ustawodawczych, zmierzających do liberalizacji obrotu gospodarczego, których oczekiwanym skutkiem ma być ograniczenie szarej strefy i pracy nierejestrowanej. Przykładem ustawa o promocji zatrudnienia i instytucjach rynku pracy czy ustawa o wolności gospodarczej. Niestety, oczekiwane rezultaty działań legislacyjnych w zakresie liberalizacji obrotu gospodarczego, jak dotychczas, nie przynoszą zakładanych efektów w postaci ograniczenia zjawiska nielegalnego zatrudniania. Z pewnością dopóki nie nastąpi znaczny spadek bezrobocia, trudno się spodziewać, aby skala pracy nierejestrowanej uległa zmniejszeniu. Mamy do czynienia z mechanizmem sprzężenia zwrotnego: wysokie bezrobocie poszerza margines gospodarki nieformalnej, a ta z kolei utrudnia warunki i działania przedsiębiorstwom przestrzegającym przepisów, narusza konkurencję. Nie ulega bowiem wątpliwości, że szeroki zasięg pracy niedeklarowanej związany jest z obciążeniem wynagrodzeń składką ubezpieczenia społecznego: koszt zatrudnienia pracownika jest zatem wysoki, ale nie przekłada się na poziom jego dochodów.

Z badań Głównego Urzędu Statystycznego z 2010 r.²⁰ wynika, że wśród przyczyn podejmowania pracy nierejestrowanej wymienia się kolejno: na pierwszym miejscu brak możliwości znalezienia pracy, następnie w kolejności to niewystarczające dochody, propozycje wyższego wynagrodzenia przy zatrudnieniu bez rejestrowania umowy o pracę, wysokie składki ubezpieczeniowe, wysokość podatków, sytuacja rodzinna lub życiowa, możliwość utraty niektórych świadczeń przy podjęciu pracy rejestrowanej, niechęć wiązania się na stałe z miejscem pracy. Najczęściej wykonywane prace w szarej strefie to: remonty i naprawy budowlano-instalacyjne, usługi budowlane

²⁰ Główny Urząd Statystyczny. Departament Pracy, *Praca nierejestrowana w Polsce w 2010 r.*, Warszawa 2011.

i instalacyjne, opieka nad dzieckiem lub starszą osobą, korepetycje, prace domowe (np. sprzątanie), prace ogrodniczo-rolne, handel, usługi krawieckie. Od roku 1995 obserwuje się stałą tendencję spadkową pracujących w „szarej strefie” od ponad 2000 tys. osób do 732 tys. osób w 2010 r. Ocenia się jednak, że pomimo znacznego obniżenia skala zjawiska nadal jest znacząca. Stanowi 4,6% ogólnej liczby pracujących. Wśród pracujących w „szarej strefie” gospodarki większość stanowią mężczyźni (ok. 65%), natomiast z punktu widzenia miejsca zamieszkania nieznaczna większość stanowią mieszkańcy miast (51%). Pracę nierejestrowaną wykonują osoby w różnym wieku, od młodzieży do osób w wieku emerytalnym, a największy odsetek stanowią osoby w wieku 25-34 lat (28,8%).

Ograniczenie szarej strefy w gospodarce nie osiągnie się jedynie sposobami administracyjnymi, stosowaniem restrykcji i kar wobec pracodawców i pracowników tej strefy. Jak wynika z badań, najskuteczniejszą metodą ograniczenia szarej strefy jest tworzenie legalnych miejsc pracy, zwiększenie zatrudnienia rejestrowanego i ograniczenie bezrobocia.

Praca nierejestrowana – według GUS – stanowi dość istotny element polskiego rynku pracy, bowiem 4,6% osób pracuje poza formalną gospodarką. Wielkość „szarej strefy” zależy nie tylko od kondycji gospodarki, a co za tym idzie – od skali bezrobocia rejestrowanego, ale po części od nierównowagi popytu i podaży siły roboczej według kwalifikacji. Podejmowanie pracy nierejestrowanej często jest też koniecznością.

Ograniczenie nielegalnego zatrudnienia, niezależnie od koniunktury gospodarczej, wymaga określonych rozwiązań systemowych (obowiązki identyfikacyjno-rejestrujące, obrót bezgotówkowy itp.). Koniunktura gospodarcza, bezrobocie stanowią niewątpliwie czynniki pierwotne, jeśli chodzi o etiologię zjawiska. Natomiast określone środki administracyjne, karne pełnią niezbędne funkcje regulacyjne.

Streszczenie:

Autor podejmuje problematykę powstawania i funkcjonowania nielegalnych rynków pracy. Powyższą problematykę analizuje w kontekście ekonomicznym, prawnym i społecznym. Wskazuje na konsekwencje ekonomiczne, analizuje przyczyny i skalę zjawiska, rozmiary w skali krajowej i międzynarodowej, z punktu widzenia Unii Europejskiej. W szczególności poddaje analizie skutki procesów migracyjnych ludności, przyczyny, konsekwencje dla poszczególnych państw unijnych. Obszernym elementem opracowania pozostaje problematyka środków przeciwdziałania negatywnym zjawiskom w skali krajowej oraz unijnej, w tym instrumentów prawnych. W konkluzji Autor stwierdza, że na ograniczenie nielegalnego zatrudnienia w skali globalnej i krajowej zasadniczy wpływ ma bieżąca sytuacja gospodarcza oraz wielkość bezrobocia. Najskuteczniejszymi metodami ograniczenia szarej strefy jest tworzenie legalnych miejsc pracy, zwiększenie zatrudnienia rejestrowanego i ograniczenie bezrobocia. Ograniczenia szarej strefy w gospodarce nie osiągnie się przy wykorzystaniu jedynie sposobów administracyjnych, stosowania restrykcji i kar wobec pracodawców i pracowników tej strefy.

Słowa kluczowe:

Nielegalne zatrudnienie, nielegalne rynki pracy, praca nierejestrowana, szara strefa, popyt i podaż pracy, praca na czarno, odpowiedzialność za pracę na czarno

Title:

Illegal labour markets

Summary:

The author discusses the issue of formation and functioning of the illegal labour markets. It is an analyze of economic, law and social aspects of above-mentioned issue, as well as presentation of economic consequences, causes, scale of this phenomenon in domestic and international dimension, from the point of view of European Union. In particular, causes, effects of emigration processes and consequences for Member States of EU were presented. The extensive field of study concerns the issue of measures to counteract negative effects of this phenomenon in domestic and EU scale, including legal instruments. In conclusion, the author ascertains that huge impact on limitation of the illegal employment have mainly current global economic situation and scale of unemployment. The most effective methods of limiting underground economy are: creation of legal workplaces, increase of registered employment and reduction of unemployment. The limitation of underground economy cannot be achieved only by using administrative instruments, restrictions and sanctions against employees and employers of black economy.

Keywords:

illegal employment, illegal labour markets, undeclared work, underground economy, black market, black economy, liability for illegal employment

ROZDZIAŁ XV

Rynek ubezpieczeń w Polsce

– zagrożenia i możliwości jego ochrony

Istota i stan rynku ubezpieczeń w Polsce

Działalność ubezpieczeniowa jest jednym z elementów funkcjonowania rynku finansowego, który ze względu na swoją specyfikę wymaga szczególnego zaufania ze strony podmiotów, do których kieruje swoją ofertę. Jest to jednocześnie jedna z najbardziej zyskownych form działalności na rynku finansowym, przy czym nagłaśniane przez media mankamenty w zakresie funkcjonowania towarzystw ubezpieczeniowych nie znajdują odzwierciedlenia w danych publikowanych przez instytucje monitorujące rynek ubezpieczeń. Także polski rynek ubezpieczeń znajduje się od wielu lat w fazie stałego rozwoju.

W 1939 r. w Polsce działało 67 zakładów ubezpieczeń w różnych formach prawnych, w tym 11 spółek akcyjnych, 44 towarzystwa ubezpieczeń wzajemnych, 6 towarzystw zagranicznych oraz 6 podmiotów publicznych¹. Po 1945 r. nastąpiła praktycznie monopolizacja rynku ubezpieczeń przez Państwowy Zakład Ubezpieczeń i TUiR Warta. Sytuację tę zmieniła dopiero ustawa o ubezpieczeniach majątkowych i osobowych z 20 września 1984 r.² a pełne otwarcie rynku nastąpiło po wejściu w życie ustawy o działalności ubezpieczeniowej z 28 lipca 1990 r.³. Nastąpił szybki rozwój polskiego rynku ubezpieczeń. W 1999 r. rynek obejmował już 27 zakładów ubezpieczeń na życie oraz 31 w dziale ubezpieczeń majątkowych i pozostałych osobowych⁴. Był to okres najbardziej dynamicznego wzrostu ilości podmiotów zaangażowanych na polskim rynku ubezpieczeń. Od tego czasu liczba towarzystw ubezpieczeniowych posiadających zezwolenie na prowadzenie działalności w Polsce rośnie już zdecydowanie wolniej a przyrost odnotowywany jest przede wszystkim w sferze przychodów zakładów ubezpieczeń i zakładów reasekuracji.

Na koniec 2011 r. zezwolenie na prowadzenie działalności ubezpieczeniowej w Polsce posiadały 62 krajowe zakłady ubezpieczeń. W dziale I – ubezpieczeń na życie funkcjonowało 29 zakładów a w dziale II – ubezpieczeń pozostałych osobowych i majątkowych 33 zakłady w tym jeden zakład reasekuracji (Polskie Towarzystwo Reasekuracji S.A.). Efektywną działalność ubezpieczeniową prowadziło 28 zakładów ubezpieczeń na życie i 33 zakłady ubezpieczeń osobowych i majątkowych. Jeden zakład ubezpieczeń (Uniwersum – Życie TU S.A.) znajdował się w dobrowolnej likwidacji⁵.

¹ A. Śliwiński, *Ryzyko ubezpieczeniowe*, Warszawa 2002, s.122.

² Ustawa z dnia 20 września 1984 r. o ubezpieczeniach majątkowych i osobowych (Dz. U. 1984, Nr 45, poz. 242).

³ Ustawa z dnia 28 lipca 1990 r. o działalności ubezpieczeniowej (Dz. U. 1990, Nr 59, poz. 344).

⁴ A. Śliwiński, *op. cit.*, s. 128.

⁵ Wszystkie dane: Urząd Komisji Nadzoru Finansowego, *Raport o stanie ubezpieczeń po IV kwartałach 2011 r.*, Warszawa 2012, www.knf.gov.pl (dostęp 6.04.2012 r.).

Podkreślić należy natomiast niezwykle wysoki wzrost zainteresowania działalnością w Polsce przez zagraniczne zakłady ubezpieczeń. Jeszcze w 2010 r. na terytorium Polski na zasadzie swobody świadczenia usług działało 227 zagranicznych zakładów ubezpieczeń, a poprzez oddział 13 zakładów ubezpieczeń⁶. Na koniec 2011 r. łączna liczba zakładów zagranicznych notyfikowanych w Polsce w ramach swobody świadczenia usług wynosiła 577 w tym 19 oddziałów zakładów ubezpieczeń i jeden oddział reasekuracji.

Polski rynek ubezpieczeń charakteryzuje się dość wysokim stopniem koncentracji, chociaż w obu działach ubezpieczeń nastąpił pewien spadek udziału 5 największych towarzystw ubezpieczeniowych. Dominującą rolę w obu działach (powyżej 30% składki) odgrywa nadal PZU Życie SA i PZU SA.

Przychody zakładów ubezpieczeń i zakładów reasekuracji – po pewnym zachwianiu w 2009 r. - znów wzrastają. Na koniec 2011 r. składka przypisana brutto wyniosła 57,15 mld zł i była o 5,51% (2,99 mld zł) wyższa niż w roku 2010 i już tylko niewiele niższa niż w rekordowym 2008 r. kiedy osiągnęła ponad 59 mld zł.

Struktura polskiego rynku ubezpieczeń zbliżona jest już do standardów zachodnioeuropejskich. Jeszcze kilka lat temu dominowały na rynku ubezpieczenia z działu II (majątkowe i pozostałe osobowe) podczas gdy na rynku europejskim od lat widoczna jest dominacja działu I (ubezpieczenia na życie). W 2011 r. nastąpiło jednak zahamowanie tendencji wzrostu przewagi ubezpieczeń na życie nad ubezpieczeniami majątkowymi. Składka przypisana brutto zakładów ubezpieczeń na życie wyniosła 31,85 mld zł i wzrosła o 1,35% w porównaniu z rokiem 2010. Największy wzrost (o prawie 27%) nastąpił tu w ubezpieczeniach na życie powiązanych z ubezpieczeniowym funduszem kapitałowym. Istotny spadek nastąpił natomiast w klasycznych ubezpieczeniach na życie – o 10,14%. Wyniki te to efekt przede wszystkim wzrostu atrakcyjności ubezpieczeń z funduszami kapitałowymi w porównaniu z niskim oprocentowaniem lokat bankowych. Natomiast spadek składki w ubezpieczeniach na życie wynika jak można przypuszczać z mniejszego zainteresowania ze strony pracodawców związanego z koniecznością obniżenia kosztów pracy.

Składka przypisana brutto zakładów ubezpieczeń majątkowych i pozostałych osobowych wzrosła w porównaniu z 2010 r. aż o 11,26% (2,56 mld zł). Dominują tu od lat ubezpieczenia komunikacyjne stanowiące 56,78 % składki. Wynika to przede wszystkim z bardzo znacznego wzrostu wysokości składek w ubezpieczeniach komunikacyjnych – OC o 14,23% i AC o 9,68%. Ponadto ze względu na katastrofy naturalne jak na przykład powódzie i huragany znacznie wzrosły (o 17,8%) ubezpieczenia od szkód spowodowanych żywiołami. Tak jak i w ubezpieczeniach na życie – obawy pracodawców przed kryzysem finansowym spowodowały spadek składki na ubezpieczenia w zakresie ochrony prawnej (o 29,2%) i od wypadków przy pracy i chorób zawodowych⁷.

Wzrost składki przypisanej brutto na polskim rynku ubezpieczeń spowodował znaczny wzrost zainteresowania ze strony zagranicznych zakładów ubezpieczeń o czym już wcześniej wspomniano. Przełożyło się to także na udział tych towarzystw w składce z trans granicznej działalności ubezpieczeniowej, która wyniosła 7,6% polskiego rynku. W ciągu ostatnich 2 lat nastąpił jej 2,5 krotny wzrost. Dla zakładów ubezpieczeń działu

⁶ Opracowanie: Urząd Komisji Nadzoru Finansowego, *Działalność zagranicznych zakładów ubezpieczeń w Polsce w 2010 r.*, Warszawa 2012, www.knf.gov.pl (dostęp 6.04.2012 r.).

⁷ Wszystkie dane: Urząd Komisji Nadzoru Finansowego, *Raport o stanie...*, s. 8-11.

ubezpieczeń na życie udział ten wyniósł 5.9 % natomiast dla ubezpieczeń majątkowych – 10%⁸.

Według ocen PIU całkowity udział inwestorów zagranicznych w towarzystwach ubezpieczeń na życie w Polsce wynosi 77% a w towarzystwach ubezpieczeń majątkowych – 80%. Dominuje tu kapitał niemiecki a istotne udziały posiada także kapitał amerykański, brytyjski i holenderski.

Przedstawiony powyżej aktualny stan rynku ubezpieczeń, jego ciągły rozwój w ostatnich latach pomimo zagrożenia światowym kryzysem finansowym, powoduje też liczne zagrożenia działalnością przestępczą, także w jej zorganizowanych formach. Już wiele lat temu przestępcy zauważyli, że wielkie środki zaangażowane w rynek ubezpieczeń mogą stać się przedmiotem ich zainteresowania w najbardziej różnorodnych formach.

Prowadzenie nielegalnej działalności

Wskazując na zagrożenia dla rynku ubezpieczeń zacząć należy od problematyki nielegalnego prowadzenia działalności ubezpieczeniowej.

Zgodnie z art. 6 ust.1 ustawy z dnia 22 maja 2003 r. o działalności ubezpieczeniowej⁹ wykonywanie działalności ubezpieczeniowej wymaga zezwolenia organu nadzoru. Funkcję tę spełnia obecnie Komisja Nadzoru Finansowego. Pod pojęciem działalności ubezpieczeniowej rozumie się wykonywanie czynności ubezpieczeniowych związanych z oferowaniem i udzielaniem ochrony na wypadek ryzyka wystąpienia skutków zdarzeń losowych. Jako czynności ubezpieczeniowe czyli będące istotą działań na rynku ubezpieczeń ustawa wymienia m. in.:

- zawieranie umów ubezpieczenia, umów gwarancji ubezpieczeniowych lub zlecanie ich zawierania uprawnionym pośrednikom ubezpieczeniowym, a także wykonywanie tych umów,
- zawieraniu umów reasekuracji lub zlecanie ich zawierania brokerom reasekuracyjnym, a także wykonywanie tych umów,
- składanie oświadczeń woli w sprawach roszczeń o odszkodowania lub inne świadczenia należne z tytułu umów,
- ustalanie składek i prowizji należnych z tytułu zawieranych umów,
- ocena ryzyka w ubezpieczeniach osobowych i ubezpieczeniach majątkowych oraz w umowach gwarancji ubezpieczeniowych,
- wypłacanie odszkodowań i innych świadczeń należnych z tytułu umów,
- prowadzenie kontroli przestrzegania przez ubezpieczających lub ubezpieczonych, zastrzeżonych w umowie lub w ogólnych warunkach ubezpieczeń,
- lokowanie środków zakładów ubezpieczeń,
- ustalanie przyczyn i okoliczności zdarzeń losowych,
- ustalanie wysokości szkód oraz rozmiaru odszkodowań oraz innych świadczeń należnych uprawnionym z umów ubezpieczenia lub umów gwarancji ubezpieczeniowych,
- ustalanie wartości przedmiotu ubezpieczenia,

⁸ Opracowanie: Urząd Komisji Nadzoru Finansowego, *Działalność zagranicznych...*, s. 5

⁹ Ustawa z dnia 22 maja 2003 r. o działalności ubezpieczeniowej (Dz. U. 2010, Nr 11, poz. 66, tekst jednolity).

- czynności zapobiegania powstawaniu albo zmniejszaniu skutków wypadków ubezpieczeniowych lub finansowanie tych działań z funduszu prewencyjnego.

Zgodnie z art. 2 c ustawy zakład ubezpieczeń działający jako zakład ubezpieczeń i reasekuracji może wykonywać również działalność reasekuracyjną w zakresie ustalonym przez art. 1a ustawy a obejmującym m.in.

- zawieranie i wykonywanie umów reasekuracji czynnej i retrocesji
- składanie oświadczeń woli w sprawach roszczeń o odszkodowanie lub inne świadczenia należne z tytułu umów określonych w art. 1 Ustawy
- ustalanie składek i prowizji należnych z tytułu zawierania umów
- wypłacanie odszkodowań i innych świadczeń należnych z tytułu umów.

Nie można tu także pominąć roli jaką na rynku ubezpieczeń spełniają pośrednicy ubezpieczeniowi czyli agenci i brokerzy. Ich usytuowanie prawne jest zróżnicowane:

- agent działa w imieniu zakładu ubezpieczeń a nadzór nad jego działalnością sprawuje zakład ubezpieczeń, na rzecz którego on działa i zakład ten ponosi odpowiedzialność za szkody przez niego wyrządzone
- broker działa na podstawie zezwolenia wydanego przez organ nadzoru i podlega jego nadzorowi a z tytułu wykonywanej działalności podlega obowiązkowemu ubezpieczeniu od odpowiedzialności cywilnej¹⁰.

Działalność tych pośredników stanowi istotny element rynku ubezpieczeń i podlega prawnej ochronie.

Biorąc powyższe pod uwagę można określić w dużym przybliżeniu zakres czynności wykonywanych na szeroko pojętym rynku ubezpieczeń, a wymagających uzyskania zezwolenia ze strony KNF.

Zarówno ustawa o działalności ubezpieczeniowej jak i ustawa o pośrednictwie ubezpieczeniowym zawierają przepisy karne chroniące rynek ubezpieczeń przed działaniami nielegalnymi, przed tworzeniem rynku równoległego funkcjonującego bez wymaganego zezwolenia i wbrew obowiązującym przepisom. Wyróżniono tu następujące typy przestępstw z ustawy o działalności ubezpieczeniowej:

- Art. 225 dot. wykonywania czynności ubezpieczeniowych lub działalności reasekuracyjnej bez wymaganego zezwolenia. Dotyczy to także dopuszczenia się tego czynu w imieniu osoby prawnej
- Art. 226 określa odpowiedzialność za zawieranie umowy ubezpieczenia w imieniu zakładu ubezpieczeń bez posiadania od niego odpowiednich uprawnień w tym zakresie
- Art. 226 a – odnosi się do zawierania umowy reasekuracji w imieniu zakładu reasekuracji ale nie będąc do tego przez zakład uprawnionym.

W obu ostatnich wypadkach odpowiedzialność ponosi sprawca działając także w imieniu osoby prawnej.

Inną formą nielegalnego zaistnienia na rynku ubezpieczeniowym jest podszywanie się pod podmiot prowadzący taką działalność. W art. 230 ustawy zakazuje się używania w nazwie firmy albo do określenia wykonywanej działalności lub w reklamie wyrazów wskazujących na wykonywanie działalności ubezpieczeniowej lub reasekuracyjnej o ile podmiot nie jest zakładem ubezpieczeń lub zakładem reasekuracji. W ustawie o pośrednictwie ubezpieczeniowym:

¹⁰ Zob. ustawa z 22 maja 2003 r. o pośrednictwie ubezpieczeniowym (Dz. U. 2003, Nr 124, poz. 1154).

- Art. 47 dotyczy dwóch form zachowania sprawców polegających albo prowadzenia działalności agencyjnej i działalności brokerskiej w zakresie ubezpieczeń i reasekuracji bez wymaganego zezwolenia lub czynności agenta ubezpieczeniowego i czynności brokerskich nie będąc do tego upoważnionym.

Na dzień dzisiejszy nielegalne prowadzenie działalności ubezpieczeniowej przez firmy nie posiadające właściwego zezwolenia Komisji Nadzoru Finansowego nie stanowi dla rynku większego zagrożenia. Jak wynika z aktualnej oceny KNF ujawniono tylko trzy podmioty, które są o taką działalność podejrzewane:

- ADB RESO Europa z Litwy,
- Philip Morris International Reinsurance (Ireland) Ltd,
- Healthcare Insurance Inc¹¹.

Inne zdarzenia polegające na prowadzeniu działalności ubezpieczeniowej lub wykonywaniu czynności ubezpieczeniowych bez właściwego zezwolenia ujawniane są bardzo rzadko. Od lat w publikacjach Polskiej Izby Ubezpieczeń czy Ubezpieczeniowego Funduszu Gwarancyjnego nie poruszano nawet tego tematu, a policyjne statystyki nie zawierają przestępstw kwalifikowanych z wyżej wymienionych przepisów. Ostatnie dane odnoszące się do tego typu przestępstw pochodzą sprzed kilku lat i były to w skali roku zdarzenia jednostkowe.

Nie oznacza to oczywiście braku zainteresowania rynkiem ubezpieczeń ze strony środowisk przestępczych. Wprost przeciwnie – od lat jest on szeroko wykorzystywany i eksploatowany przede wszystkim przez zorganizowane grupy przestępcze.

Formy zorganizowanej działalności przestępczej na rynku ubezpieczeń

Najgroźniejszą formą oddziaływania zorganizowanych grup przestępczych w obszarze funkcjonowania instytucji ubezpieczeniowych są próby tworzenia towarzystw ubezpieczeniowych przez podmioty zależne od tych grup albo przejmowania nad zakładami ubezpieczeń faktycznej kontroli. Tego typu przedsięwzięcia odnotowano także kilkanaście lat temu w naszym kraju ale udało im się skutecznie zapobiec. Celem przejmowania firm ubezpieczeniowych pod kontrolę lub zakładania ich przez powiązane z grupą osoby jest wejście na legalny rynek finansowy z kapitałem pochodzącym z przestępstwa. Pozwala to strukturom przestępczym osiągać dochody z niezwykle intratnej działalności finansowej oraz na skuteczne pranie brudnych pieniędzy. Można wskazać na pewne symptomy świadczące o powiązaniach zakładów ubezpieczeń ze zorganizowanymi grupami przestępczymi. W przypadku przejmowania istniejących już towarzystw ubezpieczeniowych mamy do czynienia z wykupem akcji towarzystwa przez niejawnie powiązane ze sobą podmioty gospodarcze znajdujące się pod kontrolą struktur przestępczych. Ich zainteresowanie wzbudzą stosunkowo niewielkie towarzystwa ubezpieczeń specjalizujące się w wąskim zakresie ryzyka np. ubezpieczenia medyczne, działalności rozrywkowej czy wybranych obiektów gospodarczych. Działania grup przestępczych koncentrują się na zakładach znajdujących się w trudnej sytuacji finansowej co istotnie ogranicza ostrożność wobec niespodziewanych „wybawców” oraz zmniejsza koszty całej operacji¹².

¹¹ Komisja Nadzoru Finansowego, *Ostrzeżenia Publiczne*, www.knf.gov.pl (dostęp 18.05.2012 r.).

¹² Zob. W. Mądrzejowski, *Przestępczość zorganizowana wobec działalności ubezpieczeniowej – zarys problemu*, „Prawo Ubezpieczenia Reasekuracja. Serwis Specjalny” 20.03.1997 r.

Obecnie w Polsce grupy przestępcze zajmują się przede wszystkim wyłudzeniami związanymi z ubezpieczeniami komunikacyjnymi. Sprawcy stosują tutaj cały szereg metod pozwalających na wprowadzenie w błąd ubezpieczyciela i wyłudzenie nienależnego odszkodowania, w tym przede wszystkim:

- przerabianie i podrabianie umów zakupu pojazdów i innych dokumentów dotyczących ich pochodzenia,
- sprowadzanie z zagranicy pojazdów, które brały wcześniej udział w zdarzeniach drogowych, w wyniku których ubezpieczyciele zaliczali je do szkód całkowitych,
- zaniżanie przebiegu i zmiana roku produkcji na wcześniejszy
- deklarowanie niezgodnego z rzeczywistością wyposażenia, co wpływa na wartość odszkodowania
- fałszowanie okoliczności zdarzenia będącego podstawą wystąpienie o odszkodowanie
- fałszowanie ekspertyz dotyczących stanu technicznego pojazdu i przebiegu zdarzenia.

W praktyce jednak największe szkody związane są z działalnością zorganizowanych grup przestępczych, w skład których poza faktycznymi lub upozorowanymi (tzw. słupy) właścicielami pojazdów wchodzi najczęściej: właściciele zakładów naprawy samochodów, przedstawiciele ubezpieczycieli, likwidatorzy szkód, pracownicy wydziałów komunikacji, policjanci i biegli z zakresu zdarzeń w ruchu drogowym oraz mechanoskopii. Tworzone są pewne ciągi powtarzających się zdarzeń z udziałem kilku lub kilkunastu pojazdów ubezpieczanych kolejno w różnych towarzystwach ubezpieczeniowych. W międzyczasie dla zatarcia śladu oszustwa pojazdy zmieniają kolejnych właścicieli, także poza granicami kraju. Przy tej okazji wykorzystywane są także odszkodowania z tytułu ubezpieczenia komunikacyjnego od zdarzeń za granicą w ramach „zielonej karty”. Pomysłowość sprawców jest tu praktycznie nieograniczona jak np. w wypadku przedstawienia przez polskich kierowców zielonych kart wystawionych przez nieistniejące już towarzystwa (np. „Westa”, która upadła już w 1993 r.)¹³.

Ocena rzeczywistych strat ponoszonych przez uczestników rynku ubezpieczeń na skutek działalności przestępczej jest niezwykle trudna. Dane oficjalnie publikowane przez Polską Izbę Ubezpieczeń odnoszą się do strat wykazanych przez instytucje ubezpieczeniowe lecz jest powszechnie wiadome, że tylko nieznaczną część prób wyłudzeń zgłaszana jest organom ścigania. Według przedstawiciela Podkomisji Przystępstw Ubezpieczeniowych PIU wykazana np. w za 2008 r. wartość wyłudzeń wyniosła 56 mln zł (w tym 52,4 mln w sektorze ubezpieczeń majątkowych i 3,6 w ubezpieczeniach na życie) ale stanowi to tylko wierzchołek góry lodowej¹⁴. Według danych CEA¹⁵ skala wyłudzeń to ok. 3% składek, więc w Polsce te straty oceniać można na ok. 1,5 mld zł. rocznie.

Zgodnie z procesową zasadą legalizmu Policja jest zobowiązana do wszczęcia oficjalnego postępowania w każdym wypadku, jeżeli w trakcie np. kontaktów z ubezpieczycielem zostanie poinformowana o zaistnieniu zdarzenia mogącego stanowić

¹³ Zob. H. Karczevska-Czyż, *Przestępstwa związane z ubezpieczeniami komunikacyjnymi z perspektywy PBUK*, [w:] W. Mądrzejowski (red.), *Model współpracy pomiędzy zakładami ubezpieczeń a instytucjami państwowymi w zakresie działalności przeciwkradzieżowej*, Szczytno 2010, s. 73 i n.

¹⁴ „Gazeta Wyborcza” 28.12. 2009 r.

¹⁵ CEA – Europejski Komitet Ubezpieczeń z siedzibą w Brukseli.

przestępstwo. Przepływ informacji z towarzystw ubezpieczeniowych do organów ścigania jest jednak znikomy. Wszyscy zainteresowani doskonale wiedzą, że w interesie ubezpieczycieli nie leży nadawanie szerszego rozgłosu sprawom karnym dotyczącym ich działalności i wydaje się, iż sytuacja ta w najbliższym czasie nie ulegnie zmianie.

Możliwości przeciwdziałania i zwalczania przestępczości ubezpieczeniowej

W chwili obecnej, gdy rozwijają się bardzo szybko nowe formy ubezpieczeń życiowych i majątkowych, gdy rośnie liczba działających w Polsce towarzystw ubezpieczeniowych wzrasta też zagrożenie przestępczością związaną z ubezpieczeniami. Nie przekłada się to, jak już wyżej zauważono, na istotne zmiany w statystykach tych przestępstw. Wydaje się, że w takiej sytuacji należy wyraźnie rozróżnić kwestię przeciwdziałania przestępczości ubezpieczeniowej – w czym zainteresowane są zarówno zakłady ubezpieczeń jak i organy ścigania, od efektywnego zwalczania tej przestępczości przy wykorzystaniu narzędzi operacyjno – procesowych. Jest to domeną przede wszystkim Policji a praktyka wskazuje, że rola ubezpieczycieli zwiększa się jedynie gdy mamy do czynienia już z dużymi zagrożeniami, szczególnie związanymi z działalnością zorganizowanych grup przestępczych.

Przeciwdziałanie czyli stwarzanie sytuacji, w której dopuszczanie się czynów zabronionych związanych z działalnością ubezpieczeniową jest przynajmniej znacznie utrudnione, może być skuteczne jedynie wtedy gdy mamy do czynienia ze zgodną współpracą w tym zakresie ze strony wszystkich uczestników rynku ubezpieczeń. Świadczą o tym liczne przykłady z krajów o najbardziej rozwiniętych rynkach ubezpieczeniowych gdzie już wiele lat temu powstały złożone systemy zapobiegania przestępczości ubezpieczeniowej. W systemie tym z reguły uczestniczą wszystkie towarzystwa ubezpieczeniowe, organy nadzoru ubezpieczeniowego i instytucje funduszu gwarancyjnego¹⁶. Podstawowym elementem takich systemów są scentralizowane bazy danych zawierających szczegółowe informacje o zawartych umowach, zgłoszonych roszczeniach i wypłaconych odszkodowaniach. Mogą tam się również znaleźć informacje dotyczące ujawnionych prób wyłudzenia nienależnych odszkodowań. Praktyka wskazuje, iż dostęp do tych baz (w różnym stopniu) ze strony Policji pozwala na wzrost skuteczności działań zapobiegawczych. Jak dotąd w Polsce, pomimo podejmowanych prób, nie osiągnięto jeszcze zadowalających efektów w postaci utworzenia takiej bazy wymiany danych. Szczególnie w ubezpieczeniach życiowych istnieje możliwość skutecznego unikania przez sprawców wykrycia czynności niedopuszczalnych z punktu widzenia przepisów prawa ubezpieczeniowego. Istotne nadzieje związane są obecnie z rozwojem baz danych prowadzonych w ramach Ośrodka Informacji Ubezpieczeniowego Funduszu Gwarancyjnego ale dotyczą one przede wszystkim tylko ubezpieczeń komunikacyjnych.

Zwalczanie i przeciwdziałanie przestępczości ubezpieczeniowej pozostaje wciąż domeną Policji. W przypadku ujawnienia drobnych wyłudzeń tryb postępowania ma charakter rutynowy i praktycznie każda jednostka Policji posiada doświadczenie w prowadzeniu czynności analitycznych i operacyjno-śledczych umożliwiających skuteczne zebranie materiału dowodowego. Istotne trudności występują jednak w sytuacjach gdy mamy do czynienia z dobrze zorganizowaną grupą przestępczą, w skład

¹⁶ Zob. szerzej P. Majewski, *Systemy wymiany danych ubezpieczeniowych w wybranych krajach Europy*, [w] W. Mądrzejowski (red.), *op. cit.*, Szczytno 2010, s. 80 i n.

której wchodzi specjaliści posiadający dużą wiedzę zarówno o procedurach ubezpieczeniowych oraz wykrywczych. Zebranie materiału dowodowego staje się wtedy trudne i wymaga od policjantów dużej wiedzy oraz umiejętnego korzystania z narzędzi jakie pozostają do ich dyspozycji.

Warto tu zwrócić uwagę na wykorzystanie z instytucji określonych w przepisach art. 19 i 19a ustawy o Policji. Możliwość zastosowania kontroli operacyjnej czy kontrolowanego wręczenia korzyści majątkowej (bo tylko takie przedsięwzięcia mają zastosowanie w omawianych sprawach) budzą w społeczeństwie wiele kontrowersji. Ich omówienie i wyjaśnienie to temat bardzo obszerny, któremu należałoby poświęcić odrębną, szeroką publikację. Niemniej nie ulega wątpliwości, że przepisy art. 19 ust.1 pkt 2 i 3 ustawy o Policji dopuszczają zastosowanie tych środków pracy operacyjnej w sprawach zarówno o oszustwo – art. 286 k.k., oszustwo asekuracyjne – art. 298 k.k. jak i udział w zorganizowanej grupie przestępczej – art. 258 k.k.

Streszczenie:

Polski rynek ubezpieczeniowy znajduje się od ponad dwudziestu lat w fazie intensywnego rozwoju. Wzrasta liczba działających w Polsce towarzystw ubezpieczeniowych a na szczególną uwagę zasługuje wzrost zainteresowania polskim rynkiem przez zagraniczne zakłady ubezpieczeń. Pomimo zagrożeń spowodowanych kryzysem finansowym od dwóch lat ponownie wzrasta wartość składki przypisanej brutto. Według ocen Komisji Nadzoru Finansowego problem nielegalnej działalności na polskim rynku ubezpieczeń nie stanowi większego zagrożenia i są to sytuacje wyjątkowe. Natomiast można odnotować ciągle wykorzystywanie polskiego rynku ubezpieczeń przez zorganizowane grupy przestępcze. Największe zagrożenia występują nadal w związku z ubezpieczeniami komunikacyjnymi. Grupy przestępcze działają z reguły w powiązaniu z przedstawicielami towarzystw ubezpieczeniowych, likwidatorami szkód oraz właścicielami zakładów naprawczych i funkcjonariuszami policji. Przeciwdziałanie tego typu przestępstwom wymaga bardziej intensywnych działań niż prowadzone do tej pory. Obowiązujące w Polsce przepisy pozwalają na zastosowanie w takich wypadkach przez organy ścigania złożonych form działalności operacyjnej w tym kontroli operacyjnej i kontrolowanego wręczenia korzyści majątkowej. Nadal też zwalczanie zorganizowanej przestępczości ubezpieczeniowej utrudnione jest przez brak ogólnokrajowej, jednolitej bazy danych o tego typu przestępstwach.

Słowa kluczowe:

rynek ubezpieczeń, nielegalne prowadzenie działalności ubezpieczeniowej, przestępczość zorganizowana, oszustwo ubezpieczeniowe, czynności operacyjne

Title:

Insurance market in Poland – the risks and possibilities of its protection

Summary:

Polish insurance market, for more than twenty years has been in the phase of intensive development. The number of insurance companies operating in Poland is increasing continuously. Particularly noteworthy is the increase of interest in the Polish market by foreign insurance companies. Despite the risks caused by the financial crisis, for the last two years the value of gross premium written has been again increasing. According to the Polish Financial Supervision Authority the problem of illegal activity on the Polish

insurance market is not a major threat and cases of such activities are the exceptions. However the continuing use of the Polish insurance market by organized crime groups should be noted. The biggest threats are still in relation to motor vehicle insurances. Criminal groups operate generally in collusion with insurance agents, the loss settlers, the owners of the auto services and police officers. Prevention of such crimes requires more intensive activities than those conducted so far. Polish law permit in such cases using by law enforcement agencies a complex criminal intelligence activities including monitoring of correspondence, lawful interception and bribery sting operations. The lack of a national level, uniform database of this types of crime still hamper combating insurance organized crime.

Keywords:

insurance market, illegal conduct insurance business, organized crime, insurance fraud, criminal intelligence activities

ROZDZIAŁ XVI

Nowe wyzwania w zakresie zwalczania prania pieniędzy i korupcji w dobie kryzysu finansowego

Pranie pieniędzy i korupcja a nielegalne rynki

Pranie pieniędzy i korupcja stanowią przejaw wpływu przestępczości zorganizowanej na legalne struktury państwowe i biznesowe. Wymienione wyżej patologie mają pomóc w budowaniu potęg finansowych grup przestępczych oraz podtrzymywaniu nielegalnych rynków. Przyjmuje się, że coraz częściej zjawiska te występujące łącznie, z tego względu niniejsze opracowanie dotyczy zarówno prania pieniędzy jak i korupcji.

W sensie ekonomicznym, działania przestępcze w postaci prania pieniędzy pozwalają zorganizowanym grupom przestępczym kryminalizować stosunki gospodarcze¹ i poszerzać zarówno obszar produkcji ukrytej, jak i nielegalnej. Ten element oddziaływania procederu wydaje się szczególnie szkodliwy. Powoduje bowiem wzajemne interakcje między przestępcami i legalnie funkcjonującymi w gospodarce podmiotami. Grupy przestępcze wchodzi w porozumienia np. z członkami zarządów przedsiębiorstw w celu nadużywania legalnych struktur. Owa kryminalizacja stosunków gospodarczych objawia się także poprzez czynny udział biznesmenów w działalności przestępczej, co dzieje się poprzez różne formy uzależniania, np. finansowego. Powodować może to szczególne implikacje społeczno-ustrojowe wynikające z zachowania legalnych struktur gospodarczych. Ciągły wzrost kryminalizacji stosunków gospodarczych wpływa też na dynamikę przestępczości gospodarczej. W rezultacie pieniądze generowane z tej kategorii przestępczości także podlegają procederowi legalizacji². Należy także podkreślić, że pranie pieniędzy pochodzących z działalności zorganizowanych grup przestępczych zagraża pośrednio, a czasami bezpośrednio, majątkowym interesom zarówno profesjonalnych jak również nieprofesjonalnych uczestników obrotu gospodarczego przejawiającym się w prawie do uczciwych i rzetelnych transakcji handlowych i finansowych. Czasami też proceder wpływać może negatywnie na interesy tych podmiotów, które nie uczestniczą w obrocie gospodarczym ale są jego beneficjentami i stają się pokrzywdzonymi w indywidualnych przypadkach działań legalizujących brudne pieniądze zorganizowanych grup przestępczych. Reasumując, w sensie ekonomicznym, proceder wpływa destabilizująco na gospodarkę państwa, mimo że w pewnych

¹ Por. K. Laskowska, *Działalność cudzoziemskich zorganizowanych grup przestępczych w Polsce*, [w:] M. Zdanowicz (red.), *Status prawny cudzoziemca w Polsce*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2007, z. 2, s. 185.

² Na marginesie warto odnotować porównanie prof. H. Kolečkiego, że pranie pieniędzy jest dla przestępczości gospodarczej tym, czym paserstwo dla kradzieży (H. Kolečki, *Niespójność kryminalistyki uniwersyteckiej, z realiami i potrzebami zwalczania zorganizowanej przestępczości gospodarczej w Polsce*, [w:] B. Janiszewski (red.), *Nauka wobec współczesnych zagadnień prawa karnego w Polsce. Księga pamiątkowa ofiarowana Profesorowi Aleksandrowi Tobisowi*, Poznań 2004, s. 133-135).

okolicznościach może być traktowany jako czynnik kapitałotwórczy (np. w okresach recesji)³. Przyjmuje się, że do negatywnych następstw należą:

- zakłócenia w systemie podatkowym i walutowym państwa,
- naruszanie zasad uczciwej konkurencji gospodarczej oraz wypaczenie mechanizmu rynkowego określania parametrów ekonomicznych,
- korumpowanie pracowników administracji, decydujących o reglamentacji niektórych sfer działalności gospodarczej,
- przejmowanie niektórych działów gospodarki przez zorganizowane grupy przestępcze,
- wprowadzanie niemoralnych praktyk businessowych,
- zagrożenie dla prowadzonej przez państwo polityki finansowej,
- możliwość utraty międzynarodowej wiarygodności państwa⁴.

W sferze administracji, zorganizowane grupy przestępcze oddziałują poprzez realizację poszczególnych czynności składających się na proceder na pracowników instytucji obowiązanych i jednostek współpracujących albo poprzez zastraszanie albo korumpowanie. Powoduje to poważne zakłócenia w funkcjonowaniu całego systemu opartego na przekazywaniu i analizie informacji przez wyspecjalizowane struktury administracyjne (jednostki analityki finansowej - FIU, struktury administracji podatkowej). Jednocześnie staje się załącznikiem dalszych działań infiltrujących środowisko instytucji finansowych i pozafinansowych i uzależniania poszczególnych pracowników, grup pracowników czy całych podmiotów.

Poważne zagrożenie dla oficjalnego sektora stwarzają także działania zorganizowanych grup przestępczych wykorzystujących legalne czynności dla zwalczania podmiotów konkurencyjnych. Stanowią one coraz częściej skuteczną formę rozszerzania wpływów poprzez eliminowanie podmiotów działających w sposób legalny, a przez to postrzegane są przez zorganizowane grupy przestępcze jako alternatywne dla tzw. przestępczości porachunkowej. Wykorzystywanie organów administracji i instytucji obowiązanych oraz posiadanych przez nie informacji może prowadzić do przejmowania rynków zbytu, przejmowania zamówień na dostawy i roboty budowlane, korumpowania urzędników państwowych itp. W konsekwencji zorganizowane grupy przestępcze są w stanie generować powiązania z legalnymi strukturami; w pierwszej kolejności z instytucjami finansowymi i pozafinansowymi a dalej - z organami kontroli, administracji państwowej i samorządowej⁵.

W sensie społecznym, pranie pieniędzy stwarza zagrożenia dla poczucia bezpieczeństwa w społeczeństwie i podważanie zaufania do organów państwa.

W sensie politycznym pranie pieniędzy powodować może m.in. błędy w polityce pieniężnej i fiskalnej państwa, sprzyja pojawianiu się nieoczekiwanych zmian w popycie globalnym na pieniądź, przyczynia się do występowania niestabilności kursów walutowych i stóp procentowych oraz może powodować niewłaściwą politykę inwestycyjną i błędną alokację środków finansowych w związku z zakłóceniami cen dóbr⁶. Powodować też może utratę zaufania do obrotu finansowego wśród klientów w kraju lub wśród partnerów zagranicznych, co w tym drugim wypadku stawia pod

³ Szerzej na ten temat: J. Grzywacz (red.), *Pranie brudnych pieniędzy*, Warszawa 2005, s. 51 i n.

⁴ Por. Ministerstwo Finansów, *Zadania instytucji obowiązanych w przeciwdziałaniu praniu pieniędzy. Poradnik dla instytucji obowiązanych*, Warszawa 2001, s. 11 i n.

⁵ W. Jasiński, *Przeciw szarej strefie*, Warszawa 2001, s. 30-32.

⁶ Por. K. Wąsowski, W. Wąsowski, *Pranie brudnych pieniędzy. Poradnik dla bankowców*, Warszawa 2011, s. 4.

znakiem zapytania wiarygodność państwa i funkcjonujących w nim podmiotów, w szczególności instytucji finansowych na światowych rynkach.

Wszystkie te zjawiska negatywne wywoływane są przez zorganizowane grupy przestępcze w celu destabilizacji struktur państwowych i porządku prawnego.

Zorganizowane grupy przestępcze wpływają na generowanie poprzez pranie pieniędzy rzeczywistych strat dla budżetu państwa w związku z działalnością nieopodatkowaną, unikaniem opodatkowania, wyprowadzaniem pieniędzy do rajów podatkowych itd.

Druga, obok prania pieniędzy, forma oddziaływania indywidualnych sprawców i zorganizowanych grup przestępczych - korupcja - jest zwykle definiowana jako wykorzystywanie władzy publicznej lub pozycji biznesowej do osiągnięcia korzyści majątkowych lub osobistych. Jednocześnie kategoria ta jest powszechnie wykorzystywana do określenia różnych rodzajów patologii społecznych i gospodarczych. Oznacza to, że złożone i wielowymiarowe pojęcie korupcji nie zawsze jest utożsamiane wyłącznie z łapownictwem i płatną protekcją ale służy do definiowania różnorodnych nieprawidłowości.

Korupcja powoduje szereg dotkliwych skutków w obszarze społecznym i gospodarczym. W pierwszej kolejności, podważa w praktyce zasady demokratycznego państwa, w tym głównie zasadę równości obywateli wobec prawa. W dalszym ciągu – dereguluje system dystrybucji dochodu narodowego wprowadzając w to miejsce dysfunkcyjny system rozpowszechniania przywilejów i pogłębiając nierówności w podziale dochodów. Korupcja niszczy rozwój społeczeństw, deprawuje i pozbawia zwykłych obywateli korzyści, jakie mogliby osiągać z niezakłóconego patologiami systemu. Odnosi się to zresztą nie tylko obecnego pokolenia ale stwarza zagrożenia dla egzystencji przyszłych generacji społeczeństw wielu krajów.

Najczęściej zachowania korupcyjne powodują negatywne skutki w gospodarce. W pierwszej kolejności, zniekształcają procesy decyzyjne a w konsekwencji ograniczają inwestycje, obniżają dochody państwa z ceł, podatków czy z prywatyzacji, zwiększają koszty zamówień publicznych czy też działalności gospodarczej. W ostatecznym rozrachunku, powodują zmniejszanie wydatków na bieżącą egzystencję. Bynajmniej trudno zgodzić się z poglądami niektórych ekspertów, że mechanizmy korupcyjne mogą być akceleratorem dynamiki ekonomicznej w państwie, nawet jeśli przejściowo „przyspieszą” załatwianie spraw nielicznych biznesmenów. W ostatecznym rezultacie zawsze są zagrożeniem dla zdrowej i efektywnie rozwijającej się gospodarki w różnych regionach świata.

Z obszaru społecznego i gospodarczego, negatywne skutki patologii korupcyjnych zawsze przenoszą się na wymiar polityczny. Tu zagrażają legitymacji państwa wobec społeczeństwa, dezintegrują organy administracji czy organy stanowienia prawa. W konsekwencji, stwarzają zagrożenie dla bezpieczeństwa, spójności wewnętrznej i suwerenności wielu państw.

Korupcja stwarza tym większe zagrożenie społeczne i gospodarcze, im głębiej i powszechniej w poszczególne działania łapownicze angażują się osoby stojące na czele administracji państwowej czy też politycy podejmujący najważniejsze decyzje w państwie. Ich znaczący wpływ na rozprzestrzenianie się korupcji w społeczeństwie staje w centrum zainteresowania wielu organizacji międzynarodowych, które od połowy ubiegłej dekady obejmują tę kategorię wspólnym terminem: osoby na eksponowanych stanowiskach politycznych. Ich zaangażowanie się w działania korupcyjne przyjmuje różne formy. Przebiega w obszarze stanowienia prawa, administracji państwowej,

kształtowania polityki gospodarczej a przede wszystkim na pograniczu procesów biznesowych i działalności politycznej⁷.

Rozmiary korupcji i prania pieniędzy

Określenie skali generowanych z działalności przestępczej środków finansowych oraz ich legalizacji a także skala pieniędzy transferowanych w związku z łapownictwem stanowi jedno z zasadniczych wyzwań przed specjalistami zajmującymi się tematyką nielegalnych rynków.

Zapotrzebowanie na charakterystyki ilościowe przestępczej przedsiębiorczości, dochodowości poszczególnych kategorii przestępstw, legalizowania brudnych zysków itp. zgłaszane jest od momentu wprowadzenia przez organy ścigania koncepcji zwalczania przestępczości zorganizowanej poprzez ograniczanie jej finansowych podstaw. Wydaje się oczywistym, że media, politycy, przedstawiciele organów administracji państwowej i samorządowej w różnych państwach, uznając zagrożenie jakie brudne pieniądze stwarzać mogą dla legalnego obrotu gospodarczego, pytają w pierwszej kolejności o skalę i zakres zjawiska. Adresatami tego typu pytań są naukowcy oraz przedstawiciele organów ścigania. Odpowiedź jest jednak bardzo skomplikowana.

Znajomość skali brudnych pieniędzy i ich legalizacji wielokrotnie wpływa bezpośrednio na przeobrażenia w systemie zabezpieczeń gospodarki przed pejoratywnymi jego skutkami, a także na tworzenie nowych środków przeciwdziałania procederowi. W szczególności wskazać można na cztery obszary użyteczności znajomości skali przepływu brudnych pieniędzy.

Po pierwsze, wielkość ta może być pomocna do szacowania skutków przestępczości zorganizowanej, co w konsekwencji ma znaczenie dla organów państwowych w zakresie stanowienia prawa oraz programów zwalczania, także w wymiarze międzynarodowym.

Po drugie, pozwala ona skutecznie wyznaczać efektywność środków przeciwdziałania praniu pieniędzy.

Po trzecie, ma ona znaczenie w szacowaniu makroekonomicznych skutków prania pieniędzy, w szczególności w sektorze finansowym np. wpływ na popyt pieniądza, zmiany wskaźnika ryzyka podejmowania przedsięwzięć ekonomicznych, ocena jakości usług instytucji finansowych, zmiany w zakresie polityki podatkowej, stan wymiany handlowej itp.

Po czwarte, skala prania pieniędzy ułatwia zrozumienie fenomenu tego procederu, jego poszczególnych stadiów i technik, związków pomiędzy nimi itd.

W 1998 r. Zespół Roboczy Statystyk i Metod Grupy Specjalnej ds. Przeciwdziałania Praniu Pieniądzy (*Financial Action Task Force on Money Laundering – FATF*) przeprowadził po raz pierwszy badania dotyczące skali brudnych pieniędzy i związanych z nimi przepływów finansowych. Wyniki tych badań w pewnym zakresie potwierdzają dotychczas prezentowane szacunki ale też wiele spośród nich odbierać należy jako zupełnie *novum* wskazujące na znaczną dynamikę zagrożenia⁸.

W badaniach FATF wykorzystano model kryminologiczno-ekonomiczny oparty na danych o: wielkościach finansowych generowanych z poszczególnych kategorii

⁷ W. Jasiński, *Osoby na eksponowanych stanowiskach politycznych. Przeciwdziałanie korupcji i praniu pieniędzy*, Warszawa 2012, s. 7 i n.

⁸ W. Jasiński, *Skala prania brudnych pieniędzy w Polsce i na świecie w 1998 roku. Omówienie badań Grupy Specjalnej ds. Przeciwdziałania Praniu Pieniądzy przy OECD (FATF)*, „Przegląd Policyjny” 2000, nr 1.

przestępstw ujętych w oficjalnych statystykach, wskaźnikach socjoekonomicznych pomocnych do szacowania proporcji w zakresie legalizacji odpowiednich funduszy oraz wskaźnikach tego samego typu przydatnych do określania atrakcyjności poszczególnych państw do realizacji procedury prania pieniędzy. Agregacja tego typu informacji pozwoliła na osiągnięcie szacunków prania pieniędzy w skali globalnej oraz wykorzystywania poszczególnych krajów do tego celu.

Stosowanie w sposób prosty tego typu agregacji możliwe było po przyjęciu kilku założeń badawczych.

Bardzo ważnym zagadnieniem pozostawało ujednoczenie statystyk przestępczości. Z jednej strony umożliwia ono prowadzenie badań, z drugiej może znacznie zniekształcić ich wyniki. Otóż pewne zdarzenia w niektórych państwach ujmowane są w oficjalnych źródłach jako przestępstwa, a w innych nie. Podobnie traktować należy dochodowość poszczególnych czynów zabronionych. W niektórych krajach określone przestępstwo przynosi pewne zyski, w innych – żadnych, np. oszustwo w jednym państwie może przynosić sprawcy 20.000 USD a w innym zaledwie 2000 USD. Podobnie w jednym kraju legalizacji poddanych będzie 60% dochodów z przestępstwa, a w innym tylko 20%. W związku z powyższym w badaniach przyjęto, że wielkość środków poddawanych praniu w każdym państwie opisywana zostanie przy uwzględnieniu:

- definicji i znamion przestępstwa w tym kraju,
- liczby przestępstw zarejestrowanych (nie bierze się pod uwagę szacunków tzw. ciemnej liczby),
- warunków ekonomicznych wpływających na skalę przestępstw i prania pieniędzy.

Założono, że w państwach, w których nie popełnia się wielu przestępstw lub ich gospodarki nie sprzyjają przestępczej przedsiębiorczości, nie są generowane wielkie ilości pieniędzy poddawanych następnie legalizacji.

Kolejne założenia dotyczą przepływów brudnych funduszy. Otóż pranie pieniędzy jest procesem związanym z transferem środków finansowych. Jego immanentnymi elementami jest miejsce, w którym pieniądze są generowane oraz miejsce, w którym są one ostatecznie legalizowane. Oczywiście pieniądze mogą być prane w tym samym kraju, w którym są uzyskiwane. Może być też tak, że pieniądze pochodzące z działalności przestępczej przesyłane są do innego kraju a następnie wracają do kraju, w którym wygenerowano je i tu są inwestowane w legalne przedsięwzięcia (stadium integracji).

Szacowanie przepływów wymaga zrozumienia, że te same brudne pieniądze nie mogą być wielokrotnie uznawane za przedmiot przestępstwa a tym samym nie może być pomnażana wielkość ich przepływu. Jeżeli 1 mln USD pochodzi z przestępstwa popełnionego w Australii a transferowany jest on np. do banku w Hongkongu w etapie tzw. umiejscawiania, a następnie przez Szwajcarię i Wyspy Kajmana wraca do Australii, to nie można stwierdzić, że przedmiotem prania pieniędzy było 4 mln USD. Zatem przy przepływach pomiędzy podmiotami zagranicznymi nie może dochodzić do wielokrotnego liczenia tych samych kwot brudnych pieniędzy.

W badaniach wykorzystano szacunki wielkości pranych pieniędzy uzyskane w 1995 r. przez Australijską Agencję ds. Przeciwdziałania Praniu Pieniądzy (*AUSTRAC*). Uznano je za najprecyzyjniejsze na świecie. Określają one m.in. dochodowość zarejestrowanych przestępstw.

Dla przykładu:

- 50.000 USD na jedno oszustwo,
- 100.000 USD na jedno przestępstwo handlu narkotykami,
- 400 USD na jedną kradzież,
- 600 USD na jedno włamanie,
- 1400 USD na jeden rozbój,
- 225 na jedno zabójstwo,
- 2 USD na jeden gwałt.

Szacunki te wykorzystano do wyliczenia dochodowości przestępstw zarejestrowanych we wszystkich państwach objętych badaniami. Wyliczenia nie uwzględniają wielu różnic pomiędzy państwami w zakresie „dochodowości” przestępstw. Jedynymi wskaźnikami różnicującymi państwa w tym zakresie są: wielkość PKB na 1 mieszkańca (*per capita*) oraz hipotetyczne relacje między poziomem korupcji i dochodami z oszustw.

Problematyczne pozostawało w badaniach, czy uwzględnianie wskaźnika PKB jest potrzebne, jeśli oczywistym pozostaje, że ubogie państwa mogą generować większe ilości brudnych pieniędzy niż państwa bogatsze. Jednakże wielkość ta powoduje, że ilość brudnych pieniędzy na 1 mieszkańca podlega wzrostowi lub spadkowi w zależności od PKB *per capita*.

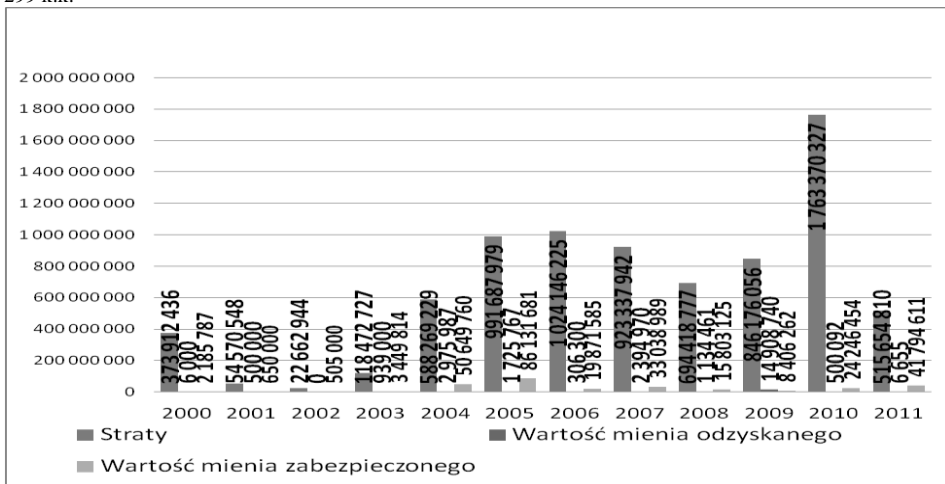
Podobne zastrzeżenia odnieść można do tezy, że wysoki poziom korupcji może wpływać na wzrost dochodowości oszustw, nawet w tych państwach, w których jest relatywnie niski poziom PKB *per capita*. Otóż Międzynarodowy Wskaźnik Korupcji (*TICI*), w skali od 1 (najniższy poziom korupcji) do 5 (najwyższy poziom korupcji) traktowany jest jedynie jako jeden z komponentów skali prania pieniędzy i odnosi się do dochodów mających związek z oszustwami. Dla przykładu, kiedy wskaźnik australijski dotyczący brudnych pieniędzy pochodzących z oszustw – 50.000 USD – będziemy stosowali do wyliczeń dla państwa o najwyższym poziomie korupcji, to wielkość brudnych pieniędzy z oszustwa będzie 5-krotnie wyższa.

Najważniejszym rezultatem badań *FATF* było wyznaczenie wielkości gotówki wygenerowanej z przestępstw w 1998 r. Kwotę tę określono na poziomie 2,85 bln USD i stanowi ona największą spośród szacowanych do tej pory w różnych badaniach. Największa część brudnych pieniędzy pochodzi ze Stanów Zjednoczonych – 46,3 % całej kwoty. Polskę umieszczono na 16 miejscu z kwotą 19,7 mld USD.

Co ciekawe, kolejne badania, m.in. Banku Światowego wskazują ciągle bardzo zbliżone statystyki do przedstawionych powyżej.

W Polsce odpowiednie szacunki skali brudnych pieniędzy oraz poziomu ich legalizacji przedstawia corocznie Generalny Inspektor Informacji Finansowej. Szczególnie interesujące jest zestawienie sumy brudnych pieniędzy wynikającej z tzw. raportów transakcji podejrzanych (*STR - suspicious transactions reports*) przesyłanych przez instytucje obowiązane (finansowe i pozafinansowe). Często wielkość tę określa się jako straty powodowane brudnymi pieniędzmi. Przedstawia je diagram poniżej.

Wyk. 1. Wielkość brudnych pieniędzy, mienia zabezpieczonego i odzyskanego w sprawach zakończonych z art. 299 k.k.

Źródło: Biuro Wywiadu Kryminalnego Komendy Głównej Policji.

Analiza powyższych danych pozwala na dokonanie pesymistycznej konstatacji. Otóż wykrywanie procederu jest w Polsce (podobnie jak w wielu krajach na świecie) bardzo nieskuteczne.

Szacowanie skali korupcji jest równie utrudnione. Dzieje się tak z uwagi na jej latentność, brak świadków, śladów i ofiar. Tym niemniej, wszystkie organizacje międzynarodowe wskazują na jej powszechność w państwach rozwijających się i ciągle wysoki poziom w krajach o ustabilizowanej demokracji. Bank Światowy szacuje, że każdego roku wręczane są na świecie łapówki w kwocie łącznej znacznie przekraczającej 1 bln dolarów⁹ a kwoty zdefraudowanego mienia na skutek m.in. działań korupcyjnych w państwach rozwijających się szacowane są na 20-40 mld dolarów rocznie. Kwota ta stanowi roczny produkt brutto aż 12 najbiedniejszych państw na świecie, w których zamieszkuje ponad 240 mln ludzi.

Pewną estymacją całościowego wpływu korupcji na gospodarkę może być badanie przeprowadzone przez Niemiecki Instytut Badań nad Gospodarką (*Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung*) w Berlinie. Na podstawie analizy uwzględniającej straty poszczególnych sektorów gospodarki narodowej, autor raportu, na podstawie badań¹⁰, określił skutki zmiany średniego poziomu korupcji w danym kraju, posługując się 10-stopniową skalą. Według niego, wzrostowi poziomu korupcji o 1 stopień towarzyszy aż 4-procentowy spadek globalnej produktywności w gospodarce, a dopływ kapitału zewnętrznego zmniejsza się o 0,5% PKB. Proste porównanie krajów na obu końcach tej skali wskazuje więc na 40-procentową różnicę w produktywności i inwestycje niższe o 5% – wyłącznie z powodu korupcji. Dalsze długookresowe konsekwencje dla pozycji rozwojowej krajów o zaawansowanej korupcji mają wspomniane wyżej wyzwania związane z uzdrowieniem władz publicznych oraz modernizacją gospodarki. Działania te muszą bowiem towarzyszyć wszystkim strategiom antykorupcyjnym, kształtując

⁹ World Bank, *The costs of corruption*, 8 April 2004.

¹⁰ J.G. Lambsdorff, *Korrupte Staatsangestellte oder korrupte Regierungen: wer schadet mehr?*, „Vierteljahrshefte zur Wirtschaftsforschung” 2004, nr 73, s. 1, za: Polscy przedsiębiorcy przeciw korupcji, *Mechanizmy...*, s. 68.

mentalność społeczności lokalnych i budując zaufanie do instytucji i władz publicznych. Konsekwencja w tych staraniach może przynieść znacznie większe korzyści społeczne i gospodarcze, niż tylko sam fakt zwalczania korupcji.

Nowe kierunki przeciwdziałania i zwalczania korupcji oraz prania pieniędzy (uwarunkowanie polskie)

Skala zagrożeń dla legalnych struktur administracyjnych i biznesowych powoduje, że poszczególne państwa wprowadzają w drodze odrębnych rozwiązań prawnych systemy przeciwdziałania temu procederowi. W Polsce stało się to w 2001 r. poprzez ustawę z 16 listopada 2000 r. o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu¹¹. Oparła ona ów system na jednostce analityki finansowej - Departamencie Informacji Finansowej - jednostce organizacyjnej wyodrębnionej w Ministerstwie Finansów (DIF) dla realizacji zadań Generalnego Inspektora Informacji Finansowej (GIIF) (art. 3 ust. 4 ustawy z 16 listopada 2000 r.). Gromadzi ona i przetwarza informacje od instytucji obowiązyanych oraz jednostek współpracujących¹² a także podejmuje współpracę z organami ścigania w celu wyeliminowania prania pieniędzy z życia gospodarczego i społecznego. Prawidłowość realizacji wszystkich zadań określonych ustawą z 16 listopada 2000 r. zapewniać mają uprawnienia kontrolne GIIF.

Systemy tego typu zmieniają się z uwagi na ciągłe modyfikacje *modus operandi* pracy, wykorzystywanie nowych technologii do poszczególnych czynności przestępczych czy nowe możliwości nadużywania legalnej działalności instytucji obowiązyanych. Przyczyny ostatnich zmian związane są także z sytuacją finansową na globalnych rynkach.

W Unii Europejskiej nowy kierunek zmian wyznaczyła III Dyrektywa 2005/60/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 26 października 2005 r. w sprawie przeciwdziałania korzystaniu z systemu finansowego w celu prania pieniędzy oraz finansowania terroryzmu¹³. Określić można niektóre jej rozwiązania jako przełomowe w zakresie walki z praniem pieniędzy. Szczególne znaczenie mają trzy: nowe normy prudencyjne dla instytucji obowiązyanych, tzw. podejście oparte na ryzyku (*risk based approach* - RBA) oraz antykorupcyjne rozwiązania dotyczące osób na eksponowanych stanowiskach politycznych. W Polsce implementację tych rozwiązań przeprowadzono ustawą z dnia 25 czerwca 2009 r. o zmianie ustawy o przeciwdziałaniu wprowadzaniu do obrotu finansowego wartości majątkowych pochodzących z nielegalnych lub nieujawnionych źródeł oraz o przeciwdziałaniu finansowaniu terroryzmu oraz o zmianie niektórych innych ustaw¹⁴. Wprowadza ona nowe normy prudencyjne dla instytucji obowiązyanych pod nazwą środków bezpieczeństwa finansowego. Co ważniejsze, określa

¹¹ Ustawa dnia z 16 listopada 2000 r. o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu (Dz. U. 2010, Nr 46, poz. 276, tekst jednolity z późn. zm.). Dalej będzie nazywana ustawą z 16 listopada 2000 r.

¹² Ustawa w art. 2 pkt. 8 definiuje je jako organy administracji rządowej i samorządu terytorialnego oraz inne państwowe jednostki organizacyjne, a także Narodowy Bank Polski, Komisję Nadzoru Finansowego i Najwyższą Izbę Kontroli.

¹³ Third EU Directive 2005/60/EC of the European Parliament and of the Council of October 26, 2005, on the prevention of the use of the financial system for the purpose of money laundering and terrorist financing (OJ L 309, 25/11/2005). Dalej używana będzie nazwa: III Dyrektywa.

¹⁴ Ustawą z dnia 25 czerwca 2009 roku o zmianie ustawy o przeciwdziałaniu wprowadzaniu do obrotu finansowego wartości majątkowych pochodzących z nielegalnych lub nieujawnionych źródeł oraz o przeciwdziałaniu finansowaniu terroryzmu oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz. U. 2009, Nr 166, poz. 1317).

RBA, którego główną funkcją ma być zwiększenie efektywności wykorzystania procedur wdrażanych przez wiele różnorodnych podmiotów zaangażowanych do walki z procederem. Nowe rozwiązania zakładają słusznie, że ryzyko prania pieniędzy i finansowania terroryzmu nie jest w każdym przypadku takie same i wprowadzają zasadę, zgodnie z którą w stosownych przypadkach dozwolone jest stosowanie uproszczonych norm przeciwdziałania procederowi, a z drugiej strony, że niektóre sytuacje wymagają szczególnie rygorystycznych procedur.

a) Środki bezpieczeństwa finansowego

Definicję środków bezpieczeństwa finansowego wprowadzono w art. 8b ustawy o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy. Zgodnie z nim są to normy prudencyjne, które instytucje obowiązane stosują wobec swoich klientów w zakresie określonym na podstawie oceny ryzyka prania pieniędzy i finansowania terroryzmu dokonanej w wyniku analizy z uwzględnieniem w szczególności rodzaju klienta, stosunków gospodarczych lub transakcji a polegające na:

- identyfikacji klienta i weryfikacji jego tożsamości na podstawie dokumentów lub informacji publicznie dostępnych;
- podejmowaniu czynności, z zachowaniem należytej staranności, w celu identyfikacji beneficjenta rzeczywistego i stosowaniu, uzależnionych od oceny ryzyka, odpowiednich środków weryfikacji jego tożsamości, w celu uzyskania przez instytucję obowiązaną danych dotyczących tożsamości beneficjenta rzeczywistego, w tym ustalanie struktury własności i zależności klienta;
- uzyskiwaniu informacji dotyczących celu i zamierzonego przez klienta
- charakteru stosunków gospodarczych;
- bieżącym monitorowaniu stosunków gospodarczych z klientem, w tym badanie przeprowadzanych transakcji, w celu zapewnienia, że przeprowadzane transakcje są zgodne z wiedzą instytucji obowiązanej o kliencie i profilu jego działalności oraz z ryzykiem, a także w miarę możliwości, badanie źródła pochodzenia wartości majątkowych oraz bieżące aktualizowanie posiadanych dokumentów i informacji.

Środki bezpieczeństwa finansowego są stosowane w szczególności:

- przy zawieraniu umowy z klientem;
- przy przeprowadzaniu transakcji, której równowartość przekracza 15 000 euro bez względu na to, czy transakcja jest przeprowadzana jako pojedyncza operacja czy kilka operacji, których okoliczności wskazują, że są one ze sobą powiązane;
- gdy istnieje podejrzenie prania pieniędzy lub finansowania terroryzmu bez względu na wartość transakcji, formę organizacyjną oraz rodzaj klienta;
- gdy zachodzi wątpliwość, czy otrzymane przy identyfikacji dane są prawdziwe lub pełne (art. 8b ust. 4).

Charakteryzując środki bezpieczeństwa finansowego, jako nowy element normy prudencyjnej w zakresie prania pieniędzy, przedstawić trzeba ich zakres, okoliczności, sposób i zasady stosowania oraz sposób postępowania w przypadku braku możliwości ich stosowania.

Wyróżnia się pięć środków bezpieczeństwa finansowego: identyfikację, weryfikację klienta i rzeczywistego beneficjenta, dążenie do identyfikacji rzeczywistego

beneficjenta, badanie stosunków gospodarczych z klientem oraz monitoring transakcji i ustalenie źródeł pochodzenia wartości majątkowych.

b) Podejście oparte na ryzyku (RBA)

Ryzyko prania pieniędzy nie jest w każdym przypadku takie same i dlatego prawo wspólnotowe przyjmuje zasadę wymogu szczególnie rygorystycznych procedur identyfikacyjnych i weryfikacyjnych w stosunku do określonych klientów i transakcji. W związku z tym w prawie polskim wprowadzono tzw. wzmożone środki bezpieczeństwa zdefiniowane w art. 9e ustawy z 16 listopada 2000 r.

Pierwszy dotyczy transakcji, w których klient nie jest obecny w instytucji obowiązanej. Wzmożony środek bezpieczeństwa obejmuje wtedy alternatywnie:

- ustalenie tożsamości klienta na podstawie dodatkowych dokumentów lub informacji;
- dodatkową weryfikację autentyczności przedstawionych dokumentów lub poświadczenie ich zgodności z oryginałem przez notariusza, organ administracji rządowej, organ samorządu terytorialnego lub podmiot świadczący usługi finansowe;
- ustalenie, że pierwsza transakcja została przeprowadzona za pośrednictwem rachunku klienta w podmiocie świadczącym usługi finansowe (art. 9e ust. 2).

Drugi wzmożony środek bezpieczeństwa finansowego dotyczy transgranicznych stosunków z instytucjami będącymi korespondentami z państw innych niż państwa członkowskie Unii Europejskiej oraz państwa równoważne¹⁵. Obejmuje on, zgodnie z art. 9e ust. 3 ustawy, następujące czynności realizowane przez instytucje obowiązane będące podmiotami świadczącymi usługi finansowe:

- gromadzenie informacji pozwalających na ustalenie zakresu działalności oraz czy podmiot świadczący usługi finansowe podlega nadzorowi państwowemu;
- ocenę środków stosowanych przez podmiot świadczący usługi finansowe będący korespondentem w zakresie przeciwdziałania praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu;
- sporządzanie dokumentacji określającej zakres odpowiedzialności każdego podmiotu świadczącego usługi finansowe;
- ustalanie - w odniesieniu do kont przejściowych, że podmiot świadczący usługi finansowe będący korespondentem przeprowadził weryfikację tożsamości i podjął odpowiednie działania w ramach procedur zachowania środków bezpieczeństwa finansowego w stosunku do klientów mających bezpośredni dostęp do rachunków bankowych korespondenta oraz że ma możliwość udostępnienia na żądanie korespondenta danych dotyczących zachowania środków bezpieczeństwa finansowego wobec klienta;

¹⁵ Przez państwo równoważne ustawa rozumie państwo niebędące członkiem Unii Europejskiej, w którym stosowane są przepisy dotyczące przeciwdziałania praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu, zgodne z prawem Unii Europejskiej (art. 2 pkt. 11). Zgodnie z rozporządzeniem Ministra Finansów z dnia 20.10.2009 r. w sprawie listy państw równoważnych (Dz. U. 2009, Nr 176, poz. 1364) są to: Związek Australijski, Federacyjna Republika Brazylii, Japonia, Kanada, Meksykańskie Stany Zjednoczone, Nowa Zelandia, Federacja Rosyjska, Republika Południowej Afryki, Republika Singapuru, Stany Zjednoczone Ameryki, Konfederacja Szwajcarska, Terytoria Zamorskie Republiki Francuskiej: Mayotte, Nowa Kaledonia, Polinezja Francuska, Saint Pierre i Miquelon, Wallis i Futuna.

- nawiązanie współpracy po uprzednim uzyskaniu zgody zarządu lub wyznaczonego członka zarządu lub osoby wyznaczonej zgodnie z procedurą wewnętrzną.

Jednocześnie instytucja obowiązana, będąca podmiotem świadczącym usługi finansowe, nie nawiązuje i nie utrzymuje współpracy w ramach bankowości korespondencyjnej z bankiem fikcyjnym¹⁶ oraz nie nawiązuje i nie utrzymuje współpracy w ramach bankowości korespondencyjnej z instytucją obowiązana, będącą podmiotem świadczącym usługi finansowe, który zawiera umowy o prowadzenie rachunków z bankiem fikcyjnym.

Trzeci wzmóŜony środek bezpieczeŃstwa finansowego dotyczy produktów lub transakcji pozwalających na zachowanie anonimowości. Ustawa w art. 9g zobowiązuje instytucje w sposób generalny do przeciwdziałania wykorzystywaniu tychŹe do celów prania pieniędzy i finansowania terroryzmu.

Czynności identyfikacyjno-weryfikacyjne sã z jednej strony czasochłonne i kosztowne dla instytucji obowiązanej, zaś z drugiej – ich realizacja moŹe prowadzić do pomniejszenia efektywności w działalności identyfikowanych podmiotów. Stãd zasadne wydaje się wprowadzenie uproszczonych środków bezpieczeŃstwa finansowego. W ustawie o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy, zgodnie z prawem wspólnotowym, wprowadzono trzy ich kategorie:

- odstãpienie od obowiązku rejestracyjno-identyfikacyjnego,
- uznanie obowiązków zrealizowanych wcześnieŹ przez inne instytucje obowiązane,
- korzystanie z usług innych podmiotów.

Pierwszy, polegający na odstãpieniu od obowiązków identyfikacyjno-rejestracyjnych, występuje:

- a) gdy klient jest podmiotem świadczącym usługi finansowe, mającym siedzibę na terytorium paŃstwa członnkowskiego Unii Europejskiej albo paŃstwa równowaŹnego;
- b) w stosunku do:
 - organów administracji rządowej, organów samorządu terytorialnego oraz organów egzekucyjnych,
 - umów ubezpieczenia na Źycie, w przypadku gdy skłãdka roczna nie przekracza równowartości 1 000 euro lub skłãdka jednorazowa nie przekracza równowartości 2 500 euro,
 - polis ubezpieczeniowych występujących w powiązaniu z ubezpieczeniem emerytalnym, o ile warunki ubezpieczenia nie zawierają klauzuli o odpłatnym zrzeczeniu się przez ubezpieczonego praw wynikających z polisy oraz o ile polisy te nie mogã być uŹyte jako zabezpieczenie kredytu lub poŹyczki,
 - pieniãdza elektronicznego, w rozumieniu ustawy z dnia 12 wrzeŹnia 2002 r. o elektronicznych instrumentach płatniczych, jeŹeli maksymalna kwota przechowywana na noŹniku nie przekracza:

¹⁶ Przez bank fikcyjny rozumie się podmiot świadczący usługi finansowe lub prowadzący równowaznã działalnoŹ, utworzony na terytorium paŃstwa, w którym nie posiada siedziby, w taki sposób, aby występowało rzeczywiste zarzãdanie nim i kierowanie oraz który to podmiot nie jest stowarzyszony z grupã finansowã działającã w sposób prawnie uregulowany (art. 2 pkt. 1c).

- 1) równowartości 150 euro - w przypadku urzędnika, które nie może zostać ponownie naładowane, lub
- 2) równowartości 2 500 euro w danym roku kalendarzowym - w przypadku urzędnika, które może zostać ponownie naładowane, chyba że kwota wykupu wynosi co najmniej równowartość 1000 euro w danym roku kalendarzowym (art. 9 d ust. 1).

Drugi, polegający na uznaniu obowiązków zrealizowanych wcześniej, określony jest w art. 9i ustawy. Zgodnie z nim instytucja obowiązana przeprowadzająca transakcję na podstawie zlecenia lub dyspozycji przyjętej lub otrzymanej przez podmiot świadczący usługi finansowe, mający siedzibę na terytorium państwa członkowskiego Unii Europejskiej lub państwa równoważnego, może uznać za wykonanie obowiązków rejestracyjno-identyfikacyjnych, pod warunkiem zapewnienia przekazania na każde żądanie instytucji obowiązanej kopii dokumentów lub informacji potwierdzających zastosowanie środków bezpieczeństwa finansowego. Instytucja obowiązana przyjmująca zlecenie lub dyspozycję udostępnia niezwłocznie, na żądanie instytucji przeprowadzającej transakcję, kopie dokumentów i informacje o zarejestrowanych transakcjach i podmiotach. Wtedy też nie stosuje się przepisów ograniczających udostępnianie danych objętych tajemnicą prawnie chronioną, wynikających z właściwych przepisów ze względu na rodzaj prowadzonej przez instytucję obowiązana działalności. Procedury uznania nie stosuje się w przypadkach gdy środki bezpieczeństwa finansowego zostały wykonane przez podmiot świadczący usługi finansowe, związane z transferem środków pieniężnych.

Trzeci, polegający na wykorzystaniu usług innych podmiotów, określony jest w art. 9h ustawy. Jednocześnie odpowiedzialność za wykonanie obowiązków rejestracyjno-identyfikacyjnych ponosi instytucja obowiązana a podmiot realizujący środki będzie ponosił wobec instytucji obowiązanej jedynie odpowiedzialność kontraktową.

c) Osoby na eksponowanych stanowiskach politycznych

Ustawa wprowadza także nowy środek o charakterze antykorupcyjnym dotyczący osób na eksponowanych stanowiskach politycznych (*politically exposed persons – PEP*)¹⁷.

¹⁷ Przez osoby na eksponowanych stanowiskach politycznych rozumie się następujące zagraniczne osoby fizyczne:

a) szefowie państw, szefowie rządów, ministrowie, wiceministrowie lub zastępcy ministrów, członkowie parlamentu, sędziowie sądów najwyższych, trybunałów konstytucyjnych oraz innych organów sądowych, których orzeczenia nie podlegają zaskarżeniu, z wyjątkiem trybów nadzwyczajnych, członkowie trybunałów obrachunkowych, członkowie zarządów banków centralnych, ambasadorowie, *chargés d'affaires* oraz wyżsi oficerowie sił zbrojnych, członkowie organów zarządzających lub nadzorczych przedsiębiorstw państwowych - które sprawują lub sprawowały te funkcje publiczne w okresie roku od dnia zaprzestania spełniania przesłanek określonych w tych przepisach,

b) małżonkowie osób, o których mowa w lit. a, lub osoby pozostające z nimi we wspólnym pożyciu, rodzice i dzieci osób, o których mowa w lit. a, małżonkowie tych rodziców i dzieci lub osoby pozostające z nimi we wspólnym pożyciu,

c) osoby, które pozostają lub pozostawały z osobami, o których mowa w lit. a i b, w ścisłej współpracy zawodowej lub gospodarczej lub są współwłaścicielami podmiotów prawa, a także jedynymi uprawnionymi do majątku podmiotów prawa, jeżeli zostały one założone na rzecz tych osób – mające miejsce zamieszkania poza terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (art. 2 pkt. 1f).

W odniesieniu do transakcji oraz rachunków *PEP*, instytucje obowiązane:

- przyjmują oświadczenia na piśmie, czy dany klient jest osobą zajmującą eksponowane stanowisko polityczne, pod rygorem odpowiedzialności karnej za podanie danych niezgodnych ze stanem faktycznym;
- stosują środki odpowiednie do określonego przez instytucję obowiązaną ryzyka w celu ustalenia źródła pochodzenia wprowadzanych do obrotu wartości majątkowych;
- prowadzą stałą kontrolę przeprowadzanych transakcji;
- zawierają umowę z klientem po uprzednim uzyskaniu zgody zarządu, wskazanego członka zarządu lub osoby wyznaczonej przez zarząd lub odpowiedzialnej za działalność instytucji obowiązananej.

Instytucje obowiązane, mogą wprowadzić procedury oparte na ocenie ryzyka w celu ustalenia, czy klient jest osobą zajmującą eksponowane stanowisko polityczne. Ustawa o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy, w ślad za III Dyrektywą wyłącza z katalogu *PEP* osoby zamieszkujące w kraju (*PEP* krajowe). Tymczasem wiele państw decyduje się aktualnie na przyjmowanie szerszej definicji zawartej w Konwencji Organizacji Narodów Zjednoczonych przeciwko korupcji z 31.10.2003 r.¹⁸ i uznaje krajowe osoby jako *PEP*. Badania przeprowadzone przez ekspertów Banku Światowego¹⁹ na próbie 55 raportów ewaluacyjnych państw należących do FATF lub regionalnych organizacji *FATF* (*FATF - Style Regional Body*) wykazały, że w 30 krajach stosuje się definicje obejmujące zagraniczne *PEP* a w 25 – krajowe i zagraniczne *PEP*. Za tym szerszym ujęciem przemawia przede wszystkim kilka argumentów praktycznych. Po pierwsze, ryzyko prawne i reputacyjne w stosunku do krajowych i zagranicznych *PEP* jest takie same. Po drugie, tożsame traktowanie zagranicznych i krajowych *PEP* powodować może duże przyspieszenie w osiąganiu wysokiego znaczenia nowej normy prudencyjnej dla podwyższenia poziomu efektywności eliminowania korupcji i prania pieniędzy z życia publicznego. Po trzecie, praktycy bankowi twierdzą, że skuteczniejsze jest tworzenie systemu ukierunkowanego w pierwszej kolejności na wykrywanie nadużyć krajowych *PEP*. Po czwarte, jednolite podejście do *PEP* krajowych i zagranicznych wpływa na wzrost zaufania do zobowiązań poszczególnych państw w zakresie przeciwdziałania korupcji i praniu pieniędzy.

Streszczenie:

Pranie brudnych pieniędzy i korupcja są nierozłącznie związane z zagrożeniami społeczeństwa demokratycznego i systemem ekonomicznym. W artykule podjęte zostały problemy związane z podstawowymi zmianami w obszarze przeciwdziałania powyższym zagrożeniom. Zmiany te są wynikiem III Dyrektywy z 25 października 2005 r. w sprawie przeciwdziałania korzystaniu z systemu finansowego w celu prania pieniędzy. Akt ten zapoczątkował podejście oparte na ryzyku (*RBA*), nowe normy ostrożnościowe (*AML*) oraz normy *PEP*. W artykule zaprezentowano zasady *RBA* w zwalczaniu prania brudnych pieniędzy. Wynikiem takiego podejścia jest bardziej efektywny wybór podejrzanych transakcji, zwiększający efektywność wykrywania prania brudnych pieniędzy oraz finansowania terroryzmu a także zabezpieczenie podmiotów prywatnych, które

¹⁸ Konwencja weszła w życie w dniu 14 grudnia 2005 r. Polska ratyfikowała ją w dniu 15 września 2006 r.

¹⁹ T.S. Greenberg, L. Gray, D. Schantz, M. Latham, C. Gardner, *Stolen Asset Recovery. Politically Exposed Persons. A Policy Paper on Strengthening Preventive Measures*, The World Bank, Washington DC 2009, s. 27.

współpracują z organami ścigania. Artykuł traktuje także o powiązaniach pomiędzy praniem brudnych pieniędzy i korupcją a nową konstrukcją prawną – osobą na eksponowanym stanowisku politycznym oraz o rozwiązaniach, które mają ograniczyć wykorzystywanie stanowiska politycznego do celów przestępczych. Wykorzystywanie tych instrumentów jest ważnym wyzwaniem dla wszystkich podmiotów prywatnych oraz rządowych ale wdrożenie tych rozwiązań jest bardzo trudne.

Słowa kluczowe:

pranie pieniędzy, korupcja, środki bezpieczeństwa finansowego, podejście oparte na ryzyku, osoby na eksponowanych stanowiskach politycznych

Title:

New challenges in combating money laundering and corruption in period of financial crisis

Summary:

Money laundering and corruption are connected mutually threats to democratic society and economic systems. The article deals with issues related to basic changes in area of counteracting of these threats. These changes are result of III Directive of October 25, 2005, on the prevention of the use the financial system for the purpose of money laundering. This act established risk based approach (RBA), new prudential AML norms and PEPs norms. The article presents rules of RBA in fighting against money laundering. The result of this approach is more effective selection of suspicious transactions, increasing effectiveness of detecting money laundering and terrorist financing and saving of private entities which cooperate with law enforcement agencies. The article also deals with links between money laundering and corruption and new legal construction - politically exposed person and solution which have to limit usage of political position for criminal purposes. Usage of these instruments are important challenge for all private entities and government but establishing of these solutions are very difficult.

Keywords:

money laundering, corruption, customer due diligence, risk based approach, politically exposed person

Mgr Szymon Michał Buczyński
Doktorant
Katedra Kryminologii i Polityki Kryminalnej
Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Mgr Anna Banaszekiewicz
Doktorantka
Katedra Kryminologii i Polityki Kryminalnej
Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ROZDZIAŁ XVII

Rynek nielegalnych transferów kapitałowych – wybrane zagadnienia

Wprowadzenie

Międzynarodowe przepływy kapitału są składnikiem transgranicznych przepływów gospodarczych. Przepływy kapitału w szerokim znaczeniu zdefiniować można, jako wszelki, odnotowywany w bilansie płatniczym ruch kapitału przez granicę, w wąskim znaczeniu obejmują jedynie te transakcje, u źródła, których leży motyw osiągnięcia zysku¹. Cechą współczesnej, silnie zglobalizowanej gospodarki, zarówno na poziomie krajowym jak regionalnym, jest koncentracja na przepływie towarów, usług i kapitału. Rozwój technologiczny, wytworzenie cywilizacji informacyjnej, wpłynął na radykalne obniżenie kosztów zawierania transakcji oraz ograniczył asymetrie w dostępie do informacji i nowych rynków. Te same czynniki łączą się również z negatywnym następstwami. Przesycony informacją rynek jest łatwiej podatny na manipulacje, co owocuje chwiejnością kursów walut czy wycen aktywów finansowych. Rynek jest destabilizowany przez tzw. krótkookresowe przepływy kapitałowe. Jakość prowadzonej polityki gospodarczej, opartej na zasadach stabilności, ograniczonej dyskrecjonalności, wiarygodności i przejrzystości, oraz stan nierównowagi gospodarek pełnią decydującą rolę w procesie przeciwdziałania kryzysom².

Międzynarodowy przepływ kapitału jest jednocześnie zjawiskiem stymulującym i stabilizującym, niwelującym krótkookresowe trudności gospodarcze, jak i czynnikiem pogłębiającym kryzys światowy. Obejmuje on wszystkie ruchy kapitału, które swoje statystyczne odzwierciedlenie znajdują w bilansie obrotów gospodarczych z zagranicą i są ujmowane w rachunku bilansu płatniczego danego kraju³. Nielegalny rynek przepływów kapitałowych tworzą przepływy nieudokumentowane lub o nieudokumentowanym pochodzeniu. Globalizacji podlegają również podmioty światowej gospodarki. Wśród czynników stymulujących przepływ kapitału wymienia się przede wszystkim:

- postępującą deregulację rynków finansowych, polegającą na stopniowej, likwidacji ograniczeń dla przepływów kapitału,

¹ A. Budnikowski, *Międzynarodowe stosunki gospodarcze*, Warszawa 2001, s. 137.

² A. Wojtyła, *Kryzysy finansowe a skuteczność polityki makroekonomicznej*, „Bank i Kredyt” 1999, nr 7-8, s. 98-99.

³ P. Bożek, J. Misala, M. Puławski, *Międzynarodowe stosunki ekonomiczne*, Warszawa 1999, s. 147.

- rosnącą rolę inwestorów instytucjonalnych,
- wzrost udziału papierów wartościowych w obrotach finansowych (sekurytyzacja),
- dynamiczny rozwój rynków instrumentów pochodnych (derywatów), pozwalających na zwiększenie skali bardziej ryzykownych inwestycji finansowych⁴.

System podatkowy charakteryzujący się wysokimi stawkami podatkowymi wpływa na osłabienie tempa wzrostu gospodarczego, rozwój szarej strefy gospodarczej, odpływ kapitału za granicę, przy jednoczesnym ograniczeniu napływu kapitału zagranicznego⁵.

Umiedzynarodowienie można traktować, jako naturalną konsekwencją funkcjonowania w warunkach rynkowych. Jest ono wspólne dla paradygmatu klasycznego, neoklasycznego, zajmuje ważne miejsce w badaniach współczesnych ekonomistów. Internalizacja obejmuje zarówno podaż jak i popyt, produkcję i konsumpcję. Wzorce zachowań upodobią nas do siebie tak bardzo, że wizja globalnej wioski, unifikującej cele i społecznie uznawane sposoby ich realizacji, staje się coraz bardziej realna. Przestrzenna reorganizacja procesów produkcji i dystrybucji kreuje i wzmacnia zarówno pozytywne jak negatywne postawy.

Rynek finansowy jest zespołem norm prawnych, instrumentów finansowych i instytucji umożliwiających alokację pieniądza. Światowy rynek kapitałowy to zbiór rynków równoważących globalną podaż z globalnym popytem na kapitał za pośrednictwem banków (redystrybucja funduszy pozyskanych od depozytariuszy wśród pożyczkobiorców) oraz rynków papierów wartościowych (rynki pierwotne, wtórne). Wyróżniamy dwa rynki handlu instrumentami finansowymi: giełdowy i pozagiełdowy.

Intensyfikacja, którą obserwujemy na międzynarodowych rynkach kapitałowych, wpływa również na wzrost przepływów finansowych, technologicznych i towarowych bez udokumentowanego pochodzenia. Rynek kapitałowy w skali międzynarodowej tworzą transakcje, głównie długookresowe i średniookresowe⁶. Opiera się on na rynku międzynarodowych kredytów i papierów wartościowych. Regulacje prawne warunkują dostęp do rynku finansowego. Determinując obszar decyzyjny w przypadku kapitałowych transferów kapitałów należy uwzględnić:

- a) ryzyko polityczne,
- b) mogące wystąpić znaczne wahania kursów wymiany walutowej,
- c) ograniczenia w zakresie kapitału, wymiany walutowej oraz przepływu zysków,
- d) występują duże różnice warunków realizacji inwestycji pomiędzy krajem macierzystym a docelowym, w szczególności:
 - w systemie opodatkowania,
 - w systemie gospodarczym i warunkach ekonomicznych,
 - w stopie inflacji,
 - w stopie oprocentowania i stopie dyskontowej,
- a) występuje duża niepewność, co do oszacowania wartości rynkowej, czyli wartości majątku projektu po jego zakończeniu⁷.

⁴ D. Gotz-Kozierkiewicz, *Globalizacja rynków finansowych*, [w:] B. Liberska (red.), *Globalizacja. Mechanizmy i wyzwania*, Warszawa 2002, s. 137.

⁵ S. Owsiak, *Finanse publiczne, Teoria i praktyka*, Warszawa 1999, s. 184.

⁶ Jednym z kryteriów klasyfikacji międzynarodowych przepływów kapitału jest horyzont czasu, na jaki następuje wywóz lub przywóz kapitału.

⁷ G. Stonehouse, *Globalizacja: strategia i zarządzanie*, Warszawa 2001, s. 237.

Przesłanki te kształtują ryzyko strukturalne, instytucjonalne, polityczne i ekonomiczne bezpośrednio związane z przyjętym przez ustawodawcę systemem prawnym⁸.

Nielegalne transfery kapitałowe są jednym z najważniejszych czynników warunkujących rozwój przestępczości zorganizowanej. Nie można nie doceniać ich wpływu na stabilność gospodarek krajów, regionów czy globalnego systemu powiązań ekonomicznych. Przyczyniają się one do destabilizacji systemów podatkowych i walutowych, burzą zasady uczciwej konkurencji, zwiększają korupcję oraz zmniejszają zaufanie wszystkich uczestników rynku. Ważnym ogniwnem systemu nielegalnych przepływów pozostają banki⁹ jednak tego rodzaju przestępczość należy rozpatrywać w kontekście całości międzynarodowego systemu finansowego. Niestety brak jest wiarygodnych danych opisujących dynamikę zjawiska w skali międzynarodowej. Najbardziej radykalnym sposobem przeciwdziałania patologiom na międzynarodowym rynku przepływów kapitałowych byłaby izolacja w systemach finansowych podejrzanych terytoriów czy podmiotów. Należy jednak przypuszczać, że w okresie coraz szerszego wykorzystania technologii informatycznych działanie takie miałoby jedynie ograniczony skutek. Zmusiłoby organizacje przestępcze do poszukiwania nowych procesów legalizacji dochodów. Przedstawione przykłady stanowią jedynie wybór patologii związanych z międzynarodowymi przepływami kapitałowymi. Źródłem nielegalnych dochodów podlegających transferowi jest obrót narkotykami, bronią, oszustwa gospodarcze, wszelkiego rodzaju pożyczki ekonomiczne. Bank Światowy podaje, że od 1 do 1,6 trylionu nieujawnionych dolarów przekracza rocznie granice krajów, a około połowa z tego (500-800 miliardów) pochodzi z państw rozwijających się i państw przechodzących transformację gospodarczą. Utajnione, niskie lub zerowe podatki są głównym powodem nielegalnych przepływów kapitału. Obszar nieprzejrzystych operacji finansowych powiększają wewnętrzne transfery międzynarodowych koncernów (realizacja transakcji pozornych, stosowanie cen transferowych, niedostateczna kapitalizacja).

Podstawowe definicje, etiologia zjawiska

Jednym z głównych motywów działalności grup przestępczych jest maksymalizacja zysku. Struktury przestępcze często przybierają formę zbliżoną do legalnie działającego przedsiębiorstwa (podział zadań, specjalizacja organów). Elementem tej ewolucji priorytetów są transfery kapitałowe. Termin pranie pieniędzy pochodzi z języka angielskiego – *money laundering/laundering dirty money*. Nawiązuje on procedury legalizacji nielegalnych dochodów poprzez sieci pralni chemicznych, sklepów spożywczych, cukierni, działalności handlowej i usługowej. W tych legalnie działających punktach, będących pod kontrolą zorganizowanej przestępczości, do codziennych utargów dodawano kwoty, legalizując w ten sposób bezprawne dochody¹⁰. Elementy procederu legalizacji nielegalnych dochodów odnajdziemy w sposobach obejścia średniowiecznego zakazu lichwy. Zarabianie dzięki pożyczkom na procent uznawano nie tylko za grzech,

⁸ R. Wyszynski, *Ryzyko krajów - szczególna odmiana ryzyka bankowego*, „Bezpieczny Bank” 2001, nr 1-2, s. 90-91.

⁹ Do niedawna prawidłowo zabezpieczony system bankowy mógł stanowić najskuteczniejszą barierę dla rozwoju rynku nielegalnych przepływów kapitałowych. Niekontrolowany proceder transferów kapitałowych stanowił zagrożenie dla systemu bankowego. Naruszał stabilność finansową, stymulował proceder korupcyjny, zagrażał płynności finansowej, powodował kryzys zaufania.

¹⁰ J.W. Wójcik, *Pranie pieniędzy. Studium prawnokryminologiczne i kryminalistyczne*, Toruń 1997, s. 31.

lecz również przestępstwo zmuszając pożyczkodawców i handlowców do ukrywania prawdziwego charakteru dochodów¹¹. Oficjalne wykorzystanie tego zwrotu w terminologii prawniczej związane jest z artykułem zamieszczonym w „The Guardian” opisującym proces wykorzystywany przez *Committt to Re-elect the President*¹². To proces zatajania prawdziwego, nielegalnego charakteru dochodów, ich kierunku przepływu, pochodzenia czy własności poprzez przelewanie, przekształcanie, wymianę albo łączenie ich z udokumentowanymi funduszami. Dyrektywa Rady z dnia 10 czerwca 1991 r. w sprawie uniemożliwienia korzystania z systemu finansowego w celu prania pieniędzy¹³ określa w art. 1 ten proceder, jako umyślne postępowanie w celu:

- konwersji lub przekazania mienia,
- ukrywania lub zatajania bezprawnego pochodzenia mienia,
- pomocy osobie, która bierze udział w takiej działalności,
- ukrycia lub zatajania prawdziwego charakteru, źródła, miejsca przechowywania, przemieszczaniu, praw związanych z tym mieniem lub jego własnością¹⁴,
- nabycia, posiadania albo używania mienia,
- udziału, współdziałania w celu popełnienia, usiłowanie popełnienia, jak też pomocnictwo, nakłanianie, ułatwianie oraz doradzanie.

Działając ze świadomością, że mienie to pochodzi z działalności o charakterze przestępczym lub udział w takiej działalności.

III Dyrektywa Rady i Parlamentu Europejskiego z 26 października 2005 r. w sprawie przeciwdziałania korzystaniu z systemu finansowego w celu prania pieniędzy oraz finansowania terroryzmu¹⁵, opierając się o nowe standardy międzynarodowe¹⁶ wprowadzane nowelizacją 40 zaleceń *FATF* z 2003 r. (unifikacja działań w ramach gremiów międzynarodowych), wskazała na problem działań przestępców i ich współników podejmowanych w celu przeznaczenia pieniędzy z legalnych¹⁷ lub

¹¹ United Nations, *Financial Havens, Banking Secrecy and Money Laundering*, New York 1998, s. 3.

¹² Komitet, którego celem było zapewnienie funduszy na kolejną kampanię wyborczą prezydenta Nixona, miał przelewać środki przez spółki w Meksyku i Miami.

¹³ 91/308/EWG.

¹⁴ Kluczowe dowody, w postępowaniach karnych czy karno skarbowych w przypadku, których występuje podejrzenie oszustwa podatkowego czy prania pieniędzy, znajdują się zazwyczaj w gestii władz i instytucji finansowych terytorium *offshore*. O ich uzyskanie można wystąpić na drodze współpracy prawnej. Ponieważ państwa wezwane zazwyczaj nie realizują wniosków polskich organów ścigania a umowy dwustronne (umowa z dnia 26 kwietnia 2005 r. między Rządem RP a Rządem Hongkongu Specjalnego Regionu Administracyjnego Chińskiej Republiki Ludowej o wzajemnej pomocy prawnej w sprawach karnych – (Dz. U. 2006, Nr 126, poz. 874), przewidujące obowiązek współpracy prawnej w sprawach karnych, stanowią wyjątek działania wobec oaz podatkowych podejmowane są w oparciu o Europejską Konwencję o pomocy prawnej w sprawach karnych z 20 kwietnia 1959 r. (Dz. U. 1999, Nr 76, poz. 854), Konwencję o praniu, ujawnianiu, zajmowaniu i konfiskacie dochodów pochodzących z przestępstwa, sporządzoną w Strasburgu z dnia 8 listopada 1990 r. (Dz. U. 2003, Nr 46, poz. 394), Międzynarodowej Konwencją o zwalczaniu finansowania terroryzmu, przyjętą przez Zgromadzenie Ogólne Narodów Zjednoczonych dnia 9 grudnia 1999 r. (Dz. U. 2004, Nr 263, poz. 2620).

¹⁵ 2005/60/WE.

¹⁶ Przykładem może być Układ Ogólny w sprawie Handlu Usługami (*GATS*) pozwala swoim członkom na przyjmowanie środków niezbędnych do ochrony moralności publicznej, zapobiegania oszustwom, jak również przyjmowanie środków ze względów ostrożności, włącznie z zapewnieniem stabilności i integralności systemu finansowego.

¹⁷ Wykorzystanie legalnych źródła (gromadzenie pieniędzy lub mienia) na cele terrorystyczne stwarza wyraźne ryzyko dla integralności, prawidłowego funkcjonowania, wiarygodności i stabilności systemu finansowego.

nielegalnych źródeł na cele terrorystyczne¹⁸ (szerszy zakres przestępstw źródłowych)¹⁹. Definicję legalną proceduru zawiera przepis art. 299 k.k.²⁰.

„Kto środki płatnicze, instrumenty finansowe, papiery wartościowe, wartości dewizowe, prawa majątkowe lub inne mienie ruchome lub nieruchomości, pochodzące z korzyści związanych z popełnieniem czynu zabronionego²¹, przyjmuje, przekazuje lub wywozi za granicę, pomaga do przenoszenia ich własności lub posiadania albo podejmuje inne czynności, które mogą udaremnić lub znacznie utrudnić stwierdzenie ich przestępnego pochodzenia lub miejsca umieszczenia, ich wykrycie, zajęcie albo orzeczenie przepadku, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8²²”.

Źródłem dochodów podlegających temu destrukcyjnemu zjawisku (*whitening, cleaning*) jest:

- działalność przestępcza (*dark money*),
- szara strefa²³ (*gray money*)²⁴.

W okresie prohibicji²⁵, zwłaszcza po aresztowaniu i skazaniu Ala Capone za uchylenie się od płacenia podatków, pranie brudnych pieniędzy, wykorzystywanie oaz podatkowych, innych korzyści oferowanych przez kraje *offshore* czy specyfiki obcych systemów bankowych²⁶ służyło legalizacji majątku²⁷. Ważnym elementem walki

¹⁸ Poważne przestępstwo w rozumieniu decyzji ramowej Rady 2001/500/WSiSW z dnia 26 czerwca 2001 r. w sprawie prania brudnych pieniędzy oraz identyfikacji, wykrywania, zamrożenia, zajęcia i konfiskaty narzędzi oraz zysków pochodzących z przestępstwa (Dz. U. L 182 z 5.7.2001).

¹⁹ Zgodnie z dyrektywą finansowanie terroryzmu oznacza bezpośrednie lub pośrednie dostarczanie lub gromadzenie funduszy wszelkimi sposobami, z zamiarem ich użycia lub ze świadomością, że mają zostać użyte, w całości lub w części, w celu prowadzenia działań terrorystycznych w rozumieniu decyzji ramowej Rady 2002/475/WSiSW z dnia 13 czerwca 2002 r. w sprawie zwalczania terroryzmu

²⁰ Przeciwdziałać wykorzystywaniu polskich banków, w sprzyjającym rozwoju patologii okresie transformacji i prywatyzacji, jako ogniwo w systemie nielegalnych przepływów kapitałowych miała ustawa z 12 października 1994 r. o ochronie obrotu gospodarczego i zmianie niektórych przepisów prawa karnego (Dz. U. 1994, Nr 126, poz. 615.). Wprowadziła ona katalog przestępstw związanych z nielegalnymi transferami kapitałowymi. Przepis art. 5 ust. 1 stanowił - kto w celu wprowadzenia do legalnego obrotu środków płatniczych, papierów wartościowych lub wartości dewizowych pochodzących ze zorganizowanej przestępczości, powiązanej z obrotem środkami odurzającymi lub psychotropowymi, fałszowaniem pieniędzy lub papierów wartościowych, wymuszaniem okupu albo handlem bronią, przyjmuje je, przenosi własność lub posiadanie, przekazuje lub wywozi za granicę albo podejmuje inne działanie, które może udaremnić stwierdzenie ich przestępnego pochodzenia, wykrycie albo orzeczenie przepadku, podlega karze pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 5.

²¹ Wzmocnieniem ochrony kodeksowej był art. 106 Prawa bankowego z 1997 r. Wprowadzał on obowiązek przeciwdziałania wykorzystywaniu banków do celu popełnienia przestępstw

²² Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz. U. 1997, Nr 88, poz. 533 z późn. zm.).

²³ Zjawisko szarej strefy dotyczy uchylania się w działalności gospodarczej od nakładanych przepisami prawa obowiązków. Prowadzenie jej bez uiszczania odpowiednich opłat, podatków, obowiązujących norm. Tworzą ją zarejestrowani podatnicy niewykazujący całości swoich dochodów jak osoby niezarejestrowane, prowadzące swoją działalność gospodarczą poza systemem podatkowym państwa. Transfer dochodów za granicę należy traktować, jako jeden z najgroźniejszych przejawów rozwoju zjawiska. Kapitał przepływa do powiązanych podmiotów gospodarczych ulokowanych za granicą. Transakcje zawierane są na warunkach znacznie odbiegających od rynkowych.

²⁴ Posługując się kryterium źródła pochodzenia możemy wyróżnić pieniądź czysty, czyli taki, który stanowi legalny dochód, od którego odprowadzono podatek.

²⁵ Przedsiębiorcy amerykańscy jak P. Larkin dokonywali czyszczenia pieniądza prowadząc nielegalne interesy z osobami łamiącymi ustawy prohibicyjne. Por. w W. Jasiński, *Pranie brudnych pieniędzy*, Warszawa 1998.

²⁶ Przykładem może być dyskrekcja, jaką swoim klientom tradycyjnie oferowały banki szwajcarskie. Ochronę danych klientów gwarantowała ustawa bankowa z 1934 r. By zwiększyć bezpieczeństwo transferowanego kapitału rozdzielano go na kilka kont w różnych instytucjach. Szwajcaria uznawana jest za kraj szczególnie zagrożony wpływami grup przestępczych na działanie sektora finansowego. Podstawą prawną działań związanych z zapobieganiem wykorzystywaniu tajemnicy bankowej na potrzeby nielegalnych przepływów kapitałowych jest seria wewnętrznych porozumień z 1987 r.

z zorganizowaną przestępczością jest podcięcie jej struktur od gromadzonego kapitału. Jednym z głównych źródeł nielegalnych dochodów pozostaje handel środkami odurzającymi (tzw. narkodolary, narkoeuro)²⁸. W niektórych krajach azjatyckich nielegalne przepływy kapitałowe dokonywane są poprzez legalnie funkcjonujące krypto-banki, nieprowadzące żadnej oficjalnej dokumentacji dokonywanych transakcji. W Indiach i Pakistanie funkcjonują *hawala (hundi)*²⁹. Podstawą działania tych struktur są więzi rodzinne i niepisane prawo zemsty³⁰. Nadanie dochodom znamion legalności jest procesem wielofazowym, niejednokrotnie niezwykle skomplikowanym. Stosowane sekwencje zdarzeń utrudniają ustalenie pierwotnego pochodzenia kapitału³¹ (pranie pieniędzy pierwszego stopnia) oraz wskazanie źródła odpowiednim organom państw (pranie pieniędzy drugiego stopnia). Można wyróżnić:

- fazę przygotowawczą – transfer kapitału (fizyczny przewóz pieniędzy, przemysł, transfer dóbr, transfer elektroniczny, kompensacja),
- lokowanie – wprowadzenie kapitału do legalnego systemu finansowego³² (*surfing, structuring, blending*³³),
- maskowanie – ukrycie pierwotnego źródła pochodzenia nielegalnego kapitału.
- integracja – pozory legalnego pochodzenia środków umieszczonych w legalnym obrocie gospodarczym³⁴.

Zgodnie z dwufazowym modelem Bernasconiego pranie pieniędzy jest serią krótkoterminowych transakcji dokonywanych za pomocą kapitału o nielegalnym pochodzeniu. Transakcje średniookresowe i długookresowe wprowadzają go do legalnego obrotu (recykling). Pranie pieniędzy jest często związane z działalnością kasyn, domów gier losowych czy wyścigami konnymi. Znane są przypadki zakładania czy przejmowania

²⁷ Jednym z prekursorów takiego sposobu rządzenia dochodami organizacji przestępczych był Meyer Lansky, nazywany księgowym mafii.

²⁸ Proceder prania pieniędzy ma wyraźny wpływ na wzrost przestępczości zorganizowanej, a szczególnie na przemysł narkotyków. Zwalczanie zjawiska prania pieniędzy uznawane jest za jeden z najbardziej efektywnych środków przeciwdziałania tej formie działalności przestępczej. Przykładem rozwiązań prawnych wskazujących na taki związek jest Konwencja Narodów Zjednoczonych o zwalczaniu nielegalnego obrotu narkotykami i substancjami psychotropowymi, przyjęta dnia 19 grudnia 1988 r. w Wiedniu (odtąd zwaną „Konwencją wiedeńską”), oraz Konwencja Rady Europy w sprawie prania pieniędzy, poszukiwania, przejmowania i konfiskaty wartości majątkowych uzyskiwanych z działań przestępczych, przedłożona do podpisu w dniu 8 listopada 1990 r. w Strasburgu. Zalecały one m.in. by instytucje kredytowe i finansowe w momencie rozpoczynania świadczenia usług lub przeprowadzenia transakcji finansowych przekraczających pewne wartości progowe wymagały sprawdzenia tożsamości swoich klientów. Nakładały obowiązek przechowywania danych, sprawdzania podejrzanych transakcji, wprowadzenie kontroli wewnętrznej i programów szkoleniowych

²⁹ Por. P.M. Jost, *The hawala alternative remittance system and its role in money laundering*, United States – Department of The Treasury 2000.

³⁰ Kraje rozwijające się, w tym w szczególności afrykańskie, są obiektem zainteresowania grup przestępczych wykorzystujących nielegalne transfery kapitałowe do legalizacji dochodów (*laundering countries, criminal activity countries*). Wykupując udziały w bankach lub innych instytucjach finansowych tworzą one punkty tranzytowe dla transferu do krajów rozwiniętych. Zjawisko to wyraźnie wskazuje na konieczność zacieśnienia ponadregionalnej współpracy. Zgodnie z podejściem opartym na ryzyku, należy wprowadzić do prawodawstwa międzynarodowego zasadę, zgodnie, z którą w określonych przypadkach dozwolone jest stosowanie uproszczonych zasad identyfikacji klienta (szczególnie rygorystyczne procedury identyfikacji i weryfikacji klienta).

³¹ Międzynarodowe transfery, zmiana waluty, zakup instrumentów finansowych.

³² W czasie tego etapu popełnianych jest szereg przestępstw związanych z procederem prania pieniędzy jak fałszowanie dokumentacji czy korumpowanie urzędników państwowych.

³³ *Blending* jest jedną podstawowych metod prania pieniędzy polegającą na połączeniu, zmieszaniu środków finansowych o różnym pochodzeniu.

³⁴ Poszczególne fazy procesu czyszczenia nielegalnego kapitału często przebiegają symultanicznie zwłaszcza, gdy pochodzące z działalności przestępczej środki zostały podzielone.

sieci kasyn w celu legalizacji dochodów z działalności przestępczej czy finansowania jej (tzw. dojenie – brak ewidencji dla części dochodów)³⁵.

Korupcje osób na eksponowanych stanowiskach politycznych (PEP) można zdefiniować, jako wykorzystanie uprzywilejowanej pozycji, władzy politycznej czy pozycji biznesowej, do osiągnięcia korzyści majątkowej lub osobistej. Korupcja sensu largo mieści w swojej definicji również szereg innych patologii gospodarczych związanych z zajmowaniem znaczących funkcji, oddalając się od tradycyjnie utożsamionego z nią łapownictwa i płatnej protekcji. Często w wymiarze patologii społecznych łączona jest z praniem brudnych pieniędzy. Zarówno korupcja jak i pranie brudnych pieniędzy mają charakter globalny i są silnie powiązane z przestępczością gospodarczą i zorganizowaną. Patologie te łączy również utajony charakter, brak świadków oraz pozorny brak ofiar. Cechy te determinują wysoką ciemną liczbę przestępstw (niska wykrywalność). Zwalczanie korupcji jak i prania pieniędzy wymaga interdyscyplinarnego podejścia, łączącego informacje z zakresu prawa, kryminologii, kryminalistyki, socjologii i finansów. Można wyróżnić szereg mechanizmów korupcyjnych związanych z udziałem osób na eksponowanych stanowiskach politycznych:

- korupcja wyborcza³⁶ (art. 250 k.k.),
- korupcja w związku ze stanowieniem prawa³⁷,
- patologiczne powiązanie polityki i biznesu³⁸,
- nielegalne finansowanie partii politycznych.

Osoby na eksponowanych stanowiskach w procesie legalizacji brudnych pieniędzy korzystają często z usług profesjonalistów - prawników czy finansistów. Taki *modus operandi* występuje w przypadku międzynarodowych transferów finansowych czy handlu towarami luksusowymi.

Raj podatkowy/oaza podatkowa³⁹ to obszar, państwo, terytorium, którego system prawny (przepisy podatkowe, umowy międzynarodowe⁴⁰) umożliwia podmiotom zagranicznym redukcję obciążeń fiskalnych⁴¹. System prawny takiego obszaru wprowadza niższą bądź zerową stopę podatkową. Od kraju macierzystego odróżnia go również mniej skomplikowany system wymogów i regulacji. Raje podatkowe (*tax haven*)⁴² są nazywane

³⁵ Kasyna *Stardust*, *Fremont* i *Hacienda* (Las Vegas), prowadzone przez F. Rosenthala, były pod kontrolą chicagowskiego syndykatu.

³⁶ Wśród przestępstw oddziałujących negatywnie na przebieg i jakość wyborów można wyróżnić: 248 pkt 1 k.k., 248 pkt 3 k.k., 248 pkt 4 k.k., 248 pkt 5 k.k., 248 pkt 6 k.k., 249 k.k., 250a k.k., 251 k.k.

³⁷ W 1999 r. Bank Światowy dowodził, że przeprowadzenie przez polski parlament ustawy zawierającej rozwiązania zgodne z oczekiwaniami grupy interesu (sprzecznym z interesem publicznym) kosztuje 3 mln dolarów. Za argument przemawiającym za możliwością występowania patologii tego typu uznano nagrania, które stały się podstawą tzw. „Afer Rywina”. Żądana przez producenta kwota, za korzystne kształt ustawy o radiofonii i telewizji ułatwiający koncernowi Agora inwestycje na rynku telewizji naziemnej, miała wynosić 17,5 mln dolarów. Korupcja w związku ze stanowieniem prawa, podporządkowanie kierunki działalności legislacyjnej interesom partykularnym, grupowym, partyjnym, może polegać na nie wprowadzaniu nowych przepisów (zachowanie obowiązujących rozwiązań prawnych, utrzymanie status quo), wadliwej konstrukcji proponowanych rozwiązań (nieprecyzyjność, uznaniowość, brak procedur odwoławczych),

³⁸ Przykładem mechanizmu korupcyjnego może być płatna protekcja.

³⁹ Por. J. Głuchowski, *Oazy podatkowe*, Warszawa 1996.

⁴⁰ Niepodpisywanie umów ekstradycyjnych lub wyłączenia przedmiotowe dotyczące przestępstw podatkowych. Liberalizacja międzynarodowej ochrony własności przemysłowej i patentowej.

⁴¹ Por. OECD, *Harmful Tax Competition – An Emerging Global Issue*, 1998.

⁴² Odpowiednik francuski *paradis fiscal*, niemiecki *steuerparadiese*, włoski *paradisi fiscali*.

również azylami⁴³. Państwa budujące sprzyjający inwestycjom klimat inwestycyjny poprzez wykorzystanie rosnącego na rynku międzynarodowym zapotrzebowania na usługi finansowe, niskie obciążenia fiskalne, restrykcyjnie przestrzeganą ochronę tajemnicy bankowej⁴⁴ oraz uproszczenie procedur (np.: wymagań stawianych przez podmiotem zakładającym bank, otwierającym przedsiębiorstwo czy filie), liberalne prawo dewizowe, brak wymogów sprawozdawczych⁴⁵ noszą nazwę kraju *offshore*, jurysdykcji *offshore*, obszaru *offshore*⁴⁶. Podmioty tam rejestrowane, często zbiorczo, niezależnie od formy organizacyjnej, określane są spółkami *offshore*⁴⁷. Obszary nabierają statusu terytorium stosującego szkodliwą konkurencję podatkową poprzez wskazanie ich w odpowiednich aktach prawnych lub praktykę potwierdzoną przez doktrynę i orzecznictwo⁴⁸. To zazwyczaj mikropaństwa pozbawione silnego sektora przemysłowego, o zaburzonej proporcji pomiędzy działaniami gospodarki i znikomej możliwości czerpania dochodów z własnych źródeł podatkowania⁴⁹. Celem wykorzystania rozwiązań proponowanych przez raje podatkowe⁵⁰ jest uzyskanie oszczędności podatkowej (minimalizacja obciążeń podatkowych)⁵¹ poprzez unikanie (odroczenie płatności podatku, tax arbitraż) lub uchylenie obciążeń⁵². Uchylenie się od opodatkowania, w szczególności poprzez niezgłoszenie źródeł przychodu podlegającego opodatkowaniu, wykazanie niepełnej sumy przychodów, brak zgłoszenia działalności czy dokonanie nieprzysługujących odliczeń jest zawsze działaniem sprzecznym z prawem. Międzynarodowa konkurencja podatkowa, sprzyjająca powstawaniu legalnych mechanizmów zmniejszenia, ograniczenia czy

⁴³ Obszary wykorzystujące taką formę konkurencji podatkowej, unikając negatywnych skojarzeń związanych z rajami podatkowymi, używają nazwy międzynarodowe centra finansowe *offshore* (*international offshore financial center/OFC*).

⁴⁴ Udzielenie informacji obcemu organowi podatkowemu identyfikujących właściciela konta, salda czy wielkości i czasie dokonywanych płat jest uznawane za przestępstwo zgodnie z obowiązującym prawem bankowym. Banki w krajach *offshore* oferują trzy podstawowe rodzaje rachunków bankowych: numerowane, przepustowe, walutowe. Konta numerowe często wykorzystywane są w procesie prania pieniędzy, ponieważ właściciel takiego rachunku identyfikowany jest na podstawie danych osobowych a numeru. System wzmacnia ochronę prywatności gwarantowana przez prawo bankowe, ponieważ imiennie może wskazać właściciela konta ograniczona liczba osób. Rachunki tego typu można założyć w Szwajcarii czy Luksemburgu.

⁴⁵ Prowadzenie księgowości rachunkowej i podatkowej.

⁴⁶ Część oaz podatkowych pozostaje w ścisłym związku z krajami wysokorozwiniętymi. To pozostałość okresu kolonialnego. Wiele pojawiło się i rozwinęło, jako rezultat rozpadu Imperium Brytyjskiego. Związane jest to z przywiązaniem do angielskiego systemu prawnego (prawo stanowione i precedensowe np.: Prawie Spółek z 1929 r. - *Companies Act*). Obok niepodległych państw to także posiadłości kolonialne (np. Bermudy, Gibraltar, Kajmany), państwa stowarzyszone (Wyspy Cooka, Niue – nowozelandzkie posiadłości na Pacyfiku), terytoria autonomiczne (np. wyspy Guernsey, Jersey, Man), a nawet specjalne regiony administracyjne (Hongkong, Makau).

⁴⁷ Inwestycje prowadzone przez spółki *offshore* pozwalają zmniejszyć wartość podatku dochodowego, opodatkowania transakcji lub obciążeń związanych z zakupem nieruchomości. Spółka *offshore*, uprawniona z tytułu autorskich prawa majątkowych oraz własności przemysłowej, może otrzymywać i inwestować przychody z nich środowisku znajdującym się poza granicami jurysdykcji, z których one pochodzą.

⁴⁸ 1) Brak skutecznej wymiany informacji. 2) Brak przejrzystości przepisów. 3) Brak faktycznej działalności.

⁴⁹ Specjalistyczna kategoria oaz podatkowych tworzą kraje wysoko rozwinięte, które zmniejszenie fiskalizmu traktują, jako rozwiązanie wieszające konkurencyjność wobec inwestorów zagranicznych. Ich systemy podatkowe są szczególnie korzystne dla określonych kategorii podatników.

⁵⁰ Liberalne ustawodawstwo krajów *offshore* wykorzystywane jest także do rejestracji statków powietrznych i morskich. Tanie bariery stały się również problemem polskiej floty morskiej i wpłynęły na jej marginalizację. Niskie opłaty rejestracyjne, licencyjne, ubezpieczeniowe, niezgodne z zaleceniami międzynarodowymi wymagania techniczne wpłynęły na rozwój floty cypryjskiej, liberyjskiej czy panamskiej.

⁵¹ J. Głuchowski, *op. cit.*, s. 50.

⁵² Legalne zmniejszenie ciężaru opodatkowania może nastąpić poprzez wykorzystanie istniejących elementów konstrukcyjnych danego podatku.

wyeliminowania obciążeń fiskalnych, jest jednym ze sposobów zwiększenia stopy inwestycyjnej. Szkodliwa konkurencja podatkowa polega na zmniejszeniu obciążenia podatkowego wyłącznie dla podmiotów zagranicznych (osoby fizyczne i prawne).

Cyberlaundering to wykorzystanie technologii informatycznych w procesie legalizacji kapitału pochodzącego z działalności przestępczej. To wyraz coraz większego udziału cyberprzestrzeni w międzynarodowym rynku finansowym. Prawidłowo wykorzystane technologie szyfrowania danych pozwalają ukryć kierunek transferu środków (*Internet Payment System*). Również szybkość transferów, pozwalająca na dokonywanie szeregu działań znacznie utrudnia organom ścigania określenie źródła i kierunku przepływu kapitału. Niektóre instytucje finansowe jak e-banki działają jedynie w internecie. Coraz popularniejsze są, również wśród podmiotów uczestniczących w procederze prania pieniędzy, aplikacje pozwalające dokonywać przekazów środków bezpośrednio między użytkownikami, poza systemem bankowym⁵³. W okresie globalizacji i cywilizacji informacyjnej rozwój inżynierii finansowej pozwala na ominięcie większości istniejących restrykcji. Asymetria swobody przepływów kapitału, przejawiająca się w jego wolnym dopływie i reglamentacji odpływu, jest charakterystyczną cechą systemu walutowego krajów transformujących swoje gospodarki⁵⁴.

Atrakcyjność podatkowa państwa jest takim ukształtowaniem prawa pozytywnego, które może wpływać na osiągnięcie celów podatkowych innych podmiotów. O szkodliwej konkurencji podatkowej mówimy, gdy rezydenci obchodzą macierzyste prawo podatkowe i wykorzystują rozwiązania obce pozwalające im na zmniejszenie obciążeń fiskalnych (konkurencja czynna). Konkurencja podatkowa, rodząca reperkusje gospodarcze, społeczne, polityczne, jest jednym z elementów wymiany międzynarodowej. Jest ona pochodną wysokich obciążeń podatkowych, kosztów pracy, rozbudowanej biurokracji, obciążeń przedsiębiorców. Całkowite jej ograniczenie skazywałoby państwo na izolację gospodarczą. Możliwość kształtowania rozwiązań podatkowych jest wyrazem suwerenności gospodarczej. Podmioty zagraniczne uzyskują w ten sposób korzyści o charakterze fiskalnym, państwo korzysta z przyływu kapitału. Pojęcie szkodliwej konkurencji podatkowej zostało użyte przez polskiego ustawodawcę w rozporządzeniu Ministra Finansów z 16 maja 2005 r.

Rozmiary, formy występowania, podmioty biorące udział w procederze

Udział strat, generowanych w zakresie przestępczości gospodarczej, wyniósł w 2010 r. 71% ogólnej wartości strat zarejestrowanych przez Policję⁵⁵. Największe ujawnione straty w 2010 r. w zakresie przestępczości gospodarczej stwierdzono w zakresie prania pieniędzy (1 763 370 327 zł, 34% ogółu strat spowodowanych przestępczością ekonomiczną). Wzrost w obszarze ujawnionych strat w porównaniu z rokiem 2009 w obszarze prania pieniędzy wyniósł 108%. Wartość zabezpieczonego

⁵³ *Dominion of Melchizedek* to przykład wykorzystania technologii informatycznych do stworzenia państwa funkcjonującego jedynie w cyberprzestrzeni oferującego usługi bankowe, ubezpieczeniowe, pozwalającego założyć firmę.

⁵⁴ D. Rosati, *Polska droga do rynku*, Warszawa 1998, s. 265.

⁵⁵ W 2010 r. wielkość strat oszacowanych przez Policję w tym obszarze wyniosła 5 161 935 794 zł, co stanowiło wzrost w porównaniu z 2009 r. o 72%, a w stosunku do 2008 – o 68%.

mienia⁵⁶, w przypadku procederu prania pieniędzy, wyniosła 24267454 zł., co stanowi 18% ogółu zabezpieczonego mienia w zakresie przestępczości gospodarczej⁵⁷. W roku 2010, według danych Komendy Głównej Policji, wszczęto 6083 postępowania przygotowawcze w sprawach o przestępstwa korupcyjne. W porównaniu z rokiem 2008 stwierdzono wzrost o 56,1% przestępstw związanych z przekroczeniem uprawnień. Postępowania przygotowawcze prowadzone przez CBA w roku 2010 dotyczyły m.in. terenowej administracji rządowej (22%), administracji samorządowej (9%), administracji celnej i skarbowej (5%).

Nielegalne przepływy kapitałowe to przestępczość złożona. W transferach często uczestniczy szereg instytucji i osób, pełniących określone funkcje na jego poszczególnych etapach, świadomie lub nieświadomie uczestniczących w procederze. Wyróżniamy podmioty wytwarzające dochód i dokonujące jego transferu. W procederze prania pieniędzy uczestniczą najczęściej:

- banki⁵⁸;
- podmioty podziemnej bankowości;
- niebankowe instytucje finansowe;
- podmioty uczestniczące w operacjach kapitałowych i inwestycyjnych;
- profesjonalni pośrednicy finansowi;
- kasyna;
- inne podmioty zajmujące się działalnością gospodarczą⁵⁹ i handlową⁶⁰.

Można wskazać szereg form łapówek innych niż wręczenie korzyści majątkowej.

Są nimi:

- udzielenie kredytu na preferencyjnych warunkach;
- dokonanie płatnej ekspertyzy, wykładu, opinii, publikacji;
- pokrycie długu;
- rezygnacje z udziału w zyskach;
- zawarcie korzystnej umowy;
- ustąpienie praw majątkowych;
- poparcie w uzyskaniu pracy;
- wyjednanie awansu;
- przyjęcie na uczelnię;
- wyuczenie zawodu;
- wyuczenie języka obcego;
- przyjemności erotyczne⁶¹.

⁵⁶ Wartość mienia zabezpieczonego przez Policję w zakresie przestępczości gospodarczej w roku 2010 wyniosła 137 969 509 zł, co stanowiło wzrost w porównaniu z rokiem 2009 o ok. 46%, a w porównaniu z 2008 rokiem o ok. 11%.

⁵⁷ Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, *Raport o stanie bezpieczeństwa w Polsce w 2010 roku*, Warszawa 2011, s. 295.

⁵⁸ W krajach *offshore* funkcjonują banki klasy A, klasy B nieograniczone, klasy B ograniczone, banki reprezentujące.

⁵⁹ Nie jest możliwe wskazanie pełnego katalogu podmiotów potencjalnie mogących uczestniczyć w procederze prania pieniędzy. Duży obrót i trudne do oszacowania dochody ułatwiają ukrycie nielegalnych transferów. W praktyce kryminalistycznej i kryminologicznej wskazuje się m.in. na domy akcyjne, galerie, antykwiariaty, biura podróży, sklepy z towarami luksusowymi.

⁶⁰ K. Wąsowski, W. Wąsowski, *Pranie brudnych pieniędzy. Poradnik dla bankowców*, Warszawa 2001, s. 21.

⁶¹ W. Jasiński, *Osoby na eksponowanych stanowiskach politycznych*, Warszawa 2012, s. 228.

Zgodnie z szacunkami Banku Światowego, zrzeszającego 188 państwa, całkowita kwota wręczanych corocznie łapówek przekracza 1 bln dolarów. Działania korupcyjne, osłabiając mechanizmy ochrony finansów, przyczyniają się do defraudacji w kwocie przekraczającej 20 mld dolarów. W latach 90. XX w. Międzynarodowy Fundusz Walutowy oszacował, że co roku czyszczeniu podlega mienie w wartości około 2 do 5% globalnego PKB. FATF szacuje, że coroczna wartość dochodów pochodzących z prania pieniędzy wynosi 3 bln dolarów.

Stabilne terytoria *offshore*, łączące elastyczny system prawny i nowoczesną infrastrukturę komunikacyjną z unormowaną sytuacją gospodarczą polityczną i społeczną są najczęściej wykorzystywane przez następujące typy podmiotów:

- podmioty, osoby chroniące swoje dochody przed nadmiernym fiskalizmem,
- podmioty ukrywające rzeczywistą strukturę własnościową,
- podmioty nieprzestrzegające międzynarodowych konwencji dotyczących prawnej ochrony własności przemysłowej i patentowej,
- podmioty legalizujące dochody z nieujawnionych źródeł czy działalności przestępczej.

Konkurencja pomiędzy terytoriami, szczególnie widoczna w okresach destabilizacji gospodarczej oraz uwarunkowania historyczne wpłynęły na ukształtowanie podstawowych kategorii rajów podatkowych. Są nimi:

- kraje niestosujące opodatkowania dochodów, kapitału, majątku (*no tax havens*),
- kraje o niskiej stawce podatku dochodowego (*low tax havens*),
- kraje stosujące szeroki wachlarz przywilejów podatkowych dla określonych podmiotów (*special tax havens*),
- kraje pobierające podatek na zasadach terytorialności,
- kraje, które stosują preferencje podatkowe dla określonej kategorii działalności gospodarczej czy usługowej,
- kraje znoszące obciążenia wobec osób fizycznych⁶².

Nie ulega wątpliwości, że obszary o niskim poziomie fiskalizacji sprzyjają transferom kapitału pochodzącego ze źródeł legalnych (legalne instrumenty optymalizacji podatkowej) oraz transferowi zysków (manipulacja cenami). Ograniczenie zysku w miejscu powstania (kraju macierzystym) następuje poprzez:

- zwiększenie kosztów uzyskanie przychodu o wpłaty skierowane do spółek zarejestrowanych w rajach podatkowych (powiązania osobowe i kapitałowe z przedsiębiorstwem w kraju macierzystym)⁶³,
- minimalizację zysku przed opodatkowaniem,
- dystrybucję zysku po opodatkowaniu,
- kumulację dochodów w niezależnej podatkowo spółce rotacyjnej (kontrola poprzez większościowy udział)⁶⁴,

⁶² Zgodnie z klasyfikacją OECD wyróżniamy *no tax havens*, *low tax havens*, kraje o szerokich przywilejach podatkowych.

⁶³ Można wyróżnić międzynarodowe spółki handlowe (*International Business Company – IBC*), spółki nierezylujące (*Non-Resident Company*), spółki zwolnione z podatków (*Exempt Company*), spółki kwalifikowane (*Qualifying Companies*), spółki hybrydowe (*Hybrid Companies*), spółki *offshore* (*Offshore Company*). Niezależnie od przyjętej formy prawnej podmioty takie najczęściej powstają przy współdziałaniu firm pośredniczących wyspecjalizowanych w zakładaniu i obsłudze spółek *offshore* (zarządzanie, księgowość, prowadzenie rozliczeń bankowych, wymiana korespondencji). Korzystając z oferowanych ułatwień natury administracyjnej i ograniczonych wymogów finansowych w centrach *offshore* otwierane są banki, firmy ubezpieczeniowe, spółki handlowe, konsultingowe, inwestycyjne, holdingi, trusty, fundacje.

- *treaty shopping* (wykorzystanie umów o unikaniu podwójnego opodatkowania, kumulacja zysku w państwie sygnatariuszu): bezpośrednia metoda nabywania korzyści umownych (*direct conduit metod*), pośrednia metoda nabywania korzyści umownych (*stepping stone method*),
- manipulacja pożyczkami i wysokością oprocentowania⁶⁵.

Istnieje szereg list klasyfikujących terytoria stosujące szkodliwą konkurencję podatkową. Zgodnie z rozporządzeniem Ministra Finansów z dnia 16 maja 2005 r. w sprawie określenia krajów i terytoriów stosujących szkodliwą konkurencję podatkową dla celów podatku dochodowego od osób prawnych⁶⁶ i osób fizycznych⁶⁷ wskazano czterdzieści krajów i terytoriów zależnych. Są nimi:

- kraje, terytoria europejskie - Andora, Lichtenstein, Monako, wyspy kanałowe Guernsey i Jersey, Wyspa Man oraz Gibraltar),
- kraje i terytoria stowarzyszone ze Wspólnotą Europejską - Anguilla, Bermudy, Wyspy Dziewicze, Kajmany, Montserrat, Turks i Caicos, Antyle Niderlandzkie, Aruba,
- pozostałe kraje i terytoria zależne - Wspólnota Bahamów, Antigua i Barbuda, Królestwo Bahrajnu, Barbados, Belize, Wspólnota Dominiki, Grenada, Liberia, Republika Malediwów, Wyspy Marshalla, Mauritius, Republika Nauru, Republika Panamy, Niezależne Państwo Samoa, Republika Seszeli, Federacja Saint Christopher i Nevis, Saint Lucia, Saint Vincent i Grenadyny, Królestwo Tonga, Wyspy Dziewicze, Wyspy Cooka, Niue, Hongkong, Makau.

Pranie pieniędzy przy użyciu technik informatycznych ułatwiają rozwiązania zwiększające anonimowość jak nieprzypisane karty typu *smart cards* czy transakcje niewymagające akceptacji płacącego. Do prania pieniędzy wykorzystywane są również przejęte, za pomocą oprogramowania szpiegującego, rachunki bankowe nieświadomych użytkowników. Legalizacja kapitału następuje również poprzez witryny kasyn internetowych, transfery dokonywane za pośrednictwem stron pornograficznych czy portali społecznościowych.

Zgodnie z raportem *Illicit Financial Flows from Developing Countries: 2000-2009 opracowanym przez Global Financial Integrity (GFI)*, uwzględniający analizę kosztów przestępczości, korupcji i niedoszacowania handlu, kraje rozwijające, w badanym okresie, straciły ponad 6,5 bilionów dolarów wskutek nielegalnych przepływów finansowych. Kraje azjatyckie miały największy udział w nieprawidłowościach finansowych (Chińska Republika Demokratyczna - 2,18 bln dolarów). Polska, z kwotą 106,486 miliardów dolarów nielegalnych przepływów

⁶⁴ Najczęściej występuje on w formie spółki holdingowej pobierającej od przedsiębiorstwa położonego w kraju macierzystym opłaty np.: za korzystanie z praw autorskich, znaków towarowych (redukcja kwoty zysku podlegającej opodatkowaniu). Sprzedawane są usługi doradcze, konsultingowe, marketingowe, finansowe.

⁶⁵ Większość przedstawionych metod, wykorzystywanych również w procesie czyszczenia nielegalnego kapitału, wymaga założenia spółki w kraju stosującym praktyki szkodliwej konkurencji podatkowej.

⁶⁶ Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 16 maja 2005 r. w sprawie określenia krajów i terytoriów stosujących szkodliwą konkurencję podatkową dla celów podatku dochodowego od osób prawnych (Dz. U. 2005, Nr 94, poz. 791).

⁶⁷ Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 16 maja 2005 r. w sprawie określenia krajów i terytoriów stosujących szkodliwą konkurencję podatkową dla celów podatku dochodowego od osób fizycznych (Dz. U. 2005, Nr 94, poz. 790).

finansowych, znalazła się na miejscu 13⁶⁸, jako pierwszy kraj należący do Unii Europejskiej⁶⁹.

Regulacje i rozwiązania organizacyjne dotyczące zwalczania procederu

W systemie Organizacji Narodów Zjednoczonych wielokrotnie podejmowano inicjatywy zmierzające do ograniczenia patologii związanych z nielegalnymi przepływami kapitałowymi. 30 marca 1961 r. w Nowym Jorku podpisano Konwencję o środkach odurzających. Objęła ona międzynarodową współpracą działania służące przeciwdziałaniu wprowadzania do sytemu gospodarczego środków, których źródłem była produkcja i handel narkotykami. Podobne zapisy umieszczono w Konwencji o substancjach psychotropowych z 21 lutego 1971 r. 20 grudnia, 1988 r. w Wiedniu podpisano Konwencję o zwalczaniu nielegalnego obrotu środkami odurzającymi i substancjami psychotropowymi. Zobowiązywała ona strony do wprowadzenia przepisów karnych, uproszczenia procedur międzynarodowego ścigania⁷⁰ oraz podjęcia realnych działań zmierzających do ograniczania procederu prania pieniędzy. 12 grudnia 2000 r. w Palermo podpisano, opracowaną przy współpracy również polskich ekspertów, Konwencję o zwalczaniu międzynarodowej przestępczości zorganizowanej⁷¹. Wymuszona ona na stronach unifikacje przepisów zwiększającą skuteczność działań organów ścigania w wymiarze międzynarodowym (harmonizacja standardów prawnie karnych w poszczególnych państwach)⁷². Zobowiązane są one do podejmowania działań ukierunkowanych na rozwijanie oraz promowanie współpracy globalnej, regionalnej, ponadregionalnej oraz dwustronnej pomiędzy organami sądowymi, ścigania oraz finansowymi organami regulacyjnymi, w celu zwalczania prania pieniędzy. Konwencja podkreśla konieczność implementacji, w celu wykrywania wszelkich form prania pieniędzy, przepisów regulujących i nadzorczych dla banków oraz pozabankowych instytucji finansowych określających wymagania dotyczące identyfikacji klienta, prowadzenia dokumentacji oraz informowania o podejrzanych transakcjach. Monitoring przepływu gotówki i zbywalnych papierów handlowych nie może zakłócać legalnego przepływu kapitału, gwarantowanego na podstawie oddzielnych przepisów⁷³. W 1997 r. rozpoczął działalność *Moneyval* – powołany przez Radę Europy Specjalny Komitet Ekspertów ds. Oceny Środków Przeciwdziałania Praniu Pieniędzy w Krajach Europy Środkowej i Wschodniej, monitorujący wprowadzanie postulowanych rozwiązań przez sygnatariuszy.

Tworzeniem i propagowaniem reguł efektywnego nadzoru bankowego oraz zapewnieniem międzynarodowej współpracy zajmuje się utworzony w 1974 r. przy Banku Rozrachunków Międzynarodowych Bazylejski Komitet Nadzoru Bankowego.

⁶⁸ D. Kar, K. Curcio, *Illicit Financial Flows from Developing Countries: 2000-2009*, 2011, s. 40.

⁶⁹ Republika Czeska – miejsce 20, Słowenia – 25, Litwa – 32.

⁷⁰ Postulowano by ochrona tajemnicy bankowej nie była wykorzystywana przez organizacje przestępcze, jako element zwiększający anonimowość sprawców.

⁷¹ Konwencję z 12 grudnia 2000 r. o zwalczaniu międzynarodowej przestępczości zorganizowanej (Dz. U. 2005, Nr 18, poz. 158).

⁷² Możliwość współpracy oraz wymiany informacji na szczeblu krajowym i międzynarodowym w ramach warunków określonych przez prawo wewnętrzne, oraz rozważy w tym celu ustanowienie jednostki wywiadu finansowego mającego służyć, jako krajowe centrum gromadzenia, analizy oraz rozpowszechniania informacji dotyczących prania pieniędzy.

⁷³ Wymóg informacji składanych przez osoby fizyczne i firmy o trans granicznym transferze znacznych ilości gotówki oraz zbywalnych papierów wartościowych.

Zrzesza on prezesów banków centralnych najbardziej uprzemysłowionych krajów świata. Komitet przygotował, ogłoszoną 12 grudnia 1988 r., Deklarację zaleceń dotyczących zapobiegania przestępczemu wykorzystaniu systemów bankowych do celów prania brudnych pieniędzy (Deklaracja Bazylejska).

Na płaszczyźnie regionalnej⁷⁴ proces ujednoczenia przepisów i procedur zapoczątkowała Dyrektywa⁷⁵ Rady Europejskiej z 10 czerwca 1991 r. w sprawie uniemożliwienia korzystania z systemu finansowego w celu prania pieniędzy⁷⁶. Obecnie podstawą wspólnotowego systemu przeciwdziałania procederowi prania pieniędzy oraz walki z finansowaniem terroryzmu jest, konsolidująca wcześniejsze rozwiązania i dostosowujące do najnowszych zaleceń FATF, III Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady Unii Europejskiej. Współpraca policyjna i sądowa w sprawach karnych podejmowana jest przez państwa członkowskie w ramach Eurodrugu, Europolu, Europejskiej Sieci Sądowej, Eurojustu.

W 1980 r. Rada Europy wydała Zalecenie nr R(80)10 w sprawie przeciwdziałania transferom i ukrywaniu środków z działalności przestępczej. Problem patologii związanych z międzypaństwowymi transferami środków finansowych podjęła Konwencja Strasburska z 8 listopada 1990 r. nr 141⁷⁷. Dokument wskazywał na ograniczoną skuteczność polityki kryminalnej, skierowanej przeciwko wyszczególnionym kategoriom przestępstw, pozbawionej wymiaru międzynarodowego. Dokument ułatwiał ujawnianie, zajmowanie oraz konfiskatę środków pieniężnych pochodzących z nielegalnej działalności i miał ugodzić bezpośrednio w struktury przestępczości zorganizowanej. Konwencja odeszła również od tradycyjnego wiązania prania pieniędzy wyłącznie z nielegalnym handlem środkami odurzającymi i psychotropowymi. Międzynarodowa współpraca w dziedzinie prawa karnego została wzmocniona, w szczególności dzięki postanowieniom pozwalającym na ujawnianie informacji na temat właścicieli rachunków bankowych i przeprowadzanych przez nich transakcji. Zabrakło jednak uregulowań kształtujących politykę wobec instytucji finansowych sektora pozabankowego. Istotnym źródłem informacji o środkach gromadzonych na rachunkach bankowych mogą być dane pozyskiwane w ramach umów przewidujących współpracę pomiędzy organami skarbowymi⁷⁸. Konwencja określa, że pranie pieniędzy oznacza konwersję lub transfer mienia ze świadomością, że stanowi ono dochód, w celu zatajenia lub ukrycia nielegalnego pochodzenia tego mienia lub udzielenia pomocy osobie, która uczestniczy w popełnieniu przestępstwa źródłowego, dla umożliwienia jej uniknięcia prawnych

⁷⁴ Celem dyrektywy było wyznaczenie skutecznego poziomu współpracy pomiędzy organami ścigania, wprowadzenie obowiązku prowadzenia rejestrów, identyfikacji klientów oraz kontroli transakcji o wartości przekraczającej 15 tys. euro, przeprowadzanych za pomocą jednej operacji lub ich serii. Uzyskane w ten sposób dane mają być przechowywane, przez co najmniej 5 lat.

⁷⁵ Pozostawia ona swobodę krajom członkowskim, co do wyboru środków i metod służących do osiągnięcia wskazanych celów.

⁷⁶ 91/308/EWG.

⁷⁷ Rzeczpospolita Polska stała się stroną konwencji 5 listopada 1999 r., jako 33 państwo.

⁷⁸ Umowę o opodatkowaniu dochodów z oszczędności i o jej tymczasowym stosowaniu między RP a Jersey, podpisaną w Warszawie 7 lipca 2004 r. i w St. Heller Port 19 listopada 2004 r. (Dz. U. 2005, Nr 143, poz. 1197). Umowę o opodatkowaniu dochodów z oszczędności i o jej tymczasowym stosowaniu między RP a Wyspą Man, podpisaną w Warszawie 7 lipca 2004 r. i w Douglas 19 listopada 2004 r. (Dz. U. 2005, Nr 141, poz. 1180). Umowę między Rządem RP a Rządem Brytyjskich Wysp Dziewiczych o opodatkowaniu dochodów z oszczędności, podpisaną w Warszawie dnia 17 grudnia 2004 r. oraz w Tortoli dnia 11 kwietnia 2005 r. (Dz. U. 2005, Nr 150, poz. 1255). Umowę między RP a Królestwem Niderlandów w odniesieniu do Antyli Niderlandzkich, podpisaną w Warszawie 7 lipca 2004 r. oraz w Hadze 27 sierpnia 2004 r. o opodatkowaniu dochodów z oszczędności i o jej tymczasowym stosowaniu (Dz. U. 2005, Nr 141, poz. 1179).

konsekwencji swego czynu. Penalizować należy również zatajenie lub ukrycie prawdziwej natury mienia, źródła jego pochodzenia, miejsca położenia, rozporządzania nim, przemieszczania, własności lub praw do takiego mienia, ze świadomością, że mienie to stanowi dochód z przestępstwa⁷⁹.

W 1989 r. powołano *FATF (The Financial Action Task Force)* – Grupę Specjalną dopraw Przeciwdziałania Praniu Pieniędzy, której celem jest systemowe zapobieganie i zwalczanie zjawiska prania pieniędzy oraz finansowania terroryzmu. Środkami do jego osiągnięcia mają być zmiany w systemach prawnych⁸⁰, sposobie funkcjonowania instytucji finansowych⁸¹ i monitoringu transakcji oraz współpracy międzynarodowej (mowy bilateralne i porozumienia wielostronne - regionalne i globalne). Grupa w 1990 r. przygotowała raport wprowadzający rozwiązania wzorcowe w formie 40 Zaleceń. Jego obecnie obowiązująca wersja⁸² została wydana 2003 r. *NCCT (Non – Cooperative Countries and Territories)* to przygotowana w 2000 r. lista krajów i terytoriów niepodejmujących wystarczających działań w celu zwalczania procederu prania pieniędzy⁸³.

Patologie międzynarodowego rynku przepływów kapitałowych są elementem szerokokorozumianych przestępstw białych kołnierzyków (*white collar crimes*). Szkoleniem specjalistów w ramach zapobiegania i wykrywania tego typu przestępczości zajmuje się m.in., założona w 1988 r. w Austin, działające w Polsce od 2003 r. Stowarzyszenie Biegłych ds. Nadużyć (*Association of Certified Fraud Examininers – ACFE*).

Ustawą z dnia 16 listopada 2000 r. o przeciwdziałaniu wprowadzania do obrotu finansowego wartości majątkowych pochodzących z nielegalnych lub nieujawnionych źródeł wprowadzono do polskiego systemu prawnego instytucję Generalnego Inspektora Informacji Finansowej (GIIF), zapewniającego współpracę pomiędzy organami ścigania i instytucjami finansowymi. Stała się ona ważnym elementem polskiego systemu zapobiegania i przeciwdziałania procederowi prania pieniędzy⁸⁴, jednostką wywiadu finansowego (organ administracji rządowej wyodrębniony wewnątrz struktury Ministerstwa Finansów⁸⁵), wykorzystującą regulacje i doświadczenia państw o dłuższej historii walki z różnorodnymi przejawami działalności przestępczości zorganizowanej. Jako jednostka wywiadu finansowego (*FIU – financial information unit*) współpracuje ze swoimi odpowiednikami na płaszczyźnie międzynarodowej. Generalnego Inspektora

⁷⁹ Art. 6 ust. 1 Konwencji Strasburskiej.

⁸⁰ Inicjatywa wykroczyła poza kraje grupy G7.

⁸¹ Równie ważne jak systemowe rozwiązania prawne są mechanizmy inkorporowane przez systemy finansowe. W 1988 r. w Bazylei kierownicze bankowe władze nadzorcze zrzeszone w Grupie Dziesięciu przyjęły Deklarację Zasad. Wprowadzenie zbliżonych rozwiązań postulowała Rada Europejska w zaleceniu z dnia 27 czerwca 1980 r. Prezes NBP wydał zarządzenie nr16/92 z 1 października 1992 r. w sprawie zasad postępowania banków w razie ujawnienia okoliczności wskazujących na lokowanie w banku środków pieniężnych lub innych wartości majątkowych pochodzących z przestępstwa lub mających związek z przestępstwem oraz przy dokonywaniu wpłat gotówkowych przekraczających określoną kwotę (20 tys. zł).

⁸² Zalecenia przyjęte przez 130 państw (wersja z 1996 r.) tworzą międzynarodowy standard przeciwdziałania nielegalnym transferom kapitałowym. Zawierają one również rozwiązania, których powszechna implementacja ma wpłynąć na ograniczenie finansowania terroryzmu.

⁸³ Pierwsza lista rajów podatkowych *OECD* obejmowała 35 terytoriów (Raport z 2000 r. pkt. 17). Terytoria te zostały poproszone o podjęcie zobowiązań zaniechania szkodliwych praktyk do 28 lutego 2002 r.

⁸⁴ Funkcjonuje w systemie uzyskiwanie, gromadzenia, przetwarzania i analizowania informacji oraz podejmowanie działań w celu przeciwdziałania praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu wraz z instytucjami obowiązanymi i jednostkami współpracującymi.

⁸⁵ Organami administracji rządowej właściwymi w sprawach przeciwdziałania praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu, organami informacji finansowej, są minister właściwy do spraw instytucji finansowych, jako naczelny organ informacji finansowej oraz Generalny Inspektor Informacji Finansowej.

(podsekretarza stanu w Ministerstwie Finansów) powołuje i odwołuje na wniosek ministra właściwego do spraw instytucji finansowych Prezes Rady Ministrów. Do zadań GIIF należą a w szczególności:

- badanie przebiegu transakcji, co do których Generalny Inspektor powziął uzasadnione podejrzenia,
- przeprowadzanie procedury wstrzymania transakcji lub blokady rachunku,
- rozstrzyganie w przedmiocie zwolnienia zamrożenia wartości majątkowych,
- udostępnianie i żądanie przekazania informacji o transakcjach,
- przekazywanie uprawnionym organom dokumentów uzasadniających podejrzenie popełnienia przestępstwa,
- inicjowanie i podejmowanie innych działań w celu przeciwdziałania praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu, w tym szkolenie pracowników instytucji obowiązanych w zakresie zadań nałożonych na te instytucje,
- sprawowanie kontroli przestrzegania przepisów dotyczących przeciwdziałania praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu,
- współpraca z zagranicznymi instytucjami i międzynarodowymi organizacjami zajmującymi się przeciwdziałaniem praniu pieniędzy lub finansowaniu terroryzmu,
- nakładanie kar pieniężnych,
- wykonywanie obowiązków informacyjnych wynikających z Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady z 15 listopada 2006 r. w sprawie informacji o zleceniodawcach, które towarzyszą przekazom pieniężnym.

Zgodnie z regulacjami przyjętymi przez polskiego ustawodawcę, odpowiadającym wymogom i zaleceniom zawartym w przepisach międzynarodowych, można wyróżnić następujące cechy transakcji podejrzanej (identyfikacja, rejestracja, archiwizacja, analiza):

- wartość przekraczająca 15 tys. euro – pojedyncza operacja, operacje powiązane.
- transakcje nietypowe, niejasne, nietypowe.
- niezgodność z rodzajem i zasadami działalności gospodarczej.
- powiązanie z krajami, terytoriami niewypelniającymi międzynarodowych standardów walki z nielegalnymi przepływami kapitałowymi o silnych wpływach przestępczości zorganizowanej.
- profil działalności gospodarczej, produkt wysokiego ryzyka.

Można wskazać dwa podstawowe instrumenty prawne zwiększające bezpieczeństwo systemu państwowego w zakresie zagrożenia procederem prania pieniędzy w przypadku osób na eksponowanych stanowiskach, a mianowicie:

- obowiązek przekazywania informacji o stanie majątkowym,
- ograniczenia swobody zajmowania stanowisk lub pełnienia funkcji oraz prowadzenia działalności gospodarczej.

Przepis art. 10 ustawy z 21 sierpnia 1997 r. o ograniczeniu prowadzenia działalności gospodarczej przez osoby pełniące funkcje publiczne wskazuje, że oświadczenie zobowiązani są złożyć⁸⁶:

- Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej,

⁸⁶ Oświadczenie o stanie majątkowym dotyczy majątku odrębnego oraz objętego małżeńską wspólnością majątkową. Informacje zawarte w oświadczeniu o stanie majątkowym stanowią tajemnicę służbową, chyba, że osoba, która złożyła oświadczenie, wyraziła pisemną zgodę na ich ujawnienie.

- Marszałek Sejmu, Marszałek Senatu,
- Prezes Rady Ministrów,
- Szef Kancelarii Prezydenta,
- Szef Kancelarii Sejmu,
- Szef Kancelarii Senatu,
- Prezes Trybunału Konstytucyjnego,
- Prezes Najwyższej Izby Kontroli,
- Rzecznik Praw Obywatelskich,
- Prezes Naczelnego Sądu Administracyjnego,
- Prezes Narodowego Banku Polskiego,
- Przewodniczący Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji,
- Główny Inspektor Pracy,
- Prezes Polskiej Akademii Nauk,
- Kierownik Krajowego Biura Wyborczego,
- Rzecznik Ubezpieczonych.

Osoby te składają oświadczenie Pierwszemu Prezesowi Sądu Najwyższego, który dokonuje analizy zawartych w nim danych. Pierwszy Prezes Sądu Najwyższego składa oświadczenie Prezydentowi Rzeczypospolitej Polskiej. Zgodnie z obowiązującym stanem prawnym obowiązek przekazywania informacji o stanie majątku spoczywa również na wskazanych urzędnikach służby cywilnej, przewodniczący samorządowego kolegium odwoławczego, prezesi banków oraz spółek.

Enumeratywne wyliczenie osób zajmujących kierownicze stanowiska państwowe zawiera art. 2 ustawy z dnia 31 lipca 1981 r. o wynagrodzeniu osób zajmujących kierownicze stanowiska⁸⁷.

Przepis art. 10 ust. 1 wskazuje informacje, o jakich składnikach majątku powinno zawierać oświadczenie (katalog otwarty):

- informacje o posiadanych zasobach pieniężnych,
- nieruchomościach,
- udziałach i akcjach w spółkach prawa handlowego,
- nabytym od Skarbu Państwa, innej państwowej osoby prawnej, jednostek samorządu terytorialnego lub ich związków mieniu, które podlegało zbyciu w drodze przetargu.

Wzór oświadczenia został określony w rozporządzeniu Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 23 lipca 2003 r. w sprawie określania wzorów

⁸⁷ Ustawa dotyczy m.in. Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, Marszałka Sejmu, Marszałka Senatu, Prezesa Rady Ministrów, wicemarszałka Sejmu, wicemarszałka Senatu, wiceprezesa Rady Ministrów, Prezesa Najwyższej Izby Kontroli, ministra, Prezesa Narodowego Banku Polskiego, Rzecznika Praw Obywatelskich, Rzecznika Praw Dziecka, Generalnego Inspektora Ochrony Danych Osobowych, Prezesa Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Przewodniczącego Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji, Prezesa Prokuratury Generalnej Skarbu Państwa, wiceprezesa Najwyższej Izby Kontroli, Szefa Kancelarii Sejmu, Szefa Kancelarii Senatu, zastępcy Szefa Kancelarii Sejmu, zastępcy Szefa Kancelarii Senatu, Szefa Kancelarii Prezesa Rady Ministrów, Szefa Służby Cywilnej, Głównego Inspektora Pracy, zastępcy Głównego Inspektora Pracy, Kierownika Krajowego Biura Wyborczego, Ministra Stanu, Szefa Kancelarii Prezydenta, zastępcy Szefa Kancelarii Prezydenta, zastępcy Prokuratora Generalnego, wiceprezesa Prokuratury Generalnej Skarbu Państwa.

formularzy oświadczeń o prowadzeniu działalności gospodarczej i o stanie majątku⁸⁸. Podmiot, który przyjmuje oświadczenie jest uprawniony do przeprowadzenia analizy danych w nim zawartych w szczególności poprzez porównanie jego treści z poprzednimi oświadczeniami majątkowymi. Zgodnie z przepisem art. 13 pkt. 2 ustawy z dnia 9 czerwca 2006 r. o Centralnym Biurze Antykorupcyjnym⁸⁹ jego funkcjonariusze są uprawnieni do wykonywania czynności kontrolnych w celu ujawniania przypadków korupcji w instytucjach państwowych i samorządzie terytorialnym oraz nadużyć osób pełniących funkcje publiczne, a także działalności godzącej w interesy ekonomiczne państwa.

Przepis art. 8 ust. 1 u.o.p.d.g wskazuje na obowiązek złożenia oświadczenia o działalności gospodarczej prowadzonej przez małżonka, a także o zamiarze podjęcia takiej działalności lub zmianie jej charakteru. Na podstawie przepisów ustawy utworzono Rejestr Korzyści, obligujący m.in. członków Rady Ministrów, sekretarzy i podsekretarzy stanu w ministerstwach i Kancelarii Prezesa Rady Ministrów do ujawniania uzyskiwanych korzyści⁹⁰. Analogiczny obowiązek spoczywa, zgodnie z art. 35a ust. 3 u.w.m.p.s. na posłach i senatorach. Polscy eurodeputowani składają oświadczenie zgodnie z przepisem art. 3a ustawy z dnia 30 lipca 2004 r. o uposażeniu posłów do Parlamentu Europejskiego wybranych w Rzeczypospolitej Polskiej⁹¹. Oświadczenie o stanie majątku osobistego oraz objętego współwłasnością składają również sędziowie (art. 87 ust. 1 p.u.s.p.) oraz oficerowie zawodowi Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej (art. 58 ust. 1 u.s.w.ż.z.).

W polskim systemie prawnym odnajdziemy szereg przepisów ograniczających prowadzenie działalności gospodarczej (art. 1 i 2 u.o.p.d.g.; art. 34 ust. 1 u.w.m.p.s.; art. 86 ust. 3 p.u.s.p.; art. 57 ust. 1 u.s.w.ż.z.).

Państwa, dążące do ograniczenia transferu dochodów do oaz podatkowych, wprowadzają klauzule umowne (*anti-treaty shopping*) czy wyłączając w umowach międzynarodowych określone formy organizacji działalności podatkowej.

Przepis art. 3 ustawy z dnia 15 lutego 1992 r. o podatku dochodowym od osób prawnych⁹² określa, w przypadku braku podpisania umów o unikaniu podwójnego opodatkowania, zasady opodatkowania dochodów osób prawnych (mechanizm zabezpieczający przed uciekaniem podatników do rajów podatkowych).

- Podatnicy, jeżeli mają siedzibę lub zarząd na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, podlegają obowiązkowi podatkowemu od całości swoich dochodów, bez względu na miejsce ich osiągnięcia.

⁸⁸ Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 23 lipca 2003 r. w sprawie określania wzorów formularzy oświadczeń o prowadzeniu działalności gospodarczej i o stanie majątku (Dz. U. 2003, Nr 143, poz. 1387).

⁸⁹ Ustawa z dnia 9 czerwca 2006 r. o Centralnym Biurze Antykorupcyjnym (Dz. U. 2006, Nr 104, poz. 708 z późn. zm.).

⁹⁰ Faktach materialnego wspierania działalności publicznej prowadzonej przez Zgłaszającego, darowiznie otrzymanej od podmiotów krajowych lub zagranicznych, jeżeli jej wartość przekracza 50 % najniższego wynagrodzenia pracowników za pracę, wyjazdach krajowych lub zagranicznych niezwiązanych z pełnioną funkcją publiczną, jeżeli ich koszt nie został pokryty przez zgłaszającego lub jego małżonka albo instytucje ich zatrudniające bądź partie polityczne, zrzeszenia lub fundacje, których są członkami.

⁹¹ Ustawa z dnia 30 lipca 2004 r. o uposażeniu posłów do Parlamentu Europejskiego wybranych w Rzeczypospolitej Polskiej (Dz. U. 2004, Nr 187, poz. 1925 z późn. zm.).

⁹² Ustawa z dnia 15 lutego 1992 r. o podatku dochodowym od osób prawnych (Dz. U. 1992, Nr 21 poz. 86).

- Podatnicy, jeżeli nie mają na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej siedziby lub zarządu, podlegają obowiązkowi podatkowemu tylko od dochodów, które osiągają na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej⁹³.

Specyfika niektórych rodzajów działalności nie wymaga fizycznej obecności na lokalnym rynku⁹⁴. Usług doradcze czy konsultingowe, za pośrednictwem nowoczesnych środków komunikacji, mogą być świadczone bezpośrednio przez spółki z rajów podatkowych. Rozwiązaniem, na gruncie przepisów podatkowych, może być konstrukcja poboru podatku u źródła (wynagrodzenie pomniejszone o podatek dochodowy) dla usług niematerialnych świadczonych przez podmioty niebędące polskimi rezydentami.

Postulowanym rozwiązaniem zmniejszającym zagrożenia związane z internetową przestępczością jest wprowadzanie do systemów, również bankowych, legalnego oprogramowania śledzącego transakcje ułatwiającego wskazanie podejrzanych przepływów.

Podsumowanie

Istotnym elementem systemowego zapobiegania i zwalczania korupcji i prania pieniędzy jest ustawa o przeciwdziałaniu praniu pieniędzy oraz finansowaniu terroryzmu. Podobną funkcję miały pełnić rządowe strategie antykorupcyjne (tarcze antykorupcyjne). Ograniczenie przyczyn, przejawów i skutków wymienionych patologii wymaga efektywnej współpracy na poziomie krajowym, regionalnym i międzynarodowym (zinstytucjonalizowane i niezinstytucjonalizowane formy zwalczania fenomenu). Nielegalne przepływy kapitałowe destabilizują gospodarkę poprzez zniekształcenie procesów decyzyjnych i konkurencji, obniżenie dochodów. Tworzą jeden z najistotniejszych problemów nierozzerwalnie związanych z rozwojem gospodarczym. Rozmiary tej przestępczości, intensyfikacja procesów prywatyzacyjnych, rosnące znaczenie giełd regionalnych, wzrost udziału w globalnym rynku finansowym instytucji z rajów podatkowych, brak spójnej kontroli rynku nielegalnych przepływów kapitałowych oraz wykorzystywanie przez sprawców nowoczesnych technik informacyjnych i usług bankowych wskazują na konieczność prowadzenia dalszych analiz, udoskonalania i wprowadzania nowych metod i systemów zapobiegania zjawisku. Zagrożenia, które można wiązać z nielegalnym rynkiem przepływów kapitałowych wykraczają jednak poza płaszczyznę finansową. Czynnikiem ułatwiającym prowadzenie działalności przestępczej w wymiarze regionalnym i globalnym jest swoboda przepływu kapitału oraz znaczące umiędzynarodowienie rynków finansowych. Rozwiązania chroniące międzynarodowy rynek przepływów kapitałowych wymuszają stosowanie bardziej złożonych a przez to mniej opłacalnych procedur. Unifikacja działań podejmowanych przez międzynarodowe gremia pozwala uniknąć zagrożeń dla solidności, uczciwości i stabilności instytucji kredytowych i finansowych, podejmowania działań, które mogłyby kolidować z funkcjonowaniem rynku wewnętrznego, zasadami państwa prawnego i polityki publicznej. Omówione zjawiska, w tym finansowanie terroryzmu, odbywają się często w kontekście międzynarodowym, dlatego środki przyjęte wyłącznie na poziomie krajowym, a nawet regionalnym (wspólnotowym), bez uwzględnienia koordynacji

⁹³ Opodatkowaniu w Polsce, zgodnie z częścią interpretacji, podlega transakcja dokonana za pośrednictwem Giełdy Papierów Wartościowych w Warszawie, nawet, jeśli stronami takiej transakcji są podmioty zagraniczne.

⁹⁴ Placówki bądź przedstawicielstwa, spółek *offshore* prowadzących działalność w Polsce, mogą być uznane za jej zakład.

i współpracy na poziomie międzynarodowym, mają jedynie ograniczone skutki. Usługi świadczone przez profesjonalistów, prawników czy doradców finansowych, mogą być świadomie wykorzystywane⁹⁵ czy nadużywane do celów prania korzyści pochodzących z działalności przestępczej. Międzynarodowe wysiłki na rzecz walki z korupcją uzasadniają zwrócenie większej uwagi na stosunki gospodarcze z udziałem osób, które zajmują lub zajmowały ważne stanowiska publiczne (szczególnie z krajów niedemokratycznych o udokumentowanej korupcji) oraz wzmocnienia zasad identyfikacji w stosunku do osób na eksponowanych stanowiskach politycznych. Patologiom na rynku finansowym sprzyja stosowanie odmiennych, czasami wręcz skrajnie różnych, standardów w ramach instytucji lub grupy instytucji, korzystając z występujących luk w przepisach krajowych. Istotne jest, aby banki i inne instytucje finansowe były w stanie szybko udzielać informacji o utrzymywaniu stosunków gospodarczych ze wskazanymi przedsiębiorstwami, spółkami, osobami. W wymiarze regionalnym i globalnym istotną rolę powinna pełnić koordynacja i współpraca między jednostkami analityki finansowej⁹⁶.

Streszczenie:

Rozwój rynku *offshore*, kumulującego olbrzymi kapitał pochodzący w zdecydowanej większości z krajów rozwiniętych, spowodował potrzebę międzynarodowej współpracy w zakresie przeciwdziałania temu zjawisku. Znaczna część dochodu pochodzącego z działalności przestępczości zorganizowanej podlega legalizacji w jurysdykcjach *offshore*. Patologie w obszarze nielegalnych transferów kapitałowych wymagają wprowadzenia efektywnego systemu wymiany informacji. Spółki *offshore* charakteryzuje bardzo wysoki poziom poufności, który jest gwarantowany przez prawo i traktowany wyjątkowo poważnie przez lokalne władze. Walka z obszarem patologii ogniskującym się w cyberprzestrzeni stanowi jedno z najważniejszych wyzwań stojących przed krajowymi i międzynarodowymi organami ścigania. Ocenia się, że większość światowych aktywów zarządzanych jest poprzez struktury *offshore*.

Słowa kluczowe:

globalizacja, rynki finansowe, liberalizacja przepływów kapitałowych, raje podatkowe, spółki *offshore*, zamorskie centra finansowe, pranie pieniędzy

Title:

Illegal market of capital transfers – selected issues

Summary:

The development of the offshore market, accumulating a huge capital from the vast majority of developed countries, has caused the need of international cooperation to counteract to this phenomenon. Most of the revenues are legalized by organized crime

⁹⁵ W kwietniu 1996 r. F. Jurado, wykształcony na Harvardzie kolumbijski ekonomista, przyznał się do zarzutu prania brudnych pieniędzy i został skazany przez federalny sąd w Nowym Jorku na siedem i pół roku więzienia. Wprowadził on do legalnego obrotu, poprzez banki i firmy, 36 milionów dolarów pochodzących ze sprzedaży kokainy na terenie Stanów Zjednoczonych (J. Santacruz-Londono). W ciągu trzech lat Jurado otworzył ponad 100 rachunków w 68 bankach w 8 europejskich krajach: Austrii, Danii, Wlk. Brytanii, Francji, Niemczech, Włoszech, Luksemburgu, Monako i na Węgrzech.

⁹⁶ Międzynarodowy charakter nielegalnych przepływów kapitałowych uwzględniła decyzją Rady 2000/642/WSiSW z dnia 17 października 2000 r. dotycząca zasad współpracy pomiędzy jednostkami analityki finansowej Państw Członkowskich w odniesieniu do wymiany informacji, z uwzględnieniem ustanowienia unijnej sieci FIU-NET.

members in offshore jurisdictions. The pathologies in the area of illegal capital transfers require an effective system of information exchange. Offshore companies has a very high level of confidentiality that is guaranteed by law and is treated very seriously by local authorities. Cyberspace creates the most important challenges for the national and international law enforcement agencies. That most of the world's assets are managed through an offshore structure.

Keywords:

globalization, financial markets, liberalization of capital flows account, tax heavens, offshore financial centers, money laundering

ROZDZIAŁ XVIII

Nielegalny handel towarami akcyzowymi

Wprowadzenie

Problematykę nielegalnego¹ handlu towarami akcyzowymi można rozpatrywać w kontekście prawnym, ekonomicznym, kryminologicznym. Wymiar prawny tego zjawiska koncentruje się na odpowiedzialności karnej osób, dla których nielegalny handel stał się źródłem dochodu. Aspekt ekonomiczny skupia się na negatywnym oddziaływaniu handlu towarami akcyzowymi na budżet państwa. Natomiast z punktu widzenia kryminologii poszukuje się przyczyn zjawiska, jego form zjawiskowych, rozmiarów, a także możliwości zapobiegania i zwalczania tego typu przestępczości.

Na cenę wielu produktów znajdujących się w legalnym obrocie handlowym np. benzyny, papierosów, wyrobów alkoholowych składa się między innymi podatek akcyzowy. Dochody płynące z pobierania tego podatku stanowią spory udział w budżecie państwa.

Tab. 1. Dochody Polski z podatku akcyzowego w latach 2009 – 2011 w mln zł.

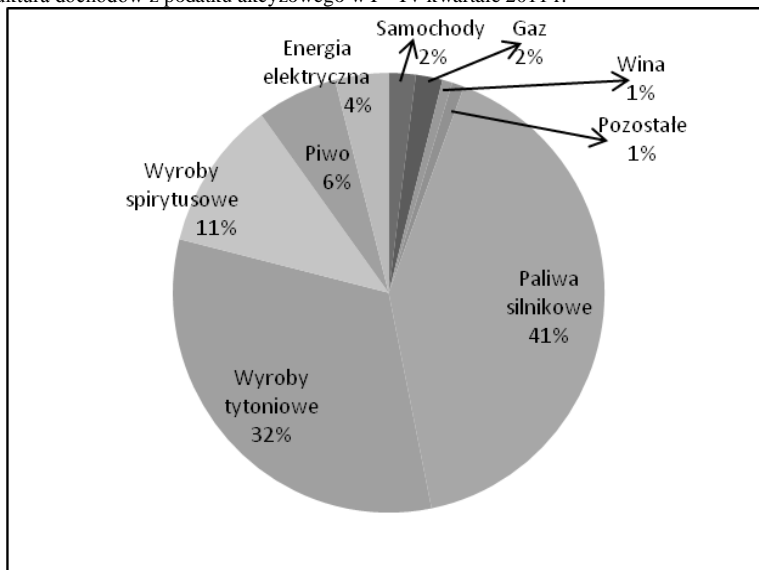
L.p.	Towary handlowe	Rok		
		2009	2010	2011
1.				
2.	Ogółem	53 942,0	55 684,5	57 963,7
3.	W tym:			
4.	Wyroby tytoniowe	16 057,8	17 436,3	18 264,2
5.	Wina	464,9	444,8	428,9
6.	Piwo	3 176,2	3 298,3	3 422,4
7.	Wyroby spirytusowe	6 393,2	6 500,2	6 445,1
8.	Razem	26 092,1	27 679,6	28 560,6

Źródło: „Biuletyn Statystyczny Służby Celnej” 2011, nr 4.

Największy udział w dochodach z podatku akcyzowego mają tak zwane wyroby zharmonizowane: paliwa silnikowe, wyroby tytoniowe i wyroby spirytusowe. Wyroby tytoniowe dostarczają kwot obejmujących nawet ponad 30 % ogółu pieniędzy z akcyzy trafiających do budżetu państwa. W takiej sytuacji nielegalny rynek wyrobów tytoniowych stanowi poważne zagrożenie dla interesów ekonomicznych Polski.

¹ Podstawowe znaczenie słowa nielegalny to niezgodny z prawem, produkowany w sposób niezgodny z prawem. Przykłady: Nielegalny handel kwitnie w najlepsze. Na czarnym rynku można kupić nielegalne programy komputerowe. Synonim nielegalnego – piracki. Antonim z kolei to: legalny. Wyrazy pokrewne: nielegalnie, nielegalność, zalegalizować. Nielegalne towary (papierosy, narkotyki, alkohol, kosmetyki), usługi, walki zwierząt, wyścigi, wysypiska itd.

Ryc. 1. Struktura dochodów z podatku akcyzowego w I – IV kwartale 2011 r.

Źródło: *Biuletyn Statystyczny Służby Celnej Nr 4 2011, Warszawa, kwiecień 2012, s. 11, <http://www.mf.gov.pl/dokument.php?const=2&dzial=523&id=291713> (dostęp 27.08.2012 r.).*

W Polsce podatek² akcyzowy istniał od momentu odzyskania niepodległości. W dwudziestoleciu międzywojennym lista produktów objętych akcyzą była bardzo długa. Znajdowały się na niej m.in. cukier, piwo, napoje winne, oleje mineralne, drożdże, kwas octowy, energia elektryczna i ubój zwierząt, srebrne i złote zapalniczki oraz karty do gry.

Cukier, w sprzedaży detalicznej w tym czasie kosztował około 1 zł³ za kilogram (w przybliżeniu 10 współczesnych złotych). Akcyza wynosiła aż 37 zł za 100 kg. Przekładało się to na duże wpływy do budżetu, które w roku budżetowym 1936/37 wynosiły 118 mln zł, a było to więcej niż w tym czasie z państwowej kasy wydano na budowę i utrzymanie dróg. W dwudziestoleciu międzywojennym sprzedaż tzw. słodzików odbywała się wyłącznie za zezwoleniem władz skarbowych. Na dodatek mogły one służyć jedynie do celów leczniczych (dla diabetyków), ewentualnie naukowych.

² Podatki to jednostronne, bezzwrotne, przymusowe i pieniężne świadczenia na rzecz Skarbu Państwa lub innego organu publicznego. Dzieli się je według różnych kryteriów na kilka kategorii. Podstawowe kryteria podziału to podmiot i przedmiot opodatkowania, które określają kto i co jest opodatkowane. Według kryterium podmiotowego opodatkowany może być podmiot gospodarczy lub osoba fizyczna. Kryterium przedmiotowe z kolei wyznaczające podział podatków w zależności od tego co jest opodatkowane i w jaki sposób podatek jest nakładany daje dwie grupy podatków: bezpośrednie i pośrednie. Podatki bezpośrednie obejmują m.in. podatek dochodowy, podatek rolny, podatek leśny, podatek od nieruchomości, podatek od spadków i darowizn. Natomiast do podatków pośrednich zalicza się podatek od towarów i usług (VAT), podatek akcyzowy, podatek od gier. H.J. Wnorowski, *Polityka akcyzowa a rozwój przemysłu spirytusowego w Polsce w latach 90-tych*, Białystok 2002, s. 53-54.

³ W dużym uproszczeniu, przedwojenna złotówka odpowiadała 9-10 obecnym złotym. Tak więc mnożąc podane w artykule kwoty przez 10 otrzyma się ich dzisiejsze odpowiedniki. Wtedy okaże się, że np. talia kart mogła być obłożona nawet 100-złotowym podatkiem w dzisiejszej walucie, a litr piwa pełnego z uwagi na akcyzę stawał się droższy o ok. złotówkę.

Ryc. 2. Reklamy towarów akcyzowych z okresu międzywojennego.

Źródło: <http://ciekawostkihistoryczne.pl/2011/08/19/podatek-od-kart-drozdzy-i> (dostęp 27.08.2012 r.).

Wysokość podatku od piwa zależała od jego „mocy” oraz wielkości produkcji browaru, ponieważ popierano mniejsze zakłady. I tak za piwo pełne, akcyza wynosiła 8,30 – 9,20 zł za 100 kg, stawka jednak rosła odpowiednio o 50% przy tzw. piwie „dubeltowym” i dochodziła do 100% w wypadku piwa mocnego. Taka polityka fiskalna przekładała się na raczej niezbyt duże spożycie tego trunku w przedwojennej Polsce. Do tego należy dodać aktywny w Polsce ruch antyalkoholowy i prohibicję obowiązującą w wielu miejscowościach. W roku budżetowym 1936/37 wpływy do budżetu z tej akcyzy zamknęły się kwotą 8 mln zł.

Podatek akcyzowy obejmował także wina. Podobnie jak przy piwie, wiele zależało od zawartości alkoholu oraz od tego czy wino było gronowe czy też owocowe. Przykładowo, litr wina gronowego z zawartością alkoholu powyżej 10% był obłożony podatkiem w wysokości aż 2 zł, wina owocowego 50 gr. zaś miodu syconego tylko 20 gr. Wolne od akcyzy były jedynie wina wytwarzane na własne potrzeby ale do 100 litrów rocznie.

W dwudziestoleciu międzywojennym nabywając talię do gry należało się liczyć ze sporą akcyzą, uiszczaną w urzędzie opłat stemplowych. Stawki wynosiły bowiem od 1,30 zł do 10 zł w zależności od liczby kart i materiału z jakiego zostały wykonane. Gracze wspomagali w ten sposób Polski Czerwony Krzyż. Jeżeli talia liczyła do 36 kart było to 40 gr., w pozostałych przypadkach 60 gr., zaś, gdy karty były wykonane z innego materiału niż papier to trzeba było zapłacić „jedynie” 5 zł. Jako ciekawostkę można wskazać, że osoba, która zapalała papierosa złotą lub srebrną zapalniczką, musiał najpierw udać się do właściwego urzędu. Tam po uiszczeniu odpowiedniej opłaty – w wysokości 20 zł – przybijano stosowny znaczek akcyzowy i zapalniczka mogła być już używana legalnie.

Kategoria olejów mineralnych obejmowała przetwory ropy naftowej i gazu ziemnego. Opodatkowane były: benzyna, nafta, oleje smarowe, wazelina, parafina, gudron poolejowy, smary oraz gazolina. Stawka zależała od gęstości oleju mineralnego i została podzielona na cztery kategorie, w widelkach od 1,80 zł to 14 zł za 100 kilogramów.

Ryc. 3. Droga w Baranowiczach. Mimo pobierania podatku akcyzowego na rzecz Funduszu Drogowego, ówczesne drogi nie były wzorem doskonałości.

Źródło: <http://ciekawostkihistoryczne.pl/2011/08/19/podatek-od-kart-drozdzy-i> (dostęp 27.08.2012 r.).

Na rzecz Funduszu Drogowego pobierano podatek akcyzowy z tytułu: pojazdów mechanicznych, autobusów, reklam przy drogach publicznych i materiałów pędnych. Cena benzyny kosztowała w latach 30. XX w. na poziomie około 80 gr. Taka polityka fiskalna nie wpływała korzystnie na rozwój motoryzacji w Polsce. Na przykład na początku 1939 r. było zarejestrowanych zaledwie 41 948 samochodów. W związku z tym dochody państwa z tytułu dodatku drogowego również nie były zbyt wysokie, wynosząc w roku budżetowym 1936/37 – 21 mln zł. Jednak na potencjalnego posiadacza dwóch lub czterech kółek czekał jeszcze jeden wydatek, a mianowicie opłata od pojazdów mechanicznych, wprowadzona w 1931 r. Stawki dla samochodów były zależne od masy, rodzaju nadwozia, oraz rozmiaru felg. W tym wypadku akcyzę płaćca osoba, na którą był zarejestrowany samochód lub motocykl. W razie nieuiszczenia należności unieważniano dowód rejestracyjny. Na rzecz Funduszu Drogowego akcyzą były objęte także autobusy. Posiadacze autobusów odprowadzili do budżetu w roku 1936/37 16 mln zł. Z dzisiejszej perspektywy interesujące jest to, że autobusami w świetle prawa były również pojazdy konne, służące do zarobkowego przewozu osób.

W kolejce po pieniądze podatnika ustawiał się również Fundusz Pracy, na rzecz którego były opodatkowane: żarówki, gaz, widowiska i totalizator. Również wszystkie produkty wytwarzane przez Monopole Skarbowe (Państwowy Monopol Spirytusowy, Polski Monopol Tytoniowy, Państwowy Monopol Solny, Polski Monopol Zapalczany oraz Monopol Loterii) były objęte opłatą monopolową, która odpowiadała akcyzie.

Obrotny fiskus opodatkował również drożdże i kwas octowy. Drożdże piekarniane objęto stawką 1,5 zł, zaś kwas octowy 40 gr. za kilogram. Z racji dużego spożycia chleba w samym tylko roku podatkowym 1936/37 producenci i importerzy drożdży zasilili skarb państwa kwotą 16 mln zł. Akcyza obejmowała też ubój zwierząt: bydło rogate od sztuki 3 zł, od cielęcia 1,5 zł, tak samo w wypadku nierogacizny. Ubój na własny użytek był zwolniony z opłat, dotyczyło to również eksportu.

Druga połowa lat 30. przyniosła elektryfikację coraz większej liczby gospodarstw domowych (głównie w większych miastach), jednakże i tutaj płacono 10-procentową akcyzę od zużytej energii elektrycznej. W dużym mieście (ponad 250 tys. mieszkańców) władze miejskie mogły naliczyć dodatkowo do 25% akcyzy państwowej dla miasta. Jednak państwo upominało się o 15% ceny żarówek na rzecz Funduszu Pracy⁴.

⁴ R. Kuzak, *Podatek od kart, drożdży i zapalniczek, czyli akcyzowy zawrót głowy*, za: A. Garlicki (red.), *Encyklopedia historii Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1999; *Mały Rocznik Statystyczny*, 1938; M. Arcta,

Pobieranie podatku akcyzowego uległo zahamowaniu po II wojnie światowej. W 1947 r. została dokonana kodyfikacja prawa akcyzowego, jednak już w 1948 r. podatek akcyzowy został zastąpiony przez powszechny podatek obrotowy. Podatek akcyzowy został przywrócony ustawą z 8 stycznia 1993 o podatku od towarów i usług oraz podatku akcyzowym.

Konieczność harmonizacji polskiego prawa podatkowego z prawem UE spowodowała uregulowanie tej kwestii w nowej ustawie o podatku akcyzowym z dnia 6 grudnia 2008 r. obowiązującej od 1 marca 2009 r. ustawa określa opodatkowanie akcyzą różnych wyrobów zwanych akcyzowymi oraz samochodów osobowych, organizację obrotu tymi wyrobami a także oznaczanie znakami akcyzy.

Akcyza stanowi dochód państwa. Jest to podatek pośredni (czyli pieniężny, bezzwrotny, przymusowy) nakładany na wybrane wyroby konsumpcyjne. Akcyza jest podatkiem obrotowym, czyli przedmiotem opodatkowania jest obrót – wartość sprzedaży dokonanej przez podmiot prowadzący działalność gospodarczą. Niektóre wyroby akcyzowe podlegają obowiązkowi oznaczania znakami akcyzy (banderolami), które umieszcza się na jednostkowych opakowaniach produktów, np. napoje alkoholowe (oprócz piwa) oraz wyroby tytoniowe.

W krajach Unii Europejskiej podatek akcyzowy od niektórych wyrobów podlega harmonizacji co oznacza wspólne zasady produkcji, przemieszczania i przechowywania wyrobów akcyzowych oraz wymiaru i poboru akcyzy od tych wyrobów. Wyroby akcyzowe niezharmonizowane to m.in. samochody, kosmetyki, futra, broń palna, perfumy i dezodoranty, karty do gry a w niektórych krajach nawet woda mineralna.

Stawki akcyzy na wyroby są określane przez poszczególne państwa członkowskie, nie mogą one jednak być niższe od poziomów ustalonych w dyrektywach UE. Stawki akcyzy są wyrażone w:

- kwocie na jednostkę wyrobu (paliwa, alkohol, energia elektryczna),
- procencie maksymalnej ceny detalicznej (wyroby tytoniowe),
- procencie ceny wyrobu (tylko wyroby „niezharmonizowane”).

W Polsce na podstawie ustawy, opodatkowaniu akcyzą podlegają następujące kategorie wyrobów:

- produkty energetyczne (ogólnie wszystkie wyroby służące dla celów napędowych lub grzewczych),
- energia elektryczna,
- napoje alkoholowe (piwo, wino, produkty pośrednie, wyroby spirytusowe),
- wyroby tytoniowe (cygara, papierosy, cygaretki, tytoń do palenia).

Obecnie akcyza stała się obszernym i łatwym wpływem pieniędzy dla budżetu państwa poprzez jej nakładanie na tzw. dobra infrastrukturalne (energia, paliwa etc.) lub konsumowane na masową skalę (np. używki). Celem akcyzy jest też ograniczenie konsumpcji niektórych dóbr ze względu na ich szkodliwość zdrowotną⁵ bądź też wyczerpywanie się ich rezerw. Dlatego podatkiem akcyzowym⁶ są objęte:

Nowoczesna encyklopedia ilustrowana, Warszawa 1937; A. Olcha, Paka, [w:] *Polskie drogi. Wybór reportaży z lat międzywojennych*, Warszawa 1962; J. Tomaszewski, Z. Landau, *Polska w Europie i Świecie 1918-1939*, Warszawa 2005.

<http://ciekawostkihistoryczne.pl/2011/08/19/podatek-od-kart-drozdzy-i-zapalniczek-czyli-akcyzowy-zawrot-glowy/3/> (dostęp 3.08.2012 r.).

⁵ Tego typu podatki w Wielkiej Brytanii są nazywane *sin taxes* (podatki od grzechu) i z roku na rok stają się coraz bardziej popularne. Obejmują nie tylko alkohol i produkty tytoniowe, ale również słodczyce, tłustą, kaloryczną żywność oraz słodzone napoje gazowane.

- towary konsumpcyjne lub luksusowe – samochody, jachty, elektronika, kosmetyki, perfumy,
- wyroby szkodliwe dla zdrowia – papierosy,
- produkty, które wywołują patologie społeczne – alkohol,
- wyroby niszczące środowisko naturalne – paliwo, benzyna.

Etiologia nielegalnego handlu towarami akcyzowymi

Bezpośrednim skutkiem nielegalnego handlu towarami akcyzowymi jest uszczuplenie należności skarbu państwa. Szacuje się, że budżet Unii Europejskiej oraz państw członkowskich traci rocznie około 460 milionów euro z powodu nielegalnej produkcji i przemytu tylko wyrobów tytoniowych⁷. Inne konsekwencje to załamanie rynku legalnych towarów akcyzowych i bezrobocie w regionach o szczególnie nasilonej, na przykład uprawie tytoniu⁸. Mimo to, przyczyny nielegalnego handlu towarami akcyzowymi tkwią głęboko głównie właśnie w uwarunkowaniach społecznych. Niedostateczna realizacja przez państwo potrzeb „ciała i ducha” społeczeństwa, czyli sfery finansowej i psychologicznej⁹ spowodowała, że wiele osób związało swoje istnienie z działalnością przestępczą.

Najważniejszym determinantem funkcjonowania nielegalnego rynku towarów akcyzowych jest bezrobocie. Bezrobocie, z reguły powodujące spadek poziomu życia, jest jednym z głównych problemów wschodnich obszarów przygranicznych. W ostatnim okresie stopa bezrobocia, na przykład, w województwie warmińsko-mazurskim oscyluje wokół 20% a w województwie podlaskim – 14%¹⁰. Nadal główną przyczyną bezrobocia na tych terenach jest likwidacja Państwowych Gospodarstw Rolnych oraz upadek wielkich zakładów przemysłowych w latach 90. XX w. Już wtedy poszukując nowych, zastępczych form pracy mieszkańcy zaczęli na dużą skalę podejmować nielegalną działalność opartą na handlu towarami akcyzowymi. Stan taki trwa niestety do dzisiaj.

Czynnikiem silnie sprzyjającym nielegalnemu rynkowi towarów akcyzowych jest także zjawisko korupcji wśród pracowników administracji państwowej oraz ich powiązanie ze światem przestępczym¹¹. Korupcja obniża poziom wpływów podatkowych do budżetu państwa, działalność gospodarczą przesuwa do szarej strefy w obawie przed destrukcyjną rolą skorumpowanych procedur biurokratycznych. Zjawisko jest podstawowym czynnikiem sprzyjającym rozwojowi zorganizowanych grup przestępczych¹².

<http://eksperci.kj.org.pl/ogolna/peryskop/%E2%80%9Esin-taxes-realny-wplyw-podatkow-od-szkodliwych-towarow/1350> (dostęp 3.09.2012 r.).

⁶ Ustawa o podatku akcyzowym z dnia 6 grudnia 2008 r. (Dz. U. 2011, Nr 108, poz. 626, tekst jednolity), obowiązująca od 1 marca 2009 r.

⁷ T. Oczkowski, *Karnoprawna ocena przemytu papierosów*, „Prokuratura i Prawo” 2010, nr 9, s. 117.

⁸ K. Banasiak, *Przestępczość graniczna – oceny i zagrożenia*, [w:] S. Lelental, M. Zajder (red.), *Kryminalistyczne i prawne problemy współczesnej przestępczości. Studia i materiały*, Szczytno 1995, s. 156.

⁹ Szerzej na ten temat: K. Laskowska, *Determinanty współczesnej przestępczości w Polsce*, „Przegląd Policyjny” 2012, nr 1 (105), s. 50-60.

¹⁰ Stopa bezrobocia w województwie warmińsko-mazurskim: 31.12.2011 r. – 20,1 %, 30.06.2012 r. – 19,2 %; i w województwie podlaskim: 31.12.2011 r. – 14,1 %, 30.06.2012 r. – 13,8 %.

http://www.stat.gov.pl/gus/5840_1488_PLK_HTML.htm (dostęp 6.08.2012 r.).

¹¹ K. Laskowska, *Kryminologiczne aspekty przestępczości granicznej*, „Archiwum kryminologii” 2001-2002, t. XXVI, Warszawa 2004, s. 163.

¹² Z. Bielecki, *Fenomen korupcji – diagnoza*, „Przegląd Policyjny” 2002, nr 2 (66), s. 52.

Istotny powód obecności nielegalnego handlu towarami akcyzowymi to różne ceny tych towarów w państwach UE, wynikające z różnic w stawkach akcyzy. Pomimo ciągłych dążeń do ujednoczenia podatków pośrednich stawki akcyzy różnią się w poszczególnych krajach Unii Europejskiej. Prawo wspólnotowe narzuca jedynie minimalne stawki akcyzy, w związku z czym są one odmienne w różnych krajach. Konsekwencją tego jest powstawanie przemysłowych szlaków z państw Europy Wschodniej, gdzie towary akcyzowe są stosunkowo tanie do krajów o najwyższej stopie ich oprocentowania akcyzowego¹³.

Otwarcie granic po roku 1989, powodując aktywny ruch bezwizowy obywateli polskich oraz napływ do Polski obcokrajowców, przyczyniło się do rozwoju nielegalnego handlu towarami akcyzowymi. Zniesienie ograniczeń w dostępie do paszportów sprawiło, iż polskie środowisko przestępcze łatwo nawiązało współpracę z przestępcami międzynarodowymi. Wiele zachodnioeuropejskich struktur przestępczych już w latach 90. XX w. zaczęło postrzegać Polskę jako nowy rynek zbytu¹⁴. Przestępcy uważnie obserwując zmiany społeczno-ekonomiczne dopasowali swoją multidyscyplinarną działalność do zapotrzebowania rynku na określone towary i usługi. Produkowane lub przemycane obecnie jest wszystko co może przynieść jakikolwiek dochód, czyli na przykład kosmetyki znanych marek, wyroby tytoniowe, wyroby alkoholowe.

Ułatwieniem działalności w obszarze nielegalnego rynku jest postęp naukowo-techniczny, którego pożytki przestępcy wykorzystują błyskawicznie. Nowe, szybsze środki transportu ułatwiają przemieszczanie się ludzi, przewóz narzędzi, odczynników do nielegalnej produkcji towarów, gotowych produktów oraz różnych innych przedmiotów pozyskanych z przestępstwa. Powszechny dostęp do telefonów komórkowych i Internetu pozwala na lokalizowanie produkcji i magazynowanie towarów w kilku miejscach czasem znacznie oddalonych od siebie. Możliwość szybkiej komunikacji między przestępcami są wykorzystywane do koordynacji przestępczych działań, ostrzegania się o interwencji organów ścigania w jednym miejscu i szybkiego opuszczenia innego miejsca przestępstwa. Często linie technologiczne są instalowane w kontenerach, co powoduje ich mobilność.

Fenomenologia nielegalnego handlu towarami akcyzowymi

Towary akcyzowe znajdujące się w nielegalnym obrocie pochodzą z dwóch źródeł. Pierwszym źródłem jest nielegalna produkcja, drugim przemyt. W Polsce nielegalna produkcja dwóch omawianych tutaj towarów czyli wyrobów alkoholowych oraz wyrobów tytoniowych jest bardzo duża. Takie wnioski płyną z dużych ilości towarów akcyzowych przejmowanych przez różne służby zwalczające tego typu przestępczość. W latach 2010-2011 tylko funkcjonariusze Centralnego Biura Śledczego ujawnili i odebrali łącznie 287 227 litrów spirytusu, 153 980 708 sztuk papierosów oraz 187 891 kilogramów krajanki tytoniowej. Dane te nie obejmują pozostałych jednostek Policji i oczywiście innych służb ścigających proceder nielegalnego handlu towarami akcyzowymi. Największy wzrost obserwuje się na nielegalnym rynku krajanki tytoniowej, gdyż ilość odebranych kilogramów (tabela nr 2) wzrosła w ciągu jednego roku o 127,753 %. Znacznie mniejsze wartości zwykłe wystąpiły w przypadku papierosów

¹³ T. Oczkowski, *op. cit.*, s. 117.

¹⁴ W. Pływaczewski, *Policja na tle międzynarodowej współpracy w zakresie zwalczania przestępczości (wybrane przykłady)*, [w:] W. Pływaczewski, J. Świerczewski (red.), *Policja polska wobec przestępczości zorganizowanej*, Szczytno 1997, s. 93-94.

(wzrost o 20,065 %) i spirytusu (wzrost o 4,819 %). To roczne zestawienie pokazuje, że należy liczyć się z tendencją wzrostową również w następnych latach, szczególnie jeżeli w grę wchodzi wyroby tytoniowe, ponieważ tak dużych zwyczaj zantowanych w ciągu jednego roku nie da się opanować zbyt szybko.

Tab. 2. Spirytus i wyroby tytoniowe (w liczbach bezwzględnych oraz dynamika) odebrane przez Centralne Biuro Śledcze w latach 2010 – 2011¹⁵.

Rok	Spirytus w litrach		Papierosy w sztukach		Krajanka tytoniowa w kilogramach	
	Liczba bezwzględna	Dynamika	Liczba bezwzględna	Dynamika	Liczba bezwzględna	Dynamika
2011	146 993	+ 4,819%	84 010 342	+ 20,065%	130 564	+ 127,753%
2010	140 234	—	69 970 266	—	57 327	—
Razem	287 227		153 980 708		187 891	

Źródło: zestawienie własne.

Produkcja nielegalnych towarów akcyzowych polega przede wszystkim na podrabianiu oryginalnych towarów. Podrabianie to także oszustwo podatkowe. Falszerz nie płaci podatków, nie ponosi kosztów socjalnych, często działa poza terytorium rozprawdzania podróbek i zatrudnia nielegalnych pracowników. Podrobione artykuły przemysłowe nie zapewniają bezpieczeństwa ich konsumpcji lub użytkowania, ponieważ fałszerze nie zachowują odpowiednich norm w czasie produkcji¹⁶.

Przestępcza produkcja wyrobów alkoholowych polega z reguły na odkazaniu alkoholu technicznego lub rozcieńczalnika produkowanego na bazie alkoholu etylowego¹⁷. Zanim gotowy nielegalny wyrób alkoholowy trafi do konsumenta surowiec przechodzi przez trzy etapy – właśnie odkazanie, następnie rozlewanie a na końcu dystrybucję do miejsc bezpośredniej sprzedaży. Niektórzy przestępcy zajmują się wszystkimi etapami, są i tacy którzy tylko rozlewają produkt do butelek oraz tacy, którzy prowadzą rozlewnie i dystrybucję do punktów bezpośredniej sprzedaży. Analiza przypadków¹⁸ pokazała najważniejsze cechy *modus operandi* sprawców nielegalnej produkcji i dystrybucji wyrobów alkoholowych.

- Sprawcy działają w zorganizowanej grupie (np. 7 osób, 11 osób, 27 osób, 57 osób, 12 osób).

¹⁵ Sprawozdane z działalności Centralnego Biura Śledczego KGP za 2011 rok, Warszawa 2012.

¹⁶ P. Michna, *Przestępczość dotycząca znaków towarowych. Naśladownictwo produktów (podrabianie zabawek)*, „Przegląd Policyjny” 2001, nr 1 (61), s. 139.

¹⁷ Rozcieńczalnik spirytusowy jest to alkohol etylowy całkowicie skażony alkoholem izopropylowym, alkoholem tert-butylowym (izomer butanolu) i bitrexem (nazwa handlowa związku uważanego za jedną z najbardziej gorzkich substancji).

¹⁸ 28.10.2010, http://www.policja.pl/portal/pol/1/59336/Odkazali_i_sprzedawali_nielegalny_alko (dostęp 2.08.2012 r.);

24.10.2010 http://www.policja.pl/portal/pol/1/59163/Grupa_produkujaca_nielegalny_alkohol_ (dostęp 2.08.2012 r.);

24.09.2010, http://www.policja.pl/portal/pol/1/58198/Zaklady_bukmacherskie_quotpralnia_pien (dostęp 2.08.2012 r.);

6.9.2010, http://www.policja.pl/portal/pol/1/57544/CBS_zlikwidowalo_nielegalne_rozlewnie_alko (dostęp 2.08.2012 r.);

7.6.2010, http://www.policja.pl/portal/pol/1/54637/Funkcjonariusze_CBS_rozbili_grupe_handlar (dostęp 2.08.2012 r.);

28.05.2012, <http://www.tvnwarszawa.pl/informacje,news,cbs-rozbilo-gang-narkotykowy,4661> (dostęp 30.08.2012 r.).

- Przestępcy są w różnym wieku, z reguły w przedziale 30 – 55 lat (np. 36 – 47 lat, 32 – 56 lat).
- Uzdatnianie, czyli odkażanie surowca odbywa się w magazynach, najczęściej wynajętych, w opuszczonych gospodarstwach rolnych np. popegeerowskich lub rzadziej w prywatnych posesjach.
- Jedna dobrze zorganizowana grupa przestępcza ma kilka punktów produkcyjnych, rozmieszczonych w różnych częściach Polski, a jeżeli w tym samym województwie to w różnych miejscowościach.
- Grupa przestępcza współpracuje z podmiotami gospodarczymi, które zapewniają fikcyjne rozprowadzanie surowca przeznaczonego do odkażenia (alkoholu technicznego lub rozcieńczalnika).
- Z oczyszczalni, czyli miejsca odkażania gotowy spirytus jest przewożony ciężarówką do odbiorcy, który konfekcjonuje go najczęściej w plastikowych butelkach o pojemności jednego lub pięciu litrów.
- Do punktów bezpośredniej sprzedaży (legalnych sklepów, melin, stoisk na bazarach) wyroby alkoholowe trafiają w butelkach, opatrzonych naklejkami i kapslami markowych wódek. Na duże imprezy, jak wesela, są też sprzedawane konsumentom bezpośrednio przez dystrybutorów w opakowaniach o większej pojemności.
- W miejscach odkażania i rozlewania w przypadku ujawnienia przez organy ścigania zabezpiecza się duże ilości materiału dowodowego (np. około 10 tysięcy litrów alkoholu do odkażenia, 5,5 tysiąca litrów gotowego produktu, 9 tys. litrów skażonego alkoholu).
- W miejscach produkcji występują także inne dowody jak kompletna linia technologiczna do oczyszczania skażonego spirytusu, odczynniki chemiczne, narzędzia służące do odkażania.
- Niektóre grupy handlujące wyrobami alkoholowymi prowadzą multidziałalność przestępczą zajmując się również dystrybucją podrobionego proszku do prania, wyrobów perfumeryjnych znanych marek, nielegalnych papierosów oraz narkotyków.
- Najczęściej działalność zorganizowanej grupy jest stosunkowo krótka (np. 10 miesięcy, 6 miesięcy, 5 tygodni) ale zdarza się, że grupa funkcjonuje kilka lat.
- W okresie działalności grupa przestępcza wprowadza do obrotu duże ilości produktu (np. 10 tys. litrów, 34 tys. litrów, 23 tys. litrów alkoholu, 10 mln litrów). W przypadku wieloletniej działalności nawet 500 mln litrów).
- Straty Skarbu Państwa są liczone w milionach złotych (np. 1,5 miliona zł, 1,6 mln zł, 11 mln, 500 mln, 330 mln zł).
- Zarobione pieniądze przestępcy próbują „wypać” (np. wchodząc w układ z pracownikami zakładów bukmacherskich, uzyskując zaświadczenia o wygranych w zamian za 4% do 6% od kwoty wypisanej na zaświadczeniu).
- Większość sprawców była już wcześniej karana m. in. za przestępstwa narkotykowe i skarbowe. Zdarzyło się, że członkowie grupy należeli do środowiska pseudokibiców.

Ryc. 4. Miejsce nielegalnego odkażania i rozlewania alkoholu.

Źródło: http://www.policja.pl/portal/pol/1/58198/Zaklady_bukmacherskie_quotpralnia_p (dostęp 2.08.2012 r.).

Do badania w Laboratoriach Kryminalistycznych trafiają wyroby alkoholowe zabezpieczone do przypadków o różnej kwalifikacji prawnej (tab. 2). Pomijając ustawę o wychowaniu w trzeźwości oraz Kodeks karny skarbowy, które w ciągu badanego okresu były podstawą odpowiedzialności łącznie w sześciu przypadkach, w LK KWP w Białymstoku najwięcej badań wykonano do spraw z ustawy o wyrobie alkoholu etylowego oraz wytwarzaniu wyrobów tytoniowych z 2 marca 2001 r. oraz Ustawy o wyrobie napojów alkoholowych oraz o rejestracji i ochronie oznaczeń geograficznych napojów spirytusowych z 18 października 2006 r. Razem było to 27 badań (65,85 %) z 41 ogółem dotyczących wyrobów alkoholowych. Liczba badań wyrobów alkoholowych, w których podstawą odpowiedzialności były ustawa z 2 marca 2001 r. oraz ustawa z 2 marca 2001 r. z roku na rok wykazała dosyć gwałtowny wzrost. Mimo, że w liczbach bezwzględnych przypadków takich jest niewiele to wzrost w 2011 r. nastąpił odpowiednio o 33,33 % i o 125 %¹⁹ w stosunku do roku 2010.

Tab. 2. Kwalifikacja prawna przypadków, w których w latach 2010 i 2011 przeprowadzono badania wyrobów alkoholowych w Laboratorium Kryminalistycznym KWP w Białymstoku.

Lp.	Kwalifikacja prawna	Rok		Razem
		2010	2011	
1	Ustawa o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałania alkoholizmowi z 26 października 1982 r. art. 43 ust. 1.	1	—	1
2	Prawo własności przemysłowej z 30 czerwca 2000 r. art. 305 § 1	2*	—	—
3	Kodeks karny skarbowy z 10 września 1999 r. art. 91 § 1 w zb. art. 65 § 1	3	2	5
4	Kodeks karny ²⁰ art. 155, art. 160 § 1, art. 165 § 1 p. 2, art. 177 § 2, art. 226 § 1, art. 278 § 1	5	3	8
5	Ustawa o wyrobie alkoholu etylowego oraz wytwarzaniu wyrobów tytoniowych z 2 marca 2001 r.	6	8	14
6	Ustawa o wyrobie napojów alkoholowych oraz o rejestracji i ochronie oznaczeń geograficznych napojów spirytusowych z 18 października 2006 r.	4	9	13
Razem		19	22	41

¹⁹ Wskaźnik dynamiki obliczono wg wzoru: (liczba bezwzględna z 2010 x 100 / liczba bezwzględna z 2011) – 100 = W_d

²⁰ Kodeks karny: art. 155 – nieumyślne spowodowanie śmierci, art. 160 § 1 – narażenie człowieka na niebezpieczeństwo, art. 165 § 1 p. 2 – spowodowanie stanu powszechnie niebezpiecznego dla życia lub zdrowia, art. 177 § 2 – spowodowanie wypadku w komunikacji, art. 226 § 1 – znieważenie funkcjonariusza lub konstytucyjnego organu, art. 278 § 1 – kradzież.

* Czyny z ustawy Prawo własności przemysłowej były kwalifikowane również z Kodeksu karnego Skarbowego. W tabeli nie są zliczane jako odrębne.

Źródło: Opracowanie tabeli własne na podstawie danych z LK KWP w Białymstoku.

Produkcja nielegalnych wyrobów tytoniowych sprowadza się albo do wytwarzania tylko krajanki tytoniowej²¹ albo do wytwarzania produktu finalnego jakim są papierosy²². W nielegalnej wytwórni krajanki tytoniowej pracują trzy, cztery osoby, w wieku od 30 do 55 lat, które obsługują urządzenia produkcyjne. Linia technologiczna jest umieszczana w zabudowaniach gospodarczych na prywatnej posesji lub w wynajętych halach. Niezbędne są duże pomieszczenia, ponieważ takie „fabryki” przerabiają tony liści tytoniu. Wytwórnie zajmują przynajmniej dwa pomieszczenia, z których jedno stanowi magazyn liści tytoniu, a w drugim znajdują się maszyny i gotowa krajanka tytoniowa. Nielegalna produkcja papierosów może odbywać się na bazie wytwarzanej w tym samym miejscu krajanki tytoniowej lub bazować na krajance dostarczanej z zewnątrz – a uzyskiwanej z przemytu lub z miejsca produkującego wyłącznie krajankę. Oprócz krajanki tytoniowej do produkcji papierosów niezbędna jest bibułka papierosowa.

Ryc. 5. Nielegalna wytwórnia wyrobów tytoniowych.

Źródło: http://www.policja.pl/portal/pol/1/79150/CBS_zlikwidowalo_nielegalna_wytw (dostęp 2.08.2012 r.).

Wytworzone nielegalnie towary akcyzowe podlegają dystrybucji na terenie Polski lub są przetrucane w ramach przemytu²³ dalej na Zachód do innych krajów UE. Możliwość dokonywania przestępstw głównie o charakterze przemycniczym jest następstwem towarowego ruchu granicznego. Istotę tych przestępstw stanowi nielegalny wóz lub wywóz danego towaru lub przedmiotu do lub z terytorium RP a co za tym idzie do lub z terytorium państw Grupy Schengen. Polska stanowi ważny punkt przetrutowy dla wschodnich kontraband transportujących np. papierosy, głównie do Wielkiej Brytanii, Francji i Niemiec²⁴. Przestępstwa transgraniczne²⁵ są przestępstwami o specyficznym

²¹ 12.07.2012, http://www.policja.pl/portal/pol/1/79150/CBS_zlikwidowalo_nielegalna_wytwornie (dostęp 2.08.2012 r.).

²² 10.07.2012, http://www.policja.pl/portal/pol/1/79108/CBS_zlikwidowalo_nielegalna_wyt (dostęp 2.08.2012 r.).

²³ Przemyt jest zjawiskiem związanym z obrotem towarami, bądź usługami między państwami. Głównym celem przemytu jest ukrycie przed organami państwowymi faktu występowania danego obrotu. Jest to zjawisko różnorodne, bowiem może dotyczyć obrotu towarami zabronionymi przez prawo (np. towary podrobione, środki odurzające) lub obrotu towarami legalnymi lecz bez uiszczenia wobec nich odpowiednich podatków. T. Oczkowski, *op. cit.*, s. 117.

²⁴ A. Tadla, *Zagrożenie przemytem papierosów w granicznym ruchu pieszych*, „Wiadomości Celne” 2009, nr 9, s. 9.

²⁵ Stosunkowo szeroką kryminologiczną analizę przestępczości transgranicznej z ostatniej dekady XX wieku można znaleźć u P.C. van Duyne, *Przestępczość transgraniczna w Europie*, „Przegląd Policyjny” 1994, nr 1 (33), s. 39-55.

charakterze, skutki ich występowania niekiedy nie są widoczne a oprócz tego nie zawsze w tych przestępstwach wyraźnie występuje pokrzywdzony²⁶. Czyny przestępcze w tej kategorii są powiązane nie tylko z obszarem pogranicza. Działania sprawców mogą występować na terytorium całego państwa, mogą też mieć charakter wielonarodowy. Bardzo często poszczególne państwa spełniają jedynie rolę terytorium tranzytowego.

Bardzo opłacalny obecnie jest przemysł wyrobów tytoniowych. Może on odbywać się na przejściach granicznych, bądź przez tak zwaną „zieloną granicę”. W procedurze przemytu papierosów zauważa się podział na dostawców o międzynarodowym zasięgu oraz ich odbiorców. Trzecia grupa to osoby, które są zaangażowane w lokalną dystrybucję papierosów. Cała struktura handlu nielegalnymi papierosami wymaga znacznych nakładów finansowych oraz dobrze zorganizowanej siatki przerzutowej²⁷. Rynek nielegalnych wyrobów tytoniowych opiera się przede wszystkim na przemysłniczych zorganizowanych grupach przestępczych, przemysłnicy indywidualni nie mają w nim zbyt dużego udziału²⁸.

Przemycą się krajankę tytoniową²⁹ lub gotowe papierosy. Na przykład nielegalna krajanka tytoniowa ciężarówkami była sprowadzana z Czech i sprzedawana w Polsce. W wynajętych halach magazynowych przerabiano ją w produkt gotowy do sprzedaży. Kilkuosobowa grupa zajmowała się pakowaniem, ważeniem pakietów z krajanką tytoniową oraz oklejaniem ich etykietami różnych firm tytoniowych, chociaż we wszystkich pakietach był ten sam towar. Pakiet krajanki (500 gramów) sprzedawano za 50 złotych (w połowie 2012 r.), czyli w przybliżeniu 100 proc. taniej od obowiązujących cen rynkowych, co powodowało wzrost popytu na ten towar. Sprawcy oszukiwali Skarb Państwa oraz swoich odbiorców. Podobnie krajankę tytoniową rozprowadzano po Polsce w przesyłkach kurierskich o wadze 1 – 2 kilogramów.

W 2011 r. papierosy bez akcyzy były oferowane, np. LM po 6,50 zł – legalne po 9,70 zł, a Marlboro po 7 zł zamiast 10,70 zł. Dystrybucja nielegalnych papierosów odbywa się najczęściej na bazarach. Nielegalny towar leży pod towarem legalnym np. kolorowymi rajstopami na stoisku. Papierosy można zamówić już przy wejściu u spacerującej tam kobiety powtarzającej cichym głosem: papieroski, tanio. Papierosy są w pakietach po 10 paczek i zwykle trzeba na nie chwilę zaczekać. Kobieta, u której zamawia się papierosy, pobiera je z mini hurtowni, czyli stoiska z rajstopami lub budki z rosyjskim kawiorem albo ze stolika z firanami. Przed zamknięciem bazaru, ktoś zbiera pieniądze z kolejnych stoisk i przekazuje innym osobom. Taka dobrze zorganizowana grupa składa się z około 30 osób, które każdego dnia sprzedają na dużym bazarze kilka tysięcy paczek papierosów³⁰.

W ciągu kilku lat został zbudowany w Polsce alternatywny – do legalnego – system sprzedaży, którego nie powstydzilyby się największe koncerny tytoniowe. Ma on swoich dyrektorów regionalnych, dobrze rozwiniętą sieć hurtowni i logistykę, a nawet

²⁶ K. Laskowska, *Kryminologiczne aspekty przestępczości granicznej*, „Archiwum Kryminologii” 2001-2002, t. XXVI, Warszawa 2004, s. 161.

²⁷ T. Oczkowski, *op. cit.*, s. 121.

²⁸ J. Makowski, *Przemysł celny – problemy interpretacyjne*, [w:] L. Bogunia (red.), *Nowa kodyfikacja prawa karnego*, t. XIV, Wrocław 2003, s. 273.

²⁹ 5.05.2011, http://www.policja.pl/portal/pol/1/65468/Przejezo_25_ton_nielegalnego_tytoniu.html (dostęp 2.08.2012 r.); 18.07.2012, http://www.policja.pl/portal/pol/1/79291/Kolejne_uderzenie_CBS_w_nielegalny_tyto (dostęp 2.08.2012 r.).

³⁰ C. Łazarewicz, *Papieros bezcelny*, „Polityka” 19.06.2010 r., s. 20-2, <http://www.polityka.pl/kraj/analizy/1506590,1,polski-przemysl-papierosowy.read> (dostęp 8.08.2012 r.).

call center, którego numer jest często wywieszany w wiejskim sklepie pod hasłem: Tanie papierosy na telefon! Sieć dystrybucji wspomagają tysiące *sales managerów* i *merchandiserów*, którzy docierają do najgłębszych zakamarków Polski, zaopatrując wiejskie sklepy, domy pomocy społecznej, hotele robotnicze, szpitale, zakłady pracy. Wokół bazarów powstają hurtownie, dziuple i sieci transportu, dzięki którym towar każdego dnia dociera do setek tysięcy klientów. Na prowincji fajki sprzedaje się na zapisy. Zamawia się je do domu przez Internet, kupuje w pubie, na melinie lub po prostu u znajomego. W każdej większej wsi jest przynajmniej jedna osoba, która zajmuje się takim handlem. Osoba taka cieszy się zazwyczaj dużą popularnością w swoim środowisku gdyż zapewnia dostęp do taniego towaru.

Modus operandi sprawców przemytu wyrobów tytoniowych w zakresie środków i sposobów szmuglowania tego towaru przez granicę jest różnorodne. Analiza przypadków pokazała, że większe ilości papierosów były ukrywane, np.³¹:

- w kartonach między mrożonym chlebem,
- w kadłubie łodzi transportowej,
- w podwójnej ścianie samochodu ciężarowego,
- między deskami, które stanowiły główny ładunek,
- w podwójnej podłodze samochodu ciężarowego,
- pod tapicerką we wnętrzu kabiny samochodu,
- w ładunku rudy żelaza,
- między damskimi kosmetyczkami,
- w kartonach z naklejkami na pudełka do herbaty,
- w beczkach z granulami tytanu, itd.

W granicznym ruchu pieszym nielegalne papierosy lub alkohol są chowane najczęściej w odzieży wierzchniej podróżnych oraz w bagażu. W okresie letnim często ubiór osób przekraczających granicę jest nieadekwatny do temperatury otoczenia. Pod odzieżą ukrywają butelki lub woreczki z alkoholem przymocowane do ud, włożone w majtki, biustonosze, skarpety lub pończochy. W chustkę lub czapkę wchodzi około 10 paczek papierosów³². Osoby te czasem kilkanaście razy dziennie przekraczają granicę z towarem. Sprawcami przestępstw przemytniczych są najczęściej mieszkańcy terenów przygranicznych. U jednej „mrówki”, bo tak określa się osobę nielegalnie przenoszącą towary przez granicę, w 2009 r., ujawniano średnio 580 sztuk papierosów³³. Przy przemycie przez „zieloną granicę” pomysłowość przemytników i ich przygotowanie jest czasem wręcz zaskakujące. Potrafią w zimie ubrać się w białe kombinezony aby zlać się kolorystycznie z otoczeniem, oraz miotłą zacierać swoje ślady.

Według szacunków Służby Celnej z 2010 r., do Polski przemycą się około 20 mld sztuk papierosów rocznie. Połowa z tej liczby zostaje w Kraju, połowa jedzie dalej tranzytem na Zachód. Aż sześć mld sztuk trafia do Anglii, ponieważ tam legalne papierosy są najdroższe w Europie. W 2004 r. po przystąpieniu do Unii Europejskiej Polska zaczęła barykadować granicę wschodnią co spowodowało, że łatwiej wywieźć z Kraju papierosy na Zachód, ale znacznie trudniej przemycić je do Polski ze Wschodu. Powstała nisza, którą szybko wypełnili przestępcy i w Polsce, obecnie nielegalnie,

³¹ Przypadki do analizy zostały opisane na stronach: <http://www.mf.gov.pl/dokument>; <http://www.strazgraniczna.pl>.

³² W. Wysocki, *Przemyt a bezpieczeństwo ekonomiczne Polski*, Warszawa 2003, s. 35.

³³ A. Tadla, *Zagrożenie przemytem papierosów w granicznym ruchu pieszych*, „Wiadomości Celne” 2009, nr 9, s. 9.

produkuje się coraz więcej papierosów. Do niedawna cała krajowa produkcja trafiała do Berlina, Brukseli i Londynu. Jednak po kolejnych krajowych podwyżkach papierosy przemycane ze Wschodu lub wyprodukowane w Polsce opłaca się sprzedawać na miejscu, w Kraju. Koncerny tytoniowe szacują, że na 60 mld papierosów wypalanych rocznie przez Polaków, nielegalnych – jest około 10 mld³⁴.

Wchodząc do Unii Europejskiej, Polska zagwarantowała, że papierosy będą droższe. Wtedy Unia ustaliła cenę minimalną na 64 euro za tysiąc sztuk (około 1,28 euro za paczkę), którą należało osiągnąć w ciągu kilku lat. Dziś papierosy w Polsce są cztery razy droższe niż np. na Ukrainie lub w obwodzie kaliningradzkim, co znakomicie napędza przemysł. Dzięki tak dużej różnicy od 2004 r. skrytki w samochodach przystosowane do woreczków z alkoholem przemysłowicy sprawnie dopasowali do kanciastych kartonów z papierosami. W 2005 r. rozpoczął się wielki szmugiel papierosów z obwodu kaliningradzkiego okrężną drogą przez granicę litewsko-polską. W 2006 r. na tej granicy ujawniono transport 8 mln sztuk papierosów JIN LING, które próbowano przewieźć w cysternie. Brytyjczycy nazwali ten szlak przemytu „warszawską aleją”³⁵.

Od 2000 r. na zlecenie koncernu *Imperial Tobacco SA* Instytut Badawczy „Almares” przeczesuje polskie śmietniki w poszukiwaniu papierosowych opakowań. Takie badanie prowadzi się cztery razy w roku, monitorując kosze w budynkach użyteczności publicznej, komunikacji miejskiej, na przystankach, na dworcach, w śmietnikach osiedlowych. Z tysięcy wygrzebanych paczek można odczytać rynkowe preferencje Polaków. Najwięcej kontrabandy pali się przy wschodniej granicy. Rekordzistą są Sejny, gdzie z przemytu pochodzi 96 % wszystkich wypalonych papierosów. Niewiele lepiej jest w Suwałkach (92 %), Terespolu (89 %) i Hrubieszowie (87 %). Co trzecia paczka papierosów znajdująca w śmietnikach Warszawy też pochodzi z przemytu. Testowi śmietnikowemu wymykają się gospodarstwa wiejskie. Tam pustych opakowań po papierosach nie wyrzuca się na śmietnik, lecz pali w piecu. „Almares” po banderolach na paczkach odczytał najpopularniejsze kierunki przemycnicze. Od lat pierwsze miejsce zajmuje Ukraina, skąd przemycą się 42 % wszystkich papierosów, potem Białoruś (30 %), Rosja (20 %). Ostatnio coraz bardziej aktywni są przemysłowicy z Mołdawii (4 %)³⁶.

Badania ankietowe³⁷ z 2011 r. przeprowadzone na grupie stu dorosłych Polaków z województwa warmińsko-mazurskiego miały na celu ustalenie społecznych poglądów na nielegalny handel wyrobami tytoniowymi. Wszyscy respondenci palili papierosy. 36 badanych to kobiety, 64 było mężczyzn. Kwestionariusz ankiety obejmował siedem pytań oraz trzy cechy demograficzne: płeć, wiek i wykształcenie.

Ponad połowa badanych kupuje papierosy bez akcyzy. Mężczyźni dokonują takich transakcji częściej niż kobiety (M 58 %, K 44 %). Im niższe wykształcenie ankietowanych tym większy udział tych, którzy kupują papierosy bez akcyzy (przy wykształceniu podstawowym wszyscy badani przyznali się do kupowania wyrobów tytoniowych bez akcyzy). Udział osób z wyższym wykształceniem wynosi 20 %. Niższe wykształcenie można wiązać z niższymi dochodami ale także z niską świadomością

³⁴ C. Łazarewicz, *op. cit.*, s. 20-2,

³⁵ *Ibidem*, s. 20-2.

³⁶ <http://almares.com.pl/almares/>;

<http://www.imperial-tobacco.pl/odpowiedzialnosc-korporacyjna/odpowiedzialnosc-za-rynek>
(dostęp 30.08.2012 r.),

³⁷ Ł. Lichacz, *Przestępczość transgraniczna ze szczególnym uwzględnieniem przemytu wyrobów tytoniowych*, niepublikowana praca magisterska, promotor prof. dr hab. W. Pływaczewski, UWM Olsztyn 2011, s. 44.

prawną³⁸ i społeczną. Wśród kupujących najczęściej jest osób w przedziale wiekowym 26 do 40 lat i to zarówno kobiet, jak i mężczyzn. Więcej niż 60 % respondentów kupuje papierosy bez akcyzy częściej niż papierosy objęte podatkiem akcyzowym. Tylko 17 % badanych częściej wybiera papierosy z akcyzą.

Wyroby tytoniowe bez akcyzy najłatwiej dostać na miejskim targowisku (tam zaopatruje się 47 % badanych). Miejskie targowiska lub inaczej bazy obfitują w podaż nielegalnych papierosów. Policja najczęściej jest bezradna ponieważ sprzedający zwykle posiada przy sobie niewielkie ilości papierosów, a w przypadku gdy jednak zostanie ukarany natychmiast na tym miejscu pojawia się inny handlarz. Jako drugie w kolejności miejsce zakupu papierosów bez akcyzy respondenci wskazywali tak zwaną „metę”. Jest to stały, nielegalny punkt sprzedaży papierosów lub alkoholu pochodzącego z przemytu. „Meta” jest umiejscowiona w prywatnym mieszkaniu, barze lub sklepie. Trzecią możliwość nabycia papierosów bez akcyzy jest ich zamówienie. Papierosy o określonej marce i w zamówionej ilości są wtedy przemycane przez stałego dostawcę. Niewielka liczba respondentów kupuje papierosy u znajomych, którzy albo sami je przemycają albo są tylko pośrednikami, zajmując się wyłącznie rozprowadzaniem towaru.

Generalnie prawie 80 % badanych uznała, że dostęp do nielegalnych papierosów jest łatwy lub wręcz bardzo łatwy. Ta łatwość zdobywania wyrobów tytoniowych nie objętych akcyzą ma niewątpliwie wpływ na liczbę sprzedawanych papierosów oraz kupujących je osób.

Respondenci deklarują, że najczęściej kupują papierosy następujących marek (w kolejności malejącej): JIN LING, LM, VICEROY, CLASSIC, MONTE CARLO.

Ryc. 6. Marki papierosów (JIN LING³⁹, LM⁴⁰, VICEROY⁴¹, CLASSIC⁴², MONTE CARLO⁴³) najczęściej kupowane przez respondentów jako towary bez akcyzy.

Źródło: zestawienie własne.

³⁸ Na podstawie art. 65 k.k.s. kupowanie papierosów bez akcyzy jest paserstwem akcyzowym.

³⁹ *Jin Ling* (zwane także *Koziolkami* lub *Jing Pongami*) – marka papierosów produkowanych przez rosyjskie Bałtyckie Zakłady Tytoniowe. Opakowanie przypomina papierosy *Camel* (piaskowożółte tło, podobny krój czcionki), jednakże zamiast wielbłąda na obrazku jest górski kozioł. Początkowo były wytwarzane w Chinach, a nazwa marki pochodzi od *Jinling* (金陵) – dawnej nazwy Nankinu, pierwotnego miejsca produkcji. Od 1997 r. schodzą z taśm w obwodzie kaliningradzkim. Są najczęściej przemycaną do Polski marką wyrobów tytoniowych. Kontener tych papierosów przemycony do krajów UE przynosi zarobek rządu 4 milionów euro.
http://pl.wikipedia.org/wiki/Jin_Ling (dostęp 8.08.2012 r.).

⁴⁰ <http://www.google.pl/imgres?q=lm+papierosy&hl=pl&sa=X&biw=1280&bih=719&tbm=isch&stq=lm+papierosy> (dostęp 8.08.2012 r.).

⁴¹ <http://topshops.org/cigarettes-tobacco/viceroy-red/226> (dostęp 8.08.2012 r.).

⁴² <http://www.google.pl/imgres?q=papierosy+Classic&hl=pl&sa=X&biw=1280&bih=719&tbm=isch&stq=papierosy+Classic> (dostęp 8.08.2012 r.).

⁴³ <http://achatcigarettes.com/pl/eur/cigarettes/monte-carlo-cigarettes.html> (dostęp 8.08.2012 r.).

Prawie 2/3 respondentów uważała, że kupowanie papierosów bez akcyzy jest moralne. Za uzasadnienie takiego postępowania przede wszystkim podawano dużą różnicę w cenie papierosów legalnych i nielegalnych. Skarżono się na kilkukrotne w ciągu roku podwyżki cen papierosów legalnych wynikające między innymi ze wzrostu podatku VAT. Ważkim argumentem, w przekonaniu ankietowanych, były niskie dochody i związane z tym oszczędności w budżecie domowym. Innym powodem kupowania papierosów bez akcyzy było stwarzanie możliwości zarobku bezrobotnym z podkreśleniem ich operatywności w poszukiwaniu źródła dochodu. I wreszcie dla wielu uzasadnieniem nabywania nielegalnych papierosów było ich przekonanie o słuszności zachowania, ponieważ takie osoby uważały, że przecież nie kradną, bo płacą za towar, chociaż jest on nielegalny. U kilku procent badanych wystąpiła argumentacja w postaci przyzwyczajenia do kupowania nielegalnego towaru. Były też osoby, które uważały, że nielegalny handel papierosami to po prostu nie jest nic złego.

Grupa badanych, którzy nie kupowali papierosów bez akcyzy była znacznie mniejsza. Nie kupują oni nielegalnych wyrobów tytoniowych ponieważ: godzi to w finansowy interes Kraju, jest karalne, oraz obawiają się ich wątpliwej jakości związanej z nieznanym pochodzeniem takich papierosów.

Możliwości przeciwdziałania nielegalnemu rynkowi towarów akcyzowych

Przestępczość transgraniczna stanowi dziś problem o charakterze interkontynentalnym. Szczegółne miejsce od dawna zajmuje w niej nielegalny rynek towarów akcyzowych, a w najbliższej perspektywie można spodziewać się dalszego zintensyfikowania nielegalnej produkcji papierosów oraz nasilenia tranzytu wyrobów tytoniowych przez Polskę do innych krajów Unii Europejskiej⁴⁴. Walka z tym rynkiem wymaga wzajemnej współpracy międzynarodowych instytucji i organów ścigania. W Polsce efektywne zwalczanie powinno opierać się na współpracy takich służb jak Straż Graniczna, Służba Celna, Policja. W skali międzynarodowej nie można pominąć zaangażowania Interpolu, olbrzymiego banku informacji o światowym zasięgu, które wspomagają przeciwdziałanie przestępczości. Interpol nie dysponuje własnymi organami ścigania i nie posiada kompetencji do prowadzenia działań operacyjnych na terytorium danego kraju ale prowadzi szkolenia dla funkcjonariuszy z państw członkowskich oraz intensywną działalność wydawniczą⁴⁵.

Nad rozbiciem międzynarodowych struktur przestępczych zajmujących się przemytem towarów akcyzowych do państw Unii Europejskiej pracuje też Europol⁴⁶. Bardzo praktyczny wymiar w przeciwdziałaniu nielegalnemu rynkowi towarów akcyzowych ma współpraca policyjna w ramach Systemu Informacyjnego Schengen. W celu zwalczania przestępczości transgranicznej członkowie Układu z Schengen wprowadzili obserwację transgraniczną oraz pościg transgraniczny. System Informacyjny Schengen podlega doskonaleniu, permanentnie rozszerza się w nim katalog danych

⁴⁴ E.W. Pływaczewski, *Główne tendencje rozwojowe przestępczości zorganizowanej w Polsce*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2009, z. 6, s. 128.

⁴⁵ I. Gawłowicz, *Międzynarodowa współpraca w walce z przestępczością*, Szczecin 2004, s. 56-58.

⁴⁶ T. Safjański, *Europejskie Biuro Policji Europol. Genezą. Główne aspekty działania. Perspektywy rozwoju*, Warszawa 2009, s. 336-336.

osobowych⁴⁷. Inne instytucje podejmujące walkę ze zjawiskiem przestępczości akcyzowej to Europejska Jednostka Współpracy Sądowej, Europejski Urząd ds. Zwalczania Nadużyć Finansowych a także utworzony w 2005 r. *FRONTEX* czyli Europejska Agencja Zarządzania Współpracą Operacyjną na Granicach Zewnętrznych Państw Członkowskich Unii Europejskiej.

Możliwości przeciwdziałania nielegalnemu rynkowi towarów akcyzowych daje też współpraca w ramach realizowanych przez stronę polską międzynarodowych projektów angażujących państwa zagrożone przemytem wyrobów tytoniowych jak Litwa, Ukraina, Białoruś, Rosja, Niemcy, Belgia, Holandia i Wielka Brytania⁴⁸.

W obszarze przeciwdziałania nielegalnemu rynkowi towarów akcyzowych ważna jest praca szkoleniowa. Od 1993 r. istnieje Środkowoeuropejska Akademia Policyjna, która koncentruje się na wspomaganiu zwalczania przestępczości zorganizowanej. Priorytetem Akademii jest podnoszenie kwalifikacji funkcjonariuszy organów ścigania aby poprawić efektywność współpracy międzynarodowej w ściganiu przestępstw i ich sprawców.

Sposobem na wzmocnienie walki z nielegalnym handlem towarami akcyzowymi są kampanie społeczne. W 2011 r. w Polsce została rozpoczęta kampania⁴⁹ pod hasłem „Zatrzymać przemyt”. Kampania miała uświadomić społeczeństwu konsekwencje zjawiska przemytu towarów akcyzowych w postaci osłabienia konkurencyjności gospodarki, wzrostu przestępczości i kryminalnych zachowań oraz obniżenia dochodów budżetowych. W ramach kampanii powołano „Koalicję do walki z przemytem”. Celem tego porozumienia skupiającego przedstawicieli administracji państwowej, liczne grono przedsiębiorców, naukowców i ekspertów było uruchomienie aktywności na rzecz niezbędnych zmian w obowiązującym prawie oraz w codziennej praktyce służb mających skutecznie reagować na zjawisko przemytu towarów akcyzowych – wyrobów tytoniowych, wyrobów alkoholowych i paliw.

Streszczenie:

Cena wielu produktów znajdujących się w legalnym obrocie handlowym np. benzyny, papierosów, wyrobów alkoholowych zależy między innymi od podatku akcyzowego. Etiologia nielegalnego handlu towarami akcyzowymi jest zdeterminowana głównie bezrobociem, podatnością niektórych jednostek na korupcję, różnicami w cenach towarów w różnych państwach. Znacznym ułatwieniem tego procederu jest brak wewnętrznych granic w UE oraz postęp techniczny w zakresie komunikacji i przemieszczania się, który dokonał się w ostatnich latach. W Polsce nielegalny rynek jest zaopatrywany w towary akcyzowe przez pokątnych producentów oraz przemytników. Skala tego zjawiska według dostępnych statystyk rośnie. Formy dostarczania towarów akcyzowych na nielegalny rynek ulegają ciągłym zmianom, co jest związane z doskonaleniem się służb powołanych do wykrywania takiej działalności.

Słowa kluczowe:

akcyza, przemyt, towary akcyzowe, wyroby alkoholowe, wyroby tytoniowe

⁴⁷ W. Pływaczewski, *Relacje między zjawiskiem nielegalnej imigracji a przestępczością oraz innymi przejawami zachowań patologicznych w różnych ich postaciach*, [w:] M. Zdanowicz (red.), *Polska w Schengen*, Białystok 2009, s. 233.

⁴⁸ *Ibidem*, s. 131.

⁴⁹ <http://www.pracodawcyrp.pl/zapowiedzi/art,95,konferencja-rok-po-deklaracji-zatrzymac-prze> (dostęp 3.09.2012 r.).

Title:

Illegal trade in excise goods

Summary:

Price of many products in licit trade, such as petrol, cigarettes, alcohol depends on the excise duty. The etiology of illicit trade in excise goods is determined mainly by unemployment, the susceptibility of certain individuals to corruption, the differences in the prices of goods in different countries. The lack of internal borders in the EU and technological advances in communication and travel, which has been made in recent years make this crime easier to commit. In Poland, the illegal market is supplied with goods by clandestine manufacturers and smugglers. Statistics show that the scale of this phenomenon is increasing. Forms of supply of excise goods to the illegal market are constantly changing, which is an effect of improvement of the methods used by state authorities responsible for the detection of such activity.

Keywords:

excise, smuggling, excise goods, alcohol, tobacco

Mgr Maciej Duda
Doktorant
Katedra Kryminologii i Polityki Kryminalnej
Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Mgr Joanna Narodowska
Doktorantka
Katedra Prawa Karnego Materialnego
Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ROZDZIAŁ XIX

Nielegalny rynek paliw w Polsce

Rynek paliw ze względu na skalę obrotu oraz możliwość osiągnięcia znacznych zysków jest szczególnie narażony na działania o charakterze przestępczym. Jako przyczynę zainteresowania przestępców tą gałęzią rynku wymienia się istnienie zróżnicowanych stawek podatku akcyzowego na paliwa różnego rodzaju oraz zwolnień podatkowych dotyczących niektórych produktów¹. Systematycznie rosnące ceny paliw oraz wynoszący ok. 50 % ceny detalicznej paliwa udział obciążeń podatkowych powodują występowanie tzw. „szarej strefy”. Różnica występująca pomiędzy cenami detalicznymi paliw w Polsce i w sąsiednich krajach nienależących do Unii Europejskiej (Rosja, Białoruś, Ukraina) generuje przemyt. Jednocześnie wykrywalność patologii występujących w tym obszarze jest relatywnie niska.

Pojęcie „szarej strefy”

Pojęcie „szarej strefy” jest bardzo szerokie, wkracza w obszar prawa, ekonomii oraz czy socjologii, dlatego trudno jest wskazać jednolitą definicję tego zagadnienia. W oparciu o wypracowane koncepcje „szarej strefy”, zwanej również „szarą gospodarką” można określić ją jako gospodarkę równoległą bądź gospodarkę drugiego obiegu, która polega głównie na prowadzeniu działalności bez wymaganych zezwoleń, nieprzestrzeganiu przepisów prawnych regulujących działalność gospodarczą oraz prowadzeniu działalności gospodarczej (zarejestrowanej lub nie) i uchylanie się od płacenia podatków i paropodatków². W literaturze przedmiotu można się ponadto spotkać z określeniem „czarna strefa”, która nie jest jednak tożsama „szarej strefie”. Podobieństwo pomiędzy nimi polega na tym, że obie dotyczą działalności gospodarczej niezgłoszonej do opodatkowania oraz dochodów niezajdujących pokrycia w ujawnionych źródłach przychodów czyli obejmują działalność zarobkową prowadzoną bez wnoszenia odpowiednich opłat, płacenia stosownych podatków i bez przestrzegania obowiązujących norm prawnych. Działalność ta jest prowadzona zarówno przez zarejestrowanych podatników, nie w pełni deklarujących swoje dochody, jak i osoby niezidentyfikowane, niezarejestrowane, działające poza systemem podatkowym. Elementem odróżniającym

¹ E.W. Pływaczewski (red.), *Przestępczość zorganizowana*, Warszawa 2011, s. 128.

² K. Dzierżawski, *Krótki kurs ekonomii praktycznej*, Warszawa 2006, s. 83.

obie strefy jest natomiast charakter działalności, która przynosi zyski. W przypadku „czarnej strefy” jest to działalność przestępcza. Należy zwrócić uwagę, iż obie te strefy są bardzo często ze sobą powiązane, bowiem zazwyczaj unikanie płacenia podatków na rzecz Skarbu Państwa związane jest z aktywnością przestępczą³. Wśród szeregu przyczyn wpływających na funkcjonowanie „szarej strefy”⁴ największe znaczenie mają te o charakterze ekonomicznym, instytucjonalnym oraz psychologicznym. Pierwsze związane są z brakiem lub niewystarczającymi dochodami pracujących, brakiem legalnej pracy czy też obawą przed utratą świadczeń w przypadku rejestracji umowy o pracę. Determinanty systemowe to wysokie podatki nakładane na pracę, wysokie zasiłki dla bezrobotnych oraz regulacje rynku pracy (łatwość zwalniania i zatrudniania). Ostatnia grupa to czynniki psychologiczne, m.in. społeczna moralność podatkowa, a także skłonność do podejmowania ryzyka⁵.

Badania przeprowadzone przez Główny Urząd Statystyczny wykazują, że wielkość „szarej strefy” w ostatnich latach oscyluje na poziomie od 11% do 14 % produktu krajowego brutto, czyli wynosi ok. 140 mld zł. rocznie⁶. Z kolei zewnętrznym eksperci na podstawie własnych analiz szacują, że wielkość „szarej strefy” ma znacznie większe rozmiary niż podaje GUS i może sięgać nawet 26 % PKB, czyli prawie dwa razy więcej⁷. Niestety brak możliwości przeprowadzenia rzetelnych badań dotyczących skali tego zjawiska w istotny sposób ogranicza możliwość przeciwdziałania temu procederowi. Luka fiskalna spowodowana istnieniem „szarej strefy” wymusza wysokie opodatkowanie gospodarki rejestrowanej, a to w następstwie pobudza rozwój „szarej strefy”. Z drugiej strony ta sama luka ogranicza bezpośrednie i pośrednie wydatki państwa na rozwój oraz zmniejsza kredyty bankowe dla przedsiębiorstw. W konsekwencji zwiększają się wolne zasoby siły roboczej poszukującej zatrudnienia, co ponownie wpływa na rozwój „szarej strefy”⁸.

Za najgroźniejsze dla finansów państwa uznaje się zagrożenie „szarą strefą” w obszarze: obrotu paliwami płynnymi, obrotu alkoholem etylowym, obrotu wyrobami tytoniowymi, nielegalnego hazardu, transferów dochodów za granicę, nielegalnego zatrudnienia oraz nierejestrowanego obrotu towarami i usługami⁹.

Etiologia nielegalnego obrotu paliwami

W odniesieniu do „szarej strefy” jednym z największych problemów Unii Europejskiej są wyroby akcyzowe, zwłaszcza wyroby tytoniowe, spirytusowe oraz paliwowe. O ile generalnie problem „szarej strefy” jest względnie ograniczony, to właśnie w odniesieniu do tych produktów zjawisko to ciągle przybiera na sile. Wynika to przede

³ Zob. Ministerstwo Finansów, *Informacja o funkcjonowaniu „szarej strefy” w polskiej gospodarce i przeciwdziałaniu jej przez służby skarbowe*, Warszawa 2006, materiał dostępny pod adresem http://www.mf.gov.pl/_files/_ks/info_szra_strefa.pdf.

⁴ Na potrzeby niniejszego artykułu autorzy zdecydowali się używać pojęcia „szara strefa”, przez którą należy rozumieć zarówno działalność o charakterze przestępczym jak i nieprzestępczym.

⁵ G. Gołębiowski, *Współczesna ekonomia*, „Kwartalnik informacyjny MSFiZ” 2007, nr 1.

⁶ Główny Urząd Statystyczny, Warszawa, sierpień 2008, http://www.stat.gov.pl/gus/5840_1425_PLK_HTML.htm (dostęp 20.06.2012 r.).

⁷ Zob. F. Schneider, *The Shadow Economy In Europe in 2010*, AT Kearney 2010.

⁸ W. Herer, W. Sadowski, *Szara strefa gospodarki (wybrane problemy)*, „Studia i Prace. Z prac Zakładu Badań Statystyczno-Ekonomicznych” 1995, z. 223, s. 35.

⁹ <http://www.mf.gov.pl/dokument.php?const=7&id=60227&dzial=617> (dostęp 25.06.2012 r.).

wszystkim z bardzo wysokich stawek podatkowych nałożonych na te produkty, których udział w cenie detalicznej produktu końcowego sięga niekiedy nawet 80% - 90%.

Rynek paliw jest jedną z trzech grup kluczowych dla Skarbu Państwa w kontekście dochodów z podatku akcyzowego. Jest to bardzo specyficzny dział gospodarki narodowej, który ze względu na dużą skalę obrotu paliwami jest szczególnie narażony na działanie „szarej strefy”¹⁰.

Tab. 1. Dochody państwa z tytułu podatku akcyzowego od paliw silnikowych w Polsce (w mld zł.).

Rok	Paliwa	Inne	Ogółem
2001	13,64	15,22	28,86
2002	14,32	17,17	31,49
2003	15,21	19,18	34,39
2004	16,72	21,24	37,96
2005	18,41	21,07	39,48
2006	17,67	24,41	42,08
2007	21,26	27,77	49,03
2008	21,95	28,54	50,49
2009	22,53	31,40	53,93
2010	22,68	33,01	55,69
2011	24,16 ¹¹	33,80	57,96

Źródło: Główny Urząd Statystyczny.

Z powyższych danych wynika, że przychód Skarbu Państwa z podatku akcyzowego wyniósł w 2011 r. prawie 60 mld zł. Należy zauważyć, że dochód z tytułu podatku akcyzowego od paliw silnikowych stanowi prawie połowę przychodu z akcyzy w porównaniu z innymi produktami obciążonymi tym podatkiem. Nielegalny obrót paliwami naraża zatem Skarb Państwa na ogromne straty, szacowane w miliardach złotych, na które składają się oprócz nieodprowadzania do budżetu państwa należnego podatku akcyzowego także podatku VAT (podatek od towarów i usług)¹². Polska Izba Paliw Płynnych w oparciu o kontrole stacji przeprowadzone przez Inspekcję Handlową oraz badania próbek w Centralnym Laboratorium Naftowym, szacuje że „szara strefa” paliw w Polsce może wynosić nawet 3 mld złotych w skali roku, z czego wartość nieuiszczonego podatku na rzecz budżetu państwa wynosi 1,4 mld zł.¹³

Rozwój „szarej strefy” w tym sektorze gospodarki powiązany jest ściśle z polityką fiskalną państwa. Wysokie obciążenia podatkowe nałożone na paliwa w Polsce to aż 50% ceny detalicznej. Polska jako członek Unii Europejskiej jest ponadto zobligowana do przestrzegania przepisów unijnych, które określają minimalne stawki wysokości akcyzy dla wszystkich państw członkowskich. Unia Europejska w celu zapewnienia prawidłowego funkcjonowania rynku wewnętrznego, a tym samym

¹⁰ Przystąpienie Polski do Unii Europejskiej zasadniczo zmieniło system podatku akcyzowego. Z dniem 1 maja 2004 r. weszła w życie ustawa z dnia 23 stycznia 2004 r. o podatku akcyzowym (Dz. U. 2004, Nr 29, poz. 257 z późn. zm.), implementująca prawo wspólnotowe, tj. dyrektywę Rady 92/12/EWG z dnia 25 lutego 1992 r. w sprawie przepisów ogólnych dotyczących wyrobów podlegających opodatkowaniu podatkiem akcyzowym oraz w sprawie składowania, przepływu i nadzorowania takich wyrobów (Dz. U. L 76/1 z 23.03.1992).

¹¹ Ministerstwo Finansów, „Biuletyn Statystyczny Służby Celnej” 2011, nr 4, s. 8; *Kompendium Statystyczne Służby Celnej 2005-2009*, s. 15, *Kompendium Statystyczne Służby Celnej 2001-2005*, s. 13

¹² Oprócz akcyzy i VAT-u w koszt paliwa w kalkulowana jest również tzw. opłata paliwowa wynosząca w 2012r. – 99,19 zł za 1000 l benzyn silnikowych, 249,92 zł za 1000 l olejów napędowych i biokomponentów, 127,98 zł za 1000 kg gazu. Stawki opłaty paliwowej określa Obwieszczenie Ministra Transportu, Budownictwa i Gospodarki Morskiej w sprawie wysokości stawki opłaty paliwowej na rok 2012 (M.P. 2011, Nr 115, poz. 1161).

¹³ Pracodawcy Rzeczypospolitej Polskiej, *Szara strefa w sektorze wyrobów akcyzowych*, Warszawa 2011, s. 1.

zapewnienia konkurencyjności poszczególnych produktów, prowadzi politykę stopniowej harmonizacji struktury podatków, w szczególności podatku akcyzowego¹⁴. Jednocześnie trzeba zauważyć, że stawki te nie uwzględniają różnic w poziomie dochodów mieszkańców poszczególnych krajów UE. Cena paliwa na terenie wspólnoty pozostaje względnie na tym samym poziomie, podczas gdy średnie krajowe otrzymywanych wynagrodzeń znacznie się od siebie różnią.

Tab. 2. Przeciętne zarobki mieszkańców Polski (średnia brutto w zł).

Rok	Średnia krajowa
2000	1 923,81
2001	2 061,85
2002	2 133,21
2003	2 201,47
2004	2 289,57
2005	2 380,29
2006	2 477,23
2007	2 691,03
2008	2 943,88
2009	3 102,96
2010	3 224,98
2011	3 399,52
2012 (II kwartał)	3 496,82

Źródło: Główny Urząd Statystyczny.

Tab 3. Średnie ceny paliw w Polsce (w zł. za 1 litr).

Rok	Benzyna (E-95)	Olej napędowy (ON)
2000	3,09	2,78
2005	3,93	3,82
2009	4,29	3,80
2010	4,81	4,64
2011	5,07	5,28
2012 (II kwartał)	5,67	5,78

Źródło: Główny Urząd Statystyczny.

Ceny paliw silnikowych w Polsce w stosunku do siły nabywczej pieniądza są bardzo wysokie. Na podstawie obliczeń przedstawionych przez Polską Izbę Paliw Płynnych za jeden dzień pracy przeciętny Polak może kupić ok. 38 litrów paliwa, podczas gdy mieszkaniec Europy Zachodniej aż 86 litrów¹⁵.

Warto zauważyć, że w ostatnim czasie cena oleju napędowego znacznie wzrosła w stosunku do ceny benzyny silnikowej. Olej napędowy jest średnio 10 gr. droższy podczas gdy w ubiegłych latach był tańszy o ok. 30 gr. na litrze. Z punktu widzenia procesu technologicznego, uzyskanie oleju napędowego jest relatywnie tańsze¹⁶. Wzrost ceny oleju napędowego jest następstwem dyrektywy Rady 2003/96/WE w sprawie restrukturyzacji wspólnotowych przepisów ramowych dotyczących opodatkowania

¹⁴ Dyrektywa Rady 2008/118/WE z dnia 16 grudnia 2008 r. w sprawie ogólnych zasad dotyczących podatku akcyzowego, uchylająca dyrektywę 92/12/EWG (Dz. U. L 9/12 z 14.01.2009).

¹⁵ <http://www.paliwa.pl/news/kampania-polskiej-izby-paliw-plynych-sprawdzam> (dostęp 10.06.2012 r.).

¹⁶ Olej napędowy jest mieszaniną węglowodorów uzyskiwaną w procesie destylacji frakcyjnej ropy naftowej w kolumnach rektyfikacyjnych dzięki różnicy w temperaturach wrzenia poszczególnych jej składników. Gęstość oleju napędowego jest o ok. 18% wyższa niż benzyny i wynosi ok. 0,85 kg/l. Wartość opałowa oleju napędowego wynosi zazwyczaj około 44 MJ/kg, czyli nieco ponad 37 MJ/l i jest nieco wyższa niż benzyny. Otrzymanie tego paliwa jest łatwiejsze i z tego względu jest ono tańsze niż benzyna.

produktów energetycznych i energii elektrycznej¹⁷. Z początkiem 2012 r. skończyły się okresy przejściowe związane z zastosowaniem minimalnego podatku akcyzowego na ten surowiec, a w związku z tym wysoce prawdopodobny jest dalszy wzrost ceny tego dobra.

Kryzys gospodarczy na rynkach światowych i konieczności szukania dodatkowych źródeł dochodu dla zadłużonego budżetu państwa skłaniają Ministerstwo Finansów do podnoszenia podatków w tym podatku akcyzowego. Na przestrzeni 10 lat ceny paliw wzrosły ok. 2 razy osiągając cenę ok. 6 zł za litr. W konsekwencji może to spowodować, że popyt na paliwo zmaleje, a tym samym zamierzony przez rząd efekt w postaci dodatkowych przychodów będzie odwrotny. Ograniczony popyt oznacza zmniejszenie wpływów z tytułu akcyzy i podatku VAT od tego surowca¹⁸. Wzrost cen ponadto wpływa na rozwój „szarej strefy”. Konsumentci tego dobra, szukając oszczędności wolą nabyć paliwo po niższej cenie, niezależnie od tego czy pochodzi ono z legalnego źródła czy nie. Z uwagi na duże zapotrzebowanie na ten surowiec nielegalny rynek paliw stale się rozwija i powoduje wzrost zachowań kryminogennych wśród społeczeństwa. Osiągnięcie bezpośredniej korzyści majątkowej zarówno po stronie kupującego w postaci tańszego paliwa jak i sprzedającego, który osiąga znaczący zysk przy minimalnym nakładzie pracy dodatkowo utrudniają walkę z tym zjawiskiem. Nielegalne paliwo wprowadzane do obrotu po cenie nie uwzględniającej podatków stanowi atrakcyjny towar dla potencjalnych konsumentów. Kupujący, pomimo iż ma świadomość, że uczestniczy w nielegalnym procederze, nie czuje się przestępcą ponieważ nabywa towar, który w jego świadomości nie jest artykułem nielegalnym a zachowanie takie nie jest odbierane jako patologia społeczna¹⁹. Działanie na szkodę interesów fiskalnych państwa nie jest w tym przypadku wystarczającym czynnikiem odstraszającym, powodującym legalistyczny odbiór społeczny zjawiska „szarej strefy”²⁰. Moralność podatkowa społeczeństwa pozostawia wiele do życzenia. Istnieje społeczne przyzwolenie na popełnianie przestępstw i wykroczeń skarbowych potęgowane trudną sytuacją finansową obywateli oraz nieznanymi przepisów podatkowych i karnoskarbowych. Przysłowiowy „Kowalski” martwi się przede wszystkim o własny budżet, a nie budżet państwa.

Jednym z czynników wpływających na rozwój „szarej strefy” paliw jest fakt, że Polska ma najdłuższą lądową granicę zewnętrzną Unii Europejskiej²¹. Duże różnice między cenami detalicznymi w Unii, a takimi krajami jak Rosja, Białoruś czy Ukraina (paliwo jest tu tańsze nawet o połowę) oraz względna łatwość przemytu tego surowca dodatkowo stymulują nielegalny handel. Bliskość granicy z państwami spoza UE oraz wysokie bezrobocie na terenach przygranicznych wynoszące ponad 15%, powodują, że ich mieszkańcy są znacznie bardziej skłonni do podejmowania ryzyka związanego z przemytem paliwa. Oprócz zorganizowanych grup przestępczych, zajmujących się na

¹⁷ Dyrektywa Rady 2003/96/WE z dnia 27 października 2003 r. w sprawie restrukturyzacji wspólnotowych przepisów ramowych dotyczących opodatkowania produktów energetycznych i energii elektrycznej (Dz. U. L 283/51 z 31.10.2003).

¹⁸ Por.: ekonomiczny model krzywej Laffera ilustrujący zależność między stawką opodatkowania a dochodami budżetowymi państwa z tytułu podatków.

¹⁹ Zgodnie z kryminologiczną teorią H. Beckera naruszenie normy, jeśli nie spotyka się z żadną reakcją społeczną nie powoduje nadania statusu dewiacyjnego i związanych z tym konsekwencji. Nie następuje zatem stygmatyzacja społeczna sprawcy jako przestępcy (J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia*, Gdańsk 2001, s. 131-141).

²⁰ Pracodawcy Rzeczypospolitej Polskiej, *Szara strefa w sektorze wyrobów akcyzowych*, Warszawa 2011, s. 4.

²¹ Granica lądowa Polski wynosi w sumie 3071 km, w tym z państwami niebędącymi członkami Unii Europejskiej tj. Rosją (Obwód Kaliningradzki) – 210 km, Ukrainą – 535 km, Białorusią – 418 km.

dużą skalę tym procederem, jest to bardzo popularna forma dorobienia do budżetu domowego przez indywidualnych przemytników, tzw. „mrówki”.

Zgodnie z art. 11 dyrektywy Rady 2007/74 z dnia 20 grudnia 2007 r. w sprawie zwolnienia towarów przywożonych przez osoby podróżujące z państw trzecich z podatku od wartości dodanej i akcyzy²², państwa członkowskie zwalniają z VAT i akcyzy, w przypadku dowolnego pojazdu silnikowego, paliwo znajdujące się w standardowym zbiorniku paliwa oraz ilości paliwa nieprzekraczającej 10 litrów w przenośnym karnistrze. Trzeba przy tym zauważyć, że przepis ten nie nakłada na państwo członkowskie obowiązku zastosowania takiego zwolnienia a jedynie daje prawo do skorzystania z tej regulacji. Prawodawca polski pomimo możliwości zastosowania zwolnienia z opłat celnych postanowił jednak wprowadzić ograniczenia. Limity na przywóz paliwa z krajów trzecich bez konieczności uiszczania akcyzy, określone zostały w ustawie o podatku akcyzowym²³ i wynoszą w przypadku paliw silnikowych przewożonych w standardowych zbiornikach pojazdów silnikowych ilości nieprzekraczającej 600 litrów (art. 35 ust. 1 pkt a). Pojazdy silnikowe ciężarowe posiadają jednak zazwyczaj baki o większej pojemności, dlatego tak określony limit spotkał się z krytyką w środowisku firm zajmujących się transportem.

Na podstawie art. 35 ust. 1 pkt b wspomnianej ustawy możliwy jest również transport paliwa silnikowego w pojemnikach specjalnego przeznaczenia jednak limit jest o wiele niższy i wynosi 200 litrów na pojemnik. Przedstawiciele Polskiej Izby Paliw Płynnych słusznie zauważyli, że do końca nie wiadomo co rozumie się przez zwrot „pojemnik specjalnego przeznaczenia”, a także jaka jest dopuszczalna ilość takich pojemników. Z treści tak sformułowanego przepisu można wywnioskować, że nie musi to być jeden pojemnik, a to w konsekwencji może prowadzić do częstych nadużyć²⁴. Dodatkowo pojazd silnikowy oprócz zawartości baku może wwieźć na teren Unii paliwo silnikowe znajdujące się w karnistrze w ilości maksymalnie do 10 litrów.

Trzeba przy tym podkreślić, iż zwolnienia określone w art. 35 mają zastosowanie pod warunkiem spełnia wymogów art. 33 ust. 3-6, tj. paliwo musi być wykorzystane wyłącznie przez środek transportu, w którym zostało przywiezione, nie może być usunięte z tego środka transportu, ani magazynowane, nie może zostać odpłatnie lub nieodpłatnie odstąpione przez osobę korzystającą ze zwolnienia etc. W przypadku naruszenia warunków zwolnienia, paliwo podlega opodatkowaniu, a wysokość akcyzy określa się na zasadach ogólnych²⁵.

Zwolnienia podatkowe od paliwa powodują, że mieszkańcy terenów przygranicznych poszukują korzyści finansowych w wyjazdach za wschodnią granicę w celu zakupu tego towaru. Osoby, które regularnie wwożą paliwo w dozwolonych ilościach, a następnie wprowadzają je do obrotu w rzeczywistości prowadzą ukrytą działalność gospodarczą, która naraża budżet państwa na ogromne straty, nie tylko

²² Dyrektywy Rady 2007/74 z dnia 20 grudnia 2007 r. w sprawie zwolnienia towarów przywożonych przez osoby podróżujące z państw trzecich z podatku od wartości dodanej i akcyzy (Dz. U. L 346/6 z 29.12.2007).

²³ Ustawa z dnia 6 grudnia 2008 r. o podatku akcyzowym (Dz. U. 2011, Nr 108, poz. 626, tekst jednolity z późn. zm.).

²⁴ Pismo do Ministra Finansów dotyczące zagadnień związanych z praktycznym stosowaniem przepisów nowej ustawy o podatku akcyzowym, wystosowane przez Polską Izbę Paliw Płynnych, Warszawa 2009, KO 15/1/2009.

²⁵ Art. 8 ust. 2 pkt 1 ustawy o podatku akcyzowym stanowi, że „Przedmiotem opodatkowania akcyzą jest również: 1) użycie wyrobów akcyzowych objętych zwolnieniem od akcyzy ze względu na ich przeznaczenie albo określoną stawką akcyzy związaną z ich przeznaczeniem, jeżeli ich użycie: a) było niezgodne z przeznaczeniem uprawniającym do zwolnienia od akcyzy albo zastosowania tej stawki akcyzy lub, b) nastąpiło bez zachowania warunków uprawniających do zwolnienia od akcyzy albo zastosowania tej stawki akcyzy;

z tytułu akcyzy oraz podatku VAT, ale także innych świadczeń, do których płatnicy są zobowiązani przedsiębiorcy. Korzyści finansowe uzyskiwane z handlu paliwem przewyższają te, które mogliby uzyskać z legalnego zatrudnienia. Coraz częściej obserwuje się również zjawisko tzw. „turystyki paliwowej”. Potencjalni kupujący w tym przypadku nie wprowadzają nabytego produktu na rynek, ale przeznaczają go na własny użytek. Proceder ten jest legalny, dlatego w świadomości konsumenta surowca nie łamie on prawa. Dopiero wprowadzenie do obrotu tak nabytego paliwa bez uiszczenia należnego podatku akcyzowego i VAT kwalifikuje się jako przestępstwo.

Głównym źródłem nielegalnego paliwa nie jest jednak jego przemysł w bakach pojazdów silnikowych, ale różnice w poziomie opodatkowania różnych paliw i komponentów służących do wyrobu innych produktów. Definicje poszczególnych paliw zawarte są w art. 86 ust. 2-4 ustawy o podatku akcyzowym²⁶. O ile stawki akcyzy na benzynę (1565,00 zł/1000 litrów), olej napędowy (1196, 00 zł/1000 zł) czy biopaliwa (1196,00 zł/1000 litrów) są w miarę zbliżone to akcyza na olej opałowy, który pod względem technologicznym nie odbiega zbyt od oleju napędowego wynosi tylko 232,00 zł/1000 litrów²⁷. Ustawodawca, aby zapobiec wykorzystywaniu niektórych rodzajów oleju opałowego do napędu pojazdów silnikowych nałożył obowiązek zabarwiania go na czerwono i oznaczenia znacznikiem zgodnie z przepisami szczególnymi²⁸. Ponadto na sprzedającym olej opałowy ciąży obowiązek uzyskania od nabywcy surowca oświadczenia, że nabyte wyroby są przeznaczone do celów opałowych (osoby fizyczne nieprowadzące działalności gospodarczej), ewentualnie, że będą sprzedane z przeznaczeniem do celów opałowych (przedsiębiorcy).

Zgodnie z art. 73a Kodeksu karnego skarbowego²⁹ zmiana przeznaczenia wyrobu akcyzowego, w szczególności użycie oleju opałowego jako oleju napędowego, której następstwem jest narażenie podatku akcyzowego na uszczuplenie stanowi przestępstwo lub wykroczenie skarbowe. Sankcją karną przewidzianą za przestępstwo w typie podstawowym jest kara grzywny do 720 stawek dziennych albo kara pozbawienia wolności. Istnieje również typ uprzywilejowany tego przestępstwa, a znamieniem odróżniającym jest mała wartość podatku akcyzowego narażona na uszczuplenie. Jedyną sankcją karną w typie uprzywilejowanym jest kara grzywny do 720 stawek dziennych. Kryterium odróżniającym przestępstwo od wykroczenia wyrobu akcyzowego jest kwota narażonego na uszczuplenie podatku akcyzowego, która w przypadku wykroczenia nie przekracza ustawowego progu³⁰, pozostałe znamiona czynu zabronionego są takie same. Sprawca wykroczenia podlega karze grzywny jak za wykroczenie skarbowe.

²⁶ Paliwami silnikowymi akcyzowym są wyroby energetyczne przeznaczone do użycia, oferowane na sprzedaż lub używane do napędów silników spalinowych. Paliwami opałowymi są wyroby energetyczne przeznaczone do użycia, oferowane na sprzedaż lub używane do celów opałowych z wyłączeniem paliw silnikowych. Ostatnią grupą są biokomponenty w rozumieniu ustawy z dnia 25 sierpnia 2006 r. o biokomponentach i biopaliwach ciekłych (Dz. U. 2006, Nr 169, poz. 1199 z późn. zm.).

²⁷ Stawki opodatkowania oleju opałowego zależą m.in. od ich gęstości przy destylacji w temperaturze 15 stopni Celjusza i oznaczone są innymi kodami. Tak np. akcyza na oleje opałowe o gęstości niższej bądź równej 890 kilogramów/metr sześcienny wynosi 232 zł/1000 litrów, a o gęstości wyższej tylko 64 zł/1000 litrów. Nie wszystkie oleje opałowe są obowiązkowo barwione na czerwono, dotyczy to tylko olejów ściśle określonych w ustawie o podatku akcyzowym (art. 89 ust. 1 pkt 9,10,15).

²⁸ Rozporządzenie Ministra Finansów z dnia 20 sierpnia 2010 r. w sprawie znakowania i barwienia wyrobów energetycznych (Dz. U. 2010, Nr 157, poz. 1054).

²⁹ Ustawa z dnia 10 września 1999 r. Kodeks karny skarbowy (Dz. U. 2007, Nr 111, poz. 765, tekst jednolity z późn. zm.).

³⁰ Zgodnie z art. 53 § 3 k.k.s. „Wykroczenie skarbowe jest to czyn zabroniony przez kodeks pod groźbą kary grzywny określonej kwotowo, jeżeli kwota uszczuplonej lub narażonej na uszczuplenie należności

Regulacja ta została wprowadzona w 2005 r.³¹, a jej celem było przede wszystkim przeciwdziałanie praktykom związanym z handlem paliwami. Przedmiotem ochrony są interesy finansowe państwa oraz przestrzeganie obowiązków nakładanych przez przepisy prawa materialnego podatkowego. Czynność sprawcza polega na zmianie przez sprawcę – w użyciu wyrobu akcyzowego – przeznaczenia tego wyrobu, co powoduje uszczuplenie należności państwa z tytułu akcyzy. Określenie „w użyciu” wyrobu akcyzowego oznacza, że czynności polegające na zmianie przeznaczenia wyrobu muszą być podejmowane w związku z jego użyciem np. zbycie, nieodpłatne odstąpienie, użyczenie jak również wykorzystanie przez samego sprawcę. Przedmiotem wykonawczym może być tylko wyrób akcyzowy czyli od samego momentu wytworzenia wyrób ten podlega reżimowi ustawy o podatku akcyzowym. Nie będzie stanowiło czynu zabronionego nabycie towaru niebędącego wyrobem akcyzowym i użycie go w charakterze wyrobu akcyzowego np. oleju roślinnego do napędu pojazdu silnikowego.

Przestępczości zorganizowana coraz częściej wykorzystuje dogodne warunki do ekspansji w obszarze paliwowym. W ostatnich latach zaobserwować można wyraźne przesunięcie akcentów z drobnego, indywidualnego przemytu w stronę przestępczości zorganizowanej na dużą skalę³². Wskazuje się ponadto na relację pomiędzy nielegalnym rynkiem paliw a procederem prania brudnych pieniędzy, oszustwami podatkowymi, fałszowaniem dokumentów³³. Wpływa to negatywnie zarówno na stabilność finansową państwa, poprzez obniżenie wpływów z podatków, jak i na stosunki społeczne poprzez obniżenie jakości paliwa i idące za tym konsekwencje w postaci uszkodzeń samochodów a także obniżenie zaufania do państwa, organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości.

Rozmiary nielegalnego rynku paliw oraz formy przestępstw z nim związanych

Jak już wskazano, wartość paliw wprowadzanych nielegalnie na rynek każdego roku wynosi ok. 3 mld zł. Oznacza to stratę Skarbu Państwa spowodowaną nieuiszczonym podatkiem VAT oraz akcyzowym w wysokości 1,4 mld zł. Szacuje się, iż 4 % paliw znajdujących się na polskim rynku stanowią paliwa nielegalnego pochodzenia³⁴.

Przestępstwa związane z nielegalnym rynkiem paliw mają różnorodny charakter. Z jednej strony są to typowe przejawy przestępczości kryminalnej jak kradzież, paserstwo, przemyt. Z drugiej strony występują - wpisujące się w koncepcję *white collar crimes* E. Sutherland - czyny polegające na zaniżaniu i nieuiszczeniu ceł i podatków oraz wyłudzeniu zwrotu podatku VAT³⁵. Poniżej przedstawione zostaną najczęściej występujące formy przestępczości na rynku paliw.

a) Kradzież, kradzież z włamaniem i paserstwo paliwa

Przedmiotem wykonawczym przestępstwa określonego w art. 278 k.k. są często paliwa. *Modus operandi* kradzieży paliwa może być bardzo zróżnicowane. Najmniej

publicznoprawnej albo wartość przedmiotu czynu nie przekracza pięciokrotnej wysokości minimalnego wynagrodzenia w czasie jego popełnienia. Wykroczeniem skarbowym jest także inny czyn zabroniony, jeżeli kodeks tak stanowi”.

³¹ Ustawa z dnia 8 lipca 2005 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny skarbowy oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. 2005, Nr 178, poz. 1479).

³² K. Wiciak, *Przestępczość zorganizowana a rynek paliw płynnych*, „Przegląd Policyjny” 2004, nr 3, s. 142 i n.

³³ E.W. Pływaczewski (red.), *Przestępczość zorganizowana*, Warszawa 2011, s. 129.

³⁴ Pracodawcy Rzeczypospolitej Polskiej, *Szara strefa w sektorze wyrobów akcyzowych*, Warszawa 2012, s. 1.

³⁵ E.H. Sutherland, *White Collar Crime*, Holt, Rinehart & Winston, New York 1949.

skomplikowaną formą jest zlewanie paliwa ze zbiorników znajdujących się w magazynach, bazach materiałowych, na stacjach paliw do uprzednio przygotowanych zbiorników. Sprawca często działa pod osłoną nocy, nierzadko w porozumieniu z magazynierem lub stróżem.

Bardzo łatwą do wykrycia lecz wciąż stosowaną metodą kradzieży jest tankowanie samochodu na stacji paliw a następnie ucieczka bez dokonania zapłaty. Sprawcy usiłują zabezpieczyć się przed wykryciem demontując, zasłaniając lub używając tablic rejestracyjnych skradzionych z innych pojazdów. Jednakże montowana na większości stacji paliw telewizja przemysłowa (CCTV) odstrasza większość potencjalnych sprawców.

Popularnym wśród zawodowych kierowców sposobem nielegalnego wejścia w posiadanie paliwa jest systematyczne zlewanie paliwa z prowadzonych przez siebie ciężarówek, autobusów lub maszyn pod pozorem wyższego spalania. Sprawcy dokonują tym sposobem kradzieży na niekorzyść pracodawcy.

Rzadziej spotykaną metodą jest kradzież paliwa z cystern kolejowych. Sprawcy zrywają plomby na zaworach składów stojących na bocznicach i przepompowują paliwo do przygotowanych zbiorników. Czyn ten wypełnia znamiona przestępstwa kradzieży z włamaniem z art. 279 k.k.

Zdobyte powyższymi metodami paliwo jest zużywane na własne potrzeby lub odsprzedawane. Zakup paliwa poza stacjami paliw wypełnia znamiona przestępstwa paserstwa z art. 291 k.k.

b) Oszustwo co do gatunku i jakości paliwa

Metodą zwiększenia objętości paliwa jest dodawanie do paliw pełnowartościowych innych dodatków. Praktyka ta zwana potocznie „chrzczeniem” paliwa stosowana bywa przede wszystkim na małych, nienależących do ogólnopolskich sieci stacjach paliw. Do paliw dodawane są np. benzyny lakowe, nafta świetlna, oleje bazowe, frakcje benzynowe różnego rodzaju, etery. Konsekwencją zakupu „chrzczonego” paliwa może być uszkodzenie układu paliwowego pojazdu. Na podstawie ustawy o systemie monitorowania i kontrolowania jakości paliw Inspekcja Handlowa prowadzi kontrole wszystkich dostępnych na polskim rynku paliw³⁶. Przykładowo w 2011 r. skontrolowano 886 stacji paliw, hurtowni paliw, producentów oraz magazynujących paliwo pobierając 1019 próbek paliw. Nieprawidłowości stwierdzono w 55 próbkach co stanowi 5,40 % badanej ilości, zdecydowanie najczęściej w przypadku oleju napędowego. Sprzedaż paliwa niepełnowartościowego skutkuje odpowiedzialnością za przestępstwo oszustwa z art. 286 k.k. Podkreślić należy jednak ogólną tendencję spadkową tego typu przestępstw³⁷.

c) Wyludzenia należności Skarbu Państwa z tytułu zaniżonych lub nieuiszczonych cel i podatków

Tym zbiorczym pojęciem objąć należy różne działania, których istota sprowadza się do fikcyjnego obrotu paliwami w celu zaniżenia lub niepłacenia należności

³⁶ Ustawa z dnia 25 sierpnia 2006 r. o systemie monitorowania i kontrolowania jakości paliw (Dz. U. 2006, Nr 169, poz. 1200 z późn. zm.).

³⁷ Inspekcja Handlowa, *Wyniki kontroli jakości paliw realizowanych przez Inspekcję Handlową w 2011 r.*, Warszawa 2012.

podatkowych i celnych Skarbu Państwa oraz wyłudzenia zwrotu podatku VAT oraz akcyzy³⁸. W tym celu tworzy się łańcuchy powiązanych wzajemnie podmiotów gospodarczych, które prowadzą fikcyjny handel paliwami, tzw. przemieszczanie fakturowe. Należą do nich producenci, importerzy, dystrybutorzy, hurtownicy oraz handlarze detaliczni. Ponadto podmioty te nie wykonują obowiązków związanych z realizacją narodowego celu wskaźnikowego w biopaliwach i nie robią zapasów obowiązkowych³⁹. Najczęściej firmy takie likwiduje się po dwóch miesiącach od rozpoczęcia działalności w celu uniknięcia kontroli skarbowej. Tego typu działalności przestępczej o charakterze zorganizowanym towarzyszą takie przestępstwa jak: posługiwanie się fałszywymi dokumentami (art. 270 k.k.), podrabianie dokumentów (art. 270 k.k.), wyłudzenia poświadczenia nieprawdy (art. 272 k.k.), użycie poświadczenia nieprawdy (art. 273 k.k.). Proceder ten byłby niemożliwy bez współdziałania skorumpowanych pracowników Służby Celnej, Urzędów Skarbowych, Izb Skarbowych, Urzędów Kontroli Skarbowej, Straży Granicznej, organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości⁴⁰.

d) Wykorzystywanie niżej opodatkowanych bądź zwolnionych z podatku akcyzowego olejów: opałowego i żeglugowego do napędu pojazdów silnikowych

Konsekwencją zróżnicowanych stawek podatku akcyzowego na różne rodzaje oleju generują działania przestępcze polegające na zmianie przeznaczenia paliwa. Najczęściej polega to na wykorzystywaniu produktów naftowych o niższych parametrach jakościowych i zwolnionych z podatku akcyzowego do napędu pojazdów silnikowych. Typowym przykładem jest tankowanie samochodów olejem opałowym⁴¹. W celu zapobieżenia takim praktykom ustawodawca wprowadził obowiązek barwienia oleju opałowego zgodnie z zasadami określonymi w Rozporządzeniu Ministra Finansów z dnia 20 sierpnia 2010 r. w sprawie znakowania i barwienia wyrobów energetycznych. W Polsce jako marker fiskalny stosuje się nieusuwalny znacznik Solvent Yellow-124 (Euromarker). Do barwienia oleju opałowego wykorzystuje się barwnik Solvent 164 lub Solvent Red 19 natomiast do oleju żeglugowego Solvent Blue 35⁴². Znakowanie i barwienie umożliwia wizualną identyfikację celu jakiemu ma dane paliwo służyć a co za tym idzie określa wysokość stawki akcyzy. Niedopełnienie obowiązków związanych

³⁸ Najbardziej jaskrawym przykładem tego typu procederu były tzw. „afery paliwowe” z 2002 i 2007 r.

³⁹ Narodowy Cel Wskaźnikowy to minimalny udział biokomponentów i innych paliw odnawialnych w ogólnej ilości paliw ciekłych i biopaliw ciekłych zużywanych w ciągu roku kalendarzowego w transporcie, liczony według wartości opałowej (art. 2 ust.1 pkt 24 ustawy z 25 sierpnia 2006 r. o biokomponentach i biopaliwach ciekłych (Dz. U. 2006, Nr 169, poz.1199).

Zgodnie z art. 63. ustawy z 16 lutego 2007 r. o zapasach ropy naftowej, produktów naftowych i gazu ziemnego oraz zasadach postępowania w sytuacjach zagrożenia bezpieczeństwa paliwowego państwa i zakłóceń na rynku naftowym (Dz. U. 2007, Nr 52, poz. 343):

Karze pieniężnej podlega ten, kto:

- 1) nie dopełnia obowiązku tworzenia i utrzymywania zapasów obowiązkowych, o którym mowa w art. 5 lub 24, w przewidzianym terminie i wymaganej ilości;
- 2) obniża ilości zapasów obowiązkowych poniżej poziomu określonego w ustawie;
- 3) utrzymuje, w ramach zapasów obowiązkowych, paliwa lub gaz ziemny niespełniające wymagań jakościowych obowiązujących na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, z zastrzeżeniem art. 3 ust. 7; (...).

⁴⁰ W. Mądrzejowski, *Przestępczość zorganizowana. System zwalczania*, Warszawa 2008, s. 53.

⁴¹ Olej opałowy otrzymywany jest przez rafinację ropy naftowej i składa się z węglowodorów o 14-20 atomach węgla: C₁₄H₂₈, C₁₅H₃₀, C₁₆H₃₂, C₁₇H₃₄, C₁₈H₃₆, C₁₉H₃₈, C₂₀H₄₀. Przeznaczony jest do celów grzewczych jako paliwo do kotłów olejowych.

⁴² K. Feldo, *Ustawa o podatku akcyzowym. Komentarz*, Warszawa 2007, s. 405.

z oznaczeniem wyrobów akcyzowych pociąga za sobą odpowiedzialność z art. 66 i 68 k.k.s. Analogiczna do oleju opałowego sytuacja dotyczy paliwa żeglugowego, które na podstawie art. 32 ust 1 pkt 2 jest zwolnione od podatku akcyzowego⁴³. Paliwa takie stanowią pełnowartościowe paliwo dla mniej wymagających użytkowników pojazdów lecz zgodnie z art. 73a k.k.s. zmiana przeznaczenia wyrobu akcyzowego, w szczególności użycie oleju opałowego jako oleju napędowego stanowi przestępstwo lub wykroczenie skarbowe. Również na sprzedawcę oleju opałowego nałożony jest obowiązek uzyskania od nabywcy oświadczenia, że nabywane wyroby są przeznaczone do celów opałowych lub będą sprzedane z przeznaczeniem do celów opałowych, uprawniających do stosowania niższych stawek akcyzy (art. 89 pkt 5 ustawy o podatku akcyzowym).

e) Stosowanie do napędu pojazdów silnikowych biopaliw bez uiszczenia należnego podatku akcyzowego

Konstrukcja silnika diesla umożliwia zastosowanie jako paliwa tzw. „biopaliw”. Zasady ich wytwarzania i wykorzystania określa ustawa o biokomponentach i biopaliwach ciekłych⁴⁴. Na polskim rynku paliw dostępny jest tzw. „biodiesel”, od którego odprowadzana jest akcyza w wysokości 1196,00 zł/1000 litrów⁴⁵. Natomiast olej rzepakowy, rzepikowy lub gorczycowy oraz ich frakcje, nawet rafinowane, ale niemodyfikowane chemicznie – jeżeli są przeznaczone do celów opałowych lub napędowych znajdują się w wykazie wyrobów akcyzowych (poz. 8, kod CN 1514). Stosowanie olejów roślinnych oraz estrów wyższych kwasów tłuszczowych jako oleju napędowego stanowi uszczuplenie należności podatkowych Skarbu Państwa jednakże nie skutkuje odpowiedzialnością karnoskarbową z art. 73a k.k.s.⁴⁶.

⁴³ Do paliwa żeglugowego zalicza się paliwa pozostałościowe (nazwy handlowe: *IFO - Intermediate Fuel Oil*) oraz paliwa destylacyjne (nazwy handlowe: *MGO - Marine Gas Oil* i *MDO - Marine Diesel Oil*). Pierwsze to najczęściej mieszanki mazutów z lekkimi frakcjami (*cutterami*), których udziałem reguluje się jakość produktu wynikowego pod kątem jego najważniejszego parametru – lepkości kinematycznej. W drugiej grupie znajdują się produkty tzw. czyste. Z paliw tych, produktem tzw. jasnym (kolor wg skali ASTM <2,5NPA) jest *MGO*. To właśnie ten towar jest najbardziej podobny do oleju napędowego. Zdarza się jednak, że również paliwo *MDO* występuje jako produkt *C&B (clear and bright)*. Zob. K. Maślak, *Zapomniane paliwo żeglugowe*, „Paliwa płynne” 2012, nr 6.

⁴⁴ Ustawa z dnia 25 sierpnia 2006 r. o biokomponentach i biopaliwach ciekłych (Dz. U. 2006, Nr 169, poz. 1199 z późn. zm.).

⁴⁵ Jest to paliwo odnawialne, produkowane z olejów roślinnych (głównie z oleju rzepakowego), przeznaczone dla pojazdów z silnikiem diesla. Spełnia wymagania określone w normie PN-EN 14214 obowiązującej zarówno w Polsce jak i w innych krajach Unii Europejskiej. Można je stosować jako samoistne paliwo lub w mieszaninie z konwencjonalnym olejem napędowym, http://www.e-biopaliwa.pl/co_to_jest_bio100 (dostęp 23.06.2012 r.).

⁴⁶ Jak zauważa K. Feldo: „wprowadzenie do ustawodawstwa otwartej definicji paliw silnikowych i olejów opałowych ma służyć możliwości opodatkowania akcyzą również tych wyrobów, które do celów napędowych lub opałowych nie powinny być wykorzystywane, ale które w praktyce celom tym służą”. (K. Feldo, *op. cit.*, s. 383-384. Trafnie przyjmuje L. Wilk, iż: „przedmiotem wykonawczym przestępstwa skarbowego z art. 73a może być tylko wyrób od początku wyprodukowany jako akcyzowy, a nie nabycie towaru niebędącego wyrobem akcyzowym i użycie go w charakterze wyrobu akcyzowego, np. zakupienie oleju roślinnego nieoferowanego jako środek napędowy i użycie go do celu napędowego (L. Wilk, J. Zagrodnik, *Kodeks karny skarbowy. Komentarz*, Warszawa 2007, SIP Legalis). Zgodzić należy się z poglądem A. Bartosiewicza, że „Przedmiotem wykonawczym czynności sprawczych przestępstwa skarbowego z art. 73a jest wyrób akcyzowy. Wydaje się, że wyrób ten musi zostać od początku nabyty (wyprodukowany) jako wyrób akcyzowy. Nabycie towaru niebędącego wyrobem akcyzowym i użycie go w charakterze wyrobu akcyzowego nie jest wypełnieniem znamion tego czynu zabronionego. Przykładowo zatem zakupienie olejów roślinnych nieoferowanych przez nabywcę jako środki napędowe i użycie ich do celów napędowych nie jest wypełnieniem znamion czynu zabronionego. Mamy tutaj do czynienia co prawda ze zmianą użycia towaru powodującą narazienie podatku akcyzowego na uszczuplenie, jednakże nie jest to zmiana przeznaczenia wyrobu akcyzowego. Nie ma w tym

f) Nielegalna produkcja paliw - blendowanie

Wytworzenie paliwa możliwe jest poprzez tzw. „blendowanie” komponentów służących także do wyrobu innych produktów chemicznych⁴⁷. Zgodnie z ustawą Prawo energetyczne działalność polegająca na komponowaniu paliw z olejów bazowych i komponentów wymaga koncesji⁴⁸. Do mieszania używa się min. półprodukt paliwowy P-119 N, frakcje C9, frakcje C7, toluen, benzen, naftę – zmywacz antykor, naftę kosmetyczną, naftę do prymosów, naftę oświetleniową, MTBE, izopentan, oleje bazowe (SAE 10, SAE 20), ropę kopalnianą, komponent A2, komponent B6, komponent K1, benzynę lakową, benzynę ekstrakcyjną, benzynę apteczną, rozpuszczalniki, olej płuczkowy, frakcje toluenowe, aromaton, farbasol⁴⁹. Sprowadzane są one z Ukrainy, Białorusi, Niemiec lub kupowane w rodzimych rafineriach gdyż produkty te, po założeniu działalności gospodarczej, można kupić bez jakichkolwiek zezwoleń. Mieszania dokonuje się w opuszczonych bazach paliwowych i magazynach należących poprzednio do PGR-ów, wojska, zakładów chemicznych lub nowych, budowanych specjalnie do tego celu. Ten dość skomplikowany proces wymaga zatrudnienia chemika z doświadczeniem w branży paliwowej. Sprawca popełnia przestępstwo lub wykroczenie skarbowe zmiany przeznaczenia produktu akcyzowego (art. 73 k.k.s.) jak również przestępstwo oszustwa (art. 286 k.k.) na niekorzyść kupującego paliwo polegające na wprowadzeniu w błąd osoby, która kupuje taki produkt jako pełnowartościowy⁵⁰.

g) Odbarwianie oleju opałowego

Prostsza i jednocześnie opłacalną, a co za tym idzie częściej stosowaną metodą jest odbarwianie oleju opałowego. Przypomnieć należy, iż stawka akcyzy na olej napędowy wynosi 1196,00 zł/1000 litrów a na olej opałowy 232,00 zł/1000 litrów. Oczyszczanie oleju opałowego i sprzedaż go jako oleju napędowego pozwala na uzyskanie dochodu z różnicy w cenie pomiędzy surowcem specjalnego przeznaczenia, a opodatkowanym stawką standardową. Usunięcie barwnika można uzyskać metodą kwasową przy użyciu kwasu siarkowego i neutralizującego wapna gaszonego lub metodą bezkwasową poprzez sorpcję z wykorzystaniem ziemi bielącej i sit molekularnych⁵¹. Niezbędnym wyposażeniem są również filtry i pompy. Odbarwienie cysterny oleju zajmuje ok. jednej godziny. Odbarwialnie zlokalizowane są najczęściej w opuszczonych magazynach, na małych stacjach paliw lecz zdarzają się również mobilne linie technologiczne zainstalowane w naczepach samochodów ciężarowych. Odbarwiony tym sposobem olej opałowy wprowadza się na rynek poprzez łańcuch firm-słupów lub sprzedaje bezpośrednio jako olej napędowy. W tym przypadku sprawca ponosi odpowiedzialność z art. 73a k.k.s. oraz art. 286 k.k.⁵².

przypadku bowiem "zmiany przeznaczenia w użyciu wyrobu akcyzowego", lecz następuje "zmiana użycia towaru, na skutek czego towar staje się wyrobem akcyzowym" (A. Bartosiewicz, R. Kubacki, *Kodeks karny skarbowy, Przestępstwa i wykroczenia podatkowe i dewizowe*, Warszawa 2010, SIP Legalis).

⁴⁷ Z języka angielskiego – *blending* – oznacza mieszanie.

⁴⁸ Ustawa z dnia 10 kwietnia 1997 r. Prawo energetyczne (Dz. U. 1997, Nr 153, poz. 1504 z późn. zm.).

⁴⁹ K. Wiciak, *Przestępczość zorganizowana a rynek paliw płynnych*, „Przegląd Policyjny” 2004, nr 3, s. 144.

⁵⁰ Jest to czyn przepołowiony za pomocą kryterium tzw. ustawowego progu, tzn. gdy niepobrany podatek akcyzowy nie przekracza tego progu, czyn stanowi wykroczenie skarbowe.

⁵¹ I. Skręt, *Wprowadzanie do obrotu odbarwionego oleju opałowego*, Warszawa 2007.

⁵² Art. 73a stanowi precedensową dla prawa karnego skarbowego kryminalizację zastępczą mającą na celu przeciwdziałanie używaniu oleju opałowego jako oleju napędowego w związku ze zróżnicowania stawek akcyzy

h) Sprzedaż na stacjach paliw LPG, poza ewidencją, gazu przeznaczonego na cele grzewcze

Odrębną problematykę stanowią oszukańcze praktyki w zakresie handlu gazem płynnym⁵³. Nieprawidłowości w obrocie gazem płynnym obejmują sprzedaż na stacjach gazu przeznaczonego na cele opałowe, który jest zwolniony od podatku akcyzowego, w charakterze LPG paliwa do samochodów. Na podstawie fałszywych dowodów i oświadczeń tworzy się dokumentację potwierdzającą sprzedaż gazu podmiotom zużywającym go na cele grzewcze, w szczególności na cele przemysłowe. W przypadku osób fizycznych przygotowuje się oświadczenia osób nieistniejących (tzw. słupy) oraz paragony z kasy fiskalnej, które nie zawierają żadnych danych dotyczących nabywającego. W przypadku przedsiębiorstw prowadzących działalność w ramach, której jest zużywany gaz do celów grzewczych (np. suszarnie, piekarnie) są to oświadczenia zawierające nieprawdę oraz faktury VAT, które są ewidencjonowane w kosztach działalności przez wskazanych nabywców, którzy jednocześnie na ich podstawie dokonują rozliczeń podatku naliczonego VAT. W rzeczywistości gaz jest przewożony bezpośrednio do stacji LPG i sprzedawany poza ewidencją. Skala zjawiska jest znaczna gdyż Polska jest drugim krajem na świecie pod względem liczby aut z instalacjami LPG (2,5 mln.)⁵⁴. Zgodnie z raportem Polskiej Organizacji Gazu Płynnego szara strefa w 2005 r. obejmowała ok. 6% rynku w zakresie obrotu gazem płynnym w kraju⁵⁵. Sprzedaż gazu przeznaczonego na cele opałowe jako paliwo do samochodów stanowi przestępstwo lub wykroczenie skarbowe zmiany przeznaczenia wyrobu akcyzowego z art. 73a k.k.s.

i) Przemyt paliwa

Przemyt to przestępcza działalność polegająca na przewożeniu przez granicę (importie i eksporcie) towarów bez zezwolenia i zgłoszenia właściwym organom. Przesłanką przemytu jest najczęściej chęć uchylecia się od zapłacenia cła i in. związanych z tym zobowiązań publiczno-prawnych danin (VAT, akcyza) lub przywóz (wywóz) towarów zakazanych przez prawo. Ze względu na cenę przywóz paliwa jest opłacalny jedynie z państw znajdujących się poza UE (Rosja, Białoruś, Ukraina). Wykrywalność przemytu paliw kształtuje się na stosunkowo niskim poziomie⁵⁶. Na potrzeby drobnego przemytu samochody są specjalnie przebudowywane i przystosowywane. Najczęściej stosowanym do przemytu przez tzw. „mrówki” pojazdem bez przeróbek, z uwagi na zbiornik paliwa liczący 100 l., jest VW Passat.

na te produkty. Przepis art. 73a został dodany do k.k.s. nowelizacją kodeksu z dnia 28 lipca 2005 r. (Dz. U. 2005, Nr 178, poz. 1479).

⁵³ LPG – z ang. *Liquefied Petroleum Gas* czyli gaz skroplony, propan butan, gazol, mieszanina propanu i butanu. Używany jest jako gaz, ale przechowywany w pojemnikach pod ciśnieniem jest cieczą. CNG – z ang. *Compressed Natural Gas*) jest to paliwo – gaz ziemny w postaci sprężonej do ciśnienia 20-25 MPa. Służy do napędu pojazdów silnikowych zarówno z zapłonem iskrowym jak i z samoczynnym.

⁵⁴ Gaz CNG jest znacznie mniej popularny. W Polsce jeździ ok. 2200 pojazdów napędzanych tym paliwem a liczba punktów tankowania wynosi 48.

⁵⁵ Ministerstwo Finansów, *Informacja o funkcjonowaniu szarej strefy w polskiej gospodarce i przeciwdziałaniu jej przez służby skarbowe*, Warszawa 2006.

⁵⁶ W 2009 r. funkcjonariusze Służby Celnej ujawili 4,8 mln litrów przemycanego paliwa a w 2010 r. 8,1 mln litrów (Ministerstwo Finansów, „Biuletyn Statystyczny Służby Celnej” 2010 i 2011 r.).

Pewną odmianą quasi przemytu jest praktyka litewskich firm transportowych, które stosują taktykę polegającą na wjeździe do Polski TIR-ów z pełnym bakiem paliwa, które zaraz po przekroczeniu granicy jest nielegalnie odsprzedawane. Następnie kierowca tankuje na polskiej stacji paliw olej napędowy tylko po to by właściciel przedsiębiorstwa mógł ubiegać się o zwrot VAT w Polsce.

Z Litwą związana jest również kolejna metoda omijania przepisów celnych. Zgodnie z art. 35 ust. 1 pkt 1a ustawy o podatku akcyzowym zwalania się od akcyzy import paliw silnikowych przewożonych w standardowych zbiornikach w ilości nieprzekraczającej 600 litrów na pojazd⁵⁷. Jednakże ograniczenia takiego nie przewiduje prawo litewskie. W związku z tym TIR-y lub autokary jadące z Białorusi z ilościami paliwa znacznie przekraczającymi 600 litrów przejeżdżają przez Litwę i paliwo wprowadzone w ten sposób na unijny obszar celny przewożą legalnie do Polski. Na skutek podniesienia limitów wwozowych z 200 do 600 litrów stacje paliw na ścianie wschodniej zanotowały spadek obrotów w wysokości 50-80 %⁵⁸.

Możliwości przeciwdziałania nielegalnemu rynkowi paliw

W literaturze przedmiotu przyjmuje się, iż na przeciwdziałanie (profilaktykę) przestępczości składają się zarówno działania uprzedzające, zapobiegające jak i następcze, zwalczające⁵⁹. Negatywnie należy ocenić fakt, iż w praktyce polskiej dominuje podejście do wszelkiej nielegalnej działalności oparte na zwalczaniu a nie zapobieganiu. Uwaga ta odnosi się również do nielegalnego rynku paliw. Przeciwdziałanie „szarej strefie” powinno odbywać się równocześnie w obszarze: legislacyjnym, działań służb wyspecjalizowanych w zwalczaniu patologii w obrocie gospodarczym oraz polityki gospodarczej i społecznej państwa. Ze względu na rozmiar i charakter współczesnej przestępczości ekonomiczno-finansowej w walce z nią często zawodzi klasyczna profilaktyka kryminalistyczna⁶⁰. W związku z tym przeciwdziałanie temu zjawisku powinno być oparte na profilaktyce kryminologicznej⁶¹.

W aspekcie prawodawstwa wskazać należy przede wszystkim na regulacje Kodeksu karnego skarbowego. Podstawę prawną odpowiedzialności karnoskarbowej na rynku paliw stanowią w szczególności art. 73 i 73a k.k.s. Ponadto kodeks ten przewiduje liczne instrumenty służące zwalczaniu przestępczości zorganizowanej m. in. w obszarze nielegalnego rynku paliw. Wskazać należy tu na nadzwyczajne obostrezenie kary za popełnienie przestępstwa skarbowego w zorganizowanej grupie lub związku mającym na celu popełnienie przestępstwa skarbowego (art. 37 §1 pkt 5 k.k.s.), wyłączenie możliwości zastosowania instytucji dobrowolnego poddania się odpowiedzialności przez sprawcę, który popełnił przestępstwo skarbowe działając w zorganizowanej grupie lub

⁵⁷ Tak duże zbiorniki paliwa posiadają jedynie TIR-y i autokary.

⁵⁸ Ministerstwo Gospodarki, Wybrane problemy sektora paliwowego, Warszawa 2012, s. 5.

⁵⁹ E.W. Pływaczewski (red.), *Przestępczość zorganizowana*, Warszawa 2011, s. 174.

⁶⁰ Profilaktyka kryminalistyczna to zespół metod i środków mających na celu uniemożliwienie albo utrudnienie dokonania przestępstwa poprzez bezpośrednie działania organów ścigania karnego, instytucji państwowych i społecznych jak i obywateli, w celu niedopuszczenia do konkretnego przestępstwa (B. Hołyst, *Kryminologia*, Warszawa 2007, s. 1259-1260).

⁶¹ Profilaktyka kryminologiczna obejmuje wcześniejsze stadia genezy i etiologii czynu przestępczego operując metodami z zakresu psychologii i pedagogiki społecznej w celu pozytywnego ukierunkowania aktywności ludzkiej, usuwania zagrożeń oraz wywarcia wpływu na zmianę ujemnych postaw i tendencji (B. Hołyst, *op. cit.*, Warszawa 2007, s. 1262).

związku mającym na celu popełnienie przestępstwa skarbowego (art. 17 § 2 k.k.s. w zw. z art. 37 § 1 pkt 5 k.k.s.), wyłączenie zastosowania instytucji czynnego żalu wobec sprawcy, która zorganizował grupę albo związek mający na celu popełnienie przestępstwa skarbowego albo taką grupą lub związkiem kierował, chyba że zawiadomienia, o którym mowa w § 1, dokonał ze wszystkimi członkami grupy lub związku (art. 16 § 6 k.k.s.), wyłączenie możliwości zastosowania instytucji warunkowego zawieszenia wykonania kary wobec sprawcy, który popełnia przestępstwo skarbowe, działając w zorganizowanej grupie albo w związku mającym na celu popełnienie przestępstwa skarbowego (art. 36 § 5 k.k.s.). Ponadto Kodeks karny w art. 258 przewiduje ogólne zasady odpowiedzialności za udział w związku lub grupie przestępczej.

Niewątpliwie funkcję prewencji generalnej spełniają środki karne przewidziane przez k.k.s., w szczególności te o charakterze finansowym jak: przepadek przedmiotów, ściągnięcie równowartości pieniężnej przepadku przedmiotów, przepadek korzyści majątkowej, ściągnięcie równowartości pieniężnej przepadku korzyści majątkowej (art. 22 § 2 pkt 2,3,4,4a k.k.s.)⁶².

Kluczową rolę w zwalczaniu przestępczości związanej z nielegalnym rynkiem paliw jest utrudnienie legalizacji korzyści pochodzących z działalności przestępczej. Służyć mają temu przepisy ustawy o przeciwdziałaniu praniu brudnych pieniędzy i finansowaniu terroryzmu⁶³.

Podstawową strategią ograniczenia „szarej strefy” w obrocie paliwami jest wyeliminowanie bodźca jakim jest opłacalność procederu. Znaczące różnice w stawkach podatkowych pomiędzy np. olejem napędowym i olejem opałowym implikują nadużycia. Rozwiązaniem ograniczającym występowanie nieprawidłowości w obrocie wyrobami akcyzowymi w omawianej grupie wyrobów byłoby zrównanie stawek akcyzy z równoczesnym wprowadzeniem systemu zwrotów zapłaconej akcyzy po udokumentowaniu, że zostały one wykorzystane zgodnie z ich przeznaczeniem⁶⁴.

W aspekcie instytucjonalnym istotne jest tworzenie skutecznych mechanizmów kontroli, ścigania i karania podmiotów działających w szarej strefie, w tym doskonalenie form pracy służb skarbowych i celnych.

W Polsce służby państwowe zwalczające nielegalny obrót paliwami można podzielić na dwie kategorie: organy finansowe (Służba Celna i Kontrola Skarbowa) oraz organy niefinansowe (Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Policja, Centralne Biuro Śledcze, Straż Graniczna, Centralne Biuro Antykorupcyjne oraz Żandarmeria Wojskowa). Zdecydowanie negatywnie należy ocenić fakt, iż służba najefektywniejsza w zwalczaniu nielegalnego obrotu paliwem jaką jest Służba Celna nie posiada takich uprawnień dochodzeniowo-śledczych jak: wykorzystywanie osobowych źródeł informacji, kontrolowana przesyłka, infiltracja grup przestępczych, prowokacja, podsłuch.

Równocześnie powinny być wprowadzone zmiany legislacyjne w celu wzmocnienia kontroli rynku paliw. Zwiększenie uprawnień do kontroli upoważnionym jednostkom kontrolnym poprzez np. objęcie podmiotów odprzedających i zużywających paliwa rygiem szczególnego nadzoru podatkowego (kontrolę obrachunkowe zapasów,

⁶² Szerzej na ten temat: D. Potakowski, S. Lelental (red.), *Pozbawienie sprawców korzyści uzyskanych w wyniku przestępstwa*, Szczytno 2004.

⁶³ Ustawa z dnia 16 listopada 2000 r. o przeciwdziałaniu praniu brudnych pieniędzy i finansowaniu terroryzmu (Dz. U. 2010, Nr 46, poz. 276, tekst jednolity z późn. zm.).

⁶⁴ Na fakt, iż znaczne różnice w stawkach podatku akcyzowego na paliwa stanowią silną motywację do popełniania oszustw podatkowych wskazuje się wyraźnie w: Najwyższa Izba Kontroli, *Informacja o wynikach kontroli opodatkowania paliw ciekłych*, Warszawa 2008.

urzędowe sprawdzenie, prowadzenie ewidencji ilościowej, weryfikacja oświadczeń nabywców o przeznaczeniu wyrobów itp.).

W aspekcie społeczno-gospodarczym główną przyczyną wpływającą na rozwój „szarej strefy” w obrocie paliwami jest polityka fiskalna państwa zmierzająca do zwiększenia dochodów z podatku akcyzowego. W cenie benzyny wynoszącej 5,85 zł aż 3,01 zł (51,5 %) wynoszą należności wobec Skarbu Państwa⁶⁵.

Istotną rolę odgrywać powinna także edukacja społeczeństwa poprzez uświadamianie ścisłej zależności pomiędzy ciężarami ponoszonymi przez obywateli na rzecz państwa, a wykonywaniem funkcji państwa takich jak oświata, opieka zdrowotna, wymiar sprawiedliwości, bezpieczeństwo, itp. oraz faktu, że poszkodowanymi istnieniem szarej strefy jest nie tyle państwo ale wszyscy obywatele, w szczególności rzetelni podatnicy. Wiele pozostawia również do życzenia znajomość przepisów podatkowych i karnoskarbowych.

W obszarze nielegalnego rynku gazu płynnego w celu wyeliminowania nieprawidłowości w obrocie postuluje się objęcie prawną kontrolą metrologiczną liczniki sumujące sprzedaż gazu płynnego przez dystrybutorów na stacjach paliw z jednoczesnym zintegrowaniem tych liczników z kasami rejestrującymi (fiskalnymi). Kontrola liczników sumarycznych zainstalowanych w dystrybutorach i sprzężonych z kasą fiskalną pozwoliłaby określić ilość sprzedanego gazu do celów napędowych gdyż napełnienie zbiornika pojazdu może nastąpić tylko za pomocą odmierzaczy. Kontrola ewidencji sprzedaży za pomocą liczników sumarycznych i kas fiskalnych przez porównanie z ilością gazu dostarczonego do stacji na podstawie dokumentów zakupu, pozwoliłoby na pełną kontrolę obrotu w sytuacji gdy opodatkowany akcyzą jest tylko gaz do napędu pojazdów. Bezpośrednia kontrola liczników sumarycznych zainstalowanych w dystrybutorach sprzężonych z kasą fiskalną uczyniłaby bezcelowym przelewaniem gazu z butli lub wprowadzeniem gazu na cele zwolnione (bez podatku akcyzowego) do stacji LPG. Cały obrót gazem płynnym byłby wówczas zarejestrowany na licznikach sumarycznych. Działania w tym kierunku podjęte zostały już przez Ministerstwo Finansów we współpracy z Ministerstwem Gospodarki.

Zarówno w literaturze ekonomicznej jak i prawniczej podkreśla się, iż zjawisko „szarej strefy” można jedynie ograniczyć a nie całkowicie zlikwidować. Wobec rosnących nieustannie cen paliw w Polsce istnieją podstawy do sformułowania diagnozy, iż nielegalny rynek paliw będzie się rozwijał.

Streszczenie:

Artykuł niniejszy poświęcony jest problematyce nielegalnego obrotu paliwami. Autorzy analizują etiologię zjawiska, jego skalę i formy, a także możliwości przeciwdziałania. Rozważania prowadzone są w oparciu o przepisy ustawy o akcyzie i kodeksu karnego skarbowego. Przedstawiono zostały prawne, ekonomiczne i społeczne skutki szarej strefy w sektorze paliw. Zaprezentowano formy przestępstw związanych z nielegalnym rynkiem paliw wraz z ich prawnokarną oceną. Zaproponowano legislacyjne, instytucjonalne i społeczno-gospodarcze możliwości przeciwdziałania nielegalnemu rynkowi paliw.

⁶⁵ W 2012 r. struktura kosztów 1 litra paliwa kształtowała się następująco: 1) benzyna Pb 95: rafineria-2,75 zł., opłata paliwowa- 0,10 zł., akcyza-1,57 zł, VAT-1,03 zł., opłaty około podatkowe-0,31 zł., prowizja dla banku za obrót bezgotówkowy-0,12; 2) olej napędowy ON: rafineria-2,85 zł., opłata paliwowa- 0,25 zł., akcyza-1,20 zł, VAT-1,03 zł., opłaty około podatkowe-0,31 zł., prowizja dla banku za obrót bezgotówkowy-0,12.

Słowa kluczowe:

paliwa, benzyna, olej napędowy, gaz płynny, szara strefa, podatek akcyzowy

Title:

Illegal fuel market in Poland

Summary:

The article is devoted to an issue of illegal trade in fuel. The authors analyze etiology of this phenomenon as well as scale, forms and possibilities of counteraction. Moreover, the legal, economic and social effects of black fuel market were described. The considerations are based on Excise Tax Act and Penal Fiscal Code. Forms of crimes associated with illegal fuel market were presented along with their legal evaluation. In conclusions, the legislative, institutional and socio-economic are proposed as the postulate *de lege ferenda*.

Keywords:

fuel, petrol, diesel, liquefied petroleum gas, black market, excise tax

Mgr Bartłomiej Gadecki
Prokurator
Prokuratury Rejonowej
Olsztyn-Północ w Olsztynie

ROZDZIAŁ XX

Nielegalny rynek dzieł sztuki

Pojęcie dzieła sztuki, zabytku i dobra kultury

Omówienie problematyki nielegalnego rynku dzieł sztuki wymaga wyjaśnienia podstawowych pojęć takich jak dzieło sztuki, zabytek i dobro kultury.

Pojęcie „dzieło sztuki” nie jest zdefiniowane w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami¹ (dalej - ustawa o o.z. i o.n.z.), choć ustawa wskazuje, iż ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania, zabytki ruchome będące w szczególności „dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej” (art. 6 ust. 1 pkt 2 lit. a) oraz „wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi” (art. 6 ust. 1 pkt 2 lit. g), a także zabytki archeologiczne będące w szczególności relikdami działalności artystycznej (art. 6 ust. 1 pkt 3 lit. d).

Można uznać, że dzieło sztuki jest takim odtworzeniem rzeczy, bądź konstrukcją form, bądź wyrażeniem przeżyć, jednakże tylko takim odtworzeniem, taką konstrukcją, takim wyrazem, jakie są zdolne zachwycać, bądź wzruszać, bądź wstrząsać².

Pojęcie zabytku mieści się w art. 3 pkt 1 ustawy o o.z. i o.n.z., który definiuje zabytek jako nieruchomość lub rzecz ruchomą, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową. W art. 3 ustawy o o.z. i o.n.z. zawarte są również definicje legalne zabytku nieruchomego (jest to nieruchomość, jej część lub zespół nieruchomości, o których mowa w art. 3 pkt 1 ustawy o o.z. i o.n.z.), zabytku ruchomego (jest to rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, o których mowa w art. 3 pkt 1 ustawy o o.z. i o.n.z.), zabytku archeologicznego (jest to zabytek nieruchomy, będący powierzchniową, podziemną lub podwodną pozostałością egzystencji i działalności człowieka, złożoną z nawarstwień kulturowych i znajdujących się w nich wytworów bądź ich śladów albo zabytek ruchomy, będący tym wytworem).

Pojęcie „dobro kultury” stanowiło podstawową kategorię zawartą w nieobowiązującej już ustawie z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury³. W artykule. 2 definiowano je jako każdy przedmiot ruchomy lub nieruchomy, dawny lub współczesny, mający znaczenie dla dziedzictwa i rozwoju kulturalnego ze względu na jego wartość historyczną, naukową lub artystyczną. Termin „dobro kultury” jest jednak

¹ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. 2003, Nr 162, poz. 1568 z późn. zm.).

² W. Tatariewicz, *Definicja sztuki*, [w:] P. Skubiszewski (red.), *Wstęp do historii sztuki. Przedmiot – metodologia – zawód, t. I*, Warszawa 1973, s. 37.

³ Ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury (Dz. U. 1962, Nr 10, poz. 48 z późn. zm.). Pierwotna nazwa ustawy brzmiała „o ochronie dóbr kultury i o muzeach”, jednakże art. 35 ustawy z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (Dz. U. 1997, Nr 5, poz. 24 z późn. zm.) stanowił, że w tytule ustawy o ochronie dóbr kultury i o muzeach skreśla się wyrazy „i o muzeach”.

dalej powszechnie stosowany, bowiem pozwala zawrzeć w sobie nie tylko zabytki, a więc dobra kultury pozostawione nam przez przodków, ale także dobra kultury współcześnie powstające⁴.

Rozpatrując relacje pomiędzy ww. pojęciami, należy wskazać, iż zabytek może być dziełem sztuki, ale nie musi nim być⁵. Z kolei dzieła sztuki są dobrami kultury.

Rekapitulując można zatem zauważyć, że dzieła sztuki mogą być zabytkami, jednakże istnieją także dzieła sztuki, które zabytkami nie są (np. dzieła sztuki współczesnej). Natomiast dzieła sztuki będące zabytkami oraz te, które zabytkami nie są, są dobrami kultury.

Definicja nielegalnego rynku dzieł sztuki

Zarówno ustawa o o.z. i o.n.z., jak i Kodeks karny⁶ nie używają pojęcia „nielegalny rynek dzieł sztuki”.

Prima facie wydawałoby się, że nielegalny rynek dzieł sztuki to rynek, na którym dokonuje się obrotu dziełami sztuki pochodzącymi z kradzieży. Jednakże taka definicja pojęcia „nielegalny rynek dzieł sztuki” nie będzie obejmowała przypadków, gdy sprzedawane są dzieła sztuki pochodzące z przestępstw przywłaszczenia, wymuszenia rozbójniczego itp. Chcąc by definicja obejmowała wszystkie przypadki, których przedmiotem transakcji są dzieła sztuki utracone przez prawowitego właściciela można zaproponować sformułowanie „nielegalnie pozyskanie”. Określenie to nie odnosi się do konkretnego przestępstwa, na skutek którego dzieło sztuki jest utracone przez prawowitego właściciela. Zatem nielegalny rynek dzieł sztuki to rynek, gdzie dokonywane są transakcje, których przedmiotem są nielegalnie pozyskane dzieła sztuki. Jednak taka definicja nie obejmuje kwestii związanych z występowaniem w obrocie sfalszowanych dzieł sztuki. Trzeba odnotować jako *notorium*, że na rynku dzieł sztuki pojawiają się podrobione lub przerobione dzieła sztuki. Definicja nielegalnego rynku dzieł sztuki powinna uwzględnić fakt, że w obrocie pojawiają się falsyfikaty. Zapewnienie autentyczności znajdujących się w obrocie dzieł sztuki jest jednym z głównych celów ochrony dzieł sztuki. Uwzględniając kwestię występowania fałszywych dzieł sztuki w obrocie, trzeba zmodyfikować zaproponowaną wcześniej definicję nielegalnego rynku dzieł sztuki i przyjąć, że nielegalny rynek dzieł sztuki to rynek, gdzie dokonuje się obrotu nielegalnie pozyskanymi lub sfalszowanymi dziełami sztuki.

Definicja nielegalnego rynku dzieł sztuki powinna jeszcze uwzględniać fakt, jakimi środkami pieniężnymi dokonuje się zapłaty. Na rynku dzieł sztuki przestępcy mogą dokonywać zapłaty pieniędzmi pochodzącymi bezpośrednio albo pośrednio z przestępstwa. Jest to związane ze zjawiskiem określanym jako „pranie brudnych pieniędzy”.

Biorąc pod uwagę powyższe, można wyróżnić:

- nielegalny rynek dzieł sztuki *sensu stricto*, tzn. rynek, gdzie dokonywane są transakcje, których przedmiotem są nielegalnie pozyskane lub sfalszowane dzieła sztuki,

⁴ B.J. Rouba, *Terminologia i pojęcia podstawowe dla procesu ochrony dóbr kultury*, [w:] T. Grzybkowska, J. Talbierska (red.), *Dwór Artusa w Gdańsku. Sztuka i sztuka konserwacji. Materiały z konferencji naukowej, Gdańsk, Dwór Artusa 17-19 X 2002*, Warszawa 2004, s. 201.

⁵ Zob. K. Zeidler, *Prawo ochrony dziedzictwa kultury*, Warszawa 2007, s. 62.

⁶ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny (Dz. U. 1997, Nr 88, poz. 553 z późn. zm.).

- nielegalny rynek dzieł sztuki *sensu largo* (rynek, gdzie dokonywane są transakcje, których przedmiotem są nielegalnie pozyskane lub sfalszowane dzieła sztuki lub płatności dokonuje się środkami płatniczymi pochodzącymi bezpośrednio albo pośrednio z przestępstwa).

Należy też wskazać na zjawiska patologiczne, związane z istnieniem nielegalnego rynku dzieł sztuki, mogące przybrać formę: zachowań korupcyjnych w postaci nielegalnych praktyk związanych z przygotowaniem i przeprowadzaniem aukcji, współdziałania osób zajmujących się ochroną zabytków lub pracowników administracji w nielegalnym ich pozyskiwaniu, ułatwianiu przemytu, uzyskiwaniu pozwoleń (na wywóz zabytków, na prowadzenie robót budowlanych na obszarach objętych ochroną konserwatorską), „uwiarygodniania” falszyfikatów⁷. Nie można pominąć handlu odbywającego się w tzw. szarej strefie, bez płacenia podatków i rejestracji firm⁸ oraz zjawiska nielegalnego poszukiwania zabytków i wandalizmu.

W ramach nielegalnego rynku dzieł sztuki należy wyróżnić, ze względu na jego specyfikę, nielegalny rynek dzieł sztuki będących jednocześnie zabytkami archeologicznymi, a także nielegalny rynek obiektów będących podwójnym dziedzictwem kultury.

Przy okazji definiowania nielegalnego rynku dzieł sztuki należy zauważyć, że rynek ten ma swoją specyfikę i diametralnie różni się od nielegalnego rynku narkotyków. Obrót fałszywymi lub nielegalnie pozyskanymi dziełami sztuki może odbywać się na oficjalnych aukcjach, kiedy pochodzenie dzieła sztuki jest uwiarygodnione⁹. Uczestnicy aukcji mogą się nawet nie domyślać, że kupują fałszywe lub kradzione dzieło sztuki, bowiem do transakcji nie dochodzi w ciemnej uliczce, sprzedający sprawia wrażenie osoby godnej zaufania, a aukcja może być nagłośniona w mediach z dużym wyprzedzeniem. Zatem transakcje, których przedmiotem są fałszywe lub nielegalnie pozyskane dzieła sztuki mogą odbywać się zarówno w ukryciu (na „czarnym”) jak i na „oficjalnym” rynku dzieł sztuki. Ten fakt sprawia, że nielegalny rynek dzieł sztuki przypomina pod tym względem nielegalny rynek kradzionych samochodów, bowiem kradzione samochody są niejednokrotnie też sprzedawane na „oficjalnym” rynku samochodów np. na giełdach, w autokomisach. Z kolei nielegalny rynek narkotykowy może w Polsce funkcjonować jedynie w ukryciu.

Etiologia zjawiska

Nielegalny rynek dzieł sztuki wiąże się z przestępczością przeciwko dziełom sztuki, a ta z przestępczością przeciwko dobrom kultury, przez którą należy rozumieć ogół czynów, które w sposób pośredni lub bezpośredni wyrządzają uszczerbek w kulturalnym dziedzictwie narodu¹⁰. Jest to pojęcie, za pomocą którego da się wyrazić różnorodność działań i zaniechań przestępnych godzących w kulturalne dziedzictwo narodu. W kryminalistyce należy przez nie rozumieć ogół przestępstw wszystkich typów,

⁷ W. Pływaczewski, *Symptomy zagrożeń korupcyjnych na rynku dzieł sztuki*, „Przegląd Policyjny” 2007, nr 3, s. 9.

⁸ Zob. J.A. Chrościcki, *Światowy rynek sztuki*, [w:] J. Karczmarek (red.), *Prawnokarna ochrona dziedzictwa kultury. Materiały z konferencji Gdańsk, 30 maja – 1 czerwca 2005 r.*, Kraków 2006, s. 41.

⁹ Zob. W. Pływaczewski, *Kryminologiczno-kryminalistyczne aspekty fałszerstw dzieł sztuki*, [w:] K. Krajewski (red.), *Nauki penalne wobec problemów współczesnej przestępczości. Księga jubileuszowa z okazji 70. rocznicy urodzin Profesora Andrzeja Gaberle*, Warszawa 2007, s. 569.

¹⁰ Zob. T. Rydzek, *Kradzieże dóbr kultury w Polsce*, „Problemy Kryminalistyki” 1980, nr 143, s. 11.

które w sposób bezpośredni – a nawet pośredni – godzą w dobra kultury. W tym rozumieniu do przestępczości przeciwko dobrom kultury zaliczają się nie tylko kradzieże i przemyt ruchomych dóbr kultury, lecz także inne typy i formy przestępnych zachowań, w wyniku których zagrożona jest zasada ich nienaruszalności¹¹. Przestępczość ta obejmuje co najmniej 12 różnych form działań przestępnych, zagrażających nienaruszalności tych dóbr (włamanie i kradzież dóbr kultury, paserstwo dóbr kultury, rabunek dóbr kultury, zabójstwo w celu zdobycia dóbr kultury, pracownicze zagarnięcie dóbr kultury), ich artystyczno-historycznej substancji (uszkodzenie dóbr kultury, fałszerstwo dóbr kultury), bądź obrotowi dobrami kultury (spekulacja dobrami kultury, łapownictwo, przekupstwo i oszustwo związane z naruszeniem zasad kupna-sprzedaży dóbr kultury)¹².

Do przesłanek społeczno-ekonomicznych warunkujących tą przestępczość zaliczamy:

- chęć zysku – wejście w posiadanie dzieła sztuki ze względu na jego wartość wtórną (materialną) w oderwaniu od jego wartości abstrakcyjnej (duchowej), czy też sprowadzenie tej wartości wyłącznie do wartości materialnej,
- chęć zysku – zagarnięcie dzieła z uwagi na wartość materialną tworzywa, z jakiego jest ono wykonane z pominięciem jego wartości materialnej jako dzieła sztuki (wykonane ze złota, platyny, tkaniny bezwartościowej, lecz przyozdobionej kamieniami szlachetnymi itp.),
- chęć lokaty kapitału, powiększenia majątku, spekulacja dziełami sztuki ze względu na wartość materialną,
- chęć rekompensaty za doznane straty materialne (np. oszukanie w wyniku nabycia fałsyfikatu),
- zagarnięcie (wejście w chwilowe posiadanie) w celu sporządzenia kopii (fałsyfikatu) przeznaczonych do dalszej sprzedaży jako oryginałów lub nowo odkrytych dzieł¹³.

Zauważono, że bezwzględne reguły współczesnego handlu, w tym głównie fiskalna funkcja dzieła sztuki, wymuszają dziś podporządkowanie się twardym prawom popytu i podaży, co nierzadko doprowadza do podważenia wiarygodności rynku dzieł sztuki¹⁴. Zjawisko wyłącznie komercyjnego traktowania dzieła sztuki i sprowadzenia jego wartości duchowej do wartości materialnej nazwane jest „dehumanizacją dzieła sztuki”, czyli zepchnięciem myśli i idei do nawiasu, przed który wyciągnięta jest jego wartość materialna¹⁵.

To nie wartość artystyczna obiektu wpływa na zainteresowanie przestępców dziełami sztuki tylko wartość materialna, która może być pochodną wartości artystycznej (jednakże nie musi, bowiem można „wygenerować” popyt i wysoką cenę na dzieła o nikomej wartości artystycznej).

Przyczyną istnienia nielegalnego rynku dzieł sztuki jest posiadanie przez dzieła sztuki wartości materialnej. Rynek ten podlega, tak jak każdy inny rynek, prawu popytu i podaży. Rozwój nielegalnego rynku dzieł sztuki wiąże się z rozwojem rynku dzieł sztuki

¹¹ T. Rydzek, *Kryminalistyczne pojęcie przestępczości przeciwko dobrom kultury, jej struktura i prognozowanie*, [w:] Z. Jakubowski, S. Ziemiński (red.), *Ochrona dzieł sztuki w Polsce: materiały z konferencji naukowej w ASW 18-19 maja 1989*, Warszawa 1990, s. 84.

¹² Zob. T. Rydzek, *Kradzieże...*, s. 11.

¹³ J. Świeczyński, *Kryminalistyczna problematyka przestępstw przeciwko dobrom kultury (zagadnienia czynników przyczynowych motywów działania)*, „Problemy Kryminalistyki” 1981, nr 151-152, s. 324-325.

¹⁴ Zob. W. Pływaczewski, *Symptomy...*, s. 8.

¹⁵ Zob. J. Świeczyński, *Kryminalistyczna...*, s. 313.

w ogóle. Charakteryzując rynek dzieł sztuki należy wskazać, że wszystko wskazuje, że mimo widma kryzysu finansowego, rynek ten będzie się rozwijał. Składa się na to kilka czynników:

- postrzeganie dzieł sztuki jako lokaty kapitału,
- pojawienie się nowych rynków dzieł sztuki (Chiny jako jeden z największych światowych rynków dzieł sztuki),
- globalizacja rynku dzieł sztuki,
- wzrost znaczenia internetowych transakcji na rynku dzieł sztuki¹⁶.

Wskazuje się także na wzrost zainteresowania rynkiem dzieł sztuki przez sektor bankowy. Banki postrzegają dzieła sztuki jako zabezpieczenie pożyczek lub jako inwestycję, która może przynieść zyski¹⁷. Jest to związane z rozwojem takich instytucji jak: bankowość prywatna (*Private Banking*), *Wealth Management* i *Art Banking*. Te usługi sektora bankowego dostępne są już także w Polsce dla bogatych klientów. Dla przykładu można wskazać na ofertę Bre Bank SA, która definiuje Art banking jako inwestowanie w dzieła sztuki, a także antyki, złoto i monety, brylanty, kolekcje filatelistyczne itp., wskazując, że tego typu produkty, o charakterze pozafinansowym, są często postrzegane jako remedium na niepewną sytuację na rynku finansowym, zwłaszcza w okresach recesji i proponuje klientom:

- pomoc w sprzedaży czy zakupie dzieł sztuki,
- wycenę i ekspertyzę posiadanych dzieł sztuki,
- doradztwo w budowaniu kolekcji,
- opiekę merytoryczną i techniczną nad kolekcją,
- działania promocyjne i pomoc w organizacji wystaw dotyczących kolekcji¹⁸.

Kolejnym bankiem proponującym inwestowanie w sztukę jest Getin Noble Bank SA, który w swojej ofercie wskazuje, że tworzenie kolekcji prestiżowych płócien, unikatowych rzeźb i rękodzieł, może być zarówno pasją, jak i metodą lokowania i pomnażania majątku¹⁹. Bankowość dla bogatych (na polskim rynku występuje najczęściej pod pojęciem *Private Banking* lub łączona jest z zakresem usług *Wealth Management*) dedykowana wyłącznie dla klientów zamożnych jest stosunkowo młodą, lecz coraz dynamiczniej rozwijającą się usługą na rynku finansowym. Grupą docelową są tutaj klienci wyróżniający się pod względem posiadanych aktywów finansowych²⁰.

Sektor bankowy jednakże będzie musiał współpracować z podmiotami istniejącymi na rynku dzieł sztuki, tj. domami aukcyjnymi, galeriami sztuki, ekspertami itp.²¹. Wzrost zainteresowania banków rynkiem dzieł sztuki może spowodować zwiększenie środków finansowych, które będą lokowane w dzieła sztuki. Jednakże istnieją też przyczyny, które będą hamowały rozwój rynku dzieł sztuki, odstraszać inwestorów lub kolekcjonerów, a mianowicie:

¹⁶ Zob. *Raport Deloitte „Art. & Finance Report 2011”*, s. 12, <http://www.deloitte.com/lu/artandfinance/report2011> (dostęp 27.04.2012 r.).

¹⁷ Zob. *ibidem*, s. 9.

¹⁸ http://www.brebank.pl/bankowosc_prywatna/inwestycje_alternatywne/art_banking/ (dostęp 27.04.2012 r.).

¹⁹ http://www.noblebank.pl/art_banking.html (dostęp 27.04.2012 r.).

²⁰ T. Potocki, *Globalne i lokalne trendy w rozwoju sektora bankowości dla bogatych*, <http://www.artbiznes.pl/index.php/globalne-i-lokalne-trendy-w-rozwoju-sektora-bankowosci-dla-bogatych/> (dostęp 27.04.2012 r.).

²¹ Podkreślono to w ofercie Bre Bank SA.

- występowanie w obiegu nielegalnie pozyskanych dzieł sztuki (w przypadku nabycia takiego dzieła, kupującemu grozi jego utrata w skutek działań organów ścigania oraz trudności w odzyskaniu pieniędzy od sprzedającego),
- występowanie w obiegu sfałszowanych dzieł sztuki (po nabyciu dzieła sztuki może okazać się, że jest to falsyfikat w następstwie czego utracono zainwestowane pieniądze),
- negatywne opinie o rynku dzieł sztuki (do tego przyczyniają się informacje o występowaniu na tym rynku fałszywych lub pochodzących z kradzieży dzieł sztuki; takie informacje pojawiają się co jakiś czas w prasie²²),
- niemożność precyzyjnego określenia ile warte będzie dzieło sztuki za kilka, kilkanaście lat,
- „zamrożenie” pieniędzy w przypadku nabycia dzieła sztuki, ponieważ nie są to rzeczy, które w razie konieczności można sprzedać „od ręki”.

Według raportu KPMG (międzynarodowej sieci firm świadczących usługi z zakresu audytu, doradztwa podatkowego i doradztwa gospodarczego) „Rynek dóbr luksusowych w Polsce. Edycja 2011” polski rynek sztuki i antyków pod względem wielkości i stopnia rozwoju znacznie odbiega od krajów Europy Zachodniej. Składa się na to wiele czynników, m.in. jego krótka, dwudziestoletnia historia, trudności z podażą w segmencie sztuki dawnej, niedostateczny rozwój segmentu sztuki najnowszej, stosunkowo małe zainteresowanie Polaków zakupami sztuki i antyków oraz niski stopień umiędzynarodowienia polskiego rynku. Rynek ten jest też bardzo rozdrobniony²³. W Polsce działa około 800-900 galerii i antykwariatów prowadzących sprzedaż dzieł sztuki lub antyków oraz około 10 domów aukcyjnych organizujących tradycyjne (tj. nieinternetowe) aukcje sztuki i rzemiosła artystycznego²⁴. Obok instytucjonalnego rynku sztuki funkcjonują osoby prywatne prowadzące różnego rodzaju działalność handlową; w dużych miastach znajdują się stałe lub okresowe targowiska, na których prowadzony jest handel dziełami sztuki, handel odbywa się także za pośrednictwem ogólnodostępnych serwisów aukcyjnych, prywatni handlarze wyszukują dzieła sztuki i następnie sprzedają je kolekcjonerom lub wprowadzają na rynek galeryjny lub aukcyjny. Innym przykładem pozainstytucjonalnego obszaru handlu sztuką są transakcje między kolekcjonerami²⁵.

Polska należy do państw głównie importujących, a nie eksportujących dzieła sztuki. Jest to związane z płytkością krajowego rynku sztuki, który poszukuje towaru za granicą oraz okolicznością, że polska sztuka (np. malarstwo) jest najdroższa w Polsce²⁶.

Aukcyjny segment rynku sztuki i antyków w Polsce przeżywał w ostatnim czasie podobne trudności, jakie można było zaobserwować na globalnym rynku; w rekordowym 2008 r. wartość wylicytowanych obiektów na aukcjach sztuki wyniosła ponad 59,1 mln zł, to w kolejnych latach wartość ta spadła do 44,5 mln zł w roku 2009 oraz blisko 36,6 mln zł. w 2010 r. Sztuki piękne w 2010 r. odpowiadały za 95% wartości sprzedaży, podczas

²² Zob. np. *Falszywe obrazy na aukcji internetowej*,

http://www.policja.pl/palm/pol/1/30842/Falszywe_obrazy_na_aukcji_internetowej.html (dostęp 27.04.2012 r.).

²³ *Raport KPMG „Rynek dóbr luksusowych w Polsce. Edycja 2011”*, s. 7 i 86,

<http://www.kpmg.com/PL/pl/IssuesAndInsights/ArticlesPublications/Strony/Rynek-dobr-luksusowych-w-Polsce-edycja-2011.aspx> (dostęp 27.04.2012 r.).

²⁴ Zob. *Ibidem*, s. 86.

²⁵ Zob. *Ibidem*, s. 87.

²⁶ K. Zalaszińska, *Wpływ zmiany przepisów dotyczących wywozu zabytków za granicę na rynek sztuki w Polsce*, [w:] W. Kowalski, K. Zalaszińska (red.), *Rynek sztuki. Aspekty prawne*, Warszawa 2011, s. 16.

gdy rzemiosło artystyczne za pozostałe 5%. Około 67% obrotów związanych ze sztukami pięknymi pochodziło ze sprzedaży dzieł sztuki dawnej (do 1945 r.), 23% ze sztuki współczesnej (z lat 1945-1989), a pozostałe 10% ze sztuki najnowszej (po 1989 r.)²⁷.

Należy przewidywać następujące kierunki przestępczości przeciwko dobrom kultury:

- będą one nadal przedmiotem zaboru ze względu na wzrost ich wartości,
- struktura okradanych obiektów będzie się zmieniać wraz z bogaceniem się społeczeństwa (wzrost liczby włamań do mieszkań i prywatnych galerii),
- istnieje prawdopodobieństwo wzrostu liczby przestępstw finansowych (szczególnie ubezpieczeniowych),
- wzrośnie liczba fałszerstw,
- kontrola „rynków zbytu” przez zorganizowane grupy przestępcze,
- przemieszczanie zrabowanych dóbr kultury po UE (Polska będzie krajem tranzytu i krajem docelowym),
- lokowanie przez grupy przestępcze nielegalnie zdobytych środków finansowych w dzieła sztuki i obrót nimi, jako sposób na legalizowanie pieniędzy pochodzących z przestępstwa,
- nie należy wykluczać traktowania dóbr kultury jako korzyści majątkowej w procederze korumpowania przedstawicieli administracji publicznej czy gospodarczej²⁸.

Rozmiary i formy występowania

a) Nielegalne pozyskiwanie i obrót dziełami sztuki

Z rabowaniem dzieł sztuki wiąże się nielegalny obrót dziełami sztuki. Ruch kolekcjonerski, reprezentowany przez zbieraczy pamiątek oraz muzea i galerie coraz bardziej oddala się od swoich pierwotnych korzeni polegających na nabywaniu skarbów narodowego lub światowego dziedzictwa kulturalnego w celu zaspokajania wyłącznie artystycznych gustów²⁹. Podkreślić należy, że zazwyczaj skradzione dobra kultury rozprowadzane są innymi kanałami niż większość rzeczy pochodzących z przestępstw. Podmiotami zaangażowanymi w proceder są często osoby zajmujące się handlem dziełami sztuki, kolekcjonerzy, specjalistyczne sklepy. Sprawcy również często starają się unikać profesjonalnych handlarzy dziełami sztuki ze względu na m.in. oferowane niskie ceny, czy bezzwłoczne informowanie policji, dlatego sami starają się dotrzeć do potencjalnych nabywców³⁰. Nawet domy aukcyjne dopuszczają do aukcji dzieła pochodzące z kradzieży³¹.

W przestępczym łańcuchu zorganizowanych kradzieży dóbr kultury w każdym kraju, podstawową rolę odgrywają paserzy³². Paserstwo nieodłącznie wiąże się z obrotem skradzionym towarem, przy czym obrót nielegalnie pozyskanymi dziełami sztuki odbywa się zarówno na czarnym, jak i oficjalnym rynku. Można przyjąć, że pewna część

²⁷ *Raport KPMG...*, s. 7.

²⁸ B. Hołyst, *Kryminalistyka*, Warszawa 2007, s. 156.

²⁹ Zob. W. Pływaczewski, *Symptomy...*, s. 7-8.

³⁰ K. Zeidler, *Prawo...*, s. 211.

³¹ Zob. W. Pływaczewski, *Kryminologiczno-kryminalistyczne aspekty...*, s. 569.

³² Zob. W. Pływaczewski, *Zapobieganie i zwalczanie zorganizowanych kradzieży i przemytu dóbr kultury (na przykładzie Francji)*, „Przegląd Policyjny” 1996, nr 2, s. 113.

zabytków kradziona jest z zamiarem wywozu za granicę, pozostałe oferowane są do sprzedaży w kraju³³. Angielscy eksperci stwierdzili, iż na czarnym rynku każde pochodzące z przestępstwa dzieło sztuki znajduje nabywcę³⁴.

Transakcji dokonuje się za pośrednictwem Internetu; obrotu dokonuje się także w antykwiariatach, galeriach, domach aukcyjnych i na bazarach³⁵.

W przypadku obrotu nielegalnie pozyskanymi dziełami sztuki wyróżnić można trzy sytuacje:

- nabywca wie (albo przewidując taką możliwość godzi się na fakt), że przedmiot został uzyskany za pomocą czynu zabronionego;
- nabywca na podstawie towarzyszących okoliczności powinien i może przypuszczać, że przedmiot został uzyskany za pomocą czynu zabronionego;
- nabywca jest w dobrej wierze (czyli nawet nie może przypuszczać, że przedmiot został uzyskany za pomocą czynu zabronionego).

Często zdarza się, że skradziony przedmiot poddawany jest procesowi „wybielania”. W miarę jak przechodzi z rąk do rąk, za każdym razem traci część swojej „podejrzanej” natury. Po przejściu przez ręce kilku osób może w końcu trafić do osoby, która będzie go posiadać w dobrej wierze³⁶. Brak jest statystyk dotyczących rozmiarów przestępczości przeciwko dziełom sztuki. W Polsce policja prowadzi statystyki dotyczące głównie przestępczości przeciwko zabytkom. W 2011 r. w grupie „Dzieła sztuki plastycznej, rzemiosła artystycznego, sztuki użytkowej oraz pamiątki historyczne, numizmaty, przedmioty upamiętniające wydarzenia historyczne” stwierdzono 344 przestępstwa popełnione w obiektach: budynek samodzielny (45), budynek wielorodzinny (78), muzeum i galeria (10), cmentarz (11), kościół i kaplica (19)³⁷. Jednakże nie da się oszacować skali zjawiska, bowiem statystyki nie są dokładne³⁸.

b) Wywóz dzieł sztuki

Przyczyn dążenia sprawców do wywozu dzieł sztuki za granicę może być kilka. Wśród nich można wymienić fakt, że najkorzystniejszą cenę można uzyskać w kraju pochodzenia artysty, który stworzył dane dzieło³⁹, brak popytu na dane dobro w kraju przy istnieniu zainteresowania tym dobrem za granicą⁴⁰, żywiołowo rozwijający się rynek dóbr kultury (powstawanie licznych domów aukcyjnych i sklepów z antykami)⁴¹, akcesja Polski do UE, wejście Polski do strefy Schengen oraz związane z tym ograniczenia

³³ Por. W. Kowalski, *Cywilnoprawne aspekty obrotu skradzionymi dobrami kultury*, [w:] J. Kaczmarek (red.), *op. cit.*, s. 57.

³⁴ J. Świeczyński, *Znikające obrazy*, „Gazeta Sądowa” 1.08.1996, nr 10, s. 1.

³⁵ Zob. P. Florjanowicz, *Działalność Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków – możliwości współpracy i rodzaje podejmowanych inicjatyw na rzecz ochrony dziedzictwa archeologicznego*, „Przegląd Policyjny” 2007, nr 3, s. 38.

³⁶ B. Hołyst, *Przestępczość drugiej połowy XX wieku*, Warszawa 1978, s. 187.

³⁷ http://www.statystyka.policja.pl/portal/st/949/77306/Przestepstwa_przeciwko_zabytkom__2011_rok.html (dostęp 12.05.2012 r.).

³⁸ Zob. <http://www.interpol.int/Crime-areas/Works-of-art/Frequently-asked-questions> (dostęp 12.05.2012 r.).

³⁹ Zob. P. Ogrodzki, *Przestępczość przeciwko zabytkom (krótka charakterystyka zagrożenia)*, [w:] M. Karpowicz, P. Ogrodzki (red.), *Międzynarodowa współpraca służb policyjnych, granicznych i celnych w zwalczaniu przestępczości przeciwko zabytkom, materiały pokonferencyjne*, Szczytno 2005, s. 141.

⁴⁰ Zob. np. J. Miliszkiewicz, *Kup, zanim zdrożeje*, „Rzeczpospolita” z dnia 29.07.2004 r., <http://new-arch.rp.pl/artukul/498457.html> (dostęp 2.12.2009 r.).

⁴¹ Zob. W. Kowalski, *Przestępczość a ochrona dziedzictwa kulturowego krajów Europy Centralnej i Wschodniej*, „Ochrona Zabytków” 1993, nr 2, s. 150.

możliwości kontroli przewozu na granicach⁴². Trudno jest oszacować skalę zjawiska nielegalnego wywozu⁴³, bowiem statystyki dotyczą tylko nielegalnego wywozu zabytków za granicę bez pozwolenia, a nie wiadomo ile wywożonych zabytków jest jednocześnie dziełami sztuki.

c) Falszerstwa

Jak trafnie ujął J. Pruszyński „falszerstwo zabytku jest falszerstwem historii i przedmiotów dokumentujących ją”⁴⁴. Falszowanie dzieł sztuki ma równie długą historię, jak kolekcjonerstwo, ono bowiem prawie zawsze warunkuje falszowanie dzieł sztuki. Proceder ten wiąże się z popytem i ceną określonych dóbr kultury⁴⁵. Już w latach trzydziestych XX w. w doktrynie prawa karnego zauważono, że szczególnym rodzajem oszustwa jest sprzedaż sfalszowanych cennych przedmiotów sztuki, starożytności rzymskich, greckich, egipskich itd., porcelany sewerskiej, wyrobów ceramicznych, obrazów mistrzów itd.; a w ostatnich latach „rozwielił się handel sfalszowanymi wykopaliskami przedhistorycznymi, monetami, markami pocztowymi itp.”⁴⁶. W dzisiejszym świecie fałszuje się praktycznie wszystko to, za co kolekcjoner jest skłonny zapłacić⁴⁷.

Należy zauważyć, że z powodu zmasowanych i koordynowanych globalnie działań antyterrorystycznych, mających na celu zablokowanie przestępcom dostępu do zdeponowanych na kontach bankowych pieniędzy, dzieła sztuki stały się dla nich dobrą lokatą, a także źródłem pozyskiwania dochodów. Taki stan rzeczy wręcz zachęca przestępców do inwestowania w wytwórnie fałszyfikatów i wprowadzania ich na legalny rynek dzieł sztuki⁴⁸. Fałszyfikaty pojawiają się na jarmarkach, w antykwariatach⁴⁹, domach aukcyjnych⁵⁰. Fałszyfikaty kupowane są nawet przez muzea⁵¹.

Warto zaznaczyć, że zbywanie podrobionych lub przerobionych dzieł sztuki wiąże się z przestępczym „uwiarygodnianiem” dzieł sztuki - niedozwolonymi działaniami (kwestią korupcyjnych praktyk w obrębie rynku dzieł sztuki) umożliwiającymi funkcjonowanie tzw. fałszywek na rynku dzieł sztuki jako oryginałów. Problem zatem dotyczy oceny autentyczności obiektu, który pretenduje do miana dzieła sztuki⁵², a jako przykład można podać, iż wielokrotnie uzyskiwano wysoki kredyt bankowy pod zastaw

⁴² Zob. W. Pływaczewski, *Zapobieganie...*, op. cit., s. 109.

⁴³ Zob. także K. Zeidler, *Pokrzywdzone zabytki, czyli o tym, czy prawo karne chroni dziedzictwo kultury*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2008, t. XIX, s. 431-432.

⁴⁴ J. Pruszyński, *Odpowiedzialność karna i administracyjna w sferze ochrony zabytków*, „Służba MO” 1989, nr 2, s. 227.

⁴⁵ J. Świeczyński, *Grabieżcy kultury i falszerze sztuki*, Warszawa 1986, s. 189.

⁴⁶ L. Peiper, *Komentarz do kodeksu karnego, prawa o wykroczeniach, przepisów wprowadzających obie te ustawy oraz do rozporządzenia prezydenta R.P. o niektórych przestępstwach przeciw bezpieczeństwu państwa z dnia 24 października 1934 roku (Dz. U. Nr 94, poz. 851)*, Kraków 1936, s. 567.

⁴⁷ P. Rybicki, *Techniczno-kryminalistyczne badania dzieł sztuki*, [w:] J. Kaczmarek (red.), op. cit., s. 167.

⁴⁸ W. Pływaczewski, *Nielegalne transakcje na rynku dzieł sztuki. Etiologia i fenomenologia zjawiska oraz możliwości przeciwdziałania*, [w:] W. Szafrąński, K. Zalasinska (red.), *Prawna ochrona dziedzictwa kulturowego, t. III*, Poznań 2009, s. 229-230.

⁴⁹ Zob. J. Miliszkiwicz, *Letni relaks poszukiwaczy skarbów*, „Rzeczpospolita” 28.06.2007 r., <http://new-arch.rp.pl/artukul/726979.html> (dostęp 2.12.2009 r.).

⁵⁰ Zob. W. Pływaczewski, *Kryminologiczno-kryminalistyczne aspekty...*, s. 569.

⁵¹ Zob. J. Miliszkiwicz, *Życie na niby, czyli krajowy rynek sztuki i antyków*, [w:] W. Kowalski, K. Zalasinska (red.), op. cit., s. 16.

⁵² Zob. W. Pływaczewski, *Symptomy...*, s. 115.

falszywych dzieł sztuki z falszywymi ekspertyzami⁵³. W doktrynie zauważono również, że „zdarza się, że jeden antykwarjat odmawia przyjęcia dzieła sztuki twierdząc, że jest to falsyfikat, a inny antykwarjat po jakimś czasie sprzedaje ten sam obiekt jako autentyczny”⁵⁴.

Oszacowanie ilości transakcji, których przedmiotem są fałszywe dzieła sztuki jest trudne. Przyczynami tego są m.in. hermetyzacja środowiska marszandów, właścicieli galerii i domów aukcyjnych oraz słabość organów powołanych do przeciwdziałania tej specyficznej kategorii przestępczości⁵⁵, niechęć do zgłaszania tego typu przestępstw przez osoby, które nabyły fałszywe dzieło sztuki, z obawy przed dyskredytacją ich pozostającej kolekcji lub chęć szybkiej odsprzedaży dzieła kolejnemu nabywcy w celu uniknięcia straty.

d) Zorganizowana przestępczość

Największe zagrożenie dla dzieł sztuki wiąże się z zainteresowaniem grup przestępczych przedmiotami posiadającymi wartość artystyczną i jednocześnie materialną⁵⁶. Na konferencji poświęconej zwalczaniu przestępczości przeciwko zabytkom stwierdzono, że „w ostatnich dziesięcioleciach ubiegłego wieku przestępczość przeciwko nim (zabytkom – uwaga moja B.G.) stała się w wielu krajach czołową obok przestępczości narkotykowej, handlu bronią i handlu „żywym towarem”, dziedziną transnarodowej (międzynarodowej) zorganizowanej działalności przestępczej. W końcu lat 60. powstał nawet termin, *art-drain* (na wzór *brain-drain*) – drenaż dzieł sztuki, oznaczający coraz szersze zjawisko handlu międzynarodowego kradzionymi i szmuglowanymi za granicę dziełami sztuki, co powoduje ograbianie z tych dzieł krajów finansowo słabszych przez bogatsze”⁵⁷. Rynek dzieł sztuki staje się atrakcyjnym obszarem inwestowania dla zorganizowanych grup przestępczych⁵⁸. Organizacje przestępcze specjalizujące się w kradzieżach, fałszerstwach oraz przemyśle dzieł sztuki, działając często na tzw. zamówienie, penetrują coraz to inne obszary na świecie w celu zaspokojenia gustów swoich zleceńodawców i pozyskania unikatowych dzieł sztuki⁵⁹. Dla przykładu można wskazać, że obecnie funkcjonują zorganizowane gangi specjalizujące się w grabieżach podwodnych stanowisk archeologicznych⁶⁰.

e) Pranie brudnych pieniędzy

Ze zorganizowaną przestępczością wiąże się zjawisko prania pieniędzy. W ostatnim okresie kradzieże dóbr kultury i ich nielegalny transfer stają się dla świata przestępczego coraz atrakcyjniejszą dziedziną aktywności. Dzieła sztuki nie tylko są traktowane jako lokata kapitału, lecz także niejednokrotnie służą jako środek prania

⁵³ J.A. Chrościcki, *op. cit.*, s. 49.

⁵⁴ P. Ogrodzki, *Przestępczość przeciwko zabytkom (współpraca organów ścigania z instytucjami kultury i służbą ochrony zabytków w jej zwalczaniu)*, [w:] J. Kaczmarek (red.), *op. cit.*, s. 136.

⁵⁵ W. Pływaczewski, *Nielegalne...*, s. 223.

⁵⁶ K. Laskowska, [w:] E. Pływaczewski (red.), *Przestępczość zorganizowana*, Warszawa 2011, s. 106-108.

⁵⁷ M. Karpowicz, *Krajowe i międzynarodowe uwarunkowania ścigania przestępstw przeciwko zabytkom*, [w:] M. Karpowicz, P. Ogrodzki (red.), *Międzynarodowa...*, s. 69.

⁵⁸ W. Pływaczewski, *Nielegalne...*, s. 232.

⁵⁹ W. Pływaczewski, *Zapobieganie...*, s. 109.

⁶⁰ Zob. W. Pływaczewski, *Grabież i niszczenie podwodnego dziedzictwa kultury*, „Prokuratura i Prawo” 2008, nr 2, s. 28-29.

brudnych pieniędzy⁶¹. Potwierdzony jest udział grup przestępczych w procederze przepłacania cen drugorzędnych dzieł sztuki, a dokonujących w ten sposób prania pieniędzy zdobytych nielegalnie⁶².

Należy jednak zauważyć, że rynek sztuki jest nieprzewidywalny nawet dla fachowców, a inwestowanie w sztukę zawiera w sobie element hazardu⁶³. Niepewność wiąże się nie tylko z cenami (nie jest możliwe przewidzenie, jak będzie kształtował się wzrost cen na dany obiekt na przestrzeni lat), ale i z faktem występowania w obiegu fałszywych dzieł sztuki. Rekapitulując można stwierdzić, że czynnikami hamującymi inwestowanie „brudnych pieniędzy” w dzieła sztuki są takie same czynniki, jakie hamują „normalne” inwestowanie pieniędzy w ten rynek.

Z kolei czynnikami wpływającymi na zwiększenie zainteresowania inwestowaniem „brudnych pieniędzy” w rynek dzieł sztuki są:

- groźba kryzysu finansowego i związane z tym faktem zjawisko „ucieczki” od żywego pieniądza;
- w miarę stabilna i długookresowa forma zabezpieczenia nielegalnych dochodów⁶⁴.

Należy również zaznaczyć, iż nie można wykluczyć, że niektóre kupowane dzieła sztuki, zwłaszcza te nabywane w formie anonimowej, mogą stanowić wygodny sposób lokowania środków finansowych pochodzących z działalności terrorystycznej, bowiem przetrzymywanie ich w bankach staje się dla terrorystów coraz bardziej ryzykowne, z uwagi na możliwość dekonspiracji i blokowania kont przez służby bezpieczeństwa poszczególnych państw⁶⁵.

Możliwości przeciwdziałania

Należy zauważyć, że nie da się całkowicie wyeliminować nielegalnego rynku dzieł sztuki. Można przedstawić propozycje, które wpłyną - mniej lub bardziej - na zredukowanie rozmiarów omawianego zjawiska. Z powodu umiędzynarodowienia rynku dzieł sztuki inicjatywy muszą być uniwersalne. Jednocześnie trzeba uwzględnić ograniczenia prawne, które zawężają możliwości stworzenia systemu przeciwdziałania nielegalnemu rynkowi dzieł sztuki, np. nie można ponownie wprowadzić (w celu zminimalizowania nielegalnego wywozu dzieł sztuki) kontroli na granicach wewnętrznych UE, bowiem jest to sprzeczne z ideą funkcjonowania UE.

Z pewnością dobrym pomysłem jest stworzenie specjalistycznych jednostek policyjnych (np. w Polsce na szczeblu Komendy Głównej Policji w 2007 r. utworzono Krajowy Zespół do walki z przestępczością przeciwko Dziedzictwu Narodowemu⁶⁶, w USA w ramach FBI działa *Art Crime Team*⁶⁷) i prokuratorskich, które przy wsparciu środowiska osób uczestniczących w rynku dzieł sztuki (twórców, ekspertów,

⁶¹ W. Pływaczewski, *Zapobieganie...*, s. 109.

⁶² J.A. Chrościcki, *op. cit.*, s. 49.

⁶³ Zob. J. Miliszkievicz, *Inwestowanie w sztukę to hazard*, „Rzeczpospolita” 23.08.2007, <http://new-arch.rp.pl/artukul/709690.html> (dostęp 2.12.2009 r.).

⁶⁴ W. Pływaczewski, *Nielegalne...*, s. 223.

⁶⁵ Zob. *ibidem*, *Ochrona światowego dziedzictwa kulturalnego przed zamachami terrorystycznymi*, [w:] K. Indecki (red.), *Przestępczość terrorystyczna. Ujęcie praktyczno-dogmatyczne, Poznań-Białystok-Lódź 2006*, s. 79.

⁶⁶ http://www.policja.pl/portal/pol/564/21999/Krajowy_Zespol_do_walki_z_przestepczoscia_przeciwko_Dziedzictwu_Narodowemu.html (dostęp 10.05.2012 r.).

⁶⁷ http://www.fbi.gov/about-us/investigate/vc_majorthefts/arttheft/art-crime-team (dostęp 10.05.2012 r.).

kolekcjonerów, marszandów, właścicieli galerii i domów aukcyjnych, muzealników itp.), mogłyby podjąć walkę z wyspecjalizowanymi organizacjami przestępczymi⁶⁸. Ważna jest też współpraca pomiędzy takimi jednostkami z różnych państw. Konieczne są szkolenia policjantów, prokuratorów i sędziów odnośnie specyfiki rynku dzieł sztuki oraz wymiana informacji na temat zjawisk przestępczych pomiędzy organami ścigania a przedstawicielami rynku dzieł sztuki⁶⁹. Niezbędne jest też stworzenie regulacji pozwalających na usuwanie z obiegu fałszywych dzieł sztuki (poprzez ich niszczenie lub znakowanie), bowiem obecnie te same fałszyfikaty pojawiają się co jakiś czas w obrocie. Również określenie procedur związanych z oceną wiarygodności dzieł sztuki może przyczynić się do ograniczenia ilości fałszyfikatów⁷⁰. Ważne jest też udoskonalanie prawa krajowego i międzynarodowego, ratyfikowanie konwencji międzynarodowych (np. Konwencji dotyczącej środków zmierzających do zakazu i zapobiegania nielegalnemu przywozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury, sporządzonej w Paryżu dnia 17 listopada 1970 r.⁷¹ Europejskiej konwencji o ochronie dziedzictwa archeologicznego (poprawionej), sporządzonej w La Valetta dnia 16 stycznia 1992 r.⁷² Konwencji o ochronie podwodnego dziedzictwa kultury, przyjętej w dniu 2 listopada 2001 r.⁷³) przez jak największą liczbę państw, stworzenie komputerowych baz danych, szybki obieg informacji o dokonanych przestępstwach, inwentaryzowanie i znakowanie obiektów⁷⁴. Niebagatelną rolę wzmacniającą działanie środków ochrony dziedzictwa kulturalnego mogą odgrywać kampanie edukacyjne, pokazujące negatywne skutki nabywania zabytków bez udokumentowanej proweniencji, pozyskiwanie ich z niejasnych lub nielegalnych źródeł oraz kampanie mające na celu dyskredytację kolekcjonerstwa takich obiektów⁷⁵.

Przeciwdziałanie nielegalnemu rynkowi dzieł sztuki wpisuje się w zagadnienie systemu ochrony dziedzictwa kultury. Model systemu ochrony dziedzictwa kultury winien uwzględniać co najmniej trzy podstawowe elementy. Na pierwszy składają się narzędzia prawne, na drugi narzędzia finansowania, na trzeci zaś narzędzia kształtujące społeczną świadomość doniosłości tego problemu. Każdy z osobna, samodzielnie, nie zapewni pożądaných rezultatów⁷⁶. Konieczne jest podjęcie kompleksowych działań mających na celu ograniczenie nielegalnego rynku dzieł sztuki. Do tego jednak potrzebna jest wiedza dotycząca skali i specyfiki przestępczości przeciwko dziełom sztuki. Poznanie skali i specyfiki tego zjawiska niemożliwe jest bez istnienia dokładnych statystyk. Rubryki w statystykach powinny być jednolite we wszystkich państwach, co pozwoliłoby określić międzynarodową skalę zjawiska (oczywiście zdając sobie sprawę z istnienia ciemnej liczby przestępstw), a następnie podjąć środki adekwatne do sytuacji.

⁶⁸ W. Pływaczewski, *Nielegalne...*, s. 231.

⁶⁹ W. Pływaczewski, *Symptomy...*, s. 17.

⁷⁰ Zob. *Ibidem*.

⁷¹ Konwencji dotyczącej środków zmierzających do zakazu i zapobiegania nielegalnemu przywozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury, sporządzonej w Paryżu dnia 17 listopada 1970 r. (Dz. U. 1974, Nr 20, poz. 106).

⁷² Europejskiej konwencji o ochronie dziedzictwa archeologicznego (poprawionej), sporządzonej w La Valetta dnia 16 stycznia 1992 r. (Dz. U. 1996, Nr 120, poz. 564).

⁷³ Convention on the Protection of the Underwater Cultural Heritage, <http://www.unesco.org/en/underwater-cultural-heritage/the-2001-convention/official-text/> (dostęp 1.02.2010 r.).

⁷⁴ <http://www.interpol.int/Crime-areas/Works-of-art/Frequently-asked-questions> (dostęp 10.05.2012 r.).

⁷⁵ Zob. W. Kowalski, *Cywilnoprawne...*, s. 79.

⁷⁶ K. Zeidler, *Spoleczna świadomość problemu ochrony dziedzictwa kultury. Kilka uwag wprowadzających (komunikat)*, „Apelacja Gdańska” 2005, nr 1, s. 145.

Streszczenie:

Zapotrzebowanie rynku na dzieła sztuki sprawia, że istnieje nielegalny handel dziełami sztuki. Nielegalny rynek dzieł sztuki istnieje z powodu posiadania przez dzieła sztuki wartości materialnej i, jak każdy inny rynek, jest podatny na prawo podaży i popytu. Nie można oszacować strat powstałych przez kradzieże dzieł sztuki lub przestępczość przeciwko dziełom sztuki w ogóle. Wiele przestępstw nie jest zgłaszanych. Nie ma też dokładnych statystyk. Nie tylko kradzieże dzieł sztuki, ale i fałszerstwa oraz problem autentyczności dzieł sztuki, spowodowały, że zarówno kupujący jak i sprzedający dzieła sztuki muszą być ostrożni. Podrobione lub przestępione dzieła sztuki są sprzedawane na czarnym jak i oficjalnym rynku. Nabywający nie wiedzą, że dzieła sztuki oferowane na aukcjach są kradzione lub podrobione lub są skłonni kupić dobra o wątpliwej proveniencji. Ochrona rynku dzieł sztuki na krajowym poziomie często jest niewystarczająca. Potrzebna jest międzynarodowa współpraca, bowiem ochrona rynku dzieł sztuki może być efektywna tylko jeśli będzie zorganizowana na poziomie krajowym i międzynarodowym pomiędzy państwami współpracującymi w celu zapobiegania nielegalnemu handlowi dziełami sztuki.

Słowa kluczowe:

nielegalny rynek dzieł sztuki, przestępczość przeciwko dziełom sztuki, fałszerstwo dzieł sztuki, kradzież dzieł sztuki, dziedzictwo kultury, przestępczość zorganizowana, pranie brudnych pieniędzy

Title:

Illegal art market

Summary:

The illegal trade in works of art is sustained by the demand from the arts market. Illegal art market exists due to financial value of works of art and like any other market is subject to the influence of supply and demand. We cannot estimate losses due to theft of art or cost of art crime in general. Many art crimes are never reported. There are not any accurate statistics. Not only does art theft force art buyers and sellers to keep caution but creation of fakes and problems with authenticity as well. Forged and stolen artworks are sold on the black market but also through legal transactions. Purchasers do not know that the goods offered at auctions are stolen or forged, or are prone to buy goods of dubious provenance. Protection of art market at the national level often remains insufficient. International cooperation is necessary because protection of art market can be effective only if is organized both nationally and internationally between countries working in close co-operation to prevent illegal trade in works of art.

Keywords:

illegal art market, art crime, art forgery, art theft, cultural heritage, organized crime, money laundering

Mgr Diana Gładys
Radca prawny

Mgr Jerzy Akińcza
Katedra Teorii Bezpieczeństwa
Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ROZDZIAŁ XXI

Piractwo fonograficzne

Podjęcie próby identyfikacji zjawiska powszechnie określanego mianem piractwa fonograficznego, wymaga wstępnej sygnalizacji specyfiki działalności gospodarczej prowadzonej w obrębie przemysłu muzycznego. Istota zagadnienia sprowadza się do niematerialnego charakteru dóbr stanowiących docelowy produkt branży. Poprzez pojęcie fonogramu rozumieć należy utrwalenia nagrań dźwiękowych, wytwarzane z wykorzystaniem utworów i artystycznych wykonań, umieszczane są na materialnych magnetycznych lub optycznych nośnikach, umożliwiających obrót dobrem na rynku tradycyjnym. Jednocześnie fonogram, utrwalony w formie pliku dźwiękowego mogą być rozpowszechniane odpłatnie bądź też nieodpłatnie za pośrednictwem witryn internetowych. Powyższe łączyć należy z udostępnianych utworów muzycznych w Internecie za zgodą właścicieli praw, z zastosowaniem cyfrowego systemu zarządzania prawami i określonego systemu płatności.

Prawa do eksploatacji majątkowej fonogramów, ze szczególnym uwzględnieniem uprawnień z zakresu zwielokrotniania i rozpowszechniania przysługują producentom. Powyższe uprawnienie, nie jest zależnym od pola eksploatacji¹. Używanie ich oznacza równoległą eksploatację artystycznych wykonań i utworów, stanowiących odrębny i samodzielny przedmiot ochrony prawnej². Legalna działalność fonograficzna zakłada udostępnianie wydawnictw muzycznych w oparciu o stosowne upoważnienia artystów, autorów, kompozytorów, względnie także producentów. Działalność gospodarcza w tym zakresie musi być zgodna z określonymi prawnie zasadami. Wyrażaną przez uprawnione podmioty zgodę na eksploatację, rekompensują kształtowane umownie należności. Uczynienie zadość regulacjom z zakresu prawa finansowego lub gospodarczego generuje wpływy na rzecz finansów publicznych.

Eksploatację dobra niematerialnego z pominięciem elementu zgody, postrzegać należy w kategoriach eksploatacji bezprawnie przywłaszczonej własności cudzej³. Ewentualne uchylanie się od obowiązków finansowych prowadzi do osiągania nienależnych korzyści, zaś w warunkach obrotu rynkowego, stwarza też możliwość ukształtowania ceny oferowanego fonogramu na poziomie niższym w zestawieniu z towarem wyprodukowanym z pełnym poszanowaniem prawa. Uwzględniane w tym

¹ J. Akińcza, *Ustawa o prawie autorskim i prawach pokrewnych. Zarys orzecznictwa*, Łomża 2007, s. 26.

² R. Gola, *Prawo autorskie i prawa pokrewne*, Warszawa 1999, s. 67.

³ Zawłaszczenie dzieła, czy w szczególności utworu muzycznego może być związane z różnymi postaciami winy osoby dokonującej naruszenia. Działanie takie może przyjmować także różną postać naruszeń związaną chociażby z dalszym bezprawnym rozpowszechnianiem, związanym z tymże paserstwem dotyczącym utworu, czy też utrwalaniem i zwielokrotnianiem utworu. W tymże zakresie, wedle posługując się właściwą klasyfikacją (D. Czajka, *Ochrona praw twórców i producentów. Prawo autorskie i prawa pokrewne*, Warszawa 2010, s. 272-282).

zakresie w jednostkowych cenach dostępnych na rynku polskim oryginalnych płyt lub kaset oplaty, obok zysku producenta, obejmują należne artystom i twórcom tantiemy, także wartość podatku od towaru i usług VAT. W cenie odzwierciedlane są także, koszty produkcji oraz koszty związane koniecznością finansowania innych przedsięwzięć firm fonograficznych, ze szczególnym uwzględnieniem zasadniczo eliminowanych w działalności nielegalnej wydatków poniesionych w pierwszej fazie produkcji utrwalenie i wstępna obróbka materiału muzycznego, nakładów na promocję wydawnictwa oraz kwot przeznaczanych na działalność strategiczną (poszukiwane nowych wykonawców i repertuaru). Inwestycje pirackie ograniczają się najczęściej do zakupu lub produkcji nośników, względnie też pudełek oraz nakładów związanych ze zwielokrotnieniem nagrania i szaty graficznej produktu. Szacunkowo, koszt wyprodukowania w tych warunkach jednej płyty, kształtuje się na poziomie ok. 3 zł⁴.

Prawa do dóbr niematerialnych, przyznane poszczególnym podmiotom na gruncie ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych⁵, mogą zostać naruszone w różnorodny sposób. Z całokształtu zachowań sprzecznych z ustawą, szczególnego znaczenia nabierają działania o charakterze pirackim, powodujące naruszenie praw majątkowych, w obrębie których wskazać należy zwłaszcza kategorie realizujące obszar znaczeniowy przestępczości pirackiej. Różnorodność mechanizmów i form przestępnego działania skłania też do rozpoznania wskazanego obszaru w kontekście problematyki realizacji procesu przeciwdziałania.

Z końcem XX w. zakres podstawowych form piractwa fonograficznego uległ istotnemu zróżnicowaniu. Analiza tematu wymaga wstępnego wyodrębnienia w tym zakresie form nierozdzielnie związanych z istnieniem materialnego nośnika identyfikowanego z tak zwanym piractwem tradycyjnym i odmian piractwa polegających na eksploatacji nagrań w środowisku internetowym. Specyfika wymienionych kategorii przesądza o zasadności odrębnego ujęcia, a chronologia ich powstania uzasadnia charakterystykę piractwa internetowego w odniesieniu i na tle naruszeń tradycyjnych.

Naruszenia dokonywane na gruncie prawa autorskiego mogą realizować się w każdym, sprzecznym z zapisem ustawy zachowaniu. Zakres naruszeń o charakterze pirackim jest w tym kontekście istotnie zawężony. Zasadnym staje się ograniczenie obszaru znaczeniowego pojęcia do zachowań realizujących istotę przywłaszczenia, powodujących naruszenie praw majątkowych w postaci nieuprawnionego zwielokrotniania, rozpowszechniania oraz publicznego udostępniania⁶. Poza analizowanym kręgiem znajdują się czynności dotyczące sfery osobistych praw podmiotów, a także te z zachowań naruszających prawa majątkowe, które nie będą postąpieniem z przedmiotem ochrony w sposób przynależny właścicielowi. Przykładowo można wskazać tu niedozwolone na gruncie ustawy kategorie naruszeń stosunków umownych, polegające zwłaszcza na nie wypłaceniu w terminie należnych tantiem lub naruszenie mało istotnych warunków upoważnienia do zwielokrotniania bądź rozpowszechniania egzemplarzy fonogramów⁷.

⁴ Szacunki udostępnione przez przedstawicieli Związku Producentów Audio – Video.

⁵ Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych (Dz. U. 1994, Nr 24, poz. 83 z późn. zm.).

⁶ Na gruncie prawa polskiego nieprzydatne okazuje się kryterium oparte o zakres penalizacji. Sankcje karne ukształtowane szeroko obejmują nawet typowe naruszenia stosunków umownych, które zasadniczo nie powinny znajdować się w kręgu zainteresowania prawa karnego.

⁷ Forma naruszeń praw autora nie musi, co oczywiste, dotyczyć jedynie piractwa, mogąc wypełniać swoim zakresem szereg innych działań, wskazując chociażby mogące być dla autora szczególnie istotne dla prawo do

Szerokie ujęcie całokształtu zachowań o charakterze pirackim, które dla potrzeb systematyki określić można mianem piractwa sensu largo, stwarza konieczność wyodrębnienia w tym zakresie kategorii szczególnej, która jako piractwo w jego wąskim definiowaniu stanie się zasadniczym przedmiotem dalszych rozważań.

Ogólne pojęcie piractwa w sposób ustawowy wyznaczone zostało zakresem art. 116-118 ustawy o prawie autorskim. Jednocześnie niezależnie od regulacji ustawy o prawie autorskim, właściwą pozostaje ochrona prawno karna dotycząca majątkowych praw z zakresu zwielokrotniania, zwłaszcza rozpowszechniania, co odpowiada typizacji czynów karalnych określanych kodyfikacją karną⁸.

Nie ma szczególnej doniosłości prawnej fakt związania naruszenia z działalnością profesjonalną ani skala procederu. W każdym przypadku dochodzi do realizacji znamion czynu zabronionego, a o przestępności decydować będzie cecha materialna i fakt zawinienia.

Pomocną w próbie określenia zakresu znaczeniowego piractwa w ujęciu wąskim, okazać się może analiza dokumentów prawa międzynarodowego. Na wskazanej płaszczyźnie, dostrzegalne stają kryteria ukierunkowane na zawężenie omawianego obszaru, do których należą zwłaszcza ewentualność działania w ramach użytku dozwolonego, cechy strony podmiotowej czynu oraz zakres, zasięg i skala dokonywanych naruszeń. Wykorzystanie pierwszego z wymienionych elementów prowadzi do eliminacji powszechnych zachowań ignorujących w swej istocie prawa podmiotowe lecz dopuszczalnych w ramach licencji ustawowych. Skorzystanie z drugiego, ogranicza zainteresowanie do zachowań zawinionych często wręcz umyślnych, a niejednokrotnie też tylko tych, znamienych zamiarem kierunkowym w postaci celu osiągnięcia korzyści majątkowej. Próby definiowania terminu w oparciu o cechy przedmiotowe zjawiska, wymagają uwzględnienia kwestii terminologicznych. Dokumenty i programy o zasięgu międzynarodowym cechuje w tym zakresie znacząca niejednorodność. Określenia takie jak produkcja, zwielokrotnianie, kopiowanie, reprodukcja, zwielokrotnienie, kopia lub reprodukcja, także pojęcia rozpowszechnianie i dystrybucja, oraz określenia nieautoryzowany, nielicencjonowany, nielegalny, bywają stosowane zamiennie. W uwarunkowaniach polskich, nie są to jednak pojęcia tożsame⁹.

pierwszego udostępnienia utworu. Założony zakres rozważań odpowiadać będzie jednak analizie naruszeń definiowanym pod pojęciem piractwa.

⁸ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz. U. 1997, Nr 88, poz. 553 z późn. zm.). W szczególności rozdział XXXV przestępstwa przeciwko mieniu, z uwzględnieniem: art. 278 § 2 nielegalne uzyskanie programu komputerowego, art. 284 przywłaszczenie prawa majątkowego, art. 293 § 3 paserstwo programu komputerowego, art. 287 oszustwo komputerowe, czy także czyn karalny dotyczący sfery czysto materialnej art. 278 § 1 kradzież samego nośnika na którym jest utrwalony utwór.

⁹ Na gruncie definicji powstałej pod egidą *WIPO* (sprawozdanie z posiedzenia Komitetu Ekspertów do spraw środków zwalczania i podrobienia piractwa w dn. 25–28.04.1988r. w Genewie, opublikowane w „Le Droit a l’Auteur 1988/9, s. 355 i n.; cyt. za M. Czajkowska – Dąbrowska, *Zatrzymanie towarów na granicy jako środek ochrony własności intelektualnej – perspektywy polskie*, „Przegląd Prawa Handlowego” Grudzień 1997, s. 3), piractwem będą działania polegające na sporządzaniu lub przygotowaniu do sporządzenia kopii utworów literackich i artystycznych, utwaleń artystycznych wykonań, fonogramów i emisji rtv, dokonywane bez zezwolenia uprawnionego podmiotu na skalę przemysłową. W świetle dokumentu *Green Paper on Copyright and the Challenge of Technology – copyright Issues Requiring Immediate Action*, sporządzonego w toku prac Komisji Unii Europejskiej w 1988 r., piractwem jest reprodukcowanie (które potraktować należy jako użyte w znaczeniu zwielokrotnianie) bez zezwolenia dzieł chronionych przez prawa autorskie i pokrewne, dokonywane w celach handlowych, jak również późniejszy obrót takimi reprodukcjami. Pośrednio, z terminem piractwo koresponduje także porozumienie *TRIPS*, wprowadzając pojęcie towarów pirackich naruszających prawa autorskie, definiowanych jako towary, które są kopiami wykonanymi bez zgody posiadacza praw lub osoby należycie upoważnionej przez niego w kraju, w którym je wyprodukowano i które są wykonane

Termin produkcja na płaszczyźnie językowej należałoby wiązać z wytwarzaniem przedmiotów materialnych. Kopiowanie oznacza sporządzenie kopii, rozumianej jako dokładne odtworzenie oryginału¹⁰. Reprodukowanie zaś, jest sporządzeniem kopii, wykonanej w dowolnej skali metodą fotograficzną lub drukarską¹¹.

Stosowane na gruncie polskiej ustawy autorskiej pojęcie zwielokrotnianie, utożsamiać należy ze zwiększeniem liczby czegoś wielokrotnie, to jest niejednokrotnie, kilkakrotnie, częstokrotnie lub znacznym zwiększeniem liczby czegoś. Termin nie narzuca materialnego charakteru przedmiotu zwielokrotnienia, sugeruje jednak, że w przeciwieństwie do kopiowania będzie nim czynność, która prowadzi do sporządzenia więcej niż jednego, dodatkowego egzemplarza dobra¹².

Pojęcie dystrybucja wyrażające przydzielenie, rozdzielenie, rozmieszczenie towarów, zwłaszcza przez handel detaliczny¹³, uznać można za wchodzące w zakres znaczeniowy ujętego szerzej rozpowszechniania. Należy mieć na uwadze, że istotą tej czynności jest czynienie czegoś powszechnie, ogólnie znanym.

Autoryzowane w odniesieniu do licencjonowane, wydaje się być przymiotnikiem o nieco zawężonym znaczeniu¹⁴. Oba terminy można potraktować jednak jako charakteryzujące działalność podejmowaną na podstawie upoważnień podmiotów tworzących, wykonujących lub produkujących. Oceny wskazanej okoliczności dokonywać należy z uwzględnieniem rozwiązań prawnych państwa, na terytorium którego wymienione podmioty działają i w sposób niezależny od obowiązujących w tym zakresie norm w kraju, w którym realizowana jest dotycząca ich bezpośrednio działalność piracka. Także określenie legalności, zgodności z prawem, wiązać należy z uwarunkowaniami legislacyjnymi konkretnego kraju. W konsekwencji, naruszenia praw podmiotów z tytułu nielicencjonowanej produkcji, pozostawać mogą działaniami legalnymi, w świetle prawa państwa ich dokonywania.

Zaproponowane podejście koresponduje z postanowieniami porozumienia *TRIPS*¹⁵. Towarem pirackim w ujęciu dokumentu jest produkt taki, który jest kopią, zrobioną bez zgody posiadacza prawa lub osoby należycie upoważnionej przez posiadacza prawa w kraju produkcji. Działania dozwolone w sferze prawnej państwa ich podejmowania ale nielegalne z punktu prawa państwa pochodzenia dobra, względnie niezgodne ze standardami ochrony, wykazują doniosłe znaczenie praktyczne. Istota i charakter tego typu praktyk przesądzają o sytuowaniu ich w obszarze znaczeniowym wąsko ujętego piractwa.

bezpośrednio lub pośrednio z takiego przedmiotu, że wykonanie kopii stanowiłoby naruszenie praw autorskich lub pokrewnych według prawa państwa importującego. Charakter piracki towaru w ujęciu definicji *TRIPS*, uniezależniony został od dodatkowych kryteriów ograniczających, jednakże posłużenie się określeniem „towary” może sugerować cele handlowe. Dodatkowo, na mocy art.61 wprowadzono tu ograniczenie zobowiązania państw członkowskich w zakresie ścigania zachowań pirackich, do działań umyślnych, dokonujących się na skalę handlową, w pozostałym zakresie pozostawiając ustawodawcy wewnętrznemu swobodę. Ogólnoświatowa organizacja *IFPI*, wprowadza krótką i zwięzłą definicję piractwa, jako nieautoryzowanej produkcji i dystrybucji nagrań dźwiękowych. Na ograniczenie zakresu zainteresowania w tym przypadku może wskazywać fakt posłużenia się w definicji pojęciami związanymi z obrotem handlowym.

¹⁰ M. Szymczak (red.), *Słownik Języka Polskiego*, Warszawa 1978, s. 1008.

¹¹ *Ibidem*, s. 48.

¹² *Ibidem*, s. 1070.

¹³ *Ibidem*, s. 491. Dystrybucja, podobnie jak produkcja związana jest z istnieniem przedmiotów materialnych.

¹⁴ Autoryzowany to taki, wobec którego autor (odpowiednia instytucja) dokonał autoryzacji, a więc pozwolił na wydanie, przekład, adaptację, itp. Licencjonowany zaś, to taki wobec którego udzielono licencji rozumianej jako zezwolenie na korzystanie z dzieła będącego przedmiotem prawa autorskiego. *Ibidem*, s. 102 oraz s. 30-31.

¹⁵ *Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights*, eur-lex.europa.eu (dostęp 13.08.2012 r.).

W warunkach polskich, próby zdefiniowania generalnego terminu piractwo podjął się Międzyresortowy Zespół do Spraw Przeciwdziałania Naruszeniom Prawa Autorskiego i Praw Pokrewnych, sporządzając Strategię działań na rzecz ochrony własności intelektualnej w Polsce¹⁶. W świetle dokumentu piractwo to produkcja i rozprowadzanie nielegalnych kopii fonogramów, wideogramów, programów komputerowych i innych przedmiotów praw autorskich i pokrewnych. Podejmowane w literaturze próby definiowania pojęcia nie doprowadziły do ukształtowania jednolitej definicji. Istoty piractwa upatruje się w niedozwolonej konkurencji ze strony nielegalnych producentów¹⁷. Piractwo określać można jako niedozwolone reprodukowanie dzieł chronionych prawem autorskim lub prawami pokrewnymi w celach handlowych, jak też wynikający z tej działalności handel reprodukcjami¹⁸. W sposób poprawny piractwo można definiować także jako nielegalne kopiowanie, przy użyciu odpowiednich sposobów, opublikowanych utworów, w celu wprowadzenia ich do obrotu¹⁹.

Reasumując, w sposób najpełniej oddający istotę i najbardziej odpowiadający uwarunkowaniom polskim, piractwo definiować należy jako nieautoryzowane zwielokrotnianie utwaleń dóbr niematerialnych fonogramów, artystycznych wykonań, utworów muzycznych i słowno - muzycznych, dokonywane w celach handlowych oraz następczy obrót tak powstałymi zwielokrotnieniami²⁰. Upatrując istoty piractwa w czynnościach powodujących wkroczenie w sferę istotnych praw dysponenta, z którym nierozzerwalnie związane jest pozbawienie go należnych zysków, należy mieć na uwadze złożony charakter procederu. Akt piracki realizuje się już w chwili kierunkowego zwielokrotnienia, które stanowi pierwszy moment znaczącej ingerencji w obszar praw właściciela. Działania następcze generują nienależne zyski na rzecz podmiotów pirackich. Całość problematyki należy uzupełnić o przygotowawcze czynności poprzedzające, których kształt rzutować będzie na systematykę form piractwa.

Pierwsze stadium podziału obejmie w tym względzie kryterium rodzaju powielanego materiału muzycznego. W przypadkach zwielokrotnień dokonywanych z wykorzystaniem materiałów autoryzowanego wydawnictwa, przy których pierwotne utwaleń przebiegło z pełnym poszanowaniem wymogów prawnych, piractwo wystąpi w odmianie prostej, określanej jako *simple piracy*. Jeśli naruszenie wystąpi wcześniej, na etapie pierwotnego utwaleń, piractwo przybierze jedną z form określaną jako *bootlegging* i *counterfeiting*, będące naśladowaniem, oszukańczym imitowaniem, podrabianiem²¹.

¹⁶ Zespół do Spraw Przeciwdziałania Naruszeniom Prawa Autorskiego i Praw Pokrewnych, *Strategia działań na rzecz ochrony własności intelektualnej w Polsce*, Warszawa 2003.

¹⁷ E. Wojnicka, *Podstawowe zagadnienia ochrony praw producentów fonogramów i wideogramów w wybranych ustawodawstwach krajowych*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z wyalaczości i ochrony własności intelektualnej”, 1993, z. 61, s. 28.

¹⁸ M. Byrska, *Ochrona programu komputerowego przed plagiatem i piractwem w nowym prawie autorskim*, „Komputer w edukacji” 1994, nr 2, s. 55.

¹⁹ T. Drozdowska, *Prawo autorskie i prawa pokrewne*, Warszawa 1996, s. 171.

²⁰ Pojęcie „cel handlowy” oddaje istotę piractwa lepiej, niż zwrot „w celu rozpowszechniania”. Pojęcie handel, definiowane jako „zorganizowana wymiana dóbr, obrót towarów polegający na kupnie – sprzedaży, pośredniczenie między wytwórcami a spożywcami” (*Słownik Języka Polskiego*, Warszawa 1984, s. 723) uwzględni wpisane w definicję rozpowszechniania czynienie czegoś powszechnie znanym (dostępnym), a dodatkowo odpowiednio ogranicza zakres pojęciowy i nierozzerwalnie łączy się z osiągnięciem korzyści majątkowych przez podejmujące się działań podmioty. W handlu pirackimi kopiami uzyskane profity są nienależne a ich „przejmowanie” łączy się z powodowaniem strat finansowych po stronie właścicieli praw do zwielokrotnianych dóbr.

²¹ E. Wojnicka, *op. cit.*, s. 28.

W odmianie *simple piracy* zwielokrotnienie przebiega w oparciu o repertuar uprzednio oficjalnie wydany, względnie utrwalony w związku z przygotowywaną edycją, na płytach lub kasetach. Czynności obejmować mogą proste kopiowanie stanowiącej identyczne odzwierciedlenie konkretnego wydawnictwa zawartości muzycznej, bądź kopiowanie odpowiednio zestawionej kompilacji nagrań, które ukazały się w ramach więcej niż jednej edycji. W pierwszym przypadku, powielaniu warstwy dźwiękowej towarzyszy najczęściej kopiowanie okładki legalnego produktu, a niejednokrotnie też przeniesienie znaku handlowego i logo producenta. Podróbki tak powstałe mogą zauważalnie różnić się od oryginału lub przybierać postać tak zbliżoną, by konsument pozostawał w przeświadczeniu, że nabywa produkt oryginalny. W przypadku drugim, brak jest prostych odpowiedników na rynku oficjalnym. Zawartość muzyczna kopii pirackich stanowi w tej wersji zestawienie najpopularniejszych nagrań, przebojów, określonego wykonawcy, względnie jest zbiorem utworów różnych artystów, dobranych pod kątem np. stylistyki wykonania, przykładowo muzyka latynoamerykańska, muzyka dance, przeboje lat 60. Wydawnictwa kompilacyjne, określane jako „składanki,” zawierają nagrania, opublikowane w obrębie kilku lub wielu oryginalnych edycji. Produkcja zaspokaja popyt na wydawnictwa umożliwiające odbiorcy odtworzenie z jednego nośnika najbardziej popularnych, często ulubionych nagrań. Odmianę *simple piracy*, stanowi popularne w praktyce „dogrywanie” do materiału konkretnego wydawnictwa oficjalnego tzw. „ścieżek bonusowych”. Umieszczanie „bonusów” ma na celu zwiększenie atrakcyjności pirackiego produktu. Są to zazwyczaj nagrania opublikowane wcześniej lub takie, które nie zostały uwzględnione w żadnej z edycji oficjalnych, względnie ukazały się na rynku jedynie w postaci singla.

Bootlegging jest formą piractwa, w której zwielokrotnienie poprzedza utrwalenie materiału bez wiedzy i zgody właścicieli praw, przebiegające zwłaszcza w związku z występem publicznym, co odpowiada w szczególności rejestracji koncertu czy występu „na żywo” lub ich medialnej transmisji. Nagrania pozyskiwane w ten sposób, określa się jako *bootlegs*, w wersji spolszczonej „bootlegi”.

W przypadku *counterfeiting*, zwielokrotniana jest imitacja oryginalnego wykonania utworów muzycznych, spopularyzowanych w związku z działalnością artystyczną konkretnych osób. Utrwalenie następuje przy udziale odtwórców, którzy w możliwie najbardziej zbliżonym stopniu usiłują naśladować wykonanie oryginalne, wzorując się na dokonaniach artystów powszechnie utożsamianych z wykonawstwem danych utworów. Powstałe w ten sposób nagranie zawsze będzie znacząco różniło się od pierwowzoru i jako takie, zostanie rozpoznane przez nabywcę najczęściej już po jednorazowym odsłuchaniu. W odmianie *counterfeiting* szczególnie widoczne stają się zamiar wprowadzenia w błąd i działanie na szkodę klienta. Imitacja wykonania sprzedawana jest jako wykonanie oryginalne, o czym potencjalnego odbiorcę przekonać mają zgodne z jego oczekiwaniami lecz nieadekwatne do sytuacji faktycznej informacje umieszczane na opakowaniach.

Z kierunkowości pirackiego zwielokrotnienia nagrań dźwiękowych, wpływa następczy obrót sporządzanymi kopiami. Zachowanie może przybrać postać wyspecjalizowanych, zakrojonych na szeroką, regionalną, ogólnokrajową lub międzynarodową, skalę i wysoce szkodliwych działań przemysłowych lub czynności dochodowych, ograniczonych do obszaru jednego tylko miasta. Ujęcie piractwa sensu stricte w kategorii kwalifikowanych form naruszeń praw, eliminuje z obszaru znaczeniowego wykraczające poza dozwolony użytek lecz incydentalne tylko zwielokrotnianie połączone z pozyskiwaniem nieznacznych dochodów przez sprzedaż

sporządzonych okazjonalnie kopii. Niewątpliwa szkodliwość i charakter wskazanych naruszeń, sytuuje zjawisko w kręgu szeroko ujmowanych działań o charakterze pirackim. Odgrywa też istotną rolę w kontekście genezy piractwa sensu stricto, w które może się przekształcić. Analogicznie ocenić należy także krąg zachowań prowadzących do udostępniania dóbr przez emisję radiową dokonaną bez upoważnienia lub krótkoterminowe, nielegalne wypożyczania płyt CD. Zachowania tego typu wpłynąć mogą na ograniczenie rynku zbytu produktów fonograficznych, z czym związane będzie wystąpienie szkody majątkowej po stronie podmiotów uprawnionych.

Innego rodzaju naruszenia prawa autorskiego, stanowią kategorie zachowań, podejmowanych zwłaszcza w związku z działalnością dyskotek, kawiarni, pubów bądź sklepów, polegające na publicznym odtwarzaniu nagrań dźwiękowych bez uiszczenia opłat eksploatacyjnych oraz naruszenia dokonujące się na tle stosowania przepisów mających rekompensować ograniczenie kontrolowania eksploatacji dóbr na mocy licencji ustawowych dotyczących dozwolonego użytku²². Stosowanie w powyższych przypadkach na określenie istoty zachowań terminu „piractwo” może być mylące i niewątpliwie pozostaje poza obszarem znaczeniowym sformułowanym dla potrzeb czynionej analizy.

Odnosząc się do szczególnego charakteru zjawiska piractwa internetowego, definiować je należy w szczególności ze sposobem i szerokim zakresem powodowania uszczerbku praw majątkowych. Oderwanie internetowej eksploatacji pirackiej od namnażania nośników zwielokrotnianych dóbr, przesuwając moment istotnej ingerencji w obszar praw właściciela, czyniąc zasadnym koncentrację uwagi na czynnościach rozpowszechniania, zmierzających do uczynienia ich dostępnymi, bez uzyskania zgody dysponenta. W wskazanym kontekście, zasadniczo każde umieszczenie pliku dźwiękowego w Internecie postrzegać należy w kategoriach rozpowszechniania²³. Nie wpłynie w tym zakresie na istotę czynności ewentualność zastosowania zabezpieczeń technicznych w dostępie. Ustalane zasady korzystania z udostępnionych dóbr, w tym odpłatności za połączenie i kopiowanie bądź też konieczność opłacania stałego abonamentu stanowią w tym względzie kwestię drugorzędą²⁴.

Charakter i szerokie możliwości eksploatacji internetowej, w połączeniu ze znaczącym ograniczeniem ewentualności monitorowania ich przebiegu oraz powodowane tym znaczące uszczerbienie zysków należnych podmiotom uprawnionym, rzutują na zasadność postrzegania udostępniania w sieci jako czynności pirackich. Analizowane w kategoriach rozpowszechniania umieszczenie nagrania na stronie www, na serwerze internetowym, a także udostępnienie innym internautom zasobów dysku własnego komputera, przyjmie charakter piracki zawsze, gdy przebiega bez zgody podmiotów praw autorskich i pokrewnych.

Postanowienia dotyczące obszaru ochrony praw własności intelektualnej w Internecie, na gruncie regulacji międzynarodowych ujęte zostały w ramach konwencji o cyberprzestępczości²⁵. Twórcy dokumentu umieścili w tekście katalog przesłanek

²² Wedle Raportu Zespołu do spraw Naruszeń Praw Autorskich i Praw Pokrewnych można w tym przypadku mówić wręcz o zjawisku „swoistego piractwa na poziomie urządzeń oraz czystych nośników służących do reprodukcji utworów w zakresie własnego użytku osobistego”. Do podstawowych form zjawiska Raport zalicza nieewidencjonowany import oraz produkcję czystych nośników i urządzeń z przeznaczeniem handlowym.

²³ J. Barta, R. Markiewicz, *Internet a prawo*, Kraków 1998, s. 134. W. Bergier, *Mp3 – Muzyczne piractwo? „Transformacje prawa prywatnego”* 2000, nr 3, s. 42; A. Matlak, *Prawo autorskie w społeczeństwie informacyjnym*, Kraków 2004, s. 118.

²⁴ W. Bergier, *op. cit.*, s. 44.

²⁵ Konwencja Rady Europy o cyberprzestępczości, podpisana w Budapeszcie dnia 23 listopada 2001 r. Dokument dostępny na <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/html/185.htm>.

warunkujących możliwość zastosowania odpowiedzialności karnej wobec sprawców naruszeń praw autorskich art. 10.1²⁶ oraz praw pokrewnych art. 10.2²⁷, dokonywanych za pomocą systemu informatycznego, zaliczając do nich rozmyślność oraz skalę handlową zachowania.

Uznawać należy, iż w kontekście fonograficznego piractwa internetowego, interpretacja pojęć określających handlową albo przemysłową skalę naruszeń, przebiegać powinna w oparciu o rozważania w przedmiocie istnienia zależności pomiędzy faktem udostępniania nagrań w sieci, a ograniczeniem zbytu produktów legalnych. Jednocześnie sama umyślność działania, jako cecha towarzysząca bezprawnemu umieszczeniu plików w sieci, winna być rozpatrywana łącznie z celem ewentualnego uzyskania korzyści majątkowej z podejmowanych działań, zaś rozłożony równomiernie w piractwie tradycyjnym akcent czynności kierunkowego zwielokrotniania i rozpowszechniania przesunięty na ostatnią z wymienionych. Dodatkowo warto wskazać na ambiwalentność zastosowanego przy transmisji danych formatu. Utożsamiany powszechnie z piractwem w Internecie standard mp3, nie wykazuje doniosłości w ocenie. Istota zagadnienia sprowadza się w tym względzie do istnienia lub braku zgody właścicieli praw. Powołane wyżej względy prowadzą do konkluzji o zasadności definiowania piractwa internetowego jako umyślnego, nieautoryzowanego rozpowszechniania dóbr o wydźwięku handlowym.

Brak ścisłego normatywnego definiowania pojęcia użytek dozwolony, w ustawodawstwach krajowych, także w obszarze rodzimych rozwiązań ustawowych, sprawia, że rozgraniczenie sfery działań legalnych od zabronionych niejednokrotnie staje się problematyczne. definiowanie Wskazana kwestia staje się szczególnie dotkliwa w kontekście piractwa internetowego. Ukształtowane na gruncie prawa polskiego instytucje użytku dozwolonego, możliwego w definiowaniu jako użytek prywatny lub użytek publiczny, legalizujące określony ustawowo zakres czynności, ingerują w swej istocie w obszar bezwzględnych praw w zakresie korzystania i rozporządzania dobrem niematerialnym²⁸.

W świetle ogólnej regulacji art. 35 w zw. z art. 100 ustawy o prawie autorskim, dozwolony użytek w odniesieniu do określonej formy eksploatacji, nie może naruszać normalnego korzystania z niematerialnego dobra i godzić w słuszne interesy podmiotu uprawnionego. Uszczerbek w normalnym korzystaniu z dobra oznacza zablokowanie dalszej eksploatacji lub ograniczenie jej w stopniu powodującym niemożność eksploatacji w rozmiarach, jakich bez aktywności osób nieuprawnionych należało się spodziewać. Każdorazowo, ocena w przedmiocie przekroczenia licencji ustawowej powinna przebiegać w odniesieniu do konkretnej sytuacji faktycznej²⁹.

²⁶ Art. 10.1 konwencji, w zakresie określenia katalogu praw majątkowych podlegających ochronie, odsyła do regulacji wynikających z Aktu Paryskiego z dnia 24 lipca 1974 r., zmieniającego Konwencję Berneńską o ochronie dzieł literackich, Porozumienia *TRIPS* oraz Traktatu *WIPO* o Prawach Autorskich.

²⁷ Art. 10.2 konwencji, w zakresie określenia katalogu praw majątkowych podlegających ochronie, odsyła do regulacji wynikających z Konwencji Rzymskiej, Porozumienia *TRIPS* oraz Traktatu *WIPO* o wykonaniach i fonogramach.

²⁸ Ustawowe granice zakreśla art. 35 (w odniesieniu do dozwolonego użytku zarówno prywatnego jak i publicznego), oraz art. 23 i 23 z indeksem 1) (w odniesieniu do użytku prywatnego). Powołane artykuły (dotyczące praw autorskich i utworów), na mocy art. 100 mają odpowiednie zastosowanie do fonogramów i artystycznych wykonania.

²⁹ J. Barta, M. Czajkowska – Dąbrowska, Z. Ćwiakalski, R. Markiewicz, E. Traple, *Ustawa o prawie autorskim i prawach pokrewnych. Komentarz*, Warszawa 2003, s. 123. Ponieważ w postaci skrajnej, naruszeń słusznych interesów osoby uprawnionej można upatrywać w każdym działaniu podejmowanym bez zgody, praktyka orzecznicza wykształciła model oceny. Analiza przesłanek z art.35, prowadzona jest w kontekście odpowiedzi na pytania o ewentualność wykorzystania własności do celów komercyjnych, o zakres wykorzystanego dobra,

Z katalogu czynności dopuszczalnych w obrębie użytku dozwolonego, szczególnego znaczenia nabierają ustawowe regulacje dotyczące dozwolonego użytku prywatnego. Zgodnie z art. 23 ust. 1 oznacza on możliwość nieodpłatnego korzystania bez zezwolenia z rozpowszechnionego dobra. Dalej w zgodzie z ust. 2 art. 23, zakres własnego użytku osobistego obejmuje korzystanie z pojedynczych egzemplarzy utworów przez krąg osób pozostających w związku osobistym, w szczególności pokrewieństwa, powinowactwa lub stosunku towarzyskiego.

Doniosłości praktycznej w kontekście omawianej instytucji nabiera zwłaszcza kopiowanie nagrań dokonywane na podstawie własnego lub pożyczonego egzemplarza, utrwalanie nagrań oraz pozyskiwanie plików muzycznych z sieci internetowej³⁰.

Bezspornie dopuszczalne w zakresie tradycyjnej eksploatacji dóbr będzie kopiowanie muzyki na własny użytek, wedle indywidualnych potrzeb, z zakupionego na własność egzemplarza fonogramu. Zgodnie z powoływanym już art. 23 ust. 2 ustawy, analogicznie ocenić należy nieodpłatne przekazywanie utworów osobom osobom pozostającym w związku osobistym. Jednak udostępnienie w kręgu znajomych nagrań za drobną nawet odpłatnością, powoduje już naruszenie licencji ustawowej. Pod pojęciem „osoby związane stosunkiem towarzyskim” należy rozumieć krąg osób znajdujących się i podtrzymujących więzy towarzyskie co pewien czas. W tym kontekście zawiązanie prywatnego klubu, którego celem istnienia byłaby stała wymiana nagrań między członkami nie mogłaby kompleksowo być uznana za działania w ramach stosunków towarzyskich, jako że nie wszyscy członkowie takiej struktury znajdują się i nie wszyscy utrzymują ze sobą kontakty towarzyskie.³¹ Wskazane względy sytuują też w kręgu działań niedozwolonych wymianę plików muzycznych dokonywaną przez internautów w systemie *peer – to – peer*.

Rozważania o dozwolonym użytku prywatnym z wykorzystaniem technologii cyfrowej i urządzeń komputerowych wymagają nieco szerszej charakterystyki. W chwili powstania zagadnienia, poglądy o dopuszczalności stosowania ukształtowanej na gruncie eksploatacji tradycyjnej instytucji, układały się dwukierunkowo³². Wedle pierwszego stanowiska, technologia i technika wykorzystywana do zapisu dobra niematerialnego lub zapisu kopii nie powinny mieć znaczenia, o ile tylko całościowo działań polegających na eksploatacji utworu mieści się w ramach określonego ustawowo użytku prywatnego. Koncepcja druga oparta na założeniach przyjętych w odniesieniu do programów komputerowych, objętych całkowitym zakazem sporządzania kopii, wskazując na analogie w formie zapisu stała na stanowisku całkowitego zakazu sporządzania kopii cyfrowych z utworów utrwalonych w taki sposób. Zwolennicy rygorystycznego traktowania instytucji dozwolonego użytku prywatnego w zestawieniu z technologią cyfrową, wskazywali przy tym na treść art. 20 ustawy o prawie autorskim, który statuując swoiste wynagrodzenie na rzecz podmiotów praw z tytułu eksploatacji dóbr w ramach dozwolonego użytku prywatnego, nie obejmował swym zakresem ani urządzeń komputerowych, ani nośników informatycznych. Argument ten, już wówczas w warunkach polskich traktowany jako wynik opieszałości prawodawczej, stracił on na znaczeniu, w związku z wydaniem rozporządzenia w sprawie określenia kategorii

a także o wpływ wykorzystania na rynek zbytu dobra. Jednocześnie też, statuujące ograniczenia praw autorskich i pokrewnych przepisy, nie mogą być stosowane rozszerzająco, a wszelkie wątpliwości muszą być rozstrzygane na korzyść właściciela praw.

³⁰ *Ibidem*, s. 282.

³¹ *Ibidem*, s. 283.

³² J. Barta, R. Markiewicz, *Internet...*, s. 131.

urządzeń i nośników służących do utrwalania utworów oraz opłat od tych urządzeń i nośników z tytułu ich sprzedaży przez producentów i importerów wypełniającego ustawową delegację art. 20⁵ ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych³³. Jednocześnie, w oparciu o brzmienie art. 23¹ ustawy, należy pozostać na gruncie pierwszego z przedstawianych stanowisk³⁴. Analogicznie zatem do działań polegających na nagrywaniu muzyki z radia lub telewizji, należy ocenić realizowane poza systemem wymiany pozyskiwanie plików muzycznych z Internetu. Podejście takie koresponduje z kształtem zastosowanych rozwiązań w obszarze rekompensowania twórcom, artystom i producentom działań jednostkowych dokonywanych w ramach ustawowo dozwolonego użytku prywatnego.

Zgodnie z dyspozycją art. 20¹ ustawy o oraz rozporządzenia wydanego w oparciu o ust. 5 tegoż artykułu, producenci i importerzy zarówno urządzeń służących do przegrywania jak i czystych nośników służących do utrwalania, zobowiązani zostali do uiszczania opłat na rzecz twórców, artystów i producentów fonogramów w wysokości nie wyższej niż 3% kwoty należnej z tytułu sprzedaży. Ciężar finansowy w zakresie zobowiązania ustawowego, w praktyce zostaje przerzucony na poszczególnych użytkowników³⁵.

Definiując piractwo w ujęciu tradycyjnym jako nieautoryzowane zwielokrotnianie utwaleń dóbr niematerialnych dokonywane w celach handlowych oraz następczy obrót nimi, wskazywałam jednocześnie konieczność silnego akcentowania uprzednich czynności przygotowawczych. Problematyka rozważań nad piractwem fonograficznym jako kategorią przestępczości, wymaga stwierdzenia, iż całokształt powyższych zachowań postrzeganych jako odrębne fazy nielegalnej działalności wypełnia zakres znaczeniowy pojęcia przestępczość piracka w dziedzinie fonografii, przy czym szczególnego znaczenia nabierze w tym kontekście powodujący przesunięcie majątkowe moment wprowadzania nielegalnie zwielokrotnionych dóbr do obrotu handlowego. Podobnie w odniesieniu do piractwa internetowego, analiza zachowań przestępnych koncentrować się będzie wokół czynności udostępniania dóbr w sieci, realizujących ich nielegalne rozpowszechnianie i powodujących istotne ograniczenie zysków należnych podmiotom uprawnionym.

Scharakteryzowaną w powyższy sposób, zawinioną i społecznie szkodliwą w stopniu wyższym niż znikomy działalność w obrębie przemysłu fonograficznego, prowadzącą do wypełnienia ustawowych znamion typów czynów zabronionych, skatalogowanych w rozdziale 14 ustawy dotyczącym przestępczości pirackiej w dziedzinie fonografii, traktować należy jako odmianę przestępczości, której efektem staje się zaburzenie prawidłowego funkcjonowania przemysłu fonograficznego, co w skrajnych przypadkach doprowadzić może do degradacji wskazanej gałęzi.

Całokształt zabronionych pod groźbą kary w określonym czasie i na określonym terytorium zachowań, wypełniających zakres znaczeniowy pojęcia przestępczość, na gruncie naukowym poddawany jest zabiegom systematyzującym. Podstawowym kryterium podziału strukturalnego przestępczości staje się rodzaj dóbr stanowiących przedmiot prawnie karnej ochrony. Cechy specyficzne tak wyodrębnianych, wąskich

³³ Rozporządzenie Ministra Kultury w sprawie określenia kategorii urządzeń i nośników służących do utrwalania utworów oraz opłat od tych urządzeń i nośników z tytułu ich sprzedaży przez producentów i importerów (Dz. U. 2003, Nr 105, poz. 991).

³⁴ Stanowisko takie podzieliły też Parlament Europejski i Komisja.

³⁵ A. Kowalik, *Zwielokrotnianie i kopiowanie utworów do własnego użytku osobistego*, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego” 1999, nr 9.

kategori, przesądzają o zaliczaniu poszczególnych z nich do jednej z grup klasycznego trójpodziału, obejmującego przestępczość pospolitą, przestępczość gospodarczą i przestępczość polityczną.

W obrębie systematyki rodzajowej, w kontekście występującej problematyki, zasadnym staje się wyszczególnienie specyficznej grupy przestępstw przeciwko własności intelektualnej. Rodzajowy przedmiot ochrony wskazanej kategorii czynów, obejmuje szeroki katalog dóbr niematerialnych, stanowiących rezultat działalności intelektualnej człowieka, wśród których wskazać należy zarówno osiągnięcia o charakterze czysto estetycznym, jak również wytwory o profilu użytkowym³⁶. W obu przypadkach dobra własności intelektualnej stanowią mogą przedmiot obrotu gospodarczego.

Naruszenia dotyczące sfery praw własności intelektualnej, określane wspólnym mianem piractwa, godzą nie tylko w interesy podmiotów uprawnionych do majątkowej eksploatacji poszczególnych dóbr lecz także w zasady obrotu gospodarczego przebiegającego z ich wykorzystaniem. Uszczerbku doznają stanowione prawnie zasady konkurencji rynkowej, co prowadzi do zaburzeń prawidłowego funkcjonowania określonych gałęzi przemysłu. Jednocześnie też, działania pirackich podmiotów, sprzeczne z przyjętymi w systemie regułami gospodarowania, niejednokrotnie powodują znaczne uszczuplenie dochodów budżetowych państwa. Wskazane względy pozwalają na powiązanie kręgu zabronionych na gruncie prawa karnego przestępstw przeciwko własności intelektualnej z obszarem wyodrębnionej w oparciu o kryterium systemowe przestępczości gospodarczej.

Dalsza specyfikacja omawianej kategorii prowadzi do oddzielenia przestępstw naruszających prawa własności literacko – artystycznej od czynów godzących w dobra własności przemysłowej. Przestępczość dotycząca obszaru pierwszej ze wskazanych grup, określana wspólnym mianem piractwa intelektualnego, obejmuje zachowania skierowane przeciwko prawom autorskim i pokrewnym. W tymże zakresie wyróżnić należy piractwo fonograficzne, piractwo komputerowe oraz videopiractwo.

Drua grupa czynów przestępnych, tzw. piractwo towarowe, określane też przemysłowym piractwem przemysłowym³⁷, stanowi proceder podszywania się pod markę uznanych podmiotów gospodarczych, a zachowania niedozwolone wskazanego obszaru koncentrują się wokół łamania praw obowiązujących w produkcji przemysłowej, podrabiania towarów, fałszowania i umieszczania na nieautentycznych wyrobach zastrzeżonych znaków towarowych³⁸. W takim ujęciu piractwo fonograficzne, sytuowane zasadniczo w obrębie do proceduru piractwa intelektualnego, wykazuje też cechy właściwe piractwu towarowemu.

Proponowana klasyfikacja przestępstw przeciwko własności intelektualnej, a zwłaszcza objęcie wspólnym terminem piractwa dwóch odrębnych kategorii zachowań ma charakter nie tyle doktrynalny, co odpowiada praktyce. Definicja piractwa jako proceduru obejmującego zachowania wymierzone zarówno przeciwko przepisom prawa autorskiego, jak i przepisom dotyczącym ochrony znaków towarowych, formułowana jest na użytek Wydziałów ds. Przestępczości Gospodarczej w Polsce. Nieco inne podejście do

³⁶ Por. R. Krajewski, *Prawnokarna ochrona własności intelektualnej na podstawie przepisów prawa autorskiego*, Włocławek 1998, s. 11 i n. Autor przytacza szereg funkcjonujących w doktrynie definicji pojęcia „własność intelektualna”.

³⁷ W. Domalewski, *Wybrane rodzaje piractwa intelektualnego i przemysłowego w Polsce: skala, formy i rozpoznawanie wyrobów*, Toruń 1998, s. 13.

³⁸ W zakresie wyłączności praw do opakowania produktu i jego naśladownictwa K. Jasińska, *Naśladownictwo opakowań produktów markowych w świetle prawa własności intelektualnej*, Warszawa 2010, s. 254 i n.

zagadnień związanych z problematyką terminologiczną proponowane jest w literaturze. Nie ma wprawdzie wątpliwości co do faktu, że naruszenie praw szeroko rozumianej własności intelektualnej następować może na skutek działań wypełniających znamiona podrobienia, fałszerstwa czy piractwa, podzielać należy stanowisko, iż wskazane terminy bardzo często stosowane są bez precyzowania ich znaczenia³⁹. Liczne dokumenty międzynarodowe posługują się poszczególnymi pojęciami w sposób niejednoznaczny, co utrudnia uchwycenie istoty poszczególnych zjawisk. Zauważalne są przy tym próby podejmowane w kierunku rozdzielenia pojęć i przyporządkowania konkretnym określeniom właściwych przedmiotowo dóbr podlegających ochronie. Wielokrotnie problematyka naruszenia praw własności intelektualnej zawężona bywa do zagadnień związanych z naruszeniem praw przysługujących do znaków towarowych⁴⁰. W tych przypadkach określenia podrobienie, fałszerstwo, a także piractwo oznaczają określone formy naruszeń praw należących do tej właśnie dziedziny własności intelektualnej. Przy próbach ujmowania problematyki w szerszej płaszczyźnie i uwzględnieniu szerszego zakresu dóbr niematerialnych, pojawiają się dążenia w kierunku rozgraniczenia terminologii. W takim ujęciu zauważalne są tendencje, nie mogące być jednak traktowane jako reguła, przyporządkowania określeń podrobienie i fałszerstwo problematyce naruszeń praw do znaków towarowych, zaś termin piractwo rezerwowany jest dla naruszeń praw autorskich i pokrewnych.

Podobną tendencję można zaobserwować na gruncie dokumentów międzynarodowych podejmujących próbę uregulowania interesującej nas problematyki. Różnice terminologiczne i odmienności w ujmowaniu zakresu pojęciowego poszczególnych zjawisk na gruncie systemów prawnych obowiązujących w różnych państwach i regionach, nie sprzyjają bowiem dążeniom do stworzenia jednolitej klasyfikacji na płaszczyźnie międzynarodowej. Definicje, którymi posługują się poszczególne konwencje wiążą jedynie na gruncie regulacji na potrzeby których zostały sformułowane, niemniej zarówno prace prowadzone pod egidą *WIPO*, porozumienie *TRIPS*, jak i dokumenty UE, zdają się zmierzać w jednakowym kierunku.

Prace prowadzone w obrębie Światowej Organizacji Własności Intelektualnej⁴¹, podjęte już w latach 80. doprowadziły do wstępnej klasyfikacji wykazującej cechy przyporządkowania terminu „podrobienie” wytwarzaniu produktów w sposób naruszający prawa bezwzględne z zakresu własności przemysłowej⁴², określenie „piractwo” pozostawiając na oznaczenie zachowań polegających na przygotowaniu do sporządzania lub sporządzanie kopii utworów chronionych przez prawa autorskie i prawa pokrewne⁴³. Powoływane już uprzednio porozumienie *TRIPS* w przypisie do art. 51 wprowadza wprost, już w nazewnictwie rozróżnienie na „towary oznaczone podrobianym znakiem towarowym” i „pirackie towary naruszające prawa autorskie.”

Problematyka terminologiczna w sposób bardzo podobny ukształtowana została na gruncie dokumentów Wspólnoty Europejskiej. Dokument zwany Zieloną Księgą⁴⁴ terminu piractwo używa na określenie zwielokrotniania bez zezwolenia dóbr chronionych

³⁹ M. Czajkowska – Dąbrowska, *op. cit.*, s. 27.

⁴⁰ *Ibidem*, s. 28.

⁴¹ *Ibidem*, Autorka powołuje sprawozdanie z posiedzenia Komitetu Ekspertów do spraw środków zwalczania podrobienie i piractwa, które odbyło się w dn. 25–28.04.1988 r. w Genewie.

⁴² Chodzi w tym przypadku o prawa z rejestracji znaku towarowego, prawa do modeli i wzorów przemysłowych oraz patenty chroniące wynalazki.

⁴³ Chodzi w tym przypadku konkretnie o utwory literackie i artystyczne, utrwalenia artystycznych wykonań, fonogramy i emisje radiowo – telewizyjne.

⁴⁴ *Green Paper on Copyright and the Challenge of Technology*, Bruksela 1988.

przez prawa autorskie i prawa pokrewne, a także późniejszy obrót tymi zwielokrotnieniami. Podrabianie na gruncie dokumentu oznacza używanie bez zezwolenia komercyjnego wyglądu legalnego produktu, w szczególności jego znaku handlowego lub innego chronionego oznaczenia. Zwane „antypirackim” Rozporządzenie Rady w sprawie środków zapobiegania dopuszczaniu do obrotu, eksportu, reeksportu lub poddania procedurze celnej wstrzymującej towarów podrabianych i pirackich, pierwsze z wymienionych w tytule pojęć wiąże za znakami towarowymi, zaś drugie z dobrami chronionymi przez prawa autorskie, prawa pokrewne, oraz prawa do wzoru przemysłowego. Prawodawca polski podjął się próby zdefiniowania pojęć w rozporządzeniu Rady Ministrów w sprawie sposobu i trybu postępowania organów celnych przy zatrzymywaniu towarów w wypadku podejrzenia naruszenia przepisów dotyczących ochrony własności intelektualnej, formułując na potrzeby regulacji kazuistyczne definicje towarów podrabianych i pirackich⁴⁵. Tendencja powiązania towarów podrobionych z naruszeniem praw do znaków towarowych, a towarów pirackich z naruszeniem praw autorskich i pokrewnych została jednak potwierdzona.

Zgodnie z powyższymi tendencjami, przestępstwa przeciwko własności intelektualnej należałoby sklasyfikować jako piractwo intelektualne (piractwo fonograficzne, piractwo komputerowe, piractwo kaset video) i podrabianie znaków towarowych, co w związku z interesującą nas problematyką wskazuje na zasadność pozostania na gruncie określenia „piractwo” sytuując przestępczość piracką w dziedzinie fonografii, w grupie przestępstw przeciwko własności intelektualnej, należących do obszaru przestępczości gospodarczej.

Streszczenie:

Piractwo fonograficzne jest zjawiskiem nierozzerwalnie związanym z rozwojem przemysłu muzycznego i sprzedażą muzyki. Piractwo fonograficzne jest zjawiskiem masowym, występującym w szerokiej skali. W systemie prawa krajowego prawa autora podlegają ochronie wynikającej przede wszystkim z ustawy o prawie autorskim i prawach pokrewnych, ustawy prawo własności przemysłowej, ale także norm zawartych w kodeksie karnym. Z braku ustawowej definicji piractwa fonograficznego, zjawisko to można definiować jako produkcję i dystrybucję nielegalnych kopii fonogramów, wideoqramów, programów komputerowych i innych przedmiotów prawa autorskiego i praw pokrewnych. Zakres pojęciowy piractwa fonograficznego obejmuje nie tylko

⁴⁵ Zgodnie z §1, towarami podrabianymi są: a) towary łącznie z ich opakowaniem, oznaczone bez zezwolenia osoby uprawnionej znakiem towarowym, który jest identyczny z zarejestrowanym który nie może być odróżniony w swoim zasadniczym wyglądzie od takiego znaku; b) towary opatrzone znakiem towarowym w każdej formie, umieszczonym w szczególności na etykiecie, prospekcie, w broszurze, w instrukcji użytkownika, w logo, na dokumencie gwarancji lub naklejce, przedstawione razem z towarem lub osobno na tych samych warunkach jak towary, o których mowa w lit. a); c) towary opatrzone oznaczeniami geograficznymi, które identyfikują towar jako pochodzący z terytorium kraju, jego regionu lub terenu, lub miejsca na tym terytorium, jeżeli naruszają oznaczenia geograficzne chronione w kraju lub za granicą; d) towary naruszające patenty; e) towary naruszające prawa do topografii układów scalonych; f) opakowania opatrzone znakiem towarowym umieszczonym bez zezwolenia osoby uprawnionej, przedstawione na tych samych warunkach jak towary, o których mowa w lit. a). Towarami pirackimi są natomiast towary będące kopiami lub zawierające kopie, wykonane bez zgody osoby uprawnionej z tytułu praw autorskich, pokrewnych lub praw do wzoru przemysłowego, względnie użytkowego, zarejestrowanych lub nie, w wypadku gdy wytwarzanie takich kopii stanowiłoby naruszenie praw. Rozporządzenie uściśla, że za towary podrabiane lub pirackie uważa się również formy lub matryce przeznaczone lub przystosowane do wytwarzania podrabianych znaków towarowych, towarów oznaczonych takimi znakami, towarów pirackich lub towarów naruszających patenty oraz oznaczenia geograficzne chronione w kraju lub za granicą.

nielegalne powielanie i rozpowszechnianie utworu, ale także jego integralność, prawo do wzorca opakowania. Jako szczególny przypadek korzystania z utworu, obejmujący odtwarzanie publiczne, będące dokonywanym niezależnym od zgody autora, wskazywać należy konstrukcję dozwolonego użytku. Piractwo fonograficzne pozostaje działaniem bezprawnym niezależne od pola eksploatacji, w którym doszło do naruszenia prawa autorskiego.

Słowa kluczowe:

piractwo fonograficzne, fonogram, dystrybucja, prawa autorskie

Title:

Phonographic piracy

Summary:

Phonographic piracy is inextricably linked with the development and sale of music. This phenomenon is a universal problem occurring in the wide scale. On the basis of national law the protection of the author rights is regulated primarily in the copyright law, industrial property law and standards contained in the Criminal Code. There is no statutory definition of piracy, which can be defined as the production and distribution of illegal copies of phonograms, videograms, computer programs and other objects of copyright and related rights. Phonographic piracy, including the protection of the work, covers not only illegal duplication and sharing of work, but also its integrity or its packaging. An interesting case of violation of exclusionary creator, despite public performance of a work, is the institution of fair use. The phonographic piracy is illicit action independent of the operating field in which the infringement of copyright has occurred.

Keywords:

phonographic piracy, phonogram, distribution, copyright

ROZDZIAŁ XXII

Food crime – skala zjawiska

Wstęp

Żywność jest istotnym elementem życia człowieka. Jednak głębokie zmiany społeczne i gospodarcze jakie miały miejsce na przestrzeni wieków, wywarły znaczący wpływ na wiele obszarów związanych z procesem realizacji tej podstawowej potrzeby ludzkości. Po pierwsze, łańcuch produkcji żywności wydłużył się znacząco i obecnie wykracza daleko poza rodzinne gospodarstwo rolne i lokalną społeczność. Produkt spożywczy, zanim trafi na stoły, nierazko przemierzy wcześniej setki, a nawet tysiące kilometrów pod różnymi postaciami, jako składnik, półprodukt i wreszcie gotowa, schludnie opakowana żywność. Po drugie, postęp techniczny odcisnął piętno na każdym z etapów wytwarzania żywności, z jednej strony dał olbrzymie możliwości, chociażby w postaci obniżenia kosztów produkcji, zwiększenia jej wydajności. Z drugiej jednak strony stworzył całe mnóstwo zagrożeń, związanych m. in. z nadmiernym wykorzystywaniem środowiska naturalnego, chęcią zaistnienia przedsiębiorców w wysoce konkurencyjnej gospodarce czy upowszechnieniem stosowania sztucznych dodatków.

Te wszystkie przemiany spowodowały rozwój jeszcze jednego, bardzo istotnego zjawiska, jakim jest przestępczość. W literaturze anglojęzycznej pojawiło się określenie *food crime*, które swoim zasięgiem obejmuje wszelkie rodzaje przestępczości związane z każdym etapem produkcji i dystrybucji żywności. Celem niniejszego artykułu jest przybliżenie znaczenia tego pojęcia oraz określenie skali problemu, który, jak się okazuje, już przybrał znaczące rozmiary, a w perspektywie najbliższej przyszłości, najprawdopodobniej będzie się rozrastał.

Etiologia

Zjawisko *food crime* jest bardzo złożone i wielowymiarowe, dlatego też niezwykle trudno jest jednoznacznie określić przyczyny jego powstawania. Mimo to, można podjąć próbę wskazania najistotniejszych czynników prowadzących do rozrastania się skali nadużyć związanych z procesem powstawania żywności.

Sektor żywności jest stałym, niezwykle istotnym sektorem gospodarki. Angażuje on znaczący odsetek całości krajowych zasobów pracy, zagospodarowuje ponad połowę powierzchni kraju, a udział wydatków na żywność i napoje bezalkoholowe w ogólnym budżecie gospodarstw domowych to blisko 25 %¹. Ponadto, w tym sektorze mamy do czynienia z wielością oraz dużym zróżnicowaniem podmiotów, zarówno pod względem obszarów działalności, jak i potencjału jakim dysponują. Jest zatem rzeczą oczywistą istnienie typowych dla gospodarki wolnorynkowej patologii.

¹ Główny Urząd Statystyczny, *Sytuacja gospodarstw domowych w 2010 r. w świetle wyników badania budżetów gospodarstw domowych*, Warszawa 2011, s. 4.

Przestępczość określana mianem *food crime* mieści się w ramach pojęcia przestępczości gospodarczej, którą dzieli się na pięć obszarów². Z nadużyciami związanymi z procesem produkcji żywności wiążą się bezpośrednio cztery z nich:

- przestępstwa przeciwko konsumentom – takie jak oszukańcza reklama czy nieprawdziwe informacje zawarte na opakowaniach;
- przestępstwa przeciwko interesom finansowym państwa – mające związek z wyłudzeniem dotacji czy odszkodowań oraz „praniem żywności” omówionym w dalszej części artykułu;
- przestępstwa przeciwko przedsiębiorcom – odnoszące się do działań na szkodę konkurencji;
- przestępstwa przeciw środowisku – związane z coraz większymi ograniczeniami nadmiernie eksploatowanego środowiska naturalnego oraz dążeniem do obniżania kosztów własnych.

Bardzo często przyczyną zachowań przestępnych jest konflikt interesów pomiędzy producentem, czy dystrybutorem żywności a klientem. Dla pierwszych, priorytetem jest osiągnięcie zysków oraz utrzymanie się na rynku, co jest możliwe głównie dzięki obrotowi towarami generującymi odpowiedni bilans finansowy, czyli takimi których koszt wytworzenia jest niższy od ceny za jaką zostaną sprzedane. Im ta różnica będzie większa, tym lepiej. Natomiast niebudzącym wątpliwości priorytetem świadomego konsumenta, jest zakup artykułu spożywczego o jak najlepszych właściwościach za jak najniższą cenę. W tym konflikcie stroną zdecydowanie słabszą jest konsument, który często, z powodu wysokiego stopnia przetworzenia produktów i mylącego opakowania, nie ma możliwości oceny jakości artykułu spożywczego za pomocą zmysłów dotyku czy wzroku. Dlatego decydujące o wyborze danego towaru znaczenie mają informacje przekazywane przez przedsiębiorcę, których nośnikiem są reklamy oraz sposób prezentacji i opakowanie produktu. Silna zależność pomiędzy tymi czynnikami powoduje często nieodpartą pokusę manipulacji informacją przekazywaną konsumentowi, w celu uzyskania łatwego sposobu na poprawienie swoich wyników finansowych.

Kolejnym istotnym czynnikiem wpływającym na skalę zjawiska *food crime* jest niedoskonałość prawa oraz instytucji na podstawie tego prawa działających, a mających na celu ochronę konsumenta, środowiska naturalnego czy interesu ekonomicznego państwa bądź Unii Europejskiej. Bez wątpienia istotną rolę odgrywa stabilność regulacji prawnych, której zwłaszcza nowym krajom członkowskim brak. Należy zwrócić uwagę na fakt, iż w Polsce, znaczna część instytucji funkcjonujących w wyżej wspomnianym celu istnieje od niedawna i dopiero tworzy własną metodologię skutecznego działania.

W niektórych obszarach, takich jak rybołówstwo, problem przestępczości przybrał na sile na skutek rozwoju techniki pozwalającej na coraz to efektywniejsze wykorzystywanie zasobów natury, w postaci na przykład masowych połowów. Potencjał przyrody jest ograniczony, w związku z czym, pojawił się problem dotyczący sprawiedliwego podziału dóbr naturalnych będących dobrem wspólnym. Istotną rolę w tym zakresie odgrywa unijna wspólna polityka rybołówstwa, która staje się częstym zarzewiem konfliktów zarówno w skali międzynarodowej, jak i lokalnej.

Niekorzystny wpływ na dynamikę wzrostu przestępczości związanej z produkcją i obrotem żywnością może mieć również nadmierna koncentracja siły nabywczej w rękach dużych sieci handlowych. W Wielkiej Brytanii, już w roku 2003, dziesięciu największych detalistów posiadało 82 % rynku, a czterech największych (*Tesco*,

² J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia*, Gdańsk 2007, s. 294-295.

Sainsbury, Asda i Morrison) sprzedawało 65 % wszystkich artykułów spożywczych będących w obrocie na terenie kraju. H. Croall zwraca uwagę na powszechne nadużycia związane z wykorzystywaniem przez owych gigantów swojej pozycji do wymuszania na producentach i dostawcach niskich cen oraz krótkich terminów realizacji, co z kolei determinuje uzależnionych od dużych sieci przedsiębiorców do szukania nowych sposobów ograniczania swoich kosztów³.

Skala zjawiska

Określenie skali tak złożonego zjawiska jakim jest *food crime* nie należy do rzeczy łatwych. Aby uzyskać stosunkowo rzetelny obraz rzeczywistości powinno się uwzględnić wszelkie możliwe źródła informacji. Jako, że jest to pojęcie stosunkowo nowe, w literaturze polskojęzycznej niemal nie występuje, w związku z czym brak jest publikacji, które w sposób kompleksowy opisywałyby omawiane zjawisko. W celu stworzenia niniejszego opracowania posługiwano się danymi pochodzącymi m.in. z następujących źródeł:

- raportów o wynikach kontroli przeprowadzanych przez instytucje państwowe;
- analiz przeprowadzanych przez organizacje pozarządowe;
- danych Eurostatu oraz Głównego Urzędu Statystycznego;
- informacji organów Unii Europejskiej;
- rezultatów śledztw dziennikarskich;
- literatury polskiej i anglojęzycznej.

Aby kompleksowo spojrzeć na zjawisko *food crime* i właściwie je usystematyzować, można podzielić proces powstawania żywności na cztery zasadnicze elementy, a następnie przyrzeć się każdemu z nich z osobna. Pierwszym jest produkcja pierwotna, obejmująca swoim zasięgiem przede wszystkim rolnictwo, które od wieków jest podstawową formą dostarczania człowiekowi żywności pochodzenia roślinnego i zwierzęcego. Do tej kategorii można zaliczyć również bezpośrednie pozyskiwanie zasobów natury takich jak dzika zwierzyna oraz ryby, głównie morskie. Następnym elementem łańcucha żywności (*food chain*) jest produkcja wtórna, która dotyczy późniejszego przetwarzania produktów. Obecnie ten etap staje się coraz bardziej istotny, gdyż wśród społeczeństw rozwiniętych gospodarczo i cywilizacyjnie, zauważa się tendencje do spożywania żywności coraz bardziej przetworzonej oraz żywności sprzedawanej w barach, restauracjach itd., co z kolei wiąże się z trzecim komponentem, którym jest właśnie bezpośrednie przygotowywanie produktów przeznaczonych do spożycia w miejscu ich zakupu lub w innym miejscu, ale tuż po przygotowaniu. Ostatni element łańcucha żywności to wieloetapowa dystrybucja obejmująca sprzedaż hurtową oraz detaliczną.

W trakcie każdego z wyżej wymienionych procesów może dochodzić do łamania prawa. Z uwagi na ograniczenia objętościowe, skalę nadużyć związanych z produkcją i dystrybucją żywności możemy opisać za pomocą krótkiej charakterystyki zjawiska, przykładów nieuczciwych praktyk w tym zakresie oraz danych instytucji publicznych, które mają za zadanie powstrzymywanie owych procederów oraz zapobieganiu ich występowania.

³ H. Croall, *Food crime*, [w:] P. Beirne, N. South (ed.), *Issues in Green Criminology*, Willan Publishing, Uffculme 2007, s. 225.

a) Produkcja pierwotna

W ramach pierwotnej produkcji żywności wyróżnić można wiele obszarów i rodzajów działań mających charakter przestępczy, których liczba ma tendencje rosnącą. Wiele z nich wiąże się z uczestnictwem państw w międzynarodowych organizacjach, takich jak Unia Europejska, które to, z jednej strony niewątpliwie niesie ze sobą wiele wymiernych korzyści, ale z drugiej, stwarza również cały wachlarz potencjalnych możliwości niezgodnego z prawem wykorzystywania systemu.

Wyludzenia dotacji i odszkodowań

Dobrym przykładem w tym zakresie może być zjawisko coraz częstszych nadużyć związanych z dotacjami unijnymi, często związanymi z rolnictwem. Europejski Urząd ds. Zwalczenia Nadużyć Finansowych od roku 1999 przeprowadził 3,5 tys. dochodzeń, które skutkowały odzyskaniem 1,1 biliona euro⁴. Co prawda Polska, na tle innych krajów europejskich, nie wypada w tym zakresie najgorzej, to jednak pojawiają się opinie, iż świadczyć to może o tym, że środki unijne są wydawane dobrze i bez zarzutów albo kontrola na miejscu wykonywana przez organy krajowe skupia się na nadużyciach drobnych, łatwych do wykrycia. Trudno zatem jest ocenić czy niewielka ilość dochodzeń w Polsce, to efekt uczciwego wykorzystania środków, czy braku dokładnej kontroli⁵.

Osobną kategorię tworzą procedury, które leżą w gestii zainteresowania krajowych podmiotów, takich jak urzędy skarbowe. Obecnie przybiera na sile zjawisko posługiwania się fikcyjnymi („pustymi”) fakturami w rozliczeniach dotacji unijnych. Kontrole przeprowadzane przez urzędy skarbowe wskazują na dwie metody bezprawnego działania. Przedsiębiorcy albo posługują się fikcyjnymi fakturami, albo przedstawiają faktury dokumentujące zakup towaru czy usługi, który faktycznie nastąpił, ale kwota na fakturze jest zawyżona. Wszystko po to, aby zrekompensować sobie cały poniesiony wydatek. Zaznaczyć należy, iż stwierdzenie, że faktura jest pusta, jest w praktyce bardzo trudne i często wymaga przeprowadzenia nie tylko kontroli krzyżowej u wystawiającego i u odbiorcy, ale i postępowania dowodowego z przesłuchaniem świadków włącznie, ponieważ nie można wykluczyć, że zarówno sprzedawca, jak i nabywca działają w zмовie⁶.

Ponadto, znane są również przypadki wykorzystywania katastrofalnych zdarzeń związanych z destruktywnym działaniem żywiołów lub epidemii chorób zwierzęcych. Na przykład w czasie epidemii pryszczycy w Północnej Irlandii, 120 hodowcom wypłacono odszkodowania za większą liczbę owiec niż rzeczywiście odstrzelili, podczas gdy 17 z nich nigdy nie było właścicielami owiec⁷. O podobnych sytuacjach w Polsce donoszą media, najczęściej próby wyludzenia odszkodowań mają miejsce w rejonach, które zostały dotknięte skutkami kłęski żywiołowej.

⁴ http://ec.europa.eu/anti_fraud/investigations/fraud-in-figures/index_en.htm (dostęp 20.05.2012 r.).

⁵ <http://www.fundusze-europejskie.pl/okiem-eksperta/0,629,jaka-jest-faktyczna-skala-naduzyc-przy-dotacjach.html> (dostęp 20.05.2012 r.).

⁶ http://www.rp.pl/artukul/86056,655141_Fikcyjne_faktury_kreca_sie_w_gospodarce.html?p=1 (dostęp 20.05.2012 r.).

⁷ H. Croall, *op. cit.*, s. 210.

Rolnictwo ekologiczne

Rolnictwo ekologiczne to specyficzna forma produkcji żywności, którą cechują przede wszystkim naturalne metody uprawy, począwszy od czystego środowiska, przez brak nawozów sztucznych, antybiotyków i hormonów, aż po całkowite wykluczenie organizmów genetycznie modyfikowanych. Dzięki takiemu postępowaniu znacznie mniej obciąża się środowisko, a produkty wytworzone w ten sposób są bardzo wysokiej jakości.

W Unii Europejskiej funkcjonuje system gwarantujący wiarygodność produktów pochodzących z gospodarstw ekologicznych oparty na obowiązku precyzyjnego etykietowania, zawierającego informacje o producencie oraz jednostce certyfikującej. W latach 2005-2008 liczba gospodarstw tego typu w Polsce zwiększyła się ponad dwukrotnie i w roku 2008 wyniosła niemal 15 tys.⁸.

Jest rzeczą oczywistą, że na produkty wytworzone ekologicznymi metodami jest coraz większy popyt, który niestety hamowany jest znacznie wyższymi cenami takich artykułów. Drogą do sukcesu niektórych przedsiębiorstw staje się sprzedaż środków spożywczych oznaczonych logiem żywności ekologicznej przy jednoczesnym stosowaniu tradycyjnych sposobów produkcji lub przynajmniej częściowym omijaniem restrykcyjnych wymogów stawianych przez ustawodawstwo krajowe i unijne w zakresie rolnictwa ekologicznego.

Aby ukazać skalę nieprawidłowości w tym zakresie można przytoczyć wyniki kontroli przeprowadzonych pod przewodnictwem Najwyższej Izby Kontroli w II i III kwartale 2009 r., które wykazały, iż 40 % gospodarstw nie przestrzegało zasad prowadzenia produkcji ekologicznej. Najczęstsze niezgodności to np. nieinformowanie właściwych organów o zmianach w prowadzonej działalności, nieprowadzenie właściwej ewidencji towarowej czy zakup zwierząt nieekologicznych bez zgody odpowiedniej jednostki certyfikującej. Kontrole wykazały również pojedyncze przypadki produktów niespełniających pożądaných wymagań jakościowych⁹.

Rybołówstwo

Pierwotnie, rybołówstwo, obok zbieractwa i łowiectwa stanowiło podstawę przetrwania społeczeństw. Jednak nigdy w historii ludzkości, możliwości rybaków nie przewyższały tak wyraźnie potencjału przyrody jak dziś. Staje się to obecnie poważnym problemem, przyczyną konfliktów, zarówno w skali lokalnej jak i międzynarodowej.

Już w latach 70. dostrzeżono potrzebę prowadzenia, trwającej do dziś, wspólnej polityki rybołówstwa. Jej główne cele to ochrona zasobów przed przełowieniem, zagwarantowanie dochodów rybaków, zapewnienie konsumentom i przemysłowi przetwórczemu regularnych dostaw po rozsądnych cenach oraz zrównoważona eksploatacja żywych zasobów wodnych¹⁰. W praktyce są to zadania niezwykle trudne do zrealizowania, ponieważ nie jest możliwe zaspokojenie potrzeb każdej ze stron na zadowalającym poziomie. Poza wspomnianymi konfliktami, prowadzi to do rozpowszechniania się szarej strefy związanej z nadnormatywnymi połowami.

Raport Komisji Europejskiej z 2006 r. z kontroli rybołówstwa bałtyckiego pokazał olbrzymią skalę tego procederu. Jednocześnie ukazał Polskę w bardzo

⁸ Najwyższa Izba Kontroli, *Informacja o wynikach kontroli rolnictwa ekologicznego w Polsce*, Warszawa 2010, s. 14.

⁹ Najwyższa Izba Kontroli, *Informacja o wynikach...*, s. 22-24.

¹⁰ http://eur-lex.europa.eu/pl/dossier/dossier_40.htm (dostęp 20.05.2012 r.).

niekorzystnym świetle, przypisując polskim rybakom przekroczenie limitów połowowych o 48,7 %. Na drugim miejscu znaleźli się Szwedzi, poławiający o 21,4 % więcej ryb niż określają to kwoty połowowe, a w dalszej kolejności Litwini – 15,6 %, Niemcy – 13,6 %, Duńczycy 12,7 % i Łotysze 7,6 %¹¹.

Należy jednak wspomnieć, iż dane dotyczące rybołówstwa, a zwłaszcza kwot połowowych mogą zawierać znaczny margines błędu z powodu trudności w ustaleniu rzeczywistego stanu związanego ze skalą połowów oraz ciągle niedoskonałe funkcjonującego systemu administracji publicznej zajmującego się omawianą tematyką. Aby unocznnić to zróżnicowanie danych, można przytoczyć sytuację z 2008 r., kiedy to Komisja Europejska, w wyniku przeprowadzonych badań nałożyła na Polskę karę w postaci zmniejszonych limitów połowowych w kolejnych latach za przekroczenie limitów dorszowych w 2007 r., podczas gdy dane Departamentu Rybołówstwa wykazywały, że polscy rybacy wyłowili zaledwie 78 % przyznanej kwoty na te ryby¹².

Okręgowe Inspektoraty Rybołówstwa nie prowadzą statystyk dotyczących skali i zakresu naruszeń prawa o rybołówstwie, w związku z czym bardzo trudno jest zidentyfikować wielkość problemu. Raport z monitoringu polskiego systemu kontroli połowów na Morzu Bałtyckim sporządzony przez Federację Zielonych GAJA, wskazuje najczęstsze, skuteczne metody omijania prawa, wśród których można wymienić¹³:

- ukrywanie nielegalnego ładunku w specjalnie przerobionych i ukrytych ładowniach statku,
- ukrywanie nielegalnie złowionej ryby pod warstwą ryb innego gatunku,
- raportowanie połowu dorsza z Bałtyku Wschodniego jako dorsza z Bałtyku Zachodniego,
- unikanie kontroli poprzez skuteczne przekazywanie informacji o miejscach przeprowadzanej w danym momencie inspekcji,
- wyładunek ryby późną nocą,
- sprzedaż pośrednikom większej ilości ryby, niż zostało to zadeklarowane w dokumentach pierwszej sprzedaży,
- wprowadzanie nieopodatkowanej ryby na rynek nielegalnymi kanałami zbytu – tzw. „pranie ryby”,
- próby zawarcia znajomości i porozumienia z organami kontrolnymi.

Brak jednoznacznych danych o skali połowów, wysoka stawka o jaką toczy się gra oraz słaby system kontroli rybołówstwa pozwalają przypuszczać, iż mamy obecnie do czynienia ze znaczną skalą nadużyć w tym zakresie. Ponadto H. Croall zwraca uwagę, że czarna sfera rybołówstwa (*blackfishing*) wiąże się nie tylko z rybakami, ale obejmuje swym zasięgiem znacznie szerszy krąg, do którego wpisuje się również nieuczciwa działalność przetwórców oraz przewoźników ryb¹⁴.

b) Produkcja wtórna

Produkcja wtóra obejmuje wszelkie procesy, którym poddawana jest żywność powstała w wyniku produkcji pierwotnej, aż do momentu umieszczenia jej

¹¹ European Commission, *Evaluation report of catch registration in Baltic-Sea member states*, 2007, s. 2.

¹² Federacja Zielonych GAJA, *Raport z przeprowadzonego monitoringu polskiego systemu kontroli połowów na Morzu Bałtyckim*, Szczecin 2010, s. 36.

¹³ *Ibidem*, s. 24-25.

¹⁴ H. Croall, *op. cit.*, s. 212.

w opakowaniach zbiorczych lub jednostkowych i przeznaczenia w takiej formie do sprzedaży hurtowej lub detalicznej.

Obecnie poważnym problemem w obszarze produkcji wtórnej jest stosowanie dodatków do żywności. Mają one spełniać rozmaite funkcje, są stosowane w celu przedłużenia trwałości, maskowania niepożądanych cech, niektóre są używane jako substancje wypełniające, a jeszcze inne stosuje się w celu zastąpienia bardziej kosztownych „naturalnych” składników, czy po prostu z czysto kosmetycznych względów¹⁵.

W dobie rosnącej świadomości konsumenckiej, coraz bardziej uwidacznia się konflikt interesów w tej dziedzinie. Chemiczne dodatki do żywności sprzyjają utrzymywaniu kosztów produkcji na niskim poziomie, przedłużają trwałość artykułów spożywczych oraz często upraszczają procesy produkcyjne. Z drugiej strony, konsument poszukuje żywności naturalnej, bez zbędnych polepszaczy, ale jednocześnie nie jest skłonny do ponoszenia znacznie większych kosztów zakupu takich produktów.

Poza sztucznymi dodatkami, wątpliwości wzbudzają również praktyki dodawania, w szczególności do wędlin, innych składników niebędących pełnowartościowym mięsem (skóry, miazga kostna itd.). Praktyki takie nie są zakazane, a często pozwalają na zredukowanie cen wędlin do poziomu ceny żywca, co powinno być już wyraźnym ostrzeżeniem dla konsumenta, który nie szuka produktu „wędlinopodobnego”, a pełnowartościowego artykułu. Problem ten dotyczy w szczególności wędlin, gdyż często sprzedaje się je luzem i mimo obowiązku umieszczania informacji o składzie w widocznym miejscu, zazwyczaj się tego nie robi. W związku z tym klient zazwyczaj nie ma możliwości zweryfikowania rzeczywistego składu produktu i podjęcia w pełni świadomego wyboru, co zachęca producentów do obniżania jakości swoich wyrobów i zwiększania zysków.

Ponadto istotnym aspektem jest nieprzestrzeganie warunków sanitarnych w zakładach produkcyjnych. Ma to związek z koniecznością ponoszenia przez przedsiębiorcę zwiększonych kosztów obejmujących dbanie o instalacje sanitarne w zakładzie, zapewnienie pracownikom odpowiednich badań, szkoleń, odzieży itd. W roku 2010 najczęściej stwierdzanymi przez Państwową Inspekcję Sanitarną i Inspekcję Weterynaryjną naruszeniami karanymi mandatami, było wykroczenie z art. 111 § 1 k.w. dotyczące niedopełnienia obowiązku zapewnienia należytego stanu sanitarnego, zwłaszcza w zakresie utrzymania czystości oraz używanego przez pracowników ubioru¹⁶.

c) Dystrybucja

Obszarem bezpośrednio wiążącym się z produkcją wtórną jest dystrybucja żywności. Upraszczając nieco sytuację, można powiedzieć, że ten etap łańcucha żywnościowego rozpoczyna się z chwilą opakowania wyrobu gotowego i przeznaczenia go do sprzedaży. Przejście do kolejnego etapu ma zatem najczęściej miejsce w obrębie tego samego podmiotu, który produkuje artykuł spożywczy, a następnie rozpoczyna proces dystrybucji. W tym zakresie można wyróżnić dwa zasadnicze elementy, w których spotyka się cały szereg nadużyć, są to opakowanie wraz z informacjami tekstowymi i obrazkowymi oraz prezentacja i reklama związana z danym produktem spożywczym.

¹⁵ *Ibidem*, s. 213.

¹⁶ Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, *Raport o stanie bezpieczeństwa w Polsce w 2010 r.*, Warszawa 2011, s. 347-350.

Informacje na opakowaniach

Ponieważ kupowanie przez konsumenta żywności należy do bieżących spraw życia codziennego i dotyczy artykułów dość małej wartości, nie rodzi to obowiązku potwierdzenia na piśmie istotnych postanowień umowy sprzedaży gdzie byłoby można sprecyzować kryteria jakości, jak w przypadku droższych urządzeń technicznych. Z racji tego znakowanie żywności pełni „zastępczo” bardzo istotną rolę informacyjną odnoszącą się do właściwości oferowanych środków spożywczych¹⁷.

W oczywistym interesie konsumenta leży posiadanie pełnej i rzetelnej informacji o towarze, który ma zamiar zakupić. Niestety głównym interesem producenta jest przede wszystkim to, by produkt sprzedać, i aby ten cel zrealizować często posuwa się on do praktyk nielegalnych lub leżących na „graniczy” prawa.

Problem ten wymaga szczególnego zainteresowania, gdyż biorąc pod uwagę wysokość dolegliwości takich działań dla poszczególnej jednostki, może się on wydawać trywialny, jednak jeśli uwzględni się dodatkowo skalę i powszechność nielegalnych praktyk producentów i dystrybutorów, można dojść do wniosku, iż dla niektórych stał się to sposób na zaistnienie w obecnej, wysoce konkurencyjnej gospodarce.

Nieprawidłowości związane z nieprzestrzeganiem przepisów krajowych i unijnych w zakresie znakowania żywności przybierają bardzo różną postać. Najpoważniejsze z nich, kwalifikujące się do grupy zjawisk znamionujących fałszowanie żywności, to¹⁸:

- niższa niż zadeklarowana zawartość najbardziej wartościowych i odżywczych składników;
- zastępowanie składników droższych tańszymi (np. tłuszczu mlecznego tłuszczem roślinnym);
- nieujawnianie ważnych dla konsumenta składników małowartościowych lub wręcz szkodliwych dla zdrowia.

Ogromna jest skala nieprawidłowości ujawnionych przez Inspekcję Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych. Jak pokazały wyniki kontroli przeprowadzonej w roku 2010, w dziesięciu najczęściej kwestionowanych grupach towarowych, ponad połowa partii towaru była nieprawidłowo oznakowana. Uchybienia najczęściej dotyczyły soków i nektarów (74,4 % zakwestionowanych partii), miódów (66 %), tłuszczu do smarowania (55 %), makaronów (51 %) czy wyrobów garmazeryjnych (48,6 %) i pieczywa (48,5 %)¹⁹.

Prezentacja i reklama

Właściwa prezentacja i reklama produktu często bywa podstawą sukcesu. W warunkach gospodarki wolnorynkowej i coraz większej konkurencji, odgrywa ona znaczącą rolę. Zasadniczą różnicą pomiędzy neutralną informacją handlową a reklamą jest to, iż ta druga zawiera w sobie warstwę informacyjną, obok której pojawia się skorelowana w różny sposób perswazja²⁰.

¹⁷ M. Taczanowski, *Prawo żywnościowe w warunkach członkostwa Polski w Unii Europejskiej*, Warszawa 2009, s. 157-158.

¹⁸ S. Kowalczyk (red.), *Bezpieczeństwo żywności w erze globalizacji*, Warszawa 2009, s. 271.

¹⁹ I. Zdrojewska (red.), *Inspekcja Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych – Sprawozdanie roczne 2010*, Warszawa 2011, s. 25.

²⁰ E. Łętowska, *Prawo umów konsumenckich – Zarys prawa*, Gdynia 2002, s. 184.

Nad legalnością pojawiających się w naszym kraju reklam czuwa Prezes Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów. W niektórych przypadkach lub w odniesieniu do konkretnych produktów, określenie zgodności reklamy z obowiązującym prawem bywa ułatwione szczegółowymi regulacjami w tym zakresie. Na przykład, szczególną ochroną objęte są dzieci, w stosunku do których nie można stosować technik wykorzystujących ich podatność na perswazję spowodowaną brakiem doświadczenia i wiedzy²¹. Wyraźnymi ograniczeniami w dziedzinie reklamy są też objęte napoje alkoholowe²², a także preparaty do początkowego żywienia niemowląt²³. W pozostałych przypadkach stwierdzenie naruszenia jest już tak oczywiste i cechuje się wysokim stopniem ocenności, co często bywa wykorzystywane przez przedsiębiorców.

Na szczególną uwagę zasługuje kwestia oświadczeń żywieniowych i zdrowotnych, które polegają na sugerowaniu w jakikolwiek sposób lub dawaniu do zrozumienia, że żywność ma szczególne właściwości²⁴. Z obserwacji rynku wynika, że są one jednym z najsilniejszych instrumentów promocji środków spożywczych wykorzystywanych przez współczesną praktykę marketingu żywności²⁵, w związku z czym, oczywiste jest, iż mamy do czynienia z tendencją do nadużywania praktyk takiego rodzaju.

„Pranie żywności”

W ramach nadużyć podczas procesu dystrybucji H. Croall wyróżnił zjawisko tak zwanego „prania żywności” (*food laundering*) polegającego na manipulacji jakością żywności, czyli, w zależności od okoliczności, pogarszania lub polepszania jej właściwości.

Jako przykład podaje importowanie przez holenderskich przetwórców żywności tanich, mrożonych kurczaków z Tajlandii i Brazylii. W celu uniknięcia ceł dla produktów świeżych, solono mięso, po czym już na miejscu, poddawano je procesowi polegającemu na rozmrażaniu, wstrzykiwaniu wody z odpowiednimi dodatkami i obróbce w specjalnych urządzeniach umożliwiających wchłonięcie się wody oraz wypłukanie soli. Mięso po tych zabiegach było ponownie zamrażane i jako produkt pełnowartościowy wprowadzane do obrotu²⁶.

Według autora, w pojęciu „prania żywności” mieści się również proceder dodawania do produktów mięsnych wody oraz białek mięsa zwierząt innych gatunków w celu podniesienia ich wartości odżywczej. Zaznacza jednak, iż takie działania są w zasadzie legalne, pod warunkiem umieszczenia odpowiednich informacji na etykietach oraz zachowania odpowiednich proporcji owych dodatków²⁷.

²¹ Ustawa z dnia 16 kwietnia 1993 r. o zwalczaniu nieuczciwej konkurencji (Dz. U. 1993, Nr 47, poz. 211 z późn. zm.), art. 16.

²² Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałania alkoholizmowi (Dz. U. 1982, Nr 35, poz. 230 z późn. zm.), art. 13.

²³ Ustawa z dnia 25 sierpnia 2006 r. o bezpieczeństwie żywności i żywienia (Dz. U. 2006, Nr 171, poz. 1225 z późn. zm.), art. 25.

²⁴ M. Taczanowski, *op. cit.*, s. 188.

²⁵ *Ibidem*, s. 187.

²⁶ H. Croall, *op. cit.*, s. 215.

²⁷ *Ibidem*, s. 215.

d) Produkcja i sprzedaż żywności w lokalach gastronomicznych

Na osobne omówienie zasługuje problematyka sprzedaży potraw w lokalach gastronomicznych. Według danych Eurostatu z 2010 r., Polacy przeznaczają na wydatki związane z restauracjami i hotelami zaledwie 2,8 % swoich budżetów przeznaczonych na zakup towarów i usług konsumpcyjnych. Żaden z krajów uwzględnionych w badaniu nie cechuje się niższym wskaźnikiem, przeciętna unijna to 8,5 %. Więcej od nas wydaje się w takich krajach jak Łotwa (4,4 %), Słowacja (5,7 %) czy Czechy (7,5 %), natomiast najwięcej pieniędzy zostawiają w hotelach i restauracjach Hiszpanie (16,9 %) i Cypryjczycy (14,8 %) ²⁸. Jednak specjaliści przewidują dla Polski bardziej dynamiczny wzrost wydatków na bary i kawiarnie niż dla krajów Europy Zachodniej ²⁹, dzięki czemu dysproporcje powinny się zmniejszać.

Można z dużą dozą prawdopodobieństwa przypuszczać, że spożycie niespełniającej wymagań jakościowych żywności w restauracjach, barach i innych lokalach gastronomicznych jest jedną z głównych przyczyn zatruc pokarmowych. Brytyjska Agencja ds. Standardów Żywności (*Food Standards Agency*) po przeprowadzeniu badania opinii publicznej wskazała, że 13 % ankietowanych przyznało, iż doświadczyło zatrucia pokarmowego w ciągu ostatniego roku, wskazując głównie na żywność zakupioną i spożytą poza domem. Skala zatruc pokarmowych jest niezwykle trudna do oszacowania, gdyż wiele osób w ogóle nie zgłasza tego faktu ³⁰.

W Polsce funkcjonuje ponad 75 tys. zakładów żywienia zbiorowego ³¹, w których mają miejsce bardzo liczne nadużycia. Ogólnopolska kontrola lokali gastronomicznych przeprowadzona przez Inspekcję Handlową w 2010 roku, wykazała zatrważającą skalę nieprawidłowości. Okazało się, że w 80 % skontrolowanych podmiotów zauważono uchybienia. Najgorzej wypadły zakłady zlokalizowane w rejonach zimowego i letniego wypoczynku, restauracje i nocne kluby (ok. 85 %), nieco lepiej sytuacja wygląda w barach mlecznych i placówkach oferujących dania typu *fast food* działających w sieciach (ok. 66 %) ³².

Najpowszechniejsze były nieprawidłowości godzące w interes ekonomiczny konsumenta, takie jak nieprzestrzeganie przepisów w zakresie uwidaczniania cen (49 % skontrolowanych placówek), brak legalizacji przyrządów pomiarowych (42 %) czy nierzetelna obsługa (21 %). Ale największy niepokój budzi skala uchybień, które bezpośrednio skutkują narażeniem na szwank zdrowia konsumenta. Wśród tej grupy można wyróżnić przeterminowanie produktów (18 %), nieprawidłowe warunki przechowywania (14 %) czy brak zaświadczeń lekarskich pracowników mających kontakt z żywnością (8 %) ³³.

Jak pokazują powyższe dane, skala problemu już jest olbrzymia, a na przestrzeni kilkunastu kolejnych lat może się jeszcze powiększyć ze względu na upowszechnianie spożywania posiłków poza domem. Jednak mimo tego, że stawką jest nie tylko interes

²⁸ <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=0&pcode=tsdpc520&language=en> (21.05.2012 r.).

²⁹ <http://www.portalspozywczy.pl/finanse/wiadomosci/deloitte-21-proc-dochodu-polacy-wydaja-na-jedzenie-i-napoje-rosna-wydatki-na-restauracje-i-kawiarnie,46648.html> (dostęp 21.05.2012 r.).

³⁰ H. Croall, *op. cit.*, s. 216.

³¹ Państwowa Inspekcja Sanitarna, *Raport Głównego Inspektora Sanitarnego – Stan sanitarny kraju w roku 2010*, s. 30.

³² Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów, *Raport – Konsument na rynku usług gastronomicznych w świetle kontroli przeprowadzonych przez Inspekcję Handlową w roku 2010*, Warszawa 2011, s. 10.

³³ *Ibidem*, s. 11.

ekonomiczny konsumenta ale także jego zdrowie, a w niektórych przypadkach nawet życie, rzadko zdarza się aby nieuczciwi przedsiębiorcy, ponosili konsekwencje adekwatne do zagrożenia jakie powodują. Tym bardziej, że zdecydowana większość uchybień jest popełniana w pełni świadomie, w celu zwiększania zysków przez ograniczanie kosztów związanych z zapewnieniem właściwych warunków sanitarnych lub zwykłe oszustwa, które odczuwa na swoim portfelu przeciętny konsument.

Wnioski

W niniejszym artykule została ukazana w sposób przekrojowy skala nadużyć mających związek z całym łańcuchem żywnościowym. Na podstawie powyższych danych liczbowych i statystyk można stwierdzić, iż skala problemu jest bardzo duża.

Kompleksowe spojrzenie na zjawisko *food crime* pozwala wyciągnąć kilka wniosków. Otóż nasilenie omawianych zjawisk wynika w dużej mierze z rozwoju cywilizacyjnego, zarówno technologicznego, gospodarczego, jak również społeczno-kulturowego. Część nielegalnych praktyk pojawiła się stosunkowo niedawno, wraz z przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej (np. wyludzanie dotacji unijnych), natomiast inne istniały niemal od zawsze pod różnymi postaciami, jednak dopiero w dzisiejszych czasach przeżywają dynamiczny rozkwit (np. fałszowanie żywności).

Poważnym problemem jest niestabilność regulacji prawnych związanych z działalnością przedsiębiorców branży spożywczej oraz funkcjonowaniem instytucji państwowych odpowiedzialnych za nadzór w tym zakresie. Prowadzi to do sytuacji w której przemysł ma trudności w nadążeniu za postępującymi nieustannie zmianami prawa, a poszczególne inspekcje nie są w stanie wypracować jednolitego systemu interpretacji przepisów.

Poza tym, system urzędowej kontroli żywności w Polsce jest bardzo złożony, gdyż w jego skład wchodzi aż sześć typów inspekcji. W związku z tym, dostrzec można wiele słabości, wśród których najpoważniejszą jest brak precyzyjnie zdefiniowanego przedmiotu i zakresu czynności realizowanych przez te jednostki, co prowadzi do braku koordynacji działań.

W literaturze przedmiotu pojawiają się propozycje połączenia jednostek inspekcyjnych, które zbliżone są zakresem nadzoru. Jedną z możliwości to wyodrębnienie jednostek trzech typów³⁴:

- nadzorującą bezpieczeństwo żywności (Inspekcja ds. Żywności);
- nadzorującą bezpieczeństwo zdrowia publicznego (Inspekcja ds. Zdrowia);
- nadzorującą bezpieczeństwo realizowanych transakcji handlowych (Inspekcja ds. Konkurencji, Konsumpcji i Nadużyć).

Takie rozwiązanie uprościłoby strukturę nadzoru nad bezpieczeństwem żywności oraz przede wszystkim zmniejszyłoby koszty przeprowadzania kontroli poprzez ograniczenie ich dublowania³⁵.

Wątpliwości budzi również skuteczność nakładanych na przedsiębiorców kar. Zdecydowana większość z nich to kary pieniężne mające charakter naprawczy, których celem jest przede wszystkim wyeliminowanie niepożądanego stanu faktycznego.

³⁴ D. Jendza, *Analiza przedmiotu i zakresu nadzoru jednostek inspekcyjnych w aspekcie zapewnienia bezpieczeństwa żywności w Polsce*, [w:] M. Chrabkowski, C. Tatarczuk, J. Tomaszewski (red.), *Bezpieczeństwo w administracji i biznesie we współczesnym świecie*, Gdynia 2011, s. 261.

³⁵ D. Jendza, *op. cit.*, s. 262.

Nie ulega wątpliwości, że ta funkcja kary jest bardzo istotna, jednak przynosi jedynie chwilowy rezultat. Działania ustawodawcy powinny doprowadzić do tego, by nakładane przez poszczególne inspekcje sankcje realizowały również swoją funkcję prewencyjną i skutecznie odstraszały przed ponownym popełnieniem nadużycia.

Ciekawym rozwiązaniem mogłoby być szersze i skuteczniejsze rozpowszechnianie wyników z kontroli poszczególnych podmiotów na wzór Danii i części Stanów Zjednoczonych, gdzie wyniki umieszcza się na drzwiach restauracji (tzw. *scores on doors*) lub publikuje na stronach lokalnych władz. Niektóre władze lokalne Wielkiej Brytanii, takie jak Glasgow i Birmingham również stosują podobne praktyki, spotykają się one jednak z wyraźnym oporem stowarzyszeń restauratorów³⁶.

Poza tym należy pamiętać, że system mający na celu zwalczanie nadużyć określanych mianem *food crime* to nie tylko odpowiednie instytucje państwowe, to również obywatel – konsument, który powinien być świadomy swoich praw oraz właściwie reagować na sytuacje, w których są one łamane. Właściwe postawy pozwoliłyby w znaczący sposób ograniczyć ciemną liczbę przestępstw, będącą skutkiem wybiórczych kontroli oraz bagatelizowania pojedynczych zdarzeń w postaci zatruc pokarmowych czy niewielkich oszustw przedsiębiorców.

Streszczenie:

Niniejszy artykuł ma na celu scharakteryzowanie nieopisanego dotąd w polskiej literaturze zjawiska jakim jest *food crime*. Pojęcie *food crime* pojawiło się w literaturze angielskiej stosunkowo niedawno. Swym zakresem obejmuje wszelkie rodzaje przestępczości związane z każdym etapem produkcji i dystrybucji żywności. Artykuł podzielono na trzy główne części. W pierwszej części poruszono problematykę etiologii *food crime* oraz związku tego rodzaju przestępczości z przestępczością gospodarczą. W drugiej części artykułu podjęto próbę określenia skali zjawiska poprzez przedstawienie i analizę dostępnych danych statystycznych. Ze względu na konieczność kompleksowego i właściwego usystematyzowania opisywanego zjawiska, tę część artykułu podzielono na cztery mniejsze elementy składowe, w ramach których scharakteryzowano przestępstwa pojawiające się na poszczególnych etapach łańcucha żywnościowego (produkcja pierwotna, produkcja wtórna, dystrybucja). Poza wspomnianymi problemami, przyjrano się również nadużyciom związanym z przygotowaniem i sprzedawaniem żywności w lokalach gastronomicznych. Ostatnią część artykułu stanowią wnioski, w których zwrócono uwagę na kilka czynników wpływających negatywnie na skalę omawianego problemu. Wskazano również na działania mogące służyć ograniczeniu scharakteryzowanych w niniejszym opracowaniu procederów oraz zapobieganiu ich występowania w przyszłości.

Słowa kluczowe:

żywność, nadużycie, przestępstwo, łańcuch żywnościowy, przestępczość żywnościowa

Title:

Food crime – the scale of the phenomenon

³⁶ H. Croall, *op. cit.*, s. 216.

Summary:

The purpose of this article is to characterize the phenomenon of food crime which has not been described yet in Polish literature. The term, food crime, has appeared in English literature recently. It includes all types of crime involved in each stage of production and distribution of food. The article is divided into three main parts. The first part deals with the problem of food crime etiology and relations between this type of offence and economic crime. The second part of the article is an attempt to identify the scale of the described phenomenon through presentation and analysis of available statistical data. Due to the need of a comprehensive and proper systematization of the food crime phenomenon, this part of the article is organized into four smaller components, in which crimes that appear at subsequent stages of the food chain were characterized (primary production, secondary production, distribution). Besides these problems, the abuses involving preparing and selling food in catering establishments were also analyzed. The last part of this article presents the conclusions, which draw attention to several factors that negatively effect on the scale of the problem. The thesis also identifies the activities outlined in this study, that might be of use in limiting, criminal practices and preventing them in the future.

Keywords:

food, abuse, crime, food chain, food crime

Mgr Joanna Narodowska
Doktorantka
Katedra Prawa Karnego Materialnego
Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

ROZDZIAŁ XXIII

Nielegalny rynek farmaceutyczny – przyczyny, przejawy, przeciwdziałanie

Etiologia zjawiska

Jednym z podstawowych obowiązków państwa określonym w art. 68 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej¹ jest zapewnienie obywatelom prawa do opieki zdrowotnej. Zakres przedmiotowy tej regulacji jest bardzo szeroki i obejmuje również gwarancję należytego dostępu do leków, która realizowana jest poprzez tzw. politykę lekową państwa. Przez pojęcie to rozumieć należy całokształt działań organizacyjno-prawnych, na których kształt wpływ ma wiele ośrodków decyzyjnych. Najważniejszą rolę w realizacji polityki lekowej odgrywa jednak Ministerstwo Zdrowia, którego zadaniem jest zagwarantowanie obywatelom należytego dostępu do leków bezpiecznych, skutecznych, jednocześnie redukując udział pacjentów w kosztach leczenia².

Ciążar odpowiedzialności za ochronę zdrowia i system opieki zdrowotnej w Unii Europejskiej ponoszą państwa członkowskie, które mogą samodzielnie podejmować szereg decyzji dotyczących produktów leczniczych. Z drugiej jednak strony, leki są produktami podlegającymi zasadom jednolitego rynku, dlatego UE ma pewne kompetencje dotyczące udzielania na nie pozwoleń. Ustawodawstwo unijne ma na celu nie tylko zapewnienie konkurencyjności wyrobów farmaceutycznych na rynku wewnętrznym, ale przede wszystkim realizację polityki zdrowotnej, zgodnie z którą zdrowie ludności UE jest niezbędnym warunkiem do osiągnięcia fundamentalnych celów UE tj. dobrobytu, solidarności oraz bezpieczeństwa.

Zapewnienie ochrony życia ludzkiego nierozdzielnie związane jest produktami leczniczymi³. Starożytny rzymski lekarz greckiego pochodzenia Claudius Galenus (ur. 129-200 n.e.), znany jako Galen, zwykł mówić, że „jeżeli lud żąda lekarstw to rolą lekarza jest ich dostarczenie”⁴. Obecnie leki nie są już sporządzane bezpośrednio przez lekarzy, a ich rolę przejęły koncerny farmaceutyczne, które czerpią z tego tytułu zyski liczne w miliardach euro.

Przemysł farmaceutyczny z ekonomicznego i społecznego punktu widzenia istotnie wpływa na poprawę warunków życia społeczeństwa poprzez zapewnienie dostępu do leków, zapewnienie wzrostu gospodarczego oraz trwałego zatrudnienia. Co więcej, jest

¹ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz. U. 1997, Nr 78, poz. 438 ze zm.).

² Ministerstwo Zdrowia, *Polityka lekowa państwa 2004-2008*, Warszawa 2004, s. 1.

³ Zgodnie z art. 2 pkt. 32 ustawy z dnia 6 września 2001 r. Prawo farmaceutyczne (Dz. U. 2008, Nr 85, poz. 271, tekst jednolity z późn. zm.) „produktem leczniczym - jest substancja lub mieszanina substancji, przedstawiana jako posiadająca właściwości zapobiegania lub leczenia chorób występujących u ludzi lub zwierząt lub podawana w celu postawienia diagnozy lub w celu przywrócenia, poprawienia lub modyfikacji fizjologicznych funkcji organizmu poprzez działanie farmakologiczne, immunologiczne lub metaboliczne”.

⁴ Cyt. za: K. Jędrzejko, W. Woszczyk, *Lekomania-przyczyny i konsekwencje*, [w:] M. Jędrzejko, D. Sarzała (red.), *Człowiek i uzależnienia*, Pułtusk-Warszawa 2010, s. 91.

jedną z nielicznych gałęzi przemysłu, który pomimo występującego kryzysu gospodarczego, nadal dynamicznie się rozwija. Polska jest szóstym największym rynkiem farmaceutycznym w Europie oraz liderem w Europie Środkowo-Wschodniej pod względem wartości sprzedaży leków. Jego wartość osiągnęła w 2010 r. 20,1 mld zł i średniorocznie wzrasta o 6,4%⁵.

Pod względem ilości spożycia produktów leczniczych Polska znajduje się również w czołówce europejskiej oraz światowej. Tylko dwa kraje wyprzedzają Polskę w tym rankingu (USA, Francja). Z szacunkowych danych wynika, że przeciętny obywatel naszego kraju spożywa średnio 31 sztuk opakowań rocznie⁶. Konsekwencją tego jest niekontrolowane spożycie leków często prowadzące do uzależnienia – lekomanii⁷, a także do zatruc, a nawet zgonów w wyniku interakcji farmakologicznych spożywanych leków. Według danych Głównego Urzędu Statystycznego w 2010 r. wydatki na leki i inne artykuły medyczne ponosiło aż 97% gospodarstw domowych, w tym prawie połowa (48%) nie ponosiła wydatków na ochronę zdrowia innych niż leki⁸. W porównaniu z danymi z 2005 r. konsumpcja leków wzrosła prawie o 50%⁹. Najczęściej kupowanymi lekami były suplementy diety, leki na bóle głowy oraz antybiotyki. Z własnej inicjatywy kupiło leki niemal 90% badanych gospodarstw, co wskazuje na powszechny samodzielny dobór i stosowanie leków, z pominięciem konsultacji lekarskiej. Można uznać, że w Polsce nadmierna konsumpcja leków jest zjawiskiem powszechnym¹⁰. Jednocześnie udział opłat wnoszonych przez pacjentów we współfinansowaniu leków refundowanych jest wysoki i w przeliczeniu na ogólną wartość zakupu produktów leczniczych w skali kraju wynosi aż 63%. Tak wysokie obciążenia pacjentów kosztami farmakoterapii może spowodować ograniczenia w dostępie do leków, głównie wśród grup o niższym statusie materialnym oraz tych, które większym stopniu korzystają z farmaceutyków. Przeprowadzone badania ponadto wskazują, że 23 % polskiego społeczeństwa nie realizuje częściowo recept, a 3 % w całości wszystkich na niej zaordynowanych leków¹¹.

Z przytoczonych danych wynika, że leki są produktem konsumpcji codziennej i popyt na nie wciąż wzrasta. Sektor farmaceutyczny przynosi ogromne zyski stąd narażony jest na aktywność przestępczą, w szczególności związaną z fałszowaniem i podrabianiem leków. Stwarza to realne zagrożenie dla życia i zdrowia konsumentów. W legalnej dystrybucji państw członkowskich coraz częściej wykrywane są leki pochodzące z nielegalnych źródeł, które są niebezpieczne, nieskuteczne bądź o niskiej jakości. Zmienia się również profil ryzyka fałszowanych i podrabianych farmaceutyków,

⁵ *Raport na temat ustawy o refundacji leków. Implementacja oraz wpływ na uczestników rynku*, IMS, 2011, s. 18-20. Według przewidywań tempo wzrostu tego sektora w latach 2011-2016 osiągnie nawet 10,2% rocznie, dzięki czemu wartość może wynieść nawet ok. 62 mld PLN (ok. 15,5 mld EUR). Głównym czynnikiem powodującym rozwój branży w ostatnich latach były farmaceutyki sprzedawane bez recepty. Ponieważ jednak w krajach Europy Środkowo-Wschodniej udział tego segmentu jest wyższy niż w krajach rozwiniętych uważa się, że czynnikiem wzrostu w najbliższym czasie będą specjalistyczne drogie leki refundowane.

⁶ K. Szalotka, *Analiza konsumpcji leków w Polsce i wybranych krajach*, „Studia i Materiały Polskiego Stowarzyszenia Zarządzania Wiedzą” 2011, nr 25, s. 299-311.

⁷ Zob. K. Jędrzejko, W. Woszczyk, *op. cit.*, s. 91 i n.

⁸ Główny Urząd Statystyczny, *Ochrona zdrowia w gospodarstwach domowych w 2010. Informacje i opracowania statystyczne*, Warszawa 2011, s. 56.

⁹ Główny Urząd Statystyczny, *Wydatki gospodarstw domowych na ochronę zdrowia*, [w:] *Ochrona zdrowia w gospodarstwach domowych w 2005 r., Informacje i opracowania statystyczne*, Warszawa 2006, s. 48.

¹⁰ Główny Urząd Statystyczny, *Ochrona zdrowia*,..., s. 56.

¹¹ Zdaniem Światowej Organizacji Zdrowia ograniczenia w dostępie do leków występują już na poziomie 40% udziału pacjentów we współfinansowaniu leków. Ministerstwo Zdrowia, *Polityka lekowa*,..., s. 7.

obejmując nie tylko wyroby poprawiające tzw. „komfort życia”, ale także leki innowacyjne i ratujące życie.

Etiologia zjawiska fałszowania i podrabiania lekarstw jest złożona i obejmuje płaszczyznę ekonomiczną, społeczną oraz systemową.

Głównym czynnikiem mającym wpływ na rozwój nielegalnego handlu wyrobami farmaceutycznymi jest chęć osiągnięcia korzyści ekonomicznej, przez producenta, dystrybutora oraz nabywcę. Duży popyt na lekarstwa generuje aktywność przestępczą w tym obszarze. Koszty wyprodukowania sfałszowanych lub podrobionych lekarstw są niskie, gdyż ich produkcja odbywa się bez zachowania wymaganych przepisami standardów jakości. Wzrost cen produktów leczniczych skłania konsumentów do poszukiwania tańszych leków poza legalnym kanałem dystrybucji. Różnica w cenie jest fundamentalnym powodem zakupu lekarstw poza aptekami, czy punktami aptecznymi. W tym przypadku kwestia bezpieczeństwa odgrywa dla konsumenta rolę drugorzędną. Związane jest to bezpośrednio z brakiem świadomości o zagrożeniach i skali tej patologii, zarówno w środowisku medycznym jak i wśród konsumentów. Istnieje zbyt mało programów informacyjnych i edukacyjnych dotyczących tej problematyki. Obywatelom powinno się uświadamiać, jakie zagrożenia wynikają z nabywania farmaceutyków poza miejscami legalnej dystrybucji. Badania przeprowadzone przez Narodowy Instytut Leków dotyczące znajomości zagadnienia leków fałszowanych wśród pracowników ochrony zdrowia (lekarzy i pielęgniarek) w jednym ze specjalistycznych szpitali wykazały, że 85% ankietowanych zetknęło się z tym procederem. Pomimo, iż zalecenia WHO (*World Health Organization* – Światowa Organizacja Zdrowia) regulują zasady rozpoznawania i postępowania personelu medycznego w przypadku zetknięcia się z sfałszowanymi lekami to większość respondentów odpowiedziała, że nie ostrzega pacjentów przed tym problemem, a 90% nie wie do jakiej instytucji zgłosić ujawnienie nielegalnych farmaceutyków¹².

Nasilenie zjawiska nielegalnej dystrybucji lekarstw związane jest bezpośrednio z rozwojem technologicznym i globalizacją rynku farmaceutycznego. Najszybciej rozwijającym się kanałem dystrybucji farmaceutyków jest Internet. Głównymi przyczynami rozwoju dystrybucji internetowej jest możliwość zakupu:

- lekarstw po niższej cenie,
- lekarstw na receptę bez konieczności konsultacji lekarskiej,
- lekarstw wycofanych z obrotu z terytorium Polski a dostępnych w innych krajach,
- lekarstw zabronionych prawem np. leki psychotropowe¹³,
- lekarstw na odchudzanie zabronionych ze względu na obecność sibutraminy (pochodna amfetaminy),
- lekarstw na erekcję,
- lekarstw na aborcję¹⁴.

¹² Badania przeprowadzone zostały przez Narodowy Instytut Leków i Wydział Medyczny Uniwersytetu Rzeszowskiego w Specjalistycznym Szpitalu w Sanoku, województwo podkarpackie w okresie listopad 2008-styczeń 2009. Metodą badawczą był sondaż diagnostyczny w formie kwestionariusza ankietowego. Ankieta składała się z 12 pytań dotyczących problematyki podrabiania i fałszowania leków, w której wzięło udział 150 respondentów (lekarze i pielęgniarki). Zob. www.coi.wzp.pl/download/index/biblioteka/6842.

¹³ Restrykcyjna polityka karna względem osób uzależnionych, powoduje, że szukają one alternatywnych do narkotyków środków odurzających. Zob. więcej M. Jędrzejko, P. Jabłoński, *Narkotyki i para narkotyki. Perspektywa polska*, Warszawa 2011.

Nie należy pomijać także problemu lekomanii. Osobom uzależnionym od leków Internet gwarantuje oprócz poczucia anonimowości, nieograniczony dostęp do wyrobów farmaceutycznych bez konieczności podejmowania wysiłków związanych z otrzymaniem recepty od lekarza¹⁵.

Od strony systemowej, należy zwrócić uwagę na braki regulacyjne związane z przepisami karnymi i systemem kontroli produkcji i dystrybucji leków. Sankcje karne przewidziane za przestępstwa farmaceutyczne¹⁶ są stosunkowo niskie w stosunku do korzyści materialnych, które można osiągnąć popełniając przestępstwo¹⁷. Ustawa Prawo farmaceutyczne, nie zawiera ponadto definicji produktu leczniczego sfalszowanego, co znaczenie utrudnia pociągnięcie do odpowiedzialności karnej sprawców fałszerstw¹⁸. Dla pociągnięcia do odpowiedzialności za podrabianie produktów, które wyglądem oraz oznakowaniem przypominają lek oryginalny, organy ścigania zazwyczaj posilają się przepisami Prawa własności przemysłowej¹⁹. Niestety przepisy te nie przewidują surowszej odpowiedzialności karnej w związku ze spowodowaniem zagrożenia życia i zdrowia, a przewidziane kary są takie same jak za podrabianie np. ubrań, płyt CD/DVD czy innych produktów przypominających oryginał.

Sami zainteresowani tj. firmy farmaceutyczne bardzo niechętnie informują odpowiednie instytucje czy konsumentów o przedostaniu się podrobionych lekarstw do legalnej sieci dystrybucji z obawy, że popyt na dany produkt zmaleje powodując straty firmy. Zauważyć należy, że polityka prowadzona przez koncerny farmaceutyczne nastawiona jest na osiągnięcie zysku, a nie zapewnienie bezpieczeństwa obrotu leków. W większości przypadków wykrycia procederu podrabiania leków są one konfiskowane i niszczone, a sprawy umarzane na wniosek producenta. Przestępczość farmaceutyczna wpisuje się zatem w kryminologiczną koncepcję *white collar crimes* sformułowaną przez E. Sutherlanda²⁰.

Kolejnym obszarem działalności przestępczej jest import równoległy produktów dopuszczonych do obrotu na terytorium UE i EFTA w drodze procedur narodowych oraz procedur wzajemnego uznania albo procedury zdecentralizowanej i związane z tym przepakowywanie produktów leczniczych.

Rozmiary i formy zjawiska

Zjawisko fałszowania leków znane jest od dawna i sięga początków naszej ery. Znany grecki lekarz Dioscorides dokonał pierwszej klasyfikacji dostępnych wówczas lekarstw i jednocześnie przestrzegł przed problemem ich fałszowania, wskazując jak zweryfikować, które są produktami autentycznymi. Rozwój medycyny a tym samym

¹⁴ Szerzej w: Z. Fijałek, K. Sarna, *Wybrane aspekty jakości produktów leczniczych i suplementów diety – produkty substandardowe, nielegalne i sfalszowane*, „Rynek farmaceutyczny” 2009, t. 65, nr 7, s. 470-474.

¹⁵ K. Jędrzejko, W. Woszczyk, *op. cit.*, s. 96.

¹⁶ Przestępstwa penalizowane w rozdziale 9 ustawy Prawo farmaceutyczne zagrożone są karą grzywny, karą ograniczenia wolności albo karą pozbawienia wolności do lat 2. Taką samą karą zagrożone jest przestępstwo z art. 305 ustawy Prawo własności przemysłowej. Są to zatem występki.

¹⁷ Szerzej na temat ekonomicznych aspektów projektowania systemu kar i ich wymierzania w: R. Cooter, T. Ulen, *Ekonomiczna analiza prawa*, Warszawa 2009, s. 589-626.

¹⁸ Ustawa z dnia 6 września 2011 r. Prawo farmaceutyczne (Dz. U. 2008, Nr 45, poz. 271, tekst jednolity z późn. zm.), dalej jako p.f.

¹⁹ Ustawa z dnia 30 czerwca 2000 r. Prawo własności przemysłowej (Dz. U. 2003, Nr 119, poz. 1117, tekst jednolity z późn. zm.), dalej jako p.w.p.

²⁰ K. Strader, *Understanding White Collar Crime*, Lexis Nexis, Newark 2002, s. 1-11.

rynku farmaceutycznego, spowodował, że produkcja i obrót nielegalnymi lekami stała się zjawiskiem coraz bardziej powszechnym. Na skutek masowego fałszowania chininy i innych lekarstw na terenie Anglii i USA w XIX w., uchwalono pierwsze prawo regulujące handel lekami, praktykę farmaceutyczną oraz wytyczne dotyczące wykrywania leków sfalszowanych²¹. Chociaż zjawisko fałszowania leków występowało już od początków dziejów medycyny to dopiero w 1985 r. po raz pierwszy stało się przedmiotem konferencji międzynarodowej. Jej rezultatem była uchwalona trzy lata później przez WHO pierwsza rezolucja dotycząca zwalczania tego procederu²².

Postępująca globalizacja otwiera nowe możliwości w dziedzinie medycyny, z drugiej jednak strony przynosi też wyzwania. Otwierają się nowe rynki, co prowadzi do wzrostu liczby nielegalnych leków. Oszacowanie skali zjawiska fałszowania i podrabiania wyrobów farmaceutycznych jest bardzo trudne, w szczególności ze względu na fakt, iż ewentualne dowody rzeczowe są zazwyczaj konsumowane przez pacjentów²³. Szacunkowe dane przedstawione przez WHO wskazują, że 1% produktów leczniczych sprzedawanych obecnie społeczności europejskiej przez legalną sieć dystrybucji to leki sfalszowane (ok. 1,5 mln opakowań). Rozmiary tej patologii w krajach UE w porównaniu z niektórymi krajami rozwijającymi się np. Afryki, Azji czy Ameryki Południowej, gdzie zjawisko to wynosi nawet 30%-40%²⁴, ma charakter względnie ograniczony. Niemniej jednak pojawianie się w oficjalnej dystrybucji sfalszowanych farmaceutyków jest zagrożeniem dla całego europejskiego systemu farmaceutycznego i podważa zaufanie obywateli do jakości leków kupowanych w aptekach oraz innych legalnych punktach sprzedaży. Niepokojący jest także fakt, że z każdym rokiem ilość sfalszowanych leków wzrasta średnio o 20-30%. Przy założeniu, że wzrost ten utrzymywałby się na wskazanym poziomie, to w roku 2020 w legalnej dystrybucji znajdzie się ponad 100 mln opakowań sfalszowanych produktów leczniczych²⁵. Uświadomienie społeczeństwa o szkodliwości leków sfalszowanych czy podrobionych może umożliwić rozpoznanie faktycznej skali i nasilenia zjawiska nielegalnego rynku farmaceutycznego, a także podjęcie skutecznych kroków w celu przeciwdziałania tej patologii.

Polska jest uznawana za kraj wysokiego ryzyka ze względu na podrabianie różnych artykułów²⁶. Dodatkowym czynnikiem ułatwiającym „przenikanie” nielegalnych produktów na teren naszego kraju jest najdłuższa zewnętrzna granica lądowa UE²⁷. Bliskość krajów byłego Związku Radzieckiego, w których udział sfalszowanych lekarstw

²¹ Z. Fijałek, J. Marin, *Problem leków sfalszowanych w krajach Unii Europejskiej*, „Terapia i leki” 2007, nr 56, s. 20 i n.

²² Z. Fijałek, K. Sarna, *Falszowanie leków i inne przestępstwa farmaceutyczne*, „Problemy kryminalistyki” 2009, nr 263, s. 6.

²³ Podobnie rzecz ma się z innymi artykułami nielegalnego pochodzenia np. alkoholem, narkotykami, sterydami.

²⁴ Rynki krajów rozwijających się są szczególnie podatne na zjawisko nielegalnego handlu lekarstwami. Wpływ na to ma brak odpowiednich regulacji prawnych i systemu kontroli, a także mała dostępność do lekarstw (zbyt niska podaż). Zob. *Impact Brochure on Counterfeit Medicines*, May 2007. www.who.int/impact/resources/ImpactBrochure.pdf (dostęp 9.09.2012 r.).

²⁵ *Opinia Komisji Przemysłu, Badań Naukowych i Energii dla Komisji Ochrony Środowiska Naturalnego, Zdrowia Publicznego i Bezpieczeństwa Żywności w sprawie wniosku dotyczącego dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady zmieniającej dyrektywę 2001/83/WE w zakresie zapobiegania wprowadzaniu do legalnego systemu dystrybucji produktów leczniczych sfalszowanych pod względem tożsamości, historii lub źródła pochodzenia (COM(2008)0668 – C6-0513/2008 – 2008/0261(COD))*.

²⁶ I. Malinowska, M. Adamus, U. Judycka-Proma, *Wykrywanie i zwalczanie przestępczości farmaceutycznej w Polsce*, „Przegląd Policyjny” 2011, nr 4, s. 164 i n.

²⁷ M. Duda, J. Narodowska, *Nielegalny rynek paliw w Polsce*, [w:] W. Pływaczewski, P. Chlebowicz (red.), *Nielegalne rynki. Geneza, skala zjawiska oraz możliwości przeciwdziałania*, Olsztyn 2012.

w całości rynku farmaceutycznego wynosi 10-20%, powoduje, że Polacy są szczególnie narażeni na występowanie tego zjawiska. Gdy sfałszowane lub podrobione leki dostaną się nielegalnymi kanałami ze wschodu na teren Polski to ich dalsza dystrybucja do innych krajów unijnych jest już dużo łatwiejsza²⁸.

Skala i nasilenie tego zjawiska pomiędzy poszczególnymi krajami UE jest zróżnicowana, co wynika z odmiennych uregulowań prawnych, w szczególności zasad kontroli ich wytwarzania, wprowadzania do obrotu oraz sankcji karnych za popełnianie przestępstw farmaceutycznych.

Katalog przestępstw farmaceutycznych określony został w ustawie Prawo farmaceutyczne i obejmuje m.in. wytwarzanie, import, eksport i sprzedaż bez wymaganego zezwolenia produktów niezgodnych ze specyfikacją²⁹, wytwarzanie, import, eksport produktów, które nie spełniają krajowych wymagań dotyczących oznakowania, prowadzenie działalności w gospodarce w zakresie wytwarzania, importu i eksportu bez wymaganego zezwolenia, wprowadzanie do obrotu lub przechowywanie w celu wprowadzenia do obrotu bez wymaganego pozwolenia, fałszowanie dokumentacji produktów leczniczych³⁰.

Zdecydowanie najczęściej popełniane są czyny polegające na fałszowaniu oraz podrabianiu produktów leczniczych. Pojęcia te nie są tożsame, a ich rozróżnienie jest istotne ze względu na zakres odpowiedzialności karnej. Obowiązująca ustawa prawo farmaceutyczne nie definiuje terminu „lek sfałszowany”, dlatego konieczne jest posiłkowanie się definicją sformułowaną przez *WHO*: „Lek sfałszowany to lek rozmyślnie i w celu wprowadzenia w błąd, niewłaściwie oznakowany pod względem składu i/lub źródła pochodzenia. Taki lek może zawierać właściwe substancje aktywne, niewłaściwe substancje, nieprawidłową ilość substancji aktywnych, znaczną ilość zanieczyszczeń, ewentualnie sfałszowane opakowanie bezpośrednie lub zewnętrzne”³¹.

Z uwagi na fakt, iż liczba produktów sfałszowanych pod względem tożsamości, historii lub źródła pochodzenia w ostatnich latach znacznie wzrosła potrzebę wprowadzenia tej definicji zauważyły także organy unijne. W art. 1 pkt. 33 dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/62/UE z dnia 8 czerwca 2011 r. zmieniającej dyrektywę 2001/83/WE w sprawie wspólnotowego kodeksu odnoszącego się do produktów leczniczych stosowanych u ludzi – w zakresie zapobiegania wprowadzaniu sfałszowanych produktów leczniczych do legalnego łańcucha dystrybucji³² określono

²⁸ W ostatnich latach w Polsce służby celne zarejestrowały od 100.000 do 160.000 zatrzymanych podrobionych leków rocznie. Problem sfałszowanych leków jest również obecny na terenie USA. amerykańskie źródła wskazują, iż leki są na 3 miejscu najchętniej fałszowanych produktów; w latach 2007-2008 odnotowano wzrost wykrytej ilości leków sfałszowanych o 152 %, a wartość tych leków (zatrzymanych przez służby celne USA w roku 2008) wyniosła 28 mln USD. Zob. A. Mazurek, *Zagrożenia związane z obecnością na rynku leków sfałszowanych i sposoby przeciwdziałania przestępczości związanej z fałszowaniem leków*, [w:] M. Zelka (red.), *III Dni Kryminalistyki Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Rzeszowskiego. Materiały z konferencji*, Rzeszów 2009, s. 280-281.

²⁹ Komunikat Komisji – wytyczne dotyczące szczegółów różnych kategorii zmian w warunkach pozwoleń na dopuszczenie do obrotu produktów leczniczych stosowanych u ludzi i weterynaryjnych produktów leczniczych (Dz. U. UE 2010/C 17/01 z dnia 22.01.2010 r.).

³⁰ Zob. też I. Malinowska, M. Adamus, U. Judycka-Proma, *op. cit.*, s. 164 i n.

³¹ World Health Organization, *Counterfeit medicines*, „Fact Sheet No. 275”, Revised February 2006. Zob. www.who.int/mediacentre/factsheets/fs275/en (dostęp 8.09.2012 r.).

³² Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2011/62/UE z dnia 8 czerwca 2011 r. zmieniająca dyrektywę 2001/83/WE w sprawie wspólnotowego kodeksu odnoszącego się do produktów leczniczych stosowanych u ludzi – w zakresie zapobiegania wprowadzaniu sfałszowanych produktów leczniczych do legalnego łańcucha dystrybucji (Dz. Urz. L 174/74 z dnia 01.07.2011 r.).

sfałszowany produkt leczniczy jako „każdy produkt leczniczy, który został fałszywie przedstawiony w zakresie: a) tożsamości produktu, w tym jego opakowania i etykiety, nazwy lub składu w odniesieniu do jakichkolwiek składników, w tym substancji pomocniczych, oraz mocy tych składników; b) jego pochodzenia, w tym jego producenta, kraju wytworzenia, kraju pochodzenia lub posiadacza pozwolenia na dopuszczenie do obrotu; lub c) jego historii, w tym danych i dokumentów dotyczących wykorzystanych kanałów dystrybucji”. Produkty te zazwyczaj zawierają składniki gorszej jakości, nie zawierają żadnych składników leczniczych lub zawierają składniki w nieodpowiednich dawkach, co stanowi poważne zagrożenie dla zdrowia publicznego. Sformułowanie definicji leku sfałszowanego pozwala ponadto odróżnić sfałszowane produkty lecznicze od innych produktów leczniczych, których wytwarzanie i obrót jest niedozwolony, a także produktów leczniczych substandardowych tj. produktów oryginalnych, wyprodukowanych przez Narodowe Organy Upoważnione, które nie spełniają wymagań jakościowych określonych dla nich w narodowych standardach, powstałych w wyniku błędów na etapie wytwarzania lub dystrybucji³³.

Termin „podrobione produkty lecznicze” jest związany z naruszeniem praw własności intelektualnej. Podrobienie leku polega przede wszystkim na podrobieniu znaku towarowego³⁴ i uregulowane zostało w ustawie Prawo własności przemysłowej. Przez podrobiony znak towarowy rozumie się użycie znaków identycznych lub takich, które nie mogą być odróżnione w zwykłych warunkach obrotu od znaków zarejestrowanych dla towarów objętych prawem ochronnym (art. 120 ust. 3 pkt. 3 p.w.p.). Zgodnie z art. 305 p.w.p. „kto, w celu wprowadzenia do obrotu, oznacza towary podrobionym znakiem towarowym, zarejestrowanym znakiem towarowym, którego nie ma prawa używać lub dokonuje obrotu towarami oznaczonymi takimi znakami, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2”. Przepięstwo to występuje w dwóch odmianach różniących się czynnością wykonawczą. Po pierwsze sprawca oznacza towary podrobionym lub zarejestrowanym znakiem towarowym, który podlega ochronie. Znamię „oznaczać” polega na umieszczeniu znaku na towarach objętych prawem ochronnym lub na ich opakowaniach, umieszczeniu znaku na dokumentach oraz posługiwanie się w celu reklamy, a także przerabianie, podrabianie lub usuwanie, w tym częściowe istniejących znaków³⁵. Ze względu na sam charakter prawa ochronnego znaku towarowego przestępne oznaczanie towarów musi mieć związek z obrotem, co wyrażone zostało w zwrocie „w celu”. Po drugie penalizowane jest dokonywanie obrotu towarami oznaczonymi takimi znakami. Dokonywanie obrotu obejmuje wszelkie czynności polegające na wprowadzaniu do obrotu lub dokonywania dalszego obrotu na podstawie umów cywilnoprawnych, w tym importu i eksportu towarów. Czynności te dokonywane są pomiędzy dowolnymi uczestnikami obrotu – producentem, dystrybutorem czy konsumentem. Nie jest ponadto konieczne fizyczne

³³ Zob. też Z. Fijałek, K. Sarna, A. Błażewicz, J. Marin, *Sfałszowane inhibitory fosfodiesterazy typu 5- narastające zagrożenia dla zdrowia publicznego*, „Roczniki Państwowego Zakładu Higieny” 2010, t. 61, nr 3, s. 227-235.

³⁴ Znakiem towarowym w rozumieniu prawa własności przemysłowej (art. 120) może być każde oznaczenie, które można przedstawić w sposób graficzny, jeżeli oznaczenie takie nadaje się do odróżnienia towarów jednego przedsiębiorstwa od towarów innego przedsiębiorstwa w szczególności wyraz, rysunek, ornament, kompozycja kolorystyczna, forma przestrzenna, w tym forma towaru lub opakowania, a także melodia lub inny sygnał dźwiękowy. Ponadto znakiem towarowym są znaki usług.

³⁵ P. Kostański, (red.), *Prawo własności przemysłowej. Komentarz*, Warszawa 2010.

wydanie produktu, wystarczy dokonanie przynajmniej jednej czynności prawnej³⁶. Falszerze najczęściej podrabiają opakowania lekarstw lub blistry, umieszczają taką samą albo bardzo podobną nazwę, znak graficzny, logo *etc.* w celu wprowadzenia kupującego w błąd, że nabywa oryginalny produkt leczniczy. Podrabianie lekarstw podobnie jak fałszowanie zazwyczaj odbywa się na dużą skalę i związane jest ze zorganizowaną działalnością przestępczą. Ustawodawca aby napiętnować ten rodzaj nielegalnej działalności zaostrzył odpowiedzialność karną wobec sprawców, którzy z popełnienia przestępstwa podrabiania znaków towarowych uczynili sobie stałe źródło dochodów. Trzeba jednak zauważyć, że przedmiotem ochrony przestępstwa z art. 305 p.w.p. jest przede wszystkim regulacja stosunków w dziedzinie własności określonych praw na dobrach niematerialnych i zabezpieczenie interesów uprawnionych z tego tytułu. Przepis ten nie ma publicznoprawnego celu ochronnego, a nabywcy wprowadzeni w błąd co do oznaczenia towaru przy jego nabyciu mogą dochodzić swoich praw na podstawie art. 286 Kodeksu karnego³⁷.

Produkcja i dystrybucja produktów leczniczych podlega ścisłej kontroli i regulowana jest szeregiem aktów prawnych krajowych i unijnych. Wytwarzanie produktów leczniczych, zgodnie z Prawem farmaceutycznym, obejmuje każde działanie prowadzące do powstania produktu leczniczego tj. zakup i przyjmowanie w miejscu wytwarzania przez wytwórcę materiałów do produkcji, produkcję, dopuszczenie kolejnych etapów wytwarzania, w tym również pakowanie lub przepakowywanie, magazynowanie i dystrybucja własnych produktów leczniczych. Przedsiębiorca, który wykonuje choćby jedną z powyższych czynności musi posiadać w ramach prowadzonej działalności gospodarczej zezwolenie, które wydawane jest przez Głównego Inspektora Farmaceutycznego. Wydanie zezwolenia na wytwarzanie leków na terytorium UE lub EFTA jest potwierdzeniem spełnienia przez wytwórcę wymagań dotyczących wytwarzania produktów leczniczych i jest uznawane w pozostałych państwach członkowskich. Taka sama procedura dotyczy importu wewnątrzspółnotowego.

Natomiast produkty lecznicze wytwarzane w państwach trzecich podlegają dodatkowym kontrolom. Jednak posiadanie zezwolenia na wytwarzanie danego leku w takim państwie nie stanowi gwarancji, że działalność gospodarcza w zakresie wytwarzania produktów leczniczych jest prowadzona zgodnie ze standardami unijnymi, przede wszystkim Dobrą Praktyką Wytwarzania³⁸. Gwarancje wymagane od producentów nie wywodzących się z krajów, z którymi UE podpisała umowy o wzajemnym zaufaniu wydają się zbyt słabe. Dozwolony jest bowiem eksport do krajów UE produktów leczniczych, jeśli posiadają pisemne potwierdzenie jakości produkcji wystawione przez eksportujący kraj trzeci. Procedura ta nie daje dostatecznej gwarancji, że przywożony produkt spełnia standardy unijne, a ponadto nie stanowi dla eksportującego kraju bodźca do zawarcia z UE umowy o wzajemnym zaufaniu, ponieważ prawo unijne jest bardzo restrykcyjne w tym względzie. Konsekwencją tego jest eksport do UE lekarstw słabej jakości, a także lekarstw podrobionych i sfałszowanych.

Należy zauważyć, że zgodnie z art. 40 ust. 2 oraz art. 44 ust. 2 dyrektywy 2001/83/WE w sprawie wspólnotowego kodeksu odnoszącego się do produktów

³⁶ E. Czarny-Drożdziejko, *Karna ochrona uczciwości konkurencji*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 1999, nr 2, s. 17-18.

³⁷ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz. U. 1997, Nr 88, poz. 553 z późn. zm.), dalej jako k.k.

³⁸ M. Krekora, M. Świerczyński, E. Traple, *Prawo farmaceutyczne. Zagadnienia regulacyjne i cywilnoprawne*, Warszawa 2008, s. 253-258.

lecniczych stosowanych u ludzi³⁹ nie jest wymagane zezwolenie na wytwarzanie dla przygotowania, dzielenia, dokonywania zmian w opakowaniu lub prezentacji, w sytuacji gdy czynności te są dokonywane wyłącznie dla dostawy detalicznej przez farmaceutów w aptekach lub przez osoby upoważnione w państwach członkowskich UE i EFTA do wykonywania takich czynności. Brak nadzoru przy dokonywaniu którejkolwiek z wymienionych czynności jest wykorzystywany przez przestępców aby wprowadzić nielegalne farmaceutyki do obrotu.

Prowadzenie działalności gospodarczej w zakresie wytwarzania lub importu leków bez wymaganego zezwolenia jest przestępstwem zagrożonym karą grzywny, ograniczenia wolności lub pozbawienia wolności do lat 2 (art. 125 p.f.).

Samo pojęcie „obrotu produktami leczniczymi” nie zostało zdefiniowane w Prawie farmaceutycznym, jednak nie budzi wątpliwości, że jest to obrót cywilnoprawny, realizowany w drodze czynności prawnych⁴⁰. Obrót produktami leczniczymi jest podmiotowo kwalifikowany i wymaga uzyskania zezwolenia⁴¹. Może mieć charakter obrotu hurtowego (art. 72 p.f.) lub detalicznego (art. 68 p.f.). Podstawowa różnica pomiędzy tymi pojęciami polega na tym, że obrót hurtowy w odróżnieniu od detalicznego, nie dotyczy bezpośredniego zaopatrywania ludności w produkty lecznicze. Wprowadzenie do obrotu lekarstw wymaga spełnienia, określonych w Prawie farmaceutycznym, warunków dotyczących standardów jakościowych, a ponadto muszą to być produkty o ustalonym dla nich terminie ważności. Wprowadzanie do dystrybucji farmaceutyków, których termin ważności już upłynął skutkuje odpowiedzialnością karną podmiotu, który taki produkt wprowadza do obrotu. Niestety leki dostępne w sprzedaży bardzo często są lekami przeterminowanymi. W celu ukrycia terminu ważności są one przepakowywane, zmieniana jest data na opakowaniu lub sprzedawane są w pojedynczych blistrach.

Dystrybucją hurtową zajmują się oprócz aptek ogólnodostępnych, punkty apteczne⁴², natomiast w zakresie dystrybucji produktów leczniczych wydawanych bez recepty dopuszczony jest obrót pozaapteczny w sklepach zielarsko-medycznych, sklepach specjalistycznego zaopatrzenia medycznego oraz sklepach ogólnodostępnych. Podkreślić należy, iż tak szeroki krąg podmiotów uprawnionych do dystrybucji lekarstw zwiększa prawdopodobieństwo przedostania się do obrotu produktów z nielegalnego źródła. Co więcej, wiedza farmaceutyczna personelu punktów pozaaptecznych nie jest wystarczająca aby skutecznie rozpoznać lekarstwa sfalszowane czy podrobione, a tym samym zapobiec ich dystrybucji.

Wprowadzanie do obrotu produktów leczniczych bez wymaganego zezwolenia oraz podejmowanie działalności w zakresie prowadzenia hurtowni farmaceutycznej, apteki ogólnodostępnej i punktu aptecznego bez zezwolenia jest zabronione i zagrożone

³⁹ Dyrektywa 2001/83/WE z dnia 6 listopada 2001 r. w sprawie wspólnotowego kodeksu odnoszącego się do produktów leczniczych stosowanych u ludzi (Dz. U. L 311 z dnia 28.11.2001 r.).

⁴⁰ Zob. M. Szydło, *Reglamentacja działalności gospodarczej w prawie farmaceutycznym*, „Przegląd ustawodawstwa gospodarczego” 2002, nr 2.

⁴¹ Prowadzenie działalności gospodarczej w zakresie obrotu produktami leczniczymi jest reglamentowane co stanowi wyjątek od zasady wolności gospodarczej wyrażonej w art. 6 ust 1 ustawy z dnia 2 lipca 2004 r. o swobodzie działalności gospodarczej (Dz. U. 2012, Nr 220, poz. 1447, tekst jednolity z późn. zm.).

⁴² Zgodnie z art. 70 p.f. są to punkty, które może prowadzić osoba fizyczna, osoba prawna oraz niemająca osobowości prawnej spółka prawa handlowego. W punkcie aptecznym musi być ustanowiona osoba odpowiedzialna za prowadzenie punktu, będąca kierownikiem punktu aptecznego, tj. farmaceuta lub technik farmaceutyczny. Punkty apteczne mogą być tworzone wyłącznie na terenach wiejskich, jeżeli na terenie danej wsi nie jest prowadzona apteka ogólnodostępna.

karą grzywny, kara ograniczenia wolności albo karą pozbawienia wolności do lat 2 (art. 124 i 127 p.f.).

Spośród kanałów dystrybucji coraz większego znaczenia dla rynku produktów farmaceutycznych nabiera Internet. Należy zaznaczyć, że zgodnie z art. 68 ust. 3a p.f. sprzedaż wysyłkowa może dotyczyć jedynie produktów wydawanych bez recepty lekarskiej (*OTC*). Możliwość dokonania zakupu drogą elektroniczną znacznie ułatwia wprowadzanie nielegalnych lekarstw do obiegu. Są one zazwyczaj dostarczane w małych partiach, wysyłane przede wszystkim przy pomocy przesyłek ekspresowych i pocztowych. Pozwala to na zachowanie anonimowości zarówno kupującego jak i dystrybutora co stanowi dodatkowe wyzwanie dla organów ścigania. Znaczna liczba leków jest kupowana za pośrednictwem stron internetowych ukrywających swój rzeczywisty adres fizyczny. Międzynarodowa grupa zadaniowa ds. zwalczania podrabianych produktów leczniczych (*IMPACT*) Światowej Organizacji Zdrowia oszacowała, że leki kupowane za pośrednictwem nielegalnych stron internetowych ukrywających swój adres fizyczny są sfałszowane w ponad 50% przypadków⁴³. Sprzedaż farmaceutyków za pośrednictwem Internetu nie daje konsumentom wystarczającej pewności, że nabyte produkty lecznicze pochodzą z legalnego obrotu i w związku z tym są bezpieczne. Pomimo kampanii edukacyjnych i ostrzeżeń, że nabywanie lekarstw przez niekontrolowane strony internetowe stanowi poważne zagrożenie, społeczeństwo nadal chętnie wybiera tą formę dystrybucji. Nabywcy bardzo rzadko sprawdzają czy apteka, bądź inny dystrybutor oferujący swoje usługi w zakresie sprzedaży leków przez Internet posiada wymagane zezwolenie na prowadzenie takiej działalności gospodarczej. Przystępcy wykorzystując brak znajomości prawa farmaceutycznego przez społeczeństwo, zakładają strony internetowe, na których podszywają się pod legalnych dystrybutorów. Internet oprócz możliwości wprowadzenia do obrotu leków sfałszowanych lub podrobionych, jest jednym z największych źródeł leków niedozwolonych, wycofanych z rynku danego kraju oraz leków wydawanych pod ścisłą kontrolą lekarską. Symptomatyczne jest zjawisko powstawania internetowych for, na których internauci wymieniają się informacjami jak wejść w posiadanie takich farmaceutyków. Rzadko jednak kupujący zdają sobie sprawę, że nabywanie produktów, w których skład wchodzi niedozwolone substancje⁴⁴ stanowi czyn zabroniony i implikuje odpowiedzialność na podstawie ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii⁴⁵. Przywóz, wywóz, wewnątrzspółnotowe nabycie lub dostawa środków odurzających, substancji psychotropowych lub słomy makowej podlega grzywnie i karze pozbawienia wolności do lat 5. Samo nawet posiadanie środków odurzających lub substancji psychotropowych wbrew przepisom w/w ustawy podlega karze pozbawienia wolności do lat 3⁴⁶.

Innymi potencjalnymi drogami wprowadzania do obrotu podrobionych, sfałszowanych czy niedozwolonych lekarstw są placówki handlowe (sex-shopy, sklepy z odżywkami dla sportowców, sklepy zielarskie), placówki usługowe (siłownie, kluby fitness, gabinety masażu, gabinety medycyny orientalnej) oraz bazy i targowiska. Zazwyczaj farmaceutyki wprowadzane do dystrybucji w miejscach do tego

⁴³ *Opinia Komisji Przemysłu...*

⁴⁴ Zob. też M. Duda, J. Narodowska, *Dopalacze - nowa forma patologii społecznej*, „Przegląd Policyjny” (w druku).

⁴⁵ Ustawa z 25 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu narkomanii (Dz. U. 2012, Nr 0, poz. 124, tekst jednolity).

⁴⁶ Na podstawie art. 62a teże ustawy w przypadku posiadania nieznacznej ilości takich środków przeznaczonych na własny użytek sprawcy możliwe jest umorzenie postępowania jeśli orzeczenie wobec sprawcy kary byłoby niecelowe ze względu na okoliczności czynu oraz stopień społecznej szkodliwości.

nieuprawnionych mają skład zupełnie inny od deklarowanego na opakowaniu. Ponadto często tracą swą pierwotną jakość w wyniku niewłaściwych warunków ich transportu oraz przechowywania.

Nielegalny rynek farmaceutyczny obejmuje nie tylko produkty lecznicze w rozumieniu Prawa farmaceutycznego, ale również suplementy diety⁴⁷. Produkty te nie podlegają przepisom Prawa farmaceutycznego, tylko ustawie o bezpieczeństwie żywności i żywienia. Procesy wytwarzania i dystrybucji podlegają również procedurom kontrolnym, ale nie są one już tak restrykcyjne jak wobec produktów leczniczych. W wielu suplementach diety znajdują się składniki pochodzenia nienaturalnego, które wchodzi w skład właściwych lekarstw, jednak organem nadzorującym ten rynek nie jest Główny Inspektorat Farmaceutyczny, a Główny Inspektorat Sanitarny. Dodatkowym problemem jest stwierdzenie czy suplement diety jest produktem sfałszowanym, ponieważ obowiązująca definicja leku sfałszowanego nie znajduje zastosowania w przypadku suplementów diety. W związku z tym nie ma możliwości zastosowania regulacji prawnych dotyczących sfałszowanego produktu leczniczego.

Kodeks karny nie posługuje się terminem „produkt leczniczy”, ale penalizuje wyrabianie lub wprowadzanie do obrotu szkodliwych dla zdrowia środków farmaceutycznych, którego następstwem jest spowodowanie niebezpieczeństwa dla życia lub zdrowia wielu osób albo dla mienia w wielkich rozmiarach, które zagrożone jest karą pozbawienia wolności od 6 miesięcy do lat 8. (art. 165 § 1 pkt. 2 k.k.). Pod pojęciem „szkodliwe środki farmaceutyczne” należy rozumieć farmaceutyki, które nie odpowiadają warunkom jakości określonym na podstawie Prawa farmaceutycznego⁴⁸. Czynnościami sprawczymi jest wyrabianie niosące za sobą abstrakcyjne narażenie na niebezpieczeństwo oraz wprowadzenie do obrotu jako konkretyzacja tego niebezpieczeństwa⁴⁹. Środek farmaceutyczny niespełniający wymogów jakościowych to:

- środek farmaceutyczny sfałszowany czyli środek sporządzony tak, aby wydawał się produktem innym niż jest w rzeczywistości, posiadającym tylko pozory danego produktu, a nie odpowiadającym jego właściwościom lub składowi;
- środek farmaceutyczny podrobiony czyli środek, w którym zmieniono obowiązujący skład przez dodanie niezgodnie z normami, ujęcie lub zmieszanie z innym produktem czy środkiem farmaceutycznym, wskutek czego nastąpiło obniżenie jego przydatności dla celów, dla których był przeznaczony, bądź wskutek czego nie odpowiada on ustalonym dla niego, wymaganiom jakościowym;

⁴⁷ Zgodnie z art. 3 ust 3 pkt 32 ustawy z dnia 25 sierpnia 2006 r. o bezpieczeństwie żywności i żywienia (Dz. U. 2010, Nr 136, poz. 914, tekst jednolity z późn. zm.) suplementem diety jest „środek spożywczy, którego celem jest uzupełnienie normalnej diety, będący skoncentrowanym źródłem witamin lub składników mineralnych lub innych substancji wykazujących efekt odżywczy lub inny fizjologiczny, pojedynczych lub złożonych, wprowadzany do obrotu w formie umożliwiającej dawkowanie, w postaci: kapsułek, tabletek, drażetek i w innych podobnych postaciach, saszetek z proszkiem, ampulek z płynem, butelek z kroplomierzem i w innych podobnych postaciach płynów i proszków przeznaczonych do spożywania w małych, odmierzonych ilościach jednostkowych, z wyłączeniem produktów posiadających właściwości produktu leczniczego w rozumieniu przepisów prawa farmaceutycznego”

⁴⁸ Zgodnie z art. 25 ust. 1 i 2 p.f. wymagania jakościowe oraz metody badań produktów leczniczych i ich opakowań oraz surowców farmaceutycznych określa Farmakopea Europejska lub jej tłumaczenie na język polski zawarte w Farmakopei Polskiej. Jeżeli Farmakopea Europejska nie zawiera monografii, wymagania te określa Farmakopea Polska lub odpowiednie farmakopee uznawane w państwach członkowskich Unii Europejskiej lub państwach członkowskich Europejskiego Porozumienia o Wolnym Handlu (EFTA) - stronach umowy o Europejskim Obszarze Gospodarczym.

⁴⁹ K. Buchała, [w:] A. Zoll, *Kodeks Karny, t. 2*, Kraków 1999, s. 340.

- środek farmaceutyczny zepsuty czyli środek, który nie odpowiada ustalonym dla niego wymaganiom jakościowym wskutek zmiany w jego obowiązującym składzie lub w normalnych właściwościach, w wyniku działania drobnoustrojów lub zanieczyszczenia, bądź działania czynników naturalnych, takich jak upływ czasu, temperatura, wilgoć, światło i inne⁵⁰.

Każda czynność polegająca na puszczeniu w obieg takich środków podlega sankcji karnej, bez względu czy jest to sprzedaż, przekazanie nieodpłatne, przewóz lub inne czynności związane z dostarczeniem ich do odbiorcy.

W ramach Europejskiego Komitetu Problemów Kryminalnych powołana została doradca Grupa Specjalistów ds. Przestępstw Farmaceutycznych (*The Group of Specialist on Pharmaceutical Crime, PC-S-PC*), która przedstawiła sposoby przenikania leków sfalszowanych do legalnej sieci dystrybucji. Nabywców leków sfalszowanych lub podrobionych można podzielić na dwie grupy, tzw. „nabywców świadomych” oraz „nabywców nieświadomych”. Produkcja i dystrybucja leków jest procesem wieloetapowym i zanim trafią one do pacjenta przechodzą przez szereg ogniw pośrednich. Są to m.in.: wytwórca surowca, wytwórca leku finalnego, główny hurtownik leków, hurtownik pośredni, apteki i szpitale⁵¹.

Innym obszarem aktywności przestępczej jest import równoległy i związane z tym przepakowywanie produktów. Importer równoległy może sam dokonać przepakowania lub zlecić je uprawnionemu podmiotowi. Włączenie w proces dystrybucji kolejnych ogniw pośrednich (hurtownik importu równoległego, firma przepakowująca) realnie zwiększa zagrożenie dostania się do sfalszowanych lub podrobionych produktów do legalnego obrotu⁵². Obowiązujące przepisy nie zapewniają ponadto możliwości skutecznej kontroli podmiotów uczestniczących w dystrybucji farmaceutyków, ponieważ nie istnieje jednoznaczna definicja, kogo za takie podmioty należy uznać. Duża ilość pośredników powoduje, że leki, które ostatecznie trafiają do konsumenta mogą pochodzić z nielegalnego źródła. Legalna sieć dystrybucji lekarstw na terenie UE obejmuje bardzo często podmioty działające w różnych krajach członkowskich, dlatego ryzyko przedostania się sfalszowanych lub podrobionych lekarstw podczas procesu dystrybucji jest wysokie. „Nabywca świadomy” od samego początku zdaje sobie sprawę, że produkt który kupuje jest lekiem sfalszowanym, podrobionym lub nielegalnym, ale mimo to go nabywa. Z kolei „nabywca nieświadomy” pozostaje w przekonaniu, że farmaceutyk jest produktem oryginalnym, bezpiecznym i wyprodukowanym zgodnie z obowiązującymi standardami. Przeważnie bezpośredni dystrybutor nie ma również świadomości, że sprzedawany przez niego lek pochodzi z nielegalnej dystrybucji⁵³.

Możliwości przeciwdziałania zjawisku

Nasilenie i globalizacja nielegalnego rynku produktów farmaceutycznych skłoniła społeczność międzynarodową do opracowania ponadnarodowej strategii zwalczania tej patologii. W 2005 r. został wprowadzony serwis RAS (*Rapid Alert System*),

⁵⁰ A. Wąsek, R. Zawłocki, *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz do artykułów 117-221, t. I*, Warszawa 2010, s. 258.

⁵¹ Zob. J. Fijałek, K. Sarna, *Falszowanie...*, s. 6.

⁵² M. Krekora, M., Świerczyński, E. Traple, *op. cit.*, s. 126 i n.

⁵³ *Revised terms of reference of the Group of Specialists on Counterfeit Pharmaceutical Products (PC-S-CP)*, Strasbourg, 20 July 2008, pc-s-cp/documents/pc-s-cp (2008). Zob. www.coe.int/pharma_crime (dostęp 15.09.2012 r.).

pierwszy internetowy system śledzenia przypadków fałszowania produktów leczniczych⁵⁴. Zagrożenie dla zdrowia publicznego spowodowane istnieniem nielegalnego rynku leków zostało zauważone także przez WHO, która ustanowiła międzynarodową grupę zadaniową ds. zwalczania podrabianych produktów leczniczych (*IMPACT-International Medical Products Anti Counterfeiting Taskforce*). Grupa *IMPACT* opracowała zasady i instytucje prawodawstwa krajowego w zakresie zwalczania podrabianych produktów leczniczych, zatwierdzone na ogólnym posiedzeniu grupy *IMPACT* w Lizbonie dnia 12 grudnia 2007 r. Jednym z najważniejszych efektów działalności tej grupy było wydanie przewodnika dla oficerów policji i pracowników służb celnych (*A Guidance to Investigating Counterfeit Medical Products and Pharmaceutical Crime*), który zawiera informacje pomocne w wykrywaniu i zwalczaniu nielegalnego rynku farmaceutyków. Podjęto w nim również próbę stworzenia uniwersalnego katalogu przestępstw farmaceutycznych, do których zaliczono:

- wytwarzanie, import, eksport i sprzedaż produktów leczniczych bez wymaganego zezwolenie,
- wytwarzanie produktów leczniczych niezgodnych ze specyfikacją,
- wytwarzanie, import, eksport i sprzedaż produktów leczniczych, które nie spełniają krajowych wymagań odnośnie oznakowania,
- dystrybucja produktów leczniczych bez wymaganego zezwolenia,
- dystrybucja produktów leczniczych podmiotom nieuprawnionym do ich dalszej dystrybucji,
- nieprzestrzeganie wymogów dotyczących prawidłowego magazynowania, transportu oraz dystrybucji produktów leczniczych⁵⁵.

W ramach podjętych działań w kierunku zwalczania nielegalnego rynku produktów farmaceutycznych Komisja Europejska stworzyła programy badawcze, które mają ustalić skalę i nasilenie tej patologii. Ponadto wydano „Raport Rady Europy dotyczący przestępstw fałszowania produktów leczniczych” (*Council of Europe Counterfeit Medicine/Pharmaceutical Crime Report*) oraz ogłoszono dokument „Społeczne konsultacje w celu przygotowania wniosku legislacyjnego w zakresie zwalczania sfałszowanych produktów leczniczych stosowanych u ludzi” (*Public consultation in preparation of a legal proposal to combat counterfeit medicines for human use*), który stanowił podstawę dla Europejskiej Konwencji Dotyczącej Przestępstw Farmaceutycznych⁵⁶.

Ważną rolę w walce z przestępczością farmaceutyczną pełni Sieć Państwowych Laboratoriów Kontroli Produktów Leczniczych Rady Europy (*European Network of Official Medicines Control Laboratories – OMCL Network*) nadzorowana przez Europejski Dyrektoriat Jakości Leków (*European Directorate for the Quality of Medicines – EDQM*). Jej podstawowym zadaniem jest badanie składu i jakości leków sfałszowanych, nielegalnych i substandardowych⁵⁷. W Polsce instytucją zaangażowaną w państwową kontrolę leków i wyrobów medycznych oraz merytoryczną ocenę dokumentacji rejestracyjnej jest Narodowy Instytut Leków (Narodowe Laboratorium Kontroli Produktów Leczniczych, Wyrobów Medycznych i Produktów Biobójczych),

⁵⁴ I. Malinowska, M. Adamus, U. Judycka-Proma, *op. cit.*, s. 170.

⁵⁵ Zob. www.who.int/impact/events/Aguidetocounterfeitpharmaceuticalcrimeinvestigation.pdf (dostęp 13.09.2012 r.)

⁵⁶ J. Fijałek, K. Sarna, *Falszowanie...*, s. 9-10.

⁵⁷ Zob. www.edqm.eu/en/General-european-OMCL-network-46.html (dostęp 12.09.2012 r.).

który ściśle współpracuje z *EDQM*. Jest to instytucja, która wykonuje badania laboratoryjne produktów leczniczych przed i po wprowadzeniu do obrotu celem sprawdzenia ich zgodności ze specyfikacjami przedstawionymi w dokumentach rejestracyjnych⁵⁸.

W celu zabezpieczenia interesu społecznego w zakresie bezpieczeństwa zdrowia i życia ludzi przy zastosowaniu środków leczniczych i wyrobów medycznych będących w obrocie sprawowany jest nadzór przez Państwową Inspekcję Farmaceutyczną (art. 108 ust. 1 p.f.). Głównym celem tej instytucji jest zapewnienie dbałości o zdrowie pacjenta poprzez kontrolę wytwarzania i dystrybucji farmaceutyków tak aby znajdujące się w obrocie produkty były oryginalne i o wysokiej jakości. Podkreślić należy, że organy PIF w ramach posiadanych kompetencji nie mają uprawnienia ustawowego do nadzorowania nielegalnego rynku farmaceutycznego. W związku z tym w przypadku ujawnienia nielegalnego obrotu produktami leczniczymi, sprawy te są przekazywane do organów ścigania odpowiedzialnych za ujawnianie i zwalczanie tego zjawiska tj. Policji i Prokuratury⁵⁹.

Celem przeciwdziałania zagrożeniom nielegalnego rynku farmaceutycznego Minister Zdrowia, na wniosek Głównego Inspektora Farmaceutycznego, powołał międzyresortowy Zespół do Spraw Sfałszowanych Produktów Leczniczych⁶⁰. W skład zespołu wchodzi: Główny Inspektor Farmaceutyczny, pełniący funkcję przewodniczącego Zespołu oraz przedstawiciele Ministra Zdrowia, Prezesa Urzędu Rejestracji Produktów Leczniczych, Wyrobów Medycznych i Produktów Biobójczych, Głównego Inspektora Sanitarnego, Prokuratora Krajowego, Komendanta Głównego Policji, Szefa Służby Celnej i Dyrektora Narodowego Instytutu Leków, a od 2010 r. również przedstawiciele Prezesa Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów oraz Głównego Lekarza Weterynarii. Do podstawowych zadań tej instytucji należy podejmowanie działań, które mają zminimalizować zjawisko obrotu produktami leczniczymi sfałszowanymi i obrotu farmaceutykami sprzedawanymi w miejscach nieuprawnionych, a także innymi sfałszowanymi produktami spełniającymi kryteria produktu leczniczego ze względu na niezadeklarowaną zawartość substancji czynnych. Działania nakierunkowane na przeciwdziałanie tej patologii mają postać zarówno profilaktyki jak i zwalczania i obejmują m.in.⁶¹:

- wdrożenie szybkiej sieci wymiany informacji pomiędzy urzędami uczestniczącymi w pracach zespołu oraz innymi instytucjami bezpośrednio zaangażowanymi w walkę z przedmiotowym procederem na poziomie województwa,

⁵⁸ Zob. www.nil.gov.pl/index.php/omcl (dostęp 12.09.2012 r.).

⁵⁹ W ramach podejmowanych działań kontrolnych przeprowadzonych przez Państwową Inspekcję Farmaceutyczną w 2011 r. przeprowadzono ponad 722 badań jakościowych produktów leczniczych znajdujących się w obrocie, zarówno leków krajowych wytwórców, jak i leków pochodzących z importu, które zostały wykonane w ramach kontroli planowej oraz reklamacji. Ogółem każdego roku przeprowadzanych jest ok. 6 tys. kontroli się na terenie kraju, co stanowi niemal połowę wszystkich przedsiębiorców uprawnionych do wytwarzania i obrotu produktami leczniczymi, prowadzących działalność na terenie Rzeczypospolitej Polskiej. Zob. www.gif.gov.pl/?aid=300 (dostęp 8.09.2012 r.).

⁶⁰ Zarządzenie Ministra Zdrowia z 9 listopada 2007 r. w sprawie powołania Zespołu do Spraw Sfałszowanych Produktów Leczniczych (Dz. Urz. MZ. 2007, Nr 17, poz. 92) oraz zarządzenie Ministra Zdrowia z dnia 9 września 2010 r. w sprawie powołania Zespołu do Spraw Falszowania i Nielegalnego Obrotu Produktami Leczniczymi oraz Innymi Sfałszowanymi Produktami Spełniającymi Kryteria Produktu Leczniczego (Dz. Urz. MZ. 2010, Nr 11, poz. 67).

⁶¹ Zob. E.W. Pływaczewski (red.), *Przestępczość zorganizowana*, Warszawa 2011, s. 174-175.

- wystosowanie do internetowych portali aukcyjnych pism wskazujących, że obrót produktami leczniczymi na aukcjach internetowych jest całkowicie zakazany oraz że tego typu działania podlegają karze zgodnie z obowiązującym prawem,
- umieszczenie rejestru aptek prowadzących sprzedaż wysyłkową produktów leczniczych na stronach internetowych wojewódzkich inspektoratów farmaceutycznych w celu ułatwienia pacjentom weryfikacji legalności działania witryn sprzedających wyłącznie produkty lecznicze dostępne bez recepty lekarskiej (kat. OTC),
- sporządzanie przez inspektorów farmaceutycznych opinii z zakresu prawa farmaceutycznego dla organów ścigania,
- utworzenie w Głównym Inspektoracie Farmaceutycznym systemu bazodanowego w celu rejestrowania wszystkich zgłoszeń dotyczących zjawiska fałszowania produktów leczniczych i innych produktów spełniających kryteria produktu leczniczego, pozwalającego na określenie skali procederu fałszowania na rynku; system ten uwzględni następujące kryteria: nazwę i kategorię produktu, nr serii i datę ważności podejrzanego leku,
- prowadzenie prac legislacyjnych związanych z procesem implementacji dyrektyw unijnych,
- prace nad opracowaniem instrukcji negocjacyjnej w sprawie przystąpienia Polski do międzynarodowego projektu Konwencji o fałszowaniu produktów medycznych i podobnych przestępstwach stwarzających zagrożenie dla zdrowia publicznego (*Medicrime Convention*)⁶², której celem jest wprowadzenie międzynarodowych standardów karania za produkcję i wprowadzanie do obrotu leków sfalszowanych,
- przeprowadzanie edukacyjnych kampanii społecznych dotyczących zagrożeń związanych z nabywaniem oraz stosowaniem produktów leczniczych pochodzących z nielegalnego, nieznanego źródła poprzez opracowywanie ostrzeżeń dla pacjentów w postaci dokumentu zawierającego odpowiedzi na najczęściej zadawane pytania odnośnie tej problematyki,
- popieranie inicjatyw walki z fałszerstwem wśród sektora prywatnego poprzez aktywne uczestnictwo w konferencjach lub szkoleniach skierowanych dla przedstawicieli krajowych zakładów farmaceutycznych, instytucji branżowych oraz firm oferujących produkty i usługi dla przemysłu farmaceutycznego⁶³.

Problematyka prawa farmaceutycznego oraz przestępstw z nim związanych jest uregulowana w szeregu aktów prawnych na poziomie krajowym i unijnym. Z punktu widzenia walki ze zjawiskiem nielegalnego wytwarzania i dystrybucji produktów farmaceutycznych największe znaczenie mają na gruncie ustawodawstwa polskiego: Kodeks karny, Prawo farmaceutyczne, Prawo własności przemysłowej, ustawa o bezpieczeństwie żywności i żywienia oraz ustawa o przeciwdziałaniu narkomanii.

⁶² Oficjalna nazwa konwencji brzmi: *Council of Europe Convention on the counterfeiting of medical products and similar crimes involving threats to public health* (Konwencja Rady Europy w sprawie fałszowania produktów medycznych i podobnych przestępstw związanych z zagrożeniem zdrowia publicznego). W dniu 26 października 2011 r. w Moskwie została ona otwarta do podpisania przez przedstawicieli państw, organizacji międzynarodowych i instytucji europejskich. Zob. www.coe.int/t/DGHL/StandardSetting/MediCrime/Default_en.asp (dostęp 5.09.2012 r.).

⁶³ Zob. www.gif.gov.pl/?aid=229 oraz odpowiedź podsekretarza stanu w Ministerstwie Zdrowia - z upoważnienia ministra - na interpelację nr 4941 w sprawie procederu podrabiania produktów leczniczych <http://sejm.gov.pl/Sejm7.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=4511ACD6> (dostęp 10.09.2012 r.).

Natomiast na poziomie unijnym fundamentalną rolę odgrywają dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2001/83/WE oraz 2011/62/UE oraz pomocniczo rozporządzenie Rady WE nr 1383/2003⁶⁴, które umożliwia organom celnym zatrzymanie towaru z związku z naruszeniem praw własności intelektualnej.

Uchwalenie dyrektywy 2011/62/UE było kluczowe dla przeciwdziałania nielegalnemu rynkowi produktów leczniczych. Przede wszystkim wprowadziła ona zaostrzone przepisy dotyczące egzekwowania i kontroli w branży farmaceutycznej oraz sankcje za czyny związane z fałszowaniem produktów leczniczych, uwzględniające zagrożenia dla zdrowia i życia. Najistotniejszymi postanowieniami tego aktu prawnego są:

- wprowadzenie definicji leku sfałszowanego,
- ustanowienie w sprzedaży internetowej wspólnego logo rozpoznawalnego w całej Unii, które umożliwi wskazanie państwa członkowskiego miejsca zamieszkania lub siedziby osoby oferującej ludności produkty lecznicze w sprzedaży na odległość. Logo to ma być wyraźnie widoczne na stronach internetowych, na których produkty lecznicze są oferowane ludności w sprzedaży na odległość. Obligatoryjny jest również link do strony internetowej właściwych władz, na której można sprawdzić autentyczność logo,
- stworzenie wykazu osób uprawnionych lub upoważnionych do dostarczania produktów leczniczych w sprzedaży na odległość,
- stworzenia systemu umożliwiającego rejestrowanie niebezpiecznych produktów leczniczych,
- obowiązek produkcji substancji czynnych przeznaczonych do stosowania w produktach leczniczych zgodnie z Dobrą Praktyką Wytwarzania, niezależnie czy są one produkowane w UE czy importowane z krajów trzecich,
- wprowadzenie ujednoczonych zabezpieczeń produktów leczniczych w ramach UE, które umożliwią weryfikację autentyczności oraz identyfikację opakowań jednostkowych, a także dostarczą dowodów naruszeń. Zakres takich zabezpieczeń powinien należycie uwzględniać szczególne właściwości pewnych produktów leczniczych lub kategorii produktów leczniczych, takich jak generyczne produkty lecznicze. Produkty lecznicze wydawane na receptę powinny co do zasady zawierać zabezpieczenia.
- rozszerzenie katalogu podmiotów uznawanych za pośredników w obrocie produktami leczniczymi o podmioty, które prowadzą jakąkolwiek działalność związaną z ich dystrybucją bez względu na kontakt fizyczny z produktem.

Państwa członkowskie są zobligowane do wdrożenia postanowień dyrektywy do krajowych systemów prawnych najpóźniej do dnia 2 stycznia 2013 r. W związku z tym ustawodawca polski zintensyfikowała prace nad nowelizacją Prawa farmaceutycznego. Powstał już projekt ustawy zmieniającej⁶⁵, który obecnie znajduje się na etapie konsultacji. Przewiduje on przede wszystkim wprowadzenie regulacji dotyczących sfałszowanych produktów leczniczych oraz definicji tego pojęcia. Celem noweli jest przeciwdziałanie wprowadzaniu do obrotu i pozostawianiu w obrocie leków

⁶⁴ Rozporządzenie Rady (WE) nr 1383/2003 z dnia 22 lipca 2003 r. dotyczące działań organów celnych skierowanych przeciwko towarom podejrzanym o naruszenie niektórych praw własności intelektualnej oraz środków podejmowanych w odniesieniu do towarów, co do których stwierdzono, że naruszyły takie prawa (Dz. Urz. L 196/7 z dnia 02.08.2003 r.).

⁶⁵ Projekt ustawy o zmianie ustawy – Prawo farmaceutyczne (numer projektu UC64).

sfalszowanych, a także nadzór nad wytwarzaniem i obrotem produktami leczniczymi pod kątem zapobiegania fałszowania leków oraz ich przenikania do legalnego łańcucha dystrybucji. Przewidziano również wprowadzenie nowej instytucji – pośrednika w obrocie hurtowym produktami leczniczymi oraz stanowisk inspektorów do spraw obrotu hurtowego, których zadaniem będzie przeprowadzanie inspekcji w hurtowniach i u pośredników w obrocie hurtowym. Ponadto mają zostać wprowadzone upoważnienia ustawowe do wydawania rozporządzeń w sprawie wymagań Dobrej Praktyki Wytwarzania oraz Dobrej Praktyki Dystrybucji.

Skuteczne przeciwdziałanie zjawisku nielegalnego rynku farmaceutycznego wymaga podejścia zintegrowanego i wielopłaszczyznowego. Potrzebne są zmiany w prawie krajowym, ale także podjęcie zharmonizowanych działań na szczeblu UE, ponieważ patologia ta ma charakter transgraniczny. Nielegalny rynek farmaceutyczny stanowi problem ogólnoswiatowy dlatego wymaga wzmocnionej międzynarodowej współpracy w celu zagwarantowania większej skuteczności strategii zapobiegania fałszowaniu produktów leczniczych. Niezbędne jest wypracowanie ujednoczonych, ogólnoeuropejskich środków bezpieczeństwa i kontroli, które ułatwiłyby wykrywanie sfalszowanych i podrobionych leków oraz umożliwiłyby przeprowadzenie szczegółowych inspekcji oraz kontroli wewnątrz UE i na jej granicach. W szczególności państwa członkowskie powinny zapewnić współpracę pomiędzy różnymi zaangażowanymi organami na szczeblu krajowym np. organami ds. zdrowia publicznego i agencjami leków oraz organami celnymi i policyjnymi, włączając w to sektor prywatny. Należy ponadto podjąć działania informacyjne i edukacyjne aby uświadomić społeczeństwo o zagrożeniach związanych z zakupem leków w miejscach nieuprawnionych, w szczególności za pośrednictwem stron internetowych. Rozwój sektora farmaceutycznego i duży popyt na leki generuje zachowania kryminalne, dlatego całkowite wyeliminowanie produktów leczniczych pochodzących z nielegalnych źródeł jest niemożliwe. Jednak podjęcie stosownych działań legislacyjnych może przyczynić się do jego ograniczenia.

Streszczenie:

Artykuł poświęcony jest problematyce nielegalnego rynku farmaceutycznego. Przedstawiono kolejno przyczyny tego zjawiska, rozmiary i formy oraz metody zapobiegania i zwalczania tej patologii. Przeanalizowano rozwiązania legislacyjne i instytucjonalne na poziomie krajowym, unijnym i międzynarodowym. Szczególną uwagę poświęcono dyrektywie 2011/62/UE, której implementacja w prawie krajowym będzie skutkować generalnym zmianom w prawie farmaceutycznym.

Słowa kluczowe:

nielegalny rynek, szara strefa, rynek farmaceutyczny, nielegalne leki, sfalszowane leki, podrabiane leki, odpowiedzialność karna

Title:

Illegal pharmaceutical market – causes, symptoms and counteraction

Summary:

The article is devoted to an issue of illegal pharmaceutical market. The causes of occurrence, scale, forms, possibilities of prevention and combating this pathology are the main subject of this paper. The author analyses the legislative and institutional regulations

on the national, union and international level. The particular attention is paid to directive 2011/62/UE, which implementation to domestic law obligate Polish legislator to amend pharmaceutical law.

Keywords:

illegal market, black market, pharmaceutical market, illegal medicines, counterfeit medicines, falsified medicines, criminal liability

Olsztyn, 31 maja 2012 r.

*Minister Skarbu Państwa
Minister Finansów
Minister Sprawiedliwości*

UCHWAŁA
Uczestników międzynarodowej konferencji naukowej
„Nielegalne rynki – skala zjawiska i możliwości przeciwdziałania”
Olsztyn, 31 maja 2012 r.

Uczestnicy odbywającej się w dniu 31 maja 2012 r. w Olsztynie międzynarodowej konferencji naukowej „Nielegalne rynki – skala zjawiska i możliwości przeciwdziałania” reprezentujący środowiska naukowe oraz praktykę przeciwdziałania przestępczości, nawiązując do propozycji zgłoszonych w wystąpieniach konferencyjnych pragną wskazać, iż istnieje pilna potrzeba powołania jednostki analitycznej zajmującej się problematyką nielegalnych rynków.

Postulat ten wynika z dotychczasowego braku tego typu wyodrębnionej struktury, a tym samym deficytu spójnej współpracy między poszczególnymi resortami w przedmiotowym zakresie. Uczestnicy konferencji wskazują zatem na potrzebę zintensyfikowania działań służących przeciwdziałaniu przestępczości oraz innych zjawisk patologicznych pojawiających się w obszarze nielegalnej gospodarki.

Skoordynowane monitorowanie poszczególnych obszarów nielegalnych rynków oraz wynikających z nich zagrożeń powinno przede wszystkim zaktywizować odpowiednie instytucje państwowe i samorządowe do podejmowania efektywnych działań zmierzających do ograniczenia i eliminowania czarnorynkowych patologii. W tym kontekście zauważalny jest brak właściwej struktury zajmującej się w sposób kompleksowy definiowaniem zagrożeń oraz konstruowaniem strategii zapobiegawczych.

Kierując się zatem potrzebą ochrony bezpieczeństwa wewnętrznego Państwa, a zwłaszcza poszczególnych sektorów gospodarki narodowej, uczestnicy konferencji zwracają się do kompetentnych władz z apelem o rozważenie możliwości powołania wyżej wymienionej jednostki.

Uczestnicy
międzynarodowej konferencji naukowej
„Nielegalne rynki – skala zjawiska i możliwości przeciwdziałania”
Olsztyn, 31 maja 2012 r.

Wybrana literatura opracowanych zagadnień

1. Aaron L., *Art Theft: An Exploratory Study of the Illegitimate Art Market in Australia*, „Australian and New Zealand of Criminology” 2001, no 34.
2. Abadinsky H., *Organized Crime*, Wadsworth, Cengage Learning, Belmont 2010.
3. Adamik K., Lisiecki M., *Poziom i tendencje rozwojowe przestępczości w Polsce*, „Jurysta” 1997, nr 5.
4. Adamski A., *Odpowiedzialność operatora sieci komputerowej i BBS-u za przesłaną informację. Aktualny stan prawny w Polsce na tle tendencji światowych*, „Networld” 1995.
5. Afanasjew W., *Istorija prostituciji w Rossiji*, [w:] J.I. Gilinskij (red.), *Dewiantnost' i socjalnyj kontrol' w Rossiji (XIX-XXw.): tendencji i socjologiczeskoje osmyslieniye*, Sankt Petersburg 2000.
6. Akińcza J., *Ustawa o prawie autorskim i prawach pokrewnych. Zarys orzecznictwa*, Łomża 2007.
7. Aldridge J., *High - Frequency Trading: A Practical Guide to Algorithmic Strategies and Trading Systems*, Published by John Wiley & Sons, Inc., Hoboken 2010.
8. Aleksiejew A.I., Gierasimow S.I., Suchariow A.J., *Kriminologiczeskaja profilaktika: tieorija, opyt, problemy*, Moskwa 2001.
9. Alichadżijewa I.S., *Prostitucija kak socjalnyj i prawowoj fenomen*, Moskwa 2009.
10. Anclien J.J., *Crush Videos and the Case for Criminalizing Criminal Depictions*, „University of Memphis Law Review” 2009, vol. 40.
11. Andrejew I., Świda W., Wolter W., *Kodeks karny z komentarzem*, Warszawa 1973.
12. Anioł W., *Europejskie migracje Wschód – Zachód: współczesne źródła i implikacje*, „Sprawy międzynarodowe” 1992, nr 3.
13. Antonjan J.M., *Kriminologija*, Moskwa 2012.
14. Arcta M., *Nowoczesna encyklopedia ilustrowana*, Warszawa 1937.
15. Aziz P., *Establishing a Free Market in Human Organs: Economic Reasoning and the Perfectly Competitive Model*, „University of La Verne Law Review” 2009-2010, no 31.
16. Baładynowicz A., *System kontroli przestępczości gospodarczej*, „Prokuratura i Prawo” 2004, nr 9.
17. Balicki S., Stalker P., *Polityka imigracyjna i azylowa*, Warszawa 2006.
18. Banasiak K., *Przestępczość graniczna – oceny i zagrożenia*, [w:] S. Lelental, M. Zajder (red.), *Kryminalistyczne i prawne problemy współczesnej przestępczości. Studia i materiały*, Szczytno 1995.
19. Barta J., Czajkowska-Dąbrowska M., Cwiąkański Z., Markiewicz R., Traple E., *Ustawa o prawie autorskim i prawach pokrewnych. Komentarz*, Warszawa 2003.
20. Barta J., Markiewicz R., *Internet a prawo*, Kraków 1998.
21. Bartosiewicz A., Kubacki R., *Kodeks karny skarbowy, Przepięstwa i wykroczenia podatkowe i dewizowe*, Warszawa 2010.
22. Bates R.H., *Markets and States in Tropical Africa. The Political Basis of Agricultural Policies*, University of California Press, 1981.

23. Beckert J., Wehinger F., *In the Shadow. Illegal Markets and Economic Sociology*, Max-Planck-Institute for the Study of Societies, Discussion Paper 11/9, Cologne 2011.
24. Begg D., Fischer S., Dornbusch R., *Ekonomia. Mikroekonomia*, Warszawa 1997.
25. Begg D., Fischer S., Dornbusch R., *Makroekonomia*, Warszawa 1996.
26. Beirne P., South N. (red.), *Issues in Green Criminology*, Willan Publishing, Uffculme 2007.
27. Beksiak J. (red.), *Ekonomia*, Warszawa 2001.
28. Benson B.L., Zimmerman P.R., *Handbook on the Economics of Crime*, Edward Elgar Publishing, Northampton 2010.
29. Bergier W., *Mp3 – Muzyczne piractwo?*, „Transformacje prawa prywatnego” 2000, nr 3.
30. Bielecki Z., *Fenomen korupcji – diagnoza*, „Przegląd Policyjny” 2002, nr 2 (66).
31. Bielski M., *Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności*, [w:] A. Zoll (red.), *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz, t. II*, Warszawa 2008.
32. Biernacki M., *Polska bez mafii...*, Warszawa 2002.
33. Bierne P., South N. (ed.), *Issues in Green Criminology*, William Publishing, Devon 2007.
34. Biezuńska-Małowist I., M. Małowist, *Niewolnictwo*, Warszawa 1987.
35. Błachut J., Gaberle A., Krajewski K., *Kryminologia*, Gdańsk 2007.
36. Błachut J., *Karnoskarbowa problematyka internetowych zakładów bukmacherskich*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2007 (Rok XI), z. 2.
37. Błachut J., *Pozorowana pornografia dziecięca*, „Państwo i Prawo” 2005.
38. Boba R., *Crime Analysis and Crime Mapping*, Sage Publications Inc., Thousand Oaks 2005.
39. Bocianiak K., *Nielegalne przeloty*, „Biuletyn Północ–Wschód Straży Granicznej” 1998, nr 6.
40. Bógdał-Brzezińska A., Gawrycki M.F., *Cyberterrorizm i problemy bezpieczeństwa informatycznego we współczesnym świecie*, Warszawa 2003.
41. Bojarski T., Michalska-Warias A., Piórkowska-Flieger J., Szwarczyk M., *Kodeks wykroczeń. Komentarz*, Warszawa 2007.
42. Bożek P., Misala J., Puławski M., *Międzynarodowe stosunki ekonomiczne*, Warszawa 1999.
43. Bożkowska K., Sitko A. (red.), *Zdrowie rodziny*, Warszawa 1983.
44. Bray J., *Fiance & Marriage Visas. A Couple's Guide to U.S. Immigration*, Delta Printing Solution INC, 2010.
45. Braźnikow D.A., Borjunow W.J., Fedik J.A., *Prostitucija (krimonologiczeskije i ugołowno-prawowyje aspekty)*, Czeliabinsk 2006.
46. Breczko A., *Podmiotowość prawna człowieka w warunkach postępu biotechnomedycznego*, Białystok 2011.
47. Brickey K.F., *Environmental Crime. Law, Policy, Prosecution*, Wolters Kluwer Law & Business 2008.
48. Bryk J., Malinowska I. (red.), *Walka z handlem ludźmi w aspekcie współpracy międzynarodowej. Polsko-ukraińska wymiana doświadczeń i umiejętności praktycznych*, Szcztyno 2007.

49. Bryk J., Malinowska I., *Handel ludźmi – zapobieganie i zwalczanie: przewodnik dla policjantów*, Szczytno 2008.
50. Brywczyński W., *Prawno-administracyjne problemy posiadania broni w wybranych państwach*, [w:] J. Kasprzak, B. Młodziejowski (red.), *Wybrane problemy procesu karnego i kryminalistyki*, Olsztyn 2010.
51. Brzeziński Z., *Druga szansa. Trzej prezydenci i kryzys amerykańskiego supermocarstwa*, Warszawa 2008.
52. Buchała K., [w:] A. Zoll, *Kodeks karny, t.2*, Kraków 1999.
53. Buchanan J., *A Defense of Organized Crime*, [in:] S. Rotemberg (ed.), *The Economics of Crime and Punishment*, American Enterprise Institute for Public Policy Research, Washington 1973.
54. Buchowska S., *Czynniki sprzyjające handlowi ludźmi*, [w:] Z. Lasocik (red.), *Handel ludźmi. Zapobieganie i ściganie*, Warszawa 2006.
55. Buczkowski K., Wojtaszek M., *Pranie pieniędzy*, Warszawa 2001.
56. Budnikowski A., *Międzynarodowe stosunki gospodarcze*, Warszawa 2001.
57. Budyn-Kulik M., *Komentarz do art. 189(a) kodeksu karnego*, [w:] M. Mozgawa (red.), *Kodeks karny. Komentarz praktyczny*, Warszawa 2010.
58. Bugajewska A., *Zapobieganie i zwalczanie przestępczości teleinformatycznej*, Szczytno 2012.
59. Bukowska B., *Profilaktyka narkomanii z perspektywy Unii Europejskiej*, „Remedium” 2003, nr 12.
60. Burlakow W. N., Salnikow W.P., Stiepaszin S.W. (red.), *Kriminologija*, Sankt Petersburg 1999.
61. Burlakow W.N., Kropacziow N.M. (red.), *Kriminologija*, Sankt Petersburg 2003.
62. Byrska M., *Ochrona programu komputerowego przed plagiatem i piractwem w nowym prawie autorskim*, „Komputer w edukacji” 1994, nr 2.
63. Castells M., Himanen P., *Spółeczeństwo informacyjne i państwo dobrobytu*, Warszawa 2009.
64. Chaciński B., *Historia środków odurzających. Dzieje na haju*, „Polityka” 22.10.2010 r.
65. Charbiet K.W., *Woprosy zakonodatelnogo obezpieczenia borby z niezakonnym oborotem nakotykow i narkotyzmem w swietie Stratigii nacionalnej biezopasnosti Rosyjskoj Federacji do 2020 goda*, „Teoria i praktyka protivodiejstwa niezakonnomu oborotu narkotikow”, Sankt-Petersburg 2009.
66. Chlebowicz P., *Chuligaństwo stadionowe. Studium kryminologiczne*, Warszawa 2009.
67. Chlebowicz P., Filipkowski W., *Analiza kryminalna. Aspekty kryminalistyczne i prawnowodowe*, Warszawa 2011.
68. Chlebowicz P., Pływaczewski W., Lipińska A., *Organized forms of football stadium crime*, [in:] W. Pływaczewski (ed.), *Organized crime and terrorism. Reasons. Manifestations. Counteractions*, Olsztyn 2011.
69. Chrabkowski M., Tatarczuk C., Tomaszewski J. (red.), *Bezpieczeństwo w administracji i biznesie we współczesnym świecie*, Gdynia 2011.
70. Christin N., Molnar D., Egelman S., *This Is Your Data on Drugs: Lessons Computer Security Can Learn From The Drug War*, [in:] *Proceedings of the 13th New Security Paradigms Workshop*, Concord, Massachusetts 2010.
71. Chruściej T., *Zależności lekowe*, [w:] M. Siemiński (red.), *Po tej stronie granicy. Zapis stanu świadomości o polskich narkomanach i narkomanii*

- w Polsce w pierwszej połowie 1981r., Warszawa 1985.
72. Chwała K., *Zwalczanie przestępczości zorganizowanej w aspekcie współpracy polsko-ukraińskiej*, [w:] L. Grochowski, A. Letkiewicz, A. Misiuk (red.), *Nauka o bezpieczeństwie. Istota, przedmiot badań i kierunki rozwoju. Studia i materiały, t. II*, Szczepno 2011.
 73. Cichorz T., Świerczewski J., *Wybrane aspekty kryminologiczno-kryminalistyczne kradzieży pojazdów*, [w:] W. Pływaczewski (red.), *Kradzieże samochodów. Raport*, Bydgoszcz 1996.
 74. Cohen M.A., *Ekonomiczne podejście do przestępczości: równoważenie kosztów i korzyści*, „Ius et lex” 2007, nr 1 (V).
 75. Cooter R., Ulen T., *Ekonomiczna analiza prawa*, Warszawa 2009.
 76. Cukier W., Sidel V.W., *The Global Gun Epidemic: from Saturday Night Specials to AK-47s*, Greenwood Publishing Group, Westport 2006.
 77. Czajka D., *Ochrona praw twórców i producentów. Prawo autorskie i prawa pokrewne*, Warszawa 2010.
 78. Czajkowska-Dąbrowska M., *Zatrzymanie towarów na granicy jako środek ochrony własności intelektualnej – perspektywy polskie*, „Przegląd Prawa Handlowego” 1997, nr 12.
 79. Czapiński J., Panek T. (red.), *Diagnoza społeczna 2011. Warunki i jakość życia Polaków. Raport*, Warszawa 2011.
 80. Czarny-Drożdżejko E., *Karna ochrona uczciwości konkurencji*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 1999, nr 2.
 81. Czeszkiewicz M., *Przestępczość zorganizowana i jej uwarunkowania w Polsce*, Białystok 1998.
 82. Czufarowski J.W., *Kriminologija*, Moskwa 2002.
 83. Dąbrowska A., Janoś-Kresło M., Wódkowski A., *E – usługi a społeczeństwo informacyjne*, Warszawa 2009.
 84. Dach (red.) Z., *Mikroekonomia*, Kraków 1997.
 85. Das D.K., *Wstęp do książki*, Ebbe O. N.I., Das D. K. (red.), *Global Trafficking in Women and Children*, Bocaraton, London-New York 2008.
 86. Davis I. (ed.), *Seminar Report. Controlling the flow of small arms and light weapons from and through an enlarged EU: Developing a joint action programme for EU and candidate countries*, Warsaw 17&18 march 2000, Materiały Instytutu Spraw Publicznych, Warszawa 2000.
 87. Dizer O.A., *Niekotoryje problemy primienienija administratiwnoj otwietstwiennosti za zaniatje prostitutiej*, „Administratiwnoje prawo i proces” 2012, nr 4.
 88. Djaczenko A.P., Sinelnikowa N.A., Szłyk S.W., *Ekspluatacija prostitutiji w Rossiji*, Moskwa 1999.
 89. Dołgowa A.I. (red.), *Kriminologia*, Moskwa 2005.
 90. Domalewski W., *Wybrane rodzaje piractwa intelektualnego i przemysłowego w Polsce: skala, formy i rozpoznawanie wyrobów*, Toruń 1998.
 91. Drozdowska T., *Prawo autorskie i prawa pokrewne*, Warszawa 1996.
 92. Drożdżikowska M., *Schengen z perspektywy polskich doświadczeń*, [w:] Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, *Polska w strefie Schengen. Pierwszy rok członkostwa*, Warszawa 2008.
 93. Duda M., Narodowska J., *Dopalacze – nowa forma patologii społecznej*, „Przegląd Policyjny” (w druku).

94. Duda M., Narodowska J., *Nielegalny rynek paliw w Polsce*, [w:] W. Pływaczewski, P. Chlebowicz (red.), *Nielegalne rynki. Geneza, skala zjawiska oraz możliwości przeciwdziałania*, Olsztyn 2012.
95. Dunaj B. (red.), *Słownik współczesnego języka polskiego*, Warszawa 1998.
96. Durka G., *Profilaktyka uzależnień jako forma prewencji kryminalnej*, [w:] A. Jaworska (red.), *Kryminologia i kara kryminalna. Wybrane zagadnienia*, Kraków 2008.
97. Duszczyk M., *Polityka imigracyjna Unii Europejskiej oraz swobodny przepływ pracowników – ewolucja i teraźniejszość*, Warszawa 2011.
98. Dzierżawski K., *Krótki kurs ekonomii praktycznej*, Warszawa 2006.
99. Ehrlich I., *Zbrodnia, kara oraz rynek przestępstw*, „Jus et lex” 2007, nr 1 (V).
100. *Encyklopedia Powszechna PWN*, Warszawa 1985.
101. European Commission, *Evaluation report of catch registration in Baltic-Sea member states*, 2007.
102. Falandysz L., *W kręgu kryminologii radykalnej*, Warszawa 1986.
103. Federacja Zielonych GAJA, *Raport z przeprowadzonego monitoringu polskiego systemu kontroli połowów na Morzu Bałtyckim*, Szczecin 2010.
104. Feldo K., *Ustawa o podatku akcyzowym. Komentarz*, Warszawa 2007.
105. Fijałek J., Sarna K., *Falszowanie leków i inne przestępstwa farmaceutyczne*, „Problemy kryminalistyki” 2009, nr 263.
106. Fijałek Z., Marin J., *Problem leków sfalszowanych w krajach Unii Europejskiej*, „Terapia i leki” 2007, nr 56.
107. Fijałek Z., Sarna K., Błażewicz A., Marin J., *Sfalszowane inhibitory fosfodiesterazy typu 5 – narastające zagrożenia dla zdrowia publicznego*, „Roczniki Państwowego Zakładu Higieny” 2010, t. 61, nr 3.
108. Fijałek Z., Sarna K., *Wybrane aspekty jakości produktów leczniczych i suplementów diety – produkty substandardowe, nielegalne i sfalszowane*, „Rynek farmaceutyczny” 2009, t. 65, nr 7.
109. Fijałkowski W., *Rodzicielstwo zgodne z naturą*. Fundacja „Głos dla życia”, Poznań 1999.
110. Filar M. (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2010.
111. Filar M., *Pornografia. Studium z dziedziny polityki kryminalnej*, Toruń 1977.
112. Filar M., *Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności*, [w:] M. Filar (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2012.
113. Filar M., *Przestępstwa seksualne w polskim prawie karnym*, Toruń 1985.
114. Fiorentina G., Peltzman S. (ed.), *The Economics of Organized Crime*, Centre of Economic Policy Research, Cambridge University Press, Cambridge 1995.
115. Florjanowicz P., *Działalność Krajowego Ośrodka Badań i Dokumentacji Zabytków – możliwości współpracy i rodzaje podejmowanych inicjatyw na rzecz ochrony dziedzictwa archeologicznego*, „Przegląd Policyjny” 2007, nr 3.
116. Franczyk T., *Nielegalna migracja i przemyt ludzi. Zarys problemu*, „Biuletyn Centralnego Ośrodka Straży Granicznej” 2006, nr 3.
117. Franz W., Coleman P.K., *Przyczyny i skala zjawiska. Społeczne i psychologiczne przyczyny aborcji*, [w:] B. Chazan, W. Simon (red.), *Aborcja. Przyczyny, następstwa, terapia*, Warszawa 2009.
118. Fruhling H., Tuchlin J.S., Golding H.A. (ed.), *Crime and Violence in Latina America. Citizen Security, Democracy, and the State*, Woodrow Wilson Center Press, Washington D.C., 2003.

119. Gaberle A., *Patologia społeczna*, Warszawa 1993.
120. Gadowska M., Przesmycka-Perczyńska E., *Zastępcze formy opieki jako alternatywa aborcji*, [w:] D. Franków (red.), *Aborcja w ujęciu prawa, medycyny i psychologii. Materiały z konferencji naukowej, Akademia Podlaska, 10-11 grudnia 2004*, Siedlce 2005.
121. Gałuzin A.F., Łoszkariow W.W., *K woprosu dekriminalizacji i legalizacji prostitucji w Rosji*, „Aktualnyje problemy prawowiedienija” 2004, nr 1.
122. Gardocki L., *Zagadnienia teorii kryminalizacji*, Warszawa 1998.
123. Gardocki L., *Pracownia teorii kryminalizacji*, Warszawa 1990.
124. Gardocki L., *Zarys prawa karnego międzynarodowego*, Warszawa 1985.
125. Gawłowicz I., *Międzynarodowa współpraca w walce z przestępczością*, Szczecin 2004.
126. Gawrycki M. F., *Spoleczne aspekty rewolucji informacyjnej*, [w:] A. Bąkiewicz, U. Żuławska (red.), *Rozwój w dobie globalizacji*, Warszawa 2010.
127. Gawryś R., *Wykrywanie i zwalczanie międzynarodowej przestępczości zorganizowanej, związanej z nielegalną migracją*, [w:] M. Wierzbicki, M. Kobylas, B. Pluciński (red.), *Rozpoznaj zagrożenia i skutecznie zwalczaj. Międzynarodowa konferencja. Wschodnia granica Unii Europejskiej – transgraniczna przestępczość zorganizowana*, Szczytno 2005.
128. Geis G., *White-Collar and Corporate Crime. Master Series in Criminology*, Pearson–Prentice Hall, New Jersey 2007.
129. Gienas K., *Zjawisko rozpowszechniania pornografii dziecięcej za pośrednictwem Internetu*, „Palestra” 2004, nr 3-4.
130. Gilinskij J.I., *Dewiantologija. Socjologija priestupnosti, narkotizma, prostitucji, samoubijstw i drugich otkłonenij*, Sankt Petersburg 2007.
131. Gilinskij J.I., *Tak szto że dziejat’ s „nocnymi baboczkami”?*, [w:] J.I. Gilinskij, *Dewiantnost’, priestupnost’, socjalnyj kontrol. Izbrannyje statii*, Sankt Petersburg 2004.
132. Głąbicka K., *Przerzut migrantów jako nowa forma międzynarodowych wędrówek ludności w Polsce*, [w:] K. Głąbicka, T. Halik, A. Sawicka, *Studia nad przerzutem migrantów*, „Prace Migracyjne” 1999, nr 23.
133. Główny Urząd Statystyczny, *Ochrona zdrowia w gospodarstwach domowych w 2010. Informacje i opracowania statystyczne*, Warszawa 2011.
134. Główny Urząd Statystyczny, *Praca nierejestrowana w Polsce w 2010 roku*, Warszawa 2011.
135. Główny Urząd Statystyczny, *Sytuacja gospodarstw domowych w 2010 r. w świetle wyników badania budżetów gospodarstw domowych*, Warszawa 2011.
136. Główny Urząd Statystyczny, *Wydatki gospodarstw domowych na ochronę zdrowia*, [w:] *Ochrona zdrowia w gospodarstwach domowych w 2005 r. Informacje i opracowania statystyczne*, Warszawa 2006.
137. Główny Urząd Statystyczny. Departament Pracy, *Praca nierejestrowana w Polsce w 2010 r.*, Warszawa 2011.
138. Głuchowski J., *Oazy podatkowe*, Warszawa 1996.
139. Gołat R., *Prawo autorskie i prawa pokrewne*, Warszawa 1999.
140. Gołębiowski G., *Współczesna ekonomia*, „Kwartalnik informacyjny MSFiZ” 2007, nr 1.
141. Gołębski G. (red.), *Kompedium wiedzy o turystyce*, Warszawa 2006.

142. Goodwin M., *Black Markets: The Supply and Demand of Body Parts*, Cambridge University Press, New York 2006.
143. Gossop M., *Narkomania. Mity i rzeczywistość*, Warszawa 1993.
144. Gotz-Kozierkiewicz D., *Globalizacja rynków finansowych*, [w:] B. Liberska (red.), *Globalizacja. Mechanizmy i wyzwania*, Warszawa 2002.
145. Grayson G.W., *Mexico Narco-Violence and a Failed State?*, Transaction Publishers, New Jersey 2010.
146. Gregor B., Stawiszyński M., *E – commerce*, Bydgoszcz – Łódź 2002.
147. Greiner M. E., Wang H., *Building Consumer - to - Consumer Trust in E - Finance Marketplaces: An Empirical Analysis*, „International Journal of Electronic Commerce” 2010-11, nr 15/2.
148. Grzyb M., *Zielona kryminologia*, „Archiwum Kryminologii” 2012, t. XXXIII.
149. Grzywacz J., *Pranie pieniędzy. Metody. Raje podatkowe. Zwalczenie*, Warszawa 2011.
150. Gulcz M., *Ekonomia. cz. I. Mikroekonomia*, Poznań 1997.
151. Gurvich I., M. Rusakova, *The Commercial Sexual Exploitation of Children St. Petersburg and Northwest Russia*, Save the Children, Denmark 2002.
152. Gurwicz I., Rusakowa M., Jakowlewa A., *Globalizacja przemysłu seksualnych usług*, [w:] J. Gilinskij (red.), *Globalizacja i dewiantność*, Sankt Petersburg 2006.
153. Haduch B., *Szara strefa rynku paliw, a błędy proceduralne przy zabezpieczeniu śladów przestępstwa*, „Nafta-Gaz” 2010 (rok LXVI), nr 12.
154. Hanausek T., Hanausek W., *Narkomania. Studium kryminologiczno-kryminalistyczne*, Warszawa 1976.
155. Hartjen C.H., Priyadarsini S., *The Global Victimization of Children*, Springer 2012.
156. Hatzioalos M.E., Hooten A.J., Fodor M. (ed.), *Coral Reefs. Challenges and Opportunities for Sustainable Management. Environmentally and Socially Sustainable Development*, World Bank Publications, Washington D.C., 1997.
157. Heinonen P., *Youth Gangs and Street Children. Culture, Nurture and Masculinity in Ethiopia. Social Identities*, vol. 7, Berghahn Books, New York-Oxford 2011.
158. Herer, W., W. Sadowski, *Szara strefa gospodarki (wybrane problemy)*, „Studia i Prace. Z prac Zakładu Badań Statystyczno-Ekonomicznych” 1995, z. 223.
159. Hewman G.R. (ed.), *Crime and Punishment. Around the World*, ABC-CLIO, LLC, Santa Barbara, California, 2010.
160. Hołyst B., Bryk J., Malinowska I. (red.), *Metody działania sprawców przestępstw handlu ludźmi*, Szczytno 2008.
161. Hołyst B., *Kryminalistyka*, Warszawa 2007.
162. Hołyst B., *Kryminologia*, Warszawa 2009.
163. Hołyst B., *Narkomania. Problemy prawa i kryminologii*, Warszawa 1996.
164. Hołyst B., *Przestępczość drugiej połowy XX wieku*, Warszawa 1978.
165. Hołyst B., *Psychologia kryminalistyczna*, wyd. 3, Warszawa 2009.
166. Hołyst B., *Socjologia kryminalistyczna, t. 1*, Warszawa 2007.
167. Horoszkiewicz J., *Internet – strefa niekontrolowana*, „Przegląd Policyjny” 2001, nr 2 (62).
168. Hyps S., *Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności*, [w:] A. Grześkowiak, K. Wiak (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2012.

169. *Ilustrowana encyklopedia powszechna*, Kraków 2008.
170. *Impact Brochure on Counterfeit Medicines*, May 2007.
171. Inspekcja Handlowa, *Wyniki kontroli jakości paliw realizowanych przez Inspekcję Handlową w 2011 r.*, Warszawa 2012.
172. Iwanow W.P., *O formowaniu prawowych institutów realizacji nowej nacionalnej antinarkotycznej modeli*, „Narkokontrol” 2001, nr 4.
173. Jacobs B.A., Wright R., *Street Justice. Relation in the Criminal Underworld*, Cambridge University Press, New York 2006.
174. Jagielski W., *Wyrok na handlarza śmiercią*, „Gazeta Wyborcza” 06.04.2012 r.
175. Jakubski K. J., *Przestępczość komputerowa – zarys problematyki*, „Prokuratura i Prawo” 1996, nr 12.
176. Jasińska K., *Nasładownictwo opakowań produktów markowych w świetle prawa własności intelektualnej*, Warszawa 2010.
177. Jasiński W., *Osoby na eksponowanych stanowiskach politycznych*, Warszawa 2012.
178. Jasiński W., *Pranie brudnych pieniędzy*, Warszawa 1998.
179. Jędrzejko K., Woszczyk W., *Lekomania-przyczyny i konsekwencje*, [w:] M. Jędrzejko, D. Sarzała (red.), *Człowiek i uzależnienia*, Pułtusk-Warszawa 2010.
180. Jędrzejko P.M., Jabłoński P., *Narkotyki i para narkotyki. Perspektywa polska*, Warszawa 2011.
181. Jurewicz J., *Handel ludźmi w polskim prawie karnym i prawie ponadnarodowym*, Łódź 2011.
182. Kamerschen D.R., McKenzie R.B., Nardinelli C., *Ekonomia*, Gdańsk 1991.
183. Kar D., Curcio K., *Illicit Financial Flows from Developing Countries: 2000-2009*, 2011.
184. Karczewska-Czyż H., *Przestępstwa związane z ubezpieczeniami komunikacyjnymi z perspektywy PBUK*, [w:] W. Mądrzejowski (red.), *Model współpracy pomiędzy zakładami ubezpieczeń a instytucjami państwowymi w zakresie działalności przeciwwkradzieżowej*, Szczytno 2010.
185. Karczmarek J. (red.), *Prawnokarna ochrona dziedzictwa kultury. Materiały z konferencji Gdańsk, 30 maja – 1 czerwca 2005 r.*, Kraków 2006.
186. Karsznicki K., *Ściganie przestępstwa handlu ludźmi w Polsce*, Warszawa 2010.
187. Kaserman D., *Markets for Organs: Myth and Misconceptions*, „Journal of Contemporary Health, Law and Policy” 2001-2002, no 18.
188. Kędzierska G., Pływaczewski W., *Kryminologia wobec współczesnych zagrożeń cywilizacyjnych*, Olsztyn 2010
189. Kenrick D.T., Neuberg S.L., Cialdini R., *Psychologia społeczna – rozwiązane tajemnice*, Gdańsk 2002.
190. Kidawa M., *Charakterystyka poszczególnych rodzajów narkotyków*, [w:] L. Jurek (red.), *Dopalacze i narkotyki. Niewinny początek*, Rybnik 2010.
191. Kirk J. R., *Szkodliwość pornografii*, Gdańsk 1998.
192. Klare M.T., *The International Trade In Light Weapons: What Have We Learned?*, [in:] J. Boutwell, M. T. Klare (ed.), *Light Weapons and Civil Conflict*, New York 1999.
193. Klimek D.P., *Sekrety Sądu Najwyższego. Manipulacje przemysłu aborcyjnego*, Kraków 2009.

194. Kling T., *Falszerstwa dokumentów uprawniających do przekraczania granicy państwowej*, „Problemy Ochrony Granic” 2008, nr 2.
195. Kołodziej M., *Ukrywanie i podszywanie się w Internecie*, Szczytno 2009.
196. Kołodziej P., *Kradzieże samochodów i instrumenty prawne współpracy międzynarodowej w tych sprawach*, „Prokuratura i Prawo” 2012, nr 3.
197. *Kompendium Statystyczne Służby Celnej 2001-2005*.
198. *Kompendium Statystyczne Służby Celnej 2005-2009*.
199. Kornas-Biela D., *Zdrowie reprodukcyjne kobiet: potrzeba integralnego i pozytywnego podejścia*, [w:] K. Szymański (red.), *Europa-aborcja - prawa rodziców. Prawa reprodukcyjne – fakty nie ideologia*, Wrocław-Bruksela 2007.
200. Kostański P. (red.), *Prawo własności przemysłowej. Komentarz*, Warszawa 2010.
201. Kotler P., *Kotler o marketingu. Jak kreować i opanować rynki*, Kraków 1999.
202. Kotowska M., „Sponsoring” – forma prostytucji czy patologii społecznej? *Próba oceny zjawiska*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2009, z. 6.
203. Kotowska M., Pływaczewski W. (red.), *Kryminologia wobec współczesnych zagrożeń ekologicznych*, Olsztyn 2011.
204. Kotowska M., *Zjawisko prostytucji z perspektywy kryminologicznej*, [w:] P. Chlebowicz (red.), *Wybrane zagadnienia z nauk penalnych*, Olsztyn 2012.
205. Kowalczyk S. (red.), *Bezpieczeństwo żywności w erze globalizacji*, Warszawa 2009.
206. Kowalik A., *Zwielokrotnianie i kopiowanie utworów do własnego użytku osobistego*, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego” 1999, nr 9.
207. Kowalski A., *Wybrane aspekty zwalczania przestępstw granicznych i przemytniczych popełnianych przez cudzoziemców na przejściach granicznych i na zielonej granicy* [w:] E.W. Pływaczewski (red.), *Przestępczość cudzoziemców – nowe wyzwania dla teorii i praktyki*, Szczytno 1995.
208. Kowalski J., *Aborcja*, [w:] *Encyklopedia bioetyki*, A. Muszała (red.), Radom 2005.
209. Kowalski W., *Przestępczość a ochrona dziedzictwa kulturowego krajów Europy Centralnej i Wschodniej*, „Ochrona Zabytków” 1993, nr 2.
210. Kowalski W., Zalaśńska K. (red.), *Rynek sztuki. Aspekty prawne*, Warszawa 2011.
211. Krajewski K., *Czy zalegalizować narkotyki? Wokół debaty amerykańskiej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1992, nr 2.
212. Krajewski K., *Sens i bezsens prohibicji. Prawo karne wobec narkotyków i narkomanii*, Kraków 2001.
213. Krajewski K., *Teorie kryminologiczne a prawo karne*, Warszawa 1994.
214. Krajewski R., *Prawne kontrowersje ochrony życia człowieka. Studium z prawa polskiego i prawa kanonicznego*, Płock 2004.
215. Krajewski R., *Prawnokarna ochrona własności intelektualnej na podstawie przepisów prawa autorskiego*, Włocławek 1998.
216. Krajniak O., *Zorganizowane grupy przestępcze. Studium kryminalistyczne*, Warszawa 2011.
217. Kraska M. (red.), *Elektroniczna gospodarka w Polsce. Raport 2009*, Poznań 2010.
218. Kraszewski P., *Typologia migracji*, [w:] W.J. Burszta, J. Serwański, *Migracja-Europa-Polska*, Poznań 2003.
219. Krawczyk W., *Nielegalne laboratoria narkotykowe*, Warszawa 2005.

220. Krawulska-Ptaszyńska A., *Spoleczne skutki upowszechniania pornografii*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 1997, z. 1.
221. Krekora M., Świerczyński M., Traple E., *Prawo farmaceutyczne. Zagadnienia regulacyjne i cywilnoprawne*, Warszawa 2008.
222. Król K., *Żebractwo we współczesnej Polsce jako kwestia ekonomiczno-społeczna* (niepublikowana praca doktorska), Poznań 2004.
223. Krzyszowski Z., *Kulturowe aspekty aborcji*, [w:] M.Z. Stepulak (red.), *Małżeństwo i rodzina wobec aborcji*, Lublin 2010.
224. Krzywicka I., *Współpraca państw Unii Europejskiej w dziedzinie zwalczania narkotyków i narkomanii po reformie amsterdamskiej*, „Problemy Narkomanii” 2006, nr 1.
225. Kubacki R., Bartosiewicz A., *Kodeks karny skarbowy. Komentarz*, Warszawa 2010.
226. Kubalski M., Nowak C., *Małoletni cudzoziemcy bez opieki w Polsce – analiza wybranych zagadnień prawnych*, „Dziecko Krzywdzone” 2005, nr 12.
227. Kudrycka B., *Neutralność polityczna urzędników*, Warszawa 1998.
228. Kulgin W.W., Polianskaja M.P., *Borba s prostitutiej w Rossiji*, „Więstnik Dalniewostocznowo Juridyczeskowo Instituta MWD Rossijskoj Federacji” 2005, nr 1.
229. Kuzak R., *Podatek od kart, drożdży i zapalniczek, czyli akcyzowy zawrót głowy*, za: A. Garlicki (red.), *Encyklopedia historii Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1999.
230. Kuzniecowa N.F. (red.), *Kriminologia. Uczeńnoje posobie*, Moskwa 2007.
231. Lacey N., *State Punishment. Political Principles and Community Values*, Routledge, London 1988.
232. Lach A., *Karnoprocesowe elementy zwalczania pedofilii i pornografii dziecięcej w Internecie*, „Prokuratura i Prawo” 2005, nr 10.
233. Łachacz O., Łachacz R., *Identyfikacja pojazdów na podstawie części znalezionych na nielegalnych wysypiskach śmieci*, [w:] W. Pływaczewski, M. Kotowska (red.), *Kryminologia wobec współczesnych zagrożeń ekologicznych*, Olsztyn 2011.
234. Lampel W., Mahrhold M., *Leksykon broni od A do Ż*, Warszawa 2000.
235. Lang W., *Glosa do orzeczenia TK z dnia 28 maja 1997 r., K 26/96*, „Przegląd Sejmowy” 1997, nr 6.
236. Laskowska K., *Determinanty współczesnej przestępczości w Polsce*, „Przegląd Policyjny” 2012, nr 1 (105).
237. Laskowska K., *Kryminologiczne aspekty przestępczości granicznej*, „Archiwum Kryminologii” 2001-2002, t. XXVI.
238. Laskowska K., *Nielegalny handel narkotykami w Polsce*, Białystok 1999.
239. Laskowska K., *Obszary działalności zorganizowanych grup przestępczych w Polsce*, [w:] E.W. Pływaczewski (red.), *Przestępczość zorganizowana*, Warszawa 2011.
240. Laskowska K., *Przestępczość zorganizowana. Aspekty kryminologiczne*, [w:] E.W. Pływaczewski (red.), *Przestępczość zorganizowana*, Warszawa 2011.
241. Laskowska K., *Rosyjskojęzyczna przestępczość zorganizowana. Studium kryminologiczne*, Białystok 2006.
242. Laskowska K., *Współczesne zagrożenia bezpieczeństwa Rosji w ujęciu kryminologicznym*, „Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego” 2010, nr 2.

243. Lasocik Z. (red.), *Handel ludźmi. Zapobieganie i ściganie*, Warszawa 2006.
244. Łazarewicz C., *Papieros bezcelny*, „Polityka” 19.06.2010 r.
245. Leander A., *Eroding State Authority? Private Military Companies and the Legitimate Use of Force*, Rubbettino, Soveria Mannelli 2006.
246. Lebediew S.J., Koczubiej M.A. (red.), *Kriminologija*, Moskwa 2007.
247. Łętowska E., *Prawo umów konsumenckich – Zarys prawa*, Gdynia 2002.
248. Levitt S.D., Dubner S.J., *Freakonomics. A Rogue Economist Explores the Hidden Side of Everything*, London 2005.
249. Lichacz Ł., *Przestępczość transgraniczna ze szczególnym uwzględnieniem przemytu wyrobów tytoniowych*, niepublikowana praca magisterska, promotor prof. dr hab. W. Pływaczewski, UWM Olsztyn 2011.
250. Linder A.M., *Interes z aborcją. Kto zarabia na zabijaniu?*, Kraków 2011.
251. Lipińska A., *Geneza i rozwój karteli narkotykowych w Kolumbii*, [w:] G. Kędzierska, W. Pływaczewski (red.), *Kryminologia wobec współczesnych wyzwań cywilizacyjnych*, Olsztyn 2010.
252. Lobas K., *Living Organ Donations: How Can Society Ethically Increase the Supply for Organs?*, „Seton Hall Legislative Journal” 2005-2006, no 30.
253. Longosz S., *Prawo rzymskie wobec aborcji*, [w:] H. Kowalski, M. Kuryłowicz (red.), *Contra leges et bonos mores. Przestępstwa obyczajowe w starożytnej Grecji i Rzymie*, Lublin 2005.
254. Mądrzejowski W., *Przestępczość zorganizowana wobec działalności ubezpieczeniowej – zarys problemu*, „Prawo Ubezpieczenia Reasekuracja. Serwis Specjalny” 20.03.1997 r.
255. Mądrzejowski W., *Przestępczość zorganizowana. System zwalczania*, Warszawa 2008.
256. Maguire M., Morgan R., Reiner R (ed.), *The Oxford Handbook of Criminology*, Oxford-New York 2007.
257. Maguire M., *Street Crime*, Dartmouth 1996.
258. Maisto S., Galizio M., Connors G., *Uzależnienia: zażywanie i nadużywanie*, Warszawa 2000.
259. Majewski P., *Systemy wymiany danych ubezpieczeniowych w wybranych krajach Europy*, [w:] W. Mądrzejowski (red.), *Model współpracy pomiędzy zakładami ubezpieczeń a instytucjami państwowymi w zakresie działalności przeciwkradzieżowej*, Szczytno 2010.
260. Makarewicz J., *Kodeks karny z komentarzem*, Lwów 1932.
261. Makowski J., *Przemyt celny – problemy interpretacyjne*, [w:] L. Bogunia (red.), *Nowa kodyfikacja prawa karnego*, tom XIV, Wrocław 2003.
262. Malinowska I., Adamus M., Judycka-Proma U., *Wykrywanie i zwalczanie przestępczości farmaceutycznej w Polsce*, „Przegląd Policyjny” 2011, nr 4.
263. Małków W.D. (red.), *Kriminologia. Uczeńnik dla wuzow*, Moskwa 2006.
264. Małków W.D. (red.), *Kriminologija*, Moskwa 2004.
265. Manning P.K., *The Technology of Policing: Crime Mapping, Information Technology and the Rationality of Crime Control*, New York University Press, New York-London 2008.
266. Manycz J.G., *Seks-turizm kak forma organizowanej prostitucji*, [w:] A.I. Dołgowa (red.), *Kriminalnaja ekonomija i organizowanija priestupnost'*, Moskwa 2007.

267. Marciniak M.A., *Crime in Business-grey market products and EU-legislation*, Seminar Paper, Grin Verlag 2003.
268. Marek A., *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2007.
269. Marek E., *Migracje zagraniczne i uchodźstwo we współczesnym świecie*, „Polityka Społeczna” 1995, nr 3.
270. Maślak K., *Zapomniane paliwo żeglugowe*, „Paliwa płynne” 2012, nr 6.
271. Matlak A., *Prawo autorskie w społeczeństwie informacyjnym*, Kraków 2004.
272. Matuszka N.W., *Kriminalisticheskaja model prestupnoj diejatelnosti po niezakonnomu obrotu narkotyków i osobiennosti raskrytija prestuplenij etogo wida*, „Wiestnik Udmurdskiego Uniwersyteta. Prawowiedzenie” 2005, nr 6 (2).
273. Mazurek A., *Zagrożenia związane z obecnością na rynku leków sfałszowanych i sposoby przeciwdziałania przestępczości związanej z fałszowaniem leków*, [w:] M. Zelka (red.), *III Dni Kryminalistyki Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Rzeszowskiego. Materiały z konferencji*, Rzeszów 2009.
274. McCue C., *Predictive Analysis: Intelligence Gathering and Crime Analysis*, Butterworth-Heinemann, Oxford 2006.
275. McGavin G.C., *Zagrożona przyroda. Gatunki, które wkrótce wyginą*, Warszawa 2008.
276. Meyer S., *Trafficking in Human Organs in Europe. A Myth or an Actual Threat?*, „European Journal of Crime, Criminal Law & Criminal Justice” 2006, no 14.
277. Michels N., *Aborcja. Przywrócić sens życiu*, Katowice 2005.
278. Michna P., *Przestępczość dotycząca znaków towarowych. Naśladownictwo produktów (podrabianie zabawek)*, „Przegląd Policyjny”, 2001, nr 1 (61).
279. Miczkowska A., *Problematyka przestępczości zorganizowanej*, „Wrocławskie studia erazmiańskie”, Wrocław 2010.
280. Mierzwińska-Lorenz J., *Karnoprawna ochrona dzieci przed wykorzystywaniem seksualnym*, Warszawa 2012.
281. Mikołajczyk J., *Straż graniczna w zwalczaniu zorganizowanej przestępczości granicznej i korupcji*, „Biuletyn Centrum Europejskiego Uniwersytetu Warszawskiego” 1999, nr 3-4.
282. Milewski R. (red.), *Podstawy ekonomii*, Warszawa 2002.
283. Ministerstwo Finansów, „Biuletyn Statystyczny Służby Celnej” 2011, nr 4.
284. Ministerstwo Finansów, *Informacja o funkcjonowaniu „starej strefy” w polskiej gospodarce i przeciwdziałaniu jej przez służby skarbowe*, Warszawa 2006.
285. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, *Krajowy program przeciwdziałania i zwalczania przestępczości zorganizowanej na lata 2012-2016*, Warszawa 2011.
286. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, *Raport nt. przeciwdziałania i zwalczania przestępczości granicznej przez służby podległe Ministrowi Spraw Wewnętrznych i Administracji w Polsce w 2003 r. oraz w I półroczu 2004 r.*, Warszawa 2004.
287. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, *Raport o stanie bezpieczeństwa w Polsce w 2009 roku*, Warszawa 2010.
288. Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji, *Raport o stanie bezpieczeństwa w Polsce w 2010 roku*, Warszawa 2011.
289. Ministerstwo Zdrowia, *Polityka Lekowa Państwa 2004-2008*, Warszawa 2004.
290. Misiuk A., *Sprawcy kradzieży samochodów*, [w:] W. Pływaczewski (red.), *Kradzieże samochodów. Raport*, Bydgoszcz 1996.

291. Morawska A., *Handel dziećmi w perspektywie europejskiej – wyzwania dla praktyków*, [w:] Z. Lasocik (red.), *Handel dziećmi. Wybrane problemy*, Warszawa 2007.
292. Morokvasic M., *Rapport de tendances migrations en Europe. Introduction*, „Current Sociology” 1984, t. 32, nr 24.
293. Motoyama M., McCoy D., Levchenko K., Savage S., Voelker G., *An Analysis of Underground Forums*, [w:] IMC '11. *Proceedings of the 2011 ACM SIGCOMM conference on Internet measurement*, ACM, Nowy Jork 2011.
294. Mozgawa M., *Kodeks karny. Praktyczny komentarz*, Warszawa 2010.
295. Mozgawa M., Kozłowska-Kalisz P., *Analiza dogmatyczna przestępstw związanych z pornografią (zagadnienia podstawowe)*, [w:] M. Mozgawa (red.), *Pornografia*, Warszawa 2011.
296. Mozgawa M., Kozłowska-Kalisz P., *Pornografia dziecięca w świetle badań empirycznych (aspekty prawnokarne)*, [w:] M. Mozgawa (red.), *Pornografia*, Warszawa 2011.
297. Musiał A., *Polskie porno cienko przędzie*, „Przegląd” 2008, nr 37.
298. Muszyńska A., *Narkomani sprawcy czynów karalnych*, Kraków 2004.
299. Myuoung Soo K., Jae-Hyeon A., *Comparison of trust sources of an online market-maker in the e-marketplace: buyer's and seller's perspectives*, „Journal of Computer Information System” 2006, nr 47.
300. Nagle L.E., *Selling Souls: The Effect of Globalization on Human Trafficking and Forced Servitude*, „Wisconsin International Law Journal” 2008, no 26.
301. Najwyższa Izba Kontroli, *Informacja o wynikach kontroli opodatkowania paliw ciekłych*, Warszawa 2008.
302. Najwyższa Izba Kontroli, *Informacja o wynikach kontroli rolnictwa ekologicznego w Polsce*, Warszawa 2010.
303. Naylor R.T., *Wages of Crime: Black Markets, Illegal Finance and the Underworld Economy*, Cornell University Press, New York 2004.
304. Nęcki J. (red.), *Kradzieże i przemyt pojazdów. Materiały z konferencji realizowanej w ramach programu brytyjsko-polskiej współpracy z Białorusią*, Białystok 2002.
305. Nęcki J., *Kradzieże pojazdów i ich przemyt przez granice – rozmiary zagrożenia, metody ujawniania, zapobiegania i zwalczania*, [w:] J. Nęcki (red.), *Kradzieże i przemyt pojazdów. Materiały z konferencji realizowanej w ramach programu brytyjsko-polskiej współpracy z Białorusią*, Białystok 2002.
306. Norris M., West S., *E – biznes*, Warszawa 2001.
307. Nowak I., Przybylska K., *Raport na temat zjawiska handlu dziećmi w Polsce*, Warszawa 2010.
308. Nowicka I., *Rozbój drogowy jako przejaw przestępczości zorganizowanej*, Kraków 2004.
309. Oczkowski T., *Karnoprawna ocena przemytu papierosów*, „Prokuratura i Prawo” 2010, nr 9.
310. OECD, *Harmful Tax Competition – An Emergigng Global Issue*, 1998.
311. *Ogólnoświatowy Raport o narkotykach ONZ za 2010 rok*, Moskwa 2011.
312. Ogrodzki P., *Przestępczość przeciwko zabytkom (krótka charakterystyka zagrożenia)*, [w:] M. Karpowicz, P. Ogrodzki (red.), *Międzynarodowa współpraca służb policyjnych, granicznych i celnych w zwalczaniu przestępczości przeciwko zabytkom, materiały pokonferencyjne*, Szczytno 2005.

313. Okólski M., *Migrants trafficking in Poland. Actors, mechanisms, combating*, „Prace Migracyjne” 1999, nr 24.
314. Olcha A., *Paka*, [w:] *Polskie drogi. Wybór reportaży z lat międzywojennych*, Warszawa 1962.
315. Oleński J., *Ekonomika informacji*, Warszawa 2003.
316. Owsiak S., *Finanse publiczne, Teoria i praktyka*, Warszawa 1999.
317. Oyrzanowski B., *Mikroekonomia*, wyd. III, Kraków 1996.
318. Pachucki M., *Piramidy i inne oszustwa na rynku finansowym*, Warszawa 2012.
319. Palka P., *Reglamentacja dostępu do broni palnej. Głos w dyskusji*, „Przegląd Policyjny” 2001, nr 2 (62).
320. Panjabi R.K.L., *The Sum of A Human's Parts: Global Organ Trafficking in the Twenty – First Century*, „Pace Environmental Law Review” 2010-2011, no 28.
321. Panow S.L., *Legalizacja prostytucji: „za” i „protiw”*, „Naucznyj Wiestnik Omskoj Akademii MWD Rossiji” 2007, nr 1.
322. Państwowa Inspekcja Sanitarna, *Raport Głównego Inspektora Sanitarnego – Stan sanitarny kraju w roku 2010*.
323. Pawelczyk G., Kudzia P., *Morze przemytników*, „Wprost” 2003, nr 33.
324. Peiper L., *Komentarz do kodeksu karnego, prawa o wykroczeniach, przepisów wprowadzających obie te ustawy oraz do rozporządzenia prezydenta R.P. o niektórych przestępstwach przeciw bezpieczeństwu państwa z dnia 24 października 1934 roku (Dz. U. Nr 94, poz. 851)*, Kraków 1936.
325. Pepliński B., *Agrobiznes. Podstawy ekonomii*, Warszawa 2009.
326. Perkowska M., *Przestępczość cudzoziemców w Polsce w ujęciu fenomenologicznym*, [w:] M. Zdanowicz, D. Lutyński (red.), *Przyjazna granica rok do Euro 2012*, Kętrzyn 2011.
327. Perkowska M., *Przestępczość graniczna w ujęciu fenomenologicznym*, [w:] A. Konopka, G. Sobolewski (red.), *Bezpieczeństwo granic Rzeczypospolitej Polskiej*, Białystok 2011.
328. Perry J., *Wielka Księga Dzikich Zwierząt*, Warszawa 2008.
329. Petrović S.P., *Narkotyki i człowiek*, Warszawa 1988.
330. Pietrowa S.S., *Kriminologija*, Moskwa 2009.
331. Piórkowska-Flieger J., *Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej*, [w:] T. Bojarski (red.), *Kodeks karny. Komentarz*, Warszawa 2012.
332. Pływaczewski E.W. (red.), *Przestępczość zorganizowana*, Warszawa 2011.
333. Pływaczewski E.W., *Geneza zjawiska*, [w:] E.W. Pływaczewski (red.), *Przestępczość zorganizowana*, Warszawa 2011.
334. Pływaczewski E.W., *Główne tendencje rozwojowe przestępczości zorganizowanej w Polsce*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2009, z. 6.
335. Pływaczewski E.W., *Pranie brudnych pieniędzy. Możliwości przeciwdziałania z uwzględnieniem roli systemu bankowego*, Toruń 1993.
336. Pływaczewski E.W., *Przestępczość zorganizowana z punktu widzenia polityki, teorii i polityki*, [w:] E.W. Pływaczewski (red.), *Przestępczość zorganizowana, świadek koronny, terroryzm w ujęciu praktycznym*, Kraków 2005.
337. Pływaczewski W. (ed.), *Organized Crime and Terrorism. Reasons-Manifestations-Counteractions*, Olsztyn 2011.
338. Pływaczewski W. (red.), *Handel ludźmi – współczesne niewolnictwo*, Olsztyn 2006.
339. Pływaczewski W. (red.), *Kradzieże samochodów. Studia i materiały*,

- Szczytno 1993.
340. Pływaczewski W., Chorbot P., *Ekokryminologia jako uzasadnienie badań na rzecz ochrony środowiska*, [w:] M. Kotowska, W. Pływaczewski (red.), *Kryminologia wobec współczesnych zagrożeń ekologicznych*, Olsztyn 2011.
341. Pływaczewski W., *Combating Organized Poaching in Africa: Activities of the Kenya Wildlife Service*, [in:] W. Pływaczewski (ed.), *Organized Crime and Terrorism. Reasons – Manifestation – Counteractions*, Olsztyn 2011.
342. Pływaczewski W., *Cooperation of Police Forces, Border Police and Custom Services in Combating Crime Against Cultural Heritage*, „Internal Security” 2011, vol. 3.
343. Pływaczewski W., *Grabież i niszczenie podwodnego dziedzictwa kultury*, „Prokuratura i Prawo” 2008, nr 2.
344. Pływaczewski W., *Inicjatywy Międzynarodowej Organizacji Policji Kryminalnej – INTERPOL na rzecz ochrony dzikich gatunków zwierząt*, „Prokuratura i Prawo” 2011, nr 10.
345. Pływaczewski W., Kędzierska G. (red.), *Leksykon policyjny*, Szczytno 2001.
346. Pływaczewski W., *Kradzieże samochodów. Raport z badań*, Bydgoszcz, 1996.
347. Pływaczewski W., *Kradzieże samochodów. Studium kryminologiczne*, Szczytno 1996.
348. Pływaczewski W., *Kryminologiczno-kryminalistyczne aspekty fałszerstw dzieł sztuki*, [w:] K. Krajewski (red.), *Nauki penalne wobec problemów współczesnej przestępczości. Księga jubileuszowa z okazji 70. rocznicy urodzin Profesora Andrzeja Gaberle*, Warszawa 2007.
349. Pływaczewski W., *Masajowie: między obroną odwiecznych tradycji a wyzwaniem współczesności (perspektywa „wildlife crime”)*, „Olsztyńskie Studia Afrykanistyczne” 2011, tom II.
350. Pływaczewski W., *Międzynarodowa współpraca policyjna w zakresie przeciwdziałania przestępczości związanej z nielegalnym handlem chronionymi gatunkami fauny i flory*, „Przegląd Policyjny” 2010, nr 4(100).
351. Pływaczewski W., *Międzynarodowe gangi samochodowe – wybrane zagadnienia*, [w:] E.W. Pływaczewski (red.), *Przestępczość cudzoziemców. Nowe wyzwania dla teorii i praktyki*, Szczytno 1995.
352. Pływaczewski W., *Nielegalne transakcje na rynku dzieł sztuki. Etiologia i fenomenologia zjawiska oraz możliwości przeciwdziałania*, [w:] W. Szafranski, K. Zalaśńska (red.), *Prawna ochrona dziedzictwa kulturowego, t. III*, Poznań 2009.
353. Pływaczewski W., *Nielegalny handel chronionymi gatunkami dzikiej fauny i flory*, „Przegląd Policyjny” 2010, nr 3(99).
354. Pływaczewski W., *Ochrona światowego dziedzictwa kulturalnego przed zamachami terrorystycznymi*, [w:] K. Indeck (red.), *Przestępczość terrorystyczna. Ujęcie praktyczno-dogmatyczne*, Poznań-Białystok-Łódź 2006.
355. Pływaczewski W., *Patologie w obrębie współczesnego rynku dzieł sztuki - perspektywa krajowa i międzynarodowe*, [w:] T. Gardocka, J. Sobczak (red.), *Prawna ochrona zabytków*, Toruń 2010.
356. Pływaczewski W., *Policja na tle międzynarodowej współpracy w zakresie zwalczania przestępczości (wybrane przykłady)*, [w:] W. Pływaczewski, J. Świerczewski (red.), *Policja polska wobec przestępczości zorganizowanej*, Szczytno 1997.

357. Pływaczewski W., *Prohibicja czy legalizacja – kontrowersje wokół problemu przeciwdziałania narkomanii*, [w:] W. Pływaczewski (red.), *Wybrane zagadnienia kryminologii*, Olsztyn 2007.
358. Pływaczewski W., *Przestępczość przeciwko środowisku przyrodniczemu w Afryce jako forma finansowania konfliktów oraz terroryzmu*, [w:] L. Grochowski, A. Letkiewicz, A. Misiuk, *Nauka o bezpieczeństwie. Istota, przedmiot badań i kierunki rozwoju. Studia i materiały. t. 1*, Szczytno 2011.
359. Pływaczewski W., *Przestępczość zorganizowana związana z kradzieżami i nielegalnym obrotem samochodami*, [w:] W. Pływaczewski, J. Świerczewski (red.), *Policja polska wobec przestępczości zorganizowanej*, Szczytno 1996.
360. Pływaczewski W., *Relacje między zjawiskiem nielegalnej imigracji a przestępczością oraz innymi przejawami zachowań patologicznych w różnych ich postaciach*, [w:] M. Zdanowicz (red.), *Polska w Schengen*, Białystok 2009.
361. Pływaczewski W., *Rola ofiary w genezie przestępstwa kradzieży samochodu*, [w:] W. Pływaczewski (red.), *Kradzieże samochodów. Raport*, Bydgoszcz 1996.
362. Pływaczewski W., *Sektor turystyki jako obszar zainteresowania zorganizowanych grup przestępczych*, [w:] W. Pływaczewski, P. Chlebowicz (red.), *Nielegalne rynki. Geneza, skala zjawiska oraz możliwości przeciwdziałania*, Olsztyn 2012.
363. Pływaczewski W., *Symptomy zagrożeń korupcyjnych na rynku dzieł sztuki*, „Przegląd Policyjny” 2007, nr 3.
364. Pływaczewski W., *Zapobieganie i zwalczanie zorganizowanych kradzieży i przemytu dóbr kultury (na przykładzie Francji)*, „Przegląd Policyjny” 1996, nr 2.
365. Pływaczewski W., *Zorganizowane formy przestępstwa na tle zjawiska tzw. przestępczości stadionowej*, [w:] W. Pływaczewski, J. Kudrelek (red.), *Przestępczość stadionowa. Etiologia. Fenomenologia. Przeciwdziałanie*, Szczytno 2010.
366. Pocziewskaja O.A., *Wyjawlenie i rassliedowanie priestuplienijs swiazannyjs s prostytuciej. Monografija*, Moskwa 2006.
367. Podgórecki A., *Patologie życia publicznego*, Warszawa 1969.
368. Podleś D., Wiśniewski B., *Zagrożenia bezpieczeństwa publicznego*, „Problemy Ochrony Granic” 2004, nr 28.
369. *Podręcznik z materiałami dotyczący dobrych praktyk walki z handlem dziećmi*, Wiedeń 2006.
370. Podufalski D., *Pornografia w sieci*, „Prokuratura i Prawo” 2005, nr 1.
371. Pollak R., *Cadaver Donors are the Best Solution to the Organ Shortage*, „DePaul Law Review” 2005-2006, no 55.
372. Polman L., *Karawana kryzysu. Za kulisami przemysłu pomocy humanitarnej*, Wołowiec 2011.
373. Popławska A., *Wykorzystywanie małoletnich w prostytucji – charakterystyka i dynamika zjawiska ze szczególnym uwzględnieniem perspektywy polskiej*, „Dziecko krzywdzone” 2010, nr 4 (33).
374. Pospiszyl K., *Przestępstwa seksualne*, Warszawa 2005.
375. Potakowski D., *Kradzieże pojazdów w Polsce i innych krajach europejskich*, „Przegląd Policyjny” 2008, nr 3.
376. Potakowski D., *Kradzieże samochodów w Polsce i na świecie*, „Przegląd Policyjny” 2003, nr 1.

377. Potakowski D., Lelental S. (red.), *Pozbawienie sprawców korzyści uzyskanych w wyniku przestępstwa*, Szczytno 2004.
378. Potakowski D., *Obrót pojazdami pochodzącymi z przestępstwa*, [w:] J. Nęcki (red.), *Kradzieże i przemyt pojazdów. Materiały z konferencji realizowanej w ramach programu brytyjsko-polskiej współpracy z Białorusią*, Białystok 2002.
379. Potulski J., *Dziecko jako przedmiot czynu zabronionego*, Gdańsk 2007.
380. Prabhakar H., *Black Market Billions: How Organized Retail Crime Funds Global Terrorism*, Publishing as FT Press Upper Saddle River, New Jersey 2011.
381. Pracodawcy Rzeczypospolitej Polskiej, *Szara strefa w sektorze wyrobów akcyzowych*, Warszawa 2011.
382. Prentice-Dunn S., Rogers R., *Deindividuation and anger-mediated interracial aggression: Unmasking regressive racism*, „Journal of Personality and Social Psychology” 1981, no 7.
383. Pruszyński J., *Odpowiedzialność karna i administracyjna w sferze ochrony zabytków*, „Służba MO” 1989, nr 2.
384. Pudełko M., *Prawdziwa historia internetu*, Warszawa 2011.
385. Pugilese E., *Organ Trafficking and the TVPA: Why One Word Makes a Difference in International Enforcement Efforts*, „Journal of Contemporary Health Law and Policy” 2007-2008, no 24.
386. Raczkowski K. (red.), *Narkotyki. Organizacja przestępczości i systemy przeciwdziałania*, Warszawa 2009.
387. Raczkowski K., Krawczyk W., Karnaś M., Kieres-Salamońska I., *Międzynarodowa przestępczość narkotykowa i przeciwdziałanie jej*, [w:] K. Raczkowski (red.), *Narkotyki. Organizacja przestępczości i sposoby przeciwdziałania*, Warszawa 2009.
388. Radecki W., *Ochrona watorów turystycznych w prawie polskim*, Warszawa 2011.
389. Rakowski P., *Unia Europejska wobec narkotyków*, [w:] A. Górski, A. Sakowicz (red.), *Zwalczanie przestępczości w Unii Europejskiej. Współpraca sądowa i policyjna w sprawach karnych*, Warszawa 2006.
390. Rapacki A., *Przestępczość w Polsce po wstąpieniu do Unii Europejskiej (stan rzeczywisty, prognozy, kierunki, przeciwdziałania)*, [w:] E.W. Pływaczewski (red.), *Przestępczość zorganizowana, świadek koronny, terroryzm w ujęciu praktycznym*, Kraków 2005.
391. Rau Z., *Przestępczość zorganizowana w Polsce i jej zwalczanie*, Kraków 2002.
392. Ravenel R.M., Granoff I.M.G., Magee C.A. (ed.), *Illegal Logging in the Tropics: Strategies for Cutting Crime*, Routledge, 2005.
393. Reber A.S., *Słownik psychologii*, Warszawa 2000.
394. Rekowski M., *Mikroekonomia*, Poznań 2008.
395. Reuter P. (ed.), *Draining Development? Controlling Flows of Illicit Funds from Developing Countries*, The World Bank, Washington 2012.
396. Roberts E.D., *When the Storehouse is Empty, Unconscionable Contracts Abound: Why Transplant Tourism Should Not Be Ignored*, „Howard Law Journal”, no 52.
397. Rodzyńkiewicz M., *Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności*, [w:] A. Zoll (red.), *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz*, Kraków 2006.
398. Roganow S.A., *Sintetyczeskije narkotyki: woprosy rassledowania prestuplenij*, Moskwa 2001.
399. Romańczuk-Grącka M., *Snuff movies and mondo movies. Characteristics of terrorism and organized crime related film productions*, [in:] W. Pływaczewski

- (ed.), *Organized Crime and Terrorism. Reasons-Manifestations-Counteractions*, Olsztyn 2011.
400. Romańczuk-Grącka M., *Kryminologiczne aspekty satanizmu*, [w:] S. Bukalski (red.), *Szatan w religii i kulturze*, Szczecin 2008.
401. Rosati D., *Polska droga do rynku*, Warszawa 1998.
402. Rouba B.J., *Terminologia i pojęcia podstawowe dla procesu ochrony dóbr kultury*, [w:] T. Grzybkowska, J. Talbierska (red.), *Dwór Artusa w Gdańsku. Sztuka i sztuka konserwacji. Materiały z konferencji naukowej, Gdańsk, Dwór Artusa 17-19 X 2002*, Warszawa 2004.
403. Rudgley R., *Alchemia kultury. Od opium do kawy*, Warszawa 2002.
404. Rudnicka P., Bulanda A., Szwedo P., *Przewodnik dla cudzoziemców. Zwalczanie handlu ludźmi. Prewencja poprzez rozwiązania prawne. Jak podjąć legalną pracę w Polsce i nie stać się ofiarą handlu ludźmi?*, Kraków 2003.
405. Rudnicka P., *Raport - Zwalczanie handlu ludźmi. Prewencja poprzez rozwiązania prawne*, Kraków 2003.
406. Rusakowa M., Jericjan K., *Potrieblienije seks-usług w obszcziestwie potreblenija*, [w:] A.I. Gilinskij, T.W. Szipunowa (red.), *Dewiantnost' w obszcziestwie potreblenija*, Sankt Petersburg 2012.
407. Rydzek T., *Kradzieże dóbr kultury w Polsce*, „Problemy Kryminalistyki” 1980, nr 143.
408. Rydzek T., *Kryminalistyczne pojęcie przestępczości przeciwko dobrom kultury, jej struktura i prognozowanie*, [w:] Z. Jakubowski, S. Ziemiński (red.), *Ochrona dzieł sztuki w Polsce: materiały z konferencji naukowej w ASW 18-19 maja 1989*, Warszawa 1990.
409. Safjański T., *Europejskie Biuro Policji Europol. Geneza. Główne aspekty działania. Perspektywy rozwoju*, Warszawa 2009.
410. Sakson A., *Migracje – fenomen XX i XXI wieku*, „Przegląd Zachodni” 2008, nr 2.
411. Samcik M., *Największe przekręty świata*, „Gazeta Wyborcza” 14-15.08.2012 r.
412. Samuelson P.A., Nordhaus W.D., *Economics*, wyd. XIII, New York 1989.
413. Samuelson P.A., Nordhaus W.D., *Ekonomia, cz. I*, Warszawa 1997.
414. Schelling T.C., *Choice and Consequence. Perspectives of an errant economist*, Harvard University Press 1984.
415. Schelling T.C., *Economics end Criminal Enterprise*, „Public Interest” 1967, no 7.
416. Schmalleger F., *Criminology Today. An Integrative Introduction, Fourth Edition*, Pearson-Prentice Hall, New Jersey 1996.
417. Schneider F., *The Shadow Economy In Europe in 2010*, AT Kearney 2010.
418. Schooyans M., *Aborcja a polityka*, Lublin 1991.
419. Schur E.M., Bedau H.A., *Victimless Crimes. Two Sides of a Controversy*, Prentice – Hall, New York 1974.
420. Schur E.M., *Crimes Without Victims*, Prentice – Hall, New York 1974.
421. Schwark D., *Organ Conscriptio: How The Dead Can Save The Living*, „Journal of Law and Health” 2011, no 24.
422. Scott D.A., *Pornografia. Jej wpływ na rodzinę, społeczeństwo, kulturę*, Gdańsk 1998.
423. Serio J.D., *Investigating the Russian Mafia*, Carolina Academic Press 2009.
424. Shinn J. (ed.), *Fires Across the Water. Transnational Problems in Asia*, A Council on Foreign Relations Book, New York 1998.
425. Siegel D., van de Bunt H., Zaitch D., *Global Organized Crime. Trends and*

- Developments, Studies of Organized Crime*, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht 2003.
426. Sienkiewicz J., *Możliwości pomocy kobiecie i rodzinie w niepożądaney ciąży*, [w:] D. Franków (red.), *Aborcja w ujęciu prawa, medycyny i psychologii. Materiały z konferencji naukowej, Akademia Podlaska, 10-11 grudnia 2004*, Siedlce 2005.
427. Simonis D., *Spain*, Ebook Edition, Lonely Planet 2009.
428. Sitek E., *Żebraczy biznes*, „Policja 997” 2012, nr 82.
429. Siuda W., *Elementy prawa dla ekonomistów*, Poznań 2009.
430. Siwicki M., *Podział i definicja cyberprzestępstwa*, „Prokuratura i Prawo” 2012, nr 7-8.
431. Sklepkowski L., *Polska jako kraj tranzytowy i docelowy nielegalnej migracji. Zorganizowane przerzuty przez granicę*, [w:] W. Pływaczewski, J. Świerczewski (red.), *Polska policja wobec przestępczości zorganizowanej*, Szczytno 1997.
432. Skowroński M., *Międzynarodowe seminarium poświęcone doskonaleniu europejskiej współpracy organów ścigania w zwalczaniu zorganizowanej przestępczości, korupcji, handlu i przemytu broni (Bukareszt, 15-16 czerwca 2001 r.)*, „Prokuratura i Prawo” 2001, nr 9.
433. Skręt I., *Wprowadzanie do obrotu odbarwionego oleju opałowego*, Warszawa 2007.
434. Skrzypczak J., Pisarski T., *Poronienie (abortus)*, [w:] T. Pisarski (red.), *Położnictwo i ginekologia*, Warszawa 1996.
435. Śliwiński A., *Ryzyko ubezpieczeniowe*, Warszawa 2002.
436. *Small Arms Survey 2001*.
437. Sobol E. (red.), *Mały słownik języka polskiego*, Warszawa 1999.
438. Sommer P., *Evidence in Internet Pedophilia Cases*, „Computer and Telecommunications Law Review”, September 2002.
439. Sowa M., *Odpowiedzialność karna sprawców przestępstw internetowych*, „Prokuratura i Prawo” 2002, nr 4.
440. *Sprawozdane z działalności Centralnego Biura Śledczego KGP za 2011 rok*, Warszawa 2012.
441. Srogosz T., *Nielegalny obrót narkotykami na świecie z kryminologicznego punktu widzenia*, [w:] T. Srogosz, *Ustawa o przeciwdziałaniu narkomanii*, Warszawa 2008.
442. Stanskaja A., *Prostytucja niesowierszolietnich - socjalnaja problema i prawowyje problemy obszcziestwa*, Sankt Petersburg 2005.
443. Starościński A., *Narkomania na świecie i w Polsce*, Warszawa 1984.
444. Stasiński M., *Bitwa o Rio de Janerio*, „Gazeta Wyborcza” 26.11.2010 r.
445. Stefanicki R., *Rokosz Beduinów na Synaju*, „Gazeta Wyborcza” 18-19.02.2012 r.
446. Stefański R.A., *Gra w „trzy karty”; przestępstwo czy wykroczenie*, „Prokuratura i Prawo” 1995, nr 3.
447. Stefański R.A., *Przegląd uchwał Izby Karnej Sądu Najwyższego w zakresie prawa karnego materialnego za 1994 r.*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 1995, nr 3-4.
448. Steinbuch R., *Kidneys, Cash, and Kashrut: a Legal, Economic, and Religious Analysis of Selling Kidneys*, „Houston Law Review” 2008-2009, no 45.
449. Stelmach J., Brożek B., Załuski W., *Dziesięć wykładów o ekonomii prawa*, Warszawa 2007.

450. Stohl R., Grillot S., *The International Arms Trade*, Polity Press, Cambridge 2009.
451. Stohl R., Schroeder M., Smith D., *The Small Arms Trade*, Oxford 2007.
452. Stonehouse G., *Globalizacja: strategia i zarządzanie*, Warszawa 2001.
453. Strader K., *Understanding White Collar Crime*, Lexis Nexis, Newark 2002.
454. Suchorzewska A., *Ochrona prawna systemów informatycznych wobec zagrożenia cyberterroryzmem*, Warszawa 2010.
455. Suda A. (red.), *Kryminalistyczne, kryminologiczne i prawne aspekty handlu ludźmi. Materiał informacyjny dla prokuratorów, asesorów prokuratury oraz sędziów orzekających w sprawach karnych opracowany na potrzeby szkolenia*, Zespół ds. Handlu Ludźmi MSW, Warszawa 2010.
456. Sumner W.G., *Naturalne sposoby postępowania w gromadzie*, Warszawa 1995.
457. Sutherland E.H., *White Collar Crime*, Holt, Rinehart & Winston, New York 1949.
458. Świątkiewicz G., *Krajowe programy przeciwdziałania problemom związanym z narkotykami (Szwecja, Dania, Hiszpania, Węgry)*, [w:] aneks do: K. Krajewski, *Problemy narkotyków i narkomanii w ustawodawstwie polskim*, Warszawa 2004.
459. Świeczyński J., *Grabięcy kultury i fałszerze sztuki*, Warszawa 1986.
460. Świeczyński J., *Kryminalistyczna problematyka przestępstw przeciwko dobrom kultury (zagadnienia czynników przyczynowych motywów działania)*, „Problemy Kryminalistyki” 1981, nr 151-152.
461. Świeczyński J., *Znikające obrazy*, „Gazeta Sądowa” 1.08.1996 r.
462. Szalotka K., *Analiza konsumpcji leków w Polsce i wybranych krajach*, „Studia i Materiały Polskiego Stowarzyszenia Zarządzania Wiedzą” 2011, nr 25.
463. Szibanowa J.W., *Wyjawnienie i расследowanie przestępstw związanych z prostitucją*, Moskwa 2007.
464. Szydło M., *Reglamentacja działalności gospodarczej w prawie farmaceutycznym*, „Przegląd ustawodawstwa gospodarczego” 2002, nr 2.
465. Szymczak M. (red.), *Słownik Języka Polskiego*, Warszawa 1978.
466. Tacconi L., Obidzinski K., Agung F., *Learning Lessons to Promote Forest Certification and Control Illegal Logging in Indonesia*, Center for International Forestry Research (CIFOR) 2004.
467. Taczanowski M., *Prawo żywnościowe w warunkach członkostwa Polski w Unii Europejskiej*, Warszawa 2009.
468. Tadla A., *Zagrożenie przemysłem papierosów w granicznym ruchu pieszych*, „Wiadomości Celne” 2009, nr 9.
469. Targański B., *Ochrona konkurencji w działalności platform handlu elektronicznego*, Warszawa 2010.
470. Tatariewicz W., *Definicja sztuki*, [w:] P. Skubiszewski (red.), *Wstęp do historii sztuki. Przedmiot – metodologia – zawód, t. 1*, Warszawa 1973.
471. Tokarczyk R., *Prawa narodzin, życia, śmierci*, Kraków 1997.
472. Tokarski J. (red.), *Słownik wyrazów obcych*, Warszawa 1972.
473. Tokmaczewska A.J., *Prostytucja w Rosji w 20-30-e gody XX w. i na sowietenstwie*, „Grażdanin i prawo” 2007, nr 7.
474. Tomaszewski J., Landau Z., *Polska w Europie i Świecie 1918-1939*, Warszawa 2005.
475. Troszyński M., *Położnictwo. Ćwiczenia. Podręcznik dla studentów medycyny*, Warszawa 2003.

476. Trzciniński M., *Przestępczość przeciwko zabytkom archeologicznym. Problematyka prawno-kryminalistyczna*, Warszawa 2010.
477. Uessler R., *Wojna jako usługa. Jak prywatne firmy wojskowe niszczą demokrację*, Warszawa 2008.
478. United Nations Office on Drug and Crime, *Crime, Violence, and Development. Trends, Costs, and Policy Options in the Caribbean*, March 2007.
479. United Nations Office on Drug and Crime, *The Globalisation of Crime. A Transnational Organized Crime Threat Assessment*, United Nations publication, Sales No. E.10.IV.6, 2006.
480. Urban K., *Jak mówić do młodzieży na temat obrony życia?*, [w:] M.Z. Stepulak (red.), *Małżeństwo i rodzina wobec aborcji*, Lublin 2010.
481. Urząd Komisji Nadzoru Finansowego, *Działalność zagranicznych zakładów ubezpieczeń w Polsce w 2010 r.*, Warszawa 2012.
482. Urząd Komisji Nadzoru Finansowego, *Raport o stanie ubezpieczeń po IV kwartałach 2011 r.*, Warszawa 2012.
483. Urząd Ochrony Konkurencji i Konsumentów, *Raport – Konsument na rynku usług gastronomicznych w świetle kontroli przeprowadzonych przez Inspekcję Handlową w roku 2010*, Warszawa 2011.
484. van Duyne P.C., *Przestępczość transgraniczna w Europie*, „Przegląd Policyjny” 1994, nr 1 (33).
485. Walat T., *Gołąbek wojny*, „Polityka” 2012, nr 15 (2584).
486. Walczak D., Rusak P., Krzyżak T., *Miękka granica*, „Wprost” 2004, nr 42.
487. Walley R.L., *Priorytety w zakresie opieki zdrowotnej dla matek w krajach rozwijających się*, [w:] K. Szymański (red.), *Europa-aborcja-prawa rodziców. Prawa reprodukcyjne – fakty nie ideologia*, Wrocław-Bruksela 2007.
488. Warchoł J., Giedź J., *Problematyka kradzieży samochodów w aspekcie przestępczości zorganizowanej*, [w:] J. Nęcki (red.), *Kradzieże i przemysł pojazdów. Materiały z konferencji realizowanej w ramach programu brytyjsko-polskiej współpracy z Białorusią*, Białystok 2002.
489. Warczuk T.W., *Kriminologia*, Moskwa 2002.
490. Warylewski J., *Pornografia – próba definicji*, [w:] M. Mozgawa (red.), *Pornografia*, Warszawa 2011.
491. Warylewski J., *Przestępstwa przeciwko wolności seksualnej i obyczajności*, [w:] A. Wąsek, R. Zawłocki (red.), *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz do art. 117-221*, Warszawa 2010.
492. Wąsek A., *Komentarz. Kodeks karny – Część szczególna. t. II*, Warszawa 2004.
493. Wąsek A., Zawłocki R. (red.), *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz do artykułów 117-221, t. I*, Warszawa 2010.
494. Wąsowski K., Wąsowski W., *Pranie brudnych pieniędzy. Poradnik dla bankowców*, Warszawa 2001.
495. White H., *Where Do Markets Come From?*, „American Journal of Sociology” 1981, no 87.
496. White R., *Crimes Against Nature. Environmental Criminology and Ecological Justice*, William Publishing, Devon 2008.
497. Wiak K., *Ochrona dziecka poczętego w polskim prawie karnym*, Lublin 2001.
498. Wiciak K., *Przestępczość zorganizowana a rynek paliw płynnych*, „Przegląd Policyjny” 2004, nr 3.

499. *Wiedomosti Sjezda narodnych deputatow RF i Wierchownoego Sowjeta RF*, 1993, n 32, art. 1265.
500. Wiedrow S.J., *Wzaimodejstwie operatywnych podrazdielenij FSIN Rosji z innymi subiektami ORD w borobie z niezakonnym oborotom narkotyczeskich sredstw i psichotropnyh wiesiestw w miestach liszenia swobody (teoreticzeskije, prawowyje i organizacjonnyje woprosy)*, Władimir 2006.
501. Wilk L., Zagrodnik J., *Kodeks karny skarbowy. Komentarz*, Warszawa 2007.
502. Wilson W., *Central Issues in Criminal Theory*, Hart Publishing, Oxford-Portland 2002.
503. Wludyka T., Smaga M. (red.), *Instytucje gospodarki rynkowej*, Warszawa 2012.
504. Wnorowski H.J., *Polityka akcyzowa a rozwój przemysłu spirytusowego w Polsce w latach 90-tych*, Białystok 2002.
505. Wójcik J. W., *Pranie pieniędzy. Studium prawnokryminologiczne i kryminalistyczne*, Toruń 1997.
506. Wójcik J. W., *Zagrożenia w cyberprzestrzeni a przestępstwa ekonomiczne*, Warszawa 2006.
507. Wójcik J.W., *Przeciwdziałanie praniu pieniędzy*, Kraków 2004.
508. Wójcik J.W., *Przeciwdziałanie przestępczości zorganizowanej. Zagadnienia prawne, kryminologiczne i kryminalistyczne*, Warszawa 2011.
509. Wojnicka E., *Podstawowe zagadnienia ochrony praw producentów fonogramów i wideogramów w wybranych ustawodawstwach krajowych*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z wynalazczości i ochrony własności intelektualnej” 1993, z. 61.
510. Wojtasik Ł., *Pedofilia i pornografia dziecięca w Internecie*, „Dziecko krzywdzone” 2003, nr 2.
511. Wojtyna A., *Kryzysy finansowe a skuteczność polityki makroekonomicznej*, „Bank i Kredyt” 1999, nr 7-8.
512. Woleński J., *Glosa do orzeczenia TK z dnia 28 maja 1997 r., K 26/96*, „Państwo i Prawo” 1998, nr 1.
513. World Health Organization, *Counterfeit medicines*, „Fact Sheet No. 275”, Revised February 2006.
514. Wróbel I., *Polityka Unii Europejskiej w dziedzinie wymiaru sprawiedliwości i spraw wewnętrznych*, Wrocław 2002.
515. Wróbel I., *Wspólnotowe prawo imigracyjne*, Warszawa 2008.
516. Wrześniewski M., *Krytycznie o przestępstwach pornograficznych*, „Prokuratura i Prawo” 2011, nr 11.
517. Wysocki W., *Przemysł a bezpieczeństwo ekonomiczne Polski*, Warszawa 2003.
518. Wyszyński R., *Ryzyko krajów - szczególna odmiana ryzyka bankowego*, „Bezpieczny Bank”, 2001, nr 1-2.
519. Ye G., *High - Frequency Trading Models*, Published John Wiley & Sons, New York 2011.
520. Zachara M., *Broń i dyplomacja. Eksport uzbrojenia w polityce zagranicznej Stanów Zjednoczonych*, Kraków 2010.
521. Zdrojewska I. (red.), *Inspekcja Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych – Sprawozdanie roczne 2010*, Warszawa 2011.
522. Zeidler K., *Pokrzywdzone zabytki, czyli o tym, czy prawo karne chroni dziedzictwo kultury*, „Gdańskie Studia Prawnicze” 2008, t. XIX.
523. Zeidler K., *Prawo ochrony dziedzictwa kultury*, Warszawa 2007.

524. Zeidler K., *Spoleczna świadomość problemu ochrony dziedzictwa kultury. Kilka uwag wprowadzających (komunikat)*, „Apelacja Gdańska” 2005, nr 1.
525. Zelek M. (red.), *Sprzedaż przez Internet. Aspekty prawne*, Warszawa 2012.
526. Żelichowski M., *Podmiotowość prawna człowieka w okresie życia embrionalno-płodowego. Na kanwie orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego (orzeczenie TK z dnia 28 maja 1997 r., K 26/96)*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 1997, nr 1.
527. Zespół do Spraw Przeciwdziałania Naruszeniom Prawa Autorskiego i Praw Pokrewnych, *Strategia działań na rzecz ochrony własności intelektualnej w Polsce*, Warszawa 2003.
528. Zgirski L., *Rozważania nad systematyką toksykomanii*, „Psychiatria Polska” 1972, t. 6.
529. Zielińska E., *O zgodności polskiego ustawodawstwa karnego z Protokołem Dodatkowym do Konwencji o Prawach Dziecka w sprawie handlu dziećmi, dziecięcej prostytucji i dziecięcej pornografii*, „Dziecko krzywdzone” 2005, nr 12.
530. Zwoliński A., *Obraz w relacjach społecznych*, Kraków 2004.
531. Żukrowska K., *Broń na sprzedaż. Kompleks militarno-przemysłowy a zbrojenia*, Warszawa 1989.